

JACQUES DERRIDA

ΠΛΑΤΩΝΟΣ

ΦΑΡΜΑΚΕΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΦΑΡΜΑΚΕΙΑ

Στήν ίδια σειρά κυκλοφοροῦν :

MARTIN HEIDEGGER

Τί εἶναι ἡ φιλοσοφία ;

(Εἰσαγωγή, μετάφραση καὶ σχόλια : Βαγγέλης Μπιτσώρης)

JULIA KRISTEVA

Στήν ἀρχὴ ἦταν ἡ ἀγάπη -

Ψυχανάλυση καὶ πίστη

(Εἰσαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις : Ἐπη Μελοπούλου)

HAROLD BLOOM

Ἡ ἀγωνία τῆς ἐπίδρασης

(Εἰσαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις : Δημήτρης Δημητρούλης)

PAUL DE MAN

Ἡ ἐπιστημολογία τῆς μεταφορᾶς

Ἀνθρωπομορφισμὸς καὶ τρόπος

στὴ λυρική ποίηση

(Πρόλογος, μετάφραση : Κώστας Παπαδόπουλος)

Ἐτοιμάζονται :

JACQUES DERRIDA

Περὶ ἑνὸς ἀποκαλυπτικοῦ τόνου ποῦ

υἰοθετήθηκε πρόσφατα στὴ φιλοσοφία

(Πρόλογος, μετάφραση, σημειώσεις : Βαγγέλης Μπιτσώρης)

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΚΑΨΑΛΗΣ

Παράδοση καὶ μεταφορὰ

τῆς Νέας κριτικῆς

W. BENJAMIN, M. BLANCHOT, J. DERRIDA, P. DE MAN,

N. RAND, A. BERMAN, C. JACOBS, J. LAPLANCHE

Τὸ μέλημα τοῦ μεταφραστῆ

(Ἐπιμέλεια τόμου : Βαγγέλης Μπιτσώρης)

JACQUES DERRIDA

ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΦΑΡΜΑΚΕΙΑ

Είσαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις :

Χ.Γ. ΛΑΖΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ :

La pharmacie de Platon

Περιέχεται στον τόμο LA DISSÉMINATION,
Éditions du Seuil, σειρά « Tel Quel », Παρίσι 1972.

Ἡ πρώτη ἔκδοση δημοσιεύτηκε στό περιοδικό *Tel Quel*
(τεύχη 32 καί 33), 1968.

© ÉDITIONS DU SEUIL, 1972

© γιά τήν ἑλληνική γλώσσα :

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ - Σταῦρος Πετσόπουλος
Φωκίανου 7 - Στάδιο, 116 35 Ἀθήνα, τηλ. 7011.461

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

« Χώρα τῆς μετάφρασης », εισαγωγή τοῦ μεταφραστῆ 9

ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΦΑΡΜΑΚΕΙΑ

<i>Ἕνα κείμενο ...</i>	65
I.	67
1. Φαρμακεία	68
2. Ὁ πατέρας τοῦ λόγου	82
3. Ἡ ἐγγραφή τῶν γιῶν: Θεῦθ, Ἑρμῆς, Θῶθ, Ναμπού, Νεμπὸ	97
4. Τὸ φάρμακον	114
5. Ὁ φαρμακεὺς	148
II.	153
6. Ὁ φαρμακὸς	165
7. Τὰ συστατικά : τὸ ψιμύθιο, τὸ φάντασμα, ἡ γιορτὴ	176
8. Ἡ κληρονομιά τοῦ φαρμακοῦ : ἡ οἰκογενειακὴ σκηρὴ	189
9. Τὸ παιχνίδι : ἀπὸ τὸ φάρμακο στὸ γράμμα καὶ ἀπὸ τὴν τύφλωσιν στὸ ἀναπλήρωμα	210
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ	235
ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ JACQUES DERRIDA	265

Χ Ω Ρ Α
Τ Η Σ Μ Ε Τ Α Φ Ρ Α Σ Η Σ

... sie setzt
Wundgelesenes über¹

ΚΙ ΑΝ Ο,ΤΙ ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ δὲν ἦταν παρὰ ἑνας λοξὸς διάλογος; πίσω ἀπὸ τὴν πλάτη τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Derrida, μεταξὺ μεταφραστῶν; Ἀντιγραφῶν ἢ μεταγραφῶν, ἔτσι δὲν θὰ ὀνόμαζε ὁ Σεφέρης τοὺς μεταφραστὲς παρότι οἱ δύο λέξεις δὲν ἔχουν τὴν ἴδια ἀξία; Μιὰ μίμηση διαλόγου, λοιπόν, μὲ δανεισμένα ἐπιχειρήματα; Μὲ παραθέματα καὶ ἀναφορὲς πὸν μιμοῦνται τέλεια — ὑπάρχει τέλεια μίμηση; — τίς διαπιστωτικὲς ἀποφάνσεις (constative statements : προτιμῶ αὐτὴ τὴ μετάφραση πὸν διατηρεῖ τὴ διαφορὰ ἀπὸ τὸν ὄρο declarative statements, σὲ ἀντίθεση μὲ ὅ,τι προτείνει ἕνα πολύτομο Λεξικὸ "Ὀρων), τὰ ἐπιτελεστικά καὶ τὰ κάθε εἶδους γλωσσικὰ ἐνεργήματα;

Κι ἂν τὸ ταχυδρομεῖο ἔχει καταληφθεῖ, ἂν οἱ ἐπιστολὲς καὶ τὰ δελτάκια ἔχουν ὑπεξαιρεθεῖ καὶ ὅ,τι ἀνταλλάσσεται φθάνει στοὺς παραλήπτες ἀλλοιωμένο; Ἄν αὐτὸ πὸν ἤδη διαβάζεται εἶναι ἕνας

---

1. Δὲν πρόκειται νὰ σχολιάσω ἢ νὰ ἐπιχειρήσω νὰ μεταφράσω τοὺς δύο στίχους τοῦ Paul Celan. Θὰ παραθέσω μόνον μερικὲς σύντομες βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις ὡς πιθανοὺς ὁδοδείκτες. Οἱ στίχοι εἶναι ἀπὸ τὸ ποίημα *Dein vom Wachen*, πὸν ἀνήκει στὴ συλλογὴ *Atemwende* καὶ δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1965 σὲ μιὰ ἐπιλογὴ ποιημάτων ἀπὸ αὐτὴ τὴ συλλογὴ πὸν ἔφερε τὸν τίτλο *Atemkristall*. Ἦταν μιὰ βιβλιοφιλικὴ ἔκδοση μὲ γκραβούρες τῆς Gisèle Celan-Lestrange πὸν ἐπιμελήθηκε ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Brundidor. Γιὰ τὸ ποίημα καὶ τοὺς στίχους αὐτοὺς βλ. Hans-Georg Gadamer, *Qui suis-je et qui es-tu?*, Actes Sud, 1987, σελ. 81-83 καὶ Jacques Derrida, *Schibboleth*, Galilée, 1986, σελ. 97-113.

αδύνατος διάλογος ανάμεσα στον Χ και τον Paul Celan; "Η Ψωσ
ένα παρά φύσιν (abnormal) φιλοσοφικό σχόλιο σ' αυτούς τους δύο
στίχους;

Πώς θα αποκλεισθεί αυτή η δυνατότητα; Μὲ ποιὰ μέθοδο θα
γίνει ἡ διάκριση; Πώς θα καταρτισθεί τὸ συμβόλαιο πὸν θα συν-
δέει τὸ κείμενο καὶ τὴ μετάφραση; Πώς θα ὀριστεί τὸ «πρωτότυ-
πο», ἡ «ἀντιγραφή», ἡ «μεταγραφή» ἢ ἡ «μετάφραση»; Σὲ
ποιὸν θὰ ἀνήκουν τὰ δικαιώματα, τὸ copyright, σ' ἓνα κείμενο
ὅπου οἱ φωνές συγχέονται, συντίθενται, ἀναμειγνύονται, παραπέμ-
πουν διαρκῶς ἢ μία στὴν ἄλλη, ἐπαναλαμβάνονται, ἐπαναλαμβά-
νουν ἢ μία τὴν ἄλλη, διαιροῦνται καὶ ἀλλοιώνονται, δίχως τέλος;

• Πνεῦμα Βορέου καὶ πνεῦμα Τυφῶνος. Ἐδιαχώριστα.

Μία προφανὴς ἀπάντηση θὰ ἦταν ὅτι τὰ δικαιώματα ἀνήκουν
στὴν «Ἄγρα». Ἐντούτοις, αὐτὴ ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι ἱκανοποιη-
τικὴ. Γιατὴ ἡ «Ἄγρα» εἶναι μέρος τοῦ διαλόγου, εἶναι ἓνας τρό-
πος ἐπιβίωσης τοῦ διαλόγου. Ὁ διάλογος γίνεται λίγο πρὸ πέρα,
πλὴν στὸν Ἰλισό, ἐκεῖ πὸν βρίσκεται τὸ πέρασμα καὶ τὸ Μητρῶο
τῆς Ἄγρας.¹ Μιλοῦν γιὰ βιβλία, γιὰ δικαιώματα, γιὰ ἐπιστολές,
γιὰ ἐκδόσεις πὸν κυκλοφοροῦν κρυφὰ κάτω ἀπὸ τὰ ἱμάτια, γιὰ
παραθέματα («ἐκθέμενος αὐτὸν κατὰ λέξιν», λέει ὁ Διογένης Λα-
έρτιος, III 25), — κλεψίτυπα; μὲ τὴν ἄδεια τοῦ συγγραφέα; —, γιὰ
μιμῆσεις μὲ τὸν τρόπο τοῦ συγγραφέα (pastiche), γιὰ τὴν ἀξιο-
μένη ζήτηση τῆς ἀγορᾶς. Ἐκόμα τὸ ζήτημα δὲν ἔχει κλείσει!²

1. Πρβλ. Φαῖδρος 229 c 1-2 : «Οὐκ, ἀλλὰ κάτωθεν, ὅσον δὴ ἢ τρία
στάδια, ἢ πρὸς τὸ τῆς Ἄγρας διαβαίνομεν». Βλ. ἐπίσης L. Robin, Εἰσαγω-
γὴ στὸν Φαῖδρο, «Les Belles Lettres», 1970, σελ. x-xii, ὅπου παρατίθεται
κι ἓνα σχεδιάγραμμα τῆς τοπογραφίας τοῦ διαλόγου, καὶ C.L. Griswold, jr.,
Self-Knowledge in Plato's Phaedrus, Yale University Press, 1986, σελ.
33-34.

2. Γύρω ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς αὐθεντικότητας τοῦ λόγου τοῦ Λυσία, ἡ συ-
ζήτηση κρατᾷ ἐδῶ καὶ δύο χιλιάδες χρόνια. Γιὰ τὸν Ἐρωτικό καὶ τὴς Ἐπι-
στολές τοῦ Λυσία, γιὰ τὸ ἐνδεχόμενον νὰ εἶναι καὶ τὰ δύο πλαστά, γιὰ τὴς ἀνάγκ-
ες τῆς ἀγορᾶς πὸν ὀδηγοῦσαν κάποιους στὴν κατασκευὴ καὶ τὴν πώληση
πλαστῶν κειμένων, κλπ., βλ. L. Robin, στὸ ἴδιο, σελ. lx-lxiv, καὶ C.L.
Griswold, jr., στὸ ἴδιο, σελ. 244, σημ. 6.

Πάντως μιλοῦν γιὰ ἓναν λόγο τοῦ Λυσία. Ὁ Φαῖδρος ἔχει ἓνα βιβλίον μὲ τὸν λόγο, ἓνα ἀντίγραφο ποὺ διατείνεται ὅτι τοῦ τὸ ἔδωσε ὁ ἴδιος ὁ Λυσίας, καὶ θέλει νὰ τὸν ἀποστηθίσει. Θέλει νὰ τὸν ἐπαναλάβει κι ἐνδεχομένως νὰ τὸν οἰκειοποιηθεῖ, ἐν ὄλω ἢ ἐν μέρει. Ἦδη προτείνει στὸν Σωκράτη νὰ τοῦ ἀπαγγεῖλει τὸν λόγο. Νὰ τὸν ἐπαναλάβει μὲ δικά του λόγια, γιὰτὶ ἀκόμα δὲν κατάφερε νὰ τὸν ἀποστηθίσει πλήρως (« μᾶλλον τά γε ῥήματα οὐκ ἐξέμαθον », Φαῖδρος 228 d 2), ἀν καὶ ξέρει τὸ πνεῦμα καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Λυσία, ἀκριβῶς μὲ τὴ σειρὰ ποὺ τὰ ἐξέθεσε ὁ ἴδιος. Ἀντὶ νὰ διαβάσει τὸ ἴδιο τὸ κείμενο, προτείνει νὰ τὸ ἐπαναλάβει ἢ, ἀν θέλετε, νὰ τὸ μεταφράσει, στὴ θέση τοῦ Λυσία καὶ γιὰ λογαριασμό του. Βεβαίως ὁ Σωκράτης ἀρνεῖται καὶ ζητάει εἰρωνικὰ τὸ πρωτότυπο, ζητάει τὴν παρουσία τοῦ ἴδιου τοῦ Λυσία (« παρόντος δὲ καὶ Λυσίου », Φαῖδρος 228 e 1). Ὁμοῦς αὐτὸ ποὺ διαβάζει ὁ Φαῖδρος εἶναι ἓνα ἀντίγραφο, γραμμένο ἔστω μὲ τὸ χεῖρι τοῦ Λυσία, καὶ αὐτὸ ποὺ παραθέτει ὁ Πλάτων εἶναι ἓνα ἀντίγραφο ἀντιγράφου. Καὶ μεταξὺ τῶν δύο ἀντιγράφων ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ὑπεξαίρεθεῖ εἶναι τὸ ἴδιο τὸ πρωτότυπο (« τὸν λόγον αὐτόν », Φαῖδρος 228 d 7-8).

Σὲ ποιὸν ἀνήκουν λοιπὸν τὰ δικαιώματα; Ποιὸς τελικὰ ὑπογράφει αὐτὸ τὸ κείμενο; Τί σημαίνει τὸ γεγονός — ἀν ὁ ὄρος « πρωτότυπο » ἀναφέρεται σ' ἓνα καθαρὸ συμβάν¹— ὅτι τὸ πρωτότυπο

1. Ἄν τὸ κείμενο εἶναι ἓνα καθαρὸ συμβάν, μὲ τὴν αὐστηρὴ σημασία τοῦ ὄρου, δηλαδὴ ἓνα γεγονός ἀπρόβλεπτο, μοναδικό, ἀναντικατάστατο καὶ ἀνεπανάληπτο, τότε θὰ πρέπει νὰ διέπεται ἀπὸ τὴν « παράδοξη λογικὴ τοῦ συμβάντος : θὰ πρέπει νὰ κρατᾷ ἀνοιχτὸ τὸν λογαριασμό τοῦ ἀναντικατάστατου, τὸ ὁποῖο δὲν “ παράγεται ” παρὰ ἐφόσον χάνεται », J. Derrida, « Avoir l'oreille de la philosophie », *Ecarte*, ἐκ. L. Finas, Fayard, 1973; σελ. 306. Πρβλ. ἐπίσης, *The Ear of the Other*, ἐκ. C.V. MacDonald, Schocken Books, 1985, τὸ κεφάλαιο « Roundtable on Translation », σελ. 147-149. Στὸ δοκίμιον γιὰ τὸν Valéry ὁ Derrida ἀποκαλεῖ αὐτὴ τὴ λογικὴ τοῦ συμβάντος « πηγὴ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ, νὰ συμβεῖ στὸν ἑαυτὸν τῆς . . . ποὺ ἀναβλύζει δίχως νὰ παρουσιάζεται στὸν ἑαυτὸν τῆς », « Qual Quelle », *Marges*, σελ. 352-353. Γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα καὶ τὴ σύνδεσή του μὲ τὴν ἐπαναληψιμότητα τῆς ὑπογραφῆς, βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη σημείωση.

χάνεται, ότι τέμνεται¹ ή σύνδεση ενός κυρίου ονόματος —αυτή ή λειτουργία της υπογραφής που στηρίζει όλη τη δομή της διάκρισης μεταξύ πρωτοτύπου/μετάφρασης και μοιράζει τὰ δικαιώματα κατ' αναλογία— με ένα κείμενο; Πώς θα διακρίνει κανείς αυτό που ανήκει στον Φαίδρο, αυτό που ανήκει στον Λυσία κι αυτό που ανήκει στον Πλάτωνα; *Η αυτό που ανήκει στο πρωτότυπο από αυτό που ανήκει στη μετάφραση; Πώς θα ορισθεί τὸ πέρασ κάθε κειμένου;

1. Για τὸ ζήτημα τῆς ἀποκοπῆς τῆς υπογραφῆς ἀπὸ τὸ κείμενο πὸν ὑπογράφει, γιὰ τὴν ἐπαναληψιμότητα τῆς υπογραφῆς καὶ τὴ διαίρεσή της, πρβλ. J. Derrida, « Signature Evénement Contexte », *Marges*, Éd. de Minuit, 1972, σελ. 390-393 καὶ *Limited Inc.*, The Johns Hopkins University Press, 1977, σελ. 5-6 καὶ σελ. 25, ὅπου ὁ Derrida γράφει : « ἡ τομὴ παρεμβαίνει ἀπὸ τὴ στιγμὴ πὸν ὑπάρχει στίγμα (*marque*), ἀμέσως. Καὶ δὲν εἶναι ἀρνητική, θέτει "θετικά" τοὺς ὅρους τῆς ἀνάδυσσης τοῦ στίγματος. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἐπαναληψιμότητα (*itérabilité*), ὁ ἀναστιγματισμὸς τοῦ στίγματος (*le remarquable de la marque*), πὸν περνάει ἀνάμεσα στὸ ἐπανα- τοῦ ἐπαναλαμβανόμενου καὶ τὸ ἐπανα- τοῦ ἐπαναλαμβάνοντος, διασχίζοντας καὶ διαμορφώνοντας τὴν ἐπανάληψη ». Βλ. ἐπίσης, στὸ ἴδιο, σελ. 29 : « . . . ἐξαιτίας τῆς ἐπαναληψιμότητας πὸν σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις δίνει μορφή στὴ δομὴ τοῦ στίγματος, πὸν πάντα διαίρει τὴν ἡ δημιουργεῖ μιὰ ἀπόσταση στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πρόθεσης (*intention*), πὸν τὴν ἐμποδίζει νὰ εἶναι πλήρως παρούσα ἡ ἴδια στὸν ἑαυτὸν της, μὲς στὸν ἐνεστάτω τῆς ἀπόβλεψῆς της ἡ κάποιου θέλω νὰ πῶ. (Εἶναι ἡ ἐπαναληψιμότητα) αὐτὸ πὸν καθιστᾷ δυνατὴ τὴν (ἐνδεχόμενη) δυνατότητα, αὐτὸ πὸν τὴν κάνει νὰ συμβαίνει πρὶν ἀκόμα συμβεῖ μετὰ τὴν τρέχουσα σημασία τοῦ ὅρου συμβάν, ἡ αὐτὸ πὸν ἐμποδίζει κάθε πλήρες συμβάν (μετὰ τὴν τρέχουσα σημασία) νὰ συμβεῖ πλήρως, ἀπλὰ καὶ καθαρὰ. Πιὸ πάνω ὑπενθύμισα ὅτι αὐτὸ πὸν παίζεται ἐδῶ εἶναι μιὰ ἄλλη γραφικὴ τοῦ συμβάντος ἐν γένει. Αὐτὸ πὸν τίθεται ἐδῶ ὑπὸ ἐλεγχῶ, εἶναι ἡ ἀξία τοῦ συμβάντος πὸν ὑποστηρίζει ὅλη τὴ θεωρία τῶν γλωσσικῶν ἐνεργημάτων (*speech acts*) ».

Παρότι αὐτὰ τὰ παραθέματα ἀποτελοῦν μιὰ κρυπτογραφημένη ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα πὸν θέτει τὸ κείμενο καὶ ὀρίζουν τὶς γενικὲς προϋποθέσεις πὸν στηρίζουν τὸ ἐρώτημα « σὲ ποιὸν ἀνήκει ὁ λόγος τοῦ Λυσία », ἄς θεωρηθοῦν γιὰ τὴν ὥρα σὰν ὕλικὸ πὸν συγκεντρώνεται στὸν φάκελο πὸν ὀνομάζω « τὸ πρωτότυπο καὶ ἡ μετάφραση ». Εἶναι μᾶλλον αὐτονόητο ὅτι σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα θὰ ἐπανερχομαι συνεχῶς. Θέλω ὅμως ἐκ προοιμίου νὰ ὑπογραμμίσω ὅτι στὸν χῶρο πὸν κινούμαστε τίποτα δὲν εἶναι ἀπλὸ καὶ ὅτι, ὅπως κατ' ἐπανάληψη ἔχει τονίσει ὁ Derrida, ἕνα εἶδος μεταφρασιμότητας εἶναι συνυφασμένο μετὰ τὸ ἴδιο τὸ πρόγραμμα τῆς φιλοσοφίας.

Ἐπειτα ὑπάρχει τὸ ἐνδεχόμενον ὁ μεταφραστὴς νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Φαῖδρος. Ποῦ συνεχίζει νὰ μεταφράζει, ποῦ συνεχίζει νὰ συμπεριφέρεται μὲ τὸν τρόπο ποῦ περιγράφει ὁ Σωκράτης (Φαῖδρος 228 a 5 - c 5). Ποῦ μὲ τὸ πρόσχημα μιᾶς εἰσαγωγῆς θέλει νὰ παρασύρει τὸν ἀναγνώστη σὲ μιὰ περιπλάνηση ἐκτὸς τῶν τειχῶν —ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ οἰκείου— κι ἐκεῖ πλέον νὰ τὸν ἐξαναγκάσει νὰ ἀκούσει ὅ,τι πρόλαβε νὰ ἀποστηθίσει. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, ὅ,τι προηγεῖται εἶναι κι αὐτὸ μέρος τοῦ διαλόγου, ἀφοῦ ὁ Σωκράτης τὸ λέει καθαρά: « Δεομένου δὲ λέγειν τοῦ τῶν λόγων ἔραστοῦ, ἐθρύπτετο ὡς δὴ οὐκ ἐπιθυμῶν λέγειν τελευτῶν δὲ ἐμελλε καί, εἰ μὴ τις ἐκὼν ἀκούοι, βίᾳ ἐρεῖν » (Φαῖδρος 228 c 1-3). Ὅμως τὸ ἐρώτημα παραμένει; Εἶναι δυνατόν νὰ ὑπογραφεῖ μιὰ μετάφραση; Καὶ τί ὑπογράφεται σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση;¹

Ὁ ἰστός, συνεπῶς, αὐτῶν τῶν ἐρωτημάτων ἐπανέρχεται, ἐπίμονα καὶ συστηματικά. Ἴσως ἐπειδὴ ἔχει ἀπωθηθεῖ, ἔχει περιοριστεῖ, ἔχει τεθεῖ σὲ παρένθεση ἢ ἔχει ἐνσωματωθεῖ σὲ μιὰ κρούπη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πλέον διέπει κάθε λόγο περὶ μετάφρασης, παράγοντας τὶς ἀντιθέσεις, μοιράζοντας τὰ δικαιώματα, ὀρίζοντας τὶς διμελεῖς σχέσεις καὶ τὶς σχέσεις ἱεραρχίας μεταξὺ ἐκείνων ποῦ συνδέει. Βεβαίως αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ὕψη αὐτοῦ τοῦ ἰστοῦ εἶναι δυνατόν νὰ ἐμφανισθεῖ ἐνώπιον τοῦ λόγου, νὰ παρουσιαστεῖ, νὰ γίνῃ ἀντικείμενον μιᾶς θεωρίας, νὰ ἀποκτήσῃ μιὰ τυπικὴ μορφή καὶ νὰ διέπεται ἀπὸ καθαρὰς κατηγορικὰς προτάσεις. Ὅμως αὐτὸ ποῦ ἔχει ἀποκλειστεῖ, αὐτὸ ποῦ ἔχει ἐκδιωχθεῖ ἢ τεθεῖ ἐκτός, « ἔχει πάντα ἀντιπροσώπους (καὶ ἀπὸ ἐδῶ προκύπτει ἡ ἀνάγκη μιᾶς ἄλλης ἀποκρυπτογράφησης) στὸ ἐσωτερικόν ».²

Ἐδῶ λοιπὸν (ποῦ ἐδῶ;), σ' αὐτὸν τὸν τόπο ποῦ δὲν ἔχει ὑπόσταση —ἀφοῦ δὲν εἶναι εἰσαγωγή καὶ δὲν διατείνεται ὅτι εἰσάγει

1 Γι' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὁ κρυπτικὸς τίτλος αὐτοῦ τοῦ κειμένου καὶ τὸ ὁποῖο ἐπιχειρῶ νὰ θέσω μὲ αὐστηρὸ καὶ συστηματικὸ τρόπο, βλ. μεταξὺ ἄλλων J. Derrida, *Parages*, Galilée, 1986, σελ. 187, τὴν κάτω ταῖνια.

2 J. Derrida, « Scribber », W. Warburton, *Essai sur les hiéroglyphes des Egyptiens*, Aubier-Flammarion, 1977, σελ. 10.

ἀπὸ κάποιο ἐκτός στὸ ἐντός αὐτοῦ ποὺ ἐπεται—, σὲ αὐτὸ τὸ διάστημα ἀνάμεσα στὰ ἄκρα—στὰ παράλια¹ ἢ τὰ πέρατα— τῶν δύο γλωσσῶν ποὺ δὲν ἔχει ἐμπειρική, θεωρητική ἢ μαθηματική ἀντικειμενικότητα² κι ὅπου λαμβάνει χώρα τὸ ἔργο τῆς μετάφρασης, ἐδῶ λοιπὸν θὰ γίνῃ λόγος γιὰ τὴ μετάφραση, γιὰ τὸ συμβόλαιο ποὺ ἐνώνει δύο κείμενα καὶ δύο κύρια ὀνόματα, γιὰ δικαιώματα, ὑποχρεώσεις καὶ ὀφειλές, γιὰ τὸ καθῆκον τοῦ μεταφραστῆ.³ Καὶ ἴσως γιὰ κεῖνον τὸν τόπο ὅπου ἡ μετάφραση ἀποβλέπει νὰ περάσει (πέρα ἀπὸ ὑπὲρ/über) αὐτὸ ποὺ διάβασε μέχρι νὰ ματώσει.⁴

Κι ἂν κάποιος θεωροῦσε πὼς αὐτὰ εἶναι ἄσχετα μὲ ὅ,τι ἀκολουθεῖ, θὰ ἀρκοῦσαν δύο παρατηρήσεις γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ ἐντύπωση εἶναι λανθασμένη. Πρῶτα μιὰ γενικὴ παρατήρηση: τὸ ζήτημα τῆς μετάφρασης—ποὺ ἐμφανίζεται συνάμα ὡς περιθωριακὸ καὶ οὐσιώδες⁵— εἶναι ἓνα σταθερὸ μοτίβο ποὺ ἀκού-

---

1. Πρβλ. *Parages*, σελ. 9-16, τὴν Εἰσαγωγή, αὐτὸ τὸ κείμενο ποὺ μιλάει γιὰ τίς γλώσσες, τίς ἀκτές καὶ τὴ θάλασσα, γιὰ τὸν νησιωτικὸ χαρακτήρα τῶν γλωσσῶν καὶ τοὺς ἀπρόσιτους κι ἀπόμακρους τόπους ποὺ δὲν ἐπικοινωνοῦν παρὰ μόνον μέσα ἀπὸ τὴ θάλασσα.

2. Χρειάζεται νὰ τονίσω τὴν ἐπανάληψη τῆς χειρονομίας μὲ τὴν ὁποία ἀνοίγει ἡ λογικὴ τῆς διασπορᾶς; Πρβλ. « Hors Livre », *La dissémination*, Éd. du Seuil, 1972, σελ. 9-67. "Ὅσο γι' αὐτὸ ποὺ συνδέει τοὺς Σημίτες μὲ τὴ διασπορά, μὲ τὴ Βαβέλ καὶ μὲ τὴ διασπορά τῶν γλωσσῶν μέσα στὴν *dissémination*, βλ. *The Ear of the Other*, σελ. 103, καὶ « Des tours de Babel », *Psyché*, Galilée, 1987, σελ. 218-219.

3. Μετάφραση τοῦ τίτλου τοῦ δοκιμίου ποὺ ἀφιερώνει ὁ W. Benjamin στὴ μετάφραση, « Die Aufgabe des Übersetzers », *Gesammelte Schriften* iv. 1, Suhrkamp, 1978, σελ. 9-21.

4. Αὐτὸ τὸ πέρα (ὑπὲρ/über) πρέπει νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὸ μετὰ τῆς μετάφρασης, μὲ τὸ *trans-* τῆς *traduction* ἢ τῆς *translation*, τὸ *über* τῆς *Übersetzung* καὶ τὸ ἐπὶ τῆς ἐπιβίωσης (*Überleben*). "Ὅλα προσδιορίζουν τὴν κίνηση μιᾶς μεταγωγῆς, τὴν κίνηση τοῦ περάσματος ἀπὸ τὴ μία ὄχθη στὴν ἄλλη καί, μὲ μιὰ ἔννοια, τὴ συνέχεια. Βλ. γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, J. Derrida, « Ἑμερολόγιο Καταστρώματος », *Parages*, σελ. 130.

5. Πρβλ. Koitchi Toyosaki, « Traduction et/ou citation », *Les fins de l'homme*, ἐκ. Ph. Lacoue-Labarthe καὶ J.L. Nancy, Galilée, 1981, σελ. 249. Ἡ σημασία τῆς μετάφρασης ὡς πεδίου ἐλέγχου μιᾶς σειρᾶς ἰδεῶν γύρω ἀπὸ τὴ γλώσσα, τὴ σημασία, τὸ νόημα καὶ τὴν ἐρμηνεία εἶναι στρατηγι-

γεται σέ ὅλα τὰ κείμενα τοῦ Derrida καὶ συμπλέκεται μὲ ποικίλους τρόπους μὲ ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ κάθε φορά τὸ κύριο « θέμα ».

Ἔπειτα μιὰ εἰδικότερη : τὰ προβλήματα πού θέτει ἡ μετάφραση — ὄχι μόνον ἀπὸ μιὰ γλώσσα σὲ μιὰν ἄλλη, ἀλλὰ καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἴδιας γλώσσας, στὸ πέρασμα ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ στὰ ἑλληνικά, « στὴ μετάβαση ἀπὸ ἓνα μὴ-φιλοσόφημα σ' ἓνα φιλοσόφημα »¹ — εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ νήματα πού θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀκολουθήσει κατὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ κειμένου πού φέρει ὡς κύριο ὄνομα τὸν τίτλο « Πλάτωνος Φαρμακεία ». Καὶ συνεπῶς, στὸ μέτρο πού, ὅπως κάθε κύριο ὄνομα, λειτουργεῖ γιὰ τὴ μετάφραση ὡς μιὰ διπλὴ δέσμευση (double bind), ὀρίζοντας συνάμα τὸ πρὸς μετάφραση καὶ τὸ ἀμετάφραστο ἢ μᾶλλον ὀρίζοντας τὸ πρὸς μετάφραση ὡς ἀμετάφραστο, τὸ ζήτημα τῆς μετάφρασης βρίσκεται ἤδη ἐκεῖ, στὴν προμετωπίδα τοῦ κειμένου καὶ μᾶς περιμένει. Γιατὶ τὸ κείμενο, δηλώνει ὁ W. Benjamin, « ἀπαιτεῖ νὰ μεταφραστεῖ »², φράση πού, μεταφρασμένη στὸ ἰδίωμα τοῦ Derrida, θὰ μπορούσε νὰ διαβαστεῖ ὡς ἐξῆς : τὸ κείμενο εἶναι ἤδη πάντα ἐν μεταφράσει. Πράγμα πού στὴ συγκεκριμένη περίπτωση θὰ σήμαινε ὅτι τὸ κείμενο « Πλάτωνος Φαρμακεία » ἀπαιτεῖ νὰ μεταφραστεῖ ἢ ὅτι εἶναι ἤδη πάντα ἐν μεταφράσει.

Βεβαίως καὶ οἱ δύο φράσεις ἀρχικὰ ἠχοῦν παρόδοξα, ἐνῶ ἐξίσου παρόδοξη ἐμφανίζεται καὶ ἡ μετάφρασή τους πού, δίχως νὰ

κὴ καὶ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο λειτουργεῖ στὸν Derrida. Γι' αὐτὸ τὸ θέμα βλ. καὶ J.F. Graham, « Introduction », *Difference in Translation*, Cornell University Press, 1985, σελ. 13-30.

1. Βλ. Πλάτωνος Φαρμακεία, σελ. 177, ὅπου ὁ Derrida ἀναφερόμενος στὴ δυσκολία τῆς μετάφρασης τοῦ φαρμάκου, γράφει : « . . . δυσκολία πού ἐνυπάρχει στὴν ἴδια τὴν ἀρχὴ τῆς μετάφρασης καὶ πού δὲν ὀφείλεται στὴ μετάβαση ἀπὸ μιὰ γλώσσα σὲ μιὰ ἄλλη, ἀλλὰ, ὅπως θὰ δοῦμε, στὴν ἤδη διαμορφωμένη παράδοση τῆς μετάβασης ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ στὰ ἑλληνικά, καὶ δυσκολία βίαιη, τῆς μετάβασης ἀπὸ ἓνα μὴ-φιλοσόφημα σ' ἓνα φιλοσόφημα. Συνεπῶς, μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρόβλημα τῆς μετάφρασης, δὲν θὰ ἔχουμε νὰ ἀντιμετωπίσουμε τίποτα λιγότερο πάρεξ τὸ ἴδιο τὸ πρόβλημα τῆς μετάβασης στὴ φιλοσοφία ».

2. « Die Aufgabe des Übersetzers », σελ. 10.

είναι οὔτε « ἐλεύθερη ἀπόδοση » οὔτε « πιστὴ μετάφραση », εἶναι παρ' ὅλα αὐτὰ ἐντελῶς νόμιμη.

Ὅμως πρὶν ἐπιχειρηθεῖ ὁ ἔλεγχος τῆς νομιμότητος αὐτῆς τῆς μετάφρασης, τίθεται ἓνα ἐρώτημα μᾶλλον ἀπλό : τί μπορεῖ νὰ σημαίνει αὐτὴ ἢ ἀπαίτηση ἐνὸς κειμένου νὰ μεταφραστεῖ καὶ ποῦ ἀπευθύνεται; Μποροῦμε νὰ τὴν ἐνοήσουμε σὰν μιὰ ἰδιότυπη σύμβαση ποῦ συνδέει δύο ὑποκείμενα καὶ ποῦ προβλέπει ὅτι τὸ πρῶτο ὑποχρεώνει τὸ δεύτερο νὰ ἀποδώσει κάτι ποῦ δίδει τὸ πρῶτο, δίχως ὥστόσο τὸ ἴδιο νὰ δεσμεύεται ἐναντι τοῦ δευτέρου; Ἡ πρόπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ σύμβαση συνδέει ἓνα κείμενο καὶ ἓνα ὑποκείμενο; Ἡ, μᾶλλον, δύο κείμενα;

Θὰ ἀναζητήσω τίς ἀπαντήσεις σὲ αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα κυρίως μέσα ἀπὸ δύο κείμενα ποῦ τὸ « θέμα » τους εἶναι ἡ μετάφραση : μέσα ἀπὸ τὸν πρόλογο ποῦ προτάσσει ὁ Benjamin στὴ μετάφραση τῶν Tableaux Parisiens τοῦ Baudelaire ποῦ ἔχει κάνει ὁ ἴδιος καὶ μέσα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Derrida ποῦ διαβάζει αὐτὸ τὸ κείμενο τοῦ Benjamin.¹ Ἄς σημειωθεῖ λοιπὸν ὅτι αὐτὸ ποῦ ἀκολουθεῖ βρῖσκεται στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς γενεαλογίας, μιᾶς διαδοχῆς κυρίως ὀνομάτων καὶ κειμένων μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔχει ἤδη ἀποκατασταθεῖ μιὰ σχέση ἀνάγνωσης ἢ —ἂν θέλετε— μετάφρασης.

1. Τὸ καθῆκον τοῦ μεταφραστῆ

Ἀρχίζω μὲ τὸ δοκίμιο τοῦ Benjamin. Ἦδη ἀπὸ τὸν τίτλο φαίνεται πὼς τὸ νόημα αὐτῆς τῆς ἀπαίτησης εἶναι μᾶλλον σαφές : τὸ καθῆκον (Aufgabe) δηλώνει μιὰ δέσμευση, μιὰ ἀποστολὴ ποῦ ἀνατίθεται πάντα ἀπὸ τὸν ἄλλο, ἓνα καθῆκον, μιὰ ὑπευθυνότητα, μιὰ ὀφειλὴ. Δηλώνει ἐπίσης τὴν ἐνοχλή, μὲ τὴ διπλὴ σημασίαν ποῦ ἔχει ἡ λέξι στὸ δίκαιο καὶ τὴν ἠθική. Τὸ καθῆκον τοῦ μεταφραστῆ, συνεπῶς, παρουσιάζεται κατ' ἀρχὴν σὰν μιὰ ἑτεροβαρῆς ἐνοχική

1. W. Benjamin, « Die Aufgabe des Übersetzters », σελ. 9-21 καὶ J. Derrida, « Des tours de Babel », σελ. 203-235.

σχέση που υποχρεώνει ένα υποκείμενο δικαίον να μεταφράσει, να αποδώσει κάτι που λογικά θα πρέπει να έχει προηγουμένως δοθεί, να εκπληρώσει μιαν οφειλή και έτσι να απαλλαγεί από την ένοχη.

Ἄλλὰ ταυτοχρόνως, μία από τις σημασίες αὐτῆς τῆς γερμανικῆς λέξης δηλώνει τὴν παραίτηση, τὴν ἀδυναμία εκπλήρωσης, τὴν ἐγκατάλειψη τῆς προσπάθειας¹, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ καθῆκον νὰ σημαδεύεται εὐθὺς ἐξαρχῆς ἀπὸ αὐτὴ τὴ διπλὴ σημασία καὶ νὰ ἐμφανίζεται ὡς καθῆκον ἀνεκπλήρωτο, ὡς οφειλὴ ἀνεξόφλητη. Καὶ πράγματι, στὸ κέντρο περίπου τοῦ δοκιμίου, ὁ Benjamin λέει ὅτι ἡ ἀπόδοση, ἡ ἐκπλήρωση τῆς οφειλῆς καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἐνοχὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀδύνατες.

Αὐτὸ τὸ καθῆκον, δηλαδὴ νὰ κάνει μέσα στὴ μετάφραση τὴ σπορὰ μιᾶς καθαρῆς γλώσσας νὰ ὠριμάσει, φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ ἐκπληρωθεῖ, φαίνεται ὅτι καμία λύση δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὸ καταστήσει ὀρισίμο.²

Στὴν ἴδια λέξη, (Aufgabe), ἀκούγεται ἡ ἀπόδοση, ἡ ἐπιστροφή αὐτοῦ που δόθηκε (Wiedergabe) καί, κατὰ μία ἔννοια, ἡ ἀπόδοση ἢ ἡ ἀποκατάσταση τοῦ νοήματος (Sinnwiedergabe). Ἄλλὰ ὅπως πρὶν, μὲ τὴν ἴδια διπλὴ καὶ διχασμένη κίνηση που τὴν ἴδια

---

1. Γιὰ τὴ σημασία τῆς παραίτησης, τῆς ἐγκατάλειψης καί, εὐρύτερα, τῆς ἀδυναμίας ἐκπλήρωσης που ἐμπεριέχεται στὴ λέξη Aufgabe, βλ. P. de Man, *The Resistance to Theory*, Manchester University Press, 1986, σελ. 80. Ὁ P. de Man, σχολιάζοντας αὐτὸ τὸ κείμενο, γράφει ὅτι ὁ Benjamin ἐπιλέγει τὸν μεταφραστὴ διότι —μὲ βάση τὴ λογικὴ που συγκροτεῖ τὸ κείμενό του— ὁ μεταφραστὴς ἐξ ὀρισμοῦ ἀποτυγχάνει, διότι δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ κάνει ὅ,τι κάνει τὸ πρωτότυπο. Ὁ μεταφραστὴς, συνεπῶς, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ καθῆκον νὰ ξαναβρεῖ ὅ,τι ὑπάρχει στὸ πρωτότυπο καὶ αὐτὴ ἡ ἀποτυχία του εἶναι γιὰ τὸν Benjamin παραδειγματικὴ. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. ἐπίσης J. Derrida, « Des tours de Babel », *Psyché*, σελ. 212.

2. « Die Aufgabe des Übersetzters », σελ. 17. Ἀφῆνω προσωρινὰ μὲτέωρα τὰ ἐρωτήματα περὶ τῆς καθαρῆς γλώσσας καὶ τῆς σπορᾶς, στὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ ἐπανέλθω.

στιγμή που δίδει συνάμα αφαιρεί, που θέτει και συνάμα άναιρεί, και αντίστροφως, δίχως διαλεκτική όλοκλήρωση, ό Benjamin άλλοιώνει αυτή τή σημασία και δηλώνει ότι ή άπόδοση τοῦ νόηματος (die Wiedergabe des Sinnes) δέν είναι εκείνη που δίνει τό μέτρο.¹ "Όμως, άν ή μετάφραση δέν είναι ή άπόδοση τοῦ νόηματος, τότε ή τρέχουσα έννοια τής μετάφρασης, ή όποία συγκροτείται με άξονα αυτή τή λειτουργία², γίνεται προβληματική και τό καθήκον τοῦ μεταφραστή παύει πλέον νά δηλώνει κάτι λίγο ώς πολὺ αὐτονόητο.

Παρότι αυτό τό συμπέρασμα φαίνεται σέ πρώτη όψη παράδοξο, τό δοκίμιο τοῦ Benjamin, ήδη από τήν πρώτη παράγραφο, προτείνει μιá σειρά από θέσεις που όλες συγκλίνουν πρὸς αυτή τήν κατεύθυνση. Τις παραθέτω με τή μεγαλύτερη δυνατή συντομία :

1. Τό καθήκον τοῦ μεταφραστή δέν είναι δυνατόν νά συλλη-

---

1. « Die Aufgabe des Übersetzters », σελ. 17.

2. 'Η λογική που υποστηρίζει τό δοκίμιο τοῦ R. Jakobson, « Aspects linguistiques de la traduction », *Essais de linguistique générale*, Éd. de Minuit, 1963, σελ. 78-86, είναι ακριβῶς αυτή. 'Ο Jakobson συλλαμβάνει τή μετάφραση σαν μιá διαδικασία ύποκατάστασης ενός σημείου από ένα άλλο ή όποία θεμελιώνεται σέ μιá ισοδυναμία τοῦ νόηματος. « Τό νόημα μιáς λέξης », σημειώνει, « δέν είναι τίποτα άλλο παρά ή μετάφρασή της με ένα άλλο σημείο τό όποιο μπορεί νά τήν ύποκαταστήσει. (. . .) "Έτσι ή μετάφραση συνεπάγεται δύο ισοδύναμα μηνύματα σέ δύο διαφορετικούς κώδικες ». Προφανῶς ό Jakobson δέν άγνοεί ότι ή ισοδυναμία συνήθως δέν είναι πλήρης, όμως αυτό δέν τόν όδηγεί σέ μιá ριζική κριτική τής βασικής θεωρίας. Μιá άνάλογη λογική στηρίζει και όλόκληρο τό πρώτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ G. Steiner, *After Babel*, Oxford University Press, 1976, τό όποιο φέρει τόν τίτλο « Understanding as Translation ».

Γιά τό ίδιο θέμα βλ. και J. Derrida, « Envoi », *Psyché*, 113-114, όπου αυτή ή λογική τίθεται καθαρά υπό άμφισβήτηση : « Άν υπάρχουν δύο προϋποθέσεις γιά νά καθηλωθεί τό νόημα μιáς λέξης ή νά κυριαρχηθεί ή πολυσημία ενός έκφωνήματος (vocalbe), δηλαδή, από τή μιá πλευρά, ή ύπαρξη ενός άμετάβλητου κάτω από τήν πολλαπλότητα τῶν σημασιολογικῶν σχηματισμῶν και, από τήν άλλη, ή δυνατότητα νά καθορίζεται ένα συγκείμενο με τρόπο κεκορεσμένο (saturante), αυτές οι δύο προϋποθέσεις μου φαίνονται σέ κάθε περίπτωση έξίσου προβληματικές και ως πρὸς μιá νεκρή και ως πρὸς μιá ζωντανή γλώσσα ».

φθει με ἀφετηρία μιὰ θεωρία τῆς ὑποδοχῆς. Ἀκόμα καὶ ἡ ἀναφορὰ στὴν ἔννοια ἐνὸς « ἰδεατοῦ » ἀποδέκτη εἶναι ἐπιζήμια γιὰ τὴ θεωρητικὴ τοποθέτηση τῆς τέχνης.¹

2. Μετὰ τὴν πρώτη παράγραφο, ἡ ὁποία παραμερίζει τὴν ἔννοια τῆς ὑποδοχῆς, ὁ Benjamin θέτει ἕνα σκανδαλώδες ἐρώτημα : μιὰ μετάφραση προορίζεται (γίνεται, ἀξίζει, ἰσχύει, ὅλα αὐτὰ πού περιέχονται στὸ ἀπρόσωπο ρῆμα *gilt*) γιὰ τοὺς ἀναγνώστες πού δὲν καταλαβαίνουν τὸ πρωτότυπο; Καὶ με αὐτὸ τὸ ἐρώτημα εἰσάγει τὴ θέση ὅτι ἡ μετάφραση δὲν ἔχει ὡς οὐσιαστικὸ προορισμὸ τὴν ἐπικοινωνία, τὴ μεταβίβαση ἐνὸς περιεχομένου. "Ὅπως γιὰ τὸ πρωτότυπο —καὶ ὁ Benjamin ἀναφέρεται βασικὰ στὸ ποιητικὸ καὶ τὸ ἱερὸ κείμενο— ἔτσι καὶ γιὰ τὴ μετάφραση —πού βροῖσκει στὸ ἱερὸ κείμενο τὸ ἰδεατὸ πρότυπό της— τὸ οὐσιαστικὸ στοιχεῖο δὲν εἶναι ἡ ἐπικοινωνία."²

Αὐτὲς οἱ δύο θέσεις συνδέονται μεταξύ τους : ἐφόσον τὸ οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τοῦ πρωτοτύπου δὲν εἶναι ἡ ἐπικοινωνία ἐνὸς διακριτοῦ περιεχομένου καὶ ἐφόσον δὲν προορίζεται οὐσιαστικὰ γιὰ ἕναν συγκεκριμένο ἢ ἰδεατὸ ἀναγνώστη ὁ ὁποῖος θὰ ὑποδεχθεῖ αὐτὸ τὸ περιεχόμενο, ἔπεται ὅτι καὶ ἡ μετάφραση δὲν μπορεῖ νὰ συλληφθεῖ ὡς ἀπόδοση ἐνὸς περιεχομένου καὶ δὲν ἔχει ὡς οὐσιαστικὸ προορισμὸ νὰ ὑπηρετήσῃ τὸν ἀναγνώστη.

3. Παρότι ἀνάμεσα στὰ δύο κείμενα, τὸ κείμενο πού μεταφράζεται καὶ τὸ κείμενο πού μεταφράζει, ὑπάρχει μιὰ σχέση « πρωτο-

---

1. « Die Aufgabe des Übersetzters », σελ. 9. Βλ. ἐπίσης P. de Man, *The Resistance to Theory*, σελ. 77-78 καὶ J. Derrida, « Des tours de Babel », σελ. 215.

2. Στὸ ἴδιο, σελ. 9. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ θέση ὑπὸ ἀμφισβήτηση τῆς ἐπικοινωνίας, πού ἀποτελεῖ μιὰν οὐσιώδη διάσταση τοῦ κειμένου, δὲν ἀναφέρεται εὐθέως στὴν ἐπικοινωνία ὡς ιδιότητα τῆς γλώσσας, ἀλλὰ στὴν ὑπόθεση ἐνὸς περιεχομένου πού θὰ ἦταν δυνατόν νὰ διακριθεῖ με αὐστηρὸ τρόπο ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ πράξη τῆς ἐπικοινωνίας. Ὁ Benjamin, ἀναφερόμενος στὸ πρωτότυπο, σημειώνει ὅτι ἐκεῖ τὸ νόημα καὶ τὸ γράμμα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διακριθοῦν· βλ. στὸ ἴδιο, σελ. 15.

τύπου » και έκδοχῆς, αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοηθεῖ ὡς σχέση ἀναπαράστασης ἢ ἀναπαραγωγῆς. Ἡ μετάφραση δὲν εἶναι ὁμοίωμα, ἀντίγραφο ἢ εἰκόνα τοῦ « πρωτοτύπου », διότι τὸ « πρωτότυπο » οὔτε ἔχει ἓνα διακριτὸ περιεχόμενον τὸ ὁποῖο ἢ μετάφραση ὀφείλει νὰ ἀναπαραγάγει ἢ νὰ ἀναπαραστήσει, οὔτε παραμένει τὸ ἴδιο μέσα στὸν χρόνον. Ἐπειτα ἡ μετάφραση δὲν προκύπτει κατὰ τὴ φάση τῆς γέννησης τοῦ ἔργου, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιβίωσίν του καὶ κατὰ τὴ φάση αὐτῆ « πὺν δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομάζεται ἔτσι, ἂν δὲν ἦταν μεταβολὴ καὶ ἀνανέωση τοῦ ζωντανοῦ ὄντος, τὸ πρωτότυπο ἀλλάζει ». ¹ Ἄρα, στὸ « πρωτότυπο » δὲν ὑπάρχει κάτι πὺν νὰ εἶναι παρόν, ἀναλλοίωτο μὲς στὸν χρόνον καὶ πάντα τὸ ἴδιο, τοῦ ὁποῖου ἢ μετάφραση θὰ ὀφείλε νὰ ἦταν τὸ ὁμοίωμα, τὸ ἀντίγραφο ἢ ἡ εἰκόνα.

Μὲ ἀφετηρία αὐτὲς τὶς θέσεις, ἐφόσον ἢ οὐσία τῆς μετάφρασης — ἂν κάτι τέτοιο ὑπάρχει — φαίνεται νὰ μὴν ἐπιδέχεται ἓναν κατηγορικὸ ὀρισμὸ τοῦ τύπου Υ εἶναι Κ, ἐκεῖνο πὺν σκιαγραφεῖται εἶναι μιὰ διαδικασία ἐντελῶς προβληματικὴ ἢ ὁποῖα ὀρίζεται μέσα ἀπὸ προτάσεις πὺν, σὲ πρώτη ὄψη, φαίνεται νὰ προβαίνουν ἀπὸ τὴν παράδοση μιᾶς ἀποφατικῆς θεολογίας. (Αὐτὴ ἢ διάσταση ἔχει βεβαίως ἐπισημανθεῖ κατ' ἐπανάληψιν καὶ ἔχει συνδεθεῖ μὲ τὸν « μεσσιανισμὸ » πὺν ἀποδίδεται στὸν Benjamin μὲ βάση ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ δοκίμιον. ² Ὅμως ἐκεῖνο πὺν συνήθως ἀγνοεῖται εἶναι ἢ ὕψὸς τοῦ ἴδιου τοῦ κειμένου. Διότι ὁ Benjamin ἀπὸ αὐτὲς τὶς προκειμενές

1. Στὸ ἴδιο, σελ. 12.

2. Ὁ G. Steiner, *After Babel*, σελ. 63-65, δηλώνει μὲ ἔμφαση ὅτι « ἢ προσέγγισιν τοῦ Benjamin στὸ ζήτημα τῆς μεταφρασσιμότητος εἶναι καββαλιστικὴ » καὶ ὅτι σύμφωνα μὲ τὴ λογικὴ του « στὸ μεσσιανικὸ τέλος τῆς ἱστορίας τους (πάλι μιὰ καββαλιστικὴ ἢ χασσιδικὴ διατύπωση), ὅλες οἱ χωριστὲς γλώσσες θὰ ἐπιστρέψουν στὴν πηγὴ τῆς κοινῆς ζωῆς τους ». Ὁ Steiner φαίνεται νὰ ἐπαναλαμβάνει ἐδῶ τὴν ἄποψιν τοῦ G. Scholem (*Le nom et les symboles de Dieu dans la mystique juive*, Cerf, 1983, σελ. 56) σύμφωνα μὲ τὴν ὁποῖα « γιὰ πολὺν καιρὸ ὁ Benjamin ἦταν ἓνας καθαρὸς μυστικὸς τῆς γλώσσας. Στὴ γλώσσα οἱ μυστικοὶ ἀνακαλύπτουν μιὰ (. . .) δομὴ πὺν δὲν προορίζεται νὰ ἀνακοινῶσει κάτι, ἀλλὰ ἀντίθετα ἀναφέρεται στὴν ἐπικοινωνία ἐνὸς μὴ κοινωνοῦμένου τὸ ὁποῖο στερεῖται ἔκφρασης καὶ τὸ ὁποῖο, ἀκόμα κι ἂν

δὲν ὀδηγεῖται στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μετάφραση ἀποκαθιστᾶ τελικὰ τὴ χαμένη ὁλότητα μιᾶς πρωτογενοῦς παρουσίας ἢ ὅτι « τὰ σπασμένα κομμάτια τοῦ ἀμφορέα » —στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τὸ « πρωτότυπο » καὶ οἱ ποικίλες μεταφράσεις του— συναρμόζονται τελικὰ καὶ ἐπιτρέπουν στὴν καθαρὴ γλώσσα νὰ παρουσιασθεῖ ὡς αὐτὴ πού εἶναι. Ἀντίθετα, μέσα ἀπὸ μιὰ ρητορικὴ πού συχνὰ δανεῖζεται τοὺς ὄρους της ἀπὸ τὴ λουριανικὴ Καββάλα¹ —καί, ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη, φέρει τὸ ἀνεξάλειπτο στίγμα της— ἀνοίγει ἕναν δρόμο ἐντελῶς διαφορετικό.)

Ἔτσι, τὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα παραμένει. Διότι ἂν τὸ καθῆκον τοῦ μεταφραστῆ δὲν εἶναι οὔτε ὑποδοχὴ οὔτε ἐπικοινωνία οὔτε ἀναπαράσταση, ἂν εἶναι μιὰ ἐνοχλὴ ἀνεξόφλητη καὶ ἂν δὲν ὀρίζεται ἀπὸ τὴν ἀπόδοση ἑνὸς νοήματος πού ἔχει δοθεῖ, τότε πῶς εἶναι δυνατόν νὰ συσταθεῖ, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ συγκροτηθεῖ αὐτὴ ἡ σχέση πρωτοτύπου καὶ μετάφρασης πού ἐμφανίζεται ὡς ὀφειλὴ τοῦ μεταφραστῆ καὶ ὡς ἐγγραφή του σὲ μιὰ γενεαλογία; (Καὶ μιλῶ γιὰ γενεαλογία γιατί, ὅπως θὰ δοῦμε, τὸ κείμενο τοῦ Benjamin « κυκλοφορεῖ ἀδιάκοπα ἀνάμεσα στὶς ἀξίες τῆς σποράς, τῆς ζωῆς καὶ κυρίως τῆς “ ἐπιβίωσης ” »².) Ἔπειτα, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ συσταθεῖ τὸ πρὸς μετάφραση, αὐτὸ πού στὸ κείμενο ἀπαιτεῖ νὰ μεταφραστεῖ;

Ὁ Benjamin, ἀναζητώντας τὶς ἀπαντήσεις, ἀκολουθεῖ τὸ νῆμα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐπιβίωσης τοῦ ἔργου καὶ μᾶς καλεῖ νὰ ἐννοήσουμε αὐτὲς τὶς ἐννοίες ἐντελῶς κυριολεκτικὰ, σὰν νὰ ἐπρόκειτο

ἔβρισκε κάποια ἔκφραση, δὲν θὰ εἶχε σὰ καμιά περίπτωση οὔτε σημασία οὔτε ἀνακοινώσιμο ' νόημα ' ».

Φυσικὰ, δὲν πρόκειται νὰ ἀσχοληθῶ ἐδῶ εἰδικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα. Σημειῶν ἁπλῶς ὅτι ἡ ἰδιοτυπία τοῦ κειμένου τοῦ Benjamin καὶ ἡ δυσκολία του ὀφείλονται στὴν τροπολογικὴ ὕφή του, στὴν ὁποία ἐπίσης ὀφείλονται καὶ οἱ παρερμηνεῖες. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, βλ. P. de Man, *The Resistance to Theory*, σελ. 75 καὶ ἐπ.

1. Πρβλ. C. Jacobs, « The Monstrosity of Translation », *Modern Language Notes*, τόμ. 90 (1975), σελ. 763.

2. J. Derrida, « Des tours de Babel », σελ. 213-214, ὅπου ἐπισημαίνεται ἐπίσης καὶ ἡ σχέση μεταξύ μετάφρασης καὶ ἐπιβίωσης (*Überleben / Übersetzen*).

για κάτι χειροπιαστό. Προβαίνοντας σε αυτό που ο Derrida ονομάζει μεταφορική καταστροφή¹, με ρητό τρόπο αντιστρέφει τη σχέση ανάμεσα στη ζωή και την επιβίωση και μās καλεί να συλλάβουμε τη ζωή του έργου με άφρηρία την επιβίωσή του και ιδίως την επιβίωσή του εν μεταφράσει :

“Οπως οι έκδηλώσεις τής ζωής έχουν μία έσωτερικότατη συνάρτηση με το ζωντανό όν, δίχως να σημαίνουν τίποτα γι’ αυτό, έτσι και ή μετάφραση προβαίνει από το πρωτότυπο. Βεβαίως όχι τόσο από τη ζωή του όσο από την « επιβίωσή » του (Überleben). Γιατί ή μετάφραση έρχεται αργότερα, μετά το πρωτότυπο, και για τὰ σημαντικά έργα, τὰ όποια ποτέ δέν βρίσκουν τον προορισμένο μεταφραστή τους (erwählten Übersetzer) κατά τον καιρό τής γέννησής τους, χαρακτηρίζει το στάδιο τής επιβίωσής τους (Fortleben). Τις ιδέες τής ζωής και τής επιβίωσης των έργων τέχνης πρέπει να τις συλλάβουμε με έναν έντελώς μη μεταφορικό τρόπο. (. . .) Μόνον εάν αναγνωρίσουμε τη ζωή σε όλα όσα έχουν ιστορία και δέν είναι μόνον ή σκηνή της, αποδίδουμε στην έννοιά της δικαιοσύνη. Γιατί με άφρηρία την ιστορία, και όχι τη φύση (. . .), πρέπει έντέλει να καθορίζεται ή περιοχή τής ζωής. (. . .) Αυτή ή επιβίωση, όταν λαμβάνει χώρα, όνομάζεται δόξα. Οι μεταφράσεις εκείνες που είναι κάτι πολύ περισσότερο από επικοινωνίες, γεννιούνται όταν κατά τη διάρκεια τής επιβίωσής του ένα έργο φτάνει στον καιρό τής δόξας του. (. . .) Μέσα σ’ αυτές ή ζωή του πρωτοτύπου φτάνει στην πιο όψιμη και ασύλληπτη ανάπτυξή της, σ’ εκείνη που διαρκώς ανανεώνεται.”²

’Από τον πυκνό ιστό αυτού του άποσπάσματος, το όποιο παρ’

1. Στο ίδιο, σελ. 213.

2. « Die Aufgabe des Übersetzers », σελ. 10-11.

ὄλη τὴ βία τῆς μεταμόσχευσης διατηρεῖ ἴσως κάτι ἀπὸ τὴ ρητορικὴ τοῦ Benjamin, διακρίνονται ἤδη κάποια νήματα. Ἐπιχειροῦμε νὰ τὰ ἀκολουθήσουμε, φροντίζοντας νὰ μὴ χάσουμε τὸ ἴχνος τους στὴ μέση τοῦ δρόμου.

Κατ' ἀρχάς, τὸ βασικὸ μοτίβο τῆς ἐπιβίωσης, τὸ ὁποῖο στὸ γερμανικὸ κείμενο ἐμφανίζεται μὲ δύο διαφορετικὰς λέξεις πού, ἂν καὶ συνώνυμες, δὲν μοιράζονται ὡστόσο ἓνα ταυτόσημο νόημα. Ἡ πρώτη (Überleben) προσδιορίζει μᾶλλον τὴν ἐπιβίωση μετὰ τὸν θάνατο κάποιου ἄλλου ἢ τὴν ἐπιβίωση μετὰ ἀπὸ ἓνα συμβάν, ἐνῶ ἡ δευτέρη (Fortleben) προσδιορίζει τὴ συνέχεια τῆς ζωῆς μετὰ θάνατον. Τὸ πρωτότυπο, τὸ ὁποῖο δέχεται καὶ τοὺς δύο προσδιορισμούς, φαίνεται νὰ ἐπιβιώνει καὶ μὲ τοὺς δύο τρόπους : μέσα ἀπὸ τὴ μετάφραση, δὲν ἐπιβιώνει μόνον τοῦ δημιουργοῦ του, ἀλλὰ βρῖσκει ἐπίσης μιὰ συνέχεια ζωῆς πού τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ζεῖ περισσότερο καὶ νὰ ζεῖ καλύτερα, νὰ φτάνει στὴν πιὸ ὀψιμη καὶ ἀσύλληπτη ἀνάπτυξή του, στὴ δόξα του. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Derrida, χρησιμοποιοῦντας μιὰ μεταφορὰ ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας, μέσα ἀπὸ τὴ μετάφραση « τὸ ἔργο ζεῖ πάνω ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ δημιουργοῦ του ».¹

Ἐντούτοις, μὲς στὸ πρωτότυπο, κάπου ἐλλοχεύει ὁ θάνατος. Σὲ πρώτη ὄψη, ἐρμηνεύοντας τὶς ἔννοιες τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐπιβίωσης μὲ ἓναν τρόπο βιταλιστικὸ ἢ νατουραλιστικὸ, θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν θάνατο τοῦ δημιουργοῦ. Τί πιὸ κοινότυπο ἀπὸ τὴν ἐμπειρία ἔργων πού γνώρισαν τὸν καιρὸ τῆς δόξας τους μετὰ τὸν θάνατο τοῦ δημιουργοῦ τους; Ὅμως, τὸ κείμενο τοῦ Benjamin δὲν ἐπιτρέπει σὲ μιὰ παρόμοια ἐρμηνεία νὰ διεκδικήσει τὴν ἀποκλειστικότητα. Γιατὶ, μεταξὺ ἄλλων, αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία δὲν ἐξηγεῖ σὲ ποιοῦ ἔδαφος εἶναι δυνατόν νὰ λάβει χώρα ἡ ἐπιβίωση ὡς πλεόνασμα ἢ, πιὸ σωστά, ὡς ἀναπλήρωμα ζωῆς. Καὶ φυσικὰ δὲν ἐξηγεῖ πῶς αὐτὴ ἡ ὄψη τῆς ἐπιβίωσης — ἢ ὁποῖα εἶναι καὶ ἡ οὐσιαστικὴ —

---

1. J. Derrida, « Des tours de Babel », σελ. 214. Τὸ νόημα αὐτοῦ τοῦ γαλλισμοῦ, πού τὸν ἀφήνω οὐσιαστικὰ ἀμετάφραστο, εἶναι ὅτι τὸ ἔργο ζεῖ μὲ περισσότερα ἀπὸ ὅσα διαθέτει ὁ δημιουργὸς του.

είναι δυνατόν να συνδέεται με τὸν φυσικὸ θάνατο τοῦ δημιουργοῦ. Λογικά, λοιπόν, ἡ ἐπιβίωση τοῦ ἔργου, ὡς δομικὸ χαρακτηριστικὸ του, εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ φυσικοῦ προσώπου ποὺ πιστώνεται μετὰ τὴ δημιουργία του.

Ἄλλὰ ἂν δὲν πρόκειται γιὰ τὸν θάνατο τοῦ δημιουργοῦ, τότε ὁ θάνατος θὰ πρέπει νὰ ἔλλοχεύει μὲς στὸ ἴδιο τὸ πρωτότυπο καί, ἐπιπλέον, νὰ ἀποτελεῖ ἓνα οὐσιώδες δομικὸ χαρακτηριστικὸ του, διότι διαφορετικὰ ἢ λογικὴ τῆς ἐπιβίωσης στερεῖται νοήματος. Τὸ ἐρώτημα, λοιπόν, ποὺ προκύπτει εἶναι τοῦτο : τὸ ἔργο ἔχει ζωὴ καὶ σὲ τί συνίσταται αὐτὴ ἢ ζωὴ;

Ἀκολουθώντας τὸ νῆμα τῆς ἐπιβίωσης, ἀνακαλύπτουμε γρηγορὰ ὅτι ἡ φυσικὴ ζωὴ τοῦ ἔργου, αὐτὴ δηλαδὴ ποὺ δὲν συλλαμβάνεται μετὰ ἀφειρηγία τὴν ἐπιβίωση, εἶναι ἐπουσιώδης, δὲν εἶναι κὰν ζωὴ, ἀφοῦ τὸ μοναδικὸ περιεχόμενό της δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο παρὰ ἢ ἐπικοινωνία. Ἐνῶ παράλληλα ἀνακαλύπτουμε ὅτι αὐτὸ ποὺ συνιστᾷ τὸ οὐσιαστικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἔργου (« αὐτὸ ποὺ περιέχει ἓνα ποίημα πέρα ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία »)¹, καὶ ποὺ θεωρεῖται ἀσύλληπτο, μυστηριώδες, « ποιητικὸ », εἶναι ὅ,τι ἀκριβῶς ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδώσει ἢ μετάφραση.

Ἄρα, τὸ ἔργο δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει μιὰ οὐσιαστικὴ ζωὴ, μετὰ τὴν τρέχουσα σημασία τῆς λέξης, γιὰ αὐτὸ ποὺ τὸ συνιστᾷ ὡς ἔργο καὶ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐπιβιώνει εἶναι, κατὰ μία ἔννοια, ἥδη πάντα νεκρό. Ἀνεύρετο, ἀπόν, μυστηριώδες, ἀσύλληπτο! Ὅμως γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μιλοῦμε καὶ γιὰ τὸν θάνατο τοῦ ἔργου, τουλάχιστον μετὰ τὴν ἴδια τρέχουσα σημασία μετὰ τὴν ὁποία μιλοῦμε γιὰ τὴ ζωὴ, γιὰ αὐτὸ ποὺ συνιστᾷ τὸ ἔργο δὲν φαίνεται νὰ διέπεται ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς κανόνες τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου.

Ὅφείλουμε, λοιπόν, νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὸ πρωτότυπο εἶναι πέραν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, σὲ μιὰ χώρα ἀπρόσιτη ἀπ' ὅπου

---

1. « Die Aufgabe des Übersetzters », σελ. 9. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Benjamin ἀναφέρεται κυρίως στὸ ἱερὸ καὶ ποιητικὸ κείμενο, δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ περιοριστικά. Ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος στὸ τέλος τοῦ δοκιμίου του, « τὸ ἱερὸ κείμενο εἶναι τὸ πρότυπο ἢ τὸ ἰδανικὸ κάθε μετάφρασης ».

καλεῖ τὸν μεταφραστή, πὸν ὀφείλει νὰ γίνῃ ὁ παράγων τῆς ἐπιβίωσός του, καὶ τὸν ἐγγράφει στὴ γενεαλογία του; Ἐνώπιον τῆς ἀπορίας, δὲν ἔχουμε ἄλλο ἐφόδιο πᾶρεξ τὴν ἐπανάληψη τῶν ἐρωτημάτων. Τὰ ἀπαριθμῶ :

(I) Σὲ ποῖο χωρὸ εἶναι δυνατόν νὰ λάβει χώρα ἡ ἐπιβίωση καὶ νὰ ἐκτελεσθεῖ τὸ καθήκον τοῦ μεταφραστῆ, ἂν ἡ ἀπόδοση τοῦ νοήματος δὲν ἀποτελεῖ πλέον τὸν κανόνα;

(II) Ἀπὸ ποῦ προκύπτει αὐτὸ τὸ ἀναπλήρωμα ζωῆς πὸν χαρακτηρίζει τὴ φάση τῆς δόξας τοῦ ἔργου; Παράγεται ἀπὸ τὸν μεταφραστῆ ἢ ὑπάρχει στὸ πρωτότυπο καὶ ὁ μεταφραστὴς ὀφείλει νὰ τὸ ἀποδώσει;

(III) Ἐναντι σὲ τί ἢ σὲ ποιὸν μπορεῖ ὁ μεταφραστὴς νὰ εἶναι ὀφειλέτης; Εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ὀφειλέτης τοῦ δημιουργοῦ ἢ εἶναι ὀφειλέτης τοῦ πρωτοτύπου;

Ἀπὸ τὸ προηγούμενο παράθεμα φαίνεται, κατ' ἀρχάς, ὅτι ὁ μεταφραστὴς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθεῖ ὀφειλέτης ἑνὸς ὑποκειμένου, διότι ἐν μεταφράσει τὸ ἔργο ἐπιβιώνει μὲ ἕναν τρόπο ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸν δημιουργό του. Ἐπίσης, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθεῖ ἀπλῶς ὀφειλέτης τοῦ ἔργου. Διότι, ἂν καὶ ἡ μετάφραση προβαίνει ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, δὲν προβαίνει ἀπὸ τὴ ζωὴ του, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐπιβίωσή του. Καί, στὸ μέτρο πὸν ἡ ἐπιβίωση, μὲ τὴ σειρά της, ἀπαιτεῖ τὴ μετάφραση ὡς τρόπο μέσα ἀπὸ τὸν ὁποῖον τὸ πρωτότυπο φτάνει στὴν πιὸ ὄριμη ἀνάπτυξή του, ἔπεται ὅτι τὸ ἔργο ἐμπεριέχει αὐτὴ τὴν ἀπαίτηση νὰ μεταφραστεῖ, ὅτι ἀπαιτεῖ ἕνα ἀναπλήρωμα μετάφρασης. Συνεπῶς, ἂν ὁ μεταφραστὴς πράγματι εἶναι ὀφειλέτης τοῦ ἔργου, τότε θὰ πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι λογικὰ καὶ τὸ ἔργο εἶναι ἐξίσου ὀφειλέτης ἔναντι τοῦ προορισμένου μεταφραστῆ του, διότι αὐτὸ τὸ ἀναπλήρωμα ζωῆς πὸν συνιστᾷ τὴν ἐπιβίωση, αὐτὴ ἡ συνέχεια ζωῆς, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ μεταφρασιμότητα τοῦ ἔργου. Μήπως, λοιπόν, θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἐνοχικὴ σχέση τῆς ὀφειλῆς ἢ τὸ συμβόλαιον συνδέει ἐντέλει δύο κείμενα; Πράγμα πὸν θὰ σήμαινε ὅτι ἡ ἀπαίτηση τοῦ πρωτοτύπου νὰ

μεταφραστεί είναι μιὰ ἀπαίτηση παραγωγῆς ἐνὸς κειμένου μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο τὸ ἔργο θὰ ζεῖ ἐπιβιώνοντας;

Ἐπομένως, ἡ ἀπαίτηση τοῦ κειμένου νὰ μεταφραστεῖ, αὐτὴ ἡ ἀπαίτηση ἐνὸς ἀναπληρώματος, παραμένει ἀκόμα αἰνιγματική. Ὁ Benjamin λέει ὅτι λαμβάνει χώρα στὸ πρωτότυπο, κι ἐκεῖ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ, γιατί ὁ νόμος, ποὺ ἐπιτάσσει τὴ μετάφραση καὶ τὴ διέπει, ἐμπεριέχεται στὴ μεταφρασιμότητα τοῦ κειμένου, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ὡς μιὰ οὐσιαστικὴ ιδιότητά του.¹ Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι τὸ μεταφράσιμο ἢ τὸ πρὸς μετάφραση τοῦ κειμένου καὶ τὸ οὐσιαστικό, ἀλλὰ « ἀσύλληπτο », δομικὸ χαρακτηριστικὸ του διατηροῦν μιὰ στενὴ καὶ οὐσιαστικὴ σχέση ποὺ μετατρέπει τὸ ἓνα σὲ ἀναπλήρωμα τοῦ ἄλλου.²

Ὅμως, αὐτὴ ἡ σχέση, παρότι εἶναι ἀναγκαία, δὲν ὀδηγεῖ ἀφ' ἑαυτῆς στὴν ἐκπλήρωση τῆς ὀφειλῆς. Μᾶλλον, ὀρίζει μιὰ δυνατότητα, ἡ ὁποία ἐπιδέχεται μιὰ διπλὴ ἐρμηνεία, μπορεῖ νὰ σημαίνει συνάμα δύο διαφορετικὲς ἐρωτήσεις :

(I) ἂν τὸ κείμενο μπορεῖ κάθε φορὰ νὰ βρεῖ, ἀνάμεσα στὴν

---

1. « Die Aufgabe des Übersetzers », σελ. 10.

2. Βλ. ἐπίσης J.F. Graham, « Introduction », *Difference in Translation*, σελ. 27 : « Ἄν ἡ σχέση τῆς μετάφρασης πρὸς τὸ πρωτότυπο εἶναι μιὰ σχέση ἀναπληρωματικότητας, ἡ ἀντίστροφη πρόταση εἶναι ἐπίσης ἀληθής, καὶ ἡ σχέση εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τῆς συμμετρικῆς. Ἄλλὰ ἂν ἡ οὐσιαστικὴ σχέση εἶναι συμμετρικὴ, δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ σημαδευτεῖ κάποια οὐσιαστικὴ διαφορὰ μεταξὺ ἐνὸς πρωτοτύπου καὶ μιᾶς μετάφρασης. Καὶ τὰ δύο χρειάζονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, καὶ ἀναπληρώνουν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Σ' αὐτὸ τὸ μέτρο εἶναι ἰσοδύναμα ». Ἄν καὶ ἡ διατύπωση αὕτη εἶναι μᾶλλον ἄκαμπτη (καὶ στὸ μέτρο ποὺ εἶναι ἄκαμπτη ἐνδέχεται νὰ λειτουργήσει παραπλανητικά), ἀναδεικνύει μιὰ ἄλλη λογικὴ ἰσοδυναμία ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἰσοδυναμία τῶν νοημάτων.

Σ' αὐτὴν τὴν προοπτικὴ βλ. ἐπίσης, Ν. Βαγενᾶς, « Ἡ μετάφραση ὡς πρωτότυπο », *Πρωτότυπο & Μετάφραση*, Ἀθήνα, 1980, σελ. 271-290 καὶ Θ. Βέικος, « Προβληματικὴ τῆς μετάφρασης φιλοσοφικῶν κειμένων », *Πρωτότυπο & Μετάφραση*, σελ. 317-332. Παραθέτω αὐτὰ τὰ κείμενα κυρίως γιὰ τίς γόνιμες ἀπορίες ποὺ προτείνουν καὶ διότι μιὰ λογικὴ ἰσοδυναμία ποὺ δὲν διέπεται ἀποκλειστικά ἀπὸ τὸ νόημα διαγράφεται ἐκεῖ μὲ ὑπαινικτικὸ τρόπο.

ολότητα τῶν ἀναγνωστῶν του, τὸν ἐπαρκῆ μεταφραστὴ πού θὰ ἀναλάβει αὐτὸ τὸ καθήκον καὶ θὰ τὸ ἐκπληρώσει, ἢ, ἀκριβέστερα,
(II) ἂν ἡ οὐσία τοῦ κειμένου ὑπόκειται στὴ μετάφραση καὶ ἐπομένως τὴν ἀπαιτεῖ.¹

Οἱ ἀπαντήσεις πού ἐπιδέχονται αὐτὲς οἱ ἐρωτήσεις δὲν εἶναι ὁμοιες. Στὴν πρώτη, ἡ ἀπάντηση εἶναι προβληματική. Ὁ μεταφραστὴς πού θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴν ἀπαίτηση τοῦ ἔργου εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἐμφανιστεῖ ποτέ. Ἐντούτοις, ἕνας μεταφραστὴς πάντα προορίζεται ἀπὸ τὸ ἔργο (erwählten Übersetzer), καὶ ὅταν ἐμφανίζεται, ἐμφανίζεται πάντα ἀργότερα. Ὡστόσο, ἡ προβληματικὴ του ἐμφάνιση δὲν ἀλλάζει τὴ δομὴ τῆς ἀπαίτησης τοῦ ἔργου, τὴν ἐπιταγὴ πού προέρχεται ἀπὸ τὸν νόμο τοῦ ἔργου καὶ ἀπευθύνεται στὸν ἐν δυνάμει μεταφραστή.

Στὴ δεύτερη ἐρώτηση, ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀποδεικτική, εἶναι ἀναγκαῖα, ἀποδείξιμη καὶ a priori. Τὸ ἔργο ἀπαιτεῖ τὴ μετάφραση, ἀκόμα καὶ ἂν κανεὶς μεταφραστὴς δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἀναλάβει τὴν ὀφειλή. Αὐτὴ ἡ δομὴ, ὁ Benjamin τὸ δηλώνει μὲ πολὺ καθαρὸ τρόπο, εἶναι ἡ σχέση τῆς ζωῆς πρὸς τὴν ἐπιβίωση. Ἡ ἀπαίτηση δηλαδὴ νὰ μεταφραστοῦν, ὡς ἀναγκαῖο δομικὸ στοιχεῖο τῶν ἔργων, σχετίζεται μὲ τὴν ἐπιβίωσή τους, καὶ ἡ δυνατότητά τους νὰ μεταφραστοῦν, ἡ μεταφρασιμότητά τους, χαρακτηρίζει ἀκριβῶς τὰ ἔργα πού εἶναι ἱκανὰ νὰ ἐπιβιώνουν.

Κατὰ συνέπεια, ἡ ἀπαίτηση τοῦ ἔργου νὰ μεταφραστεῖ, ἡ ἴδια ἡ δομὴ του πού εἶναι ἡ δομὴ του πρὸς μετάφραση (nach Über-

---

1. « Die Aufgabe des Übersetzers », σελ. 9-10. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ ἀπαίτηση τοῦ ἔργου προετοιμάζει μιὰ θεωρία τῆς ὑποδοχῆς, γιατί εἶναι φανερὸ ὅτι ἀποδέκτες τῆς δὲν μποροῦν νὰ εἶναι παρὰ οἱ « ἐπόμενες γενιές » (στὸ ἴδιο, σελ. 11). Τώρα, ἂν ὁ Benjamin τὴν παραμερίζει εὐθὺς ἐξ-αρχῆς, αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ τὸ βασικὸ μέλημά του εἶναι νὰ διατηρήσει γιὰ τὸ πρωτότυπο ἐκείνη τὴ δομὴ πού, δίχως νὰ ἐξαρτᾶται δομικὰ ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ μελλοντικοῦ μεταφραστῆ, ἀπαιτεῖ τὴ μετάφραση, τὴν ἐντέλλεται, τὴν ποθεῖ, τὴν ἐπιτάσσει, ἐνῶ συνάμα θέτει ἡ ἴδια τὸν νόμο πού τὴ διέπει. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, βλ. J. Derrida, « Des tours de Babel », σελ. 216.

setzung), είναι ένα αίτημα και μιὰ επιθυμία ζωής, μιᾶς ζωῆς ὅμως ὄχι μὲ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συνήθως συλλαμβάνεται ἡ ζωὴ, ἀλλὰ μὲ τὸν τρόπο τῆς ἐπιβίωσης.

Αὐτὴ τὴν ἀπαίτηση τοῦ ἔργου ὁ Benjamin τὴ συγκρίνει μὲ μιὰ ζωὴ ἢ μιὰ στιγμή ἀλησμόνητη, πού εἶναι ἀλησμόνητη ἀκόμα κι ἂν ὅλοι τὴν ἔχουν λησμονήσει.

Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι μερικὲς ἔννοιες σχέσης διατηροῦν τὴν καλὴ, καὶ ἴσως τὴν καλύτερη σημασία τους, ἂν δὲν ἀναφέρονται κατ' ἀρχὰς ἀποκλειστικὰ στοὺς ἀνθρώπους. "Ἐτσι θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ μιλήσει γιὰ μιὰν ἀλησμόνητη ζωὴ ἢ στιγμή, ἀκόμα κι ἂν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τὴν εἶχαν λησμονήσει. Διότι ἂν ἡ οὐσία τους τὸ ἀπαιτοῦσε, νὰ εἶναι ἀλησμονήτες, τότε αὐτὸ τὸ κατηγορήμα δὲν θὰ ἦταν ψευδές, ἀλλὰ μόνον θὰ ἐμπεριείχε μιὰν ἀπαίτηση στὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ ἀνταποκρίνονταν καί, συνάμα, τὴν παραπομπὴ σὲ μιὰ περιοχὴ ὅπου αὐτὴ ἡ ἀπαίτηση θὰ ἔβρισκε ἀνταπόκριση : σὲ μιὰ σκέψη τοῦ θεοῦ.¹

Μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴ σύγκριση, ὥστόσο, πού ἀνοίγει ἕναν χῶρο, πού δημιουργεῖ μιὰν ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴ δομικὴ ἀναγκαιότητα πού χαρακτηρίζει τὴν οὐσία τοῦ ἔργου ὡς καθαρὴ μεταφρα-

---

1. « Die Aufgabe des Übersetzters », σελ. 10. Προφανῶς, ἡ ἀναφορὰ στὴ σκέψη τοῦ θεοῦ μπορεῖ εὐκόλα νὰ ὀδηγήσει πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ μεσσιανισμοῦ. Ἰδιαίτερα ἂν συνδυαστεῖ μὲ ἀνάλογες ἀναφορὲς πού κάνει ὁ Benjamin στὸ δοκίμιό του « Sur le langage » (*Mythe et violence*, γαλλ. μετ. M. de Gandillac, Denoël, 1971). Βλ. ἰδίως σελ. 91 μιὰν ἀνάλογη φράση : « Τὴν ἀντικειμενικότητα αὐτῆς τῆς μετάφρασης τὴν ἐγγυᾶται ὁ θεός ». "Ὁμως ὁ Benjamin στὸ ἴδιο δοκίμιο δηλώνει ρητὰ ὅτι μιὰ μυστικὴ θεωρία τῆς γλώσσας εἶναι ἐξῆσου παραπλανητικὴ μὲ τὴν « ἀστικὴ θεωρία ». Ἡ ἀναφορὰ στὸν θεό, συνεπῶς, θὰ ἦταν λάθος νὰ μεταφραστεῖ βιαστικὰ μὲ βᾶση τοὺς δρους μιᾶς μυστικιστικῆς παράδοσης.

σιμότητα και την ένδεχόμενη δυνατότητα του ἀμετάφραστου¹, ή ἀπαίτηση του έργου ἀποκτᾶ μιὰ νέα διάσταση. Διότι ἂν ἡ μεταφρασιμότητα (Übersetzbarkeit) τῶν ἔργων παραμένει ἕνα πρόβλημα πού πρέπει νὰ ἐκτιμηθεῖ, ἀκόμα κι ἂν τὰ ἴδια ἦσαν ἀμετάφραστα (Ünübersetzbar) γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, και ἂν τὰ ἔργα εἶναι πράγματι ὡς ἕνα βαθμὸ ἀμετάφραστα, μετὴν αὐστηρῆ σημασία του ὄρου, τότε ἡ ἀπαίτηση του έργου, κατ' ἀρχάς, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπευθύνεται σὲ ἕνα φυσικὸ πρόσωπο, σ' ἕναν συγκεκριμένο μεταφραστή.

Ἐπειτα, ἂν ἡ ἀπαίτηση του έργου δὲν ἀναφέρεται σὲ ἕνα ἀνθρώπινο ὑποκείμενο, τότε και ἡ ὀφειλὴ του μεταφραστή, ἡ τὸ καθήκον του, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μιὰ ἐνοχικὴ σχέση πού τὸν συνδέει μετὰ ἕνα ἄλλο ὑποκείμενο, μετὰ τὸν δημιουργὸ ἢ τὸν συγγραφέα του έργου. Αὐτὸ θὰ συνέβαινε μόνον ἂν ὁ δημιουργὸς ὄντως ἔδινε κάτι πού ὁ μεταφραστὴς θὰ ὀφείλε νὰ ἀποδώσει ὅπως ὁ δωροδοχὸς ἀποδίδει μιὰ δωρεά. Ἄλλὰ τί ἀκριβῶς δίνει ὁ δημιουργὸς ὡς φυσικὸ πρόσωπο; Ἴσως ἕνα κείμενο, ἕνα ὕλικὸ σῶμα γραφῆς πού, μετὰ

---

1. Ὡστόσο, ἂν τὸ ἐνδεχόμενο του ἀμετάφραστου εἶναι μιὰ δυνατότητα ἐγγεγραμμένη στὸ ἔργο, ἔπεται ὅτι αὐτὴ ἡ δυνατότητα εἶναι κατ' ἀνάγκην μιὰ δομικὴ ιδιότητα του έργου. Διότι αὐτὸ πού καθιστᾶ τὴ δυνατότητα δυνατὴ και ἐπιτρέπει στὸ ἐνδεχόμενο νὰ συμβεῖ, πρέπει νὰ ὑπάρχει ὡς δομικὸ χαρακτηριστικὸ του έργου. Διαφορετικὰ ἡ δυνατότητα θὰ ἦταν ἀδύνατη και τὸ ἐνδεχόμενο δὲν θὰ συνέβαινε ποτέ. Γιὰ τὴ λειτουργία αὐτοῦ του ἐπιχειρήματος στὸν Derrida, πρβλ. *Limited Inc.*, σελ. 20.

Ἐπὶ αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἡ μεταφρασιμότητα και ἡ δυνατότητα του ἀμετάφραστου, πού ἀνήκουν και οἱ δύο στὴ δομὴ του έργου, περνοῦν ἡ μιὰ μέσα στὴν ἄλλη. Ὁ Benjamin δὲν λέει κάτι διαφορετικὸ ὅταν σημειώνει ὅτι « μετὰ τὴν αὐστηρῆ σημασία του ὄρου, τὰ ἔργα εἶναι πράγματι ὡς ἕνα βαθμὸ ἀμετάφραστα », στὸ ἴδιο, σελ. 10. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. ἐπίσης J. Derrida, *Ulysse Gramophone*, Galilée, 1987 : « Σύμφωνα μετὰ μιὰ διάκριση πού πρότεινα ἄλλοῦ μετὰ θέμα τὴν ἱστορία και τὸ ὄνομα τῆς Βαβέλ, αὐτὸ πού παραμένει ἀμετάφραστο (*intraduisible*) εἶναι κατὰ βάθος τὸ μόνον πράγμα πρὸς μετάφραση (*à traduire*), τὸ μόνον μεταφραστὸ (*traductible*). Τὸ πρὸς μετάφραση του μεταφραστοῦ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι τὸ ἀμετάφραστο ». Ἄλλὰ σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα θὰ ἐπανεέλθουμε.

έναν όρισμένο τρόπο, είναι πάντα εκεί, πάντα τό ίδιο, αναλλοίωτο και άλησημόνητο, ανεξάρτητα από τήν πρόθεση ή τή δυνατότητα τών ανθρώπων. Πράγμα πού σημαίνει επίσης, όπως ήδη είδαμε, κάτι τό διαρκώς μεταβαλλόμενο, κάτι πού έμπεριέχει αναγκαία τό ένδεχόμενο τής λήθης, τής απώλειας ή του άμετάφραστου.

Συνεπώς, και προς αυτή τήν κατεύθυνση, ή άπαίτηση του έργου δέν όφείλει νά έξαρτάται από ένα συγκεκριμένο ύποκείμενο. Αντίθετα, από τή στιγμή πού τό έργο τήν έμπεριέχει στη δομή του, ό δημιουργός ως ένα συγκεκριμένο ανθρώπινο ύποκείμενο είναι ήδη πάντα άπών, ήδη πάντα νεκρός, είτε έχει πεθάνει — όπως συμβαίνει συνήθως κατά τή φάση τής επιβίωσης τών έργων— είτε όχι. Από αυτή τήν άποψη, αναφορικά με τήν επιβίωση του κειμένου, ό μεταφραστής « βρίσκειτά ένώπιον τής ίδιας κατάστασης όπως και ό πεπερασμένος και θνητός παραγωγός του έργου (ό “ δημιουργός ” του), δέν είναι αυτός, δέν είναι αυτός ό ίδιος ως πεπερασμένος και θνητός, ό όποιος δεσμεύεται »¹ έναντι του έργου.

Με βάση τήν ίδια λογική, ή άπαίτηση του έργου νά μεταφραστεί δέν είναι δυνατόν νά θεωρηθεί κατ' άρχάς ανθρώπινη, αλλά αντίθετα ή άσθεντική σημασία της αναδεικνύεται άν δέν συνδεθεί άποκλειστικά με τόν άνθρωπο.²

Παρ' όλα αυτά, ή όφειλή ύπάρχει, όπως ύπάρχει με τόν τρόπο του συμβάντος και τό πρωτότυπο, παρότι δέν συνδέει κανέναν με κανέναν. Ύπάρχει, πρώτον, ως νόμος του κειμένου, τό όποιο μέσα από τήν άπαίτηση νά μεταφραστεί δεσμεύεται προκαταβολικά, χρεώνεται έναντι του κειμένου πού άπαιτεί από τόν προορισμένο από τό ίδιο μεταφραστή του. Και, έπειτα, ύπάρχει ως όφειλή του μεταφραστή, πού δεσμεύεται νά παραγάγει ένα κείμενο μέσα

1. Βλ. J. Derrida, « Des tours de Babel », σελ. 218.

2. Πρβλ. P. de Man, *The Resistance to Theory*, σελ. 96 : « Αυτό πού δέν είναι ανθρώπινο είναι οι γλωσσικές δομές, τό παιχνίδι τών γλωσσικών έντάσεων, τά γλωσσικά συμβάντα πού έπιτελούνται, οι δυνατότητες πού είναι έγγενείς στη γλώσσα ανεξάρτητα από κάθε πρόθεση ή από κάθε παρόρμηση ή από κάθε βούληση, ή από κάθε πόθο πού μπορεί νά έχουμε ».

ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἡ ζωὴ τοῦ πρωτοτύπου. « θὰ φτάνει στὴν πιὸ ὄψιμη καὶ ἀσύλληπτη ἀνάπτυξή της, σ' ἐκείνην πού διαρκῶς ἀνανεώνεται »).

Παράδοξη ὀφειλή, ἀνεξόφλητη, ἐξ ὀρισμοῦ ἀνεκπλήρωτη, πού λαμβάνει χώρα μεταξὺ τῶν κειμένων, ἀνάμεσα στὸ πρωτότυπο καὶ τὴ μετάφραση, καὶ πού τὰ συνδέει μὲ μιὰ ἰδιότυπη ἀμφοτεροβαρῆ ἐνοχὴ, μ' ἓνα συμβόλαιο πού προϋπάρχει καὶ ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεση γιὰ τὴ σύναψη τοῦ συμβολαίου, μὲ τὴν τρέχουσα σημασία τοῦ ὄρου, πού συνδέει τὸ πρωτότυπο καὶ τὴ μετάφραση. Ἐνῶ παράλληλα ἀναδεικνύει μιὰ συστατικὴ ἔλλειψή τους, μιὰ ἔλλειψη πού τὰ χρεώνει τὸ ἓνα ἔναντι τοῦ ἄλλου, δίχως τέλος.

Αὐτὸ πού ὀνόμασα ἔλλειψη δὲν εἶναι κάτι πού πρέπει νὰ ἐννοηθεῖ μὲ τρόπο ἀρνητικό, δὲν εἶναι μιὰ καθαρὴ ἀρνητικότητα, κάτι πού λείπει καὶ ὀφείλει νὰ προστεθεῖ γιὰ νὰ ἀποκατασταθεῖ ἓνα ὄλον τὸ ὁποῖο πλέον θὰ ζεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ.¹ Αὐτὴ ἡ οὐσιαστικὴ ἀδυναμία τοῦ κειμένου νὰ ὑπάρξει αὐτὸ καθ' ἑαυτό, νὰ εἶναι πλήρως παρὸν μὲς στὸν ἐνεστῶτα τῆς παρουσίας του, μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἀδυναμία του νὰ ζήσει, εἶναι συνάμα καὶ ἡ δυνατότητά του νὰ ἐπιβιώνει. Κι αὐτὴ ἡ ἀδυναμία ἢ ἡ δύναμη, πού ἀποτελεῖ τὸ οὐσιαστικὸ δομικὸ χαρακτηριστικὸ του, αὐτὴ ἡ ἀπαίτηση μετάφρασης πού τὸ συνιστᾷ ὡς κείμενο καὶ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐπιβιώνει, εἶναι ἀκατάβλητη.²

---

1. Πρβλ. P. de Man, *The Resistance to Theory*, σελ. 84 : « Ἡ μετάφραση ἀποδιαιρθρώνει, ξηλώνει τὸ πρωτότυπο, ἀποκαλύπτει ὅτι τὸ πρωτότυπο ἦταν ἤδη ἀποδιαιρθρωμένο. Ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ ἀποτυχία της, πού ἔμοιαζε νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι εἶναι δευτερεύουσα σὲ σχέση μὲ τὸ πρωτότυπο, εἶναι μιὰ οὐσιαστικὴ ἀποτυχία, μιὰ οὐσιαστικὴ ἀποδιαιρθρωση πού ἦταν ἤδη μὲς στὸ πρωτότυπο. Σκοτώνει τὸ πρωτότυπο, ἀνακαλύπτοντας ὅτι τὸ πρωτότυπο ἦταν ἤδη νεκρὸ »).

2. Γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ κειμένου ὡς ἐπιβίωση καὶ γιὰ τὸν θρίαμβο τῆς μετάφρασης, βλ. J. Derrida, « Survivre », *Parages*, σελ. 147-148, τὴν κάτω ταινία. Ὁ Derrida ἀναφερόμενος στὸν θρίαμβο τῆς μετάφρασης, σημειώνει : « *Übersetzung* καὶ *translation* ὑπερβαίνουν, μὲ ἓνα τρόπο ἀμφίβολο, κατὰ τὴ διάρκεια ἐνὸς ἀγώνα ἀμφίβολου, τὴν ἀπώλεια ἐνὸς ἀντικειμένου. Ἐνα κείμενο δὲν ζεῖ παρὰ ἐὰν ἐπι-βιώνει, καὶ δὲν ἐπι-βιώνει παρὰ ἐὰν εἶναι ταυτοχρόνως μεταφραστὸ καὶ ἀμετάφραστο (πάντα ταυτοχρόνως [*à la fois*], καὶ :

Ἡ μεταφραστὴς, ὥστόσο, ὀφείλει νὰ ἀποδώσει αὐτὸ ἀκριβῶς πὺν συνιστᾷ τὸ πρωτότυπο ὡς κείμενο, νὰ ἀποδώσει τὴν ὀφειλὴν, δηλαδὴ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον τὸ πρωτότυπο δεσμεύεται! Αὐτὸ εἶναι τὸ καθήκον του, καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο ὁ Βενιαμὴν, πὺν θέλει νὰ κρατήσῃ μὲ κάθε τρόπο τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ πρωτότυπο καὶ τὴ μετάφραση, δηλώνει μὲ ἔμφαση πὺς εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἀνεκπλήρωτο. Ὁμῶς προτρέχουμε.

Ἄς ἀφήσουμε αὐτὴ τὴν ἀπάντηση προσωρινὰ μετέωρη, στὸ ἔλεος τῆς ἀνάγνωσης, κι ἄς ἐπιστρέψουμε στὸ κείμενο τοῦ Βενιαμὴν πὺν λίγο πὺν κάτω μιλάει γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς μετάφρασης, πάντα μὲς στὴν προοπτικὴ πὺν ἀνοίξε ἢ καταστροφὴ ἢ —ἀν θέλετε— ἢ ἀντιστροφὴ τῆς μεταφορᾶς. Τὸ κείμενό του ἀρχίζει μὲ ἓνα ἔτσι (so) πὺν ταλαντεύεται ἀνάμεσα στὴ συμπερασματικὴ καὶ τὴν παρατακτικὴ λειτουργία.

Ἔτσι, ὁ σκοπὸς ἐντέλει τῆς μετάφρασης εἶναι νὰ ἐκφράσει τὴν πὺν ἐνδόμυχη σχέση τῶν γλωσσῶν τῆς μιᾶς ἔναντι τῆς ἄλλης. Τὴν κρυφὴ σχέση τῶν γλωσσῶν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἀδύνατον νὰ τὴν ἀποκαλύψει, εἶναι ἀδύνατον νὰ τὴν ἀποκαταστήσει. Ἀλλὰ μπορεῖ νὰ τὴν παραστήσει, ἐνεργοποιώντας τὴν ἐν σπέρματι. (. . .) Αὐτὴ ἢ πὺν ἐνδόμυχη σχέση τῶν γλωσσῶν (. . .) συνίσταται στὸ ὅτι οἱ γλωσσες δὲν εἶναι ξένες ἢ μία στὴν ἄλλη, ἀλλὰ a priori, καὶ κάνοντας ἀφαίρεση ὄλων τῶν ἱστορικῶν σχέσεων, εἶναι μεταξύ τους συγγενεῖς ὡς πρὸς αὐτὸ πὺν θέλουν νὰ ποῦν.¹

ἄμα, τὸν « αὐτὸ » χρόνο). Ὅλικά μεταφραστὸ, χάνεται σὰν κείμενο, σὰν γραφὴ, σὰν σῶμα γλώσσας. Ὅλικά ἀμετάφραστο, ἀκόμα καὶ στὸ ἔσωτερικὸ αὐτοῦ πὺν πιστεύουμε ὅτι εἶναι μία γλώσσα, πεθαίνει ἀμέσως. Ἡ θριαμβεύουσα μετάφραση δὲν εἶναι λοιπὸν οὔτε ἡ ζωὴ οὔτε ὁ θάνατος τοῦ κειμένου, μόνον ἡ ἡδὴ ἢ ἐπιβίωσή του ». Καὶ προσθέτετε ὅτι τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γι' αὐτὸ πὺν ὀνομάζει γραφὴ, στίγμα, ἴχνος, κλπ. Αὐτὸ οὔτε ζεῖ οὔτε πεθαίνει, αὐτὸ ἐπιβιώνει. Ἀλλὰ σὲ αὐτὸ τὸ ζήτημα, πὺν ἐδῶ ἀπλῶς προαναγγέλλεται, θὰ ἐπανέλθω στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο.

1. « Die Aufgabe des Übersetzers », σελ. 12. Ἀλλὰ τί θέλουν νὰ ποῦν

Προφανώς, αυτή η σχέση ή η συγγένεια των γλωσσών ως προς αυτό που θέλουν να πουν, επιδέχεται διαφορετικές ερμηνείες. Κι ως ένα βαθμό, είναι το ίδιο το κείμενο του Benjamin που τις επιτρέπει, όταν δεν τις επικαλείται με έναν τρόπο ρητό ή σιωπηρό.

Μια πρώτη ερμηνεία είναι αυτή που ήδη ανέφερα και που υποστηρίζει ο Steiner. 'Η συγγένεια μεταξύ των γλωσσών είναι η σχέση τους προς την καθαρή γλώσσα, ή οποία με τη σειρά της μπορεί να ερμηνευθεί με δύο τρόπους που ουσιαστικά συμπίπτουν : είτε ως η γλώσσα της προέλευσης, δηλαδή η άδαιμαία γλώσσα πριν από τη Βαβέλ και τη διασπορά των γλωσσών, είτε ως το μεσσιανικό τέλος των γλωσσών. Σ' αυτή την έκδοχή, η καθαρή γλώσσα είναι πάντα εκτός χρόνου, είτε στην απόλυτη αρχή είτε στο απόλυτο τέλος, και πάντως είναι μια γλώσσα της αλήθειας ή —αν θέλετε— του θεού. Στην προοπτική που ανοίγει αυτή η έκδοχή, ο σκοπός της μετάφρασης είναι να κάνει να ώριμάσουν τα σπέρματα αυτής της καθαρής γλώσσας που βρίσκονται μέσα στις γλώσσες των ανθρώπων.¹ Και συνακόλουθα, το καθήκον του μεταφραστή, που θα πρέπει λογικά να έχει προστάτη τον άγιο 'Ιερώνυμο, είναι να υπηρετήσει τον λόγο του θεού, « να λυτρώσει μες στη δική του γλώσσα αυτή την καθαρή γλώσσα που είναι εξόριστη μες στην ξένη ».²

οι γλώσσες; Αυτό είναι το ερώτημα που μάς προτείνει τώρα το κείμενο του Benjamin.

1. Σε μια διαφορετική προοπτική, ο Derrida σχολιάζοντας αυτό το σημείο παρατηρεί (« Des tours de Babel », σελ. 220) ότι ο στόχος της μετάφρασης είναι να αναστιγματίσει (*remarquer*) τη συγγένεια μεταξύ των γλωσσών, να καταστήσει παρούσα με έναν τρόπο αναγγελτικό, οίονει προφητικό, μια συγγένεια που δεν είναι ποτέ παρούσα σ' αυτή την παρουσίαση.

2. « Die Aufgabe des Übersetzers », σελ. 19. 'Η θεολογική διάσταση της « λύτρωσης » (ή της « σωτηρίας », στο ρήμα που χρησιμοποιεί ο Benjamin περιέχονται και οι δύο σημασίες) είναι βεβαίως άπτη. 'Εντούτοις, δεν πρόκειται να επιμείνω παραθέτοντας όλα τα αποσπάσματα που υποστηρίζουν μια αντίστοιχη ανάγνωση. Σημειώνω απλώς ότι ένα στρώμα του κειμένου του Benjamin διέπεται πράγματι από αυτή τη λογική. Βλ. για παράδειγμα, στο ίδιο, σελ. 14, όπου ο Benjamin μιλάει για το μεσσιανικό τέλος της ιστορίας

Ἄλλὰ ὡς διακόφουμε ἐδῶ τὸν *Benjamin*. Τὴν ὥρα πὸν προβάλλει στὸν ὀρίζοντα ἡ *Βαβέλ*, ἡ συγγένεια καὶ ἡ διασπορὰ τῶν γλωσσῶν, ἡ καθαρὴ γλώσσα καὶ ὁ σκοπὸς τῆς μετάφρασης, πὸν φαίνεται, σὲ πρώτη ὄψη, νὰ εἶναι νοητὸς σὰν κάτι πὸν ἔπεται τῆς *Βαβέλ* καὶ πὸν ἐπιδιώκει νὰ προετοιμάσει τὴν τελικὴ ἀποκατάσταση τῆς πρωταρχικῆς ἐνότητος τῶν γλωσσῶν. Ἄς ἐπιστρέφουμε στὴν ἀρχή, στὸ κείμενο τῆς Γένεσης (πὸν προηγεῖται κάθε μετάφρασης καὶ πὸν ἐπιβιώνει σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μέσα ἀπὸ μεταφράσεις), γιὰ νὰ ἀκολουθήσουμε μέσα ἀπ' αὐτὸ ἓνα ἄλλο νῆμα, πὸν θὰ μᾶς ὀδηγήσει σὲ μιὰ διαφορετικὴ ἐρμηνεῖα — ἴσως ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὴ λαβὴ τῆς καρβαλιστικῆς παράδοσης.

2. « Ὁ πύργος τῆς Συγχύσεως » ἢ ἡ ἐπιβίωση τοῦ ἰδιώματος ἐν μεταφράσει

Τὸ ἀφήγημα ἢ ὁ μῦθος τῆς *Βαβέλ* εἶναι μᾶλλον πασίγνωστος. Ἐν τούτοις, σπάνια διαβάζεται γι' αὐτὸ πὸν εἶναι, δηλαδὴ σὰν ἓνα ἀφήγημα πὸν ἐπιτελεῖ αὐτὸ τὸ ὁποῖο ἀφηγεῖται. Ἄμεση ἀπόδειξη, μεταξὺ ἄλλων, τὸ γεγονὸς ὅτι στὴ μετάφραση τῶν *Ο'*, στὸ κεφάλαιο *ΙΑ'* τῆς Γένεσης, ἡ λέξη *Βαβέλ* δὲν ὑπάρχει καὶ ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ μιλοῦμε γι' αὐτὴν μὲ τοὺς ὄρους αὐτῆς τῆς μετάφρασης, θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν ὀνομάζουμε « ὁ πύργος τῆς Συγχύσεως ». Ὅμως αὐτὸ δὲν ἰσχύει. Συνεχίζουμε νὰ ὀνομάζουμε τὴν *Βαβέλ*, *Βαβέλ*, καταγράφοντας στὸν καθημερινὸ μας λόγο αὐτὴ τὴ μὴ ἀναγώγιμη διάσταση τοῦ ἀμετάφραστου πὸν μεταφέρει.

Ἄλλὰ αὐτὸ τὸ γεγονὸς, πὸν εἶναι ἄμεση συνέπεια τῆς μετάφρασης αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ κειμένου ἀπὸ τὰ ἑβραϊκὰ στὰ ἑλληνικά

τους καὶ γιὰ τὴν ἀγία ἀνάπτυξη τῶν γλωσσῶν, σελ. 15, τὴν ἀναφορὰ στὸ ἀπαγορευμένο βασίλειο τῆς ἐπαγγελίας, τὸ ὁποῖο ἢ μετάφραση ὑπόκειται δίχως νὰ ἐκπληρώνει ποτὲ τὴν ὑπόσχεσή της, ὅπως καὶ τὶς ἀναφορὰς πὸν ἔχω ἤδη σημειώσει προηγουμένως. Στὴν ἴδια προοπτικὴ τῆς νοσταλγίας τοῦ « ἀθάνατου λόγου τῆς ἀλήθειας » εἶναι δυνατὸν νὰ διαβαστεῖ καὶ τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν *Mallarmé* πὸν παραθέτει ὁ *Benjamin*.

(ὥστόσο τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὶς ἄλλες γλώσσες), δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἀπασχολήσει εἰδικὰ ὄσους μιλώντας γιὰ τὴ μετάφραση ἀναφέρονται, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, σὲ αὐτὸ τὸ ἀφήγημα. Κι ὁμως, ὅ,τι συμβαίνει σ' αὐτὸ τὸ κείμενο, συμβαίνει διὰ τῆς Βαβέλ, δηλαδὴ διὰ τοῦ κυρίου ὀνόματος τοῦ θεοῦ ποῦ ἤδη, μὲς στὴν ἴδια τὴ γλώσσα τοῦ πρωτοτύπου, διχάζεται καὶ μὲ ἓναν τρόπο μὴ ἀποκρισιμο λειτουργεῖ ταυτοχρόνως ὡς κύριο καὶ κοινὸ ὄνομα, ἀπαιτώντας τὴ μετάφραση καὶ συνάμα ἀπαγορεύοντάς την.

Θὰ ἀρχίσω, λοιπόν, παραθέτοντας σχεδὸν ὀλόκληρο αὐτὸ τὸ κείμενο *princeps*, τὸ ὁποῖο κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ Derrida θὰ ἔπρεπε νὰ προτάσεται κάθε συζήτησης μὲ θέμα τὴ μετάφραση.¹ Βρίσκεται στὴν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου ΙΑ' καὶ εἶναι τοποθετημένο ἀνάμεσα σὲ δύο μακριεὲς σειρὲς κυρίων ὀνομάτων ποῦ ὀρίζουν τὴ γενεαλογία τῶν Σὴμ πρὶν καὶ μετὰ τὴ Βαβέλ.

Καὶ ἦν πᾶσα ἡ γῆ χειλος ἓν, καὶ φωνὴ μία πᾶσιν. Καὶ ἐγένετο ἓν τῷ κινήσει αὐτοῦ ἀπὸ ἀνατολῶν, εὗρον πεδίον ἐν γῆ Σενναὰρ καὶ κατώκησαν ἐκεῖ. Καὶ εἶπεν ἄνθρωπος τῷ πλησίον αὐτοῦ (. . .) δεῦτε οἰκοδομήσωμεν ἑαυτοῖς πόλιν καὶ πύργον, οὗ ἡ κεφαλὴ ἔσται ἕως τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ποιήσωμεν ἑαυτοῖς ὄνομα πρὸ τοῦ διασπαρῆναι ἡμᾶς ἐπὶ προσώπου πάσης τῆς γῆς. Καὶ κατέβη Κύριος ἰδεῖν τὴν πόλιν καὶ τὸν πύργον, ὃν ᾠκοδόμησαν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ εἶπεν Κύριος ἰδοὺ γένος ἓν καὶ χειλος ἓν πάντων, καὶ τοῦτο ἤρξαντο ποιῆσαι, καὶ νῦν οὐκ ἐκλείπει ἐξ αὐτῶν πάντα, ὅσα ἂν ἐπιθῶνται ποιεῖν. Δεῦτε καὶ καταβάντες συγγέωμεν ἐκεῖ

---

1. Βλ. *The Ear of the Other*, σελ. 100. Εἶναι μᾶλλον προφανὲς ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ διαβάσουμε τὸ κείμενο στὸ πρωτότυπο, ἀφοῦ αὐτὸ ποῦ ἐπιτελεῖται, λαμβάνει χώρα σὰν ἓνα ἀφήγημα σὲ μιὰ γλώσσα ποῦ δὲν προσφέρεται ἀφ' ἑαυτῆς στὴ μετάφραση. Ὡστόσο, ἂν καὶ δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ ἀναλάβω αὐτὸ τὸ καθῆκον, ἐλπίζω ὅτι μῆσα ἀπὸ τίς μεταφράσεις κάτι ἀπὸ τὴ λειτουργία τοῦ κειμένου ἐντέλει διασώζεται καὶ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κατανοήσουμε τὴν ἀνάλυση τοῦ Derrida.

αὐτῶν τὴν γλῶσσαν, ἵνα μὴ ἀκούσωσιν ἕκαστος τὴν φωνὴν τοῦ πλησίον. Καὶ διέσπειρεν αὐτοὺς Κύριος ἐκεῖθεν ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς, καὶ ἐπαύσαντο οἰκοδομοῦντες τὴν πόλιν καὶ τὸν πύργον. Διὰ τοῦτο ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτῆς Σύγγχυσις, ὅτι ἐκεῖ συνέχεεν Κύριος τὰ χεῖλη πάσης τῆς γῆς, καὶ ἐκεῖθεν διέσπειρεν αὐτοὺς Κύριος ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς.

Ἀρχικά, μερικὲς εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὰ μεταφραστικὰ προβλήματα τοῦ κειμένου.

Στὸ κείμενο τῶν Ο', ἡ Σύγγχυσις, ποὺ κατ' ἀρχὰς εἶναι ἓνα οὐσιαστικὸν, δηλαδὴ ἓνα κοινὸ ὄνομα, μετατρέπεται σὲ ἓνα κύριον ὄνομα —γι' αὐτὸ γράφεται μὲ κεφαλαῖο— καὶ δηλώνει πλέον τὴν πόλιν, τὸν πύργον καὶ τὸ συμβάν. Σ' αὐτὴ τὴ διαδικασία, τὸ νοηματικὸ περιεχόμενον τῆς λέξης καὶ τὸ συμβάν τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὴν ἀναφορὰ τῆς, δηλαδὴ ἡ σημασία καὶ τὸ τυγχάνον τῆς, προηγουῦνται, ἐνῶ ἡ λειτουργία τῆς ὡς κυρίου ὀνόματος ἔπεται καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν λογικὴν τοῦ ἀφηγημάτος, τὸ ὁποῖο ἀναπτύσσει μιὰ ἀλληλουχία γεγονότων. Αὐτὴ ἡ ἀλληλουχία, τώρα, λειτουργεῖ παράλληλα σὰν μιὰ αἰτιακὴ σχέση: στὴ μνήμη αὐτοῦ τοῦ συμβάντος καὶ ἐξαιτίας του δημιουργεῖται τὸ τοπωνύμιον Σύγγχυσις. « Διὰ τοῦτο ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτῆς Σύγγχυσις ». Στὴ μετάφραση τῶν Ο', συνεπῶς, διακρίνεται κάτι σὰν ἀπαρχὴ μιᾶς ἐξήγησις, μιὰ αἰτιολογία ποὺ θέλει νὰ δώσει λόγο γιὰ τὸ κύριον ὄνομα, θέλει νὰ ἐντάξει στὸ σύστημα τῆς γλώσσας καὶ νὰ τὸ ἀναγάγει στὴν ἰδεατότητα ἑνὸς νοήματος.

Στὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς τῆς λογικῆς, ἡ ἐπιτελεστικὴ (performative) λειτουργία, ποὺ τὰ ἴχνη τῆς ἀκόμα διατηροῦνται στὴ φράση « δεῦτε καὶ καταβάντες συγγέωμεν », ἔχει οὐσιαστικὰ ἀπαλειφθεῖ ἀπὸ τὴν ἀφηγηματικὴν, ἐνῶ, παράλληλα, ἡ μετάφραση θεωρεῖται πάντα δυνατὴ καὶ ἔχει ὡς ἀφετηρίαν τὴν ἰδεατότητα ἑνὸς νοήματος, τὸ ὁποῖο σιωπηρὰ προϋποτίθεται ὡς ὄντολογικὰ καὶ λογικὰ προηγούμενον. Ἡ Βαβέλ, συνεπῶς, ἐφόσον ἀρχικὰ ἐκ-

λαμβάνεται ως ένα κοινό όνομα που εξ' ορισμού ανήκει στο σύστημα της γλώσσας του πρωτοτύπου, είναι δυνατόν να μεταφραστεί με την ελληνική λέξη Σύγχυσις δίχως καμιά ουσιώδη απώλεια, στη βάση μιας ισοδυναμίας του νοήματος που επιτρέπει την υποκατάσταση και την έγγρατά. Με μιὰ δρισμένη έννοια, θά έλεγε κανείς ότι η μετάφραση των Ο' είναι κληρονόμος του πλατωνισμού και ότι τὸ συμβόλαιο που ένώνει τις γλώσσες θεμελιώνεται σὲ μιὰ καθαρή γλώσσα όπου ἡ ὕλικότητα του σημαίνοντος έχει ἀναχθεῖ στήν ἀπόλυτη ιδεατότητα ενός σημαυνομένου νοήματος.¹

1. Ἡ έννοια ενός ὑπερβατικοῦ σημαυνομένου, που ὑποστυλώνει αὐτὴ τὴ μεταφραστικὴ πρακτικὴ, ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸ θέμα του πρώτου μέρους του δοκιμίου του Derrida, *De la Grammatologie*, Éd. de Minuit, 1967 (*Περὶ Γραμματολογίας*, μετάφραση Κωστῆ Παπαγιώργη, ἐκδ. Γνώση, Ἀθήνα 1990). Τὸ ἐπιχείρημα μετὸ ὁποῖο προβαίνει στήν ἀποδόμηση αὐτῆς τῆς έννοιας (βλ. σελ. 106-108) ἀναπτύσσεται ὡς ἐξῆς :

(i) Μετὸ δεδομένη τὴ διάκριση του σημείου, που ἐμφανίζεται ἀρχικὰ στὴ λογικὴ των στωικῶν, σὲ σημαῖνον, σημαυνομένο και τυγχάνον, τὸ σημαυνομένο (*signatum*) παρέπεμπε πάντα, σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ τὸ τυγχάνον του, σὲ ἓνα τότε τι (*res*), σὲ ἓνα ὄν δημιουργημένο ἢ ἐν πάση περιπτώσει σὲ κάτι που μὲς στὸν λόγο του θεοῦ εἶναι νοητὸ και ρητὸ στὸ αἰώνιο παρόν.

(ii) Ἄν μετὸ τὴ διαμεσολάβηση ενός σημαίνοντος (*signans*) εἶχε μιὰ σχέση μετὸ ἓνα πεπερασμένο πνεῦμα ἢ ἓνα ἐγκόσμιο ὄν, τὸ σημαυνομένο εἶχε μιὰ ἄμεση σχέση μετὸν θεϊκὸ λόγο γιὰ τὸν ὁποῖον ἦταν νοητὸ ὡς παρουσία και ὄχι ὡς ἔχνος.

(iii) Καὶ γιὰ τὴ σύγχρονη γλωσσολογία, ἂν τὸ σημαῖνον εἶναι ἓνα ἔχνος, τὸ σημαυνομένο παραμένει μιὰ σημασία που εἶναι νοητὴ μετὸ στήν πλήρη παρουσία μιᾶς ἐποπτικῆς συνείδησης. Ἡ σημαυνομένη ὄψη του σημείου, ἐφόσον διακρίνεται πρωτογενῶς ἀπὸ τὴ σημαίνουσα, δὲν θεωρεῖται ἔχνος και γιὰ νὰ εἶναι αὐτὸ που εἶναι δὲν έχει ἀνάγκη τὸ σημαῖνον.

(iv) Ἡ ἀναφορὰ στὸ νόημα ενός σημαυνομένου που εἶναι νοητὸ και δυνατόν ἐκτὸς κάθε σημαίνοντος εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐξάρτησης ἀπὸ τὴν ὄντο-θεο-τελεολογία.

(v) Ἡ πρόταση ὅτι τὸ σημαυνομένο εἶναι πρωτογενῶς και οὐσιαστικὰ (και ὄχι μόνον γιὰ ἓνα πνεῦμα πεπερασμένο και δημιουργημένο) ἔχνος, ὅτι εἶναι ἤδη πάντα σὲ θέση σημαίνοντος, εἶναι ἢ βασικὴ πρόταση που ὀργανώνει τὸ ἀποδομητικὸ διάβημα.

Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, πρβλ. ἐπίσης, J. Derrida, *L'origine de la géometrie, La voix et le phénomène*, « La différance », *Marges*. Γιὰ τὸν τρόπο μετὸν

Ἄν συγκρίνουμε τώρα αὐτὴ τὴ μετάφραση μὲ τὴ μετάφραση τοῦ Chouraqui πὸν παραθέτει ὁ Derrida στὸ κείμενο « *Des tours de Babel* », διαπιστώνουμε κάποιες οὐσιώδεις διαφορές. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἐκεῖ πὸν ἡ μετάφραση τῶν Ο' χρησιμοποιεῖ τὴ λέξη Κύριος, ὁ Chouraqui, πὸν θέλει νὰ κάνει μιὰ μετάφραση *verbum pro verbo*, χρησιμοποιεῖ τὸ τετραγράμματον, δηλαδὴ τὸ ἄρρητο ὄνομα τοῦ θεοῦ πὸν δὲν ἐντάσσεται στὸ σύστημα τῆς γλώσσας καὶ δὲν διέπεται ἀπὸ τοὺς κανόνες του. Ἐπειτα, μεταφράζει μὲ ἐντελῶς διαφορετικὸ τρόπο τὸ τελευταῖο ἐδάφιο, τὸ ὁποῖο ἀποκτᾷ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο μιὰ παράδοξη αἰχμηρότητα. Τὸ παραθέτω :

*Sur quoi il clame son nom : Babel, Confusion, car là, YHWH confond la lèvre de toute la terre, et de là YHWH les disperse sur la face de toute la terre.*¹

Ἐδῶ, ἡ λέξη Babel δὲν εἶναι πλέον ἓνα τοπωνύμιο ἀλλὰ τὸ ἴδιο τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, πὸν κατεβαίνει πάνω στὸν πύργο καὶ τὴν πόλη, πὸν οἱ ἄνθρωποι συγκεχυμένα ἀντιλαμβάνονται καὶ μεταφράζουν μὲ τὴ λέξη Babel. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει στὸ ἐσωτερικὸ μίας καὶ μόνης γλώσσας, ἐκείνης πὸν ἐπιτρέπει τὴ σύγχυση ἀνάμεσα στὸ κύριο ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ κοινὸ ὄνομα σύγχυση.

Ἐπειτα, ἡ ἀφηγηματικὴ λειτουργία τοῦ κειμένου τῶν Ο' ἐδῶ ἔχει ἐν μέρει ἀνατραπεῖ. Τὸ κείμενο δὲν εἶναι μόνον τὸ ἀφήγημα πὸν ἐξιστορεῖ τὸ συμβᾶν τῆς διασπορᾶς. Αὐτὸ πὸν συμβαίνει, συμβαίνει μὲς στὸ κείμενο, ἐπιτελεῖται μὲ ἓνα γλωσσικὸ ἐνέργημα πὸν

ὁποῖο αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα λειτουργεῖ κατὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Husserl, βλ. C.G. Lazos, « *Les deux répétitions ou le coup double du pharmakon* », *Revue de Philosophie Ancienne*, τχ. 1, 1989, σελ. 101-127.

1. Παρατίθεται ἀπὸ τὸν Derrida, βλ. « *Des tours de Babel* », σελ. 207. Μιὰ πρόχειρη μετάφραση στὰ ἑλληνικὰ θὰ ἔδινε περίπου τὸ ἀκόλουθο ἀποτέλεσμα : « Ἐπ' αὐτοῦ κραυγάζει τὸ ὄνομά του : Babel, Σύγχυσις, ὅτι ἐκεῖ YHWH συγγέει τὸ χεῖλος πάσης τῆς γῆς, καὶ ἐκεῖθεν YHWH διασπείρει αὐτούς ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς ».

σημαδεύει τὸ κείμενο καὶ τοῦ προσδίδει ταυτοχρόνως τὴν ιδιωμα-
τικὴ ὑφή του καὶ τὸ στίγμα τοῦ ἀμετάφραστου. Ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ
προφέρει δυνατὰ τὸ ὄνομά του καὶ σφραγίζει ἢ —ἀν θέλετε— σημα-
δεύει τὸ ἰδίωμα τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ στίγ-
ματος (ἀλλὰ εἶναι δυνατὸν νὰ μιλοῦμε γιὰ ἀποτέλεσμα ὅταν αὐτὸ
ποῦ ἐπιτελεῖται καὶ τὸ ἀποτέλεσμά του εἶναι ἀδύνατον νὰ διακρι-
θοῦν;) εἶναι ἡ διασπορὰ τοῦ ἰδιώματος καί, κατ' ἀκολουθίαν, τῶν
γλωσσῶν.

Τέλος, ὁ Chouiraqui, ὅταν βρῆσκει ἐνώπιον τῆς Βαβέλ, δι-
στάζει. Βρῆσκει ἐνώπιον μιᾶς διπλῆς δέσμευσης (double bind) :
ἀπὸ τῆ μία πλευρὰ, ἂν ἀφήσει τὴ λέξη ἀμετάφραστη, ὅπως ἴσως
θὰ ὄφειλε, δὲν ἀποδίδει αὐτὸ ποῦ συγκεχυμένα ἐννοεῖται στὸ ἰδίω-
μα τῶν Σῆμ' ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἂν τὴ μεταφράσει, ὅπως ἐπίσης θὰ ὄ-
φειλε, τότε καταστρέφει τὴν ἐπιτελεστικὴ λειτουργία τοῦ κυρίου
ὀνόματος. Ἡ λύση ποῦ ἐπιλέγει εἶναι νὰ τὴν ἀναλύσει, νὰ διαμελί-
σει τὴν ἀμφισημία της καὶ νὰ τὴν ἀναπτύξει σὲ δύο λέξεις ποῦ γρά-
φονται πλέον μὲ κεφαλαῖο ἀρχικὸ γράμμα, ἔτσι ὥστε νὰ διατηρη-
θεῖ τὸ ἀποτέλεσμα κυρίου ὀνόματος ποῦ ἐμπεριέχει στὰ ἐβραϊκά.
Ἄλλὰ αὐτὸς ὁ συμβιβασμὸς, ποῦ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ κύριο ὄνομα
ἢ ἀπὸ τὸ ἰδίωμα τοῦ Θεοῦ, εἶναι ταυτοχρόνως ἀνεπαρκῆς καὶ ἀναγ-
καῖος.¹

Ἔστερα ἀπὸ αὐτὴ τὴ σύντομη παράκαμψη, ἃς δοῦμε ποιὰ εἶ-
ναι τὰ κύρια σημεῖα ποῦ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση αὐτοῦ
τοῦ ἀφηγήματος, ποῦ ὁ Derrida τὴν τοποθετεῖ στὴν ἀρχὴ τοῦ δο-
κιμίου ποῦ ἀφιερώνει στὸν Benjamin.²

---

1. Βλ. J. Derrida, *The Ear of the Other*, Schocken Books, 1985,
σελ. 104.

2. Αὐτὸ τὸ ἀφήγημα λειτουργεῖ ὡς βασικὴ ἀναφορὰ, ἄλλοτε ρητὴ καὶ
ἄλλοτε λαθάνουσα, σὲ πολλὰ κείμενα τοῦ Derrida. Βλ. γιὰ παράδειγμα, *U-
lysse Gramophone*, *The Ear of the Other*, *La Carte Postale*, « Des tours
de Babel », « Survivre », *La dissémination*, καὶ ἰδιαίτερα *Πλάτωνος
Φαρμοακεία* ποῦ συνδέεται ἔμμεσα μὲ τὸ *Finnegans Wake*, αὐτὸ τὸ κείμε-
νο τοῦ Joyce ποῦ τὸ διατρέχει ἀπὸ τὴ μία ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη τὸ μοτίβο τῆς
Βαβέλ.

(I) 'Επιχειρώντας να απαντήσει στο άπλο ερώτημα « τί λέει αυτό το αφήγημα », έπισημαίνει ότι κατ' αρχάς λέει τή μη όμοίωση μίας γλώσσας ως προς τήν άλλη, ενός τόπου τής εγκυκλοπαίδειας ως προς τόν άλλον, τής γλώσσας ως προς τόν έαυτό της και ως προς τό νόημα, και λέει επίσης τήν αναγκαιότητα του μύθου, τών τρόπων, τών τροπών του λόγου, τής μετάφρασης ως αναπληρώματος αυτού που μās απαγορεύει ή πολλαπλότητα τών ιδιωμάτων.¹

(II) 'Αλλά ή Βαβέλ δέν απεικονίζει μόνον τήν πολλαπλότητα και τή διασπορά τών γλωσσών' απεικονίζει επίσης και τό άνοκληρώτο μās κατασκευής, τήν αδυναμία τής ολοκλήρωσης, τής συγκρότησης ενός όλου, τήν αδυναμία του κορσεμου, τής τελείωσης ενός πράγματος που άνήκει στην τάξη του οικοδομήματος, τής αρχιτεκτονικής κατασκευής ή του συστήματος.²

(III) Το τρίτο σημείο, αυτό που συνδέει τά δύο προηγούμενα και αποτελεί τόν άξονα γύρω από τόν όποιο αναπτύσσεται ή ανάγνωση, είναι αυτό που προκύπτει από τό κύριο όνομα. Το όνομα Bavel και τό όμότιτλο αφήγημα λειτουργούν έδω σαν ένα πρωταρχικό παράδειγμα και μιá γενική εισαγωγή στη λογική τών κυρίων όνομάτων, τής διπλής δέσμευσης (doudle bind), του άμετάφραστου, του προς μετάφραση και τής καθαρής μεταφρασιμότητας, του ιδιώματος και τής σχέσης του με τή γλώσσα.

'Ανέφερα ήδη ότι στο κείμενο τής Γένεσης —τουλάχιστον στη μετάφραση του Choufraqui που χρησιμοποιεί έδω ό Derrida— ή διασπορά έπιτελείται διά τής Βαβέλ, δηλαδή διά του κυρίου όνόματος του Θεού τό όποίο οι Σήμ τό έννοούν συγκεχυμένα σαν ένα

1. « Des tours de Babel », σελ. 203.

2. Στο ίδιο, σελ. 203-204 : « Αυτό που έρχεται να περιορίσει ή πολλαπλότητα τών ιδιωμάτων, δέν είναι μόνον μιá "άληθινή" μετάφραση, μιá άμοιβαία έκφραση, διαφανής και όμοια, είναι επίσης μιá δομική τάξη, μιá συνεκτικότητα του κατασκευάσματος. 'Υπάρχει έδω (...) κάτι σαν ένα έσωτερικό όριο στην κατασκευή ενός φορμαλιστικού μοντέλου (formalisation), μιá μη πληρότητα (incomplétude) τής δόμησης (constructure) ».

κοινό όνομα και τὸ μεταφράζουν συγκεκριμένα μὲ ἓνα οὐσιαστικό πού ἢ σημασία του εἶναι σύγχυση. Ἐλλά ἐδῶ ἀκριβῶς ἀνακύπτει τὸ κρίσιμο πρόβλημα πού θέτουν τὰ κύρια ὀνόματα. Διότι, ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἓνα κύριο ὄνομα εἶναι ἢ ἀναφορά ἐνός καθαροῦ σημαίνοντος σὲ ἓνα ἀπολύτως ἐνικό τυγχάνον¹, τότε δὲν ἔχει κατ' ἀρχὴν σημασία, καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἀμετάφραστο.² Ἐλλά ἂν εἶναι ἀπολύτως ἀμετάφραστο, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνήκει στὸ σύστημα τῆς γλώσσας —μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού ἀνήκουν τὰ κοινὰ ὀνόματα— καὶ προφανῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοηθεῖ. Ἐν πάλι δεχτοῦμε ὅτι τὸ κύριο ὄνομα ἔχει κατ' ἀρχὴν σημασία καὶ μόνον ἐνδεχομένως ἓνα τυγχάνον στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται, τότε εἶναι βασικά ὁμοιο μὲ τὰ κοινὰ ὀνόματα καὶ συνεπῶς μεταφράσιμο.³

---

1. « Des tours de Babel », σελ. 204. Σ' αὐτὸ τὸ σημείο θὰ μποροῦσε νὰ θεθεῖ τὸ ἀκόλουθο ἐρώτημα : Ὁ Derrida ἀναφέρεται (προφανῶς μὲ σιωπηρὸ καὶ ἔμμεσο τρόπο) ἢ ὄχι σὲ κάποιες θεωρίες περὶ κυρίων ὀνομάτων ; Παρότι ἢ ἀπάντηση δὲν στερεῖται σημασίας, προτιμῶ νὰ τὴν ἀφήσω μετέωρη καὶ νὰ ἀναλάβω τὴν εὐθύνη τῆς δικῆς μου ἀνάγνωσης πού προϋποθέτει, ἄς ποῦμε αὐθαίρετα, ὅτι τὸ κείμενό του ἐπιδέχεται ὡς ἐλάχιστο συγκεκριμένο, ἐκτός ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Benjamin (« Sur le langage . . . ») καὶ τοῦ Jakobson (« Aspects linguistiques de la traduction ») τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ρητά, καὶ τὰ ἀκόλουθα κείμενα : α) S. Kripke, *Naming and Necessity*, γαλ. μετ. μὲ τὸν τίτλο *La logique des noms propres*, Éd. de Minuit, 1982, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἓνα κύριο ὄνομα εἶναι ἓνας ἀκαμπτος δηλωτῆς ἐνός μοναδικοῦ τυγχάνοντος, β) J.R. Searle, « Proper Names », *Mind*, τχ. 67 (1958), σελ. 166-173, τὸ ὁποῖο παραθέτω ἀπὸ τὴν ἀναδημοσίευσή του στὸ *Causal Theories of Mind*, ἐκδ. S. Davis, W. de Gruyter, 1983, σελ. 299-306, γ) M. Foucault, « What is an Author? », *Textual Strategies*, ἐκδ. J.V. Harrari, Methuen, 1980, σελ. 141-160.

2. Τὸ ἀμετάφραστο εἶναι ἓνα κριτήριο γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ ἐνός κυρίου ὀνόματος, ἢ ἐνός ἀποτελέσματος κυρίου ὀνόματος, τὸ ὁποῖο εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρίζει ἓνα κείμενο. Βλ. J. Derrida, *The Ear of the Other*, σελ. 147-148 : « Κάθε φορὰ πού τὸ συμβᾶν ἐνός ἀμετάφραστου κειμένου συμβαίνει, κάθε φορὰ πού ὑπάρχει ἓνα κείμενο μὴ ὀλικὰ μεταφράσιμο, μὲ ἄλλα λόγια ὅταν ὑπάρχει ἓνα κύριο ὄνομα, καθιερώνεται ».

3. Γιὰ νὰ διευκρινίσει αὐτὸ τὸ σημείο καὶ νὰ ἀναδείξει τὴν αἰχμηρότητα τοῦ προβλήματος, ὁ Derrida χρησιμοποιοῖ (« Des tours de Babel », σελ. 209)

Ώστόσο, για να είναι ο άκαμπτος δηλωτής ενός ένικου τυγ-
χάνοντος, απαραίτητη προϋπόθεση είναι το κύριο όνομα να είναι
ένα απολύτως καθαρό σημαίνον, δηλαδή ένα σημαίνον το οποίο θα
είναι δυνατόν να συγκροτηθεί εντελώς ανεξάρτητα από το σημαίνον
σύστημα της γλώσσας και, συνεπώς, θα είναι άθικτο από τα απο-
τελέσματα νοήματος που αναγκαστικά παράγονται άμέσως από τη
στιγμή που το κύριο όνομα εισάγεται στον λόγο. Με όμοιο τρόπο,
για να είναι το κύριο όνομα ένα απολύτως καθαρό σημαίνόμενο,
απαραίτητη προϋπόθεση είναι το σημαίνον του να είναι απολύτως
αναγώγιμο στη γενικότητα ενός σημειωμένου νοήματος, να είναι
δηλαδή πλήρως μεταφράσιμο. Είναι μάλλον προφανές ότι και οι
δύο προϋποθέσεις είναι αδύνατον να εκπληρωθούν. Αντί αποδεί-
ξεως, ως εξετάσουμε την εικόνα που προτείνει ο Searle στο κείμενο
που ανέφερα προηγουμένως. Τα κύρια ονόματα, γράφει, « δέν λει-
τουργοῦν ως περιγραφές (descriptions), αλλά σαν καρφιά (pegs)
πάνω στα οποία κρεμοῦμε περιγραφές ».¹

το παράδειγμα « pierre/Pierre » (το αντίστοιχο παράδειγμα στα ελληνικά
θα ήταν ίσως « πέτρα/Πέτρος », αν και η ταυτότητα της ακουστικής τουλά-
χιστον εικόνας έχει ήδη χαθεί). Το όνομα « pierre » ανήκει στη γαλλική γλώσ-
σα και η μετάφρασή του σε μια ξένη γλώσσα όφειλε κατ' αρχήν να μεταφέρει
τη σημασία του. Δεν ισχύει όμως το ίδιο και με το κύριο όνομα « Pierre ».
Αυτό δεν ανήκει με τον ίδιο τρόπο στο σύστημα της γαλλικής γλώσσας και
φυσικά η υποκατάστασή του από το όνομα « Πέτρος » δεν είναι δυνατόν να
θεωρηθεί μια μετάφραση που θεμελιώνεται στην ισοδυναμία των νοημάτων.

1. J.R. Searle, « Proper Names », σελ. 304. 'Η λέξη *peg*, ωστόσο,
έχει και τις ακόλουθες σημασίες : γόμφος, ξυλόπρoκα, καβίλια, σφήνα, πάσ-
σαλος, κρεμάστρα, μανταλάκι, ξυλοπόδαρο, αλλά και θέμα, πρόσχημα, δι-
καιολογία, όπως στη φράση *a peg on which to hang a speech*. Τώρα, το
κοινὸ στοιχείο που μοιράζονται όλες αυτές οι λέξεις είναι ότι δηλώνουν ένα
αντικείμενο το οποίο συνδέει ή άρθρώνει δύο διαφορετικά πράγματα, έτσι ώ-
στε να τους επιτρέπει να άπαρτίζουν μια κατασκευή ή ένα σύστημα, και το
όποιο δίχως να ανήκει ούτε στο ένα ούτε στο άλλο, κατά κάποιον τρόπο μετέ-
χει και τοῦ ενός και τοῦ άλλου.

Φυσικά, δεν μπορώ εδώ να ακολουθήσω το νήμα που μέσα από τη λέξη
peg θα άδηγοῦσε στην οικογένεια τοῦ γόμφου και από εκεί στη γαλλική λέξη
brisure και το όμοτιπο κεφάλαιο της Γραμματολογίας. Γι' αυτό το θέμα βλ.

Ἡ εἰκόνα τοῦ καρφιοῦ εἶναι ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσα, γιατί ἂν καὶ ἡ ἴδια παρουσιάζεται σὰν μιὰ μεταφορά, σὰν μιὰ ἐπεξήγηση μέσω παραδειγμάτων, παράλληλα εἶναι δυνατόν νὰ τὴ διαβάσει κανεὶς σὰν ἕναν ἀπὸ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ὁ λόγος μπορεῖ νὰ μιλήσει γιὰ ὅ,τι βρίσκεται στὸ ἄκρο του, στὸ κράσπεδο ἢ στὸ ἀκαθόριστο πέρασ του, καὶ τοῦ ἀπαγορεύει νὰ ὀριοθετήσει τὴν ἀκεραιότητά του μὲ αὐστηρὸ τρόπο. Γιατὶ τὸ καρφί, ἀπὸ τὴ μία ἄκρη, τρουπάει τὸν ἦ — ἂν θέλετε — ἐφάπτεται στὸν λόγο καὶ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀποκτήσει ἕναν δεσμὸ μὲ κάτι πὸν δὲν ἀνήκει κατ' ἀρχὴν στὴν τάξη τοῦ λόγου, ἐνῶ, ἀπὸ τὴν ἄλλη, καρφώνεται ἢ ἐφάπτεται σὲ ἕνα συγκεκριμένο ἀντικείμενο καὶ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ συναρτᾶται μὲ τὴν τάξη τοῦ λόγου.

Ἐντούτοις, αὐτὸς ὁ δεσμὸς οὐδέποτε εἶναι καθαρὸς ἢ ἀσφαλής. Ὁ Κρίκε ἀποδεικνύει ὅτι ἡ δέσμη τῶν περιγραφῶν πὸν κρεμοῦμε στὸ ὄνομα εἶναι δυνατόν νὰ ἀπαλειφθεῖ δίχως γι' αὐτὸ τὸν λόγο νὰ πάψει ἕνα κύριο ὄνομα νὰ δηλώνει ἀκάμπτως μιὰ χωροχρονικὴ ὄντοτητα ἢ ὁποία διὰ τοῦ ὀνόματός της εἶναι κατ' ἀρχὴν ἐποπτικὰ ἐντοπίσιμη. Ὅμως ἡ ἀπόδειξή του ὑποκύπτει στὴν ἔνστασις ὅτι, μὲ ἐξαιρεση τὴν περίπτωση μιᾶς βουβῆς δεικτικῆς χειρονομίας ἢ ὁποία πράγματι ἀπὸ μιὰ ἄποψη στερεῖται νοήματος, ἢ λειτουργία τοῦ κυρίου ὀνόματος εἶναι ἤδη πάντα πιασμένη στὸ δίχτυ εἴτε μιᾶς γενεαλογίας ἐν δυνάμει ἄπειρης, ἢ ὁποία ἔχει ὡς ἀρχικὴ μυθικὴ προέλευση μιὰ πράξη ἢ μιὰ συμπεριφορὰ ὀνοματοδοσίας πὸν ἔκτοτε μεταβιβάζεται ἄνευ διακοπῆς, εἴτε τοῦ συστήματος τῆς γλώσσας πὸν διαπλέκοντας ἀδιάκοπα τὸ σημαῖνον τοῦ ὀνόματος μὲ μιὰ ἀτέρμονα σειρὰ ἄλλων σημαίνοντων ὑφαίνει γύρω του ποικίλες σημασίες πὸν τοῦ ἀπαγορεύουν νὰ εἶναι ἀπλὰ καὶ καθαρὰ ἕνα σημαῖνον ἄνευ νοήματος.¹ Ἀντίστροφα, κάθε ἀπόδειξη πὸν θὰ ἐπιχειροῦσε

J. Derrida, *De la Grammatologie*, σελ. 96-109. Βλ. ἐπίσης *Positions*, σελ. 114 καὶ ἐπ., ὅπου ὁ Derrida χρησιμοποιοῖ τὴ μεταφορὰ τῆς ἀγκράφας γιὰ νὰ μιλήσει γιὰ τὴ σχέση σημαίνοντος-σημαινομένου καὶ γιὰ τὴν ἐπαναληψιμότητα πὸν ἀποδομεῖ αὐτὴ τὴ σχέση τινάζοντας τὴν ἀγκράφα στὸν ἄερα.

1. Γιὰ μιὰ ἀνάλογη κριτικὴ βλ. Um. Eco, *Sémiotique et philosophie*

νά αναγάγει τὸ κύριο ὄνομα σὲ μιὰ δέσμη περιγραφῶν ἢ στὴ γενικότητα ἐνὸς νοήματος, θὰ προσέκρουε ἐπίσης στὴν ἔνσταση ὅτι αὐτὴ ἢ ἀναγωγή δὲν εἶναι ποτὲ πλήρης καὶ ὅτι πάντα παραμένει ἕνα ὑπόλειμμα τὸ ὁποῖο ἀπαγορεύει σ' αὐτὴ τὴ διαδικασία νὰ ὀλοκληρωθεῖ.¹ Συνεπῶς καὶ στίς δύο περιπτώσεις, ἂν καὶ τὸ ζητούμενο εἶναι ἡ ἀπαλοιφή ἀπὸ τὸ κύριο ὄνομα τοῦ ἔχρονος τοῦ ἄλλου καὶ ὁ ὀρισμὸς τοῦ στίγματος καθ' ἑαυτό, στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς γλώσσας τῆς ὁποίας ἡ ἐνότητα καὶ ἡ ταυτότητα εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθοῦν αὐστηρά, τὸ καρφί (τὸ κύριο ὄνομα ἢ ὁ γόμφος πὸν συγκροτεῖ τὴν ἄρθρωση καὶ τῆς ἐπιτρέπει νὰ λειτουργεῖ) διατηρεῖ πάντα τὸ ἔχρονος τῆς σύμφυσής του μὲ τὸ ἄλλο καὶ ἀπαγορεύει τὴν ὀλικὴ ἀναγωγή του εἴτε στὴν τάξη τοῦ καθαρῶ σημαίνοντος εἴτε στὴν τάξη τῆς ἀπόλυτης ἰδεατότητας ἐνὸς ὑπερβατικῶ σημαυομένου. Μὲ ἄλλα λόγια, καὶ στίς δύο περιπτώσεις ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ προϋποθέσεις πὸν θὰ ὀδηγοῦσαν σ' ἕναν ἀντίστοιχο ὀρισμὸ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθοῦν.

Τὸ κύριο ὄνομα, λοιπόν, στέκει στὸ ἄκρο τῆς γλώσσας, στὸ ἀκαθόριστο πέρασ της καὶ τῆς ἀπαγορεύει νὰ συσταθεῖ ὡς ἕνα ἀκέραιο ἐντός. Διηρημένο, ἀμφίσημο, πτυχωμένο, ἐν διαφερόμενον αὐτὸ αὐτῶ (τὸ ἕνα διαφέρον ἐν αὐτῶ, καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐν διαφωρᾷ ἀφ' ἑαυτοῦ)², τὸ κύριο ὄνομα ἀπαιτεῖ τὴ μετάφραση καὶ τὴν ἐπι-

---

du langage, P.U.F., 1988, σελ. 132-137 καὶ *Trattato di Semiotica Generale*, Bompiani, 1975, σελ. 125-129.

1. Ὁ Eco, ἀναφερόμενος στὴ δυνατότητα ἀναγωγῆς τοῦ ἰδιώματος (*idioletto estetico*) στὴ γενικότητα ἐνὸς νοήματος, σημειώνει ὅτι οἱ κώδικες πὸν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐντοπιστοῦν στὸ ἐσωτερικὸ του ὑπόκεινται σὲ μιὰ συνεχὴ κατάντηση, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἐρμηνευτικὴ διαδικασία νὰ παίρνει τὴ μορφή μιᾶς ἄπειρης προσέγγισης καὶ ἡ ἀνάλυση νὰ ἐγκαταλείπει πάντα κάποια ὑπολείμματα, βλ. *Trattato di Semiotica Generale*, σελ. 335, 341 καὶ γενικότερα τὸ κεφάλαιο 3.7. *Il testo estetico*. Ἐντούτοις, στὸν Eco, αὐτὸ τὸ συμπέρασμα δὲν ἀνοίγει τὴν προοπτικὴ τῆς ἐπανεξέτασης ἢ τοῦ ἐλέγχου τῆς συνέπειας τῆς γενικῆς θεωρίας. Ἀντίθετα, λειτουργεῖ ὡς πρόταση πὸν ὀριοθετεῖ ἕνα πεδίο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὁποῖου ἡ θεωρία μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ μὲ ἀσφάλεια.

2. Μεταφράζω αὐτὸ πὸν ὁ Derrida προτείνει σὰν μετάφραση στὰ γαλλικὰ τῆς φράσης τοῦ Ἡράκλειτου, βλ. *Ulysse Gramophone*, σελ. 45.

βάλλει ως καθήκον αναγκαίο και συνάμα ανεκπλήρωτο. Τὴν ἀπαιτεῖ γιατί δίχως αὐτὴν θὰ ἦταν ἓνα καθαρό ἄνευ νοήματος (pas de sens) και συνάμα τὴν ἀπαγορεύει, δὲν τῆς ἐπιτρέπει νὰ εἶναι ποτὲ πλήρης, γιατί ἡ μετάφραση ἀποτελεῖ ἓνα διάβημα παραγωγῆς νοήματος (pas de sens). Τὸ κύριο ὄνομα συνεπῶς ἐμπεριέχει μιὰ διπλὴ ἀπαίτηση και ἐπιβάλλει μιὰ διπλὴ δέσμευση : ἀπὸ τὴ μία πλευρά, μιὰ ἀπαίτηση ἀμετάφραστου και μὴ ἀναγνώσιμου, σὰν νὰ ἦταν ἐκτὸς τῆς σημασίας και τῆς γλώσσας, και, ἀπὸ τὴν ἄλλη, μιὰ ἀπαίτηση μεταφρασιμότητας και ἀναγνωσιμότητας, σὰν νὰ ἦταν τὸ κύριο ὄνομα ἐξομοίωσιμο μὲ τὸ κοινὸ ὄνομα, σὰν νὰ ἦταν πιασμένο σ' ἓνα γλωσσικὸ και γενεαλογικὸ δίχτυ ὅπου τὸ νόημα ἤδη μολύνει τὸ μὴ νόημα και ὅπου τὸ κύριο ὄνομα ἀλλοιώνεται και μετατρέπεται σὲ ἓνα κοινὸ ὄνομα.¹

Στὸ ἀφήγημα τῆς Γένεσης, διαπιστώθηκε ὅτι ἡ λέξη Babel εἶναι ἓνα στίγμα (marque) ἐν διασπορᾷ και ὅτι αὐτὴ ἡ διασπορὰ κατέστη δυνατὴ ἀπὸ τὸ κύριο ὄνομα τοῦ θεοῦ.² Ἔτσι, ἡ Βαβέλ λειτουργεῖ κατ' ἀρχὴν ὡς κύριο ὄνομα τὸ ὁποῖο ὀνομάζει συγχρόνως περισσότερα πράγματα (τὸ συμβάν, τὴν πόλη, τὸν πύργο, τὸ ἀφήγημα) και, συνεπῶς, στερεῖται νοήματος. Παράλληλα, ὁμως, ἐπαναλαμβάνεται στὸ ἰδίωμα τῶν Σὴμ και ἐκεῖ λειτουργεῖ σὰν κοινὸ ὄνομα, παράγοντας ἓνα ἀποτέλεσμα νοήματος πὸν ἐπιτρέπει στὴ λέξη νὰ ἐννοηθεῖ και νὰ μεταφραστεῖ ὡς σύγχυση. Τέλος, εἰ-

1. Βλ. *The Ear of the Other*, σελ. 93, τὴν παρέμβαση τοῦ C. Lévesque.

2. Βλ. S. Kripke, *La logique des noms propres*, σελ. 15, τὴν ἀκόλουθη ἐνδιαφέρουσα ἐρώτηση : « Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ζήσουμε ἂν ἓνας ὄρος εἶναι ἓνα ὄνομα ἢ μιὰ περιγραφή : ἔτσι ὁ ὄρος "θεός" — περιγράφει τὸν θεὸ ὡς τὸ μοναδικὸ θεϊκὸ ὄν, ἢ εἶναι ἓνα ὄνομα τοῦ θεοῦ ; » — Σὲ ἓνα διαφορετικὸ συγκείμενο, πρβλ. J. Derrida, *Limited Inc.*, Galilée, 1990, σελ. 155-156, τὴν ἀναφορὰ στὸν θεὸ και στὴ σχέση του μὲ τὸ κύριο ὄνομα και τὴν ἀναφορὰ. Τὸ ἐρώτημα πὸν τίθεται ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς Γένεσης εἶναι τοῦτο : ὁ θεὸς χρησιμοποιεῖ τὸ ὄνομά του ἢ ἀναφέρεται σὲ αὐτό ; Κι ἔπειτα, πῶς τέμνεται ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ ὄνομα και στὸ κατ' ἐξοχὴν ὑπερβατικὸ σημαίνονομο αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος, δηλαδὴ τὸν ἴδιο τὸν θεὸ, ἔτσι ὥστε οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐννοοῦν συγκεχυμένα τὴ σύγχυση ;

ναι ένα συμβάν μοναδικό και ἀλησμόνητο, ένα γλωσσικό ἐνέργημα πού ἐπιτελείται ἄπαξ και ἀποτελεῖ πλέον τήν ἀπόλυτη προέλευση τῶν γλωσσῶν.

Ἄλλά τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ και τὸ ἰδίωμα στὸ ὁποῖο ἐκφωνεῖται δὲν εἶναι ένα ὁποιοδήποτε κύριο ὄνομα ἢ ένα ὁποιοδήποτε ἰδίωμα. Ἀντίθετα, εἶναι τὸ « κύριο ὄνομα τῶν κυρίων ὀνομάτων », αὐτὸ πού ὁ ἴδιος ἐπιλέγει, και συνάμα εἶναι τὸ ἀπόλυτο ἰδίωμα, « τὸ πιὸ ἱερό, τὸ πιὸ ποιητικό, τὸ ἀπολύτως πρωτογενὲς κείμενο, ἀφοῦ ὁ θεὸς δημιουργεῖ ένα ὄνομα και τὸ δίνει στὸν ἑαυτό του »¹, ἢ, ἀκόμα, ἢ καθαρὴ γλώσσα, αὐτὴ πού ἐγγυᾶται τὴν παρουσία τοῦ σημαινομένου μὲς στὸ αἰώνιο παρὸν τοῦ θεϊκοῦ λόγου. Ἐντούτοις, ἢ λογικὴ τῆς διασπορᾶς φαίνεται νὰ ἐλλοχεῖ ἐντὸς του. Μήπως, λοιπόν, θὰ ἔπρεπε νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὸ ἰδίωμα τοῦ θεοῦ ὑπόκειται και τὸ ἴδιο στὸν νόμο τοῦ κυρίου ὀνόματος πού ἐπιβάλλει; Ὅτι ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὑπάρχει στίγμα, δηλαδή ἀμέσως, ὁ νόμος του ἐπιβάλλεται, ἐγγράφοντας τὸ στίγμα τοῦ θεοῦ στὴ λογικὴ πού τὸ ἴδιο φαίνεται νὰ ἐγκαινιάζει;²

Αὐτὸ πού περιγράφει τὸ ἀφήγημα ἢ ὁ μῦθος τῆς Βαβέλ — ὁ ἀναγνώστης θὰ τὸ ἔχει ἤδη ἀντιληφθεῖ — εἶναι ὅτι ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, γιὰ νὰ ἀκουστεῖ και νὰ ἐννοηθεῖ, ὀφείλει νὰ μεταφραστεῖ, ἀμέσως, νὰ ἐπαναληφθεῖ, τὴν ἴδια στιγμή πού ὡς ἐνέργημα συμβαίνει, στὸ ἰδίωμα τῶν Σῆμ, ἐκεῖ ὅπου συγκεχυμένα ἐννοεῖται ὡς σύγχυση. Τὸ κύριο ὄνομα τοῦ θεοῦ, συνεπῶς, ἀπαιτεῖ νὰ μεταφραστεῖ, δεσμεύεται πρωτογενῶς, ἐκλιπαρεῖ τὴν μετάφραση και τὴν ἐπιβάλλει. Συνάμα, ἐνώπιον τοῦ κυρίου ὀνόματος τοῦ θεοῦ, οἱ ἄνθρωποι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ μεταφράσουν, ὀφείλουν νὰ ἀνταποκριθοῦν στὴν ἀπαίτηση ἢ στὸν νόμο πού

1. « Des tours de Babel », σελ. 219.

2. Αὐτὸ θὰ σήμαινε ὅτι πάνω ἀπὸ « τὴ σκηνὴ τοῦ πολέμου ἀνάμεσα στὸν θεὸ και τοὺς Σημίτες, ὑπάρχει ἢ ἀνάγκη, δηλαδή ἕνας νόμος πού δὲν ἔχει παραχθεῖ ἀπὸ κάποιον πόθο, ἀλλὰ ὁ ὁποῖος διέπει τὸν ἀγῶνα ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς πόθους και σ' αὐτὰ τὰ κύρια ὀνόματα ». Σ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ, ὁ Derrida, ὅπως δηλώνει ὁ ἴδιος, σκέπτεται μᾶλλον ἐλληνικὰ παρὰ ἐβραϊκὰ. Βλ. γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα, *The Ear of the Other*, σελ. 115-116.

ἐμπεριέχει, δεσμεύονται νὰ ἀποδώσουν αὐτὸ πὸν δίδεται. Καὶ αὐτὴ ἢ ἀπόδοσις, ἢ ἐκπλήρωσις τῆς ἐνοχῆς, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ποτὲ πλήρης, δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἀποκαταστήσει τὸ ἰδίωμα τοῦ θεοῦ μὲς στὴν πληρότητα μιᾶς παρουσίας καὶ μὲς στὴ διαφάνεια τῆς ἰδεατότητος ἐνὸς νοήματος. Γιατὶ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, ὅπως κάθε κύριο ὄνομα, δὲν εἶναι καθαρὸ, εἶναι τὸ ἴδιο « διχασμένο, διφυές, ἀμφίσημο, πολυσημικὸ », καὶ συνεπῶς « διαιρεῖται ἤδη μέσα στὴ γλώσσα ὥστε νὰ σημαίνει ἐπίσης, συγκεχυμένα, τὴ σύγχυσις ». ¹ Εἶναι τὸ ἴδιο ἐν διασπορᾷ καὶ, συνεπῶς, ἤδη πάντα ἐν μεταφράσει.

Ὁ θεός, συνεπῶς, ἐπιβάλλει τὴ σύγχυσις καὶ τὴ διασπορὰ ἐπιβάλλοντας τὸ στίγμα του, πὸν ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι τὸ ἴδιο διφυές, πτωχωμένο, ἐπειδὴ φέρει τὸ ἴδιο τὸ στίγμα τῆς σύγχυσις, ἐπιβάλλει τὴ μετάφρασις, σὰν ἕνα καθήκον ἀναγκαῖο καὶ ἀδύνατο, « σὰν μιὰ μάχη γιὰ τὴν οἰκειοποίηση τοῦ ὀνόματος, ἀναγκαῖα καὶ ἀδύνατη στὸ διάστημα μεταξὺ δύο ὀνομάτων ἀπολύτως κυρίων ». ² Διότι δὲν θὰ πρέπει νὰ λησμονήσουμε ὅτι ἡ διασπορὰ τῶν γλωσσῶν εἶναι μιὰ τιμωρία πὸν ἐπιβάλλει ὁ θεὸς στοὺς γιουὺς τοῦ Σὴμ (στοὺς Σὴμ πὸν φέρουν ἤδη τὸ στίγμα τοῦ ὀνόματος, ἀφοῦ « Σὴμ » σημαίνει ὄνομα, καὶ πὸν θέλουν νὰ ἐπιβάλλουν τὸ ἰδίωμά τους ὡς τὸ καθολικὸ ἰδίωμα) γιατί ἤθελαν νὰ ποιήσουν « ἑαυτοῖς ὄνομα πρὸ τοῦ διασπαρῆναι ». Τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, λοιπόν, κηρύσσει τὸν πόλεμο στὸ ἰδίωμα τῶν ἀνθρώπων ἀποτυπώνοντας καὶ διαχέοντας τὸν πόλεμο πὸν ἤδη γίνεται στὸ ἐσωτερικὸ του.

Ἐντούτοις, τὸ στίγμα τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι μόνον ἡ κήρυξις τοῦ πολέμου, εἶναι παράλληλα καὶ τὸ συμβόλαιον πὸν ἐνώνει τὶς γλώσσες, ἢ ἀνεκπλήρωτη ἐνοχὴ του πρὸς μετάφρασις πὸν συγκροτεῖται καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὰς τοῦ κυρίου ὀνόματος καὶ συνδέει —ὅπως τὸ καρφὶ ἢ ὁ γόμφος— τὸ ἰδίωμα τοῦ θεοῦ καὶ τὸ ἰδίωμα τῶν ἀνθρώπων ἢ —ἀν θέλετε— τὸ πρωτότυπον καὶ τὴ μετάφρασις, μετατρέποντας τὸ ἕνα σὲ ἀναπλήρωμα τοῦ ἄλλου, δίχως τέλος.

Τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, λοιπόν, εἶναι ἕνα στίγμα μὴ ἀποκρισιμὸ :

1. « Des tours de Babel », σελ. 207.

2. « Des tours de Babel », σελ. 207.

ἀπὸ τῆ μίᾳ πλευρᾶ, ἐπιβάλλει τῇ διπλῇ δέσμευση, τὸν πόλεμο καὶ τῇ διασπορᾷ τῶν γλωσσῶν καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, εἶναι ἡ σφραγίδα ἢ τὸ συμβόλαιον τῆς ἔνωσης τῶν γλωσσῶν. Δίδει τὶς γλώσσες, πού στὸ ὄνομά του ἀναγνωρίζουν τὴν κοινὴ προέλευσίν τους, καὶ συνάμα δηλητηριάζει τὴ δωρεά, ἀφοῦ ἡ προέλευση εἶναι ἡ ἴδια ἡ διασπορά, δηλαδὴ ἡ πολλαπλότητα τῶν ιδιωμάτων καὶ ἡ ἀκύρωση τῆς ἐνιαίας προέλευσης.¹

* * *

“Ὡς ξαναπιάσουμε τὸ νῆμα ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ ἐρωτήματα πού ὀδήγησαν μέχρις ἐδῶ τὴν ἀνάγνωση. Στὴν ἀρχή, λοιπόν, εἶχε τεθεῖ τὸ ζήτημα τῆς τομῆς, τοῦ στίγματος καὶ τῆς ἀποκοπῆς τῆς ὑπογραφῆς ἢ τοῦ κυρίου ὀνόματος ἀπὸ τὸ κείμενο πού ὑπογράφει. Εἶναι καιρὸς νὰ ἐπανέλθουμε σ’ αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ νὰ ἀναδιατυπώσουμε τὶς ἀπαντήσεις μὲ ἀφετηρία τὴν παράδοξη λογικὴ πού μᾶς κληροδότησε τὸ ἀφήγημα τῆς Βαβέλ.

Τὸ ἰδίωμα τοῦ θεοῦ ἢ τὸ ὄνομά του, γιὰ νὰ ὑπάρξει, ὀφείλει νὰ ἐπαναληφθεῖ μέσα στὸ ἰδίωμα τῶν ἀνθρώπων, ὅπου συμβαίνει νὰ ἐπαναλαμβάνεται ἀλλοιωμένο. “Ὁμως γιὰ νὰ εἶναι δυνατὸν αὐτὸ τὸ συμβᾶν νὰ συμβεῖ, γιὰ νὰ εἶναι δηλαδὴ ἡ ἀλλοίωση δυνατὴ, θὰ πρέπει τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ (ἢ πῶς σωστὰ τὸ στίγμα Babel) κατὰ τὴν ἐπανάληψή του νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὸν δημιουργό του, ἀπὸ τὸν λόγο τοῦ θεοῦ μέσα στὸν ὁποῖο θὰ ἦταν ρητὸ καὶ νοητὸ μὲς στὸ αἰώνιο παρὸν τῆς ἀπειρης συνειδησῆς του. “Ἡ πῶς ἀ-

---

1. Βλ. « Des tours de Babel », σελ. 205. ‘Ἡ Βαβέλ, τὸ φάρμακον, ἡ φράση *he war* μὲ τὴν ὁποία ὁ Derrida εἰσάγει στὴν ἀνάγνωση τοῦ Joyce (βλ. *Ulysse Gramophone*, σελ. 16) καὶ ἡ ὁποία ἐπανερχεται συνεχῶς σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ κείμενα πού ἀναφέρονται στὴ μετάφραση, ἢ ἡ δομὴ *Gift/gift* (δῶρο/δηλητήριον) τῆς προέλευσης τῶν γλωσσῶν, λειτουργοῦν μὲ ἀνάλογο τρόπο καὶ ἀναδεικνύουν τὴ μὴ ἀποκρισιμότητα τοῦ ιδιώματος ὡς τὸ κοινὸ μοτίβο τους. Χρειαζέται λοιπόν νὰ ἐπισημάνω τὴ συνάφειά τους μὲ τὴν Πλάτωνος Φαρμακεία;

στηρά, θά πρέπει ἡ σχέση τοῦ στίγματος μὲ τὸν δημιουργό του καὶ μὲ τὴν ἐκφραστικὴ πρόθεση (ἢ τὸ θέλω-νὰ-πῶ) ποὺ τὸ ἐμπνέει καὶ ποὺ ἀποβλέπει σ' ἓνα ἰδεατὸ νόημα, νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνταμῆ. Ἄλλὰ ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβεῖ καὶ ἂν πράγματι, ὅπως μᾶς λέει τὸ ἀφήγημα τῆς Γένεσης, αὐτὸ συμβαίνει ἀμέσως, αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ δυνατότητα ἢ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἐπανάληψης καὶ τῆς ἐντομῆς ἀνήκει κατ' ἀνάγκην στὴ δομὴ τοῦ ὀνόματος ὡς στίγμα-τος καὶ συνεπῶς ἀποτελεῖ ἓνα ἀναγκαῖο δομικὸ χαρακτηριστικὸ του. Διαφορετικά, αὐτὸ ποὺ συνέβη, δὲν θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ θὰ παρέμενε ἐπ' ἄπειρον ἓνα ἀπόλυτο ἄπαξ ἄνευ νοήματος, σὲ μιὰ χώρα ἀπρόσιτη καὶ ἀσύλληπτη. Ἡ πιὸ σωστά δὲν θὰ ὑπῆρχε κἂν, δὲν θὰ συνέβαινε ποτέ. Ἄλλὰ ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ὑπάρχει, καὶ γιὰ νὰ ὑπάρξει, τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ εἶναι ἤδη πάντα πιασμένο στὴ λογικὴ τῆς ἐπαναληψιμότητας (itérabilité) καί, κατ' ἀκολουθίαν, τῆς ἀλλοίωσης, ἀφοῦ κάθε φορὰ ποὺ ἐπαναλαμβάνεται, ἐπαναλαμβάνεται σὲ ἓνα διαφορετικὸ συγκείμενο καὶ συνεπῶς παράγει ἓνα διαφορετικὸ ἀποτέλεσμα νοήματος. Ἐπειδὴ ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ὑπάρχει στίγμα, ὑπάρχει ἐπίσης ἡ ἐντομὴ, ἀμέσως. Ἐδῶ ἡ τομὴ καὶ ἡ ἐπαναληψιμότητα δὲν προσδιορίζουν κάτι ἀρνητικὸ, μιὰ ἔλλειψη ἢ μιὰ ἐγγενῆ δυσπλασία, ἀντίθετα εἶναι ἡ θετικὴ προϋπόθεση τῆς ἀνάδυσης τοῦ στίγματος. Διότι τὸ στίγμα, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι μιὰ παρούσα ἐνότητα ταυτόσημη μὲ τὸν ἑαυτό της καὶ ἀναγώγιμη στὴν ἰδεατότητα ἐνὸς νοήματος ἢ μιᾶς ἐκφραστικῆς πρόθεσης, γιὰ νὰ ὑπάρξει ὡς στίγμα, ἐντέμνεται (s'entame) καὶ ἀνατέμνεται ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν διαφορικῶν σχέσεων (ἢ ἀπὸ τὸ ἴχνος τοῦ ἄλλου) ποὺ συγκροτεῖ τὴ γλώσσα.¹ Συνεπῶς, ἡ σχέ-

1. Βλ. « La différance », *Marges*, σελ. 11-13, τὴν ἀναφορὰ στὴν ἀκόλουθη θέση τοῦ Saussure : « Στὴ γλώσσα δὲν ὑπάρχουν παρὰ διαφορές. Ἐπιπλέον, μιὰ διαφορὰ προϋποθέτει γενικὰ θετικούς ὄρους μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐγκαθίσταται : ἀλλὰ στὴ γλώσσα δὲν ὑπάρχουν παρὰ μόνον διαφορὰς δίχως θετικούς ὄρους ». Μὲ ἀφετηρία αὐτὴ τὴ θέση, ὁ Derrida προσδιορίζει τὴ διαφορὰ ὡς αὐτὸ ποὺ κάνει τὴν κίνηση τῆς σημασίας « νὰ μὴν εἶναι δυνατὴ παρὰ μόνον ἐὰν κάθε στοιχεῖο ποὺ λέγεται " παρὸν ", ποὺ ἐμφανίζεται στὴ σκηνὴ τῆς παρουσίας, ἀναφέρεται σὲ καὶ σχετίζεται μὲ κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸν ἑαυτό του,

ση του μέ τὸ θέλω-νά-πῶ τοῦ δημιουργοῦ του, πὸν ὡς πνεῦμα τὸ ἐμφύχωνε, διαρρηγνύεται καὶ τὸ στίγμα συλλαμβάνεται στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἤδη πάντα διαμορφωμένης γενεαλογίας τοῦ νοήματος ὅπου, ἐπαναλαμβανόμενο, παράγει ἕνα ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖο οὔτε προϋπῆρχε οὔτε ἐπαναλαμβάνεται ταυτόσημο, ἀλλὰ προκύπτει μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴ διαδικασία παραγωγῆς τῆς σημασίας. Ἐπιπλέον, αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαντλήσει τὴ διαδικασία, νὰ τὴν ἀναγάγει σὲ μιὰ ἰδεατότητα νοήματος ἢ σὲ μιὰ πρωταρχικὴ ἐκφραστικὴ πρόθεση πὸν θὰ ἐλέγχει πλέον τὴν περιπλάνηση τοῦ στίγματος καὶ θὰ παρέχει τὰ κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἀποφασισθεῖ σὲ κάθε ἐπανάληψη τὸ νόημά του. Κατὰ συνέπεια, σὲ κάθε ἐπανάληψη, τὸ νόημα θὰ διατρέχει τὸν κίνδυνο νὰ χαθεῖ (καὶ κατὰ μιὰ ἔννοια πάντα θὰ χάνεται, πάντα θὰ ἀπαλείφεται), ἀφοῦ ἡ τομὴ πὸν τὸ διαχωρίζει ἀπὸ τὸν δημιουργό του καὶ τὴν ἰδεατότητα τοῦ σημαίνοντος στὴν ὁποία σύμφωνα μὲ τὴν ὄντοθεολογία θὰ ὄφειλε νὰ παραπέμπει, ἀποτελεῖ τὸ ἀναγκαῖο χαρακτηριστικὸ του, αὐτὸ πὸν τὸ καθιστᾷ ἀκριβῶς στίγμα. Ἔτσι, σὲ κάθε ἐπανάληψη, τὸ στίγμα θὰ ἐπανερχεται ἐπαναλαμβάνοντας τὴν τομὴ, ἀναπαράγοντας τὴν ἀπόσταση πὸν τοῦ ἀπαγορεύει νὰ εἶναι ἡ ἀπλὴ ἐπανάληψη τοῦ ἰδίου ἢ ἡ ἀπόλυτη σύμπτωση μεταξὺ ἐνὸς λέγειν καὶ τοῦ νοήματος αὐτοῦ τοῦ λόγου, καί, ἐπομένως, αὐτὸ πὸν μέσα ἀπὸ κάθε ἐπανάληψη θὰ ἐπανερχεται, θὰ ἐπανερχεται ἀλλοιωμένο, ἐνῶ ταυτοχρόνως θὰ ἀναπαράγει τὴν ἐπιθυμία, ἢ —ἂν θέλετε— τὸν πόθο, ἢ ἰδεατότητα πὸν συγκροτεῖται μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ παρουσιασθεῖ αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, τὸ στίγμα νὰ καθηλωθεῖ, νὰ γίνῃ διαφανὲς καὶ νὰ ἀναχθεῖ πλήρως στὴν ἰδεατότητα ἐνὸς νοήματος· ἔτσι ὥστε αὐτὸ πὸν μέσα ἀπὸ τὴν ἐπαναληψιμότητα σημαίνεται ὡς ὁ ἄθικτος πυρήνας τοῦ στίγματος (ἢ —ἂν θέλετε— ὁ ἄστικτος ὕμενας τοῦ στίγματος), δίχως ἐντούτοις νὰ παρουσιάζεται αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, νὰ ἀναχθεῖ ὀλοκληρωτικὰ στὸ σύστημα τῆς γλώσσας, δηλαδὴ νὰ καταστεῖ ἐντέλει ἀπολύτως μεταφράσιμος.

διατηρώντας ἐντὸς του τὸ στίγμα τοῦ παρελθόντος στοιχείου καὶ ἀφήνοντας ἤδη νὰ ὑπονομευθεῖ ἀπὸ τὸ στίγμα τῆς σχέσης του μὲ τὸ μελλοντικὸ στοιχεῖο ».

Ἡ ἀλλοίωση (altération), συνεπῶς, παράγει συνάμα ἓνα ἀποτέλεσμα ἰδεατῆς ταυτότητας, ἀφοῦ μέσα ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη, πὺν δὲν εἶναι ποτὲ ἡ ἀπλὴ καὶ καθαρὴ ἐπανάληψη τοῦ ἰδίου, ἀπελευθερῶνεται μιὰ γενικότητα ἢ μιὰ ἰδεατότητα (idéalité), ἓνα εἶδος κενῆς (ἢ τουλάχιστον μὴ παρούσας στὸν ἑαυτὸ της καὶ μὴ ταυτόσημης μὲ τὸν ἑαυτὸ της μὲς στὸν ἐνεστώτα τῆς παρουσίας) ἐστίας ἰδεατοῦ νοήματος, γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία διατάσσεται ὁ ἀστερισμὸς τῶν σημασιῶν πὺν παράγονται σὲ κάθε ἐπανάληψη, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ στίγμα νὰ φαίνεται ὅτι προβαίνει ἀπὸ τὸ ἴδιο καὶ ἀποβλέπει στὸ ἴδιο. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Derrida, « ἡ ἐπανάληψη ἀλλοιώνει καὶ ἡ ἀλλοίωση ταυτίζει ». ¹

Ἡ μετάφραση, μὲ τὴν τρέχουσα σημασία τοῦ ὄρου, λειτουργεῖ μὲ ἀφετηρία αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα ἰδεατότητας. Ἐλκεται ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐστία (αὐτὴ προσανατολίζει καὶ κεντρίζει τὸν πόθο τοῦ μεταφραστῆ) καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ τὴν ἀποκαλύψει, νὰ τὴν κατακτήσει καὶ νὰ τὴν ἀποκαταστήσει ἀκέραιη στὴ σκηνὴ τῆς παρουσίας, νὰ τὴν ἀποδώσει στὸ φαίνεσθαι ἑνὸς λόγου καθαρῶ, ἐφαρμόζοντας, μέσα στὰ ὄρια πὺν εἶναι δυνατὴ ἢ πὺν ἐμφανίζεται ὡς δυνατὴ, τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἐπανάληψη πὺν ἀλλοιώνει καὶ τὴν ἀλλοίωση πὺν ταυτίζει. Δίχως αὐτὴ τὴ διαφορὰ, εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ μετάφραση θὰ ἦταν ἀπολύτως ἀδύνατη. Ἡ μετάφραση, ἐπομένως, εἶναι μιὰ οὐσιαστικὴ διαδικασία παραγωγῆς τῆς ἰδεατότητας καί, πράγματι, τὸ θέμα τοῦ ὑπερβατικοῦ σηματομένου συγκροτήθηκε στὸν ὀρίζοντα μιᾶς μεταφρασιμότητας ἀπόλυτα καθαρῆς, διαφανοῦς καὶ

---

1. Συνοψίζω ἐδῶ στὸ ἔπακρο τὰ ἀκόλουθα κυρίως κείμενα τοῦ Derrida : *Limited Inc.*, « Signature Événement Contexte », *Marges*, σελ. 365-393, « La différence », *Marges*, σελ. 1-29 καὶ τὴ συζήτηση μὲ θέμα τὴ μετάφραση στὸ *The Ear of the Other*. Σ' αὐτὰ θὰ ἔπρεπε νὰ συμπεριλαμβάνεται καὶ τὸ κείμενο *Πλάτωνος Φαρμακεία* πὺν ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις συνδέεται μὲ τὰ προηγούμενα. Εἶναι εὐκόλο νὰ διαπιστώσει κανεὶς ὅτι ὅλα ὅσα ἀναφέρονται γύρω ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, ἰσχύουν ἐπίσης καὶ γιὰ τὸ φάρμακον. Ὅμως εὐθὺς ἐξαρχῆς, θεώρησα πῶς αὐτὴ ἡ « εἰσαγωγή » —παρὰ τὴν οὐσιαστικὴ συνάφειά της μὲ τὸ κείμενο πὺν ἔπεται— δὲν θὰ εἶχε νόημα ἂν ἐπέδιωκε νὰ προκαθορίσει μὲ στενὸ τρόπο μιὰ ἀπὸ τίς δυνατὰς ἀναγνώσεις αὐτοῦ τοῦ κειμέ-

μονοσήμαντης.¹ Ἀλλὰ ἐφόσον αὐτὴ ἢ διαφορὰ δὲν εἶναι ποτὲ καθαρὴ, οὔτε καὶ ἡ μετάφραση μπορεῖ νὰ εἶναι καθαρὴ, καὶ ἡ πρακτικὴ τῆς μετάφρασης δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ σὰν μιὰ μεταφορὰ, μιὰ μετακόμιση ἢ μιὰ μεταγραφή καθαρῶν πυρήνων ἰδεατοῦ νοήματος πὸν τὸ ὄχημα ἢ τὸ ἐργαλεῖο τῆς μεταφορᾶς θὰ ἄφηνε ἄθικτα, παρθένα ἢ ἄστικτα, ἀπὸ τῆς μιᾶς γλώσσης στὴν ἄλλη ἢ στὸ ἐσωτερικὸ μίας καὶ μόνης γλώσσας.² Κατὰ μιὰ ἔννοια, δὲν εἶναι κὰν δυνατὸν νὰ μιλοῦμε γιὰ μιὰ ἐστία νοήματος πὸν προϋπάρχει τῆς μετάφρασης καὶ μέσα ἀπὸ τῆς μετάφρασης ἀπλῶς μεταφέρεται μὲ ἢ χωρὶς ἀπώλειες σὲ μιὰ ἄλλη γλώσσα. Ἡ τουλάχιστον, κάθε φορὰ πὸν ἀναφερόμαστε σ' αὐτὴ τὴν ἐστία δὲν θὰ πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι, στὸ μέτρο πὸν προκύπτει ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἐπαναληψιμότητα, βρῖσκε-

---

νου. Ἔτσι, ἂν καὶ συχνὰ λειτουργεῖ ἕμμεσα σὰν μιὰ τυπικὴ εἰσαγωγὴ, ἡ λογικὴ πὸν τὴ διέπει εἶναι ὅμοια μὲ τὴ λογικὴ πὸν προσανατολίζει τὶς σημειώσεις. Θέλει νὰ συγκροτήσῃ ἕνα πλέγμα συγκειμένων πὸν θὰ ἐπιτρέπει τὸν καθορισμὸ ἐνὸς ἐλαχίστου νοήματος, ἐνῶ παράλληλα θὰ ἀνοίγει διαφορετικὰς ἀλλὰ τεμνόμενες προοπτικὰς, μέσα στὶς ὁποῖες τὸ κείμενο θὰ εἶναι ἀναγνώσιμο.

1. J. Derrida, *Positions*, Éd. de Minuit, σελ. 31 καὶ ἐπ. Πρβλ. ἐπίσης *L'origine de la géométrie*, P.U.F., 1962, σελ. 57, τὴν ἀκόλουθη παρατήρηση πὸν προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Husserl : « Ὅλες οἱ ἰδεατὲς μορφές, γιὰ νὰ εἶναι ἰδεατὲς, ὀφείλουν πάντα νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφραστοῦν μέσα ἀπὸ ἕνα λόγον καὶ νὰ εἶναι μεταφράσιμες, ἄμεσα ἢ ὄχι, ἀπὸ μιὰ γλώσσα σὲ μιὰ ἄλλη ».

2. Βλ. *The Ear of the Other*, σελ. 100, τὴν παρατήρηση ὅτι ὑπάρχει κάτι ἀκάθαρτο μέσα σὲ κάθε γλώσσα καὶ ὅτι αὐτὸ ἀπειλεῖ τὴν ἀκεραιότητα κάθε γλωσσικοῦ συστήματος, ἢ ὁποῖα προϋποτίθεται ἀπὸ τὴν λογικὴ τοῦ Jakobson. Αὐτὴ ἡ λογικὴ προϋποθέτει τὴν ὑπάρξη μιᾶς γλώσσας καὶ μιᾶς μετάφρασης μὲ τὴν κυριολεκτικὴ σημασία τοῦ ὄρου, δηλαδὴ σὰν τὸ πέρασμα ἀπὸ μιὰ γλώσσα σὲ μιὰ ἄλλη. Συνεπῶς ἂν ἡ ἀκεραιότητα τῆς γλώσσας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγκροτηθεῖ, ἐξίσου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγκροτηθεῖ καὶ ἡ λογικὴ τῆς μετάφρασης πὸν τὴν προϋποθέτει. Πρβλ. ἐπίσης, *Ulysse Gramophone*, σελ. 45, τὴν ἐπανάληψη αὐτῆς τῆς παρατήρησης, μὲ θέμα τὴ φράση *he war*, ὅπου τὸ ἀμετάφραστο εἶναι συνάρτηση τοῦ βαβελισμοῦ τῶν γλωσσῶν, τοῦ γεγονότος τῆς ἑνώσεως ἢ τῆς συνουσίας τῶν γλωσσῶν, πὸν διαρρηγγύνει τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἰδίου σώματος ἢ τοῦ καθαροῦ ὀργανισμοῦ κάθε γλωσσικοῦ συστήματος.

ται ήδη πάντα ἐν μεταφράσει, στοῦ ἐσωτερικὸ ἑνὸς καὶ μόνου γλώσσας, καί, συνεπῶς, ὅτι εἶναι αὐτὴ ἡ ἐγγενὴς μεταφρασσιμότητα ποὺ ἐπιτρέπει τὴ μετάφραση καὶ τὴν καθιστᾷ δυνατὴ.¹

Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ λογικὴ τῆς ἐπαναληψιμότητας δὲν ἀναιρεῖ τὴ λειτουργία τοῦ κυρίου ὀνόματος καὶ τοῦ ἰδιώματος. Τὸ ἐρώτημα περὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων παραμένει σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο οὐσιαστικό, γιατί αὐτὸ ποὺ συνδέει τὰ δύο κείμενα, τὸ ἰδίωμα τοῦ θεοῦ καὶ τὸ ἰδίωμα τῶν ἀνθρώπων, ἢ τὸ πρωτότυπο καὶ τὴ μετάφραση, εἶναι ἕνας δεσμὸς ποὺ περνάει ἀνάμεσα στὰ κύρια ὀνόματα καὶ στὰ ἰδιώματα. "Ἡ, γιὰ νὰ ἐπιστρέψουμε στὸν Benjamin, τὸ συμβόλαιον ἢ ἡ ὀφειλὴ ποὺ συνδέει τὸ κείμενο καὶ τὴ μετάφραση, μπορεῖ νὰ μὴ δεσμεύει δύο ζῶντα ὑποκείμενα, ἀλλὰ δεσμεύει δύο κύρια ὀνόματα, ποὺ στέκουν στὸ ἄκρο τῆς γλώσσας ἢ, πιὸ αὐστηρά, « τὸν χαρακτήρα (le trait) ποὺ συνάπτει τὴ σχέση τοῦ ἐν λόγῳ ὑποκειμένου μὲ τὸ κύριο ὄνομά του, καθόσον αὐτὸ στέκει στὸ ἄκρο τῆς γλώσσας. Κι αὐτὸς ὁ χαρακτήρας (le trait) θὰ ἦταν τὸ πρὸς μετάφραση ἀπὸ μιὰ γλώσσα σὲ μιὰ ἄλλη, ἀπὸ τὸ ἕνα ἄκρο τοῦ κυρίου ὀνόματος στὸ ἄλλο ».²

---

1. Ὁ W. Benjamin δὲν λέει κάτι διαφορετικὸ ὅταν σημειώνει (« Die Aufgabe des Übersetzers », σελ. 15) πῶς ἡ μετάφραση νεύει πρὸς μιὰ ἀπαγορευμένη γῆ τῆς ἐπαγγελίας, ὅτι ὑπόσχεται αὐτὴ τῇ γῆ, αὐτὸ τὸ βασίλειον ποὺ δὲν κατακτᾷ ποτὲ πλήρως, ὅτι ὑπάρχει ἕνας πυρῆνας ἄθικτος ποὺ προσανατολίζει τὸ ἔργο τοῦ ἀθηντικοῦ μεταφραστῆ καί, τέλος, ὅτι ἡ μετάφραση —μὲ ἕναν τρόπο εἰρωνικὸ— μεταφοτεῖ τὸ πρωτότυπο σ' ἕνα γλωσσικὸ πεδίο πιὸ ὀριστικό. Μὲ ἕνα σύνολο μεταφορῶν (ἀλλὰ εἶναι δυνατόν νὰ μιλοῦμε ἀθῶα γιὰ μεταφορές;) στὶς ὁποῖες θὰ ἐπανελάθουμε, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνοίξει μιὰ δίοδο πρὸς μιὰ διαφορετικὴ προβληματικὴ ἀπὸ αὐτὴν ποὺ τοῦ ἔχει κληροδοτήσει ἡ φιλοσοφικὴ παράδοση καὶ ἡ Κιββίλα. Γι' αὐτὸ τὸ θέμα βλ. καὶ Andrew Benjamin, *Translation and the Nature of Philosophy*, Routledge, 1989, σελ. 86-108.

2. Βλ. « Des tours de Babel », σελ. 219. Ἐδῶ τὸ κείμενο τοῦ Derrida ἐπιτελεῖ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο φιλοσοφικὰ ἀφηγεῖται καὶ παράγει ἕνα ἀποτέλεσμα κυρίου ὀνόματος τὸ ὁποῖο τὸ καθιστᾷ ἀμετάφραστο. Γιατὶ τὸ στίγμα *trait* στὸ σύστημα τῆς γαλλικῆς γλώσσας (ἀλλὰ καὶ στὰ κείμενα τοῦ Derrida ὅπου συνδέεται μὲ τὶς οἰκογένειες τῶν γερμανικῶν λέξεων *Riss* καὶ *Zeug*, ὅπως αὐτὲς λειτουργοῦν στὸν Heidegger, πρβλ. « Le retrait de la métaphore »,

Αυτό πού ὀνόμασα χαρακτήρα (παρότι, ἂν ἦταν δυνατόν, θὰ προτιμοῦσα νὰ τὸ μεταφράσω μὲ τὸν νεολογισμό διάστιγμα, ἴσως ἐπειδὴ ἡ φράση στίζειν τοὺς ὑμένας μὲ δαιμονίζει) δὲν εἶναι παρὰ ἐκεῖνο πού σέ ἄλλο σημεῖο τοῦ κειμένου — ὁ ἀναγνώστης θὰ τὸ ἔχει ἤδη ἀντιληφθεῖ — μετέφρασα μὲ τὴ λέξη γόμφος, δηλαδή ἡ πράξη γραφῆς ἢ χάραξης τοῦ στίγματος, τὸ ἀποτελέσμα τῆς, τὸ κοπίδι ἢ ἡ γραφίδα καὶ ἡ χαραγῆ ἢ ἡ παύλα, πού συνδέει ἓνα ὑποκείμενο μὲ ἓνα κείμενο, ἢ ἓνα κύριο ὄνομα μὲ τὸ ἰδίωμα πού ὀνομάζει, καὶ ὀρίζει, καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρές, τὸ πρὸς μετάφραση καὶ/ὡς τὸ ἀμετάφραστο.

Γιατὶ τὸ σῶμα τῆς ἔκφρασης (ὁ διάστικτος ὑμένας, δηλαδή ἡ γραφή) δὲν σβήνεται ἐνώπιον τοῦ σημαυνομένου ἢ τουλάχιστον δὲν ἀφήνει νὰ τὸ διασχίσει καὶ νὰ περάσει ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, δὲν ἀφήνεται νὰ μεταφερθεῖ ἢ νὰ μεταφραστεῖ στὴν ἄλλη γλώσσα. Εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς πού ἡ μετάφραση ἐγκαταλείπει, αὐτὸ πού ἀφήνει ἄθικτο. Κι ὅταν τὸ ἀνασυστήνει, ὅπως ὀφείλει, γιατί αὐτὸ εἶναι τὸ καθῆκον τοῦ μεταφραστῆ, ὅταν ἡ μετάφραση συμβαίνει νὰ συστήνει ἓνα ἴδιον σῶμα, τότε μπορεῖ νὰ ἔχει τὴ δύναμη ἐνὸς συμβάντος, νὰ εἶναι ποίηση.¹

Psyché, Galilée, 1987, σελ. 63-93 καὶ *La vérité en peinture*, Flammarion, 1978, σελ. 39, 364 καὶ 370-371) παρουσιάζει ἓνα τρομερὸ ἄθροισμα σημαυνομένων « πού ἀπαγορεύουν στὸ σημαῖνον τοὺς νὰ ποικίλει καὶ δὲν τὸ ἀφήνουν νὰ μεταφραστεῖ σ' ἓνα ἄλλο σημαῖνον δίχως ἀπώλεια σημασίας », βλ. *La carte postale*, Flammarion, 1980, σελ. 333. Γιὰ τὸν μεταφραστή, αὐτὴ ἡ κατάσταση εἶναι χωρὶς διέξοδο. Βρίσκεται ἐνώπιον μιᾶς πραγματικῆς διπλῆς δέσμευσης, πού σημειώνεται στὸ κείμενο μὲ τὴν παρουσία μέσα σὲ παρένθεση τῆς γαλλικῆς λέξης. Τὸ μόνο πού τοῦ ἀπομένει εἶναι νὰ δοκιμάσει κυριολεκτικὰ τὴν τύχη του — γιατί ἐδῶ ὁ λογισμὸς δὲν ἀρκεῖ — καί, μὲ μιὰ ἀντίστοιχη χειρονομία, μὲ μιὰ μονοκοντυλιά, νὰ ἀποτυπώσει στὸ σῶμα τῆς γλώσσας (του) τὸ στίγμα τοῦ ἄλλου. Χειρονομία βίαιη, πού χαράζει τὸ σῶμα τῆς μητρικῆς γλώσσας καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποτυπώσει ἐκεῖ τὸ στίγμα τοῦ ἰδιωματὸς του, καὶ χειρονομία ἀβέβαιη, ὑποκείμενη στὴ διαδικασία πού περιγράφει.

1. Βλ. « Freud et la scène de l'écriture », *L'écriture et la différence*, Éd. du Seuil, 1967, σελ. 312 καὶ ἐπ., *The Ear of the Other*, σελ. 147-148 καὶ « Des tours de Babel », σελ. 231.

Αὐτὴ ἡ ἀδυναμία μετάβασης ἢ μεταφορᾶς ἀπὸ τῆς μίας γλώσσας στὴν ἄλλη δὲν ὀφείλεται μόνον στὸ σῶμα τοῦ σημαίνοντος ποὺ συστήνει τὸ ἰδίωμα καὶ ἀπαγορεύει μιὰ μετάφραση δίχως ἀπώλεια. Ἐὰν ἔτσι εἶχαν τὰ πράγματα, τότε ἡ λογικὴ τοῦ Jakobson (ποὺ ὑποστυλώνει τὶς ἀνεπτυγμένες προσεγγίσεις τοῦ Steiner ἢ τοῦ Eco στὶς ὁποῖες ἀναφέρθηκα ἐντελῶς ὑπαινικτικᾶ) θὰ ἦταν ἐντέλει ὀρθή, ἀφοῦ ἡ βασικὴ προϋπόθεση ἐνὸς ἰδεατοῦ νοήματος ποὺ προϋπάρχει τῆς ἀποτύπωσής του σὲ ἓνα σημαῖνον ὕλικό θὰ παρέμενε ἰσχυρή. Καὶ τὸ ἀμετάφραστο θὰ ἦταν πράγματι συνάρτηση τοῦ διαφορτικοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο κάθε γλωσσικὸ σύστημα ἀποδίδει τὸ ἴδιο ἰδεατὸ θέλω-νὰ-πῶ στὸ ὁποῖο ἀποβλέπει καὶ τῆς διαφορτικῆς, ἀλλὰ ἤδη πάντα ἀποκατεστημένης, γενεαλογίας τοῦ νοήματος ποὺ χαρακτηρίζει τὶς γλώσσες.¹ Πράγμα ποὺ θὰ σήμαινε ὅτι, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἴδιου γλωσσικοῦ συστήματος, προϋποτίθεται ἓνα νοητὸ κείμενο τὸ ὁποῖο βρίσκεται ἤδη ἐκεῖ, ἀκίνητο καὶ ταυτόσημο, παρὸν εἰς ἑαυτὸ μὲς στὸ στοιχεῖο τῆς ἰδεατότητας, τὸ ὁποῖο σὲ μιὰ ἐπόμενη φάση ἀποτυπώνεται, μεταγράφεται, ἀντιγράφεται ἢ μεταφράζεται στὴν ὕλικότητα τοῦ σημαίνοντος. Ἄλλὰ αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ ἡ μετάφραση — ἢ ἡ λογικὴ τοῦ στίγματος — μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀποδομήσουμε, εἶναι ἡ ἔννοια ἐνὸς ὑπερβατικοῦ κειμένου, ἐνὸς κειμένου ποὺ θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ χαραχθεῖ δίχως νὰ πάψει νὰ παραμένει ἀπολύτως διαφανές, ἢ ἔννοια δηλαδὴ ἐνὸς ἀπολύτου ἰδιώματος ποὺ ἐπαναλαμβάνεται ταυτόσημο, ποὺ γίνεται κείμενο δίχως νὰ ἀλλοιώνεται.

Ὅμως, αὐτὸ ποὺ λέει τὸ ἀφήγημα τῆς Βαβέλ εἶναι ὅτι ἀπολυτὸ ἰδίωμα ἐκτὸς γλώσσας δὲν ὑπάρχει. Ὅτι κάθε ἰδίωμα, ἀκόμα καὶ τὸ ἰδίωμα τοῦ θεοῦ, ὀφείλει νὰ παραχθεῖ στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς

---

1. Σύμφωνα μὲ τὴ ρητορικὴ τοῦ Benjamin, ὁ ὁποῖος δανεῖζεται τὴν ἔννοια *intencio* ἀπὸ τὸν σχολαστικισμό τοῦ Μεσαίωνα καὶ τὸν Husserl, τὸ ἀμετάφραστο θὰ ἦταν συνάρτηση τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα σὲ αὐτὸ πρὸς τὸ ὁποῖο ἀποβλέπει ἢ κάθε γλώσσα (*das Gemeinte*) καὶ στὸν διαφορτικὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἢ κάθε γλώσσα ἀποβλέπει πρὸς τὸ ἴδιο (*die Art des Meinens*), πρβλ. « Die Aufgabe des Übersetzters », σελ. 14.

γλώσσας, να χαράξει το ίδιο και να διανοίξει εκεί τον δρόμο που διατρέχει, υποκείμενο στον κίνδυνο της αλλοίωσης, της περιπλάνησης και της απώλειας, παράγοντας εκ των υστέρων, κατά την επιβίωσή του και μέσα από τη δύναμη της επανάληψης που αποτελεί τον χαρακτήρα του και την ακατάβλητη κειμενική ύφή του, αυτή την κενή εστία που η μετάφραση έρχεται να αναπληρώσει.

‘Ο χαρακτήρας του ιδιώματος, συνεπώς, χαράζεται, γράφεται ή ιχνογραφείται.¹ Και παρότι οφείλει πάντα να συντεθεί με τη γλώσσα, το ίχνος του λαμβάνει χώρα. ‘Ακόμα κι αν πρέπει κατ’ ανάγκη να απαλειφθεί, ή να αφήσει να μολυνθεί από την επανάληψη που του αποδίδει έναν κώδικα ή μια αναγνωσιμότητα, « ακόμα κι αν δεν συμβαίνει παρά εφόσον σβησθεί, αν δεν συμβαίνει παρά απαλειφόμενο, το σβήσιμο θα έχει λάβει χώρα », έστω ως στάχτη.²

‘Αν τώρα μεταφράσουμε αυτά που προηγούνται στο ιδίωμα του Benjamin, θα πρέπει να δεχτούμε ότι ο χαρακτήρας του ιδιώματος είναι μια άλλη διατύπωση για τη δέσμευση του κειμένου, κατ’ αρχήν έναντι της γλώσσας και της γενεαλογίας του νοήματος και συνάμα έναντι του προορισμένου από τη δομή του μεταφραστή. Και θα πρέπει επίσης να δεχτούμε ότι η ενοχή του μεταφραστή δεν προσανατολίζεται τόσο από τον άθικτο πυρήνα του νοήματος, αυτή την κενή εστία γύρω από την οποία αφήνει τη γλώσσα του να περιπλανηθεί, όσο από τον χαρακτήρα του ιδιώματος, από τη στάχτη που πάντα απομένει, περιμένοντας να ξαναπάρει φωτιά, περιμένοντας να επιβιώσει μέσα από τη φλόγα που θα κάψει το ιδίωμα του μεταφραστή κατά τη διαδικασία του γίνεσθαι γλώσσα του ιδιώματος.

‘Αν λοιπόν υπάρχει πράγματι σέ ένα στρώμα του κειμένου

---

1. ‘Ας μου επιτραπεί εδώ να παραπέμψω σε ένα άλλο κείμενό μου το οποίο — από μια άλλη άποψη — πραγματεύεται το ίδιο ζήτημα. Γύρω από το θέμα της λειτουργίας του ίχνους και του χαρακτήρα, λοιπόν, πρβλ. και Χ.Γ. Λάζος, *Μεταξύ*, ‘Αγρα, 1988.

2. Βλ. J. Derrida, « Comment ne pas parler », *Psyché*, σελ. 560-561.

τοῦ Benjamin μιὰ λογικὴ ποὺ ἔλκει τὴν κοινὴ καταγωγὴ της ἀπὸ τοὺς ἐβραίους μυστικούς καὶ ἀπὸ τὴ φαινομενολογία τοῦ Husserl, ἓνα ἄλλο στρῶμα, ποὺ ἐγγράφεται στὸ κείμενό του μέσα ἀπὸ « μεταφορικὲς καταστροφές », ἀνοίγει ἓναν δρόμο πρὸς τὴ λογικὴ τοῦ στίγματος καὶ τὸν νόμο τοῦ ιδιώματος. Σ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ, ἡ συγγένεια τῶν γλωσσῶν δὲν παραπέμπει σὲ μιὰ καθαρὴ γλῶσσα, κοινὴ προέλευση ἢ μεσσιανικὸ τέλος τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ στὴν ἀρχὴ ὅτι ὑπάρχουν γλῶσσες καὶ ὅτι ἡ πολλαπλότητα τῶν γλωσσῶν εἶναι ἤδη πάντα ἢ μὴ πρωτογενὲς προέλευσή τους καὶ ἡ δίχως τέλος ἀνάγκη ποὺ τὶς διέπει.

Ἐὰν ἐπαληθεύσουμε αὐτὴ τὴν ἀνάγνωση ξαναπιάνοντας τὸ νῆμα τῶν μεταφορῶν τοῦ Benjamin, σχεδὸν ἀπὸ ἐκεῖ ποὺ τὸ εἶχαμε ἀφήσει. Λίγο πῶς κάτω, ἀφοῦ προηγουμένως ἔχει ἐπισημάνει ὅτι ἀκόμα καὶ γιὰ τὶς στερεοποιημένους λέξεις ὑπάρχει (es gibt) μιὰ ὑστερη ὠρίμανση, μιλώντας πάλι γιὰ τὸν σκοπὸ καὶ τὸ ἔργο τῆς μετάφρασης, γράφει :

Ἡ μετάφραση εἶναι τόσο μακριὰ ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι ἢ στεῖρα ἐξομοίωση δύο νεκρῶν γλωσσῶν, ὥστε ἀκριβῶς ἀπὸ ὅλες τὶς μορφές ἐκείνη ποὺ τῆς ἀνήκει ὡς τὸ ἰδιαίτερο στοιχεῖο της (ihr als Eigenstens es zufällt) εἶναι νὰ φέρνει στὸ φῶς (merken), σὲ κάθε ὑστερη ὠρίμανση (Nachreife) τοῦ ξένου λόγου (des fremden Wortes), τὶς δόυνες τοῦ ιδιώματος (die Wehen des eigenen).¹

Nachreife εἶναι ἡ ὠρίμανση μετὰ τὴ συγκομιδὴ, ἃς ποῦμε ἀφοῦ τὸ σταφύλι ἔχει κοπεῖ ἀπὸ τὸ ἀμπέλι. Ἄρα ἡ ὑστερη ὠρίμανση τοῦ ξένου λόγου εἶναι κάτι ποὺ συμβαίνει ὅταν τὸ κείμενο εἶναι κατὰ μιὰ ἔννοια νεκρὸ, ὅταν ἡ σύνδεσή του μὲ τὸ ὑποκείμενο

---

1. « Die Aufgabe des Übersetzers », σελ. 13. Θὰ ἦταν προκλητικὸ ἀν σημείωνα ὅτι, κατὰ μιὰ ἔννοια, ὁλόκληρο τὸ κείμενό μου εἶναι μιὰ ἀτελής ἀπόπειρα νὰ μεταφράσω αὐτὲς τὶς ἔξι ἀράδες;

πὸν τοῦ δίνει ζωὴ ἔχει κοπεῖ. Οἱ ὀδύνες, λοιπόν, μπορεῖ νὰ εἶναι ἐξίσου οἱ ὀδίνες τοῦ θανάτου ὅσο καὶ οἱ ὀδίνες τῆς ζωῆς, ἀφοῦ τὸ κείμενο ἐπιβιώνει τοῦ θανάτου του. Ἐπειτα, αὐτὴ ἡ ὕστερη ὠρίμανση ταυτίζεται μὲ τὶς ὀδύνες/ὀδίνες τοῦ ἰδίου, μὲ τὴν ὀδύνη τῆς χάραξης τοῦ ἰδιώματος πάνω στὸ σῶμα τῆς μητρικῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ τὴν ὀδύνη τῆς ἀπαλοιφῆς τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τὸ κείμενο πὸν θὰ φέρει πλέον τὸ κύριο ὄνομά του. Ὀδύνη, ἐπομένως, γιὰ τὸν θάνατο τοῦ ὑποκειμένου καὶ ὀδύνη ἐνώπιον τοῦ ἀπόλυτου κινδύνου πὸν συνιστᾷ ἡ γραφή. Ἡ μᾶλλον, ὀδίνες ἐκείνου πὸν ὡς σπορὰ ἐναποτίθεται στὴ γῆ γιὰ νὰ καρπίσει καὶ νὰ πληθύνει.

Ὅλα αὐτὰ μοιάζουν δραματικά. Ὅμως αὐτὸ τὸ πάθος δὲν ἔχει τίποτα τὸ ἀνθρώπινο, μὲ ἐξαίρεση ἴσως τὸν τόνο καὶ τὸ ἀνθρωπομορφικὸ καὶ νατουραλιστικὸ σύστημα τῶν μεταφορῶν. Δὲν εἶναι ἡ ὀδύνη γι' αὐτὸ πὸν χάθηκε, τὸ πένθος γιὰ τὸν θάνατο καὶ ἡ ἐλπίδα τῆς ἐπιστροφῆς, ἢ τὸ πάθος γιὰ τὴν ἔκφραση. Ὅ,τι συμβαίνει, συμβαίνει στὸ κείμενο, ἐκεῖνο πλέκει τὰ νήματα. Τὰ νήματα τῆς φύσης, τῆς τέχνης, τῆς ζωῆς, τοῦ θανάτου, τῆς σπορᾶς, τῆς ἐπιβίωσης, τῆς γέννησης, τῆς γραφῆς, τῆς γλώσσας, τοῦ ἰδιώματος, τοῦ πατέρα, τῆς μάνας, τοῦ παιδιοῦ, τῆς ἐνωσης τῶν γλωσσῶν, τῆς γενεαλογίας, τῆς μεταφορᾶς, τῆς μετάφρασης, τῆς φιλοσοφίας, πὸν συμπλέκονται ἐδῶ, στὸν πυκνὸ ἰστό αὐτοῦ τοῦ κειμένου, καὶ λειτουργοῦν τὸ ἓνα ὡς μεταφορὰ τοῦ ἄλλου, ὡς ἀντικριστοὶ καθρέφτες πὸν καθένας ἀντανακλᾷ στὴν ἐπιφάνειά του τὸ ἄπειρο βάθος τῆς ἐπαναλαμβανόμενης εἰκόνας τῶν ἄλλων. Καὶ ἡ μετάφραση ὀφείλει νὰ φέρει στὸ φῶς (ἐντούτοις τὸ ρῆμα *merken* μοιράζεται μὲ τὸ στίγμα τῆς δύναμης νὰ ἀποκαλύπτει, νὰ δείχνει ἢ ἀκόμα καὶ νὰ συγκαλύπτει), αὐτὴ εἶναι ἡ μορφή ἢ —ἂν θέλετε— τὸ εἶδος (Form) πὸν ἀποτελεῖ τὴ μοῖρα καὶ συνάμα τὴν ἰδιότητά της, αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν ἰστό. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ὀφειλὴ δὲν εἶναι δυναρὸν νὰ ἐκπληρωθεῖ. Ἀκόμα κι ὅταν ἡ μετάφραση εἶναι συμβάν, ἀκόμα κι ἂν κατορθώνει νὰ ὑφαίνει συνεχῶς νέα νήματα καὶ νὰ ἐπιβιώνει, ποτὲ δὲν ἐκπληρῶνει τὴν ὀφειλὴ ἀπέναντι στὸ πρωτότυπο. Ἐκεῖνο συνεχίζει νὰ παραμένει ἄθικτο. Ἀπὸ μιὰ ἄποψη, μετὰ τὴ μετάφραση ἀναδύεται ἀκόμα πιὸ δυνατό, σὰν ἓνας ὑμέ-

νας ακόμα πιο παρθένος. Γιατί το πρωτότυπο δεν επιστρέφει ποτέ, δεν έρχεται ποτέ ή δευτέρα παρουσία, γιατί ποτέ δεν υπήρξε ή πρώτη. Κι η μετάφραση, όταν είναι ποίηση, είναι σαν ένα παιδί που κάποτε μιλάει δίχως βοήθεια.¹

“Ένα νήμα ακόμα, πριν το τέλος. Η περιφνημη μεταφορά του άμφορέα.

“Όπως ακριβώς τα θραύσματα ενός άμφορέα, για να επιτρέπουν τη συνάρθρωσή τους, πρέπει να ακολουθούν το ένα το άλλο και στις μικρότερες λεπτομέρειες, δίχως να χρειάζεται να είναι ίδια, έτσι και η μετάφραση, αντί να εξομοιώνεται με το νόημα του πρωτοτύπου, πρέπει μάλλον με αγάπη και μέχρι τις λεπτομέρειες να συμμορφωθεί στη δική της γλώσσα με τον τρόπο της απόβλεψης (Art des Meinens) του πρωτοτύπου, έτσι ώστε, όπως τα θραύσματα είναι τα σπασμένα κομμάτια ενός άμφορέα, να κάνει και τα δύο να αναγνωρίζονται ως τα σπασμένα κομμάτια μιάς μεγαλύτερης γλώσσας.

Αυτό το απόσπασμα είναι το κατ' έξοχην αποδεικτικό στοιχείο στον φάκελο της κατηγορίας περι του καββαλιστικού μυστικισμού του Benjamin. Προφανώς, η βασική αναφορά του είναι οι έννοιες της « θραύσης των άγγείων » (Shevirath Ha-Kelim) και της « αποκατάστασης » (Tikkun) που δανείζεται από τη λουριανική Καββάλα.² Ωστόσο, ενώ η έννοια Tikkun σε όλες τις εκ-

---

1. Πρβλ. τα ακόλουθα κείμενα : P. de Man, « The Task of the Translator », σελ. 84-85, J. Derrida, « Des tours de Babel », σελ. 225, *The Ear of the Other*, σελ. 156-157, στα όποια όφειλω αυτή την ανάλυση.

Σ' αυτή την προοπτική, θέλω να αφιερώσω αυτή την εργασία στον γιό μου 'Ορέστη.

2. Για το περιεχόμενο αυτών των έννοιων και για τη σημασία τους στο σύστημα του 'Ισαάκ Λούρια, βλ. G. Scholem, *Les grands courants de la mystique juive*, Payot, 1973, σελ. 283-304, του ίδιου, *La Kabbale et sa*

δοχές της σημαίνει την αποκατάσταση, τη συνάρθρωση, τη διευθέτηση ενός όλου (και ίσως από αυτή την άποψη η τριάδα του Λούρια : « συστολή » ή « αποχώρηση » [Tsimtsum], « θραύση τῶν ἀγγείων » και « αποκατάσταση », να ἐμπεριέχει ἕνα στοιχείο διαλεκτικῆς), αὐτὸ πού λείπει τὸ κείμενο τοῦ Benjamin εἶναι ὅτι ἡ θραύση συνεχίζεται ἀενάως, δίχως ποτὲ νὰ ἀποκαθίσταται κάποια ὁλότητα. Διότι κάθε νέα μετάφραση, κάθε νέα ἐρμηνεία τοῦ πρωτοτύπου, ἀποτελεῖ καὶ ἕνα ἀκόμα θραῦσμα, τὸ ὁποῖο δὲν προ-υπῆρχε καὶ τὸ ὁποῖο συναρθρώνεται μὲ τὸ πρωτότυπο σὰν νὰ ἦταν ἕνα σπασμένο κομμάτι του. Ἔρα, μὲ κάθε νέα μετάφραση ἕνα νέο θραῦσμα θὰ ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸν ἀμφορέα — ἔτσι ἡ θραύση θὰ συνεχίζεται — καὶ θὰ συναρθρώνεται μὲ τὰ ἄλλα, ὅμως μὲ ἕναν τέτοιον τρόπο ὥστε ἡ ἀποκατάσταση ἑνὸς ὅλου — εἴτε αὐτὸ προὑπῆρχε εἴτε ὄχι — νὰ καθίσταται ἀδύνατη.¹

Ὅμως αὐτὴ ἡ παράδοξη λογικὴ, πού ἀκυρώνει τὴ δυνατότητα τῆς ἀποκατάστασης μιᾶς καθαρῆς γλώσσας ἐνῶ συνάμα ἐνοικίζει τὴ νοσταλγία της, φαίνεται κάπου νὰ κρατᾶει ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἀπὸ τὴ χώρα τοῦ Τιμαίου. Ἄλλὰ πῶς νὰ μιλήσεις γι' αὐτήν; Ὅλα τὰ δέχεται καὶ ὅλα τὰ δίνει, σ' αὐτὴν ἀποτυπώνονται, σ' αὐτὴν λαμβάνουν χώρα. Ἴσως ἕνα ἀπὸ τὰ ὀνόματά της νὰ εἶναι ἡ καθαρὴ

---

symbolique, Payot, 1966, σελ. 127-136 καὶ 146 καὶ ἐπ., τοῦ ἴδιου, *Le nom de Dieu et les symboles de Dieu dans la mystique juive*, τὸ κεφάλαιο « Le nom de Dieu ou la théorie du langage dans la Kabbale mystique du langage », H. Bloom, *Kabbalah and Criticism*, Continuum, 1984, σελ. 38-43. Γιὰ τὴ λειτουργία αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν στὸ κείμενο τοῦ W. Benjamin, βλ. C. Jacobs, « The Monstrosity of Translation », καὶ Andrew Benjamin, *Translation and the Nature of Philosophy*, σελ. 97-103.

1. P. de Man, « The Task of the Translator », σελ. 90-91. Ὁ Derrida, « Des tours de Babel », σελ. 223, σχολιάζοντας τὸ ἴδιο κείμενο σημειώνει : « Ὅπως τὸ σταμνί, πού δίνει τὸν ποιητικὸ του τόπο σὲ τόσοις διαλογισμοὺς μὲ θέμα τὸ πράγμα καὶ τὴ γλώσσα, ἀπὸ τὸν Hölderlin ὡς τὸν Rilke καὶ τὸν Heidegger, καὶ ὁ ἀμφορέας εἶναι ἕνας καὶ ἐνιαῖος ἐνῶ συνάμα ἀνοίγεται πρὸς τὰ ἔξω — καὶ αὐτὸ τὸ ἀνοίγμα ἀνοίγει τὴν ἐνότητα, τὴν καθιστᾶ δυνατὴ καὶ τῆς ἀπαγορεύει τὴν ὁλότητα. Τῆς ἐπιτρέπει νὰ δίνει καὶ νὰ δέχεται ».

γλώσσα, ὁπότε ἡ πρόταση « ἡ καθαρὴ γλώσσα εἶναι ἡ χώρα » δὲν θὰ εἶναι ταυτολογικὴ. Ὅμως ποίος ξέρει; Ἡ χώρα ὅλα τὰ δέχεται, σὰν νὰ ἦταν ἓνας ἄκαμπτos δηλωτῆς δίχως σημασία καὶ δίχως τυγχάνον, πὺ ἀπευθύνεται πάντα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ἰδίου. Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ μιλήσεις γι' αὐτήν;¹

Τελειώνω ὅπως ἄρχισα, παραθέτοντας στὴ θέση τῆς ἀπάντησης μερικoὺς στίχους τοῦ Paul Celan² :

Sprich —

Doch scheide das Nein nicht vom Ja.

Gib deinem Spruch auch den Sinn :

gib ihm den Schatten.

Gib ihm Schatten genug,

gib ihm so viel,

als du um dich verteilt weisst zwischen

Mittnacht und Mittag und Mittnacht.

---

1. Γιὰ τὴ χώρα στὸν Derrida, βλ. Πλάτωνος *Φαρμακεία*, « Comment ne pas parler », *Psyché*, σελ. 535-595 καὶ « Chôra », *Poikilia*, Études offertes à Jean-Pierre Vernant, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1987, σελ. 265-296.

2. Ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν M. Blanchot, *Le dernier à parler*, Fata Morgana, 1984.

ΥΓ. Θα ήθελα να εύχαριστήσω εδώ την Έλενη Μπότσογλου που διάβασε το πρώτο μέρος της μετάφρασης, τον Παντελή Μπουκάλα που ανέλαβε τις διορθώσεις του κειμένου και με τις εξαιρετικά χρήσιμες παρατηρήσεις του με βοήθησε να αποφυγω αρκετά λάθη στη γραμματική και τη σύνταξη, και τον Σταύρο Πετσόπουλο για τη φροντίδα του να εκδοθεῖ αυτό το κείμενο του J. Derrida στα έλληνικά, για την υπομονή που έδειξε σε όλες τις φάσεις αυτής της εργασίας και για τις εύστοχες παρατηρήσεις του γύρω από τη φύση και το εύρος των σημειώσεων.

Όμως τα περισσότερα όφειλω στη Χριστίνα Ντουινιά που διάβασε πολλές φορές το κείμενο της μετάφρασης και την εισαγωγή, και είτε σαν άπλος αναγνώστης είτε σαν δευδερκής κριτικός μου έπεσήμανε ό,τι ήταν ή ό,τι φαινόταν ασυνάρτητο.

Αν και πίσω από κάθε κείμενο κρύβονται περισσότερες φωνές, την τελική ευθύνη αναλαμβάνει πάντοτε μόνον εκείνος που το υπογράφει. Κι αυτός ό κανόνας ισχύει ακόμα και για τις μεταφράσεις.

Χ.Γ.Α.

*ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΦΑΡΜΑΚΕΙΑ*¹

Οἱ παραπομπές ποὺ σημειώνονται μὲ γράμματα ἀναφέρονται
στὶς ὑποσημειώσεις τοῦ συγγραφέα· ὅσες σημειώνονται μὲ ἀριθ-
μοὺς ἔχουν προστεθεῖ ἀπ' τὸν μεταφραστὴ καὶ τυπώνονται στὸ
τέλος τοῦ βιβλίου.

Κόλαφος : χτύπημα (*coup*) στην παρειά, σκαμπίλι . . . (*κολάπτω*). *Κολάπτω* : 1. ἀμύσσω, ἐντέμνω, ἰδίως ἐπὶ πτηνῶν, ραμφίζω, ὄθεν, ἀνοίγω λιανίζοντας μὲ χτυπήματα τοῦ ράμφους, κατ' ἀναλ. ἐπὶ ἵππου πού χτυπᾶ τὸ χῶμα μὲ τὴν ὀπλή του. 2. κατ' ἀκολουθίαν ἐγχαράττω, γλύφω, σκαλίζω : γράμμα εἰς αἴγειρον, [λεύκα] Ἄνθ. Παλ. 9, 341, ἢ κατὰ φλοιοῦ [λεῖος φλοιός], Call. fr. 101, μιὰ ἐγγραφή στὸν κορμὸ μιᾶς λεύκας ἢ στὸν φλοιὸ ἐνὸς δέντρου (ρίζ. *Κλαφ*, πρβλ. ρίζ. *Γλυφ*, κοιλαίνω, ξύνω).²

Ἐνα κείμενο δὲν εἶναι κείμενο παρὰ μόνον ἐὰν κρύβει σὲ πρώτη ὄψη, στὸν πρῶτο τυχόντα, τὸ νόμο τῆς σύνθεσής του καὶ τοὺς κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ του. Ἐνα κείμενο ἐξᾴλλου παραμένει πάντα ἀδιόρατο. Ὁ νόμος καὶ οἱ κανόνες του δὲν καταφεύγουν στὸ ἀπρόσιτο ἐνὸς μυστικοῦ, ἀπλῶς δὲν προσφέρονται ποτέ, στὸ παρόν, σὲ ὀτιδῆποτε θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὀνομάσει, μὲ τὴν αὐστηρὴ σημασία τοῦ ὄρου, ἀντίληψη.

Διατρέχοντας πάντα καὶ κατ' οὐσίαν τὸν κίνδυνο νὰ χαθεῖ ὀριστικά. Ποιὸς θὰ μάθει ποτέ μιὰ τέτοια ἐξαφάνιση;

Ἡ συγκάλυψη τῆς ὑφῆς μπορεῖ ἐν πάση περιπτώσει νὰ χρειαστεῖ αἰῶνες γιὰ νὰ ξηλώσει τὸν ἰστό της.³ Ὁ ἰστός περιβάλλοντας τὸν ἰστό. Αἰῶνες γιὰ νὰ ξηλώσει τὸν ἰστό. Ἀνασυστήνοντάς τον

ἐπίσης σὰν ἓναν ὄργανισμό. Ἐναγεγνώντας ἀπεριόριστα τὸν ἴδιο τὸν ἰστό της πίσω ἀπὸ τὸ τέμνον ἴχνος, τὴν ἀπόφαση κάθε ἀνάγνωσης. Ἐπιφυλάσσοντας πάντα ὡς ἀπόθεμα μιὰν ἐκπληξη στὴν ἀνατομία ἢ τὴ φυσιολογία μιᾶς κριτικῆς πού θὰ πίστευε ὅτι εἶναι κυρίαρχος τοῦ παιχνιδιοῦ, ὅτι ἐπιτηρεῖ ταυτοχρόνως ὅλα τὰ νήματα⁴, ἐνῶ τὴ δελεάζει καὶ τὴν ἐξαπατᾷ ἢ ἴδια ἢ θέλησή της νὰ ἐξετάσει τὸ κείμενο δίχως νὰ τὸ ἀγγίξει, δίχως νὰ βάλει τὸ χέρι της στὸ « ἀντικείμενο », δίχως νὰ ἀναλάβει τὸν κίνδυνο νὰ προσθέσει, μοναδικὴ εὐκαιρία νὰ μπεῖ στὸ παιχνίδι ἀφήνοντας νὰ τῆς μαγκώσει τὰ δάχτυλα, κάποιο καινούργιο νῆμα. Προσθέτω, ἐδῶ, δὲν σημαίνει τίποτα ἄλλο παρὰ δίδω πρὸς ἀνάγνωση. Χρειάζεται προπαρασκευὴ γιὰ νὰ σκεφτεῖ κανεὶς αὐτὸ ἀκριβῶς : ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ κέντημα, ἐκτὸς κι ἂν θεωρεῖ ὅτι τὸ νὰ ξέρει νὰ κεντᾷ εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ νὰ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἀκολουθεῖ τὸ δεδομένο νῆμα. Δηλαδή, ἂν μὲ παρακολουθεῖτε, τὸ κρυμμένο νῆμα. Ἄν ὑπάρχει μιὰ ἐνότητα τῆς ἀνάγνωσης καὶ τῆς γραφῆς, ὅπως μὲ εὐκολία ὑποστηρίζουν σήμερα, ἂν ἡ ἀνάγνωση εἶναι ἢ γραφῆ, αὐτὴ ἢ ἐνότητα δὲν προσδιορίζει οὔτε τὴν ἀδιαφοροποίητη σύγχυση οὔτε τὴν ἀδιατάρακτη ταυτότητα· τὸ εἶναι πού συμπλέκει τὴν ἀνάγνωση μὲ τὴ γραφῆ ὀφείλει νὰ ξηλώνει.

Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν νὰ διαβάζει κανεὶς καὶ νὰ γράφει μὲ μία μόνον, ἀλλὰ διχασμένη, κίνηση. Καὶ ἐκεῖνος πού θὰ αἰσθανόταν ὡς ἐκ τούτου (*du coup*)⁵ ὅτι ἔχει τὴν ἄδεια νὰ προσθέσει κάτι ἐπιπλέον, δηλαδή νὰ προσθέσει ὀτιδήποτε, δὲν θὰ εἶχε καταλάβει τίποτα ἀπὸ τὸ παιχνίδι. Δὲν θὰ πρόσθετε τίποτα, ἢ γραφῆ δὲν θὰ κρατοῦσε. Ἀντιστρόφως, δὲν θὰ διάβαζε κανὲν ἐκεῖνος πού ἢ « μεθοδολογικὴ σύνεση », οἱ « κανόνες τῆς ἀντικειμενικότητας » καὶ τὰ « προστατευτικὰ κιγκλιδώματα τῆς γνώσης » θὰ τὸν συγκατατοῦσαν καὶ θὰ τὸν ἀπέτρεπαν ἀπὸ τὸ νὰ προσθέσει κάτι δικό του. Ἴδια μηδαμινότητα, ἴδια στεριότητα τοῦ « μὴ σοβαροῦ » καὶ τοῦ « σοβαροῦ ». Τὸ ἀναπληρωμα⁶ ἀνάγνωσης ἢ γραφῆς ὀφείλει νὰ εἶναι αὐστηρὰ προδιαγεγραμμένο, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα ἐνὸς παιχνιδιοῦ, σημεῖο στὸ ὁποῖο πρέπει νὰ παραχωρηθεῖ καὶ μὲ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἐναρμονιστεῖ τὸ σύστημα ὅλων τῶν ἐξουσιῶν του.⁷

I.

Κατὰ προσέγγιση ἑνὸς ἐλαχίστου, ἔχουμε ἤδη πεῖ ὄλα ὄσα θέλαμε νὰ ποῦμε.⁸ Τὸ λεξικό μας ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν θὰ ἀργήσῃ νὰ ἐξαντληθεῖ. Κατὰ προσέγγιση τοῦ τάδε ἀναπληρώματος, οἱ ἐρωτήσεις μας δὲν θὰ ἔχουν πλέον νὰ ὀνομάσουν παρὰ τὴν ὑφή τοῦ κειμένου, τὴν ἀνάγνωση καὶ τὴ γραφή, τὴν κυριαρχία καὶ τὸ παιχνίδι, τὰ παράδοξα τῆς ἀναπληρωματικότητος ἐπίσης καὶ τὶς γραφικὲς σχέσεις τοῦ ζῶντος καὶ τοῦ νεκροῦ : μὲς στὸ κειμενικό, τὸ ὑφαντουργικό καὶ τὸ ἱστολογικό. Θὰ κρατηθοῦμε μὲς στὰ ὄρια αὐτοῦ τοῦ ἱστοῦ⁹ : μεταξὺ τῆς μεταφορᾶς τοῦ ἱστοῦ^α καὶ τοῦ ἐρωτήματος περὶ τοῦ ἱστοῦ τῆς μεταφορᾶς.

Ἐφόσον τὰ ἔχουμε ἤδη πεῖ ὄλα, θὰ πρέπει νὰ κάνει κανεὶς ὑπομονὴ ἂν συνεχίσουμε γιὰ λίγο ἀκόμα. Ἐὰν ἐπεκταθοῦμε ὠθοῦμενοι ἀπὸ τὴν ὀρμὴ τοῦ παιχνιδιοῦ. Ἐὰν λοιπὸν γράψουμε λίγο : γιὰ τὸν Πλάτωνα ποῦ ἤδη ἔλεγε στὸν Φαῖδρο ὅτι ἡ γραφή δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐπαλαμβάνει(νεταί), ὅτι « σημαίνει (σημαίνει) πάντα τὸ ἴδιο » καὶ ὅτι εἶναι ἓνα « παιχνίδι » (παιδιά).

α. « Ἴστός, κυριολ. πράγμα ποῦ ἔχει στηθεῖ καὶ παραμένει ὄρθιο, ὅθεν : I. κατάρτι πλοίου. II. ὄρθια δοκὸς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὄχι ὀριζόντια ὅπως σήμερα (ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Γκομπελὲν καὶ τὶς βιοτεχνίες τῶν Ἰνδιῶν) ἀπὸ ὄπου ξεκινοῦν τὰ νήματα τοῦ στημονιοῦ στὸν ἀργαλειὸ τοῦ ὑφαντουργοῦ, ὅθεν 1. ἀργαλειός· 2. κατ' ἀκολουθίαν, τὸ στημόνι τοῦ ἀργαλειοῦ, ὅθεν τὸ ὑφάδι· 3. ἱστός, ὄφασμα, τεμάχιο ὄφάσματος· 4. κατ' ἀναλ. ἱστός τῆς ἀράχνης· ἢ κυφὲλη μελισσῶν. III. ραβδί, βέρογα. IV. κατ' ἀναλ. ὄστοῦν τῆς κνήμης, καλάμι ». ¹⁰

1. ΦΑΡΜΑΚΕΙΑ

Ξαναρχίζουμε. Συνεπώς ή συγκάλυψη τῆς ὑφῆς μπορεῖ ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ χρειαστεῖ αἰῶνες γιὰ νὰ ξηλώσει τὸν ἰστό της. Τὸ παράδειγμα ποῦ θὰ προτείνουμε, ἐφόσον πρόκειται νὰ πραγματευθοῦμε αὐτὸ τὸ θέμα στὸν Πλάτωνα, δὲν θὰ εἶναι ὁ Πολιτικός, ἐκεῖ ποῦ θὰ πῆγαινε ἀρχικὰ ὁ νοῦς μας, ἐνδεχομένως ἐπειδὴ ὑπάρχει ἐκεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ ὑφαντουργοῦ καὶ κυρίως ἐπειδὴ ἀμέσως πρὶν ἀπὸ αὐτὸ ὑπάρχει τὸ παράδειγμα τοῦ παραδείγματος — ἡ γραφή.^α Δὲν θὰ ἐπιστρέψουμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο παρὰ μόνον ὕστερα ἀπὸ μιὰ μεγάλη παρακάμψη.¹¹

Ἡ ἀφετηρία μας ἐδῶ θὰ εἶναι ὁ Φαῖδρος. Μιλοῦμε γιὰ τὸν Φαῖδρο ποῦ ἔπρεπε νὰ περιμένει σχεδὸν εἰκοσι πέντε αἰῶνες γιὰ νὰ πάψουν νὰ τὸν θεωροῦν σὰν ἓνα διάλογο ποῦ ἡ σύνθεσή του εἶναι κακὴ. Ἀρχικὰ πίστευαν ὅτι ὁ Πλάτων ἦταν πολὺ νέος γιὰ νὰ φτιάξει καλὰ αὐτὸ τὸ ἔργο, γιὰ νὰ κατασκευάσει ἓνα ὠραῖο ἀντικείμενο.

α. « ΞΕΝΟΣ : Εἶναι δύσκολο, καλέ μου φίλε, νὰ πραγματευθοῦμε κά-
ποιο σημαντικὸ θέμα μὲ ἱκανοποιητικὸ τρόπο, δίχως νὰ χρησιμοποιήσουμε πα-
ραδείγματα. Διότι θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ ποῦμε ὅτι ὁ καθένας ἀπὸ μᾶς γνω-
ρίζει τὰ πάντα σὰν νὰ τὰ ἔχει δεῖ σὲ ὄνειρο καὶ ξύπνιος, μὲς στὸ φῶς τῆς μέ-
ρας, ἀνακαλύπτει ἐκ νέου ὅτι δὲν ξέρεي τίποτα. ΣΩΚΡΑΤΗΣ Ο ΝΕΟΤΕΡΟΣ :
Τί θέλεις νὰ πεῖς; ΞΕΝΟΣ : Φαίνεται πὼς μιὰ μᾶλλον παράδοξη σύμπτωση μὲ
ἔκανε ν' ἀγγίξω τὸ φαινόμενο ποῦ συνιστᾷ μέσα μας τὴν ἐπιστήμη. ΣΩΚΡΑΤΗΣ
Ο ΝΕΟΤΕΡΟΣ : Τί εἶναι λοιπόν; ΞΕΝΟΣ : "Ἐνα παράδειγμα, μακάριε νέε, τώρα
χρειάζομαι ἓνα παράδειγμα γιὰ νὰ ἐξηγήσω τὸ ἴδιο τὸ παράδειγμά μου. ΣΩ-
ΚΡΑΤΗΣ Ο ΝΕΟΤΕΡΟΣ : Ἐπιτέλους μίλησε, μὲ μένα δὲν χρειάζονται τόσσοι
δισταγμοί! ΞΕΝΟΣ : Θὰ μιλήσω, ἀφοῦ σὲ βλέπω ἔτοιμο νὰ μὲ ἀκολουθήσεις.
Διότι ξέρουμε, φαντάζομαι, ὅτι τὰ παιδιά, μόλις ἀποκτήσουν γιὰ πρώτη φορὰ
τὴν ἐμπειρία τῶν γραμμάτων . . . (ὅταν ἄρτι γραμμάτων ἐμπειροὶ γίνωνται . . .)
» (277 d-e μ.τφ. Diès¹²). Καὶ ἡ περιγραφή τῆς συνύφανσης (συμπλο-
κῆ) μὲς στὴ γραφή φέρνει στὴν ἐπιφάνεια τὴν ἀνάγκη νὰ προσφύγει στὸ παρά-
δειγμα τῆς ἐμπειρίας τῆς γραμματικῆς, καὶ ἔπειτα ὀδηγεῖ προοδευτικὰ στὴ
χρῆση αὐτῆς τῆς μεθόδου στὴ « βασιλικὴ » τῆς μορφῆ καὶ στὸ παράδειγμα
τῆς ὕφανσης.

Ὁ Διογένης Λαέρτιος ἀναφέρει αὐτὸ τὸ « λένε » (λόγος [ἐνν. ἐστὶ], λέγεται) σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Φαῖδρος ἦταν ἡ πρώτη δοκιμὴ τοῦ Πλάτωνα καὶ ἐμπεριεῖχε κάτι τὸ νεανικὸ (μειρακιῶδες τι^α). Ὁ Schleiermacher θεωρεῖ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιρρώσει αὐτὸν τὸν μῦθο χρησιμοποιοῦντας ἕνα γελοῖο ἐπιχείρημα : ἕνας ὄριμος συγγραφέας δὲν θὰ εἶχε καταδικάσει τὴ γραφὴ ὅπως τὴν καταδικάζει ὁ Πλάτων στὸν Φαῖδρο. Ἐπιχείρημα ποῦ δὲν εἶναι μόνον ὑποπτο αὐτὸ καθ' ἑαυτό : παρέχει διαπιστευτήρια στὸν μῦθο τοῦ Διογένη Λαέρτιου μὲ ἀφετηρία ἕναν ἄλλο μῦθο. Μόνον μιὰ τυφλὴ ἢ ἀπελέκητη ἀνάγνωση θὰ μπορούσε πραγματικὰ νὰ ἀφήσει νὰ διαδοθεῖ ἡ φήμη ὅτι ὁ Πλάτων ἀπλῶς καταδίκασε τὴ δραστηριότητα τοῦ συγγραφέα. Ἐδῶ τίποτα δὲν εἶναι συμπαγές καὶ μονοκόμματο καὶ ὁ Φαῖδρος παίζει ἐπίσης, μέσα ἀπὸ τὴ γραφὴ του, τὴ σωτηρία — πρᾶγμα ποῦ σημαίνει ἐπίσης τὴν ἀπώλεια — τῆς γραφῆς σὰν τὸ καλύτερο, τὸ πιὸ εὐγενές παιχνίδι. Ὅσο γιὰ τὴν ὠραία παρτίδα ποῦ προσφέρει ἔτσι ὁ Πλάτων στὸν ἑαυτὸν του, πιὸ κάτω θὰ χρειαστεῖ νὰ παρακολουθήσουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐμφανίζεται καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο φθάνει ἡ ὥρα τῆς πληρωμῆς.¹³

Τὸ 1905, ἀντέστρεψαν τὴν παράδοση τοῦ Διογένη Λαέρτιου ὄχι μὲ σκοπὸ νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν καλὴ σύνθεση τοῦ Φαῖδρου, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀποδώσουν αὐτὴ τὴ φορὰ τὰ ἐλαττώματά της στὴ γεροντικὴ ἀδυναμία τοῦ συγγραφέα : « Ἡ σύνθεση τοῦ Φαῖδρου δὲν εἶναι καλὴ. Κι αὐτὸ τὸ ἐλάττωμα προκαλεῖ ἀκόμα μεγαλύτερη ἐκπληξὴ καθὼς, σ' αὐτὸ τὸ κείμενο, ὁ Σωκράτης ὀρίζει τὸ ἔργο τέχνης σὰν ἕνα ζωντανὸ ὄν· ἀλλὰ ἀκριβῶς τὸ γεγονός ὅτι δὲν εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτὸ ποῦ τόσο καλὰ συνέλαβε εἶναι μιὰ ἀπόδειξις τῆς γεροντικῆς ἡλικίας ».^β

α. Γύρω ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν ἐρμηνειῶν τοῦ Φαῖδρου καὶ γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς σύνθεσός του, θὰ βροῦμε ἕναν πλούσιο ἀπολογισμό στὸ *La Théorie platonicienne de l'amour* τοῦ L. Robin (P.U.F., 2η ἐκδ., 1964) καὶ στὴν *Εἰσαγωγή* τοῦ ἴδιου συγγραφέα στὴν ἐκδοση Budé τοῦ Φαῖδρου.

β. H. Raeder, *Platons philosophische Entwicklung*, Leipzig, 1905. Ὁ E. Bourguet τοῦ ἀσκεῖ κριτικὴ στὸ ἄρθρο του « Sur la composition du Phèdre », στὴ *Revue de Métaphysique et de Morale*, 1919, σελ. 335.

Δὲν εἶμαστε πιά σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ μορφή εἶναι συνεπής, αὐστηρή, σίγουρη καὶ λεπτὴ εἶναι φυσικὰ πολὺ πιὸ γόνιμη. Ἀνακαλύπτει νέες συγχωρδίες, τίς συλλαμβάνει ἀπρόοπτα μέσα σὲ μιὰ λεπτομερῆ καὶ συστηματικὴ ἀντίστιξι, μέσα σὲ μιὰ πιὸ κρυφὴ ὀργάνωση τῶν θεμάτων, τῶν ὀνομάτων, τῶν λέξεων. Ξηλώνει μιὰ ὀλόκληρη συμπλοκὴ συνυφαίνοντας ὑπομονετικὰ τὰ ἐπιχειρήματα. Ἡ δεξιοτεχνία τῆς ἀπόδειξης ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπαλείφεται τὴν ἴδια στιγμῇ, μὲ εὐλυγισία, εἰρωνεία καὶ διακριτικότητα.

Ἰδιαιτέρα —κι αὐτὸ θὰ εἶναι τὸ ἀναπληρωματικὸ νῆμα μας— ὅλο τὸ τελευταῖο μέρος (274 *b* καὶ ἐπ.) ποὺ εἶναι ἀφιερωμένο, ὅπως γνωρίζουμε, στὴν προέλευση, τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἀξία τῆς γραφῆς, ὅλη ἡ ἀκροαματικὴ διαδικασία τῆς δίκης τῆς γραφῆς θὰ πρέπει κάποτε νὰ πάψει νὰ ἐμφανίζεται σὰν μιὰ ἐπιπρόσθετη μυθολογικὴ ἐπινόηση, σὰν μιὰ ἀπόφυση ποὺ ὁ ὀργανισμὸς τοῦ διαλόγου θὰ μπορούσε νὰ τὴν ἀποβάλλει δίχως νὰ ὑποστῆί κάποια βλάβη. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Φαῖδρος, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος, τὴν ἐπικαλεῖται μὲ συνέπεια.

Πάντα μὲ ἕναν τρόπο εἰρωνικό. "Ὅμως ποιά εἶναι ἐδῶ ἡ λειτουργία τῆς εἰρωνείας καὶ ποιὸ εἶναι τὸ μεῖζον σημεῖο τῆς; Ὁ διάλογος ἐμπεριέχει τοὺς μόνους « πλατωνικοὺς μύθους ποὺ εἶναι κυριολεκτικὰ πρωτότυποι : τὸν μῦθο τῶν τζιτζικιῶν στὸν Φαῖδρο καὶ τὸν μῦθο τοῦ Θεοῦ στὸν ἴδιο διάλογο ». ^α Ἐντούτοις, οἱ πρῶτες λέξεις τοῦ Σωκράτη, αὐτὲς μὲ τίς ὁποῖες ἀνοίγει ἡ συνομιλία, ἦσαν γιὰ « νὰ στείλει περίπατο » τὰ μυθολογήματα (229 *c* - 230 *a*). "Ὅχι γιὰ νὰ ἀπορρίψει ἀπολύτως τὴ μαρτυρία τῶν μύθων ἀλλά, στέλλνοντάς τους περίπατο, παραχώρωντας τους ἕναν χῶρο, γιὰ νὰ τοὺς ἀπαλλάξει ἀπὸ τὴ σοβαρὴ καὶ ἄχαρη ἀφέλεια τῶν « ὀρθολογιστῶν » φυσικῶν καί, συγχρόνως, γιὰ νὰ ἀπελευθερωθεῖ καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ τοὺς μύθους στὴ σχέση του πρὸς ἑαυτὸν καὶ τὴ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ του.

Νὰ στείλει τοὺς μύθους περίπατο, νὰ τοὺς ἀποχαιρετήσῃ, νὰ

α. P. Frutiger, *Les Mythes de Platon*, σελ. 233.

τούς δώσει ἄδεια, νὰ τοὺς στείλει διακοπές, αὐτὴ ἡ ὠραία ἀπόφαση τοῦ *χαίρειν*, πού θέλει νὰ πεῖ ὅλα αὐτὰ μαζί, θὰ ἀναιρεθεῖ δύο φορές, θὰ διακοπεῖ, γιὰ νὰ ὑποδεχθεῖ αὐτοὺς « τοὺς δύο πλατωνικοὺς μύθους », ἄρα « πρωτότυπους μὲ τὴν αὐστηρὴ σημασία τοῦ ὄρου ». ¹⁴ Ὅμως καὶ οἱ δύο ἐπεμβαίνουν στὴν ἔναρξη, στὸ ἀνοιγμα ἑνὸς ἐρωτήματος περὶ τοῦ γραπτοῦ. Ἀναμφιβόλως αὐτὸ δὲν εἶναι τόσο φανερό — τὸ ἔχουν ποτὲ ἐπισημάνει; — στὴν περίπτωση τῆς ἱστορίας τῶν τζιτζικιῶν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι λιγότερο βέβαιον. Οἱ δύο μύθοι ἔπονται τοῦ ἰδίου ἐρωτήματος, καὶ δὲν χωρίζονται παρὰ μόνον ἀπὸ μιὰ σύντομη περίοδο, ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν χρόνο πού ἀπαιτεῖ μιὰ σύντομη παράκαμψη. Ὁ πρῶτος δὲν ἀπαντᾷ βέβαια στὸ ἐρώτημα, ἀντιθέτως τὸ ἀναστέλλει, σημαδεύει (*marque*) ¹⁵ τὴν πύση καὶ μᾶς ἀναγκάζει νὰ περιμένουμε τὴν ἀνάληψη τοῦ ἐρωτήματος πού θὰ ὀδηγήσει στὸν δεύτερο.

Διαβάζουμε. Στὸ ἐπακριβῶς ὑπολογισμένο κέντρο τοῦ διαλόγου — μπορεῖ κανεὶς νὰ μετρήσει τίς ἀράδες — ἀναφύεται πράγματι τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς *λογογραφίας* (257 c). Ὁ Φαῖδρος ὑπενθυμίζει ὅτι οἱ πιὸ ἰσχυροὶ καὶ πιὸ σεβαστοὶ πολῖτες, οἱ πιὸ ἐλεύθεροὶ ἄνθρωποι, αἰσθάνονται ντροπὴ (*αἰσχύνονται*) νὰ « γράφουν λόγους » καὶ νὰ ἀφήνουν μετὰ θάνατον *συγγράμματα*. ¹⁶ Φοβοῦνται τὴν κρίση τῶν ἀπογόνων καὶ τὸ ἐνδεχόμενον νὰ θεωρηθοῦν « σοφιστὲς » (257 d). Ὁ λογογράφος, μὲ τὴν αὐστηρὴ σημασία τοῦ ὄρου, συνέθετε γιὰ τοὺς ἀντιδίκους λόγους (*discours*) τοὺς ὁποίους δὲν ἐκφωνοῦσε ὁ ἴδιος, στοὺς ὁποίους δὲν προσέφερε αὐτοπροσώπως, ἀν αὐτὸ λέγεται, τῇ συμπαραστάσει του, καὶ οἱ ὁποῖοι παρήγαγαν τὰ ἀποτελέσματά τους ἐνῶ ὁ ἴδιος ἦταν ἀπών. Ὁ δημιουργὸς τοῦ γραπτοῦ λόγου (*discours*), γράφοντας ἐκεῖνον πού δὲν λέει ποτέ, πού δὲν θὰ ἔλεγε ποτέ καὶ ἴσως δὲν θὰ σκεφτόταν ποτὲ ἀληθινά, ἔχει ἤδη πάρει τὴν στάση τοῦ σοφιστῆ : εἶναι ὁ ἄνθρωπος τῆς μὴ-παρουσίας καὶ τῆς μὴ-ἀλήθειας. Ἡ γραφὴ συνεπῶς ἔχει ἤδη τεθεῖ ἐπὶ σκηνῆς. Τὸ ἀσύμβατον τοῦ γραπτοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς ἀναγγέλλεται καθαρὰ τῇ στιγμῇ πού ὁ Σωκράτης ἀρχίζει νὰ ἀφηγεῖται πῶς οἱ ἄνθρωποι τίθενται ἐκτὸς ἑαυτοῦ ἀπὸ τὴν ἀπόλαυση, ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους, ξεχνοῦνται καὶ πεθαίνουν μὲς στὴν ἡδονὴ τοῦ τραγουδιοῦ (259 c).

“Όμως ἡ ἔκβαση καθυστερεῖ. Ἡ στάση πού κρατᾶει ὁ Σωκράτης εἶναι γιὰ τὴν ὥρα οὐδέτερη : αὐτὸ καθ’ ἑαυτὸ τὸ γράφειν δὲν εἶναι μιὰ δραστηριότητα ἐπονείδιστη, ἄσεμνη, δυσφημιστικὴ (αισχρόν). Ἀτιμᾶζεται κάποιος μόνον ἐφόσον γράφει μὲ ἀτιμωτικὸ τρόπο. Ἀλλὰ τί εἶναι τὸ νὰ γράφει κανεὶς μὲ ἀτιμωτικὸ τρόπο; Καὶ ἀκόμα, ρωτᾶει ὁ Φαῖδρος, τί εἶναι τὸ νὰ γράφει κανεὶς μὲ καλὸ τρόπο (καλῶς); Αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ἰχνογραφεῖ τὴν κεντρικὴ νεύρωση, τὴ μεγάλη πτυχὴ πού μοιράζει τὸν διάλογο σὲ δύο μέρη. Ἀνάμεσα σὲ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα καὶ τὴν ἀπάντηση πού ἀναλαμβάνει¹⁷ τοὺς ὄρους του, στὸ τελευταῖο μέρος τοῦ διαλόγου (« . . . τὸ ἐρώτημα πού μᾶς ἀπομένει εἶναι νὰ μάθουμε ἐὰν πράγματι εἶναι εὐπρεπὲς ἢ ἀπρεπὲς τὸ γράφειν, δηλαδὴ σὲ ποιῆς περιστάσεις εἶναι καλὸ νὰ γράφει κάποιος καὶ σὲ ποιῆς εἶναι ἀπρέπεια, ἔτσι δὲν εἶναι; » 274 c), τὸ νῆμα δὲν κόβεται ποτέ, παραμένει γερό, ἂν καὶ δὲν εἶναι πάντα εὐδιάκριτο, διαμέσου τοῦ μύθου τῶν τζιτζικιῶν, τῶν θεμάτων τῆς ψυχαγωγίας, τῆς ρητορικῆς καὶ τῆς διαλεκτικῆς.

Συνεπῶς ὁ Σωκράτης ἀρχίζει στέλνοντας τοὺς μύθους περὶ πατοῦ καὶ δύο φορές, ἐνῶ στέκεται ἐνώπιον τῆς γραφῆς, ἐπινοεῖ ἰσαριθμους μύθους, ὅπως θὰ δοῦμε ὅχι ἐξ ὀλοκλήρου, ἀλλὰ πιὸ ἐλεύθερα καὶ πιὸ αὐθόρμητα ἀπὸ ὅπουδήποτε ἄλλου μέσα στὸ πλατωνικὸ ἔργο. “Όμως τὸ *χαίρειν*, στὴν ἀρχὴ τοῦ *Φαίδρου*, λαμβάνει χώρα ἐν ὀνόματι τῆς ἀλήθειας.¹⁸ Θὰ μᾶς ἀπασχολήσει εἰδικὰ τὸ γεγονός ὅτι οἱ μύθοι ἐπιστρέφουν ἀπὸ τὶς διακοπὲς τῆ στιγμῆ πού ἐμφανίζεται ἡ γραφὴ καὶ ἐν ὀνόματι τῆς γραφῆς.

Τὸ *χαίρειν* λαμβάνει χώρα ἐν ὀνόματι τῆς ἀλήθειας : τῆς γνώσης τῆς ἀλήθειας καὶ ἀκριβέστερα τῆς ἀλήθειας πού ἀναφέρεται στὴ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ μας. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐξηγεῖ ὁ Σωκράτης (230 a). Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ προσταγὴ τοῦ γνῶθι σαυτὸν οὔτε γίνεται πρῶτα αἰσθητὴ οὔτε ὑπαγορεύεται μὲς στὴ διαφανῆ ἀμεσότητα τῆς παρουσίας εἰς ἑαυτόν. Δὲν συλλαμβάνεται ἀπὸ τὴν ἀντίληψη. Μόνον ἐρμηνεύεται, διαβάζεται, ἀποκρυπτογραφεῖται. Μιὰ ἐρμηνευτικὴ ὀρίζει διὰ σημείων (*assigne*) τὴν ἐποπτεία.¹⁹ Μιὰ ἐγγραφὴ, τὸ *δελφικὸν γράμμα*, πού δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἓνας χρησμός, προδιαγράφει διαμέσου τοῦ σιωπηλοῦ κρυπτογράμματός του, ση-

μαίνει —όπως σημαίνει κάποιος μιὰ διαταγή— τὴν αὐτοσκοπία καὶ τὴν αὐτογνωσία. Αὐτὲς ἀκριβῶς πού ὁ Σωκράτης θεωρεῖ ὅτι μπορεῖ νὰ τίς ἀντιπαραθέσει στὴν περιπέτεια τῆς ἐρμηνείας τῶν μύθων, ἡ ὁποία ἐπίσης ἐγκαταλείπεται στοὺς σοφιστὲς (229 d).

Καὶ τὸ χαίρειν λαμβάνει χώρα ἐν ὄνοματι τῆς ἀλήθειας. Οἱ τόποι τοῦ διαλόγου δὲν εἶναι ποτὲ ἀδιάφοροι. Τὰ θέματα, οἱ τόποι μὲ τὴ σημασία πού ἔχει ὁ ὅρος στὴ ρητορική, ἐγγράφονται μὲ ἀκρίβεια, ἐμπεριέχονται σὲ θέσεις πού παράγουν κάθε φορὰ μιὰν ἰδιαίτερη σημασία, εἶναι σκηνοθετημένοι· καὶ σ' αὐτὴ τὴ θεατρικὴ γεωγραφία, ἡ ἐνότητα τοῦ τόπου ὑπακούει σ' ἓναν ἀπταιστο ὑπολογισμό ἢ μιὰν ἀδήριτη ἀναγκαιότητα.²⁰ Παραδείγματος χάριν, ὁ μῦθος τῶν τζιτζικιῶν δὲν θὰ εἶχε λάβει χώρα, ὁ Σωκράτης δὲν θὰ τὸν εἶχε ἀφηγηθεῖ οὔτε θὰ εἶχε καταληφθεῖ ἀπὸ οἴστρο, ἂν ὁ καύσωνας, πού βαραίνει σὲ ὅλη τὴ συνομιλία, δὲν εἶχε ὀδηγήσει τοὺς δύο φίλους ἐξω ἀπὸ τὴν πόλη, στὴν ἐξοχή, στὶς ὄχθες τοῦ Ἴλισοῦ. Πολὺ πρὶν ἀφηγηθεῖ τὴ γενεαλογία τοῦ γένους τῶν τζιτζικιῶν, ὁ Σωκράτης εἶχε ἐπικαλεστεῖ « τὴ φωτεινὴ μελωδία τοῦ καλοκαιριοῦ πού ἀντιλαλεῖ στὸν χορὸ τῶν τζιτζικιῶν » (230 c). Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸ στοιχεῖο ἀντίστιξης πού ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸν χωρὸ τοῦ διαλόγου. Ὁ μῦθος πού προσφέρει τὸ πρόσχημα γιὰ τὸ χαίρειν καὶ γιὰ τὴν ἀναδίπλωση πρὸς τὴν αὐτοσκοπία, δὲν ἀναδύεται στὴν ἐπιφάνεια, ἤδη ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα αὐτοῦ τοῦ περιπάτου, παρὰ μόνον στὴ θέα τοῦ Ἴλισοῦ. Ἐδῶ δὲν εἶναι τὸ μέρος, ρωτᾷε ὁ Φαῖδρος, ὅπου σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση ὁ Βορέας ἄρπαξε τὴν Ὠρείθυια; Αὐτὴ ἡ ὄχθη, ἡ διάφανη ἀγνότητα τῶν νερῶν θὰ πρέπει νὰ καλωσόρισαν τὰ νέα κορίτσια, ἴσως καὶ νὰ τὰ τράβηξαν κοντὰ τοὺς σὰν νὰ ἦσαν γητεμένα καὶ νὰ τὰ παρακίνησαν νὰ ἀρχίσουν τὸ παιχνίδι. Ὁ Σωκράτης προτείνει τότε, μὲ διάθεση σκωπτικὴ, μιὰ περισπούδαστη ἐξήγηση τοῦ μύθου μιμούμενος τὸ ὀρθολογικὸ καὶ φυσικαλιστικὸ ὕφος τῶν σοφῶν : τὴν ὥρα πού ἐπαιζε μὲ τὴ Φαρμακεία (σὺν Φαρμακείᾳ παίζουσαν) ἓνα μπουρίνι (πνεῦμα Βορέου) ἄρπαξε τὴν Ὠρείθυια καὶ τὴν ἔριξε στὴν ἄβυσσο, « πάνω στὰ κοντινὰ βράχια », « καὶ ἀπὸ τὸν τρόπο πού τὴ βρῆκε ὁ θάνατος γεννήθηκε ἡ παράδοση τῆς ἀρπαγῆς της ἀπὸ τὸν Βορέα. Κι ἐγὼ ἀπὸ τὴν

πλευρά μου, Φαῖδρε, ἔχω τὴ γνώμη ὅτι οἱ ἐξηγήσεις αὐτοῦ τοῦ εἰδους ἔχουν τὴ χάρη τους, ἀλλὰ ἀπαιτοῦν μεγάλη ἐπιδεξιότητα, ἐξαιρετικὰ ἐπίπονη προσπάθεια, καὶ ποτὲ δὲν βρίσκεται ἐκεῖ ἡ εὐτυχία . . . ».

Αὐτὴ ἡ σύντομη ἐπίκληση τῆς Φαρμακείας, στὴν ἀρχὴ τοῦ Φαῖδρου, εἶναι τυχαία; Εἶναι ἓνα πάρεργο;²¹ Μιὰ πηγὴ κοντὰ στὸν Ἰλισό, « πιθανὸν ἰαματικὴ » σημειώνει ὁ Robin, ἦταν ἀφιερωμένη στὴ Φαρμακεία. Ἄς συγκρατήσουμε ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐτοῦτο, ὅτι μιὰ μικρὴ κηλίδα, δηλαδὴ ἓνας πόντος (*macula*)²², σημάδευε στὸ βάθος τοῦ μουσαμᾶ, γιὰ ὀλόκληρο τὸν διάλογο, τὴ σκηνὴ αὐτῆς τῆς κόρης ποὺ ἔπεσε στὴν ἄβυσσο, ποὺ ὁ θάνατος τὴν βρῆκε ξαφνικὰ τὴν ὥρα ποὺ ἔπαιζε μὲ τὴ Φαρμακεία. Φαρμακεία (Φαρμακεία) εἶναι καὶ ἓνα κοινὸ ὄνομα ποὺ σημαίνει τὴ χορήγηση τοῦ φαρμάκου : τοῦ ἱάματος ἢ καὶ τοῦ δηλητηρίου. « Δηλητηρίαση » ἦταν μιὰ μᾶλλον κοινὴ σημασία τῆς « φαρμακείας ». Ὁ Ἄντιφῶν μᾶς ἔχει ἀφήσει τὸ λογόγραμμα μιᾶς « κατηγορίας γιὰ δηλητηρίαση ἐναντίον μιᾶς μητριᾶς » (Φαρμακείας κατὰ τῆς μητρειᾶς). Μὲ τὸ παιχνίδι της, ἡ Φαρμακεία παρέσυρε πρὸς τὸν θάνατο μιὰ παρθενικὴ ἀγνότητα καὶ ἓνα ἄθικτο ἐντός.

Μετὰ ἀπὸ μερικὲς μόνον ἀράδες, ὁ Σωκράτης παρομοιάζει μὲ παρασκευάσμα (*drogue*) (φάρμακον) τὰ γραπτὰ κείμενα ποὺ ἔφερε μαζί του ὁ Φαῖδρος. Αὐτὸ τὸ φάρμακον, αὐτὸ τὸ « γιατρικὸ », αὐτὸ τὸ φίλτρο, ἴαμα καὶ δηλητήριον συνάμα, εἰσάγεται ἤδη στὸ σῶμα τοῦ λόγου (*discours*)²³ μαζί μὲ ὅλη τὴν ἀμφισημία του. Αὐτὴ ἡ γοητεία, αὐτὴ ἡ ἰκανότητα νὰ σαγηνεύει, αὐτὴ ἡ δύναμη νὰ μαγεύει, μπορεῖ νὰ κάνουν — συγχρόνως ἢ διαδοχικὰ — καλὸ καὶ κακὸ. Τὸ φάρμακον, λοιπόν, θὰ ἦταν μιὰ ὑπόσταση (*substance*), ποὺ θὰ συνδῆλωνε ὅ,τι περιέχει αὐτὴ ἡ λέξη ὅταν ἀναφέρεται σὲ μιὰ ὕλη μὲ ἀπόκρυφες ιδιότητες, μὲ ἓνα βάθος κρυπτικὸ ²⁴ ποὺ ἀρνεῖται νὰ παραδώσει τὴν ἀμφισημία του στὴν ἐξουσία τῆς ἀνάλυσης, ποὺ προετοιμάζει ἤδη τὸν χῶρο ὅπου θὰ ἐμφανιστεῖ ἡ ἀλχημεία, ἂν ἀργότερα δὲν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τὴν ἀναγνωρίσουμε ὡς τὴν ἀντι-υπόσταση αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν : αὐτὸ ποὺ ἀνθίσταται σὲ κάθε φιλοσόφημα, ὑπερβαίνοντάς το ἀπεριόριστα ὡς μὴ-ταυτότητα, μὴ-οὐσία,

μη-υπόσταση, και παρέχοντάς του με αυτό τον τρόπο την ανεξάντλητη αντιπαράθεση ανάμεσα στους πόρους του και στην άπορία για την απουσία των θεμελίων του.²⁵

Ἐπενεργώντας διὰ τῆς γοητείας, τὸ φάρμακον ἐκτρέπει²⁶ ἀπὸ τοὺς γενικούς, τοὺς φυσικούς ἢ τοὺς συνηθισμένους δρόμους καὶ κανόνες. Ἐδῶ, κάνει τὸν Σωκράτη νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸν χῶρο του καὶ ἀπὸ τοὺς δρόμους πὺ ἐπαιρνε συνήθως. Αὐτοὶ οἱ δρόμοι τὸν κρατοῦσαν πάντα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλης. Τὰ γραμμένα φυλλάδια ἐπιδροῦν σὰν ἓνα φάρμακον πὺ ὠθεῖ ἢ ἐλκύει ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη ἐκεῖνον πὺ ποτὲ δὲν θέλησε νὰ βγεῖ, ἔστω καὶ τὴν τελευταία στιγμή, γιὰ νὰ γλιτώσει ἀπὸ τὸ κῶνειο. Τὸν κάνουν νὰ βγεῖ ἐκτὸς ἐαυτοῦ καὶ τὸν παρασύρουν σ' ἓνα δρόμο πὺ εἶναι κυριολεκτικὰ μίᾱ ἔξοδος :

ΦΑΙΔΡΟΣ : . . . θὰ σ' ἐπαιρνε κανεὶς γιὰ κάποιον ξένο πὺ τὸν ξεναγοῦν καὶ ὄχι γιὰ ντόπιο. Εἶναι γεγονός ὅτι δὲν ἀφήνεις τὴν πόλη, οὔτε γιὰ νὰ ταξιδέψεις πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα, ἀλλά, μοῦ φαίνεται, οὔτε καὶ γιὰ νὰ βγεῖς ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη!

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Καλέ μου φίλε, πρέπει νὰ εἶσαι ἐπεικῆς μαζί μου : βλέπεις, μοῦ ἀρέσει νὰ μαθαίνω. Καὶ ἐνῶ ἡ ὑπαιθρος καὶ τὰ δέντρα τίποτα δὲν καταδέχονται νὰ με διδάξουν, τὸ ἀντίθετο συμβαίνει με τοὺς ἀνθρώπους τῆς πόλης. Ἐσύ, ὅμως, μοῦ φαίνεται πὺς ἀνακάλυψες τὴ συνταγὴ (*drogue*) γιὰ νὰ με κάνεις νὰ βγῶ! (*δοκεῖς μοι τῆς ἐμῆς ἐξόδου τὸ φάρμακον εὐρηκέναι*). Μήπως δὲν ὀδηγοῦν τὰ πεινασμένα ζῶα κουνώντας μπρὸς στὴ μύτη τους ἓνα κλαδί ἢ ἓναν καρπὸ; Τὸ ἴδιο μοῦ κάνεις καὶ ἐσύ : ἔτσι ὅπως κρατᾶς μπροστά μου λόγους (*discours*) δεμένους σὲ φυλλάδια (*ἐν βιβλίοις*), εἶναι φανερὸ ὅτι θὰ με κάνεις νὰ γυρίσω ὅλη τὴν Ἀττικὴ, καὶ ὅποιο ἄλλο μέρος σοῦ ἀρέσει! Ὅπως κι ἂν εἶναι, ἀφοῦ γιὰ τὴν ὥρα ἔφτασα ὡς ἐδῶ, νομίζω ὅτι τὸ καλύτερο πὺ ἔχω νὰ κάνω εἶναι νὰ ξαπλώσω! Διάλεξε κι ἐσύ ὅποια θέση νομίζεις ὅτι εἶναι ἡ πιὸ βολικὴ γιὰ διάβασμα καὶ ἀφοῦ τὴ βρεῖς ἄρ-χισε νὰ διαβάζεις (230 d-e).

Σ' αυτό ακριβῶς τὸ σημεῖο, ἀφοῦ ὁ Σωκράτης ἔχει ἐπιτέλους ξαπλώσει στὴ χλόη καὶ ὁ Φαῖδρος ἔχει πάρει τὴν πιὸ βολικὴ θέση γιὰ τὸν χειρισμὸ τοῦ κειμένου ἢ, ἂν θέλετε, τοῦ φαρμάκου, ἀρχίζει πράγματι ἢ συνομιλία. Ἔνας λόγος (*discours*) ἐκφωνούμενος —ἀπὸ τὸν Λυσία ἢ ἀπὸ τὸν Φαῖδρο αὐτοπροσώπως—, ἓνας λόγος (*discours*) προφερόμενος στὸ παρόν, παρουσία τοῦ Σωκράτη, δὲν θὰ εἶχε τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα. Μόνον λόγοι ἐν βιβλίοις, λόγοι (*paroles*) ποὺ ἢ ἐκφώνησή τους ἔχει ἀναβληθεῖ, ποὺ διατηροῦνται ὡς ἀπόθεμα, λόγοι διπλωμένοι, περιτυλιγμένοι, ποὺ τὸν ὑποχρῶνουν νὰ τοὺς περιμένει γιὰτὶ διαθέτουν τὸ σχῆμα καὶ τὴν προστασία ἐνὸς στερεοῦ ἀντικειμένου, ποὺ τὸν ἀφήνουν νὰ τοὺς ποθεῖ ὄσση ὥρα εἶναι καθ' ὁδόν, μόνον γράμματα κρυμμένα μποροῦν νὰ παρασύρουν κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὸν Σωκράτη. Ἄν ἦταν δυνατὸν νὰ εἶναι ἀπλῶς παρών, ἀποκαλυμμένος, ἀπογυμνωμένος, ἂν μποροῦσε νὰ προσφέρεται αὐτοπροσώπως μὲς στὴν ἀλήθεια του, δίχως τὶς ἐκτροπὲς διαμέσου ἐνὸς ξένου σημαίνοντος, ἂν ὑπῆρχε ἡ ὀριακὴ δυνατότητα ἐνὸς λόγου ποὺ δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀναβολή, τότε αὐτὸς ὁ λόγος δὲν θὰ ἀσκοῦσε καμιά γοητεία. Δὲν θὰ παρέσυρε τὸν Σωκράτη ἔξω ἀπὸ τὸν δρόμο του, σὰν νὰ ἦταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροή κάποιου φαρμάκου. Προτρέχουμε. Ἡδη ἐμφανίζεται ἡ γραφή, τὸ φάρμακον, ἢ παρέκκλιση.²⁷

Θὰ ἔχετε παρατηρήσει πὼς χρησιμοποιοῦμε τὶς καθιερωμένες μεταφράσεις τοῦ Πλάτωνα, ἐκεῖνες τῶν ἐκδόσεων Guillaume Budé ποὺ θεωροῦνται ἔγκυρες. Ἐδῶ, γιὰ τὸν Φαῖδρο, χρησιμοποιοῦμε τὴ μετάφραση τοῦ Léon Robin. Θὰ συνεχίσουμε νὰ τὶς παραθέτουμε, παρεμβάλλοντες παρ' ὅλα αὐτά, ὅταν θεωροῦμε πὼς αὐτὸ εἶναι σκόπιμο καί, γιὰ τὴν ἀνάλυσή μας, χαρακτηριστικό, τὸ ἑλληνικὸ κείμενο μὲσα σὲ παρενθέσεις. Αὐτὸ κάνουμε, γιὰ παράδειγμα, μὲ τὴ λέξη *φάρμακον*. Ἐλπίζουμε πὼς ἔτσι θὰ φανεῖ καλύτερα αὐτὴ ἡ ρυθμιζόμενη πολυσημία ποὺ διαμέσου κάποιων στρεβλώσεων, μιᾶς ἀπροσδιοριστίας ἢ ἐνὸς ἐπικαθορισμοῦ, ὅμως δίχως παρανοήσεις, ἐπέτρεψε νὰ μεταφράζεται ἡ ἴδια λέξη ὡς « ἴαμα », « δηλητήριον », « συνταγή », « φίλτρο », « βάλσαμο », κλπ. Θὰ δοῦμε ἐπίσης ὡς ποιὸ βαθμὸ ἢ εὐπλαστὴ ἐνότητα αὐτῆς τῆς ἔννοιας,

ἢ μᾶλλον οἱ κανόνες τῆς καὶ ἡ παράδοξη λογικὴ πού τῃ συνδέει μὲ τὸ σημαῖνον τῆς, ἔχουν διασκορπιστεῖ, συγκαλυφθεῖ, ἀπαλειφθεῖ, ἔχουν καταστεῖ ἐντελῶς δυσανάγνωστοι ἐξαιτίας τῆς ἀμέλειας ἢ τοῦ ἐμπειρισμοῦ τῶν μεταφραστῶν, βεβαίως, ἀλλὰ πρῶτα ἀπὸ ὅλα ἀπὸ τὴν τρομερὴ, μὴ ἀναγώγιμη καὶ ἀκατάβλητη δυσκολία τῆς μετάφρασης. Δυσκολία πού ἐνυπάρχει στὴν ἴδια τὴν ἀρχὴ τῆς μετάφρασης καὶ πού δὲν ὀφείλεται τόσο στὴ μετάβαση ἀπὸ μιὰ γλώσσα σὲ μιὰ ἄλλη, ἀπὸ μιὰ φιλοσοφικὴ γλώσσα σὲ μιὰ ἄλλη, ἀλλὰ, ὅπως θὰ δοῦμε, στὴν ἤδη διαμορφωμένη παράδοση τῆς μετάβασης ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ στὰ ἑλληνικά· καὶ δυσκολία βίαη, τῆς μετάβασης ἀπὸ ἓνα μὴ-φιλοσόφημα σ' ἓνα φιλοσόφημα. Συνεπῶς, μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρόβλημα μετάφρασης, δὲν θὰ ἔχουμε νὰ ἀντιμετωπίσουμε τίποτα λιγότερο πάρεξ τὸ ἴδιο τὸ πρόβλημα τῆς μετάβασης στὴ φιλοσοφία.

Τὰ βιβλία πού κάνουν τὸν Σωκράτη νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ἐπιφυλακτικότητά του καὶ τὸν χῶρο μέσα στὸν ὁποῖο τοῦ ἀρέσει νὰ μαθαίνει, νὰ διδάσκει, νὰ μιλάει, νὰ διαλέγεται —τὸν ὀχυρωμένο περίβολο τῆς πόλης—, αὐτὰ τὰ βιβλία περικλείουν τὸ κείμενο πού ἔγραψε « ὁ πιδ ἱκανὸς ἀπὸ τοὺς σύγχρονους συγγραφεῖς » (δεινότητος ὦν τῶν νῦν γράφειν). Πρόκειται γιὰ τὸν Λυσία. Ὁ Φαῖδρος κρατᾶει τὸ κείμενο ἢ, ἂν θέλετε, τὸ φάρμακον, κρυμμένο κάτω ἀπὸ τὸ ἱμάτιό του. Τὸ χρειάζεται ἐπειδὴ ἀκόμα δὲν τὸ ἔχει ἀποστηθίσει. Αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι σημαντικὸ γιὰ τὴ συνέχεια, διότι τὸ πρόβλημα τῆς γραφῆς πρόκειται νὰ συνδεθεῖ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς « γνώσης ἀπὸ στήθους ». Πρὶν ὁ Σωκράτης ξαπλώσει καὶ πρὶν καλέσει τὸν Φαῖδρο νὰ πάρει τὴν πιδ βολικὴ θέση, αὐτὸς τοῦ εἶχε προτείνει νὰ ἀποκαταστήσει δίχως τὴ βοήθεια τοῦ κειμένου τὴ σειρὰ τῶν συλλογισμῶν, τὴν ἐπιχειρηματολογία, τὸ διάγραμμα τοῦ λόγου (*discours*) τοῦ Λυσία, τὴ διάνοιά του. Ὁ Σωκράτης τότε τὸν διακόπτει : « Καλά, ἀφοῦ πρῶτα, ἀγαπημένε μου, θὰ μοῦ δείξεις τί εἶναι αὐτὸ πού κρατᾶς μὲ τὸ ἀριστερό σου χέρι, κάτω ἀπὸ τὸ ἱμάτιό σου . . . Γιατὶ ὑποπτεύομαι πὼς εἶναι ὁ ἴδιος ὁ λόγος (*discours*) (τὸν λόγον αὐτόν) » (228 d). Μεταξὺ αὐτῆς τῆς προτροπῆς καὶ τῆς ἐναρξῆς τῆς ἀνάγνωσης, ἐνῶ τὸ φάρμακον κυκλοφοροῦσε

κάτω από τὸ ἱμάτιο τοῦ Φαίδρου, μεσολαβεῖ ἡ ἀναφορὰ στὴ Φαρμακεία καὶ τὸ *χαίρειν* ποὺ ἀπευθύνεται στοὺς μύθους.

Εἶναι ἐντέλει ἀποτέλεσμα τύχης ἢ στοιχεῖο ἀρμονίας τὸ γεγονός ὅτι, πρὶν ἀκόμα παρουσιάσει καθαρὰ τὴ γραφὴ ὡς *φάρμακον*, στὸ κέντρο τοῦ μύθου τοῦ Θεῦθ, τὰ βιβλία καὶ τὰ *φάρμακα* ἔχουν ἤδη συνδεθεῖ συνειρμικὰ²⁸ μὲ μιὰ διάθεση μᾶλλον κακοπροαίρετη ἢ καχύποπτη; Στὴν ἀληθινὴ ἰατρικὴ, αὐτὴν ποὺ θεμελιώνεται στὴν ἐπιστήμη, ἀντιπαρατίθενται πράγματι, μὲ μιὰ μονοκοντυλιὰ (*d'un seul trait*), ἡ ἐμπειρικὴ πρακτικὴ, ἡ θεραπευτικὴ ἀγωγή σύμφωνα μὲ συνταγὰς ποὺ ἔχει κάποιος ἀποστηθίσει, ἡ γνώση μέσα ἀπὸ τὰ βιβλία καὶ ἡ τυφλὴ χρῆση τῶν φαρμακευτικῶν παρασκευασμάτων. "Ὅλα αὐτά, μᾶς λέει, ἀνήκουν στὴν περιοχὴ τῆς *μανίας* : « Πιστεῦω πῶς θὰ ἔλεγαν ὅτι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος εἶναι τρελός : ἐπειδὴ κάπου τὸ πῆρε τὸ αὐτί του ἀπὸ ἓνα βιβλίο ἢ ἐπειδὴ τυχαῖα ἔπεσαν στὰ χέρια του κάποια φαρμακᾶκια (*φαρμακίους*), νομίζει ὅτι ἔχει γίνει γιατρός, ἐνῶ δὲν καταλαβαίνει τίποτα ἀπὸ αὐτὴ τὴν τέχνη! » (268 c).

Αὐτὴ ἡ σύνδεση τῆς γραφῆς καὶ τοῦ *φαρμάκου* φαίνεται γιὰ τὴν ὥρα ἐξωτερικὴ : θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ τεχνητὴ καὶ καθαρὰ συμπτωματικὴ. "Ὅμως ὁ τόνος καὶ ἡ πρόθεση δὲν διαφέρουν : ἡ ἴδια κοινὴ καχυποψία περιβάλλει, μὲ μιὰ χειρονομία ἐνιαία, τὸ βιβλίο καὶ τὸ φάρμακο, τὴ γραφὴ καὶ ὅ,τι ἐπιδρᾷ μὲ ἓναν ἀπόκρυφο, ἀμφίσημο τρόπο καὶ εἶναι γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἐκτεθειμένο στὸν κίνδυνο τοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ τοῦ τυχαίου, ὅ,τι λειτουργεῖ ἀκολουθώντας τοὺς δρόμους τῆς μαγείας καὶ ὄχι τοὺς νόμους τῆς ἀναγκαιότητας. Τὸ βιβλίο, ἡ νεκρὴ καὶ ἄκαμπτη γνώση ποὺ εἶναι κλεισμένη στὰ βιβλία, οἱ συσσωρευμένες ἱστορίες, οἱ κατάλογοι μὲ τοὺς τεχνικούς ὄρους, οἱ συνταγὰς καὶ οἱ μαγικοὶ τύποι ποὺ ἀποστηθίζονται, εἶναι τόσο ξένοι πρὸς τὴ ζωντανὴ γνώση καὶ τὴ διαλεκτικὴ, ὅσο τὸ *φάρμακον* εἶναι ξένο πρὸς τὴν ἰατρικὴ ἐπιστήμη. Καὶ ὁ μύθος πρὸς τὴν ἀληθινὴν γνώση. Κι ἀφοῦ πρόκειται γιὰ τὸν Πλάτωνα, ποὺ ὅταν τοῦ δινόταν ἡ εὐκαιρία ἤξερε νὰ χειρίζεται τόσο καλὰ τὴν ἀρχαιο-λογικὴ ἢ παλαιο-λογικὴ δύναμη τοῦ μύθου, διαβλέπουμε ἤδη τὸ μέγεθος καὶ τὴ δυσκολία αὐτῆς τῆς τελευταίας ἀντίθεσης.

Αὐτὴ ἡ δυσκολία σημαδεύεται —μεταξὺ ἄλλων στὸ παράδειγμα πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ— ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀλήθεια —ἡ πρωταρχικὴ ἀλήθεια— τῆς γραφῆς ὡς φαρμάκου, ἀρχικὰ θὰ ἀφεθεῖ στὴ δικαιοδοσία ἐνὸς μύθου. Τοῦ μύθου τοῦ Θεῦθ στὸν ὁποῖο φτά-
νομε τώρα.

Πράγματι, ἕως αὐτὸ τὸ σημεῖο τοῦ διαλόγου, τὸ φάρμακον καὶ τὸ γράφημα ἔνευαν τὸ ἓνα στὸ ἄλλο, ἂν αὐτὸ λέγεται, ἀπὸ μακρὰ, παρέπεμπαν ἐμμέσως τὸ ἓνα στὸ ἄλλο καὶ γιὰ κάποιον λόγο (*raison*) ἀκόμα ἀβέβαιο, σὰν νὰ ἦταν μιὰ ἀπλὴ σύμπτωση, ἐμφανίζονταν καὶ ἐξαφανίζονταν μαζὶ στὴν ἴδια ἀράδα, ἀσκώντας μιὰν ἐπίδραση ἀρκετὰ διακριτικὴ καί, ἐντέλει, ἐνδεχομένως μὴ-ἐμπρόθετη. Ἄλλὰ γιὰ νὰ ἀναιρέσουμε αὐτὴ τὴν ἀμφιβολία, διατηρώντας συνάμα τὴν ὑπόθεση ὅτι σὲ μιὰν ἀνάγνωση οἱ κατηγορίες τοῦ ἠθελημένου καὶ τοῦ ἀθέλτου διαθέτουν ἀκόμα κάποια ἀπόλυτη ιδιότητα νὰ παράγουν χαρακτηριστικὲς διαφορᾶς²⁹ —πράγμα πού δὲν πιστέψαμε οὔτε γιὰ μιὰ στιγμὴ, τουλάχιστον στὸ ἐπίπεδο τοῦ κειμένου στὸ ὁποῖο προχωροῦμε—, ἄς πᾶμε στὴν τελευταία φάση τοῦ διαλόγου, στὴν εἴσοδο ἐπὶ σκηνῆς τοῦ Θεῦθ.

Αὐτὴ τὴ φορά, δίχως περιστροφές, δίχως κρυμμένες διαμεσολαβήσεις, δίχως μυστικὴ ἐπιχειρηματολογία, ἡ γραφὴ προτείνεται, παρουσιάζεται, δηλώνεται ὡς ἓνα φάρμακον (274 e).

Ὡς ἓνα βαθμὸ, μποροῦμε νὰ καταλάβουμε πῶς κατέστη δυνατὸν νὰ ἀπομονωθεῖ αὐτὸ τὸ κομμάτι καὶ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἓνα παράρτημα, σὰν ἓνα ἐπιπρόσθετο ἀναπλήρωμα. Καὶ παρ' ὅλα ὅσα τὸ ἐγκαλοῦν στίς προηγούμενες πράξεις τοῦ διαλόγου, εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Πλάτων τὸ προσφέρει σὰν ἓνα ντιβερτιμέντο, σὰν ἓνα πάρεργο ἢ μᾶλλον ἓνα ἐπιδόρπιο. Ὅλα τὰ ὑποκείμενα τοῦ διαλόγου, θέματα καὶ συνομιλητές, φαίνονται ἐξαντλημένοι τῇ στιγμῇ πού τὸ ἀναπλήρωμα, ἡ γραφὴ ἢ, ἂν θέλετε, τὸ φάρμακον, εἰσάγονται ἐπὶ σκηνῆς : « Ἔτσι λοιπόν, ὡς πρὸς τὴν τέχνη καὶ τὴν ἀτεχνία τῶν λόγων (τὸ μὲν τέχνης τε καὶ ἀτεχνίας τῶν λόγων)^α ἔχουμε πεῖ ὑπε-

α. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ὅταν τὸ ζήτημα πού ἐξετάζεται εἶναι ὁ λόγος, ὁ Robin μεταφράζει τὴ λέξη τέχνη μὲ τὸν ὄρο *art*. Πιὸ κάτω, κατὰ τὴν ἀπαγ-

ραρκετά . . . » (274 b). Κι όμως ακριβώς τη στιγμή αυτής της γενικής εξάντλησης ἐγκαθίσταται και ὀργανώνεται τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς γραφῆς.²⁹ Καὶ ὅπως τὸ εἶχε προαναγγεῖλει ἡ λέξις *αισχροὺν* (ἢ τὸ ἐπίρρημα *αισχροῦς*), τὸ ζήτημα τῆς γραφῆς ἀνοίγεται σὰν ἓνα ζήτημα ἠθικό. Αὐτὸ ποὺ διακυβεύεται εἶναι πράγματι ἡ ἠθικότητά, καὶ μὲ τις δύο σημασίες τῆς λέξεως, ὡς ἀντίθεση τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν σημασία τῶν ἠθῶν, τῆς δημόσιας ἠθικῆς καὶ τῶν κοινωνικῶν συμβάσεων. Τὸ ζήτημα εἶναι ἡ γνώση αὐτοῦ ποὺ εἶναι εὐπρεπὲς καὶ αὐτοῦ ποὺ εἶναι ἀπρεπές. Αὐτὴ ἡ ἠθικὴ ἀνησυχία δὲν διακρίνεται διόλου ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς ἀλήθειας, τῆς μνήμης καὶ τῆς διαλεκτικῆς. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο ζήτημα, ποὺ πολὺ γρήγορα θὰ πάρει τὴ μορφή τοῦ ἐρωτήματος γύρω ἀπὸ τὸ καθεστῶς τῆς γραφῆς, συνδέεται στενὰ μὲ τὸ θέμα τῆς ἠθικῆς καὶ μάλιστα τὸ ἀναπτύσσει, ὅχι ἐπειδὴ ἀπλῶς τὸ ἓνα ἔχει τεθεῖ πάνω ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀλλὰ λόγῳ οὐσιαστικῆς συγγένειας. Ὡστόσο, σὲ μιὰ διαμάχη ποὺ ἔχει καταστεῖ πολὺ ἔντονη ἐξαιτίας τῆς πολιτικῆς ἀνάπτυξης τῆς πόλης, τῆς διάδοσης τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς δραστηριότητος τῶν σοφιστῶν ἢ τῶν λογογράφων, εἶναι φυσικὸ ἡ ἔμφαση νὰ ἀποδίδεται ἀρχικὰ στὰ κρατοῦντα πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἤθη. Ἡ διαιτησία ποὺ προτείνει ὁ Σωκράτης παίξει στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στὶς ἀξίες τοῦ ἀρμόζοντος καὶ τοῦ ἀνάρμοστου (*εὐπρέπεια/ἀπρέπεια*) : « . . . μᾶς ἀπομένει λοιπὸν τὸ ζήτημα περὶ τῆς εὐπρέπειας καὶ τῆς

γελία τοῦ κατηγορητηρίου, ἡ ἴδια λέξις ποὺ τώρα ἀναφέρεται στὴ γραφή, θὰ μεταφραστεῖ μὲ τοὺς ὅρους « τεχνικὴ γνώση » (*connaissance technique*) (275 c).

α. Ἐν σὲ *Μαθήματα* τοῦ Saussure, τὸ ζήτημα τῆς γραφῆς ἀποκλείεται ἢ ρυθμίζεται σ' ἓνα εἶδος προεισαγωγικῆς παρέμβασης ἢ παρέργου, στὸ *Essai sur l'origine des langues*, τὸ κεφάλαιο ποὺ τῆς ἀφιερώνει ὁ Rousseau παρουσιάζεται, παρὰ τὴν πραγματικὴν σημασία του, σὰν ἓνα εἶδος κάπως συμπωματικοῦ ἀναπληρώματος, σὰν ἓνα ἐπιπλέον κριτήριον, « ἓνα ἄλλο μέσο γιὰ νὰ συγκρίνουμε τίς γλῶσσες καὶ νὰ κρίνουμε τὴν ἀρχαιότητά τους ». Τὸ ἴδιο ἐγχείρημα ἐπαναλαμβάνεται στὴν *Encyclopédie* τοῦ Hegel· πρβλ. « Le puits et la pyramide », (1-1968), *Hegel et la pensée moderne*, P.U.F., 1970, σελ. « Epiméthée ».³⁰

ἀπρέπειας τῆς γραφῆς, δηλαδή πρέπει νὰ ἐξετάσουμε τίς συνθήκες πού τὴν καθιστοῦν ἀρμόζουσα ἢ ἀνάρμοστη δραστηριότητα, ἔτσι δὲν εἶναι; » (274 b).

Εἶναι πρέπον τὸ νὰ γράφει κάποιος; Εἶναι ὁ συγγραφέας ἕνα ἀξιολόγιστο πρόσωπο; Ἀρμόζει τὸ γράφειν; Εἶναι κάτι πού γίνεται;

ἽΟχι, βεβαίως. Ἐλλὰ ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι τόσο ἀπλή καὶ ὁ Σωκράτης δὲν σπεύδει νὰ τὴν οἰκειοποιηθεῖ, νὰ τὴν ἐπαναλάβει διατυπώνοντάς τὴν ὀρθολογικά, μέσα ἀπὸ ἕναν λόγο. Τὴν ἀφήνει νὰ ἀκουστεῖ, νὰ ἐννοηθεῖ³¹. ἀφήνει νὰ τὴν ἀντιπροσωπεύσει μιὰ ἀκοή, μιὰ φήμη πού κυκλοφορεῖ, μιὰ γνώση ἐξ ἀκοῆς, μιὰ ἱστορία πού περιφέρεται ἀπὸ στόμα σὲ στόμα : « Ὅμως τὴν ἀλήθεια, αὐτὴ [ἡ ἀκοή τῶν παλαιῶν] τὴ γνωρίζει· ἂν μπορούσαμε, ἀπὸ μόνοι μας, νὰ τὴν ἀνακαλύψουμε, θὰ μᾶς ἔνοιαζε τότε στ' ἀλήθεια τὸ τί πίστευαν οἱ ἄνθρωποι; » (274 c).³²

Τὴν ἀλήθεια τῆς γραφῆς, δηλαδή, ὅπως θὰ δοῦμε, τὴ μὴ-ἀλήθεια, δὲν μπορούμε νὰ τὴν ἀνακαλύψουμε μέσα μας ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Οὔτε ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο μιᾶς ἐπιστήμης, ἀλλὰ μόνον μιᾶς ἱστορίας πού τὴν ἀφηγοῦνται, ἐνὸς μύθου πού τὸν ἐπαναλαμβάνουν. Ὁ δεσμὸς μεταξὺ τῆς γραφῆς καὶ τοῦ μύθου γίνεται πιὸ ἀκριβῆς, καὶ τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὴν ἀντίθεση τῆς γραφῆς πρὸς τὴ γνώση, ἰδιαίτερα τὴ γνώση πού ἀντλοῦμε ἀπὸ μέσα μας ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Καὶ μὲ τὴν ἴδια κίνηση (*à y même coup*), μέσα ἀπὸ τὴ γραφὴ ἢ μέσα ἀπὸ τὸν μῦθο, σημαίνονται ἡ διακοπὴ τῆς γενεαλογίας καὶ ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν προέλευση. Θὰ παρατηρήσουμε κυρίως ὅτι αὐτὸ γιὰ τὸ ὅποιο πιὸ κάτω ἡ γραφὴ θὰ κατηγορηθεῖ —ὅτι δηλαδή ἐπαναλαμβάνει δίχως γνώση— ἐδῶ ὀρίζει τὸ διάβημα πού ὀδηγεῖ στὴ διατύπωση καὶ στὸν καθορισμὸ τοῦ καθεστῶτος τῆς γραφῆς. Ὁ Σωκράτης ἀρχίζει ἐπαναλαμβάνοντας δίχως γνώση —μέσα ἀπὸ ἕνα μῦθο— τὸν ὀρισμὸ τῆς γραφῆς, πού εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐπανάληψη δίχως γνώση. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ στὸ ἐξῆς, ἡ συγγένεια τῆς γραφῆς καὶ τοῦ μύθου, πού καὶ οἱ δύο διακρίνονται ἀπὸ τὸν λόγο καὶ τὴ διαλεκτικὴ, θὰ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ ἀκριβῆς. Ἀφοῦ θὰ ἔχει ἐπαναλάβει δίχως γνώση ὅτι ἡ γραφὴ συνίσταται στὴν ἐπανάληψη δίχως γνώ-

ση, ὁ Σωκράτης θὰ προχωρήσει στηρίζοντας τὴν ἀπόδειξη τοῦ κατηγορητηρίου του, τοῦ λόγου του, στὶς προκείμενες τῆς ἀκοῆς, στὶς δομὲς ποὺ εἶναι ἀναγνώσιμες διαμέσου μιᾶς μυθολογικῆς γενεαλογίας τῆς γραφῆς. "Ὅταν ὁ μῦθος θὰ ἔχει πλέον καταφέρει τὰ πρῶτα χτυπήματα, ὁ λόγος τοῦ Σωκράτη θὰ ἀκολουθήσει καὶ θὰ συντρίψει τὸν κατηγορούμενο.³³

2. Ο ΠΑΤΕΡΑΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ἡ ἱστορία ἀρχίζει ὡς ἑξῆς :

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : "Ἀκουσα, λοιπόν, νὰ διηγοῦνται πὼς ἔζησε στὴν περιοχὴ τῆς Ναυκράτεως, στὴν Αἴγυπτο, μιὰ ἀπὸ τὶς παλαιὲς θεότητες αὐτῆς τῆς χώρας, ἐκεῖνη ποὺ τὸ ἱερό της ἐμβλημα εἶναι τὸ πτηνὸ ποὺ ὀνομάζουν, ὅπως ξέρεις, ἴβιν, καὶ πὼς τὸ ὄνομα τοῦ ἴδιου τοῦ θεοῦ ἦταν Θεῦθ. Εἶναι αὐτός, συνεπῶς, ὁ πρῶτος ποὺ ἀνακάλυψε τὴν ἐπιστῆμη τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ λογισμοῦ, τὴ γεωμετρία καὶ τὴν ἀστρονομία, καὶ ἐπίσης τοὺς πεσσούς καὶ τὰ ζάρια, τέλος, μάθε το, τοὺς χαρακτῆρες τῆς γραφῆς (γράμματα). Τώρα, ἐκεῖνο τὸν καιρὸ, βασίλευε σὲ ὀλόκληρη τὴν Αἴγυπτο ὁ Θαμοῦς, ποὺ κατοικία του ἦταν ἐκεῖνη ἡ μεγάλη πόλη τῆς ἄνω χώρας ποὺ οἱ Ἕλληνες τὴν ὀνομάζουν Θῆβες τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸν θεὸ της τὸν ἀποκαλοῦν Ἄμμωνα. Ὁ Θεῦθ, ποὺ εἶχε πάει νὰ τὸν βρεῖ, τοῦ ἔδειξε τὶς τέχνες του : « Πρέπει, τοῦ δήλωσε, νὰ διαδοθοῦν καὶ στοὺς ὑπόλοιπους Αἰγυπτίους ! » Ἄλλὰ ὁ ἄλλος τὸν ρώτησε ποιά θὰ ἦταν ἡ χρησιμότητα τῆς καθεμιᾶς ἀπὸ αὐτές, καί, μὲ βάση τὶς ἐξηγήσεις του, ἀναλόγως ἂν τὶς ἔκρινε καλῶς ἢ κακῶς θεμελιωμένες, ἄλλοτε ἀπήγγελλε τὸν ψόγο καὶ ἄλλοτε τὸν ἔπαινο. Λέγεται ὅτι γιὰ κάθε τέχνη ὁ Θαμοῦς ἔκανε στὸν Θεῦθ πολλὰ παρατηρήσεις, καὶ πρὸς τὴ μιὰ καὶ

πρὸς τὴν ἄλλη κατεύθυνση: δὲν θὰ τελειώναμε ποτὲ ἂν τὰ λέγαμε ὅλα μὲ λεπτομέρειες! Ἄλλὰ, ὅταν ἤρθε ἡ σειρά νὰ ἐξετάσουν τοὺς χαρακτῆρες τῆς γραφῆς: Ἰδοῦ, ὦ Βασιλιά, εἶπε ὁ Θεῦθ, μιὰ γνώση (τὸ μάθημα) ποὺ θὰ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ κάνει τοὺς Αἰγυπτίους πρὸ μορφωμένους καὶ πρὸ ἱκανοὺς νὰ θυμοῦνται (σοφωτέρους καὶ μνημονικωτέρους): ἡ μνήμη ὅπως καὶ ἡ μόρφωση βρῆκαν τὸ γιαντρικὸ τους (φάρμακον). Καὶ ὁ βασιλιάς τοῦ ἀπάντησε . . . » κλπ.

Ἄς διακόψουμε ἐδῶ τὸν βασιλιά. Εἶναι ἐνώπιον τοῦ φαρμάκου. Καὶ ξέρουμε ὅτι ἡ κρίση του πρόκειται νὰ τάμει τὸ ζήτημα.

Ἄς ἀκίνητοποιήσουμε τὴ σκηνὴ καὶ τὰ πρόσωπα. Ἄς κοιτάξουμε προσεκτικὰ. Ἡ γραφὴ (ἢ, ἂν θέλετε, τὸ φάρμακον) παρουσιάζεται ἐνώπιον τοῦ βασιλέως. Παρουσιάζεται: σὰν ἓνα εἶδος δώρου ποὺ προσφέρεται τιμῆς ἐνεκεν ἀπὸ ἓναν ὑποτελῆ στὸν δεσπότη του (ὁ Θεῦθ εἶναι ἓνας ἡμίθεος ποὺ μιλάει στὸν βασιλιά τῶν θεῶν), ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ ὅλα σὰν ἓνα ἔργο ποὺ τοῦ ὑποβάλλουν πρὸς ἀξιολόγησιν. Καὶ αὐτὸ τὸ ἔργο εἶναι τὸ ἴδιο μιὰ τέχνη, μιὰ δύναμη παραγωγῆς ἔργου, μιὰ τελεστικὴ ἱκανότητα. Αὐτὸ τὸ τέχνημα εἶναι μιὰ τέχνη. Ἄλλὰ ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ δώρου εἶναι ἀκόμα ἀβέβαιη. Ἡ ἀξία τῆς γραφῆς —ἢ τοῦ φαρμάκου— δίδεται βεβαίως ὡς δῶρο στὸν βασιλιά, ἀλλὰ εἶναι ὁ βασιλιάς ἐκεῖνος ποὺ θὰ τῆς δώσει τὴν ἀξία της. Ἐκεῖνος ποὺ θὰ ὀρίσει τὴν τιμὴ αὐτοῦ ποὺ ἀποδεχόμενος τὸ συστήνει ἢ τὸ θεσμοθετεῖ. Ὁ βασιλιάς ἢ ὁ θεὸς (ὁ Θαμοὺς ἀναπαριστάνει τὸν Ἄμμωνα, τὸν βασιλιά τῶν θεῶν, τὸν βασιλιά τῶν βασιλέων καὶ τὸν θεὸ τῶν θεῶν. Ω βασιλεῦ, τὸν προσφωνεῖ ὁ

α. Δίχως ἀμφιβολία, στὸν Πλάτωνα Θαμοὺς εἶναι τὸ ἄλλο ὄνομα τοῦ θεοῦ Ἄμμωνα· ἀργότερα, θὰ πρέπει νὰ περιγράψουμε, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν, τὴ μορφή αὐτοῦ τοῦ θεοῦ (ἡλιακὸς βασιλιάς καὶ πατέρας τῶν θεῶν). Γιά τὸ ζήτημα αὐτό, καὶ γιά τὴ διαμάχη ποὺ προκάλεσε, πρβλ. Frutiger, *ὄπ.παρ.*, σ. 233, σημ. 2, καὶ ἰδίως Eisler, *Platon und das ägyptische Alphabet*, στὸ Archiv für Geschichte der Philosophie, 1922· Pauly-Wissowa, *Real Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (λῆμμα Ἄμμων)· Roscher, *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* (λῆμμα Θαμοῦς).

Θεὸς) εἶναι συνεπῶς τὸ ἄλλο ὄνομα τῆς προέλευσης τῆς ἀξίας. Ἡ ἀξία τῆς γραφῆς δὲν θὰ εἶναι αὐτὴ ἢ ἴδια, ἢ γραφὴ δὲν θὰ ἔχει ἀξία παρὰ μόνον ἐὰν καὶ στὸ μέτρο ποῦ ὁ θεὸς-βασιλιάς θὰ τὴν ἐγκρίνει. Παρὰ ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος δὲν παύει νὰ ὑφίσταται τὸ *φάρμακον* σὰν ἓνα προϊόν, ἓνα ἔργον, ποῦ δὲν εἶναι δικό του, ποῦ τοῦ ἔρχεται ἀπ' ἔξω ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ κάτω, καὶ ποῦ περιμένει τὴ συγκατάθεσή του γιὰ νὰ καθιερωθεῖ στὸ εἶναι καὶ τὴν ἀξία του. Ὁ θεὸς-βασιλιάς δὲν ξέρει νὰ γράφει, ἀλλὰ αὐτὴ ἢ ἄγνοια ἢ αὐτὴ ἢ ἀνικανότητα εἶναι τεκμήρια τῆς κυρίαρχης ἀνεξαρτησίας του. Αὐτὸς δὲν χρειάζεται νὰ γράφει. Μιλᾷει, λέγει, ὑπαγορεύει καὶ ὁ λόγος του (*parole*) ἀρκεῖ. Εἶτε ἓνας γραφέας τῆς γραμματείας του τοῦ προσθέτει τὸ ἀναπλήρωμα μιᾶς μεταγραφῆς εἶτε ὄχι, αὐτὴ ἢ καταγραφή καὶ ἢ παρακαταθήκη εἶναι κατ' οὐσίαν δευτερεύουσες.³⁴

Ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση, δίχως νὰ ἀρνηθεῖ τὸ ἀφιέρωμα, ὁ βασιλιάς-θεὸς θὰ μειώσει τὴν ἀξία του, θὰ κάνει νὰ φανεῖ ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἔχει καμιὰ χρησιμότητα, ἀλλὰ ὅτι εἶναι μιὰ ἀπειλή καὶ ἓνα πράγμα ἐπιβλαβές. Εἶναι ἓνας ἄλλος τρόπος γιὰ νὰ μὴ δεχτεῖ τὴν προσφορά τῆς γραφῆς. Μὲ αὐτὴ τὴν πράξη, ὁ θεὸς-βασιλιάς-πού-μιλᾷει δρᾷ σὰν πατέρας. Τὸ *φάρμακον* παρουσιάζεται ἐδῶ στὸν πατέρα καὶ αὐτὸς τὸ ἀπορρίπτει, τὸ ὑποβαθμίζει, τὸ ἐγκαταλείπει, τὸ καθιστᾷ ἀνυπόληπτο. Ὁ πατέρας πάντα ὑποπτεύεται καὶ ἐπιτηρεῖ τὴ γραφή.

Ἀκόμα καὶ ἂν δὲν θέλαμε ἐδῶ νὰ ἀφήσουμε νὰ μᾶς ὀδηγήσει τὸ εὐκόλο πέραςμα ποῦ κάνει τίς μορφές τοῦ βασιλιᾶ, τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ πατέρα νὰ ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους, θὰ ἀρκοῦσε νὰ παρακολουθήσουμε μὲ συστηματικὸ τρόπο —πράγμα ποῦ ὅσο γνωρίζουμε δὲν ἔχει γίνει ποτέ— ἓνα πάγιο πλατωνικὸ σχῆμα ποῦ ὀρίζει (*assigne*) τὴν προέλευση καὶ τὴν ἐξουσία τοῦ λόγου (*parole*), ἀκριβῶς τοῦ λόγου³⁵, στὴ θέση τοῦ πατέρα. Ὅχι ὅτι αὐτὸ παράγεται ἀποκλειστικὰ ἢ κατ' ἐξοχὴν στὸν Πλάτωνα. Αὐτὸ ἢ εἶναι γνωστὸ ἢ εὐκόλα μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ φανταστεῖ. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ « πλατωνισμὸς », ποῦ ἐγκαθιστᾷ ὅλη τὴ δυτικὴ μεταφυσικὴ μὲς στὴν ἐννοιολογία της, δὲν ξεφεύγει ἀπὸ τὴ γενικότητα αὐτοῦ τοῦ δομικοῦ καταναγκασμοῦ, ἀλλὰ τὸν εἰκονογραφεῖ μὲ μιὰ λάμψη καὶ

μιὰ λεπτότητα ασύγκριτες, ἔχει ἀκόμα μεγαλύτερη σημασία.

Οὔτε βέβαια ὅτι ὁ λόγος εἶναι ὁ πατέρας. Ἄλλὰ ἡ προέλευση τοῦ λόγου εἶναι ὁ πατέρας του. Χρησιμοποιώντας ἕναν ἀναχρονισμό θὰ λέγαμε ὅτι τὸ « ὀμιλοῦν ὑποκείμενο » εἶναι ὁ πατέρας τοῦ λόγου του (*parole*). Καὶ γρήγορα θὰ ἀντιλαμβανόμεστε ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐδῶ καμιὰ μεταφορά, ἐὰν τουλάχιστον ἐννοοῦμε μὲ αὐτὸν τὸν ὄρο τὸ τρέχον καὶ συμβατικὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ρητορικῆς. Ὁ λόγος εἶναι, συνεπῶς, ἕνας γιὸς ποῦ θὰ καταστρεφόταν δίχως τὴν παρουσία, δίχως τὴν παρούσα βοήθεια τοῦ πατέρα του. Τοῦ πατέρα του ποῦ ἀποκρίνεται. Στὴ θέση του καὶ γιὰ λογαριασμό του. Δίχως τὸν πατέρα του, δὲν εἶναι πλέον παρά, ἀκριβῶς, μιὰ γραφή. Τουλάχιστον εἶναι αὐτὸ ποῦ λέει ἐκεῖνος ποῦ λέει, εἶναι ἡ θέση τοῦ πατέρα. Ἡ ἰδιοτυπία τῆς γραφῆς συνεπῶς θὰ ἦταν συνάρτηση τῆς ἀπουσίας τοῦ πατέρα. Μιὰ τέτοια ἀπουσία μπορεῖ φυσικὰ νὰ ὑπάρχει μὲ διαφορετικούς τρόπους, εὐδιάκριτα ἢ συγκεχυμένα, διαδοχικὰ ἢ συγχρόνως : μπορεῖ κανεὶς νὰ ἔχει χάσει τὸν πατέρα του, ἀπὸ φυσικὸ ἢ ἀπὸ βίαιο θάνατο, ἀπὸ ὁποιοδήποτε βίαιο γεγονός ἢ ἐξαιτίας μιᾶς πατροκτονίας· ἔπειτα μπορεῖ νὰ ἐπιζητεῖ τὴ βοήθεια, δυνατὴ ἢ ἀδύνατη, τῆς πατρικῆς παρουσίας, νὰ τὴν ἐπιζητεῖ εὐθέως ἢ νὰ προσποιεῖται ὅτι δὲν τὴν ἔχει ἀνάγκη, κλπ. Εἶναι γνωστὸ πόσο ἐπιμένει ὁ Σωκράτης στὴν οἰκτρὴ ἢ ἀλαζονικὴ ἔνδεια τοῦ λόγου ποῦ ἔχει παραδοθεῖ στὴ γραφή : « . . . χρειάζεται πάντα τὴ βοήθεια τοῦ πατέρα του (τοῦ πατρὸς ἀεὶ δεῖται βοηθοῦ) : διότι ὁ ἴδιος, πράγματι, δὲν εἶναι ἱκανὸς οὔτε νὰ ἀμυνθεῖ οὔτε νὰ βοηθήσει τὸν ἑαυτὸ του ».

Αὐτὴ ἡ ἔνδεια εἶναι ἀμφίσημη : ἀπορία, βεβαίως, τοῦ ὄρφανοῦ ποῦ ἔχει ἀνάγκη ὄχι μόνον νὰ τοῦ συμπαρασταθοῦν μὲ μιὰ παρουσία, ἀλλὰ νὰ τὸ φροντίζουν καὶ νὰ τοῦ προσφέρουν βοήθεια· ὅμως οἰκτίροντας τὸ ὄρφανό, συνάμα τὸ κατηγοροῦν, ὅπως καὶ τὴ γραφή, ὅτι ἐπιδιώκει νὰ ἀπομακρύνει τὸν πατέρα, ὅτι χειραφετεῖται μὲ αὐταρέσκεια καὶ αὐτάρκεια. Ἀπὸ τὴ θέση ἐκεῖνου ποῦ κρατᾷ τὸ σκῆπτρο, ἡ ἐπιθυμία τῆς γραφῆς ὑποδεικνύεται, προσδιορίζεται, καταγγέλλεται ὡς ἐπιθυμία τῆς ὀρφάνιας καὶ τῆς ἀνατρεπτικῆς πατροκτονίας. Αὐτὸ τὸ φάρμακον, λοιπόν, δὲν εἶναι κάτι τὸ ἐγκληματικὸ, ἕνα δηλητηριασμένο δῶρο;

Τὸ καθεστῶς αὐτοῦ τοῦ ὄρφανοῦ ποὺ κανεῖς δὲν ἀναλαμβάνει τὴ φροντίδα του ἐπικαλύπτει τὸ καθεστῶς ἐνὸς γράφειν τὸ ὅποιο, ἐπεὶ δὲν εἶναι τέκνο κανενὸς τὴ στιγμή ἀκριβῶς ποὺ προβαίνει στὴν ἐγγραφή, μόλις καὶ παραμένει τέκνο καὶ δὲν ἀναγνωρίζει πλέον τὴν καταγωγή του : μὲ τὴ σημασία τοῦ δικαίου καὶ τῆς ὀφειλῆς. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ γραφή, ὁ ζωντανὸς λόγος εἶναι ζωντανὸς ἐπεὶ δὲ ἔχει ἕναν ζωντανὸ πατέρα (ἐνῶ τὸ ὄρφανὸ εἶναι μισοπεθαμένο), ἕναν πατέρα παρόντα, ποὺ στέκει ὀρθίος στὸ πλευρὸ του, πίσω του, μέσα του, ποὺ τὸν ὑποστηρίζει μὲ τὴν ὀρθότητά του, ποὺ συμπαρίσταται στὸ τέκνο του αὐτοπροσώπως καὶ ἐξ ὀνόματός του.³⁶ Ὁ ζωντανὸς λόγος, ἀπὸ τὴν πλευρά του, ἀναγνωρίζει τὴν ὀφειλή του, ζεῖ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀναγνώριση καὶ ἀπαγορεύει στὸν ἑαυτό του, πιστεύει ὅτι μπορεῖ νὰ ἀπαγορεύσει στὸν ἑαυτό του, τὴν πατροκτονία. Ἀλλὰ ἡ ἀπαγόρευση καὶ ἡ πατροκτονία, ὅπως καὶ οἱ σχέσεις τῆς γραφῆς καὶ τοῦ λόγου (*parole*), εἶναι δομῆς ἀρκετὰ παράδοξες ὥστε νὰ μᾶς ὑποχρεώσουν ἀργότερα νὰ ἀρθρώσουμε τὸ κείμενο τοῦ Πλάτωνα μεταξὺ μιᾶς πατροκτονίας ἀπαγορευμένης καὶ μιᾶς πατροκτονίας διακηρυγμένης. Ἐτεροχρονισμένη δολοφονία τοῦ πατρὸς καὶ πρυτάνεως.

Ὁ Φαῖδρος καὶ μόνον θὰ ἀρκοῦσε γιὰ νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι ἡ εὐθύνη τοῦ λόγου, τοῦ νοήματός του καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων του, ἀνήκει νομίμως στὴ συμπαράσταση, στὴν παρουσία ὡς παρουσία τοῦ πατέρα. Πρέπει ἀδιάκοπα νὰ θέτουμε ἐρωτήματα στὶς « μεταφορές ». Ὅπως ὁ Σωκράτης, ἀπευθυνόμενος στὸν Ἔρωτα : « Ἄν προηγουμένως εἴπαμε κάτι σκληρὸ ἐναντίον σου, ὁ Φαῖδρος καὶ ἐγώ, πρέπει νὰ μέμφεσαι τὸν Λυσία, τὸν πατέρα τοῦ θέματος (τὸν τοῦ λόγου πατέρα) » (257 b). Ὁ λόγος ἐδῶ ἔχει τὴ σημασία τοῦ λόγου (*discours*) ποὺ ἐκφωνεῖται, τῶν ἐπιχειρημάτων ποὺ προτείνονται, τῆς εἰσήγησης ποὺ προκαλεῖ καὶ κατευθύνει τὴν προφορικὴ συζήτηση (τὸν λόγο). Τὸ νὰ μεταφραστεῖ, ὅπως μεταφράζει ὁ Robin, μὲ τὴ λέξη « θέμα » (*sujet*), δὲν συνιστᾷ μόνον ἕναν ἀναχρονισμό, ἀλλὰ καταστρέφει τὴν πρόθεση καὶ τὴν ὀργανικὴ ἐνότητα μιᾶς σημασίας. Διότι μόνον ὁ « ζωντανὸς » λόγος (*discours*), μόνον μιὰ ὁμιλία (*parole*) (καὶ ὄχι μιὰ θεματικὴ ἐνότητα [*thème*],

ένα αντικείμενο ή ένα θέμα [sujet] του λόγου [discours]) μπορεί να έχει πατέρα· κι επειδή διέπονται από μια αναγκαιότητα που από εδώ και στο εξής θα γίνεται για μας όλο και πιο ευκρινής, οι λόγοι είναι παιδιά. Άρκετά ζωηρά ώστε να διαμαρτύρονται όταν τους δοθεί ή ευκαιρία και να αφήνουν να τους κάνουμε ερωτήσεις· ικανά επίσης, και σ' αυτό διαφέρουν από τα γραπτά, να αποκρίνονται όταν ο πατέρας τους είναι εκεί. Οι λόγοι είναι ή υπεύθυνη παρουσία του πατέρα τους.

Μερικοί, για παράδειγμα, κατάγονται από τον Φαίδρο και αυτός καλείται να τους υποστηρίξει. Άς παραθέσουμε ένα ακόμα εδάφιο από τη μετάφραση του Robin που αυτή τη φορά μεταφράζει τον λόγο όχι με τη λέξη « θέμα » (sujet) αλλά με τη λέξη « επιχειρήμα » (argument) και έτσι, δέκα άραδες πιο κάτω, διακόπτει το παιχνίδι γύρω από την τέχνη των λόγων. (Πρόκειται για την τέχνη που διέθεταν ή ισχυριζονταν ότι διαθέτουν οι σοφιστές και οι ρήτορες, αυτή που είναι συνάμα τέχνη και έργαλειο, συνταγή, απόκρυφη αλλά μεταβιβάσιμη « πραγματεία », κλπ. Ο Σωκράτης εξετάζει εδώ αυτό το κλασικό πλέον πρόβλημα με βάση την αντίθεση της πειθοῦς (πειθῆεν) και της ἀλήθειας (ἀληθείας) (260 a).

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Συμφωνῶ, στην περίπτωση τουλάχιστον που τὰ επιχειρήματα (λόγοι) που θὰ ἐμφανιστοῦν στὸ δικαστήριο θὰ κατέθεταν, ὑπὲρ αὐτῆς, ὅτι εἶναι μιὰ τέχνη (τέχνη)! Γιατὶ μοῦ φαίνεται πῶς ἀκούω καὶ ἄλλα που ἐμφανίζονται στὴ συνέχεια· καὶ αὐτὰ τὰ επιχειρήματα διαμαρτύρονται καὶ καταθέτουν ὅτι ψεύδεται καὶ ὅτι δὲν εἶναι τέχνη, ἀλλὰ μιὰ ἄτεχνος τριβὴ : « Μιὰ ἀυθεντικὴ τέχνη τοῦ λόγου (parole) (Τοῦ δὲ λέγειν), λέει ὁ Σπαρτιάτης, ἂν δὲν ἔχει προσδεθεῖ στὴν ἀλήθεια, οὔτε ὑπάρχει οὔτε στὸ μέλλον μπορεῖ ποτὲ νὰ γεννηθεῖ ».

ΦΑΙΔΡΟΣ : Αὐτὰ τὰ επιχειρήματα, Σωκράτη, τὰ χρειαζόμεστε! (Τούτων δεῖ τῶν λόγων, ὦ Σώκρατες). Ἐμπρός! προσκόμισέ τα ἐδῶ· ἐξέτασέ τα : τί λένε καὶ με ποιούς ὄρους (τί καὶ πῶς λέγουσιν);

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Ἐμφανιστεῖτε λοιπὸν ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου πλάσματα εὐγενῆ (γενναῖα), καὶ πείσετε τὸν Φαῖδρο, πού εἶναι πατέρας ὠραίων παιδιῶν (καλλιπαιδὰ τε Φαῖδρον), ὅτι ἂν δὲν φιλοσοφῆσει ἄξια, ποτὲ δὲν θὰ γίνεαι ἄξιος νὰ μιλήσει γιὰ ὅτιδήποτε! Ἄς ἀπαντήσῃ τώρα ὁ Φαῖδρος... (260 e - 261 a)

Εἶναι πάλι ὁ Φαῖδρος, ἀλλὰ αὐτὴ τῇ φορᾷ στὸ Συμπόσιο, ἐκεῖνος πού πρέπει νὰ μιλήσῃ πρῶτος ἐπειδὴ ἔχει « καταλάβει τὴν πρῶτη θέση καὶ εἶναι συγχρόνως ὁ πατέρας τοῦ θέματος » (πατὴρ τοῦ λόγου) (177 d).

Αὐτὸ πού συνεχίζουμε, προσωρινὰ καὶ ἐπειδὴ εἶναι βολικό, νὰ τὸ ἀποκαλοῦμε μεταφορᾶ³⁷ ἀνήκει ἐν πάσῃ περιπτώσει σὲ ἓνα σύστημα. Ἄν ὁ λόγος ἔχει ἓναν πατέρα, ἂν εἶναι λόγος μόνο στὴν περίπτωσι πού τὸν βοηθάει ὁ πατέρας του, αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ εἶναι πάντα ἓνα ὄν (ὄν) καὶ μάλιστα ἓνα γένος τοῦ ὄντος (Σοφιστής 260 a), καὶ εἰδικότερα ἓνα ζωντανὸ ὄν. Ὁ λόγος εἶναι ἓνα ζῶον. Αὐτὸ τὸ ζῶο γεννιέται, μεγαλώνει, αὐξάνει, ἀνήκει στὴ φύση. Ἡ γλωσσολογία, ἡ λογικὴ, ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἡ ζωολογία συνδέονται μεταξύ τους καὶ ἀνήκουν στὸ ἴδιο πεδίο.

Περιγράφοντας τὸν λόγο ὡς ἓνα ζῶον, ὁ Πλάτων ἀκολουθεῖ ὀρισμένους ῥήτορες καὶ σοφιστὲς οἱ ὁποῖοι, στὴ νεκρικὴ ἀκαμψία τῆς γραφῆς, εἶχαν ἀντιπαραθέσει πρὶν ἀπὸ αὐτὸν τὸν ζωντανὸ λόγον (parole), πού μὲ ἀλάνθαστο τρόπο ρυθμίζεται μὲ βάση τὶς ἀναγκαιότητες τῆς παρούσας κατάστασις, τὶς προσδοκίαις καὶ τὰ αἰτήματα τῶν παρόντων συνομιλητῶν, πού μυρίζεται τοὺς τόπους ὅπου ὀφείλει νὰ παραχθεῖ, πού προσποιεῖται ὅτι κάμπτεται καὶ πτυχώνεται τῇ στιγμῇ ἀκριβῶς πού γίνεται πειστικὸς καὶ συνάμα ἐξουσιαστικὸς.^α

α. Ὁ συνειρμὸς λόγος-ζῶον ἐμφανίζεται στοὺς λόγους τοῦ Ἰσοκράτη *Κατὰ σοφιστῶν* καὶ τοῦ Ἀλκιδάμαντος *Περὶ σοφιστῶν*. Πρβλ. ἐπίσης W. Süß πού συγκρίνει λέξη πρὸς λέξη αὐτοὺς τοὺς δύο λόγους καὶ τὸν Φαῖδρο στὸ *Ethos*, *Studien zur alteren griechischen Rhetorik* (Leipzig 1910, σ. 34 καὶ ἑπ.) καὶ A. Diès, « Philosophie et rhétorique », *Autour de Platon*, I, σ. 103.

Ὁ λόγος, ζωντανὸ καὶ ἔμψυχο ὄν, εἶναι συνεπῶς ἓνας ὀργανισμὸς ποῦ ἔχει ἐπίσης γεννηθεῖ. Ἕνας ὀργανισμὸς : ἓνα ἴδιον (*propre*) διαφοροποιημένο σῶμα, μὲ ἓνα κέντρο καὶ μὲ ἄκρα, μὲ ἄρθρώσεις, ἓνα κεφάλι καὶ πόδια. Γιὰ νὰ εἶναι « προσήκων », ἓνας λόγος (*discours*) γραπτὸς θὰ ὄφειλε νὰ διέπεται ὅπως καὶ ὁ ζωντανὸς λόγος (*discours*) ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς ζωῆς. Ἡ λογογραφικὴ ἀναγκαιότητα (*ἀνάγκη λογογραφικὴ*) θὰ ὄφειλε νὰ εἶναι ἀνάλογη τῆς βιολογικῆς ἢ μᾶλλον τῆς ζωολογικῆς ἀναγκαιότητας. Διαφορετικά, ἔτσι δὲν εἶναι, δὲν ἔχει πλέον οὔτε οὐρὰ οὔτε κεφάλι. Διακυβεύονται βεβαίως ἡ *δομὴ* καὶ ἡ *σύσταση*, μέσα ἀπὸ τὸν κίνδυνο ποῦ διατρέχει ὁ λόγος νὰ χάσει διὰ τῆς γραφῆς καὶ τὴν οὐρὰ καὶ τὸ κεφάλι του :³⁸

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Ἄλλὰ τί νὰ ποῦμε γιὰ τὰ ὑπόλοιπα; Δὲν φαίνεται ὅταν νὰ ἔχει ρίξει ἀνακατεμένα τὰ στοιχεῖα τοῦ θέματος (τὰ τοῦ λόγου); Ἡ μήπως ὑπάρχει κάποια προφανῆς ἀναγκαιότητα ποῦ τὸν ὑποχρέωνε νὰ τοποθετήσῃ στὴ δευτέρη θέση αὐτὸ ποῦ ἔρχεται δεύτερο στὸν λόγο του (*discours*), ἀντὶ γιὰ κάποιο ἄλλο ἀπὸ τὰ πράγματα ποῦ εἶπε; Ὅσο γιὰ μένα, καθὼς ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἔχω ἰδέαν, εἶχα πραγματικὰ τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ συγγραφέας, θαρραλέα, τὰ ἔλεγε ὅπως τοῦ κατέβαιναν! Ξέρεις ἐσὺ κάποια ἀνάγκη *λογογραφικὴ* ποῦ νὰ τὸν ὑποχρέωσε νὰ βάλῃ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο στὴ σειρά τὸ ἓνα πλὴι στὸ ἄλλο;

ΦΑΙΔΡΟΣ : Εἶσαι πολὺ καλὸς ποῦ μὲ θεωρεῖς ἱκανὸ νὰ διαβλέψω τίς προθέσεις του μὲ τόση ἀκρίβεια!

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Κι ὅμως νὰ ἓνα πράγμα ποῦ νομίζω πὼς σ' αὐτὸ τουλάχιστον θὰ συμφωνήσεις : κάθε λόγος (*discours*) (λόγον) πρέπει νὰ ἔχει συσταθεῖ (*συνεστάναι*) ὅπως καὶ ἓνα ἔμψυχο ὄν (*ὡσπερ ζῶον*) : νὰ ἔχει ἓνα σῶμα ποῦ νὰ εἶναι τὸ δικό του, ἔτσι ποῦ νὰ μὴν εἶναι δίχως κεφάλι ἢ δίχως πόδια, ἀλλὰ νὰ ἔχει ἓνα μέσον καὶ συνάμα δύο ἄκρα, ποῦ νὰ εἶναι γραμμένα μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ συναρμύζουν μεταξὺ τους καὶ μὲ τὸ ὅλον. (264 b-c)

‘Ο ὀργανισμὸς ποὺ δημιουργήθηκε μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, πρέπει νὰ εἶναι καλογεννημένος, ἀπὸ καλὴ γενιά : « γενναῖα! », ἔτσι προσφωνοῦσε ὁ Σωκράτης, ἄς μὴν τὸ ξεχνᾶμε, τοὺς λόγους, αὐτὰ « τὰ εὐγενῆ πλάσματα ». Πράγμα ποὺ συνεπάγεται ὅτι αὐτὸς ὁ ὀργανισμὸς, ἐφόσον εἶναι γεννημένος, πρέπει νὰ ἔχει μιὰ ἀρχὴ καὶ ἓνα τέλος. Ἡ ἀπαίτηση τοῦ Σωκράτη γίνεται ἐδῶ ἀκριβῆς καὶ ἐπίμονη : ἓνας λόγος (*discours*) ὀφείλει νὰ ἔχει μιὰ ἀρχὴ καὶ ἓνα τέλος, νὰ ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ νὰ τελειώνει στὸ τέλος : « Φαίνεται πῶς ἀπέχει πολὺ ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ζητοῦμε τοῦτος ὁ ἄνθρωπος ποὺ οὔτε κὰν πιάνει τὸ θέμα ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ τὸ τέλος, ἐπιχειρώντας νὰ διανύσει τὸν λόγο πρὸς τὰ πίσω, κολυμπώντας ὑπτια! καὶ ἀρχίζει ἀπὸ αὐτὰ ποὺ θὰ ἔλεγε ὁ ἐραστής στὸν ἀγαπημένο του ὅταν θὰ ἐπρόκειτο πια νὰ τελειώσει! » (264 a). Οἱ ἐπιπτώσεις καὶ οἱ συνέπειες ἑνὸς τέτοιου κανόνα εἶναι βεβαίως τεράστιες ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ προφανεῖς ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται νὰ ἐπιμεινουμε. Ἐπεταὶ ὅτι ὁ ἐκφωνούμενος λόγος (*discours*) συμπεριφέρεται σὰν ἓνα πρόσωπο εὐθύς ἐξαρχῆς βοηθούμενο καὶ παριστάμενο αὐτοπροσώπως. Λόγος : « *Sermo tanquam personna ipse loquens* », ἀναφέρει ἓνα Πλατωνικὸ Λεξικό.^α “Ὅπως κάθε πρόσωπο, ὁ λόγος-ζῶων ἔχει ἓναν πατέρα.

“Ὅμως τί εἶναι ἓνας πατέρας;

Μήπως πρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι εἶναι γνωστὸς καὶ μὲ βάση αὐτὸν τὸν —γνωστὸ— ὄρο νὰ ἐξηγήσουμε τὸν ἄλλον ὄρο μέσα σὲ αὐτὸ ποὺ θὰ σπεύδαμε νὰ ἐξηγήσουμε ὡς μεταφορά; Ὅα λέγαμε τότε ὅτι ἡ προέλευση ἢ ἡ αἰτία τοῦ λόγου συγκρίνεται μὲ αὐτὸ ποὺ γνωρίζουμε ὅτι εἶναι ἡ αἰτία ἑνὸς ζωντανοῦ γιοῦ, δηλαδὴ ὁ πατέρας του. Ὅα κατανοοῦσαμε ἢ θὰ φανταζόμαστε τὴ γέννηση καὶ τὴ διαδικασία ἀνάπτυξης τοῦ λόγου μὲ ἀφετηρία μιὰ περιοχὴ ποὺ εἶναι ξένη πρὸς αὐτόν, τὴ μεταβίβαση τῆς ζωῆς ἢ τὶς σχέσεις τῆς τεκνογονίας. Ἀλλὰ ὁ πατέρας δὲν εἶναι ὁ γεννήτορας, ὁ « πραγματικὸς »

α. Fr. Ast, *Lexique platonicien*. Πρβλ. ἐπίσης B. Parrain, *Essai sur le logos platonicien*, 1942, σ. 211, καὶ P. Louis, *Les Métaphores de Platon*, 1945, σ. 43-44.

γενέτης, πριν από και έξω από κάθε σχέση με τη γλώσσα. Διότι, πράγματι, ως προς τί διακρίνεται ή σχέση πατέρας/γιός από τη σχέση αίτια/αποτέλεσμα ή γεννήτορας/γεννημένος, αν όχι από τη διάσταση του λόγου; Μόνον μια δύναμη λόγου (*discours*) έχει πατέρα. 'Ο πατέρας είναι πάντα πατέρας ενός όντος ζωντανού/όμιλούντος. Με άλλα λόγια, μόνον με άφετηρία τον λόγο αναγγέλλεται και δίνεται στη σκέψη κάτι σαν την πατρότητα.³⁹ 'Ακόμα κι αν ή φράση « πατέρας του λόγου » ήταν μια άπλη μεταφορά, ή πρώτη λέξη, που εμφανίζεται ως πλέον οικεία, θα δεχόταν παρ' όλα αυτά από τη δεύτερη περισσότερο σημασία από όση θα τής μεταβίβαζε. 'Η πρώτη οικειότητα έμπεριέχει πάντα κάποια σχέση συγκατοίκησης με τον λόγο. Τα ζώντα-όντα, πατέρας και γιός, αναγγέλλονται σε έμας, συσχετίζονται τó ένα με τó άλλο μέσα στην οικονομία του λόγου. 'Από την όποία, παρ'ά τ'α φαινόμενα, δέν βγαίνουμε ποτέ, για ν'α μεταφερθούμε, δια « μεταφορ'ας », σε μια ξένη περιοχή όπου θα συναντούσαμε πατεράδες, γιούς, ζώντες, κάθε είδους βολικά όντα που θα ήσαν πρόθυμα ν'α εξηγήσουν σε όποιον θα τó άγνοούσε, και μάλιστα δια παρομοιώσεων, τί γίνεται ακριβ'ως με τον λόγο, αυτό τó παραξένο πράγμα. "Αν και αυτή ή έστία είναι ή έστία κάθε μεταφορικότητας, ή φράση « πατέρας του λόγου » δέν είναι μια άπλη μεταφορά. Θα ήταν μια άπλη μεταφορά αν έπρόκειτο για την άπόφανση ότι ένα ζωντανό πλάσμα που δέν διαθέτει τή γλωσσική ικανότητα, αν έπιμέναμε ακόμα ν'α πιστεύουμε σε κάτι τέτοιο, έχει έναν πατέρα. 'Οφείλουμε, συνεπ'ως, ν'α προβούμε σε μια γενική άντιστροφή όλων τών μεταφορικών κατευθύνσεων, ν'α μη θέτουμε τó έρώτημα αν ό λόγος μπορεί ν'α έχει έναν πατέρα, αλλά ν'α καταλάβουμε ότι αυτό του όποιου ό πατέρας ισχυρίζεται ότι είναι πατέρας δέν μπορεί ν'α ύπάρξει δίχως τήν ουσιαστική δυνατότητα του λόγου.

'Ο λόγος όφειλέτης ενός πατέρα τί μπορεί ν'α σημαίνει αυτό; Π'ως τουλάχιστον μπορεί ν'α διαβαστεί μέσα στο στρώμα του πλατωνικού κειμένου που μάς ενδιαφέρει εδώ;

'Η μορφή του πατέρα, είναι γνωστό, είναι έπίσης και μορφή του άγαθού (*άγαθόν*). 'Ο λόγος αναπαριστάνει⁴⁰ εκείνο στο όποιο

είναι ὀφειλέτης, τὸν πατέρα, ποὺ εἶναι ἐπίσης ἀρχηγός, κεφάλαιο καὶ ἀγαθό. Ἡ μᾶλλον ὁ ἀρχηγός, τὸ κεφάλαιο, τὸ ἀγαθό. Πατήρ στα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ σημαίνει συγχρόνως ὄλα αὐτά. Οὔτε οἱ μεταφραστές οὔτε οἱ σχολιαστές τοῦ Πλάτωνα φαίνεται νὰ ἔλαβαν ὑπόψη τους τὸ παιχνίδι αὐτῶν τῶν σχημάτων. Εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο, ὀφείλουμε νὰ τὸ ἀναγνωρίσουμε, νὰ σεβαστεῖ κανεὶς σὲ μιὰ μετάφραση αὐτὸ τὸ παιχνίδι, καὶ τὸ γεγονὸς ἐντέλει ἐξηγεῖται, ὅπως καὶ τὸ ὅτι οὐδέποτε τὸ ἐξέτασαν μὲ προσοχή. Ἔτσι, τῆ στιγμῆ ποὺ ὁ Σωκράτης, στὴν *Πολιτεία* (V, 506 e), παραιτεῖται ἀπὸ τὴν προσπάθεια νὰ μιλήσει γιὰ τὸ ἀγαθὸ καθ' ἑαυτό, ἀμέσως προτείνει νὰ τὸ ἀντικαταστήσει μὲ τὸν ἔκγονό του, μὲ τὸν γιό του, τὸ τέκνο του :

« . . . ἄς ἀφήσουμε γιὰ τὴν ὥρα τὴν ἀναζήτηση τοῦ ἀγαθοῦ αὐτοῦ καθ' ἑαυτό· μοῦ φαίνεται πολὺ ὑψηλὸ γιὰ νὰ μπορέσει ἡ ὀρμὴ ποὺ διαθέτουμε νὰ μᾶς φέρει τὴν παρούσα στιγμὴ μέχρι τὴν ἀντίληψη ποὺ ἔχω σχηματίζει γι' αὐτό. Ἄλλὰ, ἂν τὸ θέλετε καὶ σεῖς, εἶμαι πρόθυμος νὰ σᾶς μιλήσω γι' αὐτὸ ποὺ νομίζω ὅτι εἶναι τὸ τέκνο (ἔκγονος) τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἡ εἰκόνα ποὺ τοῦ μοιάζει πιὸ πολὺ· εἰδεμὴ, ἄς ἀφήσουμε αὐτὸ τὸ ζήτημα.

Καλὰ, εἶπε, μιλήσε· καὶ μιὰν ἄλλη φορὰ θὰ ἐξοφλήσεις τὸ χρέος σου ἐξηγώντας μας τί εἶναι ὁ πατέρας.

Μακάρι, ἀπάντησα, νὰ καταστεῖ δυνατὸ ἐγὼ νὰ δώσω καὶ σεῖς νὰ λάβετε αὐτὴ τὴν ἐξήγηση ποὺ σᾶς ὀφείλω, ἀντὶ νὰ περιοριζόμαστε, ὅπως τώρα, στοὺς τόκους (τόκους). Πάρτε λοιπὸν αὐτὸν τὸν καρπὸ, αὐτὸ τὸ τέκνο τοῦ ἴδιου τοῦ ἀγαθοῦ (τόκον τε καὶ ἔκγονον αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ) ».

Ἡ λέξι *τόκος* ποὺ ἐδῶ προσεταιρίζεται τῆ λέξι *ἔκγονος*, σημαίνει τὴν παραγωγή καὶ τὸ προϊόν, τὴ γέννηση καὶ τὸ παιδί, κλπ. Αὐτὴ ἡ λέξι λειτουργεῖ μὲ αὐτὴ τὴ σημασία στὶς περιοχὲς τῆς γεωργίας, τῶν σχέσεων συγγένειας καὶ τῶν πιστωτικῶν συναλλαγῶν. Ὅπως θὰ δοῦμε, καμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τίς περιοχὲς δὲν βρίσκεται

ἔξω ἀπὸ τὸ πεδίο ὅπου ἐπενδύεται καὶ ἀσκειῖται ἡ δυνατότητα ἐνὸς λόγου.

Ὡς προῖόν, ὁ τόκος εἶναι τὸ παιδί, ἡ γέννα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζώων, ὅπως ἐπίσης εἶναι ὁ καρπὸς τῆς σπορᾶς ποῦ ἐμπιστεύτηκαν στὸ χωράφι καὶ ὁ τόκος ἐνὸς κεφαλαίου· εἶναι μιὰ πρόσσοδος ἢ μιὰ ἐπιστροφή. Μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε στὸ πλατωνικὸ κείμενο τὴν κατανομὴ ὄλων αὐτῶν τῶν σημασιῶν. Ἡ σημασία τῆς λέξης πατήρ τρέπεται κάποτε πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ χρηματιστικοῦ κεφαλαίου καὶ ἀποκτᾷ αὐτὸ ἀποκλειστικὰ τὸ νόημα. Στὸ ἴδιο τὸ κείμενο τῆς *Πολιτείας*, καὶ μάλιστα ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὸ ἐδάφιο ποῦ μόλις παραθέσαμε. "Ἐνα ἀπὸ τὰ μειονεκτήματα τῆς δημοκρατίας ὀφείλεται στὸν ρόλο ποῦ κάποιοι προσδίδουν στὸ κεφάλαιο : « Καὶ ἐν τῷ μεταξῷ αὐτοὶ οἱ τοκογλύφοι ποῦ πᾶνε μὲ σκυμμένο τὸ κεφάλι, κἀνοντας πῶς δὲν βλέπουν τοὺς δυστυχημένους, πληγῶνουν μὲ τὸ κεντρί τους, δηλαδὴ μὲ τὸ χρῆμα τους, ὅσους ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους πολῖτες τοὺς δίνουν λαβὴ γιὰ κάτι τέτοιο, καὶ πολλαπλασιάζοντας τοὺς τόκους τοῦ κεφαλαίου τους (τοῦ πατρὸς ἐκγόνοους τόκους πολλαπλασίους), κἀνουν νὰ πληθαίνουν μὲς στὸ κράτος οἱ κηφῆνες καὶ οἱ ζητιάνοι » (555 e).

Ἄλλὰ γι' αὐτὸν τὸν πατέρα, αὐτὸ τὸ κεφάλαιο, αὐτὸ τὸ ἀγαθὸ, αὐτὴ τὴν προέλευση τῆς ἀξίας καὶ τῶν ὄντων ποῦ προβαίνουν στὸ φαίνεσθαι, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μιλήσουμε ἀπλὰ ἢ ἄμεσα. Πρῶτα ἀπ' ὅλα ἐπειδὴ δὲν μποροῦμε νὰ ἀντικρίσουμε τὸ πρόσωπό τους ὅπως δὲν μποροῦμε καὶ νὰ κοιτάξουμε κατὰματα τὸν ἥλιο. Σχετικὰ μὲ αὐτὴ τὴν ἐκλαμψη καὶ τὸ θάμβος ποῦ προκαλεῖ ἡ ὄψη τοῦ ἡλίου, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ ἦταν σκόπιμο καὶ χρήσιμο νὰ ξαναδιαβάσει κανεὶς τὸ περιφημο ἐδάφιο τῆς *Πολιτείας* (VII, 515 c καὶ ἐπ.).

Ὁ Σωκράτης, λοιπόν, θὰ ἐπικαλεστεῖ μόνον τὸν αἰσθητὸν ἥλιο, τὸν γιό ποῦ μοιάζει στὸν πατέρα του, τὸ ἀνάλογο τοῦ νοητοῦ ἡλίου : « Μάθε λοιπόν τώρα, τοῦ εἶπα, πῶς ἐννοοῦσα τὸν ἥλιο ὅταν μιλοῦσα γιὰ τὸν γιό τοῦ ἀγαθοῦ (τὸν τοῦ ἀγαθοῦ ἐκγόνο), ποῦ τὸ ἀγαθὸν τὸν γέννησε ὁμοίό του (ὃν τὰγαθὸν ἐγέννησεν ἀνάλογο), καὶ εἶναι στὸν ὄρατὸ κόσμος, σὲ σχέση μὲ τὴν ὄραση καὶ τὰ ὄρατὰ ἀντικείμενα, ὅ,τι εἶναι τὸ ἀγαθὸν στὸν νοητὸ κόσμος,

σὲ σχέσηη μὲ τῇ νόησῃ καὶ τὰ νοητὰ ἀντικείμενα » (508 c).

Πῶς ὁ λόγος παρεμβάλλεται σ' αὐτὴ τὴν ἀναλογία μεταξὺ τοῦ πατέρα καὶ τοῦ γιοῦ, τῶν νοουμένων καὶ τῶν ὁρωμένων;

Τὸ ἀγαθὸ, ὑπὸ τὴν ὁρατῆ-ἀόρατῆ μορφῇ τοῦ πατέρα, τοῦ ἡ-λιου, τοῦ κεφαλαίου, εἶναι ἡ προέλευση τῶν ὄντων, τοῦ φαίνεσθαι καὶ τῆς ἔλευσης τῶν ὄντων στὸν λόγο πού συνάμα τὰ συνάγει καὶ τὰ διακρίνει : « Ὑπάρχει ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς ὠραίων πραγμά-των, ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀγαθῶν πραγμάτων, ἓνας μεγάλος ἀριθ-μὸς ἀπὸ κάθε εἶδους ἄλλα πράγματα, γιὰ τὰ ὅποια ἀποφαινόμε-στε ὅτι ὑπάρχουν καὶ τὰ διακρίνουμε μὲ τὸν λόγο (*language*) » (*εἶναι φαιμέν τε καὶ διορίζομεν τῷ λόγῳ*) (507 b).

Τὸ ἀγαθὸ (ὁ πατέρας, ὁ ἥλιος, τὸ κεφάλαιο) εἶναι συνεπῶς ἡ κρυμμένη, καταυγάζουσα καὶ ἐκτυφλωτικὴ, πηγὴ τοῦ λόγου. Καὶ ἐφόσον δὲν μπορούμε νὰ μιλήσουμε γι' αὐτὸ πού μᾶς ἐπιτρέπει νὰ μιλοῦμε (ἀπαγορεύοντας νὰ μιλοῦμε γι' αὐτὸ ἢ νὰ τοῦ μιλοῦμε ἐνώ-πιος ἐνωπίῳ), θὰ μιλοῦμε μόνον γι' αὐτὸ πού μιλάει καὶ γιὰ τὰ πράγ-ματα, μὲ τὴν ἐξάιρεση ἑνὸς καὶ μοναδικοῦ, γιὰ τὰ ὅποια γίνεται ἀδιάκοπα λόγος. Ἐφόσον δὲν μπορούμε νὰ ἀποδώσουμε λογαρια-σμὸ ἢ νὰ δώσουμε λόγο (*raison*) γι' αὐτὸ στὸ ὅποιο ὁ λόγος (λογα-ριασμὸς ἢ λόγος : *ratio*) εἶναι ὑπόλογος ἢ ὀφειλέτης, ἐφόσον δὲν μπορούμε νὰ λογαριάσουμε τὸ κεφάλαιο καὶ νὰ ἀντικρίσουμε τὴν κεφαλὴ καταπρόσωπο, θὰ πρέπει, μὲ μιὰ πράξη διαχωριστικὴ καὶ διακριτικὴ, νὰ λογαριάσουμε τὸν πληθυντικὸ τῶν τόκων, τῶν προ-σόδων, τῶν προϊόντων, τῶν τέκνων : « Καλά, εἶπε, μίλησε (*λέγε*)· καὶ μιὰν ἄλλη φορὰ θὰ ἐξοφλήσεις τὸ χρέος σου ἐξηγώντας μας τί εἶναι ὁ πατέρας. — Μακάρι, ἀπάντησα, νὰ καταστεῖ δυνατὸ ἐγὼ νὰ δώσω καὶ σεῖς νὰ λάβετε αὐτὴ τὴν ἐξήγησιν πού σᾶς ὀφείλω, ἀντὶ νὰ περιοριζόμαστε, ὅπως τώρα, στοὺς τόκους. Πάρτε λοιπὸν αὐτὸν τὸν καρπὸ, αὐτὸ τὸ τέκνο τοῦ ἴδιου τοῦ ἀγαθοῦ· ἀλλὰ προσέξτε μὴ σᾶς ἐξαπατήσω δίχως νὰ τὸ θέλω, ἀποδίδοντάς σας λαθασμένο τὸν λογαριασμὸ (τὸν λόγον) τῶν τόκων (τοῦ τόκου) » (507 a).

Ἀπὸ αὐτὸ τὸ παράθεμα, θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ κρατήσουμε ὅτι μαζί μὲ τὸν λογαριασμὸ (λόγος) τῶν ἀναπληρωμάτων (τοῦ πατέρα-κεφαλαίου-ἀγαθοῦ-προέλευσης, κλπ.), μαζί μὲ αὐτὸ πού βαίνει

ὑπεράνω τοῦ ἑνὸς μὲ τὴν ἴδια κίνηση μὲ τὴν ὁποία ἀποτραβιέται, ἀπουσιάζει καὶ γίνεται ἀόρατο, ἀπαιτώντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ ἀναπληρωθεῖ, μαζὶ μὲ τὴ διαφορὰ καὶ τὴ διακριτικότητα, ὁ Σωκράτης εἰσάγει ἢ ἀνακαλύπτει τὴν πάντα ἀνοιχτὴ δυνατότητα τοῦ *κιβδήλου*, αὐτοῦ πού εἶναι πλαστογραφημένο, ἀλλοιωμένο, ψεύτικο, ἀμφίβολο. Προσέξτε, λέει, μήπως σᾶς ἐξαπατήσω ἀποδίδοντάς σας ἕναν πλαστογραφημένο λογαριασμό τῶν τόκων (*κίβδηλον ἀποδιδούς τὸν λόγον τοῦ τόκου*). *Κιβδήλευμα*, εἶναι τὸ παραποιημένο ἐμπόρευμα. Τὸ ἀντίστοιχο ρῆμα (*κίβδηλεύω*) σημαίνει « ἀλλοιώνω ἕνα νόμισμα ἢ ἕνα ἐμπόρευμα, καί, κατ' ἐπέκταση, εἶμαι κακόπιστος ».⁴¹

Αὐτὴ τὴν προσφυγὴ στὸν λόγο, ἐξαιτίας τοῦ φόβου ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ τυφλωθεῖ ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐποπτεία τῆς ὄψης τοῦ πατέρα, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ κεφαλαίου, τῆς προέλευσης τοῦ εἶναι καθ' ἑαυτό, τοῦ εἶδους τῶν εἰδῶν, κλπ., αὐτὴ τὴν προσφυγὴ στὸν λόγο ὡς ἐκεῖνο πού μᾶς προστατεύει ἀπὸ τὸν ἥλιο, πού μᾶς προστατεύει κάτω ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ αὐτόν, ὁ Σωκράτης τὴν προτείνει καὶ ἀλλοῦ, κατὰ τὴν ἀνάλογη τάξῃ τοῦ αἰσθητοῦ ἢ τοῦ ὁρατοῦ. Θὰ παραθέσουμε ἕνα μεγάλο ἀπόσπασμα αὐτοῦ τοῦ κειμένου. Πέρα ἀπὸ τὸ ἐγγενὲς ἐνδιαφέρον του, ἐμπεριέχει πράγματι, στὴν καθιερωμένη του μετάφραση, πάντα ἐκείνην τοῦ Robin, κάποια ὀλισθήματα, ἀν μποροῦμε νὰ τὰ ἀποκαλοῦμε ἔτσι, ἐντελῶς χαρακτηριστικά.^α Αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα εἶναι ἀπὸ τὴν κριτικὴ τῶν « φυσικῶν », στὸν *Φαίδωνα* :

« Νά λοιπόν, συνέχισε ὁ Σωκράτης, ποιές ἦσαν μετὰ ἀπ' αὐτὸ οἱ σκέψεις μου, ἀφοῦ εἶχα ἀποθαρρυνθεῖ μὲ τὴ μελέτη τοῦ εἶναι (τὰ ὄντα) : ἔπρεπε νὰ προσέξω μήπως μοῦ συμβεῖ αὐτὸ τὸ ἀτύχημα πού παθαίνουν οἱ θεατῆς πού παρατηροῦν μιὰν ἔκλειψη ἡλίου· μπορεῖ πράγματι μερικοὶ νὰ χάσουν τὴν

α. Ὅφειλω στὴ φιλία καὶ τὴν ἐγρήγορη τῆς Francine Markovits τὸ ὅτι τὸ ἐπεσήμανε. Θὰ πρέπει προφανῶς νὰ παραβάλλουμε αὐτὸ τὸ κείμενο μὲ ἐκεῖνα τῶν βιβλίων VI καὶ VII τῆς *Πολιτείας*.

ὄραση, ἂν δὲν παρατηροῦν μὲς στὸ νερὸ ἢ μὲ κάποιον ἀνάλογο τρόπο τὴν εἰκόνα (εἰκόνα) τοῦ ἄστρου. Ναί, σκεφτόμουνα ὅτι κάτι τέτοιο μπορεῖ νὰ συμβεῖ καὶ σὲ μένα : φοβήθηκα μήπως τυφλωθεῖ ἐντελῶς ἡ ψυχὴ μου, προσηλώνοντας ἔτσι τὰ μάτια μου στὰ πράγματα καὶ προσπαθώντας, μὲ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις μου, νὰ ἔλθω σὲ ἐπαφὴ μὲ αὐτά. "Ἐκτοτε μοῦ φάνηκε ἀπαραίτητο νὰ καταφύγω στὴν πλευρὰ τῶν ἰδεῶν (ἐν λόγοις) καὶ νὰ ἐπιχειρήσω νὰ δῶ μέσα σ' αὐτὲς τὴν ἀλήθεια τῶν πραγμάτων . . . "Ἔτσι, ἀφοῦ σὲ κάθε περίπτωση πῆρα ὡς βάση τὴν ἰδέα (λόγον) ποὺ εἶναι κατὰ τὴν κρίση μου ἡ πιὸ στέρεη, κλπ. ». (99 d - 100a)⁴²

Ὁ λόγος εἶναι συνεπῶς ὁ πόρος. Πρέπει νὰ τρέπεται κανεὶς πρὸς αὐτόν, καὶ ὄχι μόνον ὅταν ἡ ἡλιακὴ πηγὴ εἶναι παρούσα καὶ κινδυνεῖ νὰ τοῦ κάψει τὰ μάτια ἂν τὰ καρφώσει πάνω της· πρέπει ἀκόμα νὰ ἐκτρέπεται πρὸς τὸν λόγο κι ὅταν ὁ ἥλιος κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ἔκλειψῆς του φαίνεται νὰ ἀπουσιάζει. Νεκρὸ, σβησμένο ἢ κρυμμένο, αὐτὸ τὸ ἄστρο εἶναι πιὸ ἐπικίνδυνο παρὰ ποτέ.

"Ἄς ἀφήσουμε τὰ νήματα νὰ ξεπετάγονται ἐδῶ κι ἐκεῖ. Μέχρι τώρα δὲν τὰ ἀκολουθήσαμε παρὰ μόνον γιὰ νὰ μᾶς ὀδηγήσουν ἀπὸ τὸν λόγο στὸν πατέρα, καὶ γιὰ νὰ συνδέσουν τὸν λόγο (*parole*) μὲ τὸν κύριο, τὸν ἀφέντη, τὸν ἄρχοντα, ἓνα ἄλλο ὄνομα ποὺ στὴν Πολιτεία ἀποδίδεται στὸν ἥλιο-κεφάλαιο-πατέρα-ἀγαθὸ (508 a). Ἀργότερα, μέσα ἀπὸ τὸν ἴδιον ἰστό, μέσα ἀπὸ τὰ ἴδια κείμενα, θὰ τραβήξουμε κι ἄλλα νήματα, θὰ ἀνασύρουμε κι ἄλλους γιούς, καὶ πάλι τὶς ἴδιες κλωστὲς γιὰ νὰ δοῦμε νὰ ὑφαίνονται ἢ νὰ ξηλώνονται ἄλλα σχέδια.

3. Η ΕΓΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΓΙΩΝ:

ΘΕΥΘ, ΕΡΜΗΣ, ΘΩΘ, ΝΑΜΠΟΥ, ΝΕΜΠΟ

« Η παγκόσμια ιστορία συνέχισε την πορεία της· οι πολύ άνθρωπιοι θεοί που είχε καταγγείλει ο Ξενοφάνης κατάντησαν ποιητικά πλάσματα ή δαίμονες, ώστόσο υποστηρίχθηκε ότι ένας από αυτούς, ο Έρμης Τρισμέγιστος, είχε υπαγορεύσει έναν κυμαινόμενο αριθμό βιβλίων (42 σύμφωνα με τον Κλήμη τον Άλεξανδρέα· 20.000 σύμφωνα με τον Ίάμβλιχο· 36.525 σύμφωνα με τους Ιερείς του Θώθ, που είναι και αυτός Έρμης) : όλα τα πράγματα του κόσμου ήσαν γραμμένα εκεί μέσα. Αποσπάσματα αυτής της φανταστικής βιβλιοθήκης, έρανισμένα ή χαλκευμένα από τον τρίτο αιώνα και μετά, συνθέτουν αυτό που ονομάζεται *Corpus hermeticum* . . . » (Jorge Luis Borges)

« A sense of fear of the unknown moved in the heart of this weariness, a fear of symbols and portents, of the hawklike man whose name he bore soaring out of this captivity on osier woven wing, of Thoth, the god of writers, writing with a reed upon a tablet and bearing on his narrow ibis head the cusped moon ». (*A portrait of the Artist as a Young Man*)

« Μια άλλη σχολή δηλώνει ότι όλος ο χρόνος έχει ήδη παρέρθει και ότι η ζωή μας δεν είναι παρά η άμυδρη και δίχως άμφιβολία πλαστή και άκρωτηριασμένη άνάμνηση ή άντανάκλαση μιās διαδικασίας άνέκκλητης. Μια άλλη ότι η ιστορία του σύμπαντος —και μέσα σ' αυτήν η ζωή μας και η πιό άσήμαντη λεπτομέρεια τής ζωής μας— είναι ή γραφή που παράγει ένας κατώτερος θεός για να συνεννοηθεί με έναν δαίμονα. Μια άλλη, ότι τὸ σύμπαν μοιάζει με αυτά τα κρυπτογράμματα μέσα στα όποια όλα τα σύμβολα δεν έχουν την ίδια αξία . . . » (Jorge Luis Borges)

Ἡ πρόθεσή μας ἦταν νὰ ὀδηγήσουμε ἀπλῶς τὴ σκέψη πρὸς τὴν κατεύθυνση ὅτι τὸ αὐθόρμητο, ἡ ἐλευθερία, ἡ ἰδιορρυθμία ποὺ ἀποδίδονται στὸν Πλάτωνα κατὰ τὸν χειρισμὸ τοῦ μύθου τοῦ Θεῦθ, ἐπιτηροῦνται καὶ περιορίζονται ἀπὸ αὐστηρὲς ἀναγκαιότητες. Ἡ ὀργάνωση τοῦ μύθου ὑπόκειται σὲ ἰσχυρότατους καταναγκασμούς. Αὐτοὶ συντάσσουν σὲ σύστημα κανόνες ποὺ ἐπισημαίνονται ἄλλοτε στὸ ἐσωτερικὸ αὐτοῦ ποὺ γιὰ μᾶς ἐπιμερίζεται ἐμπειρικὰ ὡς « ἔργο τοῦ Πλάτωνα » (ἤδη ὑποδείξαμε μερικούς), ὡς « πολιτισμὸς » ἢ « γλώσσα ἑλληνικὴ », καὶ ἄλλοτε, στὸ ἐξωτερικὸ, στὴν « ξένη μυθολογία », ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ Πλάτων δὲν δανείστηκε μόνον, καὶ κυρίως δὲν δανείστηκε ἓνα ἀπλὸ στοιχεῖο : τὴν ταυτότητα ἑνὸς προσώπου, τοῦ Θεῦθ, τοῦ θεοῦ τῆς γραφῆς. Πράγματι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μιᾶμε γιὰ δάνειο, δηλαδὴ γιὰ ἐξωτερικὴ καὶ τυχαία προσθήκη, ἀφοῦ δὲν ξέρουμε τί θὰ ἤθελε νὰ πεῖ ἐδῶ αὐτὴ ἡ λέξη.⁴³ Ὁ Πλάτων ὄφειλε νὰ συμμορφώσει τὸ ἀφήγημά του σὲ δομικοὺς νόμους. Οἱ πιὸ γενικοί, ἐκεῖνοι ποὺ διέπουν καὶ ἀρθρώνουν τὶς ἀντιθέσεις λόγος (*parole*)/γραφὴ, ζωὴ/θάνατος, πατέρας/γιὸς, κύριος/ὑπηρέτης, πρῶτος/δεύτερος, νόμιμος γιὸς/ὄρφανος-νόθος, ψυχὴ/σῶμα, ἐντὸς/ἐκτός, καλὸ/κακό, σοβαρότης/παιχνίδι, μέρα/νύχτα, ἥλιος/σελήνη, κλπ., κυριαρχοῦν ἐπίσης καὶ σύμφωνα μὲ τὰ ἴδια σχήματα ἀπεικόνισης στὴν αἰγυπτιακὴ, τὴ βαβυλωνιακὴ καὶ τὴν ἄσσυριακὴ μυθολογία. Πιθανὸν καὶ σὲ ἄλλες, ποὺ δὲν ἔχουμε οὔτε τὴν πρόθεση οὔτε τὰ μέσα νὰ τὶς τοποθετήσουμε ἐδῶ. Ἐφόσον τὸ ἐνδιαφέρον μας ἐπικεντρώνεται στὸ γεγονός ὅτι ὁ Πλάτων δὲν δανείστηκε ἀπλῶς ἓνα ἀπλὸ στοιχεῖο, μπορούμε νὰ θέσουμε ἐντὸς παρενθέσεων τὸ πρόβλημα τῆς πραγματικῆς γενεαλογίας καὶ τῆς ἐμπειρικῆς, ἔμπρακτης ἐπικοινωνίας τῶν πολιτισμῶν καὶ τῶν μυθολογιῶν.^α Θέλουμε μόνον νὰ ἀναγγείλουμε τὴν ἐσωτερικὴ καὶ δο-

α. Ἐδῶ δὲν μπορούμε παρὰ νὰ παραπέμψουμε σὲ ὅλες τὶς ἐργασίες ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἐπικοινωνία τῆς Ἑλλάδας μὲ τὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Μέση Ἀνατολή. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὑπάρχουν πολλές. Γιὰ τὶς πληροφορίες καὶ τὰ οὐσιαστικὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὸν Πλάτωνα, τὶς σχέσεις του μὲ τὴν Αἴγυπτο, τὴν ὑπόθεση τοῦ ταξιδιοῦ του στὴν Ἡλιούπολη, τὶς μαρτυρίες τοῦ Στράβωνα καὶ τοῦ Διογένη Λαέρτιου, μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀνατρέξει στὰ βιβλία τῶν Festu-

μική αναγκαιότητα που κατέστησε δυνατή μια τέτοια επικοινωνία και κάθε ένδεχόμενη μετάδοση των μυθευμάτων.

Ὁ Πλάτων βεβαίως δὲν περιγράφει τὸν Θεὸ ὡς πρόσωπο. Δὲν τοῦ ἀποδίδεται κανένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, οὔτε στὸν Φαῖδρο οὔτε στὴν πολὺ σύντομη ἀναφορὰ τοῦ Φιλήβου. Ἔτσι τουλάχιστον φαίνεται. Ἄλλὰ ἂν παρατηρήσουμε τὰ πράγματα μὲ ἐπιμονή, ὀφείλουμε νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἡ θέση ποὺ καταλαμβάνει, τὸ περιεχόμενο τῶν λόγων του καὶ τῶν ἐνεργειῶν του, οἱ σχέσεις τῶν θεμάτων, τῶν ἐνοιῶν καὶ τῶν σημαίνοντων μὲ τὰ ὁποῖα συμπλέκονται καὶ μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα πραγματώνονται οἱ ἐπεμβάσεις του, ὅλα αὐτὰ συγκροτοῦν μιὰ μορφή μὲ ἐξαιρετικὰ ἔντονα χαρακτηριστικά. Ἡ δομικὴ ἀναλογία ποὺ τὰ συσχετίζει μὲ ἄλλους θεοὺς τῆς γραφῆς, καὶ πρῶτα ἀπὸ ὅλα μὲ τὸν αἰγυπτιακὸ θεὸ Θῶθ, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἐνὸς ἀποσπασματικοῦ ἢ ὀλικοῦ δανείου, οὔτε κάτι ποὺ ὀφείλεται στὴν τύχη ἢ στὴ φαντασία τοῦ Πλάτωνα. Καὶ ἡ ταυτόχρονη εἰσδοχὴ τους, ἡ τόσο αὐστηρὴ καὶ ἄψογη ἐφαρμογὴ τους, μέσα στὴ συστηματικὴ διάταξη τῶν φιλοσοφημάτων τοῦ Πλάτωνα, αὐτὴ ἡ συναρμογὴ τοῦ μυθολογικοῦ καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ παραπέμπει σὲ μιὰ ἀναγκαιότητα ποὺ εἶναι θαμμένη πρὸ βαθιά.

Δίχως ἀμφιβολία ὁ θεὸς Θῶθ ἔχει πολλὰ πρόσωπα, πολλὲς ἐποχές, πολλὲς κατοικίες.^α Ἡ συνύφανση τῶν μυθολογικῶν ἀφηγημάτων μέσα στὰ ὁποῖα ἔχει συλληφθεῖ δὲν θὰ πρέπει νὰ παραμεληθεῖ. Παρ' ὅλα αὐτὰ κάποια σταθερὰ καὶ ἀμετάβλητα στοιχεῖα ξεχωρίζουν παντοῦ, σχεδιάζονται μὲ ἀδρούς χαρακτῆρες, μὲ ἔντονες μολυβιές. Θὰ μπαίναμε στὸν πειρασμὸ νὰ ποῦμε πῶς αὐτὰ τὰ στοιχεῖα συγκροτοῦν τὴν πάγια ταυτότητα αὐτοῦ τοῦ θεοῦ μέσα στὸ πάνθεον, ἂν ἡ λειτουργία του, ὅπως θὰ δοῦμε σὲ λίγο, δὲν ἦταν

---

gière, *Révélation d'Hermès Trismégiste* (Παρίσι, J. Gabalda, 1944-1954) τόμ. I, R. Godel, *Platon à Héliopolis d'Égypte* (Παρίσι, Les Belles Lettres, 1956), S. Sauneron, *Les Prêtres de l'ancienne Égypte* (Παρίσι, Le Seuil, 1957).

α. Πρβλ. Jacques Vandier, *La Religion égyptienne*, P.U.F., 1949, ἰδιαίτερα σελ. 64-65.

νά ἐργάζεται ἀκριβῶς γιὰ τὴν ἀνατρεπτικὴ ἐξάρθρωση τῆς ταυτότητας ἐν γένει, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ταυτότητα τῆς θεολογικῆς ἱεραρχίας.

Ὅμως ποιὰ εἶναι τὰ προσήκοντα χαρακτηριστικὰ γιὰ ὅποιον δοκιμάζει νὰ ἀνασυστήσῃ τὴ δομικὴ ὁμοιότητα ἀνάμεσα στὸ πλατωνικὸ σχῆμα καὶ τὰ ἄλλα μυθολογικὰ σχήματα τῆς προέλευσης τῆς γραφῆς; Ὁ ἐντοπισμὸς καὶ ἡ ἀνάδειξη αὐτῶν τῶν χαρακτηριστικῶν δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν μόνον γιὰ νὰ καθοριστεῖ καθεμίᾳ ἀπὸ τίς σημασίες μέσα στὸ παιχνίδι τῶν θεματικῶν ἀντιθέσεων, ἔτσι ὅπως τίς τοποθετήσαμε προηγουμένως σὲ μιὰ σειρά, ἢ μέσα στὸν πλατωνικὸ λόγο (*discours*), ἢ ἀκόμα μέσα σ' ἓνα σύστημα ἀπεικόνισης τῶν μυθολογιῶν. Ὁφείλουν νὰ ἀνοίγουν πρὸς τὴ γενικὴ προβληματικὴ τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν μυθευμάτων καὶ τῶν φιλοσοφημάτων πού ἀποτελεῖ τὴν προέλευση τοῦ δυτικοῦ λόγου. Δηλαδή μιᾶς ἱστορίας — ἢ μᾶλλον τῆς ἱστορίας — πού ἔχει ὀλόκληρη παραχθεῖ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς φιλοσοφικῆς διαφορᾶς μεξὺ μύθου καὶ λόγου, βυθιζόμενη τυφλὰ μὲς στὴ διαφορὰ σὰν νὰ βυθιζόταν μὲς στὴ φυσικὴ προφάνεια τοῦ ἴδιου τοῦ στοιχείου τῆς.

Στὸν Φαῖδρο, ὁ θεὸς τῆς γραφῆς εἶναι λοιπὸν⁴⁴ ἓνα δευτερεῖον πρόσωπο, ἓνας ὑφιστάμενος, ἓνας τεχνοκράτης δίχως ἐξουσία νὰ παίρνει ἀποφάσεις, ἓνας μηχανικός, ἓνας ἐφευρετικὸς καὶ πανουργὸς ὑπηρέτης πού ἔγινε δεκτὸς σὲ ἀκρόαση ἀπὸ τὸν βασιλιὰ τῶν θεῶν. Ὁ βασιλιάς εὐαρεστήθηκε νὰ τὸν δεχτεῖ στὸ συμβούλιό του. Ὁ Θεὸς παρουσιάζει μιὰ τέχνη καὶ ἓνα φάρμακον στὸν βασιλιὰ, πατέρα καὶ θεὸ πού μιλάει ἢ διατάσσει μὲ τὴν ἠλιόφωτη φωνή του. Ὅταν ἐκεῖνος θὰ ἔχει ἀφήσει τὴν κρίση του νὰ ἀκουστεῖ, νὰ ἐννοηθεῖ, ὅταν θὰ τὴν ἔχει ἀφήσει νὰ πέσει ἀπὸ ψηλὰ καὶ μὲ τὴν ἴδια κίνηση (*du même coup*) θὰ ἔχει παραγγεῖλει νὰ ἐγκαταλειφθεῖ τὸ φάρμακον, τότε ὁ Θεὸς δὲν θὰ ἀποκριθεῖ. Οἱ δυνάμεις πού εἶναι παρούσες ἐπιβάλλουν νὰ παραμείνει στὴ θέση του.

Δὲν ἔχει τὴν ἴδια θέση στὴν αἰγυπτιακὴ μυθολογία; Καὶ ἐκεῖ ἐπίσης ὁ Θῶθ εἶναι ἓνας θεὸς γεννημένος. Συχνὰ ὀνομάζεται γιὸς τοῦ θεοῦ-βασιλιᾶ, τοῦ θεοῦ-ἡλίου, τοῦ Ἄμμωνα-Ρά : « Εἶμαι ὁ

Θάθ, ὁ πρωτότοκος γιὸς τοῦ Ρά ».α Ὁ Ρά (ἥλιος) εἶναι ὁ θεὸς δημιουργὸς καὶ γεννᾷ μὲ τὴ διαμεσολάβηση τοῦ ρήματος.β Τὸ ἄλλο του ὄνομα, αὐτὸ ἀκριβῶς μὲ τὸ ὁποῖο προσδιορίζεται στὸν Φαῖδρο, εἶναι Ἄμμων. Ἐποδεκτὴ σημασία αὐτοῦ τοῦ κυρίου ὀνόματος : ὁ κρυμμένος.γ Συνεπῶς ἔχουμε ἐδῶ ἕναν ἀκόμα κρυμμένο ἥλιο, ἕναν πατέρα ὄλων τῶν πραγμάτων, ποὺ ἀφήνει τὸν λόγο (*parole*) νὰ τὸν ἀντιπροσωπεύει καὶ νὰ τὸν ἀναπαριστάνει.

Τὸ ἐνιαῖο σχῆμα τοῦ συστήματος ἀπεικόνισης αὐτῶν τῶν σημασιῶν — ἡ δύναμη τοῦ λόγου (*parole*), ἡ δημιουργία τοῦ εἶναι καὶ

α. Πρβλ. S. Morenz, *La Religion égyptienne*, Payot, 1962, σελ. 58. Αὐτὴ ἡ διατύπωση εἶναι ἀξιοσημείωτη, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Morenz, ἕνεκα τῆς παρουσίας τοῦ πρώτου προσώπου. « Αὐτὸ τὸ σπάνιο εὑρημα μᾶς φαίνεται ἀξιοσημείωτο διότι παρόμοιες διατυπώσεις συναντῶνται συχνὰ στοὺς ὕμνους ποὺ ἔχουν συντεθεῖ ἐλληνικὰ καὶ ποὺ στὴν πλοκὴ τους ἐμπεριέχεται κάποια παρέμβαση τῆς αἰγυπτιακῆς θεᾶς Ἴσιδος (« Ἐγὼ εἶμαι ἡ Ἴσις », κλπ.) κατὰ συνέπεια, νομίζω μποροῦμε νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα ἀν αὐτὴ ἡ διατύπωση δὲν προδίδει μιὰ ἐξω-αἰγυπτιακὴ προέλευση αὐτῶν τῶν μύθων ».

β. Πρβλ. S. Sauneron, σελ. 123 : « Ὁ ἀρχικὸς θεός, γὰρ νὰ δημιουργήσῃ, ἀρκοῦσε νὰ μιλήσῃ καὶ τὰ ὄντα καὶ τὰ πράγματα ποὺ ἀνέφερε γεννήθησαν μὲ τὴ φωνὴ του », κλπ.

γ. Πρβλ. Morenz, σελ. 46, καὶ S. Sauneron ποὺ σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα παρέχει τίς ἀκόλουθες διευκρινίσεις : « Τί σημαίνει ἀκριβῶς τὸ ὄνομά του, τὸ ἀγνοοῦμε. Ἐντούτοις τὸ πρόφεραν μὲ τὸν ἴδιον τρόπο ὅπως καὶ ἕνα ἄλλο ὄνομα ποὺ σήμαινε “κρύβω”, “κρύβομαι”, καὶ οἱ γραφεῖς ἔπαιξαν μὲ αὐτὴ τὴ συνήχηση ὀρίζοντας τὸν Ἄμμωνα σὰν τὸν μεγάλο θεὸ ποὺ μπρὸς στὰ παιδιὰ του καλύπτει τὴν πραγματικὴ ὄψη του . . . Ἄλλὰ ὀρισμένοι δὲν δίστασαν νὰ πᾶνε ἀκόμα πιὸ μακριὰ : ὁ Ἐκαταῖος ἀπὸ τὰ Ἀβδηρα κατέγραψε μιὰ παράδοση τοῦ ἱερατείου σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὑποτίθεται ὅτι αὐτὸ τὸ ὄνομα (Ἄμμων) ἦταν ὁ ὄρος ποὺ χρησιμοποιοῦσαν στὴν Αἴγυπτο γιὰ νὰ καλέσουν κάποιοι . . . Εἶναι ἀκριβὲς ὅτι ἡ λέξις *amoini* σημαίνει “ἐλθὲ”, “ἐλθὲ πρὸς με” ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, εἶναι γεγονός ὅτι ὀρισμένοι ὕμνοι ἀρχίζουν μὲ τίς λέξεις *Amoini Amoun* . . . “Ἐλθὲ πρὸς με, Ἄμμων”. Ἡ συνήχηση καὶ μόνον αὐτῶν τῶν δύο λέξεων ἀποτελεσε κίνητρο γιὰ τοὺς ἱερεῖς ὥστε νὰ ὑποπτευθοῦν κάποια ἐσωτερικὴ σχέση μεταξὺ τους — ὥστε νὰ βροῦν ἐκεῖ τὴν ἐξήγηση τοῦ θεοῦ ὀνόματος : ἔτσι, ἀπευθυνόμενοι στὸν ἀρχέγονο θεὸ . . . ὡς ἕνα ὄν ἀόρατο καὶ κρυμμένο, τὸν προσκαλοῦν καὶ τὸν προτρέπουν, ἀποκαλώντας τὸν Ἄμμωνα, νὰ φανερωθεῖ σ’ αὐτοὺς καὶ νὰ ἀποκαλυφθεῖ ». (σελ. 127)⁴⁵

τῆς ζωῆς, ὁ ἥλιος (δηλαδή, ὅπως θὰ δοῦμε, ὁ ὀφθαλμός), τὸ κρύπτεσθαι⁴⁶— συναιρεῖται στὸ ἐσωτερικὸ αὐτοῦ πού θὰ μπορούσε νὰ ἀποκληθεῖ ἡ ἱστορία τοῦ αὐγοῦ ἢ τὸ αὐγὸ τῆς ἱστορίας. Ὁ κόσμος γεννήθηκε ἀπὸ ἓνα αὐγὸ. Ἀκριβέστερα, ὁ ζωντανὸς δημιουργὸς τῆς ζωῆς γεννήθηκε ἀπὸ ἓνα αὐγὸ : ὁ ἥλιος, συνεπῶς, βρισκόταν ἀρχικὰ μὲς στὸ κέλυφος ἐνὸς αὐγοῦ. Πράγμα πού ἐξηγεῖ πολλὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἄμμωνα-Ρά : εἶναι ἐπίσης πτηνὸ, ἓνα γεράκι (« Εἶμαι τὸ μεγάλο γεράκι πού βγῆκε ἀπὸ τὸ αὐγὸ του »). Ἄλλὰ καθὼς ὁ Ἄμμων-Ρά εἶναι ἡ προέλευση τοῦ παντός, εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ προέλευση τοῦ αὐγοῦ. Ἔτσι ἄλλοτε τὸν προσδιορίζουν ὡς πτηνὸ-ἥλιο πού γεννήθηκε ἀπὸ τὸ αὐγὸ καὶ ἄλλοτε ὡς ἀρχέγονο πτηνὸ, ὡς φορέα τοῦ πρώτου αὐγοῦ. Σ' αὐτὴ τὴν ἐκδοχὴ, καθὼς ἡ δύναμη τοῦ λόγου (*parole*) ταυτίζεται μὲ τὴ δύναμη τῆς δημιουργίας, μερικὰ κείμενα μιλοῦν γιὰ « τὸ αὐγὸ ἐκείνου πού ἀσταμάτητα κακαρίζει ». Δὲν θὰ εἶχε κανένα νόημα ἐδῶ νὰ θέσουμε τὸ τετριμμένο καὶ συνάμα φιλοσοφικὸ ἐρώτημα « τοῦ αὐγοῦ καὶ τῆς κότας », τῆς λογικῆς, χρονολογικῆς ἢ ὄντολογικῆς προτεραιότητος τῆς αἰτίας ἐπὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα μερικὲς σαρκοφάγοι ἔχουν ἀπαντήσει ὑπέροχα : « Ὡ Ρά, πού βρίσκεσαι μέσα στὸ αὐγὸ σου ». Ἄν προσθέσουμε ὅτι τὸ αὐγὸ εἶναι ἓνα « κρυμμένο αὐγὸ »^α, θὰ ἔχουμε συγκροτήσει ἀλλὰ καὶ ἀνοίξει ἐπίσης τὸ σύστημα αὐτῶν τῶν σημασιῶν.

Ἡ ὑποταγὴ τοῦ Θῶθ, αὐτῆς τῆς Ἰβέως, τοῦ πρωτότοκου γιοῦ τοῦ ἀρχέγονου πτηνοῦ, σημαδεύεται μὲ πολλοὺς τρόπους : στὸ μεμφικὸ δόγμα, γιὰ παράδειγμα, ὁ Θῶθ εἶναι αὐτὸς πού ἐκτελεῖ, διὰ τῆς γλώσσας, τὸ δημιουργικὸ σχέδιο τοῦ Ὡρου.^β Φέρει τὰ ἐμβλή-

α. Πρβλ. Morenz, σελ. 232-233. Ἡ παράγραφος πού ἐδῶ κλείνει θὰ ἔχει σημαδέψει τὸ γεγονός ὅτι αὐτὴ ἡ φαρμακεία τοῦ Πλάτωνα συμπαρασύρει καὶ τὸ κείμενο τοῦ Bataille, ἐγγράφοντας στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἱστορίας τοῦ αὐγοῦ τὸν ἥλιο τοῦ καταραμένου ἀποθέματος.⁴⁷ Ἄλλωστε τὸ σύνολο αὐτοῦ τοῦ δοκιμίου δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὸ τίποτα ἄλλο, ὅπως θὰ ἔχει ἤδη γίνεи ἀντιληπτό, πάρεξ μιὰ ἀνάγνωση τοῦ *Finnegans Wake*.⁴⁸

β. Πρβλ. Vandier, σελ. 36 : « αὐτὲς οἱ δύο θεότητες (ὁ Ὡρος καὶ ὁ Θῶθ), ὑποστηρίζεται ὅτι εἶχαν συνεργαστεῖ κατὰ τὴν πράξιν τῆς δημιουργ-

ματα τοῦ μεγάλου θεοῦ-ἡλίου. Τὸν ἐρμηνεύει ὡς ἐκπρόσωπός του. Καὶ ὅπως ὁ Ἕλληνας ὁμολόγός του ὁ Ἑρμῆς, γιὰ τὸν ὁποῖον ἐξάλ-
λου ὁ Πλάτων δὲν μιλάει ποτέ, κρατάει τὸν ρόλο τοῦ θεοῦ ἀγγέλου,
τοῦ πανούργου πολυμήχανου καὶ λεπτοῦ διαμεσολαβητῆ πού ὑπε-
ξαιρεῖ καὶ πάντα ὑπεξαιρεῖται. Θεὸς (τοῦ) σημαίνων (-οντος). Ὁ,τι
ἐκεῖνος πρέπει νὰ ἐκφράσει ἢ νὰ σχηματίσει μὲ λέξεις, ὁ Ἔρως τὸ
ἔχει ἤδη σκεφθεῖ. Ἡ γλῶσσα, συνεπῶς, πού ὁ ἴδιος ἔχει ὀριστεῖ
θεματοφύλακας καὶ γραμματέας τῆς, δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ
νὰ ἀναπαριστάνει —ἔτσι ὥστε νὰ μεταβιβάζει τὸ μήνυμα— μὴν
ἤδη σχηματισμένη θεϊκὴ σκέψη, ἓνα τελεσιδικιο σχέδιο.^α Τὸ μήνυ-
μα δὲν εἶναι, ἀναπαριστάνει μόνον τὴν ἀπολύτως δημιουργικὴ στιγ-
μῆ. Εἶναι ἓνας λόγος (*parole*) δευτερεύων καὶ δευτερογενής. Καὶ
ὅταν ὁ Θῶθ ἔχει νὰ κάνει μᾶλλον μὲ τὴν ὁμιλούμενη γλῶσσα παρὰ
μὲ τὴ γραφῆ, πράγμα πού εἶναι μᾶλλον σπάνιο, δὲν εἶναι ποτέ ὁ
δημιουργὸς ἢ ὁ ἀπόλυτος μύστης τῆς γλώσσας. Ἀντιθέτως, εἶναι
ἐκεῖνος πού εἰσάγει στὴ γλῶσσα τὴ διαφορὰ καὶ ἐκεῖνος στὸν ὁποῖον
ἀποδίδεται ἢ προέλευση τῆς πλειονότητος τῶν γλωσσῶν.^β (Ἄρ-

γίας, ὁ Ἔρως ἀντιπροσωπεύοντας τὴ σκέψη πού συλλαμβάνει καὶ ὁ Θῶθ
τὸν λόγο (*parole*) πού ἐκτελεῖ » (σελ. 64). Πρβλ. ἐπίσης A. Erman, *La Reli-
gion des Égyptiens*, Payot, σελ. 118.

α. Πρβλ. Morenz, σελ. 46-47, καὶ Festugière, σελ. 70-73. Ὡς ἀγγε-
λος ὁ Θῶθ εἶναι, κατὰ συνέπεια, καὶ διερμηνέας, ἐρμηνεύς.⁴⁹ Αὐτὸ εἶναι ἓνα
ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, τῆς ὁμοιότητος μὲ τὸν Ἑρ-
μῆ. Ὁ Festugière τὸ ἀναλύει στὸ κεφάλαιο IV τοῦ βιβλίου του.

β. Ὁ J. Cerny παραθέτει ἓναν ὕμνο στὸν Θῶθ πού ἀρχίζει μὲ αὐτὰ τὰ
λόγια : « Χαῖρε Θῶθ-Σελήνη, πού ξιανες τις γλῶσσες κάθε χώρας νὰ δια-
φέρουν ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη ». Ὁ Cerny πιστεῖ πῶς αὐτὸ τὸ γραπτὸ ἀποδει-
κτικὸ στοιχεῖο εἶναι μοναδικό, ἀλλὰ δὲν ἀργῆσε νὰ ἀντιληφθεῖ ὅτι ὁ Boylan
(*Thot, The Hermes of Egypt*, Λονδίνο, 1922) παρέθετε (σελ. 184) ἓναν ἄλλο
ἀνάλογο πάτυρο (« ἐσὺ πού διέκρινες [ἢ χώρισες] τὴ γλῶσσα ἀπὸ χώρα σὲ
χώρα ») καὶ ἀκόμα ἓναν ἄλλο (σελ. 197) (« ἐσὺ πού διέκρινες τὴ γλῶσσα κάθε
ξένης χώρας »). Πρβλ. J. Cerny, *Thoth, as Creator of Languages*, στὸ *The
Journal of Egyptian Archaeology*, Λονδίνο, 1948, σελ. 121 καὶ ἐπ., S. Sau-
neron, *La Différenciation des langages d'après la tradition égyptienne*,
Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie orientale du Caire, Κάιρο,
1960.

γότερα, επιστρέφοντας στον Πλάτωνα και τον Φίληβο, θα άναρωτηθοϋμε αν η διαφοροποίηση είναι μια στιγμή επόμενη και δευτερογενής και αν αυτή η « δευτερογένεια » δέν είναι η άνάδυση του γραφήματος ως προέλευσης και δυνατότητας του ίδιου του λόγου.⁵⁰ Στον Φίληβο, ο Θεϋθ άναφέρεται πράγματι ως ο δημιουργός τής διαφορᾶς : τής διαφοροποίησης στο έσωτερικό τής γλώσσας και όχι τής πλειονότητας των γλωσσών. 'Εντούτοις πιστεύουμε ότι και τὰ δύο προβλήματα είναι στη ρίζα τους άδιαχώριστα.)

Θεός τής δευτερογενούς γλώσσας και τής γλωσσικής διαφορᾶς, ο Θώθ δέν μπορεί νά γίνει ο θεός του δημιουργικού λόγου (*parole*) παρά μόνον διά μετωνυμικών ύποκαταστάσεων, δι' ιστορικών μεταθέσεων και κάποτε διά βιαίων άνατροπών.

'Η διαδικασία ύποκατάστασης βάζει έτσι τον Θώθ στη θέση του Ρά όπως βάζει τη σελήνη στη θέση του ήλιου. 'Ο θεός τής γραφής γίνεται έτσι ο άναπληρωτής του Ρά, προστιθέμενος σ' αυτόν και άντικαθιστώντας τον κατά την άπουσία του και την ουσιαστική έξαφάνισή του. 'Ομοια είναι και η προέλευση τής σελήνης ως άναπληρώματος του ήλιου, του φωτός τής νύχτας ως άναπληρώματος του φωτός τής μέρας. 'Η γραφή, ως άναπλήρωμα στον λόγο (*parole*).⁵¹ « Μια μέρα, ένω ο Ρά ήταν στον ούρανό, ειπε : " Φέριτε μου τον Θώθ ", και εϋθύς του τον έφεραν. 'Η Μεγαλειότητα αυτού του θεού ειπε στον Θώθ : " Νά είσαι στη θέση μου στον ούρανό, όταν έγω λάμπω για τους μακάριους στις κατώτερες περιοχές . . . Είσαι στη θέση μου, ο άντικαταστάτης μου, και θα σε ονομάζουν έτσι : Θώθ, ο άντικαταστάτης του Ρά ". "Επειτα άνάβλυσαν κάθε είδους πράγματα χάρη στα λογοπαίγνια του Ρά. Είπε στον Θώθ : " Θα σε κάνω νά περιβάλεις (*ioh*) τους δύο ούρανους με τὸ κάλλος και τις άκτίνες σου —και τότε γεννήθηκε η σελήνη (*ioh*) ". 'Αργότερα, ύπαινισσόμενος τὸ γεγονός ότι ο Θώθ καταλαμβάνει, ως άντικαταστάτης του Ρά, μια κάπως κατώτερη βαθμίδα : " Θα σε κάνω νά πέμπεις (*hob*) μεγαλύτερους από σένα " —και τότε γεννήθηκε η "Ιβις (*hib*), τὸ πτηνὸ του Θώθ ».α

α. A. Erman, σελ. 90-91.

Αὐτὴ ἡ ὑποκατάσταση πού ἐπιτελεῖται σάν ἓνα καθαρὸ παι-
χνίδι ἰχνῶν καὶ ἀναπληρωμάτων ἢ, ἂν πάλι θέλετε, στὸ ἐσωτερικὸ
τῆς τάξης τοῦ καθαροῦ σημαίνοντος δίχως καμία πραγματικότητα,
καμία ἀναφορὰ ἀπολύτως ἐξωτερική, κανένα ὑπερβατικὸ σημαίνόμε-
νο νὰ ἔρχεται νὰ τὴν ὀριοθετήσει, νὰ τὴν περιορίσει, νὰ τὴν ἐλέγξει,
αὐτὴ ἡ ὑποκατάσταση πού θὰ μπορούσε νὰ κριθεῖ « τρελὴ » καθότι
εἶναι δυνατὸν νὰ συνεχίζεται ἐπ' ἄπειρον μὲς στὸ στοιχεῖο τῆς γλωσ-
σικῆς ἀντιμετάθεσης τῶν ὑποκατάστατων, καὶ τῶν ὑποκατάστα-
των τῶν ὑποκατάστατων, αὐτὴ ἡ ἀχαλίνωτη ἀλληλουχία τῶν ἀλυ-
σιδωτῶν συνειρμῶν δὲν εἶναι λιγότερο βίαιη. Δὲν θὰ εἴχαμε κατα-
λάβει τίποτα ἀπὸ αὐτὴ τὴ « γλωσσικὴ » « ἐμμένεια » ἂν τὴ θεω-
ρούσαμε τὸ εἰρηνικὸ στοιχεῖο μέσα στὸ ὁποῖο ἀναπτύσσεται ἓνας
πλασματικὸς πόλεμος, ἓνα ἀκίνδυνο λογοπαίγνιο, σὲ ἀντίθεση μὲ
κάποιο λυσσαλέο πόλεμο πού θὰ εἶχε ξεσπάσει μὲς στὴν « πραγμα-
τικότητα ». Δὲν εἶναι μιὰ πραγματικότητα ξένη πρὸς τὰ « λογο-
παίγνια » αὐτὴ στὴν ὁποία ὁ Θῶθ συμμετέχει τόσο συχνὰ σὲ συνω-
μοσίες, σὲ δολοποκίες, σὲ τεχνάσματα σφετερισμοῦ τοῦ θρόνου
πού στρέφονται ἐναντίον τοῦ βασιλιᾶ. Βοηθάει τοὺς γιούς νὰ ἀπαλ-
λαγοῦν ἀπὸ τὸν πατέρα, τοὺς ἀδελφούς νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸν ἀ-
δελφὸ πού ἔγινε βασιλιάς. Ἡ Νούτ, πού ὁ Ρὰ τὴν εἶχε καταραστεῖ,
δὲν εἶχε στὴ διάθεσή της καμιὰ ἡμερομηνία, καμιὰ μέρα τοῦ ἡμε-
ρολογίου γιὰ νὰ γεννήσει ἓνα παιδί. Ὁ Ρὰ τῆς εἶχε φράξει τὸν χρό-
νο καὶ κάθε μέρα πού θὰ ἔφερνε στὸ φῶς τῆς μέρας ἓνα παιδί, κάθε
περίοδο πού θὰ ἔφερνε στὸν κόσμο ἓνα παιδί. Ὁ Θῶθ, πού ἔχει ἐπί-
σης μιὰ λογιστικὴ ἐξουσία στὸν θεσμὸ καὶ τὴ ροὴ τοῦ ἡμερολογίου,
προσθέτει τὶς πέντε ἐπαγόμενες μέρες. Αὐτὸς ὁ συμπληρωματι-
κὸς χρόνος ἐπιτρέπει στὴ Νούτ νὰ γεννήσει πέντε παιδιὰ : τὸν
Χαρόερι, τὸν Σέθ, τὴν Ἴσιδα, τὴ Νέφθυ καὶ τὸν Ὅσιρι, πού ἀρ-
γότερα ἐπρόκειτο νὰ γίνεῖ βασιλιάς στὴ θέση τοῦ πατέρα του τοῦ
Ζέμπ. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ὅσιρι (βασιλιᾶ-ἡλιου),
ὁ Θῶθ, πού ἦταν κι αὐτὸς ἀδελφός του^α, « μύησε τοὺς ἀνθρώπους
στὰ γράμματα καὶ τὶς τέχνες », « δημιούργησε τὴν ἱερογλυφικὴ

α. A. Erman, σελ. 96.

γραφή για να τους επιτρέψει να παγιάνουν τις σκέψεις τους ».^α "Όμως αργότερα συμμετέχει σε μια συνωμοσία του Σέθ, του ζηλόφρονου αδελφού του "Οσιρι. Είναι γνωστός ο περιώνυμος μύθος του θανάτου του "Οσιρι : τόν έκλεισαν με δόλο σ' ένα κιβώτιο που είχε το μέγεθός του και τόν ξαναβρήκε ύστερα από πολλές περιπέτειες ή γυναίκα του ή "Ισις, ενώ το σώμα του είχε διαμελισθεί σε δεκατέσσερα κομμάτια κι έπειτα είχε διασκορπισθεί· ή "Ισις τὰ ξαναβρήκε όλα εκτός από τόν φαλλό που τόν είχε καταπιεί ένα όξυρρυγχο ψάρι.^β Αυτό δέν εμπόδισε τόν Θώθ να δράσει με τόν πλέον εύλύγιστο και έπιλήσιμονα καιροσκοπισμό. Μεταμορφωμένη σε γύπα, ή "Ισις ξάπλωσε πάνω στο πτώμα του "Οσιρι. "Έτσι γέννησε τόν "Ωρο, « τó παιδι με-τό-δάχτυλο-στο-στόμα », που αργότερα έπρόκειτο να έπιτεθει στον δολοφόνο του πατέρα του. "Εκείνος, ό Σέθ, του ξερίζωσε τó μάτι και ό "Ωρος του ξερίζωσε τούς όρχεις. "Όταν ό "Ωρος μπόρεσε να ξαναπάρει τó μάτι του, τó πρόσφερε στον πατέρα του —και αυτό τó μάτι έγινε πάλι ή σελήνη : ό Θώθ, αν θέλετε— που έτσι επέστρεψε στη ζωή και ξαναβρήκε τή δύναμή του. Κατά τή διάρκεια του άγώνα, ό Θώθ είχε χωρίσει τούς άγωνιστές και, ως θεός-γιατρός-φαρμακοποιός-μάγος, είχε ράψει τις πληγές τους και είχε θεραπεύσει τούς άκρωτηριασμούς τους. "Αργότερα, όταν τó μάτι και οι όρχεις ξανατοποθετήθηκαν στη θέση τους, έγινε μιá δίκη, κατά τή διάρκεια τής όποιας ό Θώθ στράφηκε έναντίον του Σέθ, του όποιου υπήρξε παρ' όλα αυτά συνέννοχος, και επιβεβαίωσε τήν αλήθεια τών λόγων του "Οσιρι.^γ

'Αναπληρωτής ίκανός να αντικαταστήσει τόν βασιλιά, τόν πατέρα, τόν ήλιο, τόν λόγο (*parole*), μη διακρινόμενος από αυτόν παρά μόνον ως ό αντίπρόσωπός του, τó προσωπεΐο του, ή επανάληψη του, ό Θώθ μπορούσε έξίσου φυσικά να τόν ύποσκελίσει και να οικειοποιηθεί όλα τά κατηγορήματά του. Προστίθεται ως τó ούσιαστικό κατηγορήμα αυτού στο όποιο προστίθεται και δέν διακρί-

α. J. Vandier, σελ. 51.

β. Στο ίδιο, σελ. 52.

γ. A. Erman, σελ. 101.

νεται από αυτό σχεδόν από τίποτα. Δεν διαφέρει από τον θεϊκό λόγο (*parole*) και το θεϊκό φῶς παρά μόνον ὅπως το ἀποκαλύπτουν από το ἀποκαλυπτόμενο. Μόλις.^{α 52}

Ἄλλα πρὶν, ἂν αὐτὸ λέγεται, ἀπὸ τὴν ἐξομοίωση λόγῳ ἀντι-κατάστασης καὶ σφετερισμοῦ ὁ Θῶθ εἶναι οὐσιαστικά ὁ θεὸς τῆς γραφῆς, ὁ γραμματέας τοῦ Ρὰ καὶ τῶν ἐννέα θεῶν, ἱερογραμματέας καὶ ὑπομνηματογράφος.^β Ὡστόσο, κἀνοντας ἀκριβῶς νὰ φανεῖ, ὅπως θὰ δοῦμε, ὅτι τὸ φάρμακον τῆς γραφῆς εἶναι καλὸ γιὰ τὴν ὑπόμνηση (ἀνά-μνηση, ἐνθύμημα, παρακαταθήκη) καὶ ὄχι γιὰ τὴ μνήμη (μνήμη ζωντανὴ καὶ ἐπισταμένη), ὁ Θαμοὺς, στὸν Φαῖδρο, καταγγέλλει τὴν εὐτέλειά του.

Στὴ συνέχεια, στὸν κύκλο τοῦ Ὅσιρι, ὁ Θῶθ ἔγινε ἐπίσης ὁ

α. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ θεὸς τῆς γραφῆς μπορεῖ νὰ γίνῃ ὁ θεὸς τοῦ δημιουργικοῦ λόγου (*parole*). Εἶναι μιὰ δομικὴ δυνατότητα ποὺ ὀφείλεται στὸ ἀναπληρωματικὸ καθεστῶς του καὶ στὴ λογικὴ τοῦ ἀναπληρώματος. Μπορεῖ ἐπίσης νὰ διαπιστωθεῖ σὰν μιὰ ἐξέλιξη στὴν ἱστορία τῆς μυθολογίας. Πράγμα ποὺ κάνει εἰδικὰ ὁ Festugiere : « Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Θῶθ δὲν ἀρκεῖται σὲ αὐτὴ τὴ δευτερεύουσα θέση. Τὸν καιρὸ ποὺ οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου συνέθεσαν τὶς κοσμογονίες στὶς ὁποῖες ὁ τοπικὸς κλῆρος θέλησε νὰ δώσει τὸν πρῶτο ρόλο στὸν θεὸ ποὺ τιμοῦσε, οἱ θεολόγοι τῆς Ἐρμουπόλεως, ἀμιλλώμενοι τοὺς θεολόγους τοῦ Δέλτα καὶ τῆς Ἡλιουπόλεως, ἐπεξεργάστηκαν μιὰ κοσμογονία ὅπου τὸ κύριο μέρος, ὁ πρωτεύων ρόλος, περιῆλθε στὸν Θῶθ. Καθὼς ἦταν μάγος, καθὼς γνώριζε τὴ δύναμη τῶν ἤχων ποὺ, ἂν ἐκπέμπονται στὸν σωστὸ τόνο, παράγουν ἀναπόφευκτα τὸ ἀποτέλεσμά τους, ὁ Θῶθ θὰ ἔπρεπε νὰ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον μὲ τὴ φωνή, μὲ τὸν λόγο (*parole*) ἤ, μᾶλλον, μὲ τὴν ἐπωδή. Ἡ φωνὴ τοῦ Θῶθ εἶναι λοιπὸν δημιουργικὴ : δίνει μορφή καὶ δημιουργεῖ καὶ, συμπυκνούμενη ἀφ' ἑαυτῆς, στερεοποιούμενη σὲ ὕλη, γίνεταί ἐνα ὄν. Ὁ Θῶθ ταυτίζεται μὲ τὴν πνοὴ του, καὶ μόνη πλέον ἢ ἐκπομπὴ τῆς κάνει νὰ γεννηθοῦν ὅλα τὰ πράγματα. Δὲν εἶναι ἀδύνατον αὐτὲς οἱ θεωρίες τῶν ἱερέων τῆς Ἐρμουπόλεως νὰ παρουσιάσουν κάποια ὁμοιότητα μὲ τὸν Λόγον τῶν Ἑλλήνων — Ρῆμα (*Parole*), Λόγος (*Raison*) καὶ Δημιουργία συνάμα — καὶ μὲ τὴ Σοφία τῶν Ἑβραίων τῆς Ἀλεξάνδρειας· εἶναι ἀκόμα πιθανόν, ἤδη πρὶν ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ περίοδο, οἱ ἱερεῖς τοῦ Θῶθ νὰ ἔχουν ὑποστῆ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὴν ἐπιρροὴ τῆς ἐλληνικῆς σκέψης, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ » (σελ. 68).

β. Στὸ ἴδιο, πρβλ. ἐπίσης Vandier καὶ Erman, *passim*.

γραφέας και ὁ λογιστής τοῦ Ὁσιρι, πού τότε τὸν θεωροῦν, ἄς μὴν τὸ λησμονοῦμε, ἀδελφό του. Ὁ Θῶθ παρουσιάζεται ἐκεῖ ὡς τὸ πρότυπο και ὁ προστάτης τῶν γραφέων, πού παίζουσαν ἕναν ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ ρόλο στὴ φαραωνικὴ κεντρικὴ διοίκηση : « Ἄν ὁ ἡλιακὸς θεὸς εἶναι ὁ κύριος τοῦ σύμπαντος, ὁ Θῶθ εἶναι ὁ πρῶτος λειτουργὸς του, ὁ βεζίρης του, αὐτὸς πού στέκει πλάι του πάνω στὴ βάρκα γιὰ νὰ τοῦ ὑποβάλλει τίς ἀναφορὲς του ».α Ὡς « Κύριος τῶν βιβλίων », γίνεται, ἔχοντας τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἀναγραφή τους, γιὰ τὴν καταγραφή τους, γιὰ τὴν καταμέτρησή τους και τὴ φύλαξη αὐτῆς τῆς παρακαταθήκης, ὁ « κύριος τῶν θεϊκῶν λόγων ».β Ἡ σύντροφός του γράφει ἐπίσης : τὸ ὄνομά της, Σεσατ, σημαίνει μᾶλλον ἐκείνη-πού-γράφει. Ὡς « Δέσποινα τῶν βιβλιοθηκῶν », καταγράφει τὰ κατορθώματα τῶν βασιλέων. Ὡς πρώτη θεὰ ἰκανὴ νὰ χαράξει, στίζει τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων σ' ἕνα δέντρο στὸ ναὸ τῆς Ἡλιουπόλεως, ἐνῶ ὁ Θῶθ λογαριάζει τὰ χρόνια πού περνοῦν σ' ἕνα ραβδί μὲ ἐγκοπές. Ἐπειτα εἶναι γνωστὴ ἡ σκηνὴ τῆς ἀναγραφῆς τῶν βασιλικῶν τίτλων, πού ἔχει ἀναπαραχθεῖ στὰ ἀνάγλυφα πολλῶν ναῶν : ὁ βασιλιάς κάθεται κάτω ἀπὸ μιὰ περσέα, ἐνῶ ὁ Θῶθ και ἡ Σεσατ ἐγγράφουσαν τὸ ὄνομά του πάνω στὰ φύλλα ἐνὸς ἱεροῦ δέντρου.γ Ὅπως και ἡ σκηνὴ τῆς κρίσης τῶν νεκρῶν : στὸν κάτω κόσμος, μπροστὰ στὸν Ὁσιρι, ὁ Θῶθ καταγράφει τὸ βᾶρος τῆς καρδιάς-ψυχῆς τοῦ νεκροῦ.δ

Ἄφοῦ, εἶναι αὐτονόητο, ὁ θεὸς τῆς γραφῆς εἶναι και θεὸς τοῦ θανάτου. Ἄς μὴ λησμονοῦμε ὅτι, στὸν *Φαῖδρο*, θὰ ἀποδοθεῖ στὴν ἐπιπόνηση τοῦ *φαρμάκου* και ἡ κατηγορία ὅτι ὑποκαθιστᾶ τὸν ζωντανὸ λόγο (*parole*) μὲ τὸ δίχως πνοὴ σημεῖο, ὅτι ἰσχυρίζεται πῶς δὲν χρειάζεται τὸν (ζωντανὸ και ζωοδότῃ) πατέρα τοῦ λόγου, ὅτι, ὅπως ἕνα ἄγαλμα ἢ μιὰ ἀψυχη ζωγραφιά, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκριθεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ, κλπ. Σὲ ὅλους τοὺς κύκλους τῆς αἰγυπτιακῆς μυθο-

α. Erman, σελ. 81.

β. *Στὸ ἴδιο*.

γ. Vandier, σελ. 182.

δ. Vandier, σελ. 136-137· Morenz, σελ. 173· Festugière, σελ. 68.

λογίας, ὁ Θῶθ προτίσεται τῆς ὀργάνωσης τοῦ θανάτου. Ὁ κύριος τῆς γραφῆς, τῶν ἀριθμῶν καὶ τοῦ λογισμοῦ δὲν ἐγγράφει μόνον τὸ βάρος τῶν νεκρῶν ψυχῶν· προηγουμένως θὰ ἔχει μετρήσει τὶς μέρες τῆς ζωῆς, θὰ ἔχει ἀπαριθμήσει τὴν ἱστορία. Ἡ ἀριθμητικὴ του καλύπτει ἐπίσης τὰ γεγονότα τῆς βιογραφίας τῶν θεῶν. Εἶναι « ἐκεῖνος ποὺ μετράει τὴ διάρκειά τῆς ζωῆς τῶν θεῶν (καὶ) τῶν ἀνθρώπων ».α Συμπεριφέρεται σὰν ἓνας προϊστάμενος τοῦ πρωτοκόλλου τῆς κηδείας καὶ εἶναι ἐπιφορτισμένος εἰδικὰ μὲ τὸν καλλωπισμὸ τοῦ νεκροῦ.

Μερικὲς φορές ὁ νεκρὸς παίρνει τὴ θέση τοῦ γραφέα. Καὶ μέσα στὸ διάστημα αὐτῆς τῆς σκηνῆς, ἡ θέση τοῦ νεκροῦ ἀνήκει⁵³ στὸν Θῶθ. Στὶς πυραμίδες μπορεῖ κανεὶς νὰ διαβάσει τὴν οὐράνια ἱστορία ἐνὸς νεκροῦ : « *Ποῦ πηγαίνει λοιπόν;* ρωτᾷ ἓνας μεγάλος ταῦρος ποὺ τὸν ἀπειλεῖ μὲ τὸ κέρατό του » (ἓνα ἄλλο ὄνομα τοῦ Θῶθ, τοῦ νυχτερινοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Ρά, εἶναι, ἄς τὸ σημειώσουμε ἐν παρόδῳ, ὁ « ταῦρος ἀνάμεσα στὰ ἄστρα »). « *Πᾶει στὸν οὐρανὸ γεμάτος ζωτικὴ ἐνέργεια γιὰ νὰ δεῖ τὸν πατέρα του, γιὰ νὰ ἀντικρίσει τὸν Ρά* », καὶ τὸ φοβερὸ πλάσμα τὸν ἀφήνει νὰ περάσει ». (Τὰ βιβλία τῶν νεκρῶν, ποὺ τὰ τοποθετοῦσαν μὲς στὸ φέρετρο δίπλα στὸ πτώμα, περιεῖχαν εἰδικὰ τὶς μαγικὰς φράσεις ποὺ θὰ τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ « βγεῖ στὸ φῶς » καὶ νὰ δεῖ τὸν ἥλιο. Ὁ νεκρὸς ὀφείλει νὰ δεῖ τὸν ἥλιο, ὁ θάνατος εἶναι ἡ προϋπόθεση, βλέπε ἡ ἐμπειρία, αὐτοῦ τοῦ ἐνώπιος-ἐνωπίω. Παράβαλε τὸν *Φαίδωνα*.) Ὁ θεὸς καὶ πατέρας τὸν ὑποδέχεται στὴ βάρκα του καὶ « κάποτε συμβαίνει ἀκόμα καὶ τοῦτο, νὰ βγάξει τὸν οὐράνιο γραφέα του καὶ νὰ βάζει στὴ θέση του τὸν νεκρὸ, ἔτσι ὥστε αὐτὸς πλέον νὰ κρίνει, νὰ εἶναι ὁ διατητῆς καὶ νὰ δίνει διαταγὰς σὲ ἓναν ποὺ εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ αὐτόν ».β Ὁ νεκρὸς μπορεῖ ἐπίσης νὰ ταυτίζεται ἀπολύτως μὲ τὸν Θῶθ, « ὀνομάζεται ἀπλούστατα θεός· εἶναι ὁ Θῶθ, ὁ πῶ ἰσχυρὸς ἀπὸ τοὺς θεοὺς ».γ

α. Morenz, σελ. 47-48.

β. Erman, σελ. 249.

γ. Στὸ ἴδιο, σελ. 250.

Ἡ ἱεραρχικὴ ἀντίθεση τοῦ γιοῦ στὸν πατέρα, τοῦ ὑπηκόου στὸν βασιλιά, τοῦ θανάτου στὴ ζωὴ, τῆς γραφῆς στὸν λόγο, κλπ., συμπληρώνει φυσικὰ τὸ σύστημά της μὲ τὴν ἀντίθεση τῆς νύχτας στὴ μέρα, τῆς Δύσης στὴν Ἀνατολή, τῆς σελήνης στὸν ἥλιο. Ὁ Θῶθ, ὁ « νυχτερινὸς ἀντιπρόσωπος τοῦ Ρά, ὁ ταῦρος ἀνάμεσα στὰ ἄστρα »^α, εἶναι στραμμένος πρὸς τὴ δύση. Εἶναι ὁ θεὸς τῆς σελήνης, εἶτε ἐπειδὴ ταυτίζεται μὲ τὴ σελήνη εἶτε ἐπειδὴ τὴν προστατεύει.^β

Τὸ σύστημα αὐτῶν τῶν χαρακτηριστικῶν θέτει σὲ κίνηση μιὰ πρωτότυπη λογικὴ ⁵⁴: ἡ μορφή τοῦ Θῶθ ἀντιτίθεται στὸ ἕτερό της (στὸν πατέρα, τὸν ἥλιο, τὴ ζωὴ, τὸν λόγο, τὴν προέλευση ἢ τὴν ἀνατολή, κλπ.) ἐνῶ τὸ ἀναπληρώνει. Προστίθεται ἢ ἀντιτίθεται ἐπαναλαμβάνοντας ἢ ἀντικαθιστώντας. Μὲ τὴν ἴδια κίνηση (*du même coup*), σχηματίζεται, παίρνει τὴ μορφή της ἀπὸ αὐτὸ ἀκριβῶς στὸ ὁποῖο ταυτοχρόνως ἀνθίσταται καὶ ὑποκαθίσταται. Ἀντιτίθεται ἕκτοτε στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της, περνάει στὸ ἀντίθετό της καὶ ὁ θεὸς-ἄγγελος εἶναι πράγματι ἓνας θεὸς τοῦ ἀπόλυτου περάσματος μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων. Ἄν εἶχε μιὰ ταυτότητα —ἀλλὰ ἀκριβῶς εἶναι ὁ θεὸς τῆς μὴ-ταυτότητας— θὰ ἦταν αὐτὴ ἡ *coincidentia oppositorum* στὴν ὁποία σὲ λίγο θὰ χρειαστεῖ ἐκ νέου νὰ ἀνατρέξουμε. Διακρινόμενος ἀπὸ τὸ ἕτερό του, ὁ Θῶθ τὸ μιμεῖται συνάμα, γίνεται τὸ σημεῖο καὶ ὁ ἀντιπρόσωπός του, ὑπακούει σ' αὐτό, συμμορφώνεται μὲ αὐτό, τὸ ἀντικαθιστᾷ, ἐν ἀνάγκῃ διὰ τῆς βίας. Εἶναι συνεπῶς τὸ ἕτερο τοῦ πατέρα, ὁ πατέρας καὶ ἡ ἀνατρεπτικὴ κίνηση τῆς ἀντικατάστασης. Ὁ θεὸς τῆς γραφῆς εἶναι, συνεπῶς, ταυτοχρόνως ὁ πατέρας του, ὁ γιὸς του καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος.⁵⁵ Δὲν ἀφήνει νὰ τοῦ ὀρίσουν μιὰ πάγια θέση στὸ παιχνίδι τῶν διαφορῶν. Πανοῦργος, ἀσύλληπτος, προσωπιδοφόρος, δολοπλόκος, φιλοπαίγμων, ὅπως ὁ Ἑρμῆς, δὲν εἶναι οὔτε ρήγας οὔτε βαλῆς· εἶναι μᾶλλον ἓνα εἶδος *τζόκερ*, ἓνα διαθέσιμο σημαῖνον, ἓνα οὐδέτερο χαρτί, ποὺ δίνει παιχνίδι στὸ παιχνίδι.⁵⁶

α. Στὸ ἴδιο, σελ. 41.

β. Boylan, σελ. 62-75· Vandier, σελ. 65· Morenz, σελ. 54· Festugière, σελ. 67.

Τοῦτος ὁ θεὸς τῆς ἀνάστασης δὲν ἐνδιαφέρεται τόσο γιὰ τὴ ζωὴ ἢ τὸν θάνατο ὅσο γιὰ τὸν θάνατο ὡς ἐπανάληψη τῆς ζωῆς καὶ γιὰ τὴ ζωὴ ὡς ἐπανάληψη τοῦ θανάτου, γιὰ τὴν ἀφύπνιση τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἐπανέναρξη τοῦ θανάτου. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ σημασία τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ὁποίου εἶναι ἐπίσης ὁ ἐφευρέτης, ὁ κύριος καὶ προστάτης. Ὁ Θῶθ ἐπαναλαμβάνει τὰ πάντα κατὰ τὴν πρόσθεση τοῦ ἀναπληρώματος: ἀναπληρώνοντας τὸν ἥλιο εἶναι ἕτερος τοῦ ἴδιου καὶ ἴδιος μ' αὐτόν· ἕτερος τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἴδιος μ' αὐτό, κλπ. Παίρνοντας πάντα τὴ θέση πού δὲν εἶναι ἡ δική του, καὶ πού θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ ἀποκληθεῖ ἡ θέση τοῦ νεκροῦ, δὲν ἔχει ἴδιον τόπο καὶ ἴδιον ὄνομα. Ἡ ἰδιότητά του εἶναι ἡ ἔλλειψη ἰδιότητος, ἡ ἀκαθόριστη ρευστότητα πού ἐπιτρέπει τὴν ὑποκατάσταση καὶ τὸ παιχνίδι. Τὸ παιχνίδι, τοῦ ὁποίου εἶναι ἐπίσης ὁ ἐφευρέτης· ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων μᾶς τὸ ὑπενθυμίζει. Σ' αὐτὸν ὀφείλονται τὰ ζάρια (*κυβεῖα*) καὶ οἱ πεσσοὶ (*πεττεῖα*) (274 d). Θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ διαμεσολαβητικὴ κίνηση τῆς διαλεκτικῆς ἂν δὲν τὴ μιμοῦνταν κι ἐκείνην, ἐμποδίζοντάς τὴν ἀπεριόριστα, μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ εἰρωνικὸ ντουμπλάρισμα, νὰ ὀλοκληρωθεῖ σὲ κάποια τελικὴ ἐκπλήρωση ἢ κάποια ἐσχατολογικὴ ἐπανοικειοποίηση. Ὁ Θῶθ δὲν εἶναι ποτὲ παρών. Πουθενὰ δὲν ἐμφανίζεται αὐτοπροσώπως. Κανένα ἐδῶ-εἶναι (*être-là*) δὲν ἀποτελεῖ ἰδιότητά του (*ne lui appartient en propre*).⁵⁷

Ὅλες οἱ πράξεις του θὰ εἶναι σημαδεμένες ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀσταθὴ ἀμφισημία. Ὁ θεὸς τοῦ λογισμοῦ, τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῆς ὀρθολογικῆς ἐπιστήμης^α κυβερνᾷ ἐπίσης καὶ τὶς ἀπόκρυφες ἐπιστήμες, τὴν ἀστρολογία, τὴν ἀλχημεία. Εἶναι ὁ θεὸς τῶν μαγικῶν ἐπωδῶν πού γαληνεύουν τὴ θάλασσα, τῶν μυστικῶν ἀφηγημάτων, τῶν ἀπόκρυφων κειμένων: ἀρχέτυπο τοῦ Ἑρμῆ, θεὸς τοῦ κρυπτογράμματος ὅπως καὶ κάθε γραφῆς.⁵⁸

α. Morenz, σελ. 95. Μιὰ ἄλλη σύντροφος τοῦ Θῶθ, ἡ Μακάτ, εἶναι ἡ θεὰ τῆς ἀλήθειας. Εἶναι ἐπίσης « ἡ κόρη τοῦ Ρά, ἡ δέσποινα τοῦ οὐρανοῦ, αὐτὴ πού κυβερνᾷ τὴ διπλὴ χώρα, ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ Ρά πού δὲν ἔχει ὁμοίό του ». Ὁ Α. Erman στὴ σελίδα πού τῆς ἀφιερώνει γράφει εἰδικότερα τὸ ἐξῆς: « . . . τῆς ἀποδίδουν ὡς ἐμβλημα, Κύριος οἶδε γιὰ ποιὸ λόγο, τὸ φτερὸ ἐνὸς γύπα » (σελ. 82).

Ἐπιστήμη καὶ μαγεία, πόρος μεταξύ ζωῆς καὶ θανάτου, ἀναπλήρωμα τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἔλλειψης : ἡ ἱατρικὴ ὄφειλε νὰ συστήνει τὴν προνομιακὴν περιοχὴν τοῦ Θῶθ. Ὅλες οἱ ἐξουσίαι τοῦ ἐκεῖ συνοψίζονταν καὶ ἐκεῖ ἔβρισκαν ἓνα πεδίο ἐφαρμογῆς. Ὁ θεὸς τῆς γραφῆς, ποῦ ξέρει νὰ βάζει τέλος στὴ ζωὴ, θεραπεύει ἐπίσης τοὺς ἀρρώστους. Ἀκόμα καὶ τοὺς νεκρούς.^α Οἱ στῦλοι τοῦ Ὠρου στοὺς Κροκοδείλους ἀφηγοῦνται πῶς ὁ βασιλιάς τῶν θεῶν στέλνει τὸν Θῶθ νὰ θεραπεύσει τὸν Χαρσίεσι, ποῦ κατὰ τὴν ἀπουσία τῆς μάνας του τὸν εἶχε τσιμπήσει ἓνα φίδι.^β

α. Vandier, σελ. 71 καὶ ἐπ. Πρβλ. κυρίως Festugière, σελ. 287 καὶ ἐπ. Σ' αὐτὸ τὸ ἔργο ἔχει συγκεντρώσει πολλὰ κείμενα σχετικὰ μετὰ τὸν Θῶθ ὡς ἐφευρέτῃ τῆς μαγείας. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ ἀρχίζει μετὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο, ποῦ ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα : « Φράση ποῦ πρέπει νὰ ἀπαγγέλλεται μπροστὰ στὸν ἥλιο : " Εἶμαι ὁ Θῶθ, ὁ ἐφευρέτῃς τῶν φίλτρων καὶ τῶν γραμμῶν », κλπ. » (σελ. 292).

β. Vandier, σελ. 230. Ἡ κρυπτογραφία, ἡ μαγικὴ ἱατρικὴ καὶ ἡ μορφὴ τοῦ φιδιοῦ ἔχουν ἐξάλλου συμπληθεῖ σ' ἓνα ἐκπληκτικὸ λαϊκὸ παραμῦθι ποῦ μετέγραψε ὁ G. Maspéro στὸ *Les Contes populaires de l'Égypte ancienne*. Εἶναι ἡ περιπέτεια τοῦ Σάτνι-Χάμουα μετὰ τὴς μούμιαις. Ὁ Σάτνι-Χάμουα, γιὸς ἐνὸς βασιλιά, περνοῦσε τὸν καιρὸν τοῦ περιφερόμενος στὴ μητρόπολιν τῆς Μέμφιδος γιὰ νὰ διαβάσει τὰ βιβλία ποῦ ἦσαν γραμμμένα μετὰ τὴν ἱερὴν γραφὴν καὶ τὰ βιβλία τοῦ Διπλοῦ οἴκου τῆς ζωῆς. Μία μέρα, ἓνας εὐγενὴς ἀρχισε νὰ τὸν κοροϊδεύει. — Γιατί γελάς μαζί μου; Ὁ εὐγενὴς εἶπε : — Δὲν γελάω καθόλου μαζί σου· ἀλλὰ μπορῶ νὰ μὴ γελάω ὅταν σὲ βλέπω νὰ χάνεις τὸν καιρὸν σου ἐξηγώντας γραπτὰ ποῦ δὲν ἔχουν καμιά δύναμιν; Ἄν ἀληθινὰ ἐπιθυμοῦμε νὰ διαβάσεις ἓνα γραπτὸ μετὰ μαγικὴν δύναμιν, ἔλα μαζί μου· θὰ σὲ πάω στὸ μέρος ὅπου βρίσκεται τὸ βιβλίον ποῦ ἔγραψε ὁ Θῶθ μετὰ τὸ ἴδιον τοῦ τοῦ χέρι· αὐτὸ τὸ βιβλίον θὰ σοῦ δώσει τέτοια δύναμιν ποῦ ἀνώτεροί σου θὰ εἶναι μόνον οἱ θεοί. Ἐκεῖ εἶναι γραμμμένες δύο μαγικὲς φράσεις, ἂν ἀπαγγέλεις τὴν πρώτην, θὰ μαγέψεις τὸν οὐρανόν, τὴ γῆν, τὸν κόσμον τῆς νύχτας, τὰ βουνά, τὰ νερά· θὰ καταλαβαίνεις ὅτι λένε ὅλα τὰ πτηνὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὰ ἔρπετα ποῦ ὑπάρχουν· θὰ δεῖς ὅλα τὰ ψάρια, γιατί μιά θεϊκὴ δύναμιν θὰ τὰ κάνει νὰ ἀνεβούν στὴν ἐπιφάνειαν τοῦ νεροῦ. Ἄν διαβάσεις τὴ δευτέρην φράσιν, ἀκόμα κι ἂν εἶσαι μετὰ τὸν τάφον, θὰ ξαναπαίρεις τὴ μορφὴν ποῦ εἶχες πάνω στὴ γῆ· θὰ δεῖς ἀκόμα καὶ τὸν ἥλιον νὰ ἀνεβαίνει στὸν οὐρανόν, καὶ τὸν κύκλον του, τὴ σελήνην μετὰ τὴν μορφὴν ποῦ ἔχει ὅταν φαίνεται ». Ὁ Σάτνι εἶπε : « Μὰ τὴ ζωὴ μου! ἄς μοῦ ποῦν τί εὐχῆσαι νὰ ἀποκτήσεις καὶ ἐγὼ θὰ σοῦ τὸ δώσω· ἀλλὰ ὁδήγησέ με στὸ

‘Ο θεός τῆς γραφῆς συνεπῶς εἶναι ἕνας θεός τῆς ἱατρικῆς. Τῆς « ἱατρικῆς » καὶ τοῦ « γιατρικοῦ » : τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἀπόκρουφου παρασκευάσματος συνάμα. Τοῦ ἰάματος καὶ τοῦ δηλητη-

μέρος πού εἶναι τὸ βιβλίο ! » ‘Ο εὐγενῆς εἶπε στὸν Σάτνι : « Τὸ βιβλίο γιὰ τὸ ὁποῖο σοῦ μιλάω δὲν εἶναι δικό μου. Εἶναι στὴ μέση τῆς νεκρόπολης, στὸν τάφο τοῦ Νενοφερκεπτάχ, τοῦ γιοῦ τοῦ βασιλιᾶ Μινεμπτάχ . . . “Ὁμως πρόσεχε καλὰ μὴν τοῦ πάρεις τὸ βιβλίο, γιατί θὰ σὲ βάλει νὰ τοῦ τὸ ξαναφέρεις πίσω, μὲ μιὰ φούρκα κι ἕνα ραβδί στὸ χέρι, μ’ ἕνα ἀναμμένο μαγκάλι στὸ κεφάλι . . . ». Στὸ βάθος τοῦ τάφου, τὸ φῶς ἀνάβλυζε ἀπὸ τὸ βιβλίο. Τὰ ὁμοιώματα τοῦ βασιλιᾶ καὶ τῆς οἰκογένειάς του ἦσαν γύρω του, « χάρη στὴ δύναμη τοῦ βιβλίου τοῦ Θῶθ » . . . “Ὅλα αὐτὰ ἐπαναλαμβάνονταν. ‘Ο Νενοφερκεπτάχ εἶχε ἦδη ξαναζήσει ὁ ἴδιος τὴν ἱστορία τοῦ Σάτνι. ‘Ο ἱερέας τοῦ εἶχε πεῖ : « Τὸ βιβλίο γιὰ τὸ ὁποῖο σοῦ μιλάω εἶναι στὴ μέση τῆς θάλασσας τοῦ Κόπτου, μέσα σ’ ἕνα σιδερένιο κιβώτιο. Τὸ σιδερένιο κιβώτιο εἶναι μέσα σ’ ἕνα μπρούτζινο κιβώτιο· τὸ μπρούτζινο κιβώτιο μέσα σ’ ἕνα κιβώτιο ἀπὸ ξύλο κανέλας· τὸ κιβώτιο ἀπὸ ξύλο κανέλας μέσα σ’ ἕνα κιβώτιο ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο καὶ ἔβενο. Τὸ κιβώτιο ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο καὶ ἔβενο εἶναι μέσα σ’ ἕνα ἀσημένιο κιβώτιο. Τὸ ἀσημένιο κιβώτιο εἶναι μέσα σ’ ἕνα χρυσὸ κιβώτιο, καὶ τὸ βιβλίο εἶναι μέσα σ’ αὐτό. [Λάθος τοῦ γραφέα; ἢ πρώτη ἔκδοση πού εἶχα στὴ διάθεσή μου τὸ εἶχε καταγράψει ἢ ἀναπαράγαγε, μιὰ ἐπόμενη ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Maspero τὸ ἐπεσήμανε, σὲ ὑποσημείωση : « ‘Ο γραφέας ἔκανε ἐδῶ λάθος στὴν ἀπαρίθμηση. Θὰ ἔπρεπε νὰ πεῖ : τὸ σιδερένιο κιβώτιο περιλαμβάνει . . . κλπ. ». (Θέμα πού καταθέτω στὸ λογαριασμὸ μιᾶς λογικῆς τοῦ ἐγκλεισμοῦ).] Καὶ σὲ ἀπόσταση ἑνὸς σχοίνου [μέτρο μήκους πού τὴν ἐποχὴ τῶν Πτολεμαίων ἰσοδυναμοῦσε περίπου μὲ 12.000 βασιλικούς πήχεις τῶν 52 ἑκατ.] γύρω ἀπὸ τὸ κιβώτιο μέσα στὸ ὁποῖο εἶναι τὸ βιβλίο ὑπάρχουν φίδια, σκορπιοὶ κάθε εἶδους, ἔρπετά καὶ ὑπάρχει ἕνα ἀθάνατο φίδι τυλιγμένο γύρω ἀπὸ τὸ κιβώτιο γιὰ τὸ ὁποῖο σοῦ μιλάω ». “Υστερα ἀπὸ τρεῖς προσπάθειες, ὁ ἀσύνητος ἥρωας σκοτώνει τὸ φίδι, πίνει τὸ βιβλίο διαλυμένο μέσα σὲ ἕνα εἶδος μύζας καὶ ἀποκτᾶ ἔτσι τὴν ἀπεριόριστη γνώση. ‘Ο Θῶθ προσφεύγει στὸν Ρὰ καὶ προκαλεῖ τὶς χειρότερες τιμωρίες.

“Ἄς σημειώσουμε, τέλος, πρὶν ἐγκαταλείψουμε τὸν Θῶθ ὡς πρόσωπο τῆς αἰγυπτιακῆς μυθολογίας, ὅτι, ἐκτός ἀπὸ τὸν Ἕλληνα Ἐρμῆ, διαθέτει ἕναν ἀξιοσημείωτο ὁμῶλογο στὸ πρόσωπο τοῦ Ναμπού, τοῦ γιοῦ τοῦ Μαρντοῦκ. Στὴ βαβυλωνιακὴ καὶ ἀσσυριακὴ μυθολογία, « ὁ Ναμπού εἶναι οὐσιαστικά ὁ θεὸς-γίδς καὶ, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Μαρντοῦκ ἐπισκιάζει τὸν πατέρα του, τὸν Ἐα, ἔτσι θὰ δοῦμε τὸν Ναμπού νὰ σφετερίζεται τὴ θέση τοῦ Μαρντοῦκ ». (*Les Religions de Babylonie et de l'Assyrie*, τοῦ E. Dhorme, P.U.F., 1945, σελ. 150 καὶ ἐπ.). ‘Ο Μαρντοῦκ, ὁ πατέρας τοῦ Ναμπού, εἶναι ὁ θεός-

ρίου. Ὁ θεὸς τῆς ἱατρικῆς εἶναι ὁ θεὸς τοῦ φαρμάκου. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ παρουσιάζει στὸν βασιλιά, στὸν Φαῖδρο, μὲ μιὰ ταπεινοφροσύνῃ ἀνοίκεια καὶ ἀνησυχητικὴ σὰν πρόκληση, εἶναι ἡ γραφὴ ὡς φάρμακον.

4. Τ Ο Φ Α Ρ Μ Α Κ Ο Ν

« Σὲ τέτοιες ἐγγενεῖς διαστροφές, ὁ νομοθέτης πρέπει νὰ βρεῖ ἕνα φάρμακον γιὰ κάθε περίπτωση. Ἡ παλιὰ παροιμία εἶναι σωστὴ, ἐκεῖνη ποὺ λέει ὅτι εἶναι δύσκολο νὰ καταπολεμηθοῦν συγχρόνως τὰ δύο ἀντίθετα. Οἱ ἀρρώστιες καὶ πολλὰ ἄλλα κακὰ τὸ ἀποδεικνύουν ». (Νόμοι 919 b)

Ἐπιστρέφουμε στὸ κείμενο τοῦ Πλάτωνα, ἀν ὑποθέσουμε βέβαια ὅτι ἦταν ποτὲ δυνατὸν νὰ τὸ ἐγκαταλείψουμε. Ἡ λέξη φάρμακον ἔχει πιαστῆ σὲ αὐτὸ τὸ κείμενο μέσα σὲ μιὰ ἀλυσίδα σημασιῶν. Τὸ παιχνίδι αὐτῆς τῆς ἀλυσίδας μοιάζει νὰ εἶναι συστηματικὸ. Ὁμως τὸ σύστημα ἐδῶ δὲν εἶναι, ἀπλῶς, τὸ σύστημα τῶν προθέσεων τοῦ συγγραφέα ποὺ εἶναι γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα Πλάτων. Ἀρχικὰ δὲν εἶναι τὸ σύστημα ἑνὸς θέλω-νὰ-πῶ (*un vouloir-dire*). Μέσα ἀπὸ τὸ παιχνίδι τῆς γλώσσας, ἐγκαθίστανται ρυθμισμένες ἐπι-

---

ἥλιος. Ὁ Ναμπού, « ἀρχὼν τοῦ καλάμου », « δημιουργὸς τῆς γραφῆς », « φορέας τῶν πινακίδων μὲ τὴ μοῖρα τῶν θεῶν », περνάει μερικὲς φορές πρὶν ἀπὸ τὸν πατέρα του ἀπὸ τὸν ὁποῖον δανεῖζεται τὸ συμβολικὸ ἐργαλεῖο, τὸ *marru*. « Ἐνα χάλκινο ἀναθηματικὸ ἀντικείμενο, ποὺ βρέθηκε στὰ Σοῦσα, καὶ ἀναπαριστάνει “ ἕνα φίδι ποὺ κρατᾶει μὲ τὰ δόντια του ἕνα εἶδος τετράγωνου διαφράγματος ”, ἦταν σημαδεμένο, σημειώνει ὁ Dhorme, μὲ τὴν ἐπιγραφὴ “ ἡ τσάπα (*marre*) τοῦ θεοῦ Ναμπού ” », σ. 155). Πρβλ. ἐπίσης *Les Dieux et le Destin en Babylonie*, τοῦ M. David, P.U.F., 1949, σελ. 86 καὶ ἐπ.

Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ συλλαβίσει ἕνα πρὸς ἕνα ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὁμοιότητος ἀνάμεσα στὸν Θῶθ καὶ τὸν Ναμπού τῆς Βίβλου (Νεμπό).

κοινωνίες μεταξύ τῶν ποικίλων λειτουργιῶν τῆς λέξης καί, μέσα της, μεταξύ τῶν ποικίλων προσχώσεων ἢ τῶν ποικίλων περιοχῶν τοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτὲς τὶς ἐπικοινωνίες, αὐτὲς τὶς διόδους τοῦ νοήματος, ὁ Πλάτων μπορεῖ κάποτε νὰ τις δηλώνει ρητά, νὰ τις φωτίζει παίζοντας μὲ αὐτὲς « ἠθελημένα », αὐτὴ τῆ λέξη τὴ βάζουμε σὲ εἰσαγωγικὰ διότι δὲν προσδιορίζει, γιὰ νὰ παραμεινουμε στὸν κλειστὸ περίβολο αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων, παρὰ μόνον ἓναν ἀπὸ τοὺς τρόπους « ὑποταγῆς » στὶς ἀναγκαιότητες μιᾶς δεδομένης « γλώσσας ». Καμία ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἔννοιες δὲν μπορεῖ νὰ μεταφράσει τὴ σχέση πρὸς τὴν ὁποία ἀποβλέπουμε ἐδῶ.⁵⁹ Μὲ ὅμοιο τρόπο, σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ὁ Πλάτων μπορεῖ νὰ μὴ βλέπει τὶς συνδέσεις, νὰ τις ἀφήνει στὴ σκιά ἢ νὰ τις διακόπτει. Καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ αὐτὲς οἱ συνδέσεις ἐπιτελοῦνται ἀφ' ἑαυτῶν. Ἐρήμην του ; χάρη σ' αὐτόν ; μέσα στὸ κείμενό του ; ἐκτὸς τοῦ κειμένου του ; ἀλλὰ τότε ποῦ ; μεταξύ τοῦ κειμένου του καὶ τῆς γλώσσας ; γιὰ ποιὸν ἀναγνώστη ; σὲ ποιά στιγμή ; Μιὰ ἀπάντηση σὲ τέτοιου εἴδους ἐρωτήματα ἢ ὁποία νὰ ἀπορρέει αὐστηρὰ ἀπὸ ἀρχές καὶ νὰ εἶναι γενικὴ θὰ μᾶς φανεῖ σιγὰ σιγὰ ἀδύνατη, καὶ αὐτὸ θὰ μᾶς δώσει τὴν εὐκαιρία νὰ ὑποπτευθοῦμε ὅτι ὑπάρχει κάποια ἐγγενὴς δυσμορφία στὸ ἴδιο τὸ ἐρώτημα, σὲ καθεμία ἀπὸ τὶς ἔννοιές του, σὲ καθεμία ἀπὸ τὶς ἀντιθέσεις ποὺ ἔχουν μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο διαπιστευθεῖ. Πάντα εἶναι δυνατὸν νὰ πιστεῦει κανεὶς ὅτι ἂν ὁ Πλάτων δὲν διάβηκε ἀπὸ κάποια περάσματα, ἢ ἀκόμα κι ἂν τὰ ἔκοψε, αὐτὸ ἔγινε ἐπειδὴ τὰ ἀντιλήφθηκε μὲν, ἀλλὰ τὰ ἄφησε ἀδιάβατα. Αὐτὴ ἡ διατύπωση δὲν εἶναι δυνατὴ παρὰ μόνον ἂν κανεὶς ἀποφύγει μὲ κάθε τρόπο νὰ ἀνατρέξει στὴ διαφορὰ μεταξύ συνείδησης καὶ ἀσυνειδήτου, ἠθελημένου καὶ ἀθέλητου. Ὅμως αὐτὸ τὸ ἐργαλεῖο εἶναι ἐντελῶς πρωτόγονο ὅταν κανεὶς πρόκειται νὰ πραγματευθεῖ τὴ σχέση μὲ τὴ γλώσσα. Τὸ ἴδιο θὰ ἴσχυε καὶ γιὰ τὴν ἀντίθεση τοῦ λόγου (*parole*) — ἢ τῆς γραφῆς — πρὸς τὴ γλώσσα ἂν ἔφειλε, ὅπως συμβαίνει συχνά, νὰ παραπέμπει σ' αὐτὲς τὶς κατηγορίες.

Αὐτὴ ἡ αἰτία καὶ μόνον θὰ ἀρκοῦσε νὰ μᾶς ἀποτρέψει ἀπὸ κάθε ἀπόπειρα νὰ ἀποκαταστήσουμε ὁλόκληρη τὴν ἀλυσίδα τῶν σημασιῶν τοῦ φαρμάκου. Κανένα ἀπόλυτο προνόμιο δὲν μᾶς ἐπιτρέ-

πει νά κυριαρχήσουμε ἀπολύτως στό κειμενικό του σύστημα. Ἐν-
τούτοις αὐτό τὸ ὄριο μπορεῖ καὶ ὀφείλει ὡς ἓνα βαθμὸ νά μετατο-
πισθεῖ. Οἱ δυνατότητες τῆς μετατόπισης, οἱ δυνάμεις τῆς μετατό-
πισης εἶναι ποικίλης φύσεως καί, ἀντὶ νά ἀπαριθμοῦμε ἐδῶ τοὺς
τίτλους τους, ἅς ἐπιχειρήσουμε νά παραγάγουμε μερικὰ ἀπὸ τὰ
ἀποτελέσματά τους *βαδίζοντας* διαμέσου τῆς πλατωνικῆς προβλη-
ματικῆς τῆς γραφῆς.^α

Προηγουμένως παρακολογήσαμε τὴν ἀντιστοιχία μεταξὺ
τῆς μορφῆς τοῦ Θῶθ στὴν αἰγυπτιακὴ μυθολογία καὶ μιᾶς ὀρισμέ-
νης ὀργάνωσης τῶν ἐννοιῶν, τῶν φιλοσοφημάτων, τῶν μεταφο-
ρῶν καὶ τῶν μυθευμάτων ποὺ ἐντοπίστηκαν μὲ ἀφετηρία αὐτὸ ποὺ
ἀποκαλοῦμε πλατωνικὸ κείμενο. Ἡ λέξη *φάρμακον* μᾶς φάνηκε
ἰδιαιτέρα πρόσφορη γιὰ νά δέσουμε, σ' αὐτὸ τὸ κείμενο, ὅλα τὰ νή-
ματα αὐτῆς τῆς ἀντιστοιχίας.⁶⁰ Ἄς ξαναδιαβάσουμε τώρα, πάντα
στὴ μετάφραση τοῦ Robin, τούτη τὴ φράση τοῦ Φαίδρου : « Ἴ-
δού, Βασιλιά, εἶπε ὁ Θεῦθ, μιὰ γνώση (*μάθημα*) ποὺ θὰ ἔχει γιὰ
ἀποτέλεσμα νά κάνει τοὺς Αἰγύπτιους πιὸ μορφωμένους (*σοφωτέ-
ρους*) καὶ πιὸ ἱκανοὺς νά ἀνακαλοῦν κάτι στὴ μνήμη τους (*μνημο-
νικωτέρους*) : ἡ μνήμη (*μνήμη*) καθὼς καὶ ἡ μόρφωση (*σοφία*)
βρῆκαν τὸ γιατρικὸ τους (*φάρμακον*) ».

Ἡ τρέχουσα μετάφραση τοῦ *φαρμάκου* μὲ τὴ λέξη *γιατρικό,*
ἴαμα (remède) —εὐεργετικὸ παρασκευάσμα (*drogue*)— δὲν εἶναι
βεβαίως ἀνακριβής. *Φάρμακον* θὰ μπορούσε ὄχι μόνον νά θέλει νά
πεῖ *ἴαμα* καὶ νά σβῆσει, σὲ μιὰ ὀρισμένη ἐπιφάνεια τῆς λειτουργίας
του, τὴν ἀμφισημία τοῦ νοήματός του. Ἄλλὰ εἶναι μᾶλλον προφα-
νές ὅτι, ἐπειδὴ ἡ δηλωμένη πρόθεση τοῦ Θεῦθ εἶναι νά ἐξάρει τὴν
ἀξία τοῦ προϊόντος του, *περιστρέφει* τὴ λέξη γύρω ἀπὸ τὸν παρά-
ξενο καὶ ἀόρατο ἄξονά της καὶ τὴν παρουσιάζει μόνον ἀπὸ τὸν ἓναν,

---

α. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά παραπέμψω ἐδῶ, ἐνδεικτικὰ καὶ προκαταρκτι-
κά, στό κεφάλαιο « *Ζήτημα Μεθόδου* » ποὺ προτείνεται στό *De la Gramma-
tologie*. Μὲ κάποιες ἐπιφυλάξεις μπορεῖ νά εἰπωθεῖ ὅτι τὸ *φάρμακον* παίζει
ἓναν ἀνάλογο ρόλο, σ' αὐτὴ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Πλάτωνα, μὲ ἐκεῖνον τοῦ ἀνα-
πληρώματος στὴν ἀνάγνωση τοῦ Rousseau.

τόν πλέον καθησυχαστικό, πόλο της. Αυτό τὸ γιατροσόφι (*médecine*) εἶναι εὐεργετικό, παράγει καὶ ἐπισκευάζει, συσσωρεύει καὶ γιατρεύει, αὐξάνει τὴ γνώση καὶ μειώνει τὴ λήθη. Ὡστόσο ἡ μετάφραση μὲ τὴ λέξη « ἴαμα » (ἢ « γιατρικό ») σβῆνει, διὰ τῆς ἐξόδου ἐκτὸς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, τὸν ἄλλον πόλο πού διατηρεῖται ὡς ἀπόθεμα⁶¹ μέσα στὴ λέξη *φάρμακον*. Καταργεῖ τοὺς πόρους τῆς ἀμφισημίας καὶ καθιστᾷ δυσκολότερη, ἂν ὄχι ἀδύνατη, τὴν κατανόηση τοῦ συγκειμένου.⁶² Σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς λέξεις « παρασκευασμα » ἢ *ἀκόμα* καὶ « γιατροσόφι », τὸ *ἴαμα* δηλώνει τὴ διαφανῆ ὀρθολογικότητα τῆς ἐπιστήμης, τῆς θεραπευτικῆς αἰτιότητας καὶ τῆς τεχνικῆς, ἀποκλείοντας ἔτσι ἀπὸ τὸ κείμενο τὴν ἐκκληση στὶς μαγικὰς ιδιότητες μιᾶς δυνάμης τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα δὲν ἐλέγχονται ἀπολύτως, μιᾶς δυναμικῆς πού πάντα ἐπιφυλάσσει ἐκπλήξεις σὲ ὅποιον θὰ ᾔθελε νὰ τὴ χειρίζεται ὡς κύριος ἢ ὡς ὑποκείμενο.

Ὅμως, ἀπὸ τὴ μία πλευρά, ὁ Πλάτων θεωρεῖ ὅτι πρέπει νὰ παρουσιάσει τὴ γραφὴ σὰν μιὰ δύναμη ἀπόκρυφη καὶ κατὰ συνέπεια ὑποπτη. Ὅπως ἡ ζωγραφικὴ, μὲ τὴν ὁποία θὰ τὴ συγκρίνει στὴ συνέχεια, ὅπως οἱ ὀφθαλμαπάτες καὶ οἱ τεχνικὲς τῆς μίμησης⁶³ ἐν γένει. Εἶναι ἐπίσης γνωστὴ ἡ δυσπιστία μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετωπίζει τὴ μαντεία, τοὺς μάγους, τοὺς θαυματοποιούς καὶ τοὺς γόητες.^α Στους *Νόμους*, ἰδιαίτερα, τοὺς ἐπιφυλάσσει τρομερὲς τιμωρίες. Σύμφωνα μὲ ἓνα ἐγχείρημα πού ἀργότερα θὰ πρέπει νὰ τὸ ἀνακαλέσουμε στὴ μνήμη μας, συστήνει νὰ τοὺς ἀποκλείουν ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ χῶρο, νὰ τοὺς ἐξοβελίσουν ἢ νὰ τοὺς ἀποκόβουν : ἀκόμα καὶ τὰ δύο μαζί, μὲ τὴ φυλάκιση —στὴ φυλακὴ δὲν θὰ δέχονται πλέον τὴν ἐπίσκεψη τῶν ἐλεύθερων ἀνθρώπων ἀλλὰ μόνον τοῦ δούλου πού θὰ τοὺς φέρνει τὴν τροφή— κι ἔπειτα μὲ τὴ στέρηση τοῦ τάφου : « Κι ὅταν πεθαίνει θὰ τὸν πετοῦν ἔξω ἀπὸ τὰ σύ-

α. Πρβλ. ἰδιαίτερος *Πολιτεία* II, 364 a καὶ ἐπ. Ἐπιστολὴ 7, 333 e. Τὸ πρόβλημα ἀναδεικνύεται μὲ ἄφρονες καὶ πολύτιμες παραπομπὲς στὸ *La Musique dans l'œuvre de Platon* (σελ. 13 καὶ ἐπ.) τοῦ Ε. Μουτσόπουλου, P.U.F., 1959.

νορα, ἄταφο, καὶ ἂν κάποιος ἐλεύθερος πολίτης συμμετέχει στὴν ταφή του θὰ διώκεται γιὰ ἀσέβεια ἂν οἰοσδήποτε θὰ ἤθελε νὰ τὸν ἐναγάγει ». (X. 909 b-c)

Ἐκ τῆς ἄλλης πλευρᾶς, ἡ ἀπόκριση τοῦ βασιλιᾶ προϋποθέτει ὅτι ἡ δραστηριότητα τοῦ φαρμάκου μπορεῖ νὰ ἀντιστραφεῖ : νὰ ἐπιδαινῶσει τὸ κακὸ ἀντὶ νὰ τὸ θεραπεύσει. Ἡ μᾶλλον ἡ βασιλικὴ ἀπάντηση ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Θεῦθ, δολίως καὶ / ἢ ἀφελῶς, ἐπέδειξε τὴν ἀνάποδη καὶ ὄχι τὴν ὄψη τῶν ἀληθινῶν ἀποτελεσμάτων τῆς γραφῆς. Γιὰ νὰ προσδώσει ἀξία στὴν ἐπινόησή του, ὁ Θεῦθ μετέβαλε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τῆ φύση τοῦ φαρμάκου, εἶπε τὸ ἀντίθετο (τοῦναντίον) ἀπὸ αὐτὸ πού εἶναι ἰκανὴ νὰ κάνει ἡ γραφή. Ἐκανε ἓνα δηλητήριο νὰ περάσει γιὰ ἴαμα. Ἐτσι ὥστε μεταφράζοντας τὸ φάρμακον ὡς ἴαμα, ἐκεῖνο πού μᾶλλον σέβεται κανεὶς εἶναι αὐτὸ πού ὁ βασιλιάς λέει ὅτι εἶπε ὁ Θεῦθ, ὁ ὁποῖος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸν ἐξαπάτησε ἢ ἐξαπατήθηκε, παρὰ τὸ θέλω-νὰ-πῶ τοῦ Θεῦθ, δηλαδὴ τοῦ Πλάτωνα. Ἐφεξῆς, ἐφόσον τὸ κείμενο τοῦ Πλάτωνα δίνει τὴν ἀπάντηση τοῦ βασιλιᾶ σὰν τὴν ἀλήθεια τῆς παραγωγῆς τοῦ Θεῦθ, καὶ τὸν λόγο του (*parole*) σὰν τὴν ἀλήθεια τῆς γραφῆς, ἡ μετάφραση μὲ τὴ λέξη ἴαμα κατηγορεῖ τὴν ἀφέλεια ἢ τὴν ἀπάτη τοῦ Θεῦθ, ἀπὸ τῆ σκοπιᾶ τοῦ ἥλιου. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκοπιᾶ, ὁ Θεῦθ μᾶλλον ἐπαιξε μὲ τὴ λέξη, διακόπτοντας, γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ὑπόθεσής του, τὴν ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὶς δύο ἀντίθετες ἀξίες. Ὅμως ὁ βασιλιάς τὴν ἀποκαθιστᾶ καὶ ἡ μετάφραση δὲν τὸ λαμβάνει ὑπόψη της. Ἐντούτοις οἱ δύο συνομιλητὲς παραμένουν πάντα, ὅ,τι κι ἂν κάνουν καὶ εἶτε τὸ θέλουν εἶτε ὄχι, μὲς στὴν ἐνότητα τοῦ ἰδίου σημαίνοντος. Ὁ λόγος τους ἐκεῖ μέσα παίζει, πράγμα πού δὲν συμβαίνει πλέον στὴ γαλλικὴ μετάφραση. Ἡ λέξη ἴαμα (*remède*), περισσότερο ἀπ' ὅσο οἱ λέξεις « παρασκευάσμα » ἢ « γιατροσόφι », ἀπαλείφει τὴ δυναμικὴ, ἐν δυνάμει, ἀναφορὰ στὶς ἄλλες χρήσεις τῆς ἴδιας λέξης στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Μιὰ τέτοια μετάφραση καταστρέφει κυρίως αὐτὸ πού ἀργότερα θὰ τὸ ὀνομάσουμε ἀναγραμματικὴ γραφή⁶⁴ τοῦ Πλάτωνα, κόβοντας τὶς σχέσεις πού ὑφαίνονται μεταξύ τῶν διαφορετικῶν λειτουργικῶν τῆς ἴδιας λέξης σὲ διαφορετικούς τόπους, σχέσεις πού εἶναι ἐν δυνάμει ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην

« παραθεματικές ». "Όταν μιὰ λέξη ἐγγράφεται ὡς παράθεμα ἑνὸς ἄλλου νοήματος τῆς ἴδιας λέξης, ὅταν τὸ κειμενικὸ προσκῆνιο τῆς λέξης φάρμακον, ἐνῶ σημαίνει ἴαμα, παραθέτει, ἀνα-παραθέτει, ἀφηγεῖται καὶ προσφέρει πρὸς ἀνάγνωσιν αὐτὸ πού μες στήν ἴδια λέξη, σὲ ἕναν ἄλλον τόπο καὶ σὲ ἕνα ἄλλο βᾶθος τῆς σκηνῆς, σημαίνει δηλητήριο (παραδείγματος χάριν, διότι φάρμακον θέλει νὰ πεῖ καὶ ἄλλα πράγματα), ἢ ἐπιλογὴ ἀπὸ τὸν μεταφραστὴ μίας μό-νον ἀπὸ αὐτὲς τὶς λέξεις ἔχει ὡς πρῶτο ἀποτέλεσμα νὰ ἐξουδετερώ-νει τὸ παραθεματικὸ παιχνίδι, τὸ « ἀνάγραμμα », καὶ ὀριακὰ νὰ καταργεῖ ἐντελῶς τὴν κειμενικότητα τοῦ κειμένου πού μεταφρά-ζεται. Δίχως ἀμφιβολία θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ δείξει, καὶ ὅταν ἔρ-θει ἢ κατάλληλη στιγμή θὰ τὸ ἐπιχειρήσουμε, ὅτι αὐτὸ τὸ κόψιμο τοῦ πέρασματος μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων ἀξιῶν εἶναι ἤδη τὸ ἴδιο ἕνα ἀποτέλεσμα τοῦ « πλατωνισμοῦ », ἢ συνέπεια ἑνὸς ἔργου πού ἔχει ἤδη ἀρχίσει μέσα στὸ κείμενο πού μεταφράζεται, μέσα στὴ σχέση τοῦ « Πλάτωνα » μὲ τὴ « γλώσσα » του. Ἀνάμεσα σ' αὐτὴν τὴν πρόταση καὶ τὴν προηγούμενη δὲν ὑπάρχει καμία ἀντίφαση. Ἐφό-σον ἡ κειμενικότητα συνίσταται ἀπὸ διαφορὲς καὶ ἀπὸ διαφορὲς διαφορῶν, εἶναι ἀπὸ τὴ φύσιν τῆς ἀπολύτως ἑτερογενῆς καὶ συντί-θεται ἀδιάκοπα μὲ τὶς δυνάμεις πού τείνουν νὰ τὴν καταργήσουν.

"Ἄρα ὀφείλουμε νὰ ἀποδεχτοῦμε, νὰ παρακολουθήσουμε καὶ νὰ ἀναλύσουμε τὴ σύνθεσιν αὐτῶν τῶν δύο δυνάμεων ἢ αὐτῶν τῶν δύο ἐγχειρημάτων. Μάλιστα, αὐτὴ ἡ σύνθεσις ἀποτελεῖ κατὰ μία ἔννοια καὶ τὸ μοναδικὸ θέμα αὐτοῦ τοῦ δοκιμίου.⁶⁵ Ἀπὸ τὴ μία πλευρά, ὁ Πλάτων ἀποφασίζει ὑπὲρ μιᾶς λογικῆς πού δὲν ἀνέχεται αὐτὸ τὸ πέρασμα ἀνάμεσα στὶς δύο ἀντίθετες σημασίες μίας καὶ τῆς ἴδιας λέξης, καὶ κατὰ μεῖζονα λόγο ὅταν αὐτὸ τὸ πέρασμα θὰ ἀποκαλυφθεῖ ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ μιὰν ἀπλὴ σύγχυσις, μιὰν ἐναλλαγὴ ἢ μιὰ διαλεκτικὴ τῶν ἀντιθέτων. Καὶ παρ' ὅλα αὐτά, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ φάρμακον, ἂν ἡ ἀνάγνωσις πού προτείνουμε ἐπιβεβαιώνεται, συνιστᾷ τὸν τόπο καταγωγῆς αὐτῆς τῆς ἀπόφασις, τὸ στοιχεῖο πού προηγεῖται, πού τὴν ἐμπεριέχει, πού τὴν ξεπερνάει, πού ποτὲ δὲν ἀφήνεται νὰ ἀναχθεῖ σ' αὐτὴν καὶ δὲν χωρίζεται ἀπ' αὐτὴν μὲ μιὰ μοναδικὴ λέξη (ἢ μὲ ἕναν μοναδικὸν σημαίνοντα μῆχα-

νισμό), πού νά λειτουργεῖ μέσα στό ἑλληνικό καί πλατωνικό κείμενο. "Όλες οἱ μεταφράσεις στίς γλωσσες πού εἶναι κληρονόμοι καί θεματοφύλακες τῆς δυτικῆς μεταφυσικῆς παράγουν συνεπῶς ἕνα ἀποτέλεσμα ἀνάλυσης πού καταστρέφει βιαίως τὸ φάρμακον, πού τὸ ἀνάγει σέ ἕνα ἀπὸ τὰ ἀπλά στοιχεῖα του καθότι, κατὰ ἕναν παράδοξο τρόπο, τὸ ἐρμηνεύει μὲ ἀφετηρία τὸ μεταγενέστερο πού τὸ ἴδιο κατέστησε δυνατό. Κατὰ συνέπεια, μιὰ τέτοια ἐρμηνευτικὴ μετάφραση εἶναι ἐξίσου βίαιη ὅσο καί ἀνίσχυρη : καταστρέφει τὸ φάρμακον ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἀπαγορεύει στὸν ἑαυτὸ τῆς νά ἔχει πρόσβαση σ' αὐτὸ καί τὸ ἀφήνει ἄθικτο στὴν κρύπτη του.

Ἡ μετάφραση μὲ τὴ λέξη « ἴαμα » δὲν πρέπει συνεπῶς οὔτε νά γίνεи ἀποδεκτὴ οὔτε ἀπλῶς νά ἀπορριφθεῖ. Ἀκόμα κι ἂν κάποιος πιστεue ὅτι ἔτσι διασώζει τὸν « ὀρθολογικό » πόλο καί τὴν ἐγκωμιστικὴ πρόθεση, τὴν ἰδέα μιᾶς καλῆς χρήσης τῆς ἐπιστήμης ἢ τῆς τέχνης τοῦ γιατροῦ, δὲν θὰ περιόριζε γι' αὐτὸν τὸν λόγο τίς πιθανότητες νά ἐξαπατηθεῖ ἀπὸ τὴ γλώσσα. Γιατὶ κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Πλάτωνα ἡ γραφὴ δὲν ἀξίζει περισσότερο σὰν ἴαμα ἀπ' ὅ,τι ἀξίζει σὰν δηλητήριο. Πρὶν ἀκόμα ὁ Θαμὸς ἀφήσει τὴ μειωτικὴ κρίση του νά πέσει, τὸ ἴαμα εἶναι ἀνησυχητικό καθ' ἑαυτό. Πρέπει πράγματι νά λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ὁ Πλάτων ὑποπτεύεται τὸ φάρμακον ἐν γένει, ἀκόμα καί ὅταν πρόκειται γιὰ παρασκευάσματα πού χρησιμοποιοῦνται ἀποκλειστικά γιὰ θεραπευτικούς σκοποὺς, ἀκόμα καί ὅταν τὰ χειρίζονται μὲ καλὲς προθέσεις, ἀκόμα καί ὅταν εἶναι ἀποτελεσματικά. Δὲν ὑπάρχει ἀβλαβὲς ἴαμα. Τὸ φάρμακον οὐδέποτε εἶναι ἀπλῶς εὐεργετικό.

Γιὰ δύο διαφορετικούς λόγους καί σέ δύο διαφορετικὰ ἐπίπεδα. Πρῶτα ἀπ' ὅλα ἐπειδὴ ἡ εὐεργετικὴ οὐσία ἢ ἰσχὺς ἑνὸς φαρμάκου δὲν τὸ ἐμποδίζουν νά εἶναι ὀδυνηρό. Ὁ Πρωταγόρας τοποθετεῖ τὰ φάρμακα μεταξὺ ἐκείνων τῶν πραγμάτων πού μποροῦν νά εἶναι συνάμα καλὰ (ἀγαθὰ) καί ἐπώδυνα (ἀνιαρὰ) (354 α). Τὸ φάρμακον μετέχει πάντα τοῦ μεικτοῦ (σύμμεικτον) γιὰ τὸ ὁποῖο μιλάει ἐπίσης ὁ Φίληβος (46 α). Γιὰ παράδειγμα ἡ ὕβρις, αὐτὴ ἡ βίαιη καί ἄμετρη ὑπερβολή⁶⁶ (exces) στὴν ἀπόλαυση πού κάνει τοὺς ἀκρατεῖς νά κραυγάζουν σὰν τρελοὶ (45 ε), καί « ἡ ἀνακούφιση πού δί-

νουν σὲ ὄσους πάσχουν ἀπὸ ψώρα τὸ τρίψιμο καὶ οἱ ἄλλες παρόμοιες
θεραπεῖες δίχως νὰ ὑπάρχει ἀνάγκη γιὰ ἄλλα γιαιτρικὰ (οὐκ ἄλλης
δεόμενα φαρμάξεως) » (46 α). Αὐτὴ ἡ ὀδυνηρὴ ἀπόλαυση, ποὺ
συνδέεται τόσο μὲ τὴν ἀρρώστια ὅσο καὶ μὲ τὸν κατευνασμό της,
εἶναι ἓνα φάρμακον καθ' ἑαυτό. Μετέχει ταυτοχρόνως τοῦ καλοῦ
καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ εὐχάριστου καὶ τοῦ δυσάρεστου. Ἡ μᾶλλον
εἶναι ἡ μάζα του, ὁ τόπος ὅπου σχεδιάζονται αὐτὲς οἱ ἀντιθέσεις.

Ἐπειτα, βαθύτερα, πέρα ἀπὸ τὸν πόνο, τὸ φαρμακευτικὸ
ἔλασμα εἶναι οὐσιαστικὰ ἐπιβλαβὲς ἐπειδὴ εἶναι τεχνητό. Ὡς πρὸς
αὐτὸ ὁ Πλάτων ἀκολουθεῖ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση καὶ εἰδικότερα
τοὺς γιαιτροὺς τῆς Κῶ. Τὸ φάρμακον ἐναντιώνεται στὴ φυσικὴ
ζωή : ὄχι μόνον στὴ ζωὴ ὅταν κανένα κακὸ δὲν τὴν προσβάλλει,
ἀλλὰ καὶ στὴ ζωὴ ποὺ νοσεῖ ἢ μᾶλλον στὴ ζωὴ τῆς νόσου. Διότι ὁ
Πλάτων πιστεύει στὴ φυσικὴ ζωὴ καὶ στὴν ὀμαλή, ἂν αὐτὸ λέγε-
ται, ἀνάπτουξη τῆς νόσου. Στὸν *Τίμαιο*, ἡ φυσικὴ νόσος συγκρίνε-
ται, ὅπως καὶ ὁ λόγος στὸν *Φαῖδρο*, μὲ ἓναν ζωντανὸ ὄργανισμό
ποὺ πρέπει νὰ ἀναπτυχθεῖ σύμφωνα μὲ τοὺς δικoὺς του κανόνες καὶ
τις δικές του μορφές, τοὺς ἰδιότυπους ρυθμοὺς καὶ τις ἰδιότυπες ἀρ-
θρώσεις του. Παρεκτρέποντας τὴν ὀμαλή καὶ φυσικὴ ἐξέλιξη τῆς
νόσου, τὸ φάρμακον εἶναι, κατὰ συνέπεια, ἐχθρὸς τοῦ ζωντανοῦ
ὄργανισμοῦ ἐν γένει, εἴτε εἶναι ὑγιῆς εἴτε νοσεῖ. Αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ
τὸ λησμονοῦμε, καὶ ὁ Πλάτων μᾶς τὸ ὑπενθυμίζει, τὴν ὥρα ποὺ ἡ
γραφὴ προτείνεται ὡς φάρμακον. Ἀντίθετη πρὸς τὴ ζωὴ, ἡ γραφὴ
—ἢ, ἂν θέλετε, τὸ φάρμακον— δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ μετα-
τοπίζει δηλαδὴ νὰ ἐρεθίζει τὸ κακὸ. Αὐτὴ εἶναι, ὡς πρὸς τὸ λογικὸ
της σχῆμα, ἡ ἔνστασις ποὺ προβάλλει ὁ βασιλιάς κατὰ τῆς γραφῆς :
μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι ἀναπληρώνει τὴ μνήμη, ἡ γραφὴ καθιστᾷ τὸν
ἄνθρωπο ἀκόμα πιὸ ἐπιλήσιμον· ἀντὶ νὰ αὐξάνει τὴ γνώση, τὴ
μειώνει. Δὲν ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες τῆς μνήμης, σκοπεύει
παραπλεύρως, δὲν ἐνισχύει τὴ μνήμη, μόνον τὴν ὑπόμνηση. Συνε-
πῶς, δρᾷ ἀκριβῶς ὅπως κάθε φάρμακον. Καὶ ἐὰν ἡ τυπικὴ δομὴ
τῆς ἐπιχειρηματολογίας εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἴδια, καὶ στὰ δύο κείμενα
ποὺ πρόκειται τῶρα νὰ ἀντιπαραβάλουμε, ἐὰν καὶ στὶς δύο περι-
πτώσεις, αὐτὸ ποὺ ὑποτίθεται ὅτι παράγει τὸ θετικὸ καὶ καταργεῖ

τὸ ἀρνητικὸ δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ μετατοπίζει καὶ συνάμα νὰ πολλαπλασιάζει τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀρνητικοῦ, καθότι ὀδηγεῖ στὴν ἐξάπλωση τῆς ἔλλειψης ποὺ ἦταν ἡ αἰτία του, αὐτὸ συμβαίνει γιατί ἡ ἀναγκαιότητα στὴν ὁποία ὀφείλονται εἶναι ἐγγεγραμμένη στὸ σημεῖο φάρμακον, ποὺ ὁ Robin (παραδείγματος χάριν) τὸ διαμελίζει, ἄλλοῦ ὡς ἴαμα κι ἄλλοῦ ὡς παρασκευάσμα. Λέμε ῥητὰ τὸ σημεῖο φάρμακον, θέλοντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ ἐπισημά-
νουμε ὅτι πρόκειται ἄνευ δυνατότητας διαχωρισμοῦ γιὰ ἓνα σημαῖ-
νον καὶ μιὰ σημαινόμενη ἔννοια.⁶⁷

Α) Στὸν *Τίμαιο*, ποὺ ἀπὸ τὶς πρῶτες σελίδες του ξανοίγεται στὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ξανοίγεται ἀνάμεσα στὴ γραφὴ καὶ τὸν λόγο (*parole*) (« Σεῖς οἱ Ἕλλη-
γες εἰστε πάντα παιδιά, ἓνας Ἕλληνας δὲν εἶναι ποτὲ γέρος », ἐνῶ στὴν Αἴγυπτο, « ὅλα εἶναι γραμμένα, ἀπὸ παλιά » : πάντα γεγραμμένα [22 b, 23 a]), ὁ Πλάτων ἀποδεικνύει ὅτι, μεταξὺ τῶν κινήσεων τοῦ σώματος, ἡ ἄριστη εἶναι ἡ φυσικὴ κίνηση, ἐκεῖνη ποὺ, αὐθόρμητα, ἐκ τῶν ἔνδον, « γεννιέται μέσα του ἀπὸ τὴ δική του δράση » :

« Τώρα, μεταξὺ τῶν κινήσεων τοῦ σώματος, ἡ ἄριστη εἶναι ἐκεῖνη ποὺ γεννιέται μέσα του ἀπὸ τὴ δική του δράση, γιατί εἶναι ἡ πλέον σύμμορφη πρὸς τὶς κινήσεις τῆς Διανοίας καὶ τοῦ Παντός. Ἐκεῖνη ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ μιὰ ἄλλη αἰτία εἶναι χειρότερη, ἀλλὰ ἡ χείριστη εἶναι ἐκεῖνη ποὺ κινεῖ κάποια μέρη του, μέσα ἀπὸ τὴ δράση μιᾶς ξένης αἰτίας, ἐνῶ τὸ σῶμα εἶναι ξαπλωμένο καὶ ἀναπαύεται. Κατ' ἀκολουθίαν, ἀπὸ ὅλα τὰ μέσα γιὰ τὴν κάθαρση καὶ τὴν καλὴ διάθεση τοῦ σώματος, τὸ ἄριστο εἶναι ἡ γυμναστικὴ. Ἡ δευτέρα συνίσταται στὴ ρυθμικὴ ταλάντευση ποὺ προκαλεῖ τὸ ταξίδι μὲ πλοῖο, ἢ ὅταν μᾶς μεταφέρουν μὲ ὅποιοδήποτε τρόπο δίχως κούραση. Τὸ τρίτο εἶδος κίνησης, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο μπορεῖ μερικὲς φορὲς νὰ εἶναι πολὺ χρήσιμο ὅταν εἴμαστε ἀναγκα-
σμένοι νὰ τὸ χρησιμοποιήσουμε, ἀλλὰ τὸ ὁποῖο κανεὶς ἄν-

θρωπος πού ἔχει μυαλό δὲν πρέπει ποτὲ νὰ τὸ χρησιμοποιεῖ δίχως νὰ ὑπάρχει ἀνάγκη, εἶναι ἡ θεραπεία μὲ τὴ χρῆση ἰατρικῶν καθαρτικῶν παρασκευασμάτων (τῆς φαρμακευτικῆς καθάρσεως). Γιατὶ τὰ νοσήματα, ὅταν δὲν παρουσιάζουν μεγάλους κινδύνους, δὲν πρέπει νὰ ἐρεθίζονται μὲ γιαιτρικὰ (οὐκ ἐρεθιστέον φαρμακεῖαις). Πράγματι, ἡ σύνθεση (σύστασις) ἑνὸς νοσήματος μοιάζει, κατὰ κάποιον τρόπο, μὲ τὴ φύση τοῦ ζωντανοῦ ὄντος (τῆ τῶν ζῶων φύσει). Τώρα ἡ σύνθεση τῶν ζωντανῶν ὄντων συμπεριλαμβάνει, γιὰ κάθε εἶδος, ἕναν ὀρισμένο χρόνο ζωῆς. Κάθε ζωντανὸ ὄν ἔρχεται στὸν κόσμον ἔχοντας μιὰ ὀρισμένη διάρκεια ζωῆς πού τὴν ὀρίζει ἡ μοίρα του, ἐξαιρουμένων βεβαίως τῶν παθημάτων πού ὀφείλονται στὴν ἀναγκαιότητα . . . Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ σύνθεση τῶν νοσημάτων. Ἐὰν μὲ τὴ χρῆση παρασκευασμάτων (φαρμακεῖαις) φθειρεται τὸ νόσημα πρὶν ἀπὸ τὸν χρόνο πού τοῦ ἔχει ὀριστεῖ, τότε ἀπὸ ἑλαφρὰ νοσήματα γεννιῶνται συνήθως νοσήματα πιὸ σοβαρὰ καὶ ἀπὸ ἕναν μικρὸ ἀριθμὸ νοσημάτων πολυἀριθμες ἀρρώστιες. Γι' αὐτὸ καί, στὸ μέτρο πού ἔχει κανεὶς τὴν ἀνεση χρόνου, ὅλα τὰ πράγματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζονται μὲ δίαιτες, ἀλλὰ δὲν πρέπει κανεὶς νὰ ἐρεθίζει ἕνα δύστροπο κακὸ παίρνοντας διάφορα παρασκευάσματα (φαρμακεύοντα) ». (89 a-d)

Ὁ ἀναγνώστης θὰ παρατήρησε ὅτι :

1. Τὸ ἐπιβλαβὲς τοῦ φαρμάκου καταγγέλλεται τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς πού ὄλο τὸ συγκεκριμένο φαίνεται νὰ ἐπιτρέπει τὴ μετάφρασή του μᾶλλον μὲ τὴ λέξη « ἴαμα » ἢ « γιαιτρικὸ » παρὰ μὲ τὴ λέξη δηλητήριο.

2. Τὸ φυσικὸ νόσημα τοῦ ζωντανοῦ ὄντος ὀρίζεται ὡς πρὸς τὴν οὐσία του σὰν ἀλλεργία, σὰν ἀντίδραση στὴν ἐπίθεση ἑνὸς ξένου στοιχείου. Καὶ εἶναι ἀναγκαῖο ἢ πιὸ γενικὴ ἔννοια τοῦ νοσήματος νὰ εἶναι ἡ ἀλλεργία, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ἡ φυσικὴ ζωὴ τοῦ σώματος δὲν πρέπει νὰ ὑπακούει παρὰ μόνον στίς ἴδιες καὶ ἐνδογενεῖς κινήσεις του.

3. "Όπως ή υγεία είναι αυτό-νομη και αυτό-ματη, και τὸ « ὀμαλό » νόσημα ἐκδηλώνει τὴν αὐτάρκειά του ἀντιπαραθέτοντας στὶς φαρμακευτικὲς ἐπιθέσεις μεταστατικὲς ἀντιδράσεις πού μεταθέτουν τὸν τόπο τῆς πάθησης, ἐνδεχομένως μὲ σκοπὸ νὰ ἐνισχύσουν καὶ νὰ πολλαπλασιάσουν τὰ σημεῖα ἀντίστασης. Τὸ « ὀμαλό » νόσημα ἀμύνεται. Ἀποφεύγοντας τοὺς ἀναπληρωματικοὺς καταναγκασμούς, τὴν ἐπιπρόσθετη παθογένεια τοῦ φαρμάκου, τὸ νόσημα ἀκολουθεῖ τὴν πορεία του.

4. Αὐτὸ τὸ σχῆμα συνεπάγεται ὅτι τὸ ζωντανὸ ὄν εἶναι πεπερασμένο (καὶ ἡ πάθηση πού τὸ προσβάλλει ἐπίσης) : ὅτι εἶναι συνεπῶς δυνατὸν νὰ ἔχει μιὰ σχέση μὲ τὸ ἕτερόν του μέσα ἀπὸ τὴν ἀλλεργικὴ πάθηση καὶ ὅτι ἔχει μιὰ περιορισμένη διάρκεια, ὅτι ὁ θάνατος εἶναι ἤδη ἐγγεγραμμένος, προδιαγεγραμμένος μὲς στὴ δομὴ του, μέσα στὰ « συστατικὰ του τρίγωνα ». (« Πράγματι, εὐθύς ἐξαρχῆς, τὰ συστατικὰ τρίγωνα κάθε εἴδους ἔχουν φτιαχτεῖ μὲ τὴν ιδιότητα νὰ διαρκοῦν μέχρι τὸ τέλος ἑνὸς ὀρισμένου χρόνου, πέρα ἀπὸ τὸ ὅποιο ἡ ζωὴ ποτὲ δὲν θὰ μπορούσε νὰ προεκταθεῖ ». Στὸ ἴδιο.) Ἡ ἀθανασία καὶ ἡ τελειότητα ἑνὸς ζωντανοῦ ὄντος συνίστανται στὸ ὅτι δὲν ἔχει σχέση μὲ κανένα ἐκτός. Αὐτὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ θεοῦ (πρβλ. *Πολιτεία*, II, 381 b-c). Ὁ θεὸς δὲν παθαίνει ἀλλεργίες. Ἡ υγεία καὶ ἡ δύναμη (*ὕγεια καὶ ἀρετὴ*) πού συχνὰ πᾶνε μαζὶ ὅταν πρόκειται γιὰ τὸ σῶμα καί, κατ' ἀναλογίαν, γιὰ τὴν ψυχὴ (πρβλ. *Γοργίας* 479 b), προβαίνουν πάντα ἐκ τῶν ἑνδον. Τὸ φάρμακον εἶναι ἐκεῖνο πού, ἐπεμβαίνοντας πάντα ἀπ' ἔξω, ἐπιδρώντας ὡς τὸ ἐκτός αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ, δὲν θὰ ἔχει ποτὲ ἴδιαν καὶ ὀρίσιμη δύναμη. Ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκλεισθεῖ αὐτὸ τὸ ἀναπληρωματικὸ παράσιτο διατηρουμένου τοῦ ὀρίου, ἄς ποῦμε τοῦ τριγώνου;

B) Τὸ σύστημα αὐτῶν τῶν τεσσάρων χαρακτηριστικῶν ἀνασυγκροτεῖται ὅταν, στὸν *Φαῖδρο*, ὁ βασιλιάς ὑποβιβάζει καὶ ὑποτιμᾷ τὸ φάρμακον τῆς γραφῆς, λέξη πού δὲν θὰ πρέπει συνεπῶς νὰ σπεύσουμε, καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, νὰ τὴ δεχτοῦμε σὰν μιὰ μεταφορά, ἐκτός κι ἂν ἀφήσουμε τὴ μεταφορικὴ δυνα-

τότητα να διατηρεῖ ὅλη τὴν αἰνιγματική δύναμή της.

Ἴσως μπορούμε τώρα να διαβάσουμε τὴν ἀπάντηση τοῦ Θεοῦ :

« Καὶ ὁ βασιλεὺς ἀποκρίθηκε : “ Ἀσύγκριτε δάσκαλε τῶν τεχνῶν, Θεὺθ, (ὦ τεχνικώτατε Θεὺθ), ἄλλος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος ποὺ εἶναι ἱκανὸς νὰ φέρει στὸν κόσμον τὸν θεσμό μιᾶς τέχνης, ἄλλος ἐκεῖνος ποὺ εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐκτιμῆσει τί μέρος βλάβης ἢ ὠφελείας περιέχει αὐτὴ ἡ τέχνη γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ πρόκειται νὰ τὴ χρησιμοποιήσουν. Καὶ τώρα, νὰ ποὺ ἐσύ μὲ τὴν ιδιότητά σου τοῦ πατέρα τῶν χαρακτήρων τῆς γραφῆς (πατήρ ὧν γραμμάτων), ἀπὸ εὐνοια πρὸς αὐτούς, τοὺς ἀπέδωσες ὡς κατηγορήματα τὰ ἐντελῶς ἀντίθετα (τυναντίον) ἀπὸ τὰ πραγματικά τους ἀποτελέσματα ! Διότι αὐτὴ ἡ γνώση θὰ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα, σὲ ὅσους θὰ τὴν ἀποκτήσουν, νὰ κάνει τὶς ψυχές τους νὰ ξεχνοῦν, ἐπειδὴ θὰ πάψουν νὰ ἀσκοῦν τὴ μνήμη τους (λήθην μὲν ἐν ψυχαῖς παρέξει μνήμης ἀμελετησίᾳ) : πράγματι, δίνοντας πίστη στὸ γραπτὸ, ἀπὸ ἔξω, χάρη σὲ ξένα ἀποτυπώματα (διὰ πίστιν γραφῆς ἔξωθεν ὑπ’ ἀλλοτρίων τύπων), κι ὄχι ἀπὸ μέσα καὶ χάρη σ’ αὐτούς τοὺς ἴδιους, θὰ ἀνακαλοῦν στὴ μνήμη τους τὰ πράγματα (οὐκ ἐνδοθεν αὐτούς ὑφ’ αὐτῶν ἀναμιμνησκομένους). Δὲν εἶναι λοιπὸν γιὰ τὴ μνήμη, εἶναι γιὰ τὴν ὑπόμνηση τὸ γιὰ τρικὸ ποὺ ἀνακάλυψες (οὐκ οὖν μνήμης, ἀλλὰ ὑπομνήσεως, φάρμακον εὖρες). Καὶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ μόρφωση (Σοφίας δέ), εἶναι τὸ ὁμοίωμά της (δόξαν) αὐτὸ ποὺ προμηθεύεις στοὺς μαθητές σου καὶ ὄχι ἡ πραγματικὴ ἀλήθειαν) : ἀφοῦ, ὅταν μὲ τὴ βοήθειά σου θὰ ἔχουν παραγεμίσει μὲ γνώσεις δίχως νὰ ἔχουν διδαχθεῖ, θὰ φαίνονται ἱκανοὶ νὰ κρίνουν χίλια πράγματα, ἐνῶ τὶς πὶὸ πολλές φορὲς θὰ τοὺς λείπει κάθε κρίση, καὶ θὰ εἶναι ἐξᾴλλου ἀνυπόφοροι, ἐπειδὴ θὰ μοιάζουν μὲ ἀνθρώπους μορφωμένους (δοξόσοφοι) ἀντὶ νὰ εἶναι ἀνθρώποι μορφωμένοι (ἀντὶ σοφῶν) ! ” » . (274 e - 275 b)

Ὁ βασιλιάς, ὁ πατέρας τοῦ λόγου (*parole*), ἐπιβεβαίωσε μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ κύρος του πάνω στὸν πατέρα τῆς γραφῆς. Καὶ τὸ ἔκανε μὲ αὐστηρότητα, δίχως νὰ ἐκδηλώσει πρὸς αὐτὸν πὺ καταλαμβάνει τὴ θέση τοῦ γιοῦ του, τὴν ἴδια εὐνοϊκὴ συγκατάβαση πὺ ἔδενε τὸν Θεὺθ μὲ τὰ δικά του παιδιὰ, τοὺς « χαρακτῆρες » του. Ὁ Θαμοὺς βιάζεται, πολλαπλασιάζει τὶς ἐπιφυλάξεις καὶ εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν θέλει ν' ἀφήσει στὸν Θεὺθ καμία ἐλπίδα.

Γιὰ νὰ ἔχει ἡ γραφὴ τὴ δυνατότητα νὰ παράγει, σύμφωνα μὲ αὐτὸ πὺ λέει, τὸ « ἀντίστροφο » ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὸ ἀναμενόμενον, γιὰ νὰ ἀποκαλυφθεῖ αὐτὸ τὸ φάρμακον μέσα ἀπὸ τὴ χρῆση ἐπιβλαβές, θὰ πρέπει φυσικὰ ἢ δραστηκότητά του, ἢ ἰσχὺς του, ἢ δύναμή του νὰ εἶναι ἀμφίσημη. Σύμφωνα μὲ αὐτὰ πὺ λέγονται γιὰ τὸ φάρμακον στὸν Πρωταγόρα, στὸν Φίληβο, στὸν Τίμαιο. Ἄλλὰ αὐτὴ τὴν ἀμφισημία, ὁ Πλάτων, διὰ τοῦ στόματος τοῦ βασιλιᾶ, θέλει νὰ τὴ θέσει ὑπὸ ἔλεγχο, θέλει ὁ ὀρισμὸς τῆς νὰ διέπεται ἀπὸ τὴν ἀπλὴ καὶ ξεκάθαρη ἀντίθεση : τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ ἐντὸς καὶ τοῦ ἐκτός, τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ ψεύδους, τῆς οὐσίας καὶ τοῦ φαινομένου. Ἄν ξαναδιαβάσουμε τὸ αἰτιολογικὸ τῆς βασιλικῆς κρίσης, θὰ ξαναβροῦμε ἐκεῖ αὐτὴ τὴ σειρά τῶν ἀντιθέσεων. Καὶ ἐπιπλέον τοποθετημένη μὲ τέτοιον τρόπο ὥστε τὸ φάρμακον, ἢ, ἂν θέλετε, ἡ γραφὴ, νὰ εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ διατρέχει τὸν κύκλο αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων δίχως κανένα ἀποτέλεσμα : μόνον φαινομενικὰ ἢ γραφὴ εἶναι εὐεργετικὴ γιὰ τὴ μνήμη, βοηθώντας τὴν ἐκ τῶν ἔνδον, μέσα ἀπὸ τὴ δικὴ τῆς κίνηση, νὰ γνωρίσει τὴν ἀλήθεια. Ὅμως ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ γραφὴ εἶναι κατ' οὐσίαν κακὴ, ἔξωτερικὴ ὡς πρὸς τὴ μνήμη, παραγωγὸς ὄχι τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ τῆς γνώμης, ὄχι τῆς ἀλήθειας ἀλλὰ τοῦ φαινομένου. Τὸ φάρμακον παράγει τὸ παιχνίδι τοῦ φαίνεσθαι χάριν τοῦ ὁποίου περνάει γιὰ ἀλήθεια, κλπ.

Ἄλλὰ ἐνῶ στὸν Φίληβο καὶ τὸν Πρωταγόρα, τὸ φάρμακον, ἐπειδὴ εἶναι ὀδυνηρὸ, φαίνεται κακὸ ἐνῶ εἶναι εὐεργετικὸ, ἐδῶ, στὸν Φαῖδρο, ὅπως καὶ στὸν Τίμαιο, δίνεται σὰν ἓνα εὐεργετικὸ ἔαμα ἐνῶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι εἶναι ἐπιβλαβές. Μιὰ κακὴ ἀμφισημία ἀντιπαρατίθεται λοιπὸν σὲ μιὰ καλὴ ἀμφισημία, μιὰ πρόθεση ψεύ-

δους σὲ ἓνα ἀπλὸ φαινόμενο. Ἡ περίπτωση τῆς γραφῆς εἶναι πράγματι σοβαρή.

Δὲν ἀρκεῖ νὰ ποῦμε ὅτι ἡ γραφή συλλαμβάνεται μὲ ἀφετηρία αὐτὲς ἢ ἐκεῖνες τὶς ἀντιθέσεις πού ἔχουν διαταχθεῖ σὲ σειρά. Ὁ Πλάτων τὴ σκέφτεται, καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ τὴν κατανοήσῃ, νὰ κυριαρχήσῃ πάνω τῆς μὲ ἀφετηρία τὴν ἀντίθεση αὐτὴ καθ' ἑαυτήν. Γιὰ νὰ μποροῦν αὐτὲς οἱ ἀντίθετες ἀξίες (καλὸ/κακό, ἀλήθεια/ψεῦδος, οὐσία/φαινόμενο, ἐντὸς/ἐκτός, κλπ.) νὰ ἀντιπαρατεθοῦν, πρέπει καθένας ἀπὸ τοὺς ὅρους νὰ εἶναι ἀπλῶς ἐξωτερικὸς ὡς πρὸς τὸν ἄλλον, δηλαδὴ πρέπει μία ἀπὸ τὶς ἀντιθέσεις (ἐντὸς/ἐκτός) νὰ ἔχει ἤδη διαπιστευθεῖ ὡς ἡ μήτρα κάθε δυνατῆς ἀντίθεσης. Πρέπει ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ συστήματος (ἢ τῆς σειρᾶς) νὰ λειτουργεῖ ἐπίσης καὶ ὡς γενικὴ δυνατότητα τῆς συστηματικότητας ἢ τῆς διάταξης σὲ σειρά.⁶⁸ Καὶ ἂν κανεὶς ἔκανε τὴ σκέψη ὅτι κάτι σὰν τὸ φάρμακον —ἢ τὴ γραφή— ἀντὶ νὰ διέπεται ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀντιθέσεις, τοὺς ἀνοίγει τὴ δυνατότητα νὰ τεθοῦν δίχως νὰ ἀφήνεται νὰ συμπεριληφθεῖ μέσα σ' αὐτές· ἂν κανεὶς ἔκανε τὴ σκέψη ὅτι μόνον μὲ ἀφετηρία κάτι σὰν τὴ γραφή —ἢ τὸ φάρμακον— μπορεῖ νὰ ἀναγγεληθεῖ ἢ παράδοξη διαφορά μεταξὺ τοῦ ἐντὸς καὶ τοῦ ἐκτός· ἂν, κατὰ συνέπεια, ἔκανε κανεὶς τὴ σκέψη ὅτι ἡ γραφή ὡς φάρμακον δὲν ἐπιτρέπει νὰ τῆς προσδιορισθεῖ ἓνας τόπος μέσα σ' αὐτὸ πού ἐντοπίζει, ὅτι δὲν ἀφήνεται νὰ ὑπαχθεῖ στὶς ἔννοιες πού μὲ ἀφετηρία τὴν ἴδια καθίστανται ἀποκρίσιμες⁶⁹, ὅτι δὲν ἐγκαταλείπει παρὰ μόνον τὸ φάντασμα τῆς στῆ λογικῆ πού δὲν μπορεῖ νὰ θέλει νὰ κυριαρχήσῃ πάνω τῆς παρὰ μόνον ἐφόσον συνεχίζει νὰ προκύπτει ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἴδια, θὰ ἔπρεπε τότε νὰ πιτυχώνεται (*plier*)⁷⁰ μὲ παράδοξες συστροφές αὐτὸ πού δὲν θὰ μποροῦσε οὔτε νὰ ὀνομάζεται πλέον λογικῆ (*logique*) ἢ λόγος (*discours*). Πολὺ περισσότερο ὅταν αὐτὸ πού ἀπρόσεχτα ὀνομάσαμε προηγουμένως φάντασμα δὲν μπορεῖ πλέον νὰ διακριθεῖ, μὲ τὴν ἴδια βεβαιότητα, ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀπὸ τὴ ζωντανὴ σάρκα, κλπ.⁷¹ Πρέπει νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸ ὅτι, κατὰ ἓναν ὀρισμένο τρόπο, τὸ νὰ ἀφήνῃς τὸ φάντασμα σου ἰσοδυναμεῖ γιὰ μιὰ φορὰ μὲ τὸ νὰ μὴ διασώζεις τίποτα.

Αὐτὴ ἡ μικρὴ ἄσκηση μᾶλλον ἀρκεῖ γιὰ νὰ προειδοποιηθεῖ ὁ ἀναγνώστης : ἡ ἐξήγηση μὲ τὸν Πλάτωνα, ἔτσι ὅπως σχεδιάζεται σὲ αὐτὸ τὸ κείμενο, δὲν ὑπόκειται σὲ κανένα ἀπὸ τὰ ἀναγνωρισμένα πρότυπα τοῦ σχολιασμοῦ, τῆς γενεαλογικῆς ἢ δομικῆς ἀποκατάστασης ἑνὸς συστήματος, τὸ ὁποῖο ἐννοεῖ νὰ ἐπιρρῶσει ἢ νὰ ἀνασχευάσει, νὰ ἐπιβεβαιώσῃ ἢ νὰ « ἀνατρέψῃ », νὰ ἐπιτελέσῃ μιὰ ἐπιστροφή-στὸν-Πλάτωνα ἢ νὰ τὸν « στείλῃ περίπατο » μὲ τὸν ἐπίσης πλατωνικὸ τρόπο τοῦ *χαίρειν*. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ. Καὶ γι' αὐτὸ, ἀλλὰ καὶ γιὰ κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ. Ἄν ὁ ἀναγνώστης δυσπιστεῖ, ἄς ξαναδιαβάσῃ τὴν προηγούμενη παράγραφο. Ἐκεῖ, ὅλα τὰ πρότυπα τῆς κλασικῆς ἀνάγνωσης σ' ἓνα σημεῖο ὑπερβάλλοντα, ἀκριβῶς στὸ σημεῖο τῆς ἔνταξίς τους στὸ ἐντὸς τῆς σειρᾶς. Θεωρώντας βεβαίως δεδομένο ὅτι ἡ ὑπερβολὴ (*excess*) δὲν εἶναι μιὰ ἀπλή ἔξοδος ἐκτὸς τῆς σειρᾶς, ἐφόσον ξέρουμε ὅτι αὐτὴ ἡ χειρονομία ὑπάγεται σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς κατηγορίες τῆς σειρᾶς. Ἡ ὑπερβολὴ —ἀλλὰ μπορούμε ἀκόμα νὰ τὴν ὀνομάζουμε ἔτσι;— δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ὀρισμένη μετάθεση τῆς σειρᾶς. Καὶ μιὰ ὀρισμένη ἀναδίπλωση (*repli*) —θὰ τὴν ὀνομάσουμε ἀργότερα ἀνάστιξη (*remarque*)— μὲς στὴ σειρὰ τῆς ἀντίθεσης, βλέπε μὲς στὴ διαλεκτικὴ τῆς.⁷² Δὲν μπορούμε ἀκόμα νὰ τῆς ἀποδώσουμε προσδιορισμούς, νὰ τὴν ὀνομάσουμε, νὰ τὴν κατανοήσουμε ὑπάγοντάς τὴν σὲ μιὰ ἀπλή ἔννοια, δίχως ἀμέσως νὰ μᾶς λείψῃ. Αὐτὴ τὴ λειτουργικὴ μετάθεση ποῦ ἀφορᾷ μᾶλλον τὶς διαφορῆς (καὶ ὅπως θὰ δοῦμε τὰ « ὁμοιώματα ») παρὰ τὶς σημαίνουσες ἐννοιολογικὰς ταυτότητες, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τὴν κάνουμε. Γράφεται. Κατ' ἀρχάς, συνεπῶς, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τὴ διαβάσουμε.

Ἄν ἡ γραφὴ παράγει, σύμφωνα μὲ τὸν βασιλιὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο, τὸ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα ἀπὸ αὐτὸ ποῦ τῆς ἀποδίδεται, ἂν τὸ *φάρμακον* εἶναι ὀλέθριο, εἶναι ἐπειδὴ, ὅπως ἐκεῖνο στὸν *Τίμαιο*, δὲν εἶναι ἀπὸ ἐδῶ. Ἐρχεται ἀπὸ ἄλλοῦ, ἀπὸ ἐκεῖ κάτω, εἶναι ἐξωτερικὸ ἢ ξένο : πρὸς τὸ ζωντανὸ ὄν, ποῦ εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἐδῶ τοῦ ἐντὸς, πρὸς τὸν *λόγο* ὡς *ζῶον* τὸν ὁποῖον ἰσχυρίζεται ὅτι βοηθαεῖ ἢ ἀναπληρώνει. Τὰ ἀποτυπώματα (τύποι) τῆς γραφῆς δὲν ἐγ-

γράφονται αὐτὴ τῇ φορά, ὅπως στὴν ὑπόθεση τοῦ *Θεαίτητου* (191 καὶ ἐπ.), ἔγγλυφα στὸ κερὶ τῆς ψυχῆς, ἔτσι ὥστε νὰ ἀνταποκρίνονται στὶς αὐθόρμητες, αὐτόχθονες, κινήσεις τῆς ψυχῆς. Γνωρίζοντας ὅτι μπορεῖ νὰ ἐμπιστευθεῖ ἢ νὰ ἐγκαταλείψει τὶς σκέψεις του στὸ ἐκτός, νὰ τὶς ἐναποθέσει πρὸς φύλαξη, στὰ φυσικὰ καὶ ἐπιφανειακὰ στίγματα (*marques*) ποὺ ἀναπτύσσονται στὸν χῶρο, ποὺ ἀπλώνονται σὲ μιὰ πινακίδα, ἐκεῖνος ποὺ θὰ διαθέτει τὴν τέχνη τῆς γραφῆς θὰ ἐπαναπαύεται σ' αὐτήν. Θὰ ξέρεи ὅτι μπορεῖ νὰ ἀπουσιάσει δίχως οἱ τύποι νὰ πάψουν νὰ εἶναι ἐκεῖ, ὅτι μπορεῖ νὰ τοὺς λησμονήσῃ δίχως νὰ πάψουν νὰ τὸν ὑπηρετοῦν. Θὰ τὸν ἀντιπροσωπεύουν ἀκόμα κι ἂν αὐτὸς τοὺς λησμονήσῃ, θὰ μεταφέρουν τὸν λόγο του (*parole*) ἀκόμα κι ἂν αὐτὸς δὲν εἶναι πιά ἐκεῖ γιὰ νὰ τοὺς δίνει ζωὴ. Ἀκόμα κι ἂν εἶναι νεκρὸς, καὶ μόνον ἓνα φάρμακον μπορεῖ νὰ κατέχει μιὰ τέτοια ἐξουσία, ἐπὶ τοῦ θανάτου ἴσως, ἀλλὰ συνάμα σὲ συμπαγινία μὲ τὸν θάνατο. Τὸ φάρμακον καὶ ἡ γραφὴ, λοιπόν, εἶναι πάντα ἓνα ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου.

Εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθεῖ δίχως ἐννοιολογικὸ ἀναχρονισμὸ —καὶ συνεπῶς δίχως σοβαρὸ λάθος ἀνάγνωσης— ὅτι οἱ τύποι εἶναι οἱ ἀντιπρόσωποι, οἱ φυσικοὶ ἀναπληρωτὲς τοῦ ἀπόντος ψυχοῦ; Μᾶλλον θὰ ἔπρεπε νὰ σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι τὰ γραμμένα ἴχνη, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ζωντανὰ ὄντα, δὲν ἀνήκουν κἀν στὴν τάξη τῆς φύσης. Δὲν φυτρώνουν, ὅπως δὲν φυτρώνουν αὐτὰ ποὺ ἔχουν σπαρθεῖ, ὅπως θὰ πεῖ σὲ μιὰ στιγμή ὁ Σωκράτης, μὲ ἓνα καλάμι (*κάλαμος*). Παραβιάζουν τὴ φυσικὴ καὶ αὐτόνομη οργάνωση τῆς μνήμης, μέσα στὴν ὁποία ἡ φύση καὶ ἡ ψυχὴ δὲν ἀντιτίθενται. Ἄν ἡ γραφὴ ἀνήκει στὴ φύση, δὲν ἀνήκει μᾶλλον σ' ἐκείνη τὴ στιγμή, σ' ἐκείνη τὴν ἀναγκαία κίνηση μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία ἡ ἀλήθεια τῆς, ἡ παραγωγή τοῦ φαίνεσθαι τῆς φύσης ἀρέσκειται, λέει ὁ Ἡράκλειτος, νὰ καταφεύγει στὴν κρυπτὴ τῆς; Τὸ « κρυπτόγραμμα » συμπυκνώνει σὲ μιὰ μόνον λέξη τὴν πρόταση ἑνὸς πλεονασμοῦ.⁷³

Ἄν δώσει κανεὶς πίστη στὸν λόγο (*parole*) τοῦ βασιλιᾶ, ἐκεῖνο ποὺ τὸ φάρμακον τῆς γραφῆς θὰ ἐρχόταν νὰ ὑπνωτίσει θὰ ἦταν συνεπῶς ἡ ζωὴ τῆς μνήμης : γοητεύοντάς την, κἀνοντάς τη λοιπὸν νὰ βγεῖ ἐκτὸς ἑαυτοῦ καὶ βάζοντάς τη νὰ κοιμηθεῖ μὲς στὸ

μνημεῖο. Ἐχοντας ἐμπιστοσύνη στή διάρκεια καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τῶν τύπων τῆς (τύποι), ἡ μνήμη θ' ἀποκοιμηθεῖ, δὲν θ' ἀντέξει, δὲν θ' ἀντέξει νὰ κρατηθεῖ ἔντονη, παρούσα, ἐγγύτατα στὴν ἀλήθεια τῶν ὄντων. Ἀπολιθωμένη ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ σημεῖα τῆς, ἀπὸ τοὺς φύλακές τῆς, ἀπὸ τοὺς τύπους πού εἶναι ἐπιφορτισμένοι μὲ τὴ φύλαξη καὶ τὴν ἐπιτήρηση τῆς γνώσης, θὰ ἀφεθεῖ νὰ τὴν καταπιεῖ ἡ Λήθη⁷⁴, νὰ τὴν κατακλύσει ἡ λήθη καὶ ἡ μὴ-γνώση.^α Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ μνήμη δὲν πρέπει νὰ διαχωριστεῖ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια. Ἡ κίνηση τῆς ἀλήθειας εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη ἐκδίπλωση τῆς μνήμης. Τῆς ζωντανῆς μνήμης, τῆς μνήμης πού εἶναι ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς καθόσον παρουσιάζεται εἰς ἑαυτήν. Οἱ δυνάμεις τῆς Λήθης ἐπαυξάνουν συγχρόνως τὶς περιοχὲς τοῦ θανάτου, τῆς μὴ-ἀλήθειας καὶ τῆς μὴ-γνώσης. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ γραφή, καθόσον τουλάχιστον καθιστᾷ τίς « ψυχὲς ἐπιλήσμονες », μᾶς στρέφει πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ ἄψυχου καὶ τῆς μὴ-γνώσης. Ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἰπωθεῖ ὅτι ἡ οὐσία τῆς τὴν κάνει νὰ συγγέεται ἀπλῶς καὶ στὸ παρὸν μὲ τὸν θάνατο καὶ τὴ μὴ-ἀλήθεια. Διότι ἡ γραφή δὲν ἔχει ἰδίαν οὐσία ἢ ἀξία, πού νὰ εἶναι θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ. Παίξεται ἐντὸς τοῦ ὁμοιώματος. Μιμεῖται διὰ τοῦ τύπου τῆς τὴ μνήμη, τὴ γνώση, τὴν ἀλήθεια, κλπ. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς γραφῆς ἐμφανίζονται, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ὄχι σὰν σοφοὶ (σοφοί), ἀλλὰ ἀληθινὰ σὰν δῆθεν ἢ λεγόμενοι σοφοὶ (δοξόσοφοι).

Κατὰ τὸν Πλάτωνα, αὐτὸς εἶναι ὁ ὀρισμὸς τοῦ σοφιστῆ. Διότι αὐτὸ τὸ κατηγορητήριον ἐναντίον τῆς γραφῆς καταγγέλλει κατ' ἀρχὴν τὴ σοφιστικὴ : μπορεῖ νὰ ἐγγραφεῖ στὴ δίκη δίχως τέλος τὴν ὁποία, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμία φιλοσοφία, ἐγκαινίασε ὁ Πλάτων ἐναντίον τῶν σοφιστῶν. Ὁ ἄνθρωπος πού ἐπαναπαύεται στὴ γραφή,

α. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο παραπέμπουμε εἰδικότερα στὸ τόσο πλούσιο κείμενο τοῦ Jean-Pierre Vernant (τὸ ὁποῖο προσεγγίζει αὐτὰ τὰ προβλήματα μὲ ἐντελῶς διαφορετικὲς προθέσεις) : « Aspects mythiques de la mémoire et du temps » στὸ *Mythe et Pensée chez les Grecs*, Maspéro, 1965. Γιὰ τὴ λέξη Τύπος, τίς σχέσεις τῆς μὲ τὴν περιγραφή καὶ τὸ παράδειγμα, πρβλ. A. von Blumenthal, *Typos und Paradeigma*, ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν P.M. Schuhl, στὸ *Platon et l'art de son temps*, P.U.F., 1952, σελ. 18, ὑπόσ. 4.

πού ἐπαίρεται γιὰ τὶς ἐξουσίες καὶ τὶς γνώσεις πού τοῦ διασφαλίζει, αὐτὸς ὁ ὑποκριτὴς πού ξεσκεπάστηκε ἀπὸ τὸν Θαμοῦ, ἔχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ σοφιστῆ : « μιμητὴς ἐκείνου πού γνωρίζει », λέει ὁ Σοφιστὴς (μιμητὴς τοῦ σοφοῦ, 268 c). Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, πού θὰ μπορούσε νὰ ἀποκληθεῖ γραφοκράτης, μοιάζει σὰν ἀδελφὸς μὲ τὸν σοφιστὴ Ἰππία ἔτσι ὅπως τὸν περιγράφει ὁ Ἰππίας ἐλάττων : κομπορρημονεῖ πὼς τὰ ξέρεи ὅλα καὶ τὰ κάνει ὅλα. Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα —κάτι πού ὁ Σωκράτης, δύο φορές, σὲ δύο διαλόγους, προσποιεῖται εἰρωνικὰ πὼς τὸ λησμόνησε κατὰ τὴν ἀπαριθμηση— ὅτι κατέχει καλύτερα ἀπὸ ὅποιονδήποτε τὴ μνημονικὴ ἢ τὴ μνημοτεχνική. Εἶναι μάλιστα ἡ πιὸ προσφιλὴς του ἱκανότητα :

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Κατὰ συνέπεια, καὶ στὴν ἀστρονομία, εἶναι ὁ ἴδιος ἄνθρωπος αὐτὸς πού λέει ἀλήθεια καὶ αὐτὸς πού παραπλανᾷ.

ΙΠΠΙΑΣ : Φαίνεται πὼς αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Λοιπόν, Ἰππία, συνέχισε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ μὲ τὴν ἀνέσῃ σου τὴν ἐξέταση ὅλων τῶν ἐπιστημῶν, καὶ δὲς ἂν δὲν ἰσχύει τὸ ἴδιο σὲ ὅλες. Ἀκριβῶς γιὰτὶ εἶσαι ὁ πιὸ ἱκανὸς (σοφώτατος) ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους σὲ ὅλες ἐξίσου. Ὅπως ἐγὼ ὁ ἴδιος σὲ ἄκουσα νὰ τὸ καυχιέσαι, καθὼς ἀπαριθμοῦσες τὴν πραγματικὰ ἐπίζηλη ποικιλία τῶν ἱκανότητων σου στὴν ἀγορά, δίπλα στοὺς πάγκους τῶν σαράφηδων. [. . .] Ἐξάλλου, ἐσὺ ἔλεγες ὅτι ἔφερνες μαζί σου ποιήματα, ἔπη, τραγωδίες, διθυράμβους, κι ἐγὼ δὲν ξέρω πόσους λόγους κάθε εἴδους. Καὶ πρόσθετες, μὲ θέμα τὶς ἐπιστῆμες γιὰ τὶς ὁποῖες ἐγὼ μιλοῦσα προηγουμένως, ὅτι τὶς κατεῖχες καλύτερα ἀπὸ ὅποιονδήποτε, ὅπως καὶ τοὺς ρυθμούς, τὶς ἀρμονίες, τὴ γραμματικὴ, κι ἓνα σωρὸ ἄλλα πράγματα, ἂν θυμᾶμαι καλά. Ἄν καὶ νομίζω πὼς ξέχασα τὴ μνημοτεχνική, πού θεωρεῖς πὼς σὲ τιμᾷ περισσότερο ἀπὸ τὶς ἄλλες· καὶ πόσα ἄλλα πράγματα, δίχως ἀμβολία, πού δὲν μπορῶ νὰ τὰ θυμηθῶ! Ἄλλὰ νὰ τί θέλω νὰ πῶ : σὲ ὅλες τὶς ἐπιστῆμες πού κατέχεις —καὶ εἶναι τόσο πολλές!— καὶ στὶς ἄλλες, πές

μου, ὕστερα ἀπὸ ὅσα προηγουμένως διαπιστώσαμε ἀπὸ κοινοῦ, βρίσκεις ἔστω καὶ μία ὅπου ἐκεῖνος πού λέει ἀλήθεια νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ ἐκεῖνον πού παραπλανᾷ, ὅπου νὰ μὴν εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο; Δές, ἐξέτασε κάθε εἶδους ἰκανότητα, κάθε εἶδους πανουργία, ὅ,τι θέλεις, δὲν πρόκειται νὰ βρεῖς καμία, φίλε μου, γιατί δὲν ὑπάρχει. "Ἄν ὑπάρχει ἔστω καὶ μία, ὀνόμασέ την.

ΙΠΠΙΑΣ : Γιὰ τὴν ὥρα, Σωκράτη, δὲν βλέπω καμία.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Κι οὔτε θὰ βρεῖς ποτέ, κατὰ τὴ γνώμη μου. "Ἄν λοιπὸν λέω ἀλήθεια, θυμᾶσαι, Ἰππία, ποιὸ εἶναι τὸ συμπέρασμα τῆς ἔρευνάς μας.

ΙΠΠΙΑΣ : Δὲν εἶναι καθαρὸ στὸ νοῦ μου, Σωκράτη, αὐτὸ πού θέλεις νὰ πεῖς.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Ἐπειδὴ, καθὼς φαίνεται, δὲν χρησιμοποιοεῖς τὴ μνημοτεχνική σου . . . (368 a - 369 a)

Ὁ σοφιστὴς συνεπῶς πουλᾷει τὰ σημεῖα καὶ τὰ διάσημα τῆς ἐπιστήμης : ὄχι τὴν ἴδια τὴ μνήμη (μνήμη), μόνον τὰ σημεῖα (ὑπομνήματα), τὶς ἀπογραφές, τὰ ἀρχεῖα, τὰ παραθέματα, τὰ ἀντίγραφα, τὶς ἀφηγήσεις, τοὺς καταλόγους, τὶς σημειώσεις, τὶς ἀντιγραφές, τὰ χρονικά, τὶς γενεαλογίες, τὶς παραπομπές. "Ὅχι τὴ μνήμη ἀλλὰ τὰ μνημόνια. Ἄνταποκρίνεται ἔτσι στὴ ζήτηση τῶν νεαρῶν πλουσίων καὶ ἐκεῖ τὸν ἐπαινοῦν περισσότερο. Ἄφοῦ ὁμολογήσει ὅτι οἱ νεαροὶ θαυμαστάς του δὲν ἀντέχουν νὰ τὸν ἀκοῦνε νὰ μιλάει γιὰ τὸ ὠραιότερο μέρος τῆς ἐπιστήμης του (Ἰππίας μείζων, 285 c-d), ὁ σοφιστὴς ὀφείλει νὰ τὰ πεῖ ὅλα στὸν Σωκράτη :

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Πές μου λοιπὸν τώρα ἐσὺ ὁ ἴδιος ποιὰ εἶναι τὰ θέματα στὰ ὁποῖα σὲ ἀκοῦνε μὲ εὐχαρίστηση καὶ σὲ ἐπαινοῦν· γιατί ἐγὼ δὲν τὰ μαντεύω.

ΙΠΠΙΑΣ : Οἱ γενεαλογίες, Σωκράτη· οἱ γενεαλογίες τῶν ἡρώων καὶ τῶν ἀνθρώπων· οἱ ἀφηγήσεις πού ἀναφέρονται στὴν ἱδρυση τῶν πόλεων κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους καί, γενικῶς, ὅ,τι ἔχει σχέση μὲ τὴν ἀρχαιότητα, ἔτσι ὥστε ἀναγκάστηκα,

ἐξαιτίας τους, νὰ μάθω καὶ νὰ μελετήσω ὅλα αὐτὰ τὰ ζητήματα.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Εἶσαι εὐτυχής, Ἴππια, πού οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν εἶναι περίεργοι νὰ μάθουν τὸν κατάλογο τῶν ἀρχόντων ἀπὸ τὸν Σόλωνα καὶ μετὰ : γιατί θὰ εἶχες πολλή δουλειά μέχρι νὰ σοῦ ἐντυπωθοῦνε.

ΙΠΠΙΑΣ : Γιατί, Σωκράτη; Μοῦ ἀρκεῖ νὰ ἀκούσω μία φορά πενήντα ὀνόματα στὴ σειρά γιὰ νὰ τὰ ἀπομνημονεύσω.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Εἶναι ἀλήθεια, ξέχασα ὅτι ἡ μνημονικὴ εἶναι ἡ τέχνη σου . . . (285 d-e)

Ἄληθινά, ὁ σοφιστὴς προσποιεῖται ὅτι τὰ ξέρει ὅλα, ἢ « πολυμάθειά » τοῦ (Σοφιστής, 232 a) εἶναι πάντα φαινομενικὴ. Καθόσον τείνει χεῖρα βοήθειας στὴν ὑπόμνηση καὶ ὄχι στὴ ζωντανὴ μνήμη, ἢ γραφὴ εἶναι συνεπῶς τὸ ἴδιο ξένη πρὸς τὴν ἀληθινὴ ἐπιστήμη, πρὸς τὴν ἀνάμνηση κατὰ τὴν καθαρὰ ψυχικὴ κίνησή της, πρὸς τὴν ἀλήθεια κατὰ τὴ διαδικασία τῆς παρουσίας της (τῆς παρουσίας), πρὸς τὴ διαλεκτικὴ. Ἡ γραφὴ μπορεῖ μόνον νὰ τὶς μιμεῖται. (Θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποδείξουμε, ἀλλὰ γιὰ λόγους οἰκονομίας δὲν θὰ προβοῦμε ἐδῶ σὲ μιὰ τέτοια ἀνάπτυξη, ὅτι ἡ προβληματικὴ πού συνδέει σήμερα, καὶ σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο, τὴ γραφὴ μὲ τὴν (θέση ὑπὸ) κρίση τῆς ἀλήθειας, ὅπως καὶ τῆς σκέψης καὶ τοῦ λόγου (*parole*) πού συντάσσονται μὲ γινώμονα τὴν ἀλήθεια, ὀφείλει κατ' ἀνάγκη νὰ ξεθάψει, δίχως ὥστόσο νὰ περιορίζεται σ' αὐτά, τὰ ἐννοιολογικὰ μνημεῖα, τὰ λείψανα τοῦ πεδίου τῆς μάχης, τὶς συντεταγμένες πού σημαδεύουν τοὺς τόπους τῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα στὴ σοφιστικὴ καὶ τὴ φιλοσοφία, καί, γενικότερα, ὅλα τὰ ἀντερεισματα πού ὕψωσε ὁ πλατωνισμός. Ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις, καὶ ἀπὸ μιὰ ὀπτικὴ γωνία πού δὲν καλύπτει ὀλόκληρο τὸ πεδίο, εἴμαστε σήμερα στὶς παραμονὲς τοῦ πλατωνισμοῦ. Ὁ ὅποιος ἐξίσου φυσικὰ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἐπαύριον τοῦ χεγκελιανισμοῦ.⁷⁵ Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ἢ φιλοσοφία, ἢ ἐπιστήμη δὲν ἔχουν « ἀνατραπεῖ », « ἀπορριφθεῖ », « χαλιναγωγηθεῖ », κλπ. στὸ ὄνομα κάποιου πράγματος σὰν τὴ γραφὴ, τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο. Ἀλλὰ, σύμφωνα μὲ μιὰ

σχέση πού ἡ φιλοσοφία θά τήν ὀνόμαζε *ὁμοίωμα*, σύμφωνα μέ μιὰ πιό ἐκλεπτυσμένη ὑπερβολή (*excès*) τῆς ἀλήθειας, θά ἔχουν ἀναληφθεῖ καί συγχρόνως μετατεθεῖ σέ ἓνα ἐντελῶς διαφοροτικό πεδίο, ὅπου θά εἶναι δυνατόν, ἀλλά μόνον αὐτό, « νά μιμοῦνται τήν ἀπόλυτη γνώση » σύμφωνα μέ τή διατύπωση τοῦ Bataille, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα θά μᾶς ἀπαλλάξει ἐδῶ ἀπό ἓνα ὀλόκληρο δίκτυο παραπομπῶν).⁷⁶

Ἡ γραμμὴ τοῦ μετώπου πού ἐγγράφεται βιαίως ἀνάμεσα στὸν πλατωνισμό καί τὸ ἐγγύτερο ἕτερό του, στὴν προκειμένη περίπτωση τῆ σοφιστικῆ, πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι ἐνιαία, συνεχῆς, κατὰ κάποιο τρόπο τεντωμένη ἀνάμεσα σὲ δύο ὁμοιογενεῖς χώρους. Τὸ σχεδιάγραμμά της εἶναι τέτοιο ὥστε, διαμέσου μιᾶς συστηματικῆς μὴ ἀποκρισιμότητας, τὰ μέρη καί οἱ παρατάξεις συχνὰ ἐναλλάσσουν ἀμοιβαῖα τίς ἀντίστοιχες θέσεις τους, μιμοῦνται τίς μορφές καί δανείζονται τοὺς δρόμους τοῦ ἀντιπάλου. Αὐτὲς οἱ ἀντιμεταθέσεις εἶναι συνεπῶς δυνατὲς καί ἐὰν ὀφείλουν νὰ ἐγγράφονται σὲ ἓνα κοινὸ πεδίο, ἡ διαφωνία ἀναμφιβόλως παραμένει ἐσωτερικὴ καί ἀπωθεῖ σὲ μιὰν ἀπόλυτη σκιά κάτι τὸ ἐντελῶς ἕτερο πρὸς τῆ σοφιστικὴ καί τὸν πλατωνισμό, κάποια ἀντίσταση δίχως κοινὸ μέτρο μέ ὅλες αὐτὲς τίς ἀντικαταστάσεις ἑνὸς στοιχείου ἀπὸ ἓνα ἄλλο.

Σὲ ἀντίθεση μέ ὅ,τι εἴχαμε πιὸ πάνω ἀφήσει νὰ ἐννοηθεῖ, ὑπάρχουν ἐξίσου ἰσχυροὶ λόγοι ὥστε νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὸ κατηγορητήριο ἐναντίον τῆς γραφῆς δὲν στοχεύει πρωτίστως τῆ σοφιστικῆ. Ἀντίθετα, μερικὲς φορές φαίνεται νὰ προκύπτει ἀπ' αὐτήν. Τὸ νὰ ἐξασκεῖ κανεὶς τὴ μνήμη, ἀντὶ νὰ ἐμπιστευεῖται τὰ ἔχνη στὸ ἐκτός, δὲν εἶναι ἡ κατηγορηματικὴ καί κλασικὴ σύσταση τῶν σοφιστῶν; Ὁ Πλάτων συνεπῶς φαίνεται πὼς οἰκαιοποιεῖται, καί ἐδῶ, ὅπως τὸ κάνει συχνά, μιὰ ἐπιχειρηματολογία τῶν σοφιστῶν. Καί ἐδῶ, φαίνεται πὼς τὴ στρέφει ἐναντίον τους. Καί πιὸ κάτω, μετὰ τὴ βασιλικὴ κρίση, ὅλος ὁ λόγος (*discours*) τοῦ Σωκράτη, θά τὸν ἀναλύσουμε πόντο-πόντο, εἶναι ὑφασμένος μέ σχήματα καί ἔννοιες πού προέρχονται ἀπὸ τὴ σοφιστικὴ.

Πρέπει συνεπῶς νὰ γίνεῖ μιὰ λεπτομερῆς ἀναγνώριση τοῦ πε-

ράσματος τῶν συνόρων. Καί νά κατανοηθεῖ πλήρως ὅτι αὐτή ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Πλάτωνος ποτέ δὲν ἐμψυχώνεται ἀπὸ κάποιον σύνθημα τοῦ εἴδους « ἐπιστροφή-στούς-σοφιστές ».

Ἄρα, καί στὶς δύο περιπτώσεις, καί ἀπὸ τὶς δύο πλευρές, ἡ γραφή ἀντιμετωπίζεται μὲ καχυποψία καί συστήνεται ἡ ἐξασκημένη ἐργήγορσις τῆς μνήμης. Συνεπῶς, αὐτὸ πού στοχεύει ὁ Πλάτων στὴ σοφιστικὴ, δὲν εἶναι ἡ προσφυγὴ στὴ μνήμη, ἀλλὰ μέσα σὲ μιὰ τέτοια προσφυγὴ, ἡ ὑποκατάστασις τῆς ζωντανῆς μνήμης ἀπὸ τὰ μνημόνια, τοῦ ὄργάνου ἀπὸ τὸ πρόσθετον τεχνητὸ ἀντικείμενον, ἡ διαστροφή πού συνίσταται στὴν ἀντικατάστασις ἑνὸς μέλους μὲ ἓνα πρᾶγμα, στὴν προκειμένη περίπτωσις στὴν ὑποκατάστασις τῆς ἐνεργητικῆς ἀναζωογόνησις τῆς γνώσεως, τῆς παρούσας ἀναπαγωγῆς τῆς ἀπὸ τὸ μηχανικὸν καί παθητικὸν « ἀπὸ στήθους ». Τὸ ὄριον (μεταξὺ τοῦ ἐντὸς καί τοῦ ἐκτός, τοῦ ζωντανοῦ καί τοῦ μὴ ζωντανοῦ) δὲν χωρίζει ἀπλῶς τὸν λόγον (*parole*) καί τὴν γραφήν, ἀλλὰ τὴν μνήμη ὡς ἀποκάλυψιν (ἀνα-)παράγουσα τὴν παρουσίαν καί τὴν ἀνάμνησιν ὡς ἐπανάληψιν τοῦ μνημείου : τὴν ἀλήθειαν καί τὸ σημεῖόν της, τὸ ὄν καί τὸν τύπον. Τὸ « ἐκτός » δὲν ἀρχίζει στὸ σημεῖόν τῆς ἕνωσις αὐτοῦ πού ὀνομάζουμε σήμερον τὸ ψυχικὸν καί τὸ φυσικόν, ἀλλὰ στὸ σημεῖόν ὅπου ἡ μνήμη, ἀντὶ νὰ εἶναι παρούσα εἰς ἑαυτὴν μὲς στὴ ζωὴ της, ὡς κίνησις τῆς ἀλήθειας, ἀφήνει νὰ τὴν ὑποσκελίσει τὸ ἀρχεῖον, ἀφήνει νὰ τὴν ἐξωθήσει τὸ σημεῖόν τῆς ἀνάμνησις ἢ τοῦ μνημόσυνου. Τὸ διάστημα τῆς γραφῆς, τὸ διάστημα ὡς γραφὴ ἀνοίγεται μέσα στὴ βίαιη κίνησις αὐτῆς τῆς ἀναπλήρωσις, μέσα στὴ διαφορὰ μεταξὺ μνήμης καί ὑπόμνησις.⁷⁷ Τὸ ἐκτός εἶναι ἤδη μέσα στὴν ἐργασίαν τῆς μνήμης. Τὸ κακὸν παρεισφρεῖ στὴ σχέση τῆς μνήμης μὲ τὸν ἑαυτὸν της, στὴ γενικὴ ὀργάνωσις τῆς δραστηριότητος τῆς μνήμης. Ἡ μνήμη εἶναι κατ' οὐσίαν πεπερασμένη. Ὁ Πλάτων τὸ ἀναγνωρίζει ἀποδίδοντάς της ὡς κατηγορήματα τῆς ζωῆς. Ὅπως σὲ κάθε ζωντανὸ ὀργανισμόν, τῆς προσδιορίζει, ὅπως εἶδαμε, ὄρια. Ἐξάλλου μιὰ μνήμη δίχως ὄρια δὲν θὰ ἦταν μνήμη ἀλλὰ τὸ ἄπειρον μιᾶς παρουσίας εἰς ἑαυτὸν. Συνεπῶς, πάντα ἡ μνήμη χρειάζεται σημεῖα γιὰ νὰ ἀνακαλέσει τὸ μὴ-παρὸν μὲ τὸ ὁποῖον κατ' ἀνάγκην σχετίζεται. Ἡ κίνησις τῆς διαλεκτικῆς ἀποτελεῖ ἐπ'

αὐτοῦ τεκμήριο. Ἡ μνήμη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο μολύνεται ἀπὸ τὸ πρῶτο ἐκτός της, ἀπὸ τὸν πρῶτο ἀναπληρωτῆ της : τὴν ὑπόμνηση. Ὅμως αὐτὸ πού ὄνειρεύεται ὁ Πλάτων, εἶναι μιὰ μνήμη δίχως σημεῖα. Δηλαδή δίχως ἀναπλήρωμα. Μνήμη δίχως ὑπόμνηση, δίχως φάρμακον. Καὶ αὐτό, τῆ στιγμῆ ἀκριβῶς καὶ γιὰ τὸν λόγο ἀκριβῶς πού ἀποκαλεῖ ὄνειρο τῆ σύγχυση τοῦ ὑποθετικοῦ καὶ τοῦ ἀνυπόθετου μέσα στὴν τάξη τοῦ μαθηματικοῦ νοητοῦ (*Πολιτεία*, VII, 533 b-c).

Γιατί τὸ ἀναπλήρωμα εἶναι ἐπικίνδυνον; Δὲν εἶναι ἐπικίνδυνον, ἀν αὐτὸ λέγεται, καθ' ἑαυτό, ὡς πρὸς ὅ,τι ἐντός του θὰ μπορούσε νὰ παρουσιαστεῖ σὰν ἓνα πράγμα, σὰν ἓνα ὄν-παρόν. Τότε θὰ ἦταν καθουσιαστικό. Ἐδῶ, τὸ ἀναπλήρωμα δὲν εἶναι, δὲν εἶναι ἓνα ὄν (ὄν). Ὅμως δὲν εἶναι καὶ ἓνα μὴ-ὄν (μὴ ὄν). Ἡ διολίσθησή του τὸ ὑπεξαιρεῖ ἀπὸ τὴν ἀπλή ἐναλλαγή τῆς παρουσίας καὶ τῆς ἀπουσίας. Αὐτὸς εἶναι ὁ κίνδυνος. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο πού ἐπιτρέπει στὸν τύπο νὰ περνάει γιὰ πρωτότυπο. Ἀπὸ τῆ στιγμῆ πού τὸ ἐκτός ἐνὸς ἀναπληρώματος διανοίχθηκε, ἡ δομὴ του συνεπάγεται ὅτι μπορεῖ τὸ ἴδιο νὰ « τυπωθεῖ », νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὸ ἀντίγραφό του, καὶ ὅτι ἓνα ἀναπλήρωμα τοῦ ἀναπληρώματος εἶναι καὶ δυνατὸν καὶ ἀναγκαῖο. Εἶναι ἀναγκαῖο ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ κίνηση τοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ δὲν εἶναι ἓνα αἰσθητὸ καὶ « ἐμπειρικό » συμβάν· συνδέεται μὲ τὴν ἰδεατότητα τοῦ εἶδους, ὡς δυνατότητα τῆς ἐπανάληψης τοῦ ἴδιου.⁷⁸ Καὶ ἡ γραφὴ φαίνεται στὸν Πλάτωνα (καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὸν σὲ ὅλη τὴ φιλοσοφία πού μὲ αὐτὴ τὴ χειρονομία συνίσταται ὡς φιλοσοφία) ὡς αὐτὸ πού μοιραῖα ἐλκύει πρὸς τὸν ἀναδιπλασιασμό : ἀναπλήρωμα ἀναπληρώματος, σημαῖνον ἐνὸς σημαίνοντος, ἀντιπρόσωπος ἐνὸς ἀντιπροσώπου. (Δὲν εἶναι ἀκόμα ἀναγκαῖο —θὰ τὸ κάνομε ἀργότερα— νὰ ὑπερσηθίσουμε ἢ νὰ ἀνατινάξουμε (*faire sauter*) τὸν πρῶτο ὄρο ἢ μᾶλλον τὴν πρώτη δομὴ αὐτῆς τῆς σειρᾶς καὶ νὰ καταστήσουμε ἐμφανῆς τὸ μὴ ἀναγώγιμό της.) Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ δομὴ καὶ ἡ ἱστορία τῆς φωνητικῆς γραφῆς ἐπαίξαν ἀποφασιστικὸ ρόλο στὸν καθορισμὸ τῆς γραφῆς ὡς ἀναδιπλασιασμοῦ τοῦ σημείου, ὡς σημείου τοῦ σημείου. Σημαῖνον τοῦ φωνητικοῦ σημαίνοντος. Ἐνῶ αὐτὸ τὸ τελευταῖο

φαίνεται να παραμένει μες στο έμψυχο έγγύς, μέσα στη ζωντανή παρουσία τής *μνήμης* ή τής *ψυχής*, τὸ σημαίνουν τής γραφῆς, πού τὸ ἀναπαράγει ή τὸ μιμεῖται, ἀπομακρύνεται κατὰ ἓνα βαθμὸ, πέφτει ἔξω ἀπὸ τὴ ζωή, τὴν παρασύρει ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ τὴν ἀποκοιμίζει με τὸ τυπωμένο ἀντίγραφό τῆς.⁷⁹ Ἀπὸ ἐδῶ προέρχονται καὶ τὰ δύο κακουργήματα τοῦ *φαρμάκου* : ἀμβλύνει τὴ μνήμη καὶ ὅταν παρέχει τὴν ἀρωγή του δὲν τὴν προσφέρει στὴ *μνήμη* ἀλλὰ στὴν *ὑπόμνηση*. Ἀντὶ νὰ ἀφυπνίζει τὴ ζωὴ στὸ πρωτότυπὸ τῆς, « αὐτοπροσώπως », μπορεῖ στὴν καλύτερη περίπτωση νὰ ἀποκαθιστᾶ τὰ μνημεῖα τῆς. Δηλητήριο πού ἐξασθενίζει τὴ μνήμη, ἴαμα ή τονωτικό γιὰ τὰ ἔξωτερικὰ σημεῖα τῆς, γιὰ τὰ συμπτώματά τῆς, με ὅλα ὅσα συνδηλώνει αὐτὴ ἢ λέξη στὰ ἑλληνικὰ : ἐμπειρικό γεγονός, τυχαῖο, ἐπιφανειακό, πού γενικὰ προκύπτει ἀπὸ πτώση ή ἀπὸ κατάρρευση, τὸ ὁποῖο διακρίνεται, ὅπως διακρίνεται μία ἐνδειξη, ἀπὸ αὐτὸ στὸ ὁποῖο παραπέμπει.⁸⁰ Ἡ γραφὴ σου δὲν θεραπεύει παρὰ μόνον τὸ σύμπτωμα, ἔλεγε προηγουμένως ὁ βασιλιάς, ἀπὸ τὸν ὁποῖον πήραμε τὴ γνώση τῆς ἀνυπέρβλητης διαφορᾶς μεταξύ τῆς οὐσίας τοῦ συμπτώματος καὶ τῆς οὐσίας τοῦ σηματομένου· καὶ τὴ γνώση ὅτι ἡ γραφὴ ἀνήκει στὴν τάξη καὶ τὴν ἔξωτερικότητα τοῦ συμπτώματος.

Ἔτσι, παρότι ἡ γραφὴ εἶναι ἔξωτερικὴ ὡς πρὸς τὴ(ν) (ἔσωτερικὴ) μνήμη· παρότι ἡ ὑπόμνηση δὲν εἶναι ἡ μνήμη, ἐντούτοις τὴν προσβάλλει καὶ τὴν ὑπνωτίζει στὸ ἐντὸς τῆς. Τέτοιο εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ *φαρμάκου*. Ὡστόσο, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ἔξωτερικὴ, ἡ γραφὴ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ θίγει τὴν οἰκειότητα ή τὴν ἀκεραιότητα τῆς ψυχικῆς μνήμης. Κι ὅμως, ὁ Πλάτων διατηρεῖ καὶ τὴν ἔξωτερικότητα τῆς γραφῆς καὶ τὴ δύναμη τῆς ἐπιβλαβοῦς διεΐσδυσης πού εἶναι ἱκανὴ νὰ προσβάλλει ή νὰ μολύνει τὸ βαθύτερο ἐντὸς, ὅπως τὸ ἴδιο θὰ κάνουν ἀργότερα ὁ Rousseau καὶ ὁ Sausure, ὑποκύπτοντας στὴν ἴδια ἀναγκαιότητα, δίχως παρ' ὅλα αὐτὰ νὰ διαβάζουν ἐκεῖ ἄλλες σχέσεις μεταξύ τοῦ οἰκείου καὶ τοῦ ξένου. Τὸ *φάρμακον* εἶναι αὐτὸ τὸ ἐπικίνδυνο ἀναπλήρωμα πού εἰσέρχεται διὰ διαρρήξεως μέσα σ' ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ ὁποῖο θὰ ἤθελε νὰ μποροῦσε νὰ κάνει δίχως τὸ ἀναπλήρωμα καὶ τὸ ὁποῖο ἀφήνεται τὴν

ΐδια στιγμή νά διανοιχθεΐ, νά βιασθεΐ, νά πληρωθεΐ καί νά άντικατασταθεΐ, νά συμπληρωθεΐ άπό εκείνο τó ΐχνος του όποίου τó παρόν αύξάνεται ένώ έξαφανίζεται έντός του.⁸¹

Ήν κανείς, άντι νά στοχάζεται τή δομή που καθιστά δυνατή μιá τέτοια άναπληρωματικότητα, άν άντι νά στοχάζεται κυρίως τήν άναγωγή διά τής όποίας ó « Πλάτων-Rousseau-Saussure » έπιχειρεΐ μάταια με έναν παράδοξο « συλλογισμό » νά τήν έλέγξει, θεωρούσε άρκετό τó νά καταστήσει έμφανή τή « λογική άντίφαση », θά έπρεπε νά άναγνωρίσει εκεί τόν περίφημο « συλλογισμό τής χύτρας », αύτόν άκριβώς που ύπενθυμίζει ó Freud στην *Traumdeutung*⁸² με στόχο νά εικονογραφήσει τήν λογική του όνειρου. Θέλοντας νά έχει όλες τις πιθανότητες με τó μέρος του, ó συνήγορος σωρεύει άντιφατικά έπιχειρήματα : 1. Ή χύτρα που σου έπιστρέφω είναι καινούργια. 2. Οί τρύπες ύπήρχαν ήδη όταν μου τή δάνεισες. 3. Ήξάλλου ποτέ δέν μου δάνεισες χύτρα. Με τόν ΐδιον τρόπο : 1. Ή γραφή είναι αύστηρά έξωτερική και κατώτερη άπό τή ζωντανή μνήμη και τόν λόγο (*parole*), που παραμένουν συνεπώς άθιχτοι. 2. Ή γραφή είναι έπιβλαβής για τόν λόγο (*parole*) και τή μνήμη γιατί τούς ναρκώνει και τούς μολύνει μέσα στη ΐδια τή ζωή τους που δίχως αύτήν θά παρέμενε άθιχτη. Δέν θά ύπήρχαν κενά στη μνήμη και τόν λόγο (*parole*) δίχως τή γραφή. 3. Ήξάλλου, άν έγινε προσφυγή στην ύπόμνηση και τή γραφή, αύτό δέν όφείλεται στην ιδιαίτερη άξία τους, αλλά έπειδή ή ζωντανή μνήμη είναι πεπερασμένη, έπειδή είχε ήδη κενά πριν άκόμα ή γραφή άφήσει εκεί τά ΐχνη της. Ή γραφή δέν έχει καμία έπίδραση στη μνήμη.

Ή άντίθεση συνεπώς μεταξύ μνήμης και ύπόμνησης θά όφείλε⁸³ νά διέπει τó νόημα τής γραφής. Θά γίνει για μάς φανερό ότι αύτή ή άντίθεση συνδέεται με όλες τις μεγάλες δομικές άντιθέσεις του πλατωνισμού και συγκροτείται σε σύστημα. Αυτό που παίζεται στο όριο μεταξύ των δύο έννοιών είναι, κατά συνέπεια, κάτι σαν τή μείζονα άπόφαση τής φιλοσοφίας, εκείνη μέσα άπό τήν όποία ή φιλοσοφία έγκαθιδρύεται, συντηρείται και έμπεριέχει τó έδαφος στο όποιο θεμελιώνεται και πρós τó όποιο έναντιώνεται.

Όμως μεταξύ τής μνήμης και τής ύπόμνησης, μεταξύ τής

μνήμης και τοῦ ἀναπληρώματός της, τὸ ὄριο εἶναι ἐξαιρετικὰ λεπτό, μόλις ἀντιληπτό. Καὶ ἀπὸ τῆ μίᾳ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ ὁρίου, τὸ ζήτημα εἶναι ἡ ἐπανάληψη. Ἡ ζωντανὴ μνήμη ἐπαναλαμβάνει τὴν παρουσία τοῦ εἴδους καὶ μὲ ὅμοιο τρόπο ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ δυνατότητα τῆς ἐπανάληψης μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάκληση στὴ μνήμη. Ἡ ἀλήθεια ἀποκαλύπτει τὸ εἶδος ἢ τὸ ὄντως ὄν, δηλαδή αὐτὸ πὸν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντικείμενο μίμησης, νὰ ἀναπαραχθεῖ, νὰ ἐπαναληφθεῖ κατὰ τὴν ταυτότητά του. Ἀλλὰ μέσα στὴν κίνηση τῆς ἀλήθειας ὡς ἀνάμνησης, ἐκεῖνο πὸν ἐπαναλαμβάνεται ὀφείλει νὰ παρουσιαστεῖ ὡς ἐπαναλαμβανόμενο, ὡς αὐτὸ πὸν εἶναι, μέσα στὴν ἐπανάληψη. Τὸ ἀληθὲς ἐπαναλαμβάνεται, εἶναι τὸ ἐπαναλαμβανόμενο τῆς ἐπανάληψης, τὸ ἀναπαριστώμενο παρὸν μὲς στὴν ἀναπαράσταση. Δὲν εἶναι τὸ ἐπαναλαμβανὸν τῆς ἐπανάληψης, τὸ σημαῖνον τῆς σημασίας. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ἡ παρουσία τοῦ σημασινομένου εἴδους.

Ἄρα ὅπως ἡ διαλεκτικὴ, πὸν εἶναι ἐκδίπλωση τῆς ἀνάμνησης, ἔτσι καὶ ἡ σοφιστικὴ, πὸν εἶναι ἐκδίπλωση τῆς ὑπόμνησης, προϋποθέτει τὴ δυνατότητα τῆς ἐπανάληψης. Ἀλλὰ αὐτὴ τὴ φορὰ παρὰ μὲν ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, στὴν ἄλλη ὄψη, ὅπως θὰ ἴεγε κανεῖς, τῆς ἐπανάληψης. Καὶ τῆς σημασίας. Αὐτὸ πὸν ἐπαναλαμβάνεται, εἶναι τὸ ἐπαναλαμβανὸν, τὸ μιμούμενο, τὸ σημαῖνον, τὸ ἀναπαριστάνον, ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἀπουσίας τοῦ ἴδιου τοῦ πράγματος πὸν φαίνεται ὅτι ἀνατυπώνουν, καὶ δίχως τὴν ψυχικὴ ἢ μνημονικὴ κίνηση ζωῆς, δίχως τὴ ζωντανὴ ἔνταση τῆς διαλεκτικῆς. Ἄρα ἡ γραφὴ θὰ ἦταν ἀκριβῶς ἡ δυνατότητα τοῦ σημαίνοντος νὰ ἐπαναληφθεῖ ἀπὸ μόνο του, μηχανικὰ, δίχως ψυχὴ ζωντανὴ πὸν νὰ τὸ στηρίζει καὶ νὰ τὸ βοηθάει κατὰ τὴν ἐπανάληψή του, δηλαδή δίχως ἡ ἀλήθεια νὰ παρουσιάζεται πουθενά. Ἡ σοφιστικὴ, ἡ ὑπόμνηση, ἡ γραφὴ δὲν θὰ χωρίζονταν συνεπῶς ἀπὸ τὴ φιλοσοφία, ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ, ἀπὸ τὴν ἀνάμνηση καὶ τὸν ζωντανὸ λόγο (*parole*) παρὰ μόνον ἀπὸ τὸ ἀδιόρατο, σχεδὸν ἀνύπαρκτο, πάχος κάποιου φύλλου μεταξὺ τοῦ σημαίνοντος καὶ τοῦ σημασινομένου· τὸ « φύλλο » : μεταφορὰ σημαίνουσα, ἃς τὸ σημειώσουμε, ἢ μᾶλλον δανεισμένη ἀπὸ τὴ σημαίνουσα ὄψη, ἀφοῦ τὸ φύλλο πὸν διαθέτει μιὰ ὄψη καὶ

μιὰ ἀνάποδη ἀναγγέλλεται ἀρχικά ὡς ἐπιφάνεια καὶ ἔρεισμα γραφῆς. Ἄλλὰ μὲ βάση τὸ ἴδιο ἐπιχείρημα (*du même coup*), τὸ ἐνιαῖο αὐτοῦ τοῦ φύλλου, τὸ ἐνιαῖο τοῦ συστήματος αὐτῆς τῆς διαφορᾶς μεταξὺ σημαινομένου καὶ σημαίνοντος, δὲν εἶναι συνάμα καὶ τὸ ἀδύνατον τοῦ διαχωρισμοῦ μεταξὺ τῆς σοφιστικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας; Ἡ διαφορὰ μεταξὺ σημαινομένου καὶ σημαίνοντος εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ δεσπύζον σχῆμα μὲ ἀφετηρία τὸ ὁποῖο ὁ πλατωνισμὸς ἐγκαθιδρύεται καὶ καθορίζει τὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὴ σοφιστικὴ. Καὶ ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἐγκαινιάζονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ διαλεκτικὴ καθορίζονται καθορίζοντας τὸ ἕτερό τους.⁸⁴

Αὐτὴ ἡ βαθύτατη συνενοχὴ μὲς στὴ ρῆξιν ἔχει μιὰ πρώτη συνένεπια : ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Φαίδρου ἐναντίον τῆς γραφῆς εἶναι ἱκανὴ νὰ δανεῖζεται ὅλους τοὺς πόρους της ἀπὸ τὸν Ἰσοκράτη καὶ τὸν Ἀλκιδάμαντα τὴν ἴδια στιγμή πού, « μεταθέτοντάς » τους^α, στρέφει τὰ ὄπλα τους ἐναντίον τῆς σοφιστικῆς. Ὁ Πλάτων μιμεῖται τοὺς μιμητὲς γιὰ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἀλήθεια αὐτοῦ πού μιμοῦνται : τὴν ἴδια τὴν ἀλήθεια. Πράγματι μόνον ἡ ἀλήθεια ὡς παρουσία (οὐσία) τοῦ παρόντος (ὄν) ἔχει ἐδῶ διακριτικὴ ἰσχὺ. Καὶ ἡ διακριτικὴ ἰσχὺς της, πού διέπει ἢ, ἂν θέλετε, διέπεται ἀπὸ τὴ διαφορὰ μεταξὺ σημαίνοντος καὶ σημαινομένου, σὲ κάθε περιπτώσῃ παραμένει μὲ συστηματικὸ τρόπο ἀναπόσπαστη ἀπὸ αὐτὴ τὴ διαφορὰ. Ὅμως αὐτὴ ἡ διάκριση γίνεται ἡ ἴδια τόσο λεπτὴ ὥστε, σὲ τελευταία ἀνάλυση, νὰ μὴ διαχωρίζει τίποτα ἄλλο πάρεξ τὸ ἴδιο ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, ἀπὸ τὸ τέλειο καὶ σχεδὸν ἀδιάκριτο ἀντίγραφό του. Κίνηση πού παράγεται καθ' ὅλοκληρίαν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς δομῆς τῆς ἀμφισημίας καὶ τῆς ἀντιστρεψιμότητος τοῦ φαρμάκου.

Πῶς ὁμως ὁ διαλεκτικὸς προσομοιώνεται πράγματι σ' ἐκεῖνον πού καταγγέλλει ὡς προσομοιωτὴ, ὡς ἄνθρωπο τοῦ ὁμοιώματος; Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ οἱ σοφιστὲς σύστηναν, ὅπως καὶ ὁ Πλά-

α. Χρησιμοποιοῦμε ἐδῶ τὴ λέξη τοῦ Diès καὶ παραπέμπουμε στὴ μελέτη του *La Transposition platonicienne*, ἰδιαιτέρως στὸ κεφάλαιο I, « *La Transposition de la rhétorique* », στὸ *Autour de Platon*, τ. II, σελ. 400.

των, νὰ ἐξασκεῖται ἡ μνήμη. Ὅμως αὐτὸ γινόταν, τὸ εἶδαμε προηγουμένως, γιὰ νὰ μπορεῖ κάποιος νὰ μιλάει δίχως νὰ γνωρίζει, γιὰ νὰ ἀπαγγέλλει δίχως κρίση, δίχως μέλημα γιὰ τὴν ἀλήθεια, γιὰ νὰ δίνει σημεῖα. Ἡ μάλλον γιὰ νὰ τὰ πουλάει. Ἐνεκα αὐτῆς τῆς οἰκονομίας τῶν σημείων, οἱ σοφιστὲς εἶναι πράγματι ἄνθρωποι τῆς γραφῆς τὴν ἴδια στιγμή πού τῆς προβάλλουν ἀντίσταση. Ἄλλὰ μήπως καὶ ὁ Πλάτων, διὰ μιᾶς συμμετρικῆς ἀνατροπῆς, δὲν εἶναι ἓνας ἀπὸ αὐτούς; Ὅχι μόνον ἐπειδὴ εἶναι συγγραφέας (κοινότοπο ἐπιχείρημα πού θὰ τὸ ἐξειδικεύσουμε πιὸ κάτω) καὶ ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ, οὔτε de facto οὔτε de jure, νὰ ἐξηγήσει τί εἶναι ἡ διαλεκτικὴ δίχως νὰ ἐπικαλεσθεῖ τὴ γραφὴ· ὄχι μόνον ἐπειδὴ κρίνει ὅτι ἡ ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου εἶναι ἀναγκαία στὴν ἀνάμνηση, ἀλλὰ ἐπίσης ἐπειδὴ τὴν κρίνει ἀπαραίτητη ὡς ἐγγραφὴ διὰ τοῦ τύπου. (Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ τύπος ἐφαρμόζεται μὲ τὸν ἴδιο προσήκοντα καὶ χαρακτηριστικὸ τρόπο στὸ γραφικὸ ἀποτύπωμα καὶ στὸ εἶδος ὡς πρότυπο. Μεταξὺ τῶσων ἄλλων παραδειγμάτων, πρβλ. *Πολιτεία*, III, 402 d.) Αὐτὴ ἡ ἀναγκαιότητα ἀνήκει κατ' ἀρχὴν στὴν τάξη τῶν νόμων καὶ τίθεται ἀπὸ τοὺς *Νόμους*. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, ἡ ἀμετακίνητη καὶ πετρωμένη ταυτότητα τῆς γραφῆς δὲν προστίθεται στὸν σημαίνοντο νόμο ἢ στὸν προδιαγεγραμμένο κανόνα σὰν ἓνα βουβὸ καὶ ἀνόητο ὁμοίωμα : σὰν ἓνας φύλακας πού ἄγρυπνα ἐπιτηρεῖ, ἡ γραφὴ τοὺς διασφαλίζει τὴ διάρκειαν καὶ τὴν ταυτότητα. Ὅντας ἓνας ἄλλος φύλακας τῶν νόμων, ἡ γραφὴ μᾶς ἐξασφαλίζει τὸ μέσον νὰ ἐπανερχόμεσθε κατὰ βούλησιν, ὅσες φορὲς χρειαστεῖ, σ' αὐτὸ τὸ ἰδεατὸ ἀντικείμενον πού εἶναι ὁ νόμος. Ἐτσι μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸν ἐξετάσει προσεκτικᾶ, νὰ τοῦ ὑποβάλλει ἐρωτήσεις, νὰ τὸν συμβουλευθεῖ, νὰ τὸν κάνει νὰ μιλήσει δίχως νὰ ἀλλοιωθεῖ ἡ ταυτότητά του. Εἶναι ἀκριβῶς, μὲ τίς ἴδιες λέξεις (κυρίως *βοήθεια*), ἡ ἀνάποδη, ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ λόγου τοῦ Σωκράτη στὸν *Φαῖδρο* :

ΚΛΕΙΝΙΑΣ : Ἐξάλλου, γιὰ μιὰ νομοθεσίαν (*νομοθεσία*) γεμάτη φρόνησιν, δὲν θὰ μπορούσε νὰ βρεθεῖ μεγαλύτερη βοήθεια (*βοήθεια*), ἀφοῦ οἱ ἐπιταγὲς (*προστάγματα*) τοῦ νόμου, ἂν μιὰ φορὰ τίς ἐμπιστευθοῦμε στὴ γραφὴν (*ἐν γραμμασι τεθέν-*

τα), εἶναι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, γιὰ ὅλα τὰ χρόνια πού θά ἔρθουν, ἔτοιμες νὰ δώσουν λόγο, ἀφοῦ εἶναι δεδομένο ὅτι καθόλου δὲν μετακινοῦνται. Ἐπειτα ἀκόμα κι ἂν ἦσαν στὴν ἀρχὴ δυσνόητες, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ φοβᾶται κανεὶς, γιὰτι καὶ ἐκεῖνος πού εἶναι ἀργός στὸ πνεῦμα θά μπορεῖ νὰ ἐπανέρχεται καὶ νὰ τίς ἐξετάζει προσεκτικά, πολλές φορές, κι ἐφόσον εἶναι ὠφέλιμες, δὲν εἶναι τὸ μέγεθός τους αὐτὸ πού μπορεῖ νὰ δικαιολογήσει στὸ ἐλάχιστο ἐκεῖνο πού, ἐμένα, θά μοῦ φαινόταν ἀσέβεια γιὰ ὅποιον ἄνθρωπο κι ἂν ἐπρόκειτο : νὰ μὴν καταβάλει σ' αὐτὴ τὴν ἀπόδειξη ὅλη τὴ βοήθεια (τὸ μὴ οὐ βοηθεῖν τούτοις τοῖς λόγοις) πού εἶναι ἱκανός νὰ προσφέρει (X, 891 a. Παραθέτω πάντα τὴν πλεόν ἔγκυρη μετάφραση, στὴν προκειμένη περίπτωση τὴ μετάφραση τοῦ Diès, προσθέτοντας, ὅταν αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει, τίς ἑλληνικὲς λέξεις πού ἐπιβάλλονται, καὶ ἀφήνοντας τὸν ἀναγνώστη νὰ ἐκτιμῆσει τὰ συνήθη ἀποτελέσματα τῆς μετάφρασης. Γιὰ τίς σχέσεις μεταξὺ ἄγραφων καὶ γραπτῶν νόμων, βλέπε κυρίως *Νόμοι*, VII, 793 b-c.)

Οἱ ὑπογραμμισμένες ἑλληνικὲς λέξεις τὰ δείχνουν καθαρά : τὰ προστάγματα τοῦ νόμου δὲν μποροῦν νὰ τεθοῦν παρὰ μόνον στὴ γραφὴ (ἐν γράμμασι τεθέντα). Ἡ νομοθεσία εἶναι ἐγγράμματος. Ὁ νομοθέτης εἶναι ἓνας συγγραφέας. Καὶ ὁ δικαστὴς εἶναι ἓνας ἀναγνώστης. Ἄς περάσουμε στὸ βιβλίον XII : « Πρὸς ὅλες αὐτὰς πρέπει νὰ προσηλώσει τὸ βλέμμα του ὁ δικαστὴς πού θέλει νὰ ἐφαρμόσει ἀμερόληπτα τὴ δικαιοσύνη, πρέπει νὰ προμηθευτεῖ τὰ γραπτὰ καὶ νὰ τὰ μελετήσῃ· πράγματι ἀπὸ ὅλες τίς ἐπιστῆμες, ἐκεῖνη πού ἀνυψώνει περισσότερο τὸ πνεῦμα ἐκεῖνου πού τὴ μελετᾷ εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν νόμων, ἀρκεῖ οἱ νόμοι νὰ εἶναι καλοφτιαγμένοι » (957 c).

Ἄντιστροφα, συμμετρικά, οἱ ῥήτορες δὲν περίμεναν τὸν Πλάτωνα γιὰ νὰ περάσουν τὴ γραφὴ ἀπὸ δίκη (*traduire l'écriture en jugement*).⁸⁵ Γιὰ τὸν Ἰσοκράτη^α, γιὰ τὸν Ἀλκιδάμαντα, ὁ

α. Ἄν θεωρήσουμε, ὅπως ὁ Robin, ὅτι παρὰ κάποια φαινόμενα ὁ Φαί-

λόγος είναι επίσης ένα ζωντανό ὄν (ζῶον) τοῦ ὁποίου ὁ πλοῦτος, τὸ σφρίγος, ἡ εὐλυγισία, ἡ εὐκίνησια περιορίζονται καὶ καταπιέζονται ἀπὸ τὴ νεκρικὴ ἀκαμψία τοῦ γραπτοῦ σημείου. Ὁ τύπος

δρος εἶναι « ἓνα κατηγορητήριο ἐναντίον τῆς ρητορικῆς τοῦ Ἴσοκράτη » (Εἰσαγωγή στὸν Φαῖδρο, ἐκ. Budé, σελ. CLXXIII) καὶ ὅτι ὁ τελευταῖος, ὅ,τι καὶ ἂν λέει, νοιάζεται περισσότερο γιὰ τὴ δόξα παρὰ γιὰ τὴν ἐπιστήμη (σελ. CLXVIII), δὲν θὰ ἀφήσουμε πλέον τὸν τίτλο τοῦ λόγου του (*discours*), « Κατὰ τῶν Σοφιστῶν », νὰ μᾶς ἐντυπωσιάσει. Οὔτε θὰ ἐκπλαγοῦμε ἂν βροῦμε, γιὰ παράδειγμα, αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα, τοῦ ὁποίου ἡ τυπικὴ ὁμοιότητα μὲ τὴ σωκρατικὴ ἐπιχειρηματολογία εἶναι ἐντελῶς προφανής : « Δὲν εἶναι μόνον σ' αὐτούς, ἀλλὰ καὶ σ' ἐκείνους ποὺ ὑπόσχονται νὰ διδάξουν τὴ δημόσια ρητορικὴ (τοὺς πολιτικούς λόγους), ποὺ ὀφείλουμε νὰ ἀσκήσουμε κριτικὴ. Διότι αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι, δίχως νὰ νοιάζονται διόλου γιὰ τὴν ἀλήθεια, πιστεύουν ὅτι ἡ ἐπιστήμη συνίσταται στὸ νὰ προσελκύουν ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερους μαθητὲς μὲ κίνητρο τὰ φτηνὰ διδάκτρα . . . [Ἦρῃπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ Ἴσοκράτης ἔπαιρνε πολλὰ ὑψηλὰ διδάκτρα, καὶ νὰ γνωρίζουμε ποιὰ ἦταν ἡ τιμὴ τῆς ἀλήθειας ὅταν μιλοῦσε διὰ στόματος Ἴσοκράτη] . . . Ἐπειδὴ οἱ ἴδιοι εἶναι ἀνόητοι, πιστεύουν ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι εἶναι τὸ ἴδιο, φτάνοντας μέχρι τὸ σημεῖο νὰ ὑπόσχονται πῶς θὰ κάνουν τοὺς μαθητὲς τοὺς ῥήτορες τόσο ἱκανοὺς ὥστε στὶς ὑποθέσεις τους νὰ μὴν ἀφήνουν νὰ τοὺς ξεφύγει κανένα ἀπὸ τὰ ἐν δυνάμει ἐπιχειρήματα, ἐνῶ οἱ ἴδιοι γράφουν τοὺς λόγους τους (*discours*) πρὸ ἀσχημά καὶ ἀπὸ μερικοὺς ἀδαεῖς ποὺ αὐτοσχεδιάζουν. Κατὰ τὴ γνώμη τους, αὐτὴ ἡ δύναμη δὲν ἐξαρθᾶται καθόλου οὔτε ἀπὸ τὴν ἐμπειρία οὔτε ἀπὸ τὶς φυσικὲς ἱκανότητες τοῦ μαθητῆ, καὶ διατείνονται ὅτι τοῦ μεταδίδουν τὴν ἐπιστήμη τοῦ λόγου (*discours*) (τὴν τοῦ λόγου ἐπιστήμην) μὲ τὸ ἴδιον τρόπο ὅπως ἐκείνην τῆς γραφῆς . . . Ἐκπλήσσομαι ὅταν βλέπω πῶς κρίνονται ἄξιοι νὰ ἔχουν μαθητὲς ἀνθρώποι ποὺ, δίχως νὰ τὸ ἀντιλαμβάνονται, δίνουν τὶς πάγιες τεχνικὲς σὰν ὑποδείγματα γιὰ μιὰ τέχνη δημιουργικὴ. Διότι πράγματι, ἂν ἐξαιρέσουμε τοὺς ἴδιους, ποιοὺς ἄλλος ἀγνοεῖ ὅτι τὰ γράμματα εἶναι πάγια καὶ διατηροῦν τὴν ἴδια ἀξία, ἔτσι ὥστε νὰ χρησιμοποιοῦμε πάντα τὰ ἴδια γράμματα γιὰ τὸ ἴδιο ἀντικείμενο, ἐνῶ γιὰ τοὺς λόγους (*les paroles*) ἰσχύει τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο; Αὐτὸ ποὺ εἶπε κάποιος δὲν εἶναι τὸ ἴδιο χρήσιμο σ' ἐκείνον ποὺ μιλάει δευτέρως· καὶ ὁ πρῶτος σ' αὐτὴν τὴν τέχνην εἶναι ἐκείνος ποὺ ἐκφράζεται σύμφωνα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ θέματος, ἀλλὰ ἔχοντας τὴ δυνατότητα νὰ βρῶσκει ἐκφράσεις τελειῶς διαφορετικὲς ἀπὸ ἐκείνες τῶν ἄλλων. Καὶ νὰ τί ἀποδεικνύει καλύτερα τὸ ἀνόμοιο αὐτῶν τῶν δύο πραγμάτων : οἱ λόγοι (*discours*) δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὠραῖοι ἂν δὲν συντονίζονται μὲ τὶς περιστάσεις, ἂν δὲν εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἀρμόζουν στὸ θέμα καὶ ἂν δὲν εἶναι πρωτότυποι, ὅμως τὰ γράμματα ποτὲ δὲν εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ ὅλα αὐτά. » Συμπέρασμα : πρέπει νὰ πληρώνεις

δὲν προσαρμόζεται μὲ τὴν ἀπαιτούμενη λεπτότητα στὰ μεταβαλλόμενα δεδομένα κάθε παρούσας κατάστασης, σὲ ὅ,τι μοναδικὸ καὶ ἀνεπανάληπτο μπορεῖ νὰ περιέχει κάθε φορά. Ἐὰν ἡ παρουσία εἶναι ἢ γενικὴ μορφή τοῦ ὄντος, τὸ παρὸν εἶναι πάντα ἕτερον. Τὸ γραπτὸ ὁμως, καθόσον ἐπαναλαμβάνεται καὶ παραμένει ταυτόσημο μέσα στὸν τύπο, δὲν κάμπτεται πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, δὲν πτυχώνεται σύμφωνα μὲ τὶς διαφορὰς μεταξὺ τῶν παρόντων, σύμφωνα μὲ τὶς μεταβλητές, ρευστές, φευγαλέες ἀνάγκες τῆς ἀγωγῆς τῆς ψυχῆς. Ἐκεῖνος ποῦ μιλάει, ἀντίθετα, δὲν ὑποτάσσεται σὲ κανένα προκαθορισμένο σχῆμα, κατευθύνει καλύτερα τὰ σημεῖα του, εἶναι ἐκεῖ γιὰ νὰ τὰ τονίζει, γιὰ νὰ ἐκτρέπει τὸν τόνο τοὺς πρὸς τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη κατεύθυνση⁸⁶, γιὰ νὰ τὰ συγκρατεῖ ἢ νὰ τὰ ἀφήνει, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς στιγμῆς, μὲ τὴ φύση τοῦ ἐπιζητούμενου ἀποτελέσματος, μὲ τὴ λαβὴ ποῦ τοῦ προσφέρει ὁ συνομιλητής. Ἀρωγὸς τῶν σημείων του κατὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου τοὺς, αὐτὸς ποῦ δρᾷ μὲ τὴ φωνὴ εἰσχωρεῖ εὐκολότερα στὴν ψυχὴ τοῦ μαθητῆ γιὰ νὰ παραγάγει ἐκεῖ ἀποτελέσματα ποῦ εἶναι πάντα μοναδικὰ, κατευθύνοντάς τη, σὰν νὰ κατοικοῦσε μέσα της, ὅπου ἐκεῖνος ἐννοεῖ.⁸⁷ Οἱ σοφιστὲς συνεπῶς δὲν προσάπτουν στὴ γραφὴ τὴν ἐπιβλαβὴ βία της ἀλλὰ τὴ δίχως πνοὴ ἀδυναμία της. Σ' αὐτὸν τὸν τυφλὸ ὑπηρέτη, στὶς ἀδέξιες καὶ ἀσυντόνιστες (*errants*)⁸⁸ κινήσεις του, ἡ ἀπτική σχολὴ (Γοργίας, Ἴσοκράτης, Ἀλκιδάμας) ἀντιπαραθέτει τὴ δύναμη τοῦ ζωντανοῦ λόγου, τὸν μεγάλο δυνάστη, τὴ μείζονα ἐξουσία : *λόγος δυνάστης μέγας ἐστίν, λέει ὁ Γοργίας στὸ Ἑλένης Ἐγκώμιον*. Ἡ δυναστεία τοῦ λόγου (*parole*) μπορεῖ νὰ εἶναι πιὸ βίαιη ἀπὸ ἐκείνη τῆς γραφῆς, ἢ διάρρηξη ποῦ ἐπιφέρει μπορεῖ νὰ εἶναι πιὸ βαθιά, πιὸ διεισδυτικὴ, πιὸ ποικίλη, πιὸ ἀσφαλῆς. Στὴ γραφὴ

γιὰ νὰ γράφεις. Οἱ ἄνθρωποι τῆς γραφῆς θὰ ἔπρεπε νὰ μὴν πληρώνονται ποτέ. Τὸ ἰδανικὸ : νὰ πληρώνουν πάντα ἀπὸ τὴν τσέπη τοὺς. Νὰ πληρώνουν, ἀφοῦ χρειάζονται τὶς φροντίδες τῶν δασκάλων τοῦ λόγου. « Ἐτσι οἱ ἄνθρωποι ποῦ χρησιμοποιοῦν τέτοια ὑποδείγματα (*παρδείγμασι* : τὰ γράμματα) θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ πληρώνουν παρὰ νὰ παίρνουν χρήματα, ἀφοῦ ἔχοντας οἱ ἴδιοι ἀνάγκη ἀπὸ προσεκτικὰς φροντίδες, ἀναλαμβάνουν τὴν ἐκπαίδευση τῶν ἄλλων ». (*Κατὰ τῶν Σοφιστῶν*, XIII, 9, 10, 12, 13).

καταφεύγει μόνον εκείνος πού δέν ξέρει νά μιλήσει καλύτερα ἀπό τόν πρῶτο τυχόντα. Ὁ Ἀλκιδάμας τὸ ὑπενθυμίζει στὴν πραγματεία του « *περὶ τῶν γραφόντων λόγους* » ἢ « *περὶ τῶν σοφιστῶν* ». Ἡ γραφή ὡς παρηγοριά, ἀποζημίωση, ἴαμα γιὰ τὸν ἀνάπτηρο λόγο (*parole*).

Παρὰ τίς ὁμοιότητες, ἡ καταδίκη τῆς γραφῆς ἀπὸ τοὺς ρήτορες δέν στοιχειοθετεῖται μὲ τὸν ἴδιον τρόπο ὅπως στὸν *Φαῖδρο*. Ἄν περιφρονοῦν τὸ γραπτό, αὐτὸ δέν γίνεται ἐπειδὴ τὸ γραπτό ὡς *φάρμακον* διαφθείρει τὴ μνήμη καὶ τὴν ἀλήθεια. Ἀλλὰ ἐπειδὴ ὁ λόγος εἶναι ἕνα *φάρμακον* πιδ ἀποτελεσματικό. Ἔτσι τὸν ὀνομάζει ὁ Γοργίας. Ὡς *φάρμακον*, ὁ λόγος εἶναι συνάμα καλὸς καὶ κακός· δέν διέπεται ἀρχικὰ ἀπὸ τὸ ἀγαθὸ καὶ τὴν ἀλήθεια. Μόνον στὸ ἐσωτερικὸ αὐτῆς τῆς ἀμφισημίας καὶ αὐτῆς τῆς μυστηριώδους ἀπροσδιοριστίας τοῦ λόγου, καὶ μόνον ἀφοῦ προηγουμένως θὰ ἔχουν ἀναγνωρισθεῖ, ὁ Γοργίας θὰ καθορίσει τὴν ἀλήθεια ὡς *κόσμο* (*monde*), δομὴ ἢ τάξη, συναρμογὴ (*κόσμος*) τοῦ λόγου. Μέσα ἀπὸ ἐδῶ ἀναμφιβόλως προαναγγέλλει τὸ πλατωνικὸ ἐγχείρημα. Ὅμως πρὶν ἀπὸ ἕναν τέτοιο καθορισμὸ, βρισκόμαστε μὲς στὸν ἀμφίσημο καὶ ἀκαθόριστο χῶρο τοῦ *φαρμάκου*, αὐτοῦ πού μέσα στὸν λόγο παραμένει ὡς δύναμη, ἐν δυνάμει, πού δέν εἶναι ἀκόμα διαφανῆς γλῶσσα τῆς γνώσης. Ἄν ἦταν θεμιτὸ νὰ τὸ συλλάβουμε μὲ κατηγορίες ἐπόμενες καὶ γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἐξαρτώμενες ἀπὸ τὴν ἱστορία πού ἀνοίξε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, μὲ κατηγορίες πού προέκυψαν ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀπόφαση, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ μιλήσουμε ἐδῶ γιὰ τὸ « ἄρρητο καὶ ἄλογο » τοῦ ζωντανοῦ λόγου, γιὰ τὴ δύναμη τῆς μαγγανείας του, τῆς ἀπολιθωτικῆς σαγήνης του⁸⁹, τῆς ἀλχημιστικῆς μετουσίωσης πού τὸν κάνει νὰ συγγενεῖ μὲ τὴ γοητεία καὶ τὴ μαγεία. Γοητεία (*γοητεία*), ἀγωγή τῆς ψυχῆς, αὐτὰ εἶναι τὰ « ἐπικά κατορθώματα » τοῦ λόγου (*parole*), τοῦ πιδ τρομεροῦ *φαρμάκου*. Στὸ *Ἑλένης Ἐγκώμιον*, ὁ Γοργίας χρησιμοποιοῖ αὐτὲς τίς λέξεις γιὰ νὰ προσδιορίσει τὴ δύναμη τοῦ λόγου (*discours*) :

« Οἱ ἐπωδὲς πού ἔχουν ἐμπνεύσει οἱ θεοὶ μέσα ἀπὸ τοὺς λόγους (*paroles*) (αἱ γὰρ ἔνθεοι διὰ λόγων ἐπωδαί) φέρνουν

τὴν ἀπόλαυση, διώχνουν τὸ πένθος. Καθὼς σὲ λίγο γίνεται ἓνα μὲ ὅ,τι σκέφτεται ἡ ψυχὴ, ἡ δύναμη τῆς ἐπωδῆς τῆ θέλγει (ἔθελξε) καὶ τὴν πείθει καὶ τὴν ἀλλάζει διὰ τῆς γοητείας (γοητεῖαι). Δύο τέχνες τῆς μαγείας καὶ τῆς γοητείας ἔχουν βρεθεῖ γιὰ νὰ ἀποπλανοῦν τὴν ψυχὴ καὶ νὰ ἀπατοῦν τὴ γνώμη. [. . .] Τί ἐμποδίζει λοιπὸν νὰ ἦταν ἓνα μαγικὸ τραγούδι (ὕμνος) ἐκεῖνο ποὺ αἰφνιδίασε τὴν Ἑλένη, ποὺ δὲν ἦταν πιὰ νέα, μὲ τὴν ἴδια βία σὰν νὰ ἦταν μιὰ ἀπαγωγὴ; . . . Ὁ λόγος (*parole*), αὐτὸς ποὺ πείθει τὴν ψυχὴ, αὐτὸς ποὺ τὴν ἐπεισε, τὴν ἀνάγκασε καὶ νὰ ὑπακούσει στὰ λεγόμενα καὶ νὰ συναινέσει στὰ ποιούμενα. Αὐτὸς λοιπὸν ποὺ τὴν ἐπεισε, καθότι τὴν ἀνάγκασε, ἔχει διαπράξει τὸ ἄδικο, καὶ ὅσο γι' αὐτὴν ποὺ πείσθηκε, καθότι ἐξαναγκάστηκε ἀπὸ τὸν λόγο (*parole*), τὰ κακὰ ποὺ λέγονται εἰς βάρος της δὲν στηρίζονται σὲ τίποτα! »^α

Ἡ πειστικὴ εὐγλωττία (πειθῶ) εἶναι ἡ δύναμη τῆς διάρρηξης, τῆς ἀπαγωγῆς, τῆς ἐσωτερικῆς γοητείας, τῆς ἀόρατης ἀρπαγῆς. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ δύναμη τῆς ὑφαρπαγῆς. Ὅμως ἀποδεικνύοντας ὅτι ἡ Ἑλένη ὑπέκυψε στὴ βία ἐνὸς λόγου (*parole*) (θὰ εἶχε δεῖξει τὴν ἴδια ἀδυναμία μπρὸς σ' ἓνα γράμμα;), ἀθωώνοντας αὐτὸ τὸ θῦμα, ὁ Γοργίας κατηγορεῖ τὸν λόγο γιὰ τὴν ἱκανότητά του νὰ ψεύδεται. Θέλει « ἀποδίδοντας λογικὴ (λογισμὸν) στὸν λόγο (*discours*) (τῷ λόγῳ) συνάμα νὰ δώσει ἓνα τέλος στὴν κατηγορία ἐναντίον μιᾶς γυναικας ποὺ ἔχει ἀποκτήσει τόσο κακὴ φήμη, καί, ἀποδεικνύοντας ὅτι ὅσοι τὴ μέμφονται πιστεύουν πράγματα ψευδῆ, δηλαδὴ δείχνοντας τὴν ἀλήθεια, νὰ θέσει τέρμα στὴν ἄγνοια ».

Ἄλλὰ πρὶν νὰ χαλιναγωγηθεῖ, πρὶν νὰ δαμαστεῖ ἀπὸ τὸν κό-

α. Παραθέτω τὴ μετάφραση ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *La Revue de poésie* (« La parole dite », τ. 90, Ὀκτώβριος 1964). Γι' αὐτὸ τὸ ἐδάφιο τοῦ *Ἐγκωμίου*, γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ θέλω καὶ πείθω, τῆς θελκτικότητας καὶ τῆς πειθοῦς, γιὰ τὴ χρῆση τους στὸν Ὅμηρο, τὸν Αἰσχύλο καὶ τὸν Πλάτωνα, πρβλ. *Diès*, σελ. 116-117.

σμο και την τάξη της αλήθειας, ο λόγος είναι ένα άγριο ζώο, μια άμφισμη ζωικότητα. Η μαγική, « φαρμακευτική », δύναμή του οφείλεται σ' αυτή την άμφισημία και αυτό εξηγεί το γεγονός ότι είναι τόσο δυσανάλογη σε σύγκριση με αυτό το εύτελες πράγμα που είναι ένας λόγος (*parole*) :

« Αν είναι ο λόγος (*parole*) που την έπεισε και εξαπάτησε την ψυχή της, δεν είναι από αυτή την άποψη δυσκολότερο να την υπερασπίσει κανείς και να συντρίψει την κατηγορία, ως εξής : ο λόγος (*parole*) είναι μεγάλος δυνάστης, αυτός που είναι τόσο μικρός και δεν τον βλέπουμε καθόλου, έπιτελεϊ έργα θεϊκά. Γιατί μπορεί να γαληνέψει τον φόβο και να απομακρύνει το πένθος, κάνει τη χαρά να γεννηθεί και αυξάνει τη συμπόνια . . . »

Η « πειθώ που μπαίνει στην ψυχή δια του λόγου (*discours*) », αυτό ακριβώς είναι το φάρμακον και αυτό είναι το όνομα που χρησιμοποιεί ο Γοργίας :

« Η δύναμη του λόγου (*discours*) (του λόγου δύναμις) έχει την ίδια σχέση (τον αυτόν δέ λόγον) προς τη διάθεση της ψυχής (προς την της ψυχής τάξιν) όπως η διάθεση των παρασκευασμάτων (των φαρμάκων τάξεις) προς τη φύση των σωμάτων (την των σωμάτων φύσιν). Όπως ακριβώς μερικά παρασκευάσματα που βγάζουν από το σώμα ορισμένους χυμούς, το καθένα τον δικό του, και άλλα μεν σταματούν την άρρώστια, άλλα δε τη ζωή, με όμοιον τρόπο ορισμένοι λόγοι (*discours*) προκαλούν λύπη, και άλλοι τέρπουν, άλλοι μεν προκαλούν φόβο, άλλοι δε ένθαρρύνουν τους άκροατές, και άλλοι με μιá κακή πειθώ ναρκώνουν την ψυχή και τη γοητεύουν (την ψυχή εφαρμάκευσαν και εξεγοήτευσαν) ».

Ο άναγνώστης θα έχει άναλογισθεί, έν παρόδω, ότι η σχέση (ή άναλογία) ανάμεσα στη σχέση λόγος/ψυχή και τη σχέση φάρ-

μακο/σῶμα προσδιορίζεται και ἡ ἴδια ὡς λόγος. Τὸ ὄνομα τῆς σχέσης εἶναι τὸ ἴδιο μὲ ἐκεῖνο ἐνὸς ἀπὸ τοὺς ὅρους. Τὸ φάρμακο συμπεριλαμβάνεται μέσα στὴ δομὴ τοῦ λόγου. Αὐτὴ ἡ σύλληψη εἶναι μιὰ κυριαρχία και μιὰ ἀπόφαση.

5. Ο ΦΑΡΜΑΚΕΥΣ

« Ἄν πράγματι κανένα κακὸ δὲν μᾶς ἐβλαπτε, δὲν θὰ εἴχαμε πιὰ ἀνάγκη ἀρωγῆς και ἔτσι θὰ γινόταν φανερὸ ὅτι ἦταν τὸ κακὸ ποὺ μᾶς ἔκανε νὰ ἐκτιμήσουμε και νὰ ἀγαπήσουμε τὸ ἀγαθὸ (τἀγαθόν), διότι αὐτὸ ἀκριβῶς ἦταν τὸ ἴαμα (φάρμακον) τῆς νόσου ποὺ ἦταν τὸ κακὸ : ἀλλὰ ἂν δὲν ὑπάρχει νόσος, τὸ ἴαμα δὲν ἔχει πλέον ἀντικείμενο (οὐδὲν δεῖ φαρμάκου). Ἔτσι δὲν ἔχουν τὰ πράγματα μὲ τὸ ἀγαθὸ; . . . — Φαίνεται, εἶπε, πὼς αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια ».

Λύσις, 220 c-d.

Ἄλλὰ μὲ αὐτὴν τὴν ἐννοια, και ἐὰν ὁ λόγος εἶναι ἤδη ἓνα διεισδυτικὸ ἀναπλήρωμα, ὁ Σωκράτης, « ἐκεῖνος ποὺ δὲν γράφει », δὲν εἶναι και αὐτὸς ἓνας κύριος τοῦ φαρμάκου; Και ὡς ἐκ τούτου, δὲν μοιάζει τόσο πολὺ μὲ σοφιστὴ ὥστε νὰ τὸν παίρνουν γιὰ σοφιστὴ; γιὰ φαρμακέα; γιὰ μάγο, γιὰ γόητα, βλέπε γιὰ φαρμακευτὴ; Ἀκόμα και γιὰ ἓναν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἀγύρτες ποὺ καταγγέλλει ὁ Γοργίας; Τὰ νήματα αὐτῆς τῆς βαθύτερης συνηγορίας εἶναι σχεδὸν ἀξεδιάλυτα.

Ὁ Σωκράτης ἔχει συχνὰ στοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα τὴν ὄψη τοῦ φαρμακέα. Αὐτὸ εἶναι τὸ ὄνομα ποὺ δίνει ἡ Διοτίμα στὸν Ἔρωτα. Ἄλλὰ πίσω ἀπὸ τὴν προσωπογραφία τοῦ Ἔρωτα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴν ἀναγνωρίσουμε τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Σωκράτη, λὲς και ἡ Διοτίμα, κοιτάζοντάς τον, νὰ πρότεινε στὸν Σωκράτη

την προσωπογραφία τοῦ Σωκράτη (203 c d e). Ὁ Ἐρωτας, πού δὲν εἶναι οὔτε πλούσιος, οὔτε ὠραῖος, οὔτε ντελικάτος, περνάει τὴ ζωὴ του φιλοσοφώντας (φιλοσοφῶν διὰ παντός τοῦ βίου). εἶναι ἕνας τρομερὸς γόης (δεινὸς γόης), μάγος (φαρμακεύς), σοφιστὴς (σοφιστής). Ἀτομο πού καμία « λογική » δὲν μπορεῖ νὰ τὸ συγκρατήσῃ μέσα σὲ ἕναν μὴ-ἀντιφατικὸ ὀρισμὸ, ἄτομο ἀπὸ τὸ γένος τῶν δαιμόνων, οὔτε θεὸς οὔτε ἄνθρωπος, οὔτε ἀθάνατος οὔτε θνητός, οὔτε ζωντανὸς οὔτε νεκρὸς, ἔχει τὴ δύναμη « νὰ δίνει ὠθηση καὶ σὲ δλόκληρη τὴ μαντική (μαντικὴ πάσα) καὶ στὴν τέχνη τῶν ἱερέων τὴ σχετικὴ μὲ τὶς θυσίαι καὶ τὶς μυσταγωγίαι, ὅπως καὶ μὲ τὶς ἐπωδῆς, τὴ μαντεία ἐν γένει καὶ τὴ μαγεία (θυσίας-τελετὰς-ἐπωδῆς-μαντεία) » (202 e).

Καὶ στὸν ἴδιο διάλογο, ὁ Ἀγάθων κατηγοροῦσε τὸν Σωκράτη ὅτι ἤθελε νὰ τοῦ κάνει μάγια (Φαρμάττει βούλει με, ὦ Σώκρατες, 194 a). Ἡ προσωπογραφία τοῦ Ἐρωτα ἀπὸ τὴ Διοτίμα εἶναι τοποθετημένη μεταξὺ αὐτῆς τῆς ἀποστροφῆς καὶ τῆς προσωπογραφίας τοῦ Σωκράτη ἀπὸ τὸν Ἀλκιβιάδη.

Ὁ ὁποῖος ὑπενθυμίζει ὅτι ἡ σωκρατικὴ μαγεία ἐπιτελεῖται διὰ τοῦ λόγου, δίχως ὄργανα, ἀπὸ μιὰ φωνὴ δίχως ἄλλα ἐξαρτήματα, δίχως τὸν αὐλό τοῦ σάτυρου Μαρσύα :

« Ἀλλὰ ἐγὼ δὲν εἶμαι αὐλητὴς ! » θὰ πεῖς. Εἶσαι, καὶ πολὺ πιὸ θαυμαστὸς ἀπὸ ἐκεῖνον γιὰ τὸν ὁποῖον μιλάμε. Ἐκεῖνος, βλέπεις, χρειάζεσταν μουσικὰ ὄργανα γιὰ νὰ σαγηνέψῃ τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴ δύναμη πού ἐκπορευόταν ἀπὸ τὸ στόμα του [. . .] οἱ μελωδίαι του [. . .] εἶναι οἱ μόναι πού φέρνουν τοὺς ἀνθρώπους σὲ κατάστασι ἐκστασι καὶ μέσα ἀπὸ αὐτῆς ἀποκαλύπτονται ὅσοι αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη τῶν θεῶν ἢ τῶν μυσταγωγῶν, γιὰτὶ αὐτῆς οἱ μελωδίαι εἶναι οἱ ἴδιαι θεϊκῆς. Ἐνῶ ἐσὺ σὲ τοῦτο μόνον διαφέρεις ἀπὸ ἐκεῖνον, ὅτι δίχως ὄργανα (ἄνευ ὀργάνων), μὲ λόγια (paroles) δίχως συνοδεία μουσικῆς (ψιλοῖς λόγοις^α), προκαλεῖς τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα . . . (215 c-d)

α. « Γυμνὴ φωνή, ἀποφιλωμένη, δίχως στολίδια, κλπ. ». Ὁ ψιλὸς λόγος

Αὐτὴ τὴ γυμνὴ δίχως ὄργανα φωνή, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν ἐμποδίσει μὲ ἄλλον τρόπο νὰ εἰσχωρήσει παρὰ μόνον βουλώνοντας τὰ αὐτιά του, σὰν τὸν Ὀδυσσεά ὅταν ξέφευγε ἀπὸ τὶς Σειρήνες (216 a).

Τὸ σωκρατικὸ φάρμακον δρᾷ ἐπίσης καὶ σὰν δηλητήριον, σὰν ἰός, σὰν δάγκωμα ὀχιᾶς (217-218). Καὶ τὸ δάγκωμα τοῦ Σωκράτη εἶναι ἀλγεινότερον ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς ὀχιᾶς γιατί τὸ ἔχνος τοῦ εἰσβάλλει στὴν ψυχὴ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, αὐτὸ πού εἶναι κοινὸ ἀνάμεσα στὸν σωκρατικὸ λόγο (*parole*) καὶ στὸ φαρμάκι τῆς ὀχιᾶς εἶναι ὅτι εἰσχωροῦν, γιὰ νὰ τὴν καταλάβουν, στὴν πιδὶ ἀπόκρυφῃ ἐσωτερικότητῃ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Ὁ δαιμονικὸς λόγος (*parole*) αὐτοῦ τοῦ θαυματοποιοῦ παρασύρει στὴ φιλοσοφικὴ *μανία* καὶ στὴ βακχεία (218 b). Καὶ ὅταν δὲν δρᾷ σὰν τὸ φαρμάκι τῆς ὀχιᾶς, τὸ φαρμακευτικὸ ξόρκι τοῦ Σωκράτη προκαλεῖ ἓνα εἶδος *νάρκωσης*, ζαλίζει καὶ παραλύει μὲς στὴν ἀπορία, σὰν τὴν ἐκκένωση τοῦ σαλαχιοῦ (*νάρκη*) :

MENON : Σωκράτη, εἶχα ἀκούσει, πρὶν ἀκόμα σὲ συναντήσω, ὅτι δὲν ἔκανες τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ βρῖσκεις παντοῦ ἀπορίες καὶ νὰ κάνεις τοὺς ἄλλους νὰ βρῖσκουν κι ἐκεῖνοι. Ἀκόμα καὶ τούτῃ τῇ στιγμῇ, τὸ βλέπω καθαρά, μὲ κι ἐγὼ δὲν ξέρω τί εἶδους μαγεῖες καὶ φίλτρα, μὲ τίς ἐπωδές σου, μὲ ἔχεις τόσο πολὺ γοητέψει πού τὸ κεφάλι μου εἶναι γεμάτο ἀμφιβολίες (*γοητεύεις με καὶ φαρμάτεις καὶ ἀτεχνῶς κατεπάδεις, ὥστε μεστὸν ἀπορίας γεγονέναι*. [Ὅπως θὰ ἔχει ἤδη καταλάβει ὁ ἀναγνώστης, παραθέτουμε τὴ μετάφραση τῶν ἐκδόσεων Budé]). Καὶ θὰ τολμοῦσα νὰ πῶ, ἂν μοῦ ἐπιτρέπεις ἓνα ἀστεῖο, ὅτι μοῦ φαίνεται πὼς μοιάζεις ἐντελῶς, στὴν ὄψη (εἶδος) καὶ σ' ὅλα τὰ ὑπόλοιπα, σ' αὐτὸ τὸ πλατὺ ψάρι τῆς θάλασσας πού ὀνομάζεται σαλάχι (*νάρκη*). Αὐτὸ ζαλίζει ἀμέσως ὅποιον τὸ πλησιάζει καὶ τὸ ἀγγίζει· καὶ ἐσὺ μ' ἔκανες νὰ νιώσω τὸ ἴδιο [μὲ *νάρκωσες*]. Ναί, εἶμαι ἀληθινὰ *ναρκωμέ-*

ἔχει ἐπίσης τὸ νόημα τοῦ ἀφηρημένου ἐπιχειρήματος ἢ τῆς ἀπλῆς καὶ δίχως ἀπόδειξιν δήλωσης (πρβλ. Θεαίτητος, 165 a).

νος στο σῶμα και στην ψυχή και είμαι άνίκανος νά σοῦ άπαν-
τήσω. [. . .] Και έχεις σίγουρα δίκιο, πίστεπέ με, πού δέν θέ-
λεις οὔτε νά μπεῖς σέ καράβι και νά φύγεις άπό έδῶ οὔτε νά
ταξιδέψεις μακριά άπό την πόλη : σέ μιá ξένη πόλη, άν έκα-
νες τά ἴδια, δέν θά άργοῦσαν νά σέ συλλάβουν σάν μάγο
(γόςης) (80 a-b).

‘Ο Σωκράτης νά συλληφθεῖ σάν μάγος (γόςης ἢ φαρμακεύς) :
ἀς κάνουμε ὑπομονή.

Τί γίνεται μ’ αὐτήν την ἀναλογία πού άκατάπαυστα συσχετί-
ζει τὸ σωκρατικό φάρμακον με τὸ φάρμακον τῆς σοφιστικῆς και,
καθιστώντας τὸ ένα ἀνάλογο τοῦ ἄλλου, μᾶς ὑποχρεώνει νά αναγό-
μαστε συνεχῶς άπό τὸ ένα στο ἄλλο, δίχως τέλος; Πῶς νά τά δια-
χωρίσουμε;

‘Η εἰρωνεία δέν συνίσταται στο νά διαλύει μιá σοφιστική έπω-
δή, νά έξουδετερώνει μιάν ὑπόσταση ἢ μιá δύναμη άπόκρυφη με την
ἀνάλυση και την έρώτηση. Δέν συνίσταται στο νά καταλύει την
ἀγύρτικη έμπιστοσύνη στον έαυτό του, πού αἰσθάνεται ένας φαρ-
μακεύς, άπό την προνομιοῦχο θέση μιᾶς έπίμονης και διαφανοῦς
λογικῆς κι ενός λόγου άθώου. ‘Η σωκρατική εἰρωνεία καταρρίπτει
ένα φάρμακον φέροντάς το σέ έπαφή με ένα ἄλλο φάρμακον. Μᾶλ-
λον, ἀνατρέπει την έξουσία και ἀντιστρέφει την έπιφάνεια τοῦ φαρ-
μάκου.^α Προβαίνοντας με αὐτόν τὸν τρόπο σέ μιá χρονολογημένη
πράξη καταγραφῆς, ταξινομώντας τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἴδιον τοῦ φαρ-

---

α. Ταυτοχρόνως και/ἢ διαδοχικά, τὸ σωκρατικό φάρμακον άπολιθώνει
και άφυπνίζει, ἀναισθητοποιεῖ και εὐαισθητοποιεῖ, καθησυχάζει και άγχώνει.
‘Ο Σωκράτης εἶναι τὸ ναρκωτικό σαλάχι ἀλλά και τὸ ζῶο με κεντρί : ἀς θυμη-
θοῦμε τὴ μέλισσα τοῦ Φαίδωνα (91 c)· ἀργότερα θά ἀνοίξουμε την ‘Απολογία
στο σημείο ἀκριβῶς ὅπου ὁ Σωκράτης παρομοιάζει τὸν έαυτό του με οἶστρο.
“Ολο αὐτὸ τὸ σύστημα ἀπεικόνισης τοῦ Σωκράτη συνθέτει συνεπῶς μιá ἠθικο-
πλαστική ζωολογία. Γιατί νά προκαλεῖ έκπληξη τὸ γεγονός ὅτι τὸ δαιμονικό
σημειώνεται μέσα σέ μιá ζωολογία; ‘Αφοῦ μόνον με άφετηρία αὐτή τῆ ζωο-
φαρμακευτική ἀμφισημία και αὐτή την ἄλλη σωκρατική ἀναλογία καθορί-
ζονται τά ὄρια τοῦ ἀνθρώπου.⁹⁰

μάκου συνίσταται από ένα όρισμένο άσύστατο, μιá ασυνέπεια, μιá όρισμένη έλλειψη καθαρότητας, ένα άνευ ιδιοτήτων, και ότι αύτή ή μη-ταυτότητα με τον έαυτό του τοῦ έπιτρέπει πάντα να στρέφεται έναντίον τοῦ έαυτοῦ του.

Σ' αύτή τήν άντιστροφή, παίζεται ή έπιστήμη και ό θάνατος. Πού έναποτίθενται και καταγράφονται, με έναν μόνον και τον ίδιο τύπο, μες στη δομή τοῦ φαρμάκου : μοναδικό όνομα αύτοῦ τοῦ φίλτρου πού πρέπει κανείς να τὸ περιμένει. Και άκόμα, ὅπως ό Σωκράτης, πρέπει κανείς να τὸ άξίζει.

II.

Ἡ σωκρατικὴ χρῆσι τοῦ φαρμάκου δὲν ἀποβλέπει στὸ νὰ διασφαλίσει τὴν ἰσχὺ τοῦ φαρμακεία. Ἡ τεχνικὴ τῆς διάρρηξης ἢ τῆς παράλυσης μπορεῖ ἐνδεχομένως νὰ στραφεῖ καὶ ἐναντίον του, παρότι ὀφείλει κανεὶς πάντα νὰ προβαίνει, μὲ τὸν συμπτωματολογικὸ τρόπο τοῦ Νίτσε, στὴ διάγνωσι τῆς οἰκονομίας, τῆς ἐπένδυσι καὶ τοῦ ἀναμενόμενου μελλοντικῶ κέρδους ποὺ καλύπτονται κάτω ἀπὸ τὸ σημεῖο τῆς καθαρῆς αὐταπάρνησι, κάτω ἀπὸ τὴν περιβολὴ (*mise*) τῆς ἀνιδιοτελοῦς θυσίας.⁹¹

Ἡ γύμνια τοῦ φαρμάκου, ἡ ἀποφιλωμένη φωνὴ (*ψιλὸς λόγος*) παρέχει μιὰ ὀρισμένη κυριαρχία κατὰ τὸν διάλογο, ὑπὸ τὸν ὄρο ὅτι ὁ Σωκράτης θὰ δηλώσει ὅτι ἀποποιεῖται τὰ κέρδη ποὺ τοῦ προσπορίζει, τὴ γνώσι ὡς δύναμη, τὸ πάθος, τὴν ἀπόλαυσι. Μὲ μιὰ λέξι, ὑπὸ τὸν ὄρο ὅτι θὰ δώσει τὴ συγκατάθεσί του καὶ θὰ ἀποδεχθεῖ τὸν θάνατο. Τὸν θάνατο τοῦ σώματος, ἐν πάσι περιπτώσι : ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ἐπιστήμη, ποὺ ἐπίσης εἶναι ἐξουσίαι, πληρώνονται μὲ αὐτὸ τὸ τίμημα.

Ὁ φόβος τοῦ θανάτου δίνει λαβὴ σὲ ὄλων τῶν εἰδῶν τὶς μαγεῖαι, σὲ ὄλων τῶν εἰδῶν τὰ ἀπόκρυφα γιαιτροσόφια. Ὁ φαρμακεὺς ποντάρει σ' αὐτὸν τὸν φόβο. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ σωκρατικὴ φαρμακεία, ποὺ τὸ ἔργο της εἶναι νὰ μᾶς ἀπελευθερώσει ἀπὸ αὐτὸν τὸν φόβο, ἀντιστοιχεῖ στὸ ἐγγεῖρημα τοῦ ἐξορκισμοῦ, ἔτσι ὅπως αὐτὸ μπορεῖ νὰ συλληφθεῖ καὶ νὰ ἀχθεῖ ἀπὸ τὴν πλευρά, ἀπὸ τὴν ἀποψὴ τοῦ θεοῦ. Ἀφοῦ ἀναρωτηθεῖ ἂν κάποιος θεὸς ἔδωσε στοὺς ἀνθρώπους

ένα φίλτρο με σκοπό να παραγάγει τὸν φόβο (φόβου φάρμακον), ὁ Ἄθηναῖος τῶν *Νόμων* ἀπορρίπτει αὐτὴ τὴν ὑπόθεση : « Ἄς ἐπανεέλθουμε στὸν νομοθέτη μας γιὰ νὰ τοῦ ποῦμε : Ἐ λοιπόν, νομοθέτη, φαίνεται πῶς οὔτε κάποιος θεὸς ἔδωσε στοὺς ἀνθρώπους ἓνα τέτοιο παρασκευάσμα (φάρμακον), οὔτε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ἐπινοήσαμε κάτι παρόμοιο πού νὰ γεννάει τὸν φόβο — ἀφοῦ οἱ μάγοι (γόητας) δὲν συμπεριλαμβάνονται στοὺς καλεσμένους μας· ἀλλὰ μήπως ὑπάρχει ἓνα ποτὸ πού νὰ γεννάει τὴν ἀφοβία (ἀφοβίας) καὶ μιὰ τόλμη ὑπερβολικὴ καὶ ἄκαιρη, ἐκεῖ πού δὲν χρειάζεται, ἢ ἔχουμε ἄλλη ἀποψη; » (649 α)

Μέσα μας εἶναι τὸ παιδί ἐκεῖνο πού φοβᾶται. Δὲν θὰ ὑπάρχουν πιά ἀγύρτες, ὅταν τὸ παιδί « πού βρίσκεται μέσα μας » δὲν θὰ φοβᾶται πιά τὸν θάνατο σὰν νὰ ἦταν ἓνα *μορμολύκειον*, ἓνα σκιάχτρο πού φοβίζει τὰ παιδιά, ἓνας μπαμπούλας. Καὶ θὰ πρέπει νὰ ἐπαναλαμβάνουμε πολλὰς φορὰς κάθε μέρα τὶς ἐπωδὲς γιὰ νὰ ἀπαλλάξουμε τὰ παιδιά ἀπὸ αὐτὴ τὴ φαντασίωση : « ΚΕΒΗΣ : — Αὐτὸ τὸ παιδί, λοιπόν, προσπάθησε νὰ τὸ μεταπεισεῖς ὥστε νὰ μὴ νιώθει γιὰ τὸν θάνατο τὸν ἴδιο φόβο πού νιώθει γιὰ τὸν μπαμπούλα! — Ἄλλὰ τότε αὐτὸ πού χρειάζεται, εἶπε ὁ Σωκράτης, εἶναι μιὰ ἐπωδὴ καθημερινά, μέχρις ὅτου τὸ ἀπαλλάξει ἐντελῶς ἀπὸ αὐτὸν τὸν φόβο! — Καὶ πού θὰ βροῦμε, Σωκράτη, ἓναν τέλειο ἐπωδὸν (ἐπωδὸν) ἐναντίον αὐτῶν τῶν φόβων, εἶπε, ἀφοῦ ἐσὺ πρόκειται σὲ λίγο νὰ μᾶς ἐγκαταλείψεις; » (*Φαίδων*, 77 ε). Στὸν *Κριτωνα*, ὁ Σωκράτης πάλι ἀρνεῖται νὰ ὑποκύψει στὸ πλῆθος πού δοκιμάζει « νὰ μᾶς τρομάξει σὰν νὰ εἴμαστε παιδιά ἐπισειόντας μορμολύκεια, ἐπικαλούμενο τὶς φυλακίσεις, τὰ βασανιστήρια, τὶς δημεύσεις » (46 ς).

Ἡ ἐπωδὴ πού λύνει τὰ μάγια, ὁ ἐξορκισμὸς, τὸ ἀντίδοτο, εἶναι ἡ διαλεκτικὴ. Στὴν ἐρώτηση τοῦ Κέβη, ὁ Σωκράτης ἀποκρίνεται ὅτι δὲν πρέπει μόνον νὰ ἀναζητοῦν ἓναν μάγο ἀλλὰ — καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ πιὸ σίγουρη ἐπωδὴ — νὰ ἐξασκοῦνται στὴ διαλεκτικὴ : « . . . ἀναζητώντας ἓναν τέτοιο ἐπωδὸν νὰ μὴ λυπηθεῖτε οὔτε χρήματα οὔτε κόπους, ἀλλὰ νὰ πείσετε τοὺς ἑαυτοὺς σας ὅτι δὲν ὑπάρχει καλύτερη αἰτία γιὰ νὰ δαπανήσετε τὰ χρήματά σας! Ἄλλὰ

πρέπει και ἐσεῖς οἱ ἴδιοι νὰ ἀποδυθεῖτε σὲ μιὰ ἀπὸ κοινοῦ ἀναζήτηση· γιατί ἴσως θὰ εἶναι δύσκολο νὰ βρεῖτε ἀνθρώπους πού θὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ ἐπιτελέσουν αὐτὸ τὸ ἔργο καλύτερα ἀπὸ ἐσᾶς! » (Φαίδων 78 a-b).

Νὰ ἀποδυθοῦν σὲ μιὰ ἀπὸ κοινοῦ ἀναζήτηση, νὰ προσπαθήσουν νὰ γνωρίσουν οἱ ἴδιοι τοὺς ἑαυτοὺς τους διαμέσου τοῦ ἄλλου καὶ τῆς γλώσσας τοῦ ἄλλου, αὐτὸ εἶναι τὸ ἐγχείρημα πού ὁ Σωκράτης, ὑπενθυμίζοντας αὐτὸ πού ὁ μεταφραστὴς ὀνομάζει τὸ « δίδαγμα τῶν Δελφῶν » (τοῦ Δελφικοῦ γραμματος), παρουσιάζει στὸν Ἀλκιβιάδῃ ὡς τὸ ἀντίδοτο (ἀλεξιφάρμακον), τὸ ἀντιφάρμακο (Ἀλκιβιάδης 132 b). Στὸ κείμενο τῶν Νόμων, τοῦ ὁποῦλου τὴν παράθεση διακόψαμε προηγουμένως, ὅταν ἡ ἀναγκαιότητα τοῦ γραμματος θὰ ἔχει πλέον ἐμπεδωθεῖ, ἡ ἐνδοβολή, ἡ ἐσωτερικευση τῶν γραμμάτων στὴν ψυχὴ τοῦ δικαστῆ — ἡ ὁποία παρουσιάζεται ὡς ἡ πλέον ἀσφαλὴς διαμονὴ τους — ἐπιβάλλεται ὡς ἀντίδοτο. Ἄς ξαναπιάσουμε τὸ νῆμα :

« Πρὸς ὅλα αὐτὰ ὀφείλει νὰ ἔχει προσηλωμένο τὸ βλέμμα ὁ δικαστὴς πού θέλει νὰ τηρεῖ μιὰ δικαιοσύνη ἀμερόληπτη· ὀφείλει νὰ προμηθευτεῖ τὰ γράμματα καὶ νὰ τὰ μελετᾷ· πράγματι, ἀπὸ ὅλες τὶς ἐπιστῆμες ἐκείνη πού περισσότερο ἐξυψώνει τὸ πνεῦμα πού τὴ σπουδάζει εἶναι ἡ ἐπιστῆμη τῶν νόμων, ἀρκεῖ οἱ νόμοι νὰ εἶναι φτιαγμένοι καλὰ· ἂν δὲν εἶχε αὐτὴ τὴ δύναμη, τότε μάταια θὰ εἶχαμε δώσει, στὸν θεῖκό καὶ θαυμαστὸ νόμο, ἓνα ὄνομα πού μοιάζει μὲ τὸ ὄνομα τοῦ πνεύματος [νόμος/νοῦς]. Ἐξἄλλου, γιὰ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα, εἶτε ποιήματα πού ἔχουν ὡς ἀντικείμενο τὸν ἔπαινο ἢ τὸν ψόγο, εἶτε ἀπλὸ πεζό, γραπτοὶ λόγοι (discours), ἐλεύθερες καθημερινὲς συζητήσεις ὅπου διαδέχονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο τὸ πείσμα τῆς ἀντιδικίας καὶ ἡ συγκατάθεση πού δίνεται κάποτε μὲ πολλὴν ἐλαφρότητα, γιὰ ὅλα αὐτὰ τὸ κριτήριον θὰ εἶναι τὰ γραπτὰ τοῦ νομοθέτη (τὰ τοῦ νομοθέτου γράμματα). Πρέπει νὰ τὰ φυλάει μὲς στὴν ψυχὴ του (ἂ δεῖ κεκτημένον ἐν αὐτῷ) ὁ καλὸς δικαστὴς, σὰν ἀντίδοτα (ἀλεξιφάρμακα) κατὰ τῶν

ἄλλων λόγων (*discours*): ἔτσι διασφαλίζει τὴ δική του ὀρθότητα κι ἐκεῖνη τῆς πόλης, παρέχοντας στους τίμιους ἀνθρώπους τὴ διαφύλαξη καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῶν δικαιωμάτων τους, στους κακοὺς κάθε δυνατὴ βοήθεια ὥστε νὰ μεταμεληθοῦν καὶ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν τρέλα τους, ἀπὸ τὴν ἀκολασία τους, ἀπὸ τὴ δειλία τους, μὲ μιὰ λέξη ἀπὸ ὅλη τὴν ἀδικία τους, καθόσον τὰ σφάλματά τους εἶναι ἰάσιμα· καὶ ὅσο γιὰ ἐκείνους ποὺ τὰ σφάλματα εἶναι συνυφασμένα μὲ τὴ μοίρα τους, ἂν σὲ ψυχρὸς ἔτσι φτιαγμένες ἐπιβάλλουν, σὰν ἴαμα (*ἴαμα*), τὸν θάνατο, τότε μποροῦμε νὰ τὸ ἐπαναλαμβάνουμε δικαίαια, τέτοιοι δικαστὲς ἢ ἡγέτες τῶν δικαστῶν ἀξιζοῦν τὸν ἔπαινο ὀλόκληρης τῆς πόλης». (XII, 957 c - 958 a. Οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι δικές μου.)

Ἡ διαλεκτικὴ τῆς ἀνάμνησης, ὡς ἐπανάληψη τοῦ εἶδους, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθεῖ ἀπὸ τὴ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ καὶ τὴν αὐτοκυριαρχία. Καὶ ἢ μία καὶ ἢ ἄλλη εἶναι οἱ καλῦτεροι ἐξορκισμοὶ ποὺ μποροῦν νὰ ἀντιπαρατεθοῦν στὸν τρόμο τοῦ παιδιοῦ μπρὸς στὸν θάνατο καὶ στὴν ἀγυρτεία τοῦ μπαμπούλα. Ἡ φιλοσοφία συνίσταται στὸ νὰ καθησυχάζει τὰ παιδιά. Δηλαδή, ἂν θέλετε, στὸ νὰ τὰ κάνει νὰ ξεφεύγουν ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία, νὰ ξεχνοῦν τὸ παιδί, ἢ ἀντιστρόφως, ἀλλὰ μὲ τὴν ἴδια κίνηση (*du mēme cour*), στὸ νὰ μιλάει πρῶτα ἀπ' ὅλα γιὰ τὸ παιδί, νὰ τοῦ μαθαίνει νὰ μιλάει, νὰ διαλέγεται, μεταθέτοντας τὸν φόβο ἢ τὴν ἐπιθυμία του.

Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ παίξει, ἀκολουθώντας τὸ ὑφάδι τοῦ Πολιτικοῦ (280 a καὶ ἐπ.), ἐπιχειρώντας νὰ ταξινομήσει αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς προστασίας (*ἀμνητήριον*) ποὺ ὀνομάζεται διαλεκτικὴ καὶ γίνεται ἀντιληπτὴ ὡς ἀντίδοτο. Μεταξὺ τῶν ὄντων ποὺ μποροῦν νὰ ἀποκληθοῦν τεχνητὰ (κατασκευασμένα ἢ ἀποκτημένα), ὁ *Ξένος* διακρίνει τὰ μέσα δράσης (ἐν ὄψει τοῦ *ποιεῖν*) καὶ τὰ προστατευτικὰ (*ἀμνητήρια*) ποὺ ἀποτρέπουν τὸ πάσχειν ἢ τὸ ὑφίστασθαι (τοῦ *μὴ πάσχειν*). Μεταξὺ τῶν προστατευτικῶν, θὰ διακρίνει κανεὶς ἀνάμεσα 1) στὰ ἀντίδοτα (*ἀλεξιφάρμακα*), ποὺ μποροῦν νὰ εἶναι εἴτε ἀνθρώπινα εἴτε θεϊκὰ (καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη ἢ διαλεκτικῇ εἶναι

τὸ εἶναι-ἀντίδοτο τοῦ ἀντιδότου ἐν γένει, πρὶν ἀπὸ κάθε δυνατότητα νὰ κατανεμηθεῖ στὶς περιοχὲς τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπινου. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι τὸ πέρασμα μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο περιοχῶν), καὶ 2) στὰ προβλήματα (προβλήματα) : ὅ,τι ἔχει κανεὶς ἐμπρὸς του — ἐμπόδιο, σκέπαστρο, θώρακας, ἀσπίδα, ἄμυνα. Ἐγκαταλείποντας τὴν ὁδὸ τῶν ἀντιδότων, ὁ Ἔνος συνεχίζει τὴ διαίρεση τῶν προβλημάτων πού μποροῦν νὰ λειτουργοῦν ὡς θώρακες ἢ φράγματα. Τὰ φράγματα (φράγματα) εἶναι παραπετάσματα ἢ προστατευτικὰ (ἀλεξητήρια) κατὰ τοῦ ψύχους καὶ τῆς θερμότητος· τὰ προστατευτικὰ εἶναι οἱ σκεπῆς καὶ τὰ σκεπάσματα· σκεπάσματα πού μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπλωμένα (ὅπως τὰ χαλιὰ) ἢ νὰ περιτυλίγονται, κλπ. Ἡ διαίρεση συνεχίζεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο μέσα ἀπὸ τὶς διαφορετικὲς τεχνικὲς κατασκευῆς τῶν σκεπασμάτων πού περιτυλίγονται καὶ φτάνει τέλος στὸ ὑφασμένο ἔνδυμα καὶ στὴν τέχνη τῆς ὕφανσης : προβληματικὸ εἶδος τῆς προστασίας. Συνεπῶς, ἂν κανεὶς ἀκολουθήσει τὴ διαίρεση κατὰ γράμμα, αὐτὴ ἡ τέχνη ἀποκλείει τὴν προσφυγὴ στὰ ἀντίδοτα· καὶ κατὰ συνέπεια τὴν προσφυγὴ σὲ αὐτὸ τὸ εἶδος ἀντιδότου ἢ ἀντεστραμμένου φαρμάκου πού συνιστᾷ τὴ διαλεκτικὴ. Ἡ ὕψη τοῦ κειμένου ἀποκλείει τὴ διαλεκτικὴ. Κι ὅμως, ἀργότερα θὰ χρειαστεῖ νὰ διακρίνει κανεὶς ἀνάμεσα σὲ δύο εἶδη ὕψης, ὅταν θὰ ἀναλογιστεῖ ὅτι ἡ διαλεκτικὴ εἶναι κι ἐκεῖνη μιὰ τέχνη τῆς ὕφανσης, μιὰ ἐπιστῆμη τῆς συμπλοκῆς.

Ἡ διαλεκτικὴ ἀντιστροφή τοῦ φαρμάκου ἢ τοῦ ἐπικίνδунου ἀναπληρώματος καθιστᾷ συνεπῶς τὸν θάνατο ταυτοχρόνως ἀποδεκτὸ καὶ ἀνύπαρκτο. Ἀποδεκτὸ καθότι ἡ ὑπαρξὴ του ἔχει καταργηθεῖ. Καλωσορίζοντας τὸν θάνατο, ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, δρώντας σὰν ἓνα ἀντισῶμα, διασκεδάζει τὴν τρομερὴ φαντασίωση. Τὸ ἀντεστραμμένο φάρμακο, πού τρέπει σὲ φυγὴ ὅλα τὰ σκιαχτρα, δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν προέλευση τῆς ἐπιστήμης, ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα στὴν ἀλήθεια ὡς δυνατότητα τῆς ἐπανάληψης καὶ ὑποταγῆ τῆς « παράφορης ἐπιθυμίας γιὰ ζωὴ » (ἐπιθυμεῖν ζῆν, Κρίτων, 53 e) στὸν νόμο (στὸ ἀγαθό, στὸν πατέρα, στὸν βασιλιά, στὸν ἀρχηγό, στὸ κεφάλαιο, στὸν ἥλιο, πού εἶναι ἀόρατοι). Εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ νόμοι πού, στὸν Κρίωνα, μᾶς καλοῦν νὰ μὴν « ἐκδηλώνουμε αὐτὴ τὴν παράφορη

ἐπιθυμία γιὰ ζωὴ περιφρονώντας τοὺς πιὸ σπουδαίους νόμους ».

Τί λέει πράγματι ὁ Σωκράτης ὅταν ὁ Κέβης καὶ ὁ Σιμμίας τοῦ ζητοῦν νὰ τοὺς προμηθέψῃ ἕναν ἐπωδὸ; Τοὺς καλεῖ στὸν φιλοσοφικὸ διάλογο καὶ τοὺς προτείνει σὰν ἀντικείμενὸ τοῦ ἐκεῖνο πού ἔχει τὴ μεγαλύτερη ἀξία : τὴν ἀλήθεια τοῦ εἶδους ὡς αὐτοῦ πού εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸν ἑαυτὸ του, πάντα τὸ ἴδιο μὲ τὸν ἑαυτὸ του καὶ συνεπῶς ἀπλό, μὴ-σύνθετο (ἀσύνθετον), μονοειδές, ἀναλλοίωτο (78 c-e). Τὸ εἶδος εἶναι αὐτὸ πού μπορεῖ πάντα νὰ ἐπαναλαμβάνεται ὡς τὸ ἴδιο. Ἡ ἰδεατότητα καὶ τὸ ἀόρατο τοῦ εἶδους εἶναι ἡ δύναμη-τοῦ-νὰ-ἐπαναλαμβάνεται. Ἀλλὰ ὁ νόμος εἶναι πάντα ὁ νόμος μιᾶς ἐπανάληψης, καὶ ἡ ἐπανάληψη εἶναι πάντα ἡ ὑποταγὴ σ' ἕναν νόμο. Ὁ θάνατος συνεπῶς ἀποτελεῖ ἕνα ἀνοιγμα πρὸς τὸ εἶδος ὅπως καὶ πρὸς τὸν θάνατο-ἐπανάληψη. Στὴν προσωποποίηση τῶν Νόμων, στὸν Κρίτωνα, ὁ Σωκράτης καλεῖται νὰ δεχτεῖ ταυτοχρόνως τὸν θάνατο καὶ τὸν νόμο. Ὅφειλε νὰ ἀναγνωρίσει τὸν ἑαυτὸ του σὰν τὴ σπορά, τὸν γιό ἢ τὸν ἀντιπρόσωπο (ἔκγονος) καὶ ἀκόμα τὸν δοῦλο (δοῦλος) τοῦ νόμου πού, ἐνώνοντας τὸν πατέρα του καὶ τὴ μητέρα του, κατέστησε τὴ γέννησή του δυνατὴ. Ἡ βία συνεπῶς εἶναι ἀκόμα πιὸ ἀνόσια ὅταν ἀσκεῖται ἐναντίον τοῦ νόμου τῆς μητέρας/πατρίδας παρὰ ὅταν τραυματίζει τὸν πατέρα καὶ τὴ μητέρα (51 c). Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, οἱ Νόμοι τοῦ τὸ ὑπεθυμίζου, ὁ Σωκράτης ὀφείλει νὰ πεθάνει σύμφωνα μὲ τὸν νόμο καὶ μέσα στὰ σύνορα αὐτῆς τῆς πόλης, αὐτὸς πού (σχεδὸν) ποτὲ δὲν θέλησε νὰ τὰ διαβεῖ :

Ἄ! ἡ σοφία σου σοῦ ἐπιτρέπει λοιπὸν νὰ ἀγνοεῖς ὅτι πρέπει νὰ τιμᾶς τὴν πατρίδα σου περισσότερο ἀπὸ μιὰ μάνα, περισσότερο ἀπὸ ἕναν πατέρα, περισσότερο ἀπὸ ὅλους τοὺς προγόνους, ὅτι ἡ πατρίδα εἶναι πιὸ σεβαστὴ, πιὸ ἱερή, ὅτι κατέχει ὑψηλότερη θέση στὴν κρίση τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων πού ἔχουν φρόνηση. [. . .] Καὶ ὅσο γιὰ τὴ βία, δὲν εἶναι ἀνόσια ὅταν ἀσκεῖται ἐναντίον μιᾶς μάνας, ἐναντίον ἑνὸς πατέρα, καὶ ἀκόμα περισσότερο ὅταν ἀσκεῖται ἐναντίον τῆς πατρίδας; [. . .] Σωκράτη, ὑπάρχουν ἰσχυρὰ τεκμήρια πού ἀποδεικνύουν ὅτι σοῦ ἀρέσουμε, καὶ ἐμεῖς καὶ τὸ Κράτος (πόλις). Δὲν

θά ἔμμενες κλεισμένοι σ' αὐτὴ τὴν πόλιν (πόλις) πιδὸ πολὺ ἀπὸ
κάθε ἄλλον Ἀθηναῖο, ἂν δὲν σοῦ ταίριαζε πιδὸ πολὺ ἀπὸ κάθε
ἄλλον· οὔτε θὰ ἤσουν τόσο δεμένος ὥστε νὰ μὴ βγαίνεις ποτὲ
οὔτε γιὰ νὰ πᾶς σὲ κάποια γιορτὴ, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ φορὰ στὰ
Ἰσθμια, οὔτε γιὰ νὰ πᾶς σὲ ξένη χώρα, ἐκτὸς κι ἂν ἔπαιρνες
μέρος σὰν στρατιώτης σὲ ἐκστρατεία, οὔτε γιὰ νὰ ταξιδέψεις
κάπου ὅπως οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, οὔτε σ' ἔπιασε ποτὲ ἡ ἐπιθυ-
μία νὰ γνωρίσεις μιὰν ἄλλη πόλιν καὶ ἄλλους νόμους, τόσο
ἤσουν ἀκανοποιημένος ἀπὸ ἐμᾶς καὶ ἀπὸ τοῦτο τὸ Κράτος
(πόλις). Μᾶς προτιμοῦσες περισσότερο ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο
κι ἔδινες ρητὰ τὴ συγκατάθεσή σου στὸ νὰ ζεῖς ὡς πολίτης
κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία μας. (51 a c - 52 b c)

Ὁ σωκρατικὸς λόγος (*parole*) ἔχει μόνιμη διαμονή, παραμέ-
νει κατ' οἶκον, περιφρουρεῖται : μέσα στὰ ὄρια τῆς αὐτοχθονίας,
τῆς πόλης, τοῦ νόμου, ὑπὸ τὴν ὑψηλὴ ἐπιτήρηση τῆς γλώσσας του.
Πράγμα πὸ θὰ ἀποκτήσει ὅλο του τὸ νόημα ἀργότερα, ὅταν ἡ γρα-
φὴ θὰ περιγραφεῖ ὡς ἡ ἴδια ἡ περιπλάνηση, καὶ ἡ ἀφωνία πὸ εἶναι
τρῶτὴ σὲ κάθε εἶδους ἐπιθέσεις. Ἡ γραφὴ δὲν ἐγκεῖται σὲ τίποτα,
δὲν κατοικεῖ πουθενά.⁹²

Τὸ εἶδος, ἡ ἀλήθεια, ὁ νόμος ἢ ἡ ἐπιστήμη, ἡ διαλεκτικὴ, ἡ
φιλοσοφία, αὐτὰ εἶναι τὰ ἄλλα ὀνόματα τοῦ *φαρμάκου* πὸ πρέπει νὰ
ἀντιπαρατεθεῖ στὸ *φάρμακο* τῶν σοφιστῶν καὶ στὸν φόβο τοῦ θα-
νάτου πὸ μαγεύει καὶ παραλύει τὴν ψυχὴ. *Φαρμακεὺς* ἐναντίον
φαρμακέως, *φάρμακον* ἐναντίον *φαρμάκου*. Αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία
πὸ ὁ Σωκράτης ἀκούει τοὺς Νόμους σὰν νὰ βρισκόταν, μέσα ἀπὸ
τὴ φωνὴ τους, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ μιᾶς σαγηνευτικῆς μυητικῆς
τελετουργίας, μιᾶς μαγείας συνεπῶς ἠχητικῆς, ἢ μᾶλλον φωνητι-
κῆς, δηλαδὴ μιᾶς μαγείας πὸ διεισδύει στὴν ψυχὴ καὶ συμπαρα-
σύρει τὸ βαθύτερο ἐντὸς. « Ἀγαπημένε μου φίλε Κρίτωνε, μάθε
το καλά, αὐτὰ νομίζω ὅτι ἀκούω, ὅπως οἱ μυημένοι στὰ μυστήρια
τῶν Κορυβάντων νομίζουν πῶς ἀκούνε αὐλοῦς· ναί, ὁ ἦχος αὐτῶν
τῶν λόγων (*paroles*) (ἢ *ἡχὴ τούτων τῶν λόγων*) βουίζει μέσα μου
καὶ μὲ ἐμποδίζει νὰ ἀκούσω ὅτιδήποτε ἄλλο » (54 d). Τοὺς Κο-

ρύβαντες, τὸν αὐλό, ὁ Ἄλκιβιάδης τοὺς ἀνέφερε στὸ Συμπόσιο γιὰ νὰ δώσει μιὰ ἰδέα τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ σωκρατικοῦ λόγου (*parole*) : « Πράγματι ὅταν τὸν ἀκούω ἡ καρδιά μου χτυπάει πιὸ ζωηρὰ κι ἀπὸ τὴν καρδιά τῶν κορυβαντιῶντων » (215 e).

Ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ τάξη τοῦ λόγου ὡς ἀντίδοτο, ὡς δύναμη ἐγγεγραμμένη στὴ γενικὴ οἰκονομία τοῦ φαρμάκου, δὲν εἶναι κάτι ποὺ τὸ προτείνουμε σὰν μιὰ τολμηρὴ καὶ ἐπικίνδυνη ἐρμηνεία τοῦ πλατωνισμοῦ. Ἄς διαβάσουμε καλύτερα τὴν προσευχὴ ποὺ ἀνοίγει τὸν Κριτία : « Ἄς παρακαλέσουμε λοιπὸν τὸν θεὸ νὰ μᾶς χαρίσει ὁ ἴδιος τὸ πιὸ τέλειο φίλτρο (*φάρμακον τελεώτατον*) καὶ τὸ καλύτερο ἀπὸ ὅλα τὰ φίλτρα (*ἄριστον φάρμακον*), τὴ γνώση (*ἐπιστήμη*) ». Καὶ θὰ μπορούσαμε ἐπίσης νὰ πάρουμε ὑπόψη, στὸν Χαρμίδη, τὴν ἐκπληκτικὴ σκηνοθεσία τῆς πρώτης πράξης. Θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν παρακολουθήσουμε στιγμὴ πρὸς στιγμὴ. Θαμπωμένος ἀπὸ τὸ κάλλος τοῦ Χαρμίδη, ὁ Σωκράτης στὴν ἀρχὴ εὐχεται νὰ γυμνώσει τὴν ψυχὴ αὐτοῦ τοῦ νέου ποὺ ἀγαπάει τὴ φιλοσοφία. Θὰ πᾶνε λοιπὸν νὰ φέρουν τὸν Χαρμίδη γιὰ νὰ τὸν παρυσιάσουν σ' ἓναν γιατρὸν (τὸν Σωκράτη) ποὺ μπορεῖ νὰ τὸν θεραπεύσει ἀπὸ τὸν πονοκέφαλο καὶ τὴν ἀδυναμία του. Ὁ Σωκράτης πράγματι δέχεται νὰ παραστήσει ἐκεῖνον ποὺ δῆθεν διαθέτει ἓνα ἱαματικὸ παρασκεύασμα κατὰ τῶν πονοκεφάλων. Ὅπως καὶ στὸν Φαῖδρο, ἂς μὴν τὸ λησμονοῦμε, ἐπαναλαμβάνεται ἡ σκηνὴ τοῦ « ἱματίου » καὶ ἐνὸς ὀρισμένου φαρμάκου :

Ἔπειτα, ὅταν ὁ Κριτίας τοῦ εἶπε ὅτι ἐγὼ ἤμουν ὁ κάτοχος τοῦ ἱαματικοῦ παρασκευάσματος (ὁ τὸ *φάρμακον ἐπιστάμενος*), ἔστρεψε πρὸς ἐμένα ἓνα βλέμμα ποὺ δὲν θὰ μπορούσα νὰ τὸ περιγράψω καὶ ἔκανε μιὰ κίνηση σὰν νὰ ἤθελε νὰ μὲ ρωτήσει· καὶ ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι μαζεύτηκαν σὲ κύκλο γύρω μας, τότε, ὦ γενναῖε μου φίλε, εἶδα ἀπὸ ἓνα ἄνοιγμα τοῦ ἱματίου του μιὰ τέτοια ὁμορφιά ποὺ μοῦ ἄναψε φωτιά καὶ μὲ ἔκανε νὰ χάσω τὰ μυαλά μου. [. . .] Ὅμως ὅταν μὲ ρώτησε ἂν γινώριζα τὸ ἱαματικὸ παρασκεύασμα γιὰ τὸν πονοκέφαλο (τὸ τῆς κεφαλῆς *φάρμακον*) . . . τοῦ ἀποκρίθηκα ὅτι ἦταν ἓνα

βότανο στο όποιο έπρεπε να προστεθει μια έπωδη (*έπωδη* *δέ τις επί τῶ φαρμάκῳ*), και ότι ή έπωδη μαζί με το παρασκευάσμα το έκανε πανίσχυρο, αλλά ότι χωρίς αυτήν δέν είχε κανένα αποτέλεσμα. — « Θά γράψω, μου είπε, την έπωδη όπως θά μου την υπαγορεύσεις ». (155 d - 156 a. Πρβλ. έπίσης 175-176^α)

‘Αλλά το κεφάλι δέν μπορεί να θεραπευθει χωριστά. Οί καλοί γιατροί θεραπεύουν « το όλον » και « θεραπεύοντας το όλον έπιχειροῦν να θεραπεύσουν και να γιαιτρέψουν το άρρωστο μέρος ». ‘Επειτα προσποιούμενος ότι αυτά του τά έμαθε ένας γαιατρός από τη Θράκη, « ένας από αυτούς τους μαθητές του Ζαλμόξιδος, πού, όπως λένε, ξέρουν να κάνουν τους ανθρώπους άθάνατους », ο Σωκράτης άποδεικνύει ότι το όλον του σώματος δέν μπορεί να ιαθει παρά μόνον στην πηγή — στην ψυχή — όλων τῶν καλών και τῶν κακῶν του. « ‘Ομως αυτό πού θεραπεύει την ψυχή, είναι όρισμένες έπωδες (*έπωδαίς τίσιν*). Αυτές συνίστανται στους καλούς λόγους (*discours*) πού κάνουν να γεννηθει μες στην ψυχή ή σοφία

α. ‘Ο άναγκώστης θά έχει ήδη παρατηρήσει ότι αυτή ή σκηνή είναι ένα παράξενο, αντίστροφο και συμμετρικό είδωλο τῆς σκηνῆς του Φαίδρου. ‘Η αντίστροφή : ή ένότητα πού κάτω από το ίμάτιο έκανε να περνοῦν το ένα στο άλλο ένα κείμενο και ένα φάρμακον, προεγγράφεται στον Φαίδρο (το φάρμακον είναι το κείμενο πού έχει ήδη γραφει από τον « πιό ίκανό από τους σύγχρονους συγγραφείς »), ενώ προδιαγράφεται στον Χαριμίδη (ή συνταγή του φαρμάκου πού συστήνει ο Σωκράτης πρέπει να παρθει καθ’ υπαγόρευση του Σωκράτη). ‘Η σωκρατική προδιαγραφή είναι εδώ προφορική και ο λόγος (*discours*) συνοδεύει το φάρμακον ως προϋπόθεση τῆς αποτελεσματικότητάς του. Στην πυκνότητα και το βάθος αυτής τῆς σκηνῆς, πρέπει να διαβαστει, στο κέντρο του Πολιτικοῦ, ή κριτική τῶν γραπτῶν ιατρικῶν συνταγῶν, τῶν γραπτῶν υπομνημάτων (« *υπομνήματα γράφειν* ») τῶν όποίων ή άνελαστικότητα δέν προσαρμόζεται στην ιδιαιτερότητα και την εξέλιξη τῆς νόσου : εικονογράφηση μέσω παραδειγμάτων του πολιτικοῦ προβλήματος τῶν γραπτῶν νόμων. ‘Οπως ο γαιατρός πού έπιστρέφει για να ξαναδεί τον άσθενή του, ο νομοθέτης πρέπει να μπορεί να τροποποιήσει τις άρχικες έπιταγές του (294 a - 297 b· βλέπε έπίσης 298 d-e).

(σωφροσύνη). "Όταν ἡ ψυχὴ ἔχει ἀποκτήσει πλέον τὴ σοφία καὶ τὴ διατηρεῖ, τότε εἶναι εὐκόλο νὰ δώσει τὴν ὑγεία στὸ κεφάλι καὶ στὸ σῶμα ὀλόκληρο » (157 a). Καὶ τότε πλέον, ὁ διάλογος στρέφεται πρὸς τὴν οὐσία τῆς σοφίας, τὸ καλύτερο φάρμακον, τὸ κεφαλαῖῳδες ἴαμα.

Ἡ φιλοσοφία συνεπῶς ἀντιπαραθέτει στὸ ἕτερό της αὐτὴ τὴ μετουσίωση τοῦ φαρμάκου σὲ ἴαμα, τοῦ δηλητηρίου σὲ ἀντίδοτο. Αὐτὸ τὸ ἐγγείρημα δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν ἂν ὁ φαρμακο-λόγος δὲν στέγαζε μέσα του αὐτὴ τὴ συνενοχὴ τῶν ἀντιθέτων ἀξιῶν, καὶ ἂν τὸ φάρμακον ἐν γένει δὲν ἦταν, πρὶν ἀπὸ κάθε διάκριση, αὐτὸ πού ἐνῶ δίδεται γιὰ ἴαμα μπορεῖ νὰ διαφθείρει (διαφθαρεῖ) ὡς (σὲ) δηλητήριο, ἢ αὐτὸ πού ἐνῶ δίδεται γιὰ δηλητήριο μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ ἴαμα, μπορεῖ νὰ φανεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων ὡς ἀληθινὸ ἴαμα. Ἡ « οὐσία » τοῦ φαρμάκου εἶναι ὅτι μὴ ἔχοντας σταθερὴ οὐσία, οὔτε « ἴδιον » χαρακτήρα, δὲν εἶναι, με καμία ἀπὸ τίς σημασίες τῆς λέξης (μεταφυσική, φυσική, χημική, ἀλχημική), μιὰ ὑπόσταση.⁹³ Τὸ φάρμακον δὲν ἔχει καμία ἰδεατὴ ταυτότητα, εἶναι ἄνευ εἴδους, ἀνείδες, καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα ἐπειδὴ δὲν εἶναι μονοειδές (με τὸ νόημα πού ὁ Φαίδων ἀποδίδει στὸ εἶδος ὡς κάτι τὸ ἀπλό : μονοειδές). Αὐτὸ τὸ « γιατρικὸ » δὲν εἶναι ἓνα ἀπλό. Ἄλλὰ δὲν εἶναι οὔτε κι ἓνα σύνθετο, ἓνα σύνθετον αἰσθητὸ ἢ ἐμπειρικὸ πού μετέχει πολλῶν ἀπλῶν οὐσιῶν. Εἶναι μᾶλλον τὸ προηγούμενο μέσον στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὁποίου παράγεται ἢ διαφοροποίησις ἐν γένει, καὶ ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ εἶδος καὶ τὸ ἕτερό του· αὐτὸ τὸ μέσον εἶναι ἀνάλογο με αὐτὸ πού ἀργότερα, μετὰ ἀπὸ καὶ σύμφωνα με τὴ φιλοσοφικὴ ἀπόφαση, θὰ διατηρηθεῖ ὡς ἀπόθεμα γιὰ τὴν ὑπερβατικὴ φαντασία, αὐτὴ τὴν « κρυμμένη μέσα στὰ βάθη τῆς ψυχῆς τέχνη »⁹⁴, πού δὲν ἀνήκει ἀπλῶς στὴν περιοχὴ οὔτε τοῦ αἰσθητοῦ οὔτε τοῦ νοητοῦ, οὔτε τῆς παθητικότητος οὔτε τῆς ἐνεργητικότητος. Τὸ μέσον-στοιχεῖο θὰ εἶναι πάντα ἀνάλογο τοῦ μέσου-μεικτοῦ. Μὲ ἓναν ὀρισμένο τρόπο, ὁ Πλάτων συνέλαβε καὶ μάλιστα διατύπωσε αὐτὴ τὴν ἀμφισημία. Ἄλλὰ αὐτὸ ἔγινε ἐν παρόδῳ, συμπτωματικὰ, διακριτικὰ : με τὴν εὐκαιρία τῆς ἐνότητος τῶν ἀντιθέτων μέσα στὴν ἀρετὴ καὶ ὄχι τῆς ἐνότητος τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ ἀντιθέτου της :

ΞΕΝΟΣ : Μόνον μέσα στους χαρακτήρες εκείνους στους οποίους ή ευγένεια είναι έγγενης και συντηρείται από την παιδεία μπορούν οι νόμοι να τὸ κάνουν να γεννηθεῖ· και γι' αὐτοὺς δημιούργησε ἡ τέχνη αὐτὸ τὸ ἴαμα (φάρμακον)· εἶναι, ὅπως λέγαμε, ὁ ἀληθινὰ θεϊκὸς δεσμὸς ποὺ ἑνώνει μεταξύ τους τὰ μέρη τῆς ἀρετῆς, ὅσο ἀνόμοια κι ἂν εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τους και ὅσο ἀντίθετες μπορεῖ να εἶναι οἱ ροπές τους. (Πολιτικός, 310 α)

Αὐτὴ ἡ φαρμακευτικὴ μὴ-ὑπόσταση δὲν ἀφήνεται να χειραγωγηθεῖ μὲ πλήρη ἀσφάλεια, οὔτε ὡς πρὸς τὸ εἶναι της, ἀφοῦ δὲν διαθέτει, οὔτε ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματά της, ποὺ μπορούν ἀκατάπαυστα να ἀλλάζουν κατεύθυνση και νόημα. Ἔτσι ἡ γραφή, ποὺ ὁ Θεὸς τὴν ἀνήγγειλε σὰν ἴαμα, σὰν εὐεργετικὸ παρασκεύασμα, στὴ συνέχεια ἀντιστράφηκε και καταγγέλλθηκε ἀπὸ τὸν βασιλιά, ἔπειτα, στὴ θέση τοῦ βασιλιᾶ, ἀπὸ τὸν Σωκράτη, σὰν ὑπόσταση ἐπιβλαβῆς και φίλτρο τῆς λήθης. Ἀντιστρόφως, ἂν και αὐτὸ δὲν εἶναι ἀμέσως ἀναγνώσιμο, τὸ κώνειο, αὐτὸ τὸ ποτὸ ποὺ στὸν Φαῖδωνα ποτὲ δὲν ἔχει ἄλλο ὄνομα πᾶρεξ φάρμακον^α, παρουσιάζεται στὸν Σωκράτη σὰν ἓνα δηλητήριο ἀλλά, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ σωκρατικοῦ λόγου και τὴ φιλοσοφικὴ ἀπόδειξη τοῦ Φαῖδωνα, μεταμορφώνεται σὲ μέσο ἀπολύτρωσης, δυνατότητα τῆς σωτηρίας και καθαρτήρια δύναμη. Τὸ κώνειο ἔχει ἓνα ἀποτέλεσμα ὄντολογικό : μυεῖ στὴ θέαση τοῦ εἶδους και στὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς.^β Ἔτσι τὸ παίρνει ὁ Σωκράτης.

α. Ἀρχὴ τοῦ διαλόγου : « ΕΧΕΚΡΑΤΗΣ : Ἦσουν ἐσὺ ὁ ἴδιος, Φαῖδωνα, στὸ πλευρὸ τοῦ Σωκράτη, ἐκείνη τὴ μέρα ποὺ ἤπιε τὸ δηλητήριο (φάρμακον) στὴ φυλακή; » (57 α)

Τέλος τοῦ διαλόγου : « ΣΩΚΡΑΤΗΣ : ... εἶναι πράγματι καλύτερο, φαίνεται, να πλυθῶ μόνος μου πρὶν πιῶ τὸ δηλητήριο (φάρμακον) και να μὴ βάλω τίς γυναῖκες στὸν κόπο να πλύνουν ἓνα πτώμα » (115 α). Πρβλ. ἐπίσης 117 α.

β. Συνεπῶς, ἔτσι θὰ μπορούσε να θεωρηθεῖ τὸ κώνειο σὰν ἓνα εἶδος φαρμάκου τῆς ἀθανασίας. Πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση θὰ μᾶς προκαλοῦσε ἤδη ἡ

Ἐπάρχει κάποιο παιχνίδι ἢ κάποιο τέχνασμα σ' αὐτὴ τὴ σταυρωτὴ προσέγγιση; Αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ σὲ μιὰ τέτοια κίνηση ὑπάρχει κυρίως τὸ παιχνίδι· καὶ αὐτὸ τὸ χιαστὸ σχῆμα ἐπιτρέπεται, βλέπε προδιαγράφεται, ἀπὸ τὴν ἀμφισημία τοῦ φαρμάκου. Ὅχι μόνον ἀπὸ τὸ δίπολο καλὸ/κακό, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ διπλὴ μέθεξη στὶς διακριτὲς περιοχὲς τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, τοῦ ὄρατου καὶ τοῦ ὄρατοῦ. Αὐτὴ ἡ διπλὴ μέθεξη, γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά, δὲν ἀναμειγνύει δύο στοιχεῖα ποὺ προηγουμένως ἦσαν χωρισμένα· παραπέμπει στὸ ἴδιο ποὺ δὲν εἶναι τὸ ταυτόσημο, στὸ κοινὸ στοιχεῖο, στὸ μέσον κάθε δυνατοῦ διαχωρισμοῦ.⁹⁵ Ἔτσι, ἡ γραφὴ δίδεται ὡς αἰσθητό, ὄρατό, χωρικὸ ἀναπλήρωμα τῆς μνήμης· στὴ συνέχεια ἀποδεικνύεται ἐπιβλαβὴς καὶ ναρκωτικὴ γιὰ τὸ ὄρατο ἐντὸς τῆς ψυχῆς, τὴ μνήμη καὶ τὴν ἀλήθεια. Ἀντιστρόφως, τὸ κώνιο δίδεται ὡς ἓνα ἐπιβλαβὲς καὶ ναρκωτικὸ δηλητήριο γιὰ τὸ σῶμα. Στὴ συνέχεια ἀποδεικνύεται εὐεργετικὸ γιὰ τὴν ψυχὴ, τὴν ὁποία ἀπελευθερώνει ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τὴν ἀφυπνίζει στὴν ἀλήθεια τοῦ εἶδους. Ἄν συνεπῶς τὸ φάρμακον εἶναι « ἀμφισημο », εἶναι ἀκριβῶς ἐπειδὴ συνιστᾶ τὸ μέσον μέσα στὸ ὁποῖο ἀντιτίθενται τὰ ἀντίθετα, τὴν κίνηση καὶ τὸ παιχνίδι ποὺ κάνει τὸ ἓνα συνάρτηση τοῦ ἄλλου, ποὺ τὰ ἀντιστρέφει καὶ τὰ κάνει νὰ περνοῦν τὸ ἓνα μὲς στὸ ἄλλο (ψυχὴ/σῶμα, καλὸ/κακό, ἐντὸς/ἐκτός, μνήμη/λήθη, λόγος (*parole*)/γραφὴ, κλπ.). Εἶναι μὲ ἀφετηρία αὐτὸ τὸ παιχνίδι ἢ αὐτὴ τὴν κίνηση ποὺ τὰ ἀντίθετα ἢ τὰ διαφοροτικὰ καθελώνονται καὶ διατάσσονται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Τὸ φάρμακον εἶναι ἡ κίνηση, ὁ

τελετουργικὴ μορφή μὲ τὴν ὁποία κλείνει ὁ *Φαίδων* (116 c). Στὸ *Le Festin de l'immortalité* (Esquisse d'une étude de mythologie comparée indo-européenne, 1924), ὁ G. Dumézil ἀναφέρεται στὰ « Ἰχνη, στὴν Ἀθήνα, ἐνὸς κύκλου τοῦ Ἡσεία ποὺ συσχετίζεται μὲ τὰ *Θαργήλια* » (πιὸ κάτω θὰ χρειαστεῖ νὰ μιλήσουμε γιὰ μιὰ ὀρισμένη σχέση ἀνάμεσα στὰ *Θαργήλια*, τὴ γέννηση καὶ τὸν θάνατο τοῦ Σωκράτη) καὶ σημειώνει : « Οὔτε ὁ Φερεκίδης οὔτε ὁ Ἀπολλόδωρος κατέγραψαν τίς τελετὲς ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀντιστοιχοῦν, σὲ κάποια περιοχὴ τῆς Ἑλλάδας, στὴν ἱστορία τοῦ φαρμάκου τῆς ἀθανασίας ποὺ τὸ ἐποφθαλμοῦσαν οἱ *Γίγαντες*, καὶ σ' ἐκείνην τῆς "τεχνητῆς θεᾶς", τῆς Ἀθηνᾶς, ποὺ κάνει τοὺς *Γίγαντες* νὰ χάσουν τὴν ἀθανασία τους ». (σελ. 89)

τόπος και τὸ παιχνίδι, ἢ (παραγωγή τῆς) διαφορά(ς). Εἶναι ἡ διαφορὰ τῆς διαφορᾶς.⁹⁶ Διατηρεῖ ὡς ἀπόθεμα, κάτω ἀπὸ τὴν ἀπροσδιόριστη σκιά του και τὴν ἀμφίροπη ἐγγήγορσή του, τὰ διάφορα και τὶς διαφορὰς ποὺ ἡ διάκριση πρόκειται νὰ ἐπιμερίσει. Οἱ ἀντιφάσεις και τὰ ζεύγη τῶν ἀντιθέτων ἀνασύρονται ἀπὸ τὸ βάθος αὐτοῦ τοῦ διακρίνοντος και διαφέροντος ἀποθέματος. Ἡδη διαφέρον, αὐτὸ τὸ ἀπόθεμα, ἐπειδὴ « προηγεῖται » τῆς ἀντίθεσης τῶν διαφορετικῶν ἀποτελεσμάτων, ἐπειδὴ προηγεῖται τῶν διαφορῶν ὡς ἀποτελεσμάτων, δὲν ἔχει συνεπῶς τὴ στιγμιαία και ἀκριβὴ ἀπλότητα μιᾶς *coincidentia oppositorum*. Ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς πόρους ἔρχεται νὰ ἀντλήσει ἡ διαλεκτικὴ τὰ φιλοσοφήματά της. Τὸ φάρμακον, δίχως νὰ εἶναι τίποτα καθ' ἑαυτὸ, πάντα ὑπερβάλλει (*excedere*) αὐτὰ τὰ φιλοσοφήματα ὡς ὁ ἄνευ θεμελιῶν πόρος τους. Παραμένει πάντα ἀπόθεμα, ἐπιφυλάσσεται, στὸ βάθος τῆς ἀποθήκης, ἂν και δὲν ἔχει θεμελιῶδες βάθος οὔτε ὕστατη ἐντοπιότητα. Θὰ τὸ δοῦμε νὰ ὑπόσχεται ἐπ' ἄπειρον τὸν ἑαυτὸ του και πάντα νὰ διαφεύγει ἀπὸ πόρτες κρυφές, ποὺ λάμπουν σὰν καθρέφτες και ὀδηγοῦν σ' ἕνα λαβύρινθο. Αὐτὸ τὸ κρυμμένο στὸ βάθος ἀπόθεμα, αὐτὴ τὴν ἀποθήκη στὸ πίσω μέρος τὴν/τὸ ἀποκαλοῦμε ἐπίσης *φαρμακεία/φαρμακεῖον*.

6. Ο Φ Α Ρ Μ Α Κ Ο Σ

Ἀποτελεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς κανόνες αὐτοῦ τοῦ παιχνιδιοῦ τὸ ὅτι φαίνεται νὰ σταματᾷ. Τότε τὸ φάρμακον, πιδὸ παλιὸ και ἀπὸ τὰ δύο ἀντίθετα, « πιάνεται » ἀπὸ τὴ φιλοσοφία, ἀπὸ τὸν « πλατωνισμό » ποὺ συγκροτεῖται μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴ σύλληψη, σὰν μεῖγμα δύο καθαρῶν και ἑτερογενῶν ὄρων. Καὶ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀκολουθήσει τὴ λέξη φάρμακον σὰν ἕνα ὀδηγητικὸ νῆμα μέσα σ' ὅλη τὴν πλατωνικὴ προβληματικὴ τῶν μεικτῶν. Ἐχοντας συλληφθεῖ σὰν μεῖγμα και μὴ καθαρότητα, τὸ φάρμακον δρᾷ ἐπίσης σὰν τὴ διάρ-

ρηξη και την επίθεση : απειλεῖ μιὰν ἐσωτερικὴ καθαρότητα και ἀσφάλεια. Αὐτὸς ὁ ὀρισμὸς εἶναι ἀπολύτως γενικὸς και ἐπαληθεύεται ἀκόμα και στὴν περίπτωσι πού μιὰ τέτοια δύναμη ἀξιολογεῖται θετικὰ : τὸ καλὸ ἴαμα, ἡ σωκρατικὴ εἰρωνεία ἔρχονται νὰ διαταράξουν τὴν ἐνδόμυχη ὀργάνωσι τῆς αὐταρέσκειας. Ἡ καθαρότητα τοῦ ἐντὸς δὲν μπορεῖ ἐφεξῆς νὰ ἀποκατασταθεῖ παρὰ μόνον ἀποδίδοντας στὴν ἐξωτερικότητα τὴν κατηγορία τοῦ μὴ οὐσιώδους και ἐντούτοις ἐπιβλαβοῦς γιὰ τὴν οὐσία ἀναπληρώματος, τοῦ πλεονάσματος πού θὰ ὀφείλει νὰ μὴν ἔρθει νὰ προστεθεῖ στὴν ἄθιχτη πληρότητα τοῦ ἐντὸς. Ἡ ἀποκατάστασι τῆς ἐσωτερικῆς καθαρότητας ὀφείλει συνεπῶς νὰ ἀνασυγκροτήσῃ, νὰ ἀφηγηθεῖ — και εἶναι ὁ ἴδιος ὁ μῦθος, γιὰ παράδειγμα ἡ μυθολογία ἐνὸς λόγου πού ἀφηγεῖται τὴν προέλευσή του και ἀνατρέχει μέχρι τὴν προηγουμένη μιᾶς φαρμακογραφικῆς ἐπίθεσις— αὐτὸ στὸ ὀποῖο τὸ φάρμακον θὰ ὀφείλει νὰ μὴν ἐπιπροστεθεῖ, ἐρχόμενο ἔτσι κατὰ γράμμα νὰ προσκολληθεῖ σὰν παράσιτο πάνω του : γράμμα πού ἐγκαθίσταται στὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ γιὰ νὰ τοῦ πάρει τὴν τροφή του και νὰ παρεμβάλλει παράσιτα στὴν καθαρὴ ἀκουστικότητα μιᾶς φωνῆς.⁹⁷ Τέτοιες εἶναι οἱ σχέσεις μεταξύ τοῦ γραφικοῦ ἀναπληρώματος και τοῦ λόγου-ζῶου. Γιὰ νὰ θεραπευθεῖ ὁ λόγος-ζῶον ἀπὸ τὸ φάρμακον και νὰ ἐκδιωχθεῖ τὸ παράσιτο, πρέπει συνεπῶς νὰ ξαναμπεῖ τὸ ἐκτὸς στὴ θέση του. Νὰ κρατηθεῖ τὸ ἐκτὸς ἐκτὸς. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἐγχείρημα πού ἐγκαινιάζει τὴν ἴδια τὴ « λογικὴ », τὸν κοινὸ « νοῦ » ἔτσι ὅπως συντονίζεται μὲ τὴν ταυτότητα πρὸς ἑαυτὸν αὐτοῦ πού εἶναι : τὸ ὄν εἶναι αὐτὸ πού εἶναι, τὸ ἐκτὸς εἶναι ἐκτὸς και τὸ ἐντὸς ἐντὸς. Ἡ γραφὴ συνεπῶς πρέπει νὰ ξαναγίνει αὐτὸ πού θὰ ὀφείλει ποτὲ νὰ μὴν πάψῃ νὰ εἶναι : ἕνα παράρτημα, ἕνα συμβεβηκὸς, ἕνα ὑπερβάλλον (*excédent*).

Ἡ θεραπεία διὰ τοῦ λόγου, ὁ ἐξορκισμὸς, ἡ κάθαρσι θὰ ἀπαλείψουν συνεπῶς τὸ ὑπερβάλλον (*excédent*). Ὅμως αὐτὴ ἡ ἀπαλείψῃ, ἐπειδὴ εἶναι ἀπὸ τὴ φύσι της θεραπευτικὴ, ὀφείλει νὰ ἐπικαλεστεῖ αὐτὸ ἀκριβῶς πού ἐκδιώκει, και τὸ πλεόνασμα πού βγάζει ἐκτὸς. Συνεπῶς, τὸ φαρμακευτικὸ ἐγχείρημα πρέπει νὰ ἀποκλείεται ἀφ' ἑαυτοῦ.

Τί πρέπει νά εἰπωθεῖ; τί νά γραφεῖ;

Ὁ Πλάτων δὲν ἐκθέτει τὴν ἀλυσίδα τῶν σημασιῶν πού ἐπιχειροῦμε προοδευτικά νά ξεθάψουμε. Ἄν εἶχε νόημα νά τεθεῖ ἐδῶ μιὰ τέτοια ἐρώτηση, πράγμα πού δὲν τὸ πιστεύουμε, θά ἦταν ἀδύνατον νά πεῖ κανεὶς ὡς ποιὸ σημεῖο τῆ χειρίζεται ἠθελημένα ἢ συνειδητὰ καὶ ὡς ποιὸ σημεῖο ὑφίσταται τοὺς καταναγκασμούς, ἔτσι ὅπως βαραίνουν πάνω στὸν λόγο του (*discours*) ἐκκινώντας ἀπὸ τὴ « γλώσσα ». Ἡ λέξη « γλώσσα », ἐξαιτίας αὐτοῦ πού τὴ συνδέει μὲ ὅσα θέτουμε ἐδῶ ὑπὸ ἔλεγχου, δὲν εἶναι ἡ κατάλληλη ἢ ἡ προσήκουσα ὥστε νά μᾶς προσφέρει κάποια βοήθεια, καὶ τὸ νά ἀκολουθεῖ τοὺς καταναγκασμούς μιᾶς γλώσσας δὲν ἀποκλείει τὸ ἐνδεχόμενο ὁ Πλάτων νά παίζει μὲ τὴ γλώσσα, ἀκόμα κι ἂν αὐτὸ τὸ παιχνίδι δὲν εἶναι ἀντιπροσωπευτικὸ καὶ ἠθελημένο. Εἶναι στὸ πίσω μέρος τοῦ μαγαζιοῦ, μὲς στὸ μισοσκόταδο τοῦ φαρμακείου⁹⁸, πρὶν ἀπὸ τὶς ἀντιθέσεις μεταξὺ συνείδησης καὶ ἀσυνειδήτου, ἐλευθερίας καὶ καταναγκασμοῦ, ἠθελημένου καὶ ἀθελήτου, λόγου (*discours*) καὶ γλώσσας; ἢ χώρα ὅπου παράγονται αὐτὲς οἱ κειμενικὲς « λειτουργίες ».

Ὁ Πλάτων φαίνεται πὼς δὲν δίνει ἔμφαση στὴ λέξη *φάρμακον* τῆ στιγμῆ πού τὰ ἀποτελέσματα τῆς γραφῆς τρέπονται ἀπὸ τὸ θετικὸ στὸ ἀρνητικὸ, ὅταν τὸ δηλητήριο ἐμφανίζεται, κάτω ἀπὸ τὸ βλέμμα τοῦ βασιλιᾶ, ὡς ἡ ἀλήθεια τοῦ ἱάματος. Δὲν λέει ὅτι τὸ *φάρμακον* εἶναι ὁ τόπος, τὸ ὑπόβαθρο καὶ ὁ τελεστής αὐτῆς τῆς μεταλλαγῆς. Πιο κάτω, θά ἐρθοῦμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, συγκρίνοντας ἐπίτηδες τὴ γραφὴ μὲ τὴ ζωγραφικὴ, ὁ Πλάτων δὲν θά συσχετίσει μὲ ἐκδηλο τρόπο αὐτὴ τὴν κρίση μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀλλοῦ ἀποκαλεῖ τὴ ζωγραφικὴ *φάρμακον*. Διότι στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, *φάρμακον* σημαίνει ἐπίσης χρῶμα, ὄχι φυσικὸ χρῶμα ἀλλὰ τεχνητὴ βαφὴ, βαφὴ χημικὴ πού μιμεῖται τὴ χρωματικὴ κλίμακα πού δίδεται μέσα ἀπὸ τὰ πράγματα.

Ἐντούτοις ὅλες αὐτὲς οἱ σημασίες, καί, ἀκριβέστερα, ὅλες αὐτὲς οἱ λέξεις ἐμφανίζονται μέσα στὸ κείμενο τοῦ « Πλάτωνα ». Μόνον ἡ ἀλυσίδα εἶναι κρυφὴ, καὶ κατὰ ἓνα μέρος πού δὲν εἶναι δυνατὸν νά ἐκτιμήσουμε τὸ μέγεθός του εἶναι κρυφὴ καὶ γιὰ τὸν ἴδιον τὸν συγγραφέα, ἂν κάτι τέτοιο ὑπάρχει.⁹⁹ Ὡστόσο μπορούμε νά

πούμε ότι σε κάθε περίπτωση όλες οι « φαρμακευτικές » λέξεις που έχουμε επισημάνει έκαναν πραγματικά, αν αυτό λέγεται, « δήλωση παρουσίας » μέσα στο κείμενο τών διαλόγων. "Όμως είναι μια άλλη λέξη την όποια, όσο γνωρίζουμε, ό Πλάτων ούδέποτε χρησιμοποιεῖ. "Αν αποκαταστήσουμε την επικοινωνία αὐτῆς τῆς λέξης με τή σειρά φαρμακεία-φάρμακον-φαρμακεύς, δέν θά μπορούμε πλέον νά άρκεσθοῦμε στην άνασυγκρότηση μιᾶς άλυσίδας σημασιῶν· διότι τό γεγονός ότι είναι μυστική, δηλαδή δέν γίνεται άντιληπτή άπό τόν Πλάτωνα, δέν τήν έμποδίζει νά περνάει άπό όρισμένα σημεία παρουσίας έντοπίσιμα μέσα στο κείμενο. 'Η λέξη στην όποια πρόκειται τώρα νά άναφερθοῦμε, αν και είναι παρούσα στη γλώσσα, αν και παραπέμπει σε μιᾶ έμπειρία που είναι παρούσα στον έλληνικό πολιτισμό άκόμα και τόν καιρό τοῦ Πλάτωνα, φαίνεται ώστόσο νά άπουσιάζει άπό τό « πλατωνικό κείμενο ».

'Αλλά τί θέλει νά πεῖ ἐδῶ ἁπῶν ἢ παρῶν ; "Όπως κάθε κείμενο, τό κείμενο τοῦ « Πλάτωνα » δέν μπορεί νά μη σχετίζεται, τουλάχιστον έν δυνάμει, μ' έναν τρόπο δυναμικό, πλάγιο, με όλες τις λέξεις που συνθέτουν τό σύστημα τῆς έλληνικῆς γλώσσας. Κάποιες δυνάμεις συνειρμικές ένώνουν, άπό διαφορετικές άποστάσεις, με μιᾶ δύναμη και σύμφωνα με δρόμους ποικίλους, τις « πραγματικά παρούσες » μέσα σ' έναν λόγο (*discours*) λέξεις με όλες τις άλλες λέξεις τοῦ λεξιλογικοῦ συστήματος, είτε εμφανίζονται είτε ὄχι ως « λέξεις », δηλαδή ως σχετικές ρηματικές ένότητες μέσα σ' έναν τέτοιο λόγο (*discours*). 'Επικοινωνοῦν με τήν δλότητα τοῦ λεξικοῦ μέσα άπό τό παιχνίδι τῆς σύνταξης και τουλάχιστον μέσα άπό τις ύπο-ένότητες που συνθέτουν αὐτό που άποκαλοῦμε λέξη. Για παράδειγμα, τό « φάρμακον » επικοινωνεῖ ἤδη, αλλά ὄχι μόνον, με όλες τις λέξεις τῆς ἴδιας οἰκογένειας, με όλες τις σημασίες που κατασκευάζονται με άφετηρία τήν ἴδια ρίζα. Συνεπῶς, ἡ κειμενική άλυσίδα που πρέπει νά ξαναβάλουμε με αὐτόν τόν τρόπο στη θέση της δέν είναι πλέον άπλῶς « έσωτερική » ως πρὸς τό πλατωνικό λεξιλόγιο. "Όμως υπερβαίνοντας τά ὄρια αὐτοῦ τοῦ λεξιλογίου, δέν θέλουμε κυρίως νά ξεπεράσουμε, δίκαια ἢ άδίκαι, κάποια ὄρια, αλλά νά δημιουργήσουμε κάποιες ύποψίες γύρω άπό τό δικαίωμα νά

τίθενται τέτοια ὄρια. Μὲ μιὰ λέξη, δὲν πιστεύουμε ὅτι ὑπάρχει, μὲ τὴν αὐστηρὴ σημασίᾳ τοῦ ὄρου, ἓνα πλατωνικὸ κείμενο, κλεισμένο στὸν ἑαυτό του, μὲ τὸ ἐσωτερικὸ του καὶ τὸ ἐξωτερικὸ του. "Ὅχι ὅτι θὰ πρέπει ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα νὰ θεωροῦμε ὅτι μπάζει νερὰ ἀπὸ ὅλες τὶς μπάντες καὶ ὅτι μπορούμε νὰ τὸ πνίξουμε συγκεχυμένα μὲς στὴν ἀδιαφοροποίητη γενικότητα τοῦ στοιχείου του. Ἀπλῶς, ἀρκεῖ οἱ ἀρθρώσεις του νὰ ἔχουν ἀναγνωρισθεῖ μὲ αὐστηρότητα καὶ σύνεση, πρέπει νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀπελευθερώσει τὶς κρυμμένες δυνάμεις ἑλξης ποῦ συνδέουν μιὰ λέξη παρούσα καὶ μιὰ λέξη ἀπούσα μὲς στὸ κείμενο τοῦ Πλάτωνα. Μιὰ τέτοια δύναμη, μὲ δεδομένο τὸ σύστημα τῆς γλώσσας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴν ἄσκησε ἐπίδραση, νὰ μὴ βάρυνε, πάνω στὴ γραφὴ καὶ τὴν ἀνάγνωση αὐτοῦ τοῦ κειμένου. Ἐναντι αὐτῆς τῆς στάθμισης, ἡ λεγόμενη « παρουσία » μιᾶς ρηματικῆς μονάδας ἐντελῶς σχετικῆς —τῆς λέξεως— δίχως νὰ εἶναι ἓνα τυχαῖο συμβάν ποῦ δὲν ἀξίζει καμιᾶς προσοχῆς, δὲν συνιστᾷ ὡστόσο τὸ ὕστατο κριτήριον καὶ τὴν ἔσχατη προσήκουσα χαρακτηριστικὴ ιδιότητα.¹⁰⁰

Ἡ διαδρομὴ ποῦ προτείνουμε εἶναι ἐξᾴλλου ἀκόμα πιὸ εὐκόλλη καὶ νόμιμη ἀφοῦ ὁδηγεῖ σὲ μιὰ λέξη ποῦ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ, μὲ βάση τὴ μία ἀπὸ τὶς ὕψεις τῆς, ὡς συνώνυμη, σχεδὸν ὁμώνυμη, μὲ μιὰ λέξη ποῦ ὁ Πλάτων « πράγματι » χρησιμοποίησε. Πρόκειται γιὰ τὴ λέξη « *φαρμακός* » (γόνης, μάγος, δηλητηριαστής), συνώνυμο τῆς λέξεως *φαρμακεὺς* (ποῦ ὁ Πλάτων τὴ χρησιμοποιοεῖ), ἡ ὁποία διαθέτει τὴν πρωτοτυπία νὰ ἔχει ἐπικαθορισθεῖ, νὰ ἔχει ἐπιφορτισθεῖ ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ μὲ μιὰν ἄλλη λειτουργία. Μὲ ἓναν ἄλλο ρόλο, καὶ ρόλο τρομερό.

Ἐχουν συγκρίνει τὸ πρόσωπο τοῦ *φαρμακοῦ* μὲ ἓναν ἀποδιοπομπαῖο τράγο. Τὸ κακὸ καὶ τὸ ἐκτός, ἡ ἀποπομπὴ τοῦ κακοῦ, ὁ ἐξοβελισμὸς τοῦ ἐκτός τοῦ σώματος (καὶ ἐκτός) τῆς πόλης, αὐτὲς εἶναι οἱ δύο μείζονες σημασίες τοῦ προσώπου καὶ τῆς ἱερουργίας.

Ἄρποκρατίων τὶς περιγράφει ὡς ἐξῆς, σχολιάζοντας τὴ λέξη *φαρμακός* : « Στὴν Ἀθήνα, δύο ἄνθρωποι ἀποπέμπονταν γιὰ νὰ καθαρθεῖ ἡ πόλις. Αὐτὸ γινόταν κατὰ τὰ Θραγγίλια, ἓναν ἀπέ-

πεμπαν γιά τούς άνδρες, έναν άλλον γιά τīs γυναϊκες ».^α Γενικώς,

α. Οί κύριες πηγές πού επιτρέπουν νά περιγραφεί ή ιερουργία τού φαρμακοῦ ἔχουν συγκεντρωθεῖ στίς *Mythologische Forschungen* (1884) τού W. Mannhardt. Στίς ἴδιες πηγές ἀναφέρεται εἰδικά ὁ J.G. Frazer στό *Le Rameau d'or* (γαλλ. μετ. σελ. 380 καί ἐπ.), ὁ J.E. Harrison, *Prolegomena to the Study of Greek Religion* (1903, σελ. 95 καί ἐπ.), *Themis, A Study of the Social Origins of Greek Religion* (1912) (σελ. 416), ὁ Nilsson, *History of Greek Religion* (1925, σελ. 27), ὁ P.M. Schuhl, *Essai sur la formation de la pensée grecque*, 1934, σελ. 36-37. Μπορεῖ κανεῖς νά συμβουλευθεῖ ἐπίσης τὸ κεφάλαιο πού ἀφιερώνει ή Marie Delcourt στὸν Οἰδίποδα στό *Légendes et culte du héros en Grèce* (1942, σελ. 101)· τῆς ἴδιας, *Pyrrhos et Pyrrha, Recherches sur les valeurs du feu dans les légendes helléniques*, 1965, σελ. 29, καὶ κυρίως *Œdipe ou la légende du conquérant*, (1944) σελ. 29-65.

Δίχως ἀμφιβολία αὐτὴ εἶναι ή κατάλληλη στιγμή γιά νά σημειώσουμε, με τὴν εὐκαιρία τῆς τόσο ἀναγκάικς συσχέτισης τού προσώπου τού Οἰδίποδα καὶ τού προσώπου τού φαρμακοῦ, ὅτι, παρὰ ὀρισμένα φαινόμενα, ὁ λόγος (*discours*) πού ἀναπτύσσουμε ἐδῶ δὲν εἶναι, *stricto sensu*, ψυχαναλυτικός. Κι αὐτὸ τουλάχιστον στό μέτρο πού ἀγγίζουμε τούς πόρους τού κειμένου (ἐλληνικός πολιτισμός, τραγωδία, φιλοσοφία, κλπ.) ἀπὸ τούς ὁποίους ὁ Freud χρειάζεται νά ἀρχίσει νά ἀντλεῖ καὶ στοὺς ὁποίους ποτὲ δὲν ἔπαψε νά ἀναφέρεται. Αὐτοὺς ἀκριβῶς τούς πόρους προτεινουμε νά ὑποβάλλουμε σὲ ἐξέταση. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ή ἀπόσταση πού ἔτσι σημαδεύεται σὲ σχέση με ἕναν ψυχαναλυτικὸ λόγο (*discours*) πού θὰ ἀναπτυσσόταν ἀφελῶς με βάση ἕνα ἐλληνικὸ κείμενο ἀνεπαρκῶς ἀποκρυπτογραφημένο, κλπ., εἶναι τού ἴδιου τύπου με τὴν ἀπόσταση πού κρατοῦν γιά παράδειγμα ή M. Delcourt (*Légendes*, σελ. 109, 113, κλπ.) καὶ ὁ J.P. Vernant (*Œdipe sans complexe*, στό *Raison présente*, 1967).¹⁰¹

Μετὰ τὴν πρώτη δημοσίευση αὐτοῦ τού κειμένου δημοσιεύτηκε τὸ ἐξαιρετικὸ δοκίμιο τού J.P. Vernant, *Ambiguïté et renversement, sur la structure énigmatique d'Œdipe-Roi*, στό *Echanges et Communications, mélanges offerts à Claude Lévi-Strauss*, Mouton, 1970. Ἐκεῖ μπορεῖ κανεῖς νά διαβάσει αὐτὸ πού μοῦ φαίνεται ὅτι ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπόθεσή μου (πρβλ. σημ. α στὴ σελίδα 151) : « Πῶς θὰ μπορούσε λοιπὸν ή πόλη νά δεχτεῖ στοὺς κόλπους τῆς κάποιον πού, ὅπως ὁ Οἰδίποδας, “ στόχεψε πολὺ πὺλ μακριὰ ἀπὸ τούς ἄλλους ” κι ἔγινε ἰσῶθεος; Ἰδρύνοντας τὸν ὀστρακισμὸ, ή πόλη δημιουργεῖ ἕναν θεσμὸ πού λειτουργεῖ με τρόπο συμμετρικὸ καὶ ἀντίστροφο ἀπὸ τὴν ιερουργία τῶν Ἐθαρρηλίων. Στὸ πρόσωπο τού ὀστρακισμένου, ή πόλη ἀποπέμπει ἐκεῖνο πού μες στοὺς κόλπους τῆς εἶναι ὑπερβολικὰ ὑψηλὸ κι ἐνσαρκώνει τὸ

κακό πού μπορεί νά τῆς ἔρθει ἀπὸ ψηλά. Στὸ πρόσωπο τοῦ *φαρμακοῦ*, ἀποπέμπει ὅ,τι τὸ πιὸ ποταπὸ ἐμπεριέχει καὶ τὸ ὁποῖο ἐνσυναρκώνει τὸ κακὸ πού ἀρχίζει ἀπὸ τὰ κάτω. Μὲ αὐτὴ τῆ διπλῆ καὶ συμπληρωματικὴ ἀπόρριψη, ἡ πόλη ὀριοθετεῖται ἀφ' ἑαυτῆς σὲ σχέση μετὰ ἕνα ἐπέκεινα καὶ ἕνα ἐδῶθεν. Παίρνει τὸ μέτρο πού εἶναι ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου σὲ ἀντίθεση, ἀπὸ τῆ μίᾳ πλευρά, μετὰ τὸ θεϊκὸ καὶ τὸ ἥρωϊκὸ, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μετὰ τὸ ζωῶδες καὶ τὸ τερατῶδες » (σελ. 1275). Τῶν Vernant καὶ Détienne, πρβλ. ἐπίσης (κυρίως γιὰ τὸ ποικίλον γιὰ τὸ ὁποῖο μιλοῦμε ἄλλοῦ, σελ. 193) *La metis d'Antiloque*, στὸ *Revue des études grecques* (Ἰαν.-Δεκ. 1967, καὶ *La metis du renard et du rouivre*, στὸ ἴδιο, Ἰουλ.-Δεκ. 1969). Ἄλλη ἐπιβεβαίωση : τὸ 1969 δημοσιεύονται τὰ *Œuvres* τοῦ Mauss. Ἐκεῖ ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς :

« Ἐξάλλου, ὅλες αὐτὲς οἱ ἰδέες ἔχουν δύο ὕψεις. Σὲ ἄλλες ἰνδοευρωπαϊκὲς γλῶσσες, ἀβέβαιη εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ δηλητηρίου. Ὁ Kluge καὶ οἱ ἔτυμολόγοι ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ συγκρίνουν τὴ σειρά *rotio* « δηλητήριον » καὶ *gift, gift*. Μπορεῖ κανεὶς νὰ διαβάσει μετὰ ἐνδιαφέρον τὴν ὠραία συζήτηση τοῦ Αὐλοῦ Γέλλιου (12) περὶ τῆς ἀμφισημίας τοῦ ἐλληνικοῦ *φαρμάκου* καὶ τοῦ λατινικοῦ *venenum*. Διότι ἡ *Lex Cornelia de Sicariis et veneficis*, τῆς ὁποίας ὁ Κικέρων ἔχει εὐτυχῶς διασώσει τὴν ἴδια τὴν « ἀπαγγελία », διατηρεῖ τὴ διάκριση *venenum malum* (13). Τὸ μαγικὸ ποτό, τὸ ἐξάισιο φίλτρο (14), μπορεῖ νὰ εἶναι καλὸ ἢ κακὸ. Οὔτε τὸ ἐλληνικὸ φίλτρον εἶναι ἕνας ὄρος δυσσοίωτος, καὶ τὸ ποτὸ τῆς φιλίας, τοῦ ἔρωτα, εἶναι ἐπικίνδυνον μόνον ἂν τὸ θέλει ὁ ἐπωδός.

(12) 12, 9 πού παραπέμπει εὐστοχα στὸν Ὅμηρον.

(13) *Pro Cluentio*, 148. Στὸν Πανδέκτη, διατηρεῖται ἡ ἐπιταγὴ νὰ διευκρινίζεται γιὰ τί εἶδους « *venenum* », « *bonum sive malum* », πρόκειται.

(14) Ἄν ἡ ἔτυμολογία πού συσχετίζει τὴ λέξη *venenum* (βλ. Walde, *Lat. etym. W rt.*, ad. verb.) μετὰ τὴ λέξη *Venus* (Ἄφροδίτη) καὶ τὴ σαנסκριτικὴ *van, vanati* εἶναι ὀρθή, ὅπως εἶναι πολὺ πιθανόν.

(*Gift-gift* (1924) Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Mélanges offerts   Charles Andler par ses amis et élèves*, Istra, Στρασβοῦργο, στὸ *Œuvres* 3, σελ. 50, ἐκδ. de Minuit, 1969). »

Πράγμα πού μᾶς ὀδηγεῖ ἐκ νέου στὸ *Essai sur le don* τὸ ὁποῖο ἤδη παρέπεμπε σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρον :

« *Gift, gift*. *Mélanges* Ch. Andler. Στρασβοῦργο 1924. Μᾶς ἔθεσαν τὸ ἐρώτημα γιὰτὶ δὲν ἐξετάσαμε τὴν ἔτυμολογία τῆς λέξης *gift*, μετάφραση τῆς λατινικῆς λέξης *dosis*, πού μετὰ τὴν σειρά τῆς ἀποτελεῖ μεταγραφὴ τοῦ ἐλληνικοῦ *δόσις, δόση*, δόση δηλητηρίου. Αὐτὴ ἡ ἔτυμολογία προϋποθέτει ὅτι οἱ ἐλληνικοὶ καὶ κοινὲς διάλεκτοι τῶν γερμανικῶν θὰ εἶχαν διατηρήσει ἕνα λόγιον ὄνομα γιὰ ἕνα πράγμα κοινῆς χρήσης, πράγμα πού δὲν ἀποτελεῖ τὸν τρέχοντα κανόνα τῆς σημαντικῆς. Καὶ ἐπιπλέον θὰ ἔπρεπε ἀκόμα νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ἐπιλογή τῆς λέξης

οὶ *φαρμακοὶ* θανατώνονταν. Ἄλλὰ φαίνεται^α πὼς δὲν ἦταν αὐτὸς ὁ οὐσιαστικὸς σκοπὸς τῆς ἐπιχείρησης. Ὁ θάνατος συνήθως προερχόταν σὰν δευτερογενὲς ἀποτέλεσμα ἑνὸς πολὺ γεροῦ μαστιγώματος. Ποῦ εἶχε σὰν ἀρχικὸ στόχο τὰ γεννητικὰ ὄργανα.^β Ἄπαξ καὶ οἱ *φαρμακοὶ* εἶχαν ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὸν χώρο τῆς πόλης, τὰ χτυπήματα^γ (*les coups*) ἔπρεπε πλέον νὰ διωξοῦν ἢ νὰ προσελκύσουν

gift γι' αὐτὴ τὴ μετάφραση, καὶ τὸ ἀντίστροφο γλωσσολογικὸ ταμποῦ πού βάρυσε πάνω στὸ νόημα « δῶρο » αὐτῆς τῆς λέξης, σὲ ὀρισμένες γερμανικὲς γλώσσες. Τέλος, ἡ χρῆση τῆς λέξης *dosis* μὲ τὴν ἔννοια τοῦ δηλητηρίου στὰ λατινικὰ καὶ κυρίως στὰ ἑλληνικὰ, ἀποδεικνύει ὅτι, καὶ στοὺς Ἀρχαίους ἐπίσης, ὑπῆρχαν συνειρμὸι ἰδεῶν καὶ ἠθικῶν κανόνων τοῦ εἴδους πού περιγράφουμε.

Συσχετίσαμε τὴν ἀβεβαιότητα τοῦ νοήματος τοῦ *gift* μὲ ἐκείνην τοῦ λατινικοῦ *venenum* καὶ ἐκείνη τοῦ *φίλτρου* καὶ τοῦ *φαρμάκου*. Θὰ ἔπρεπε νὰ προστεθοῦν οἱ συσχετισμοὶ (Bréal, *Mélanges de la société linguistique*, τ. III, σελ. 410) μὲ τὶς λέξεις *venia*, *venus*, *venenum*, ἀπὸ τὴ λέξη *vanati* (σανσκριτικά, προκαλῶ εὐχαρίστηση) καὶ *gewinnen*, *win* (κερδίζω). Πρέπει ἐπίσης νὰ διορθωθεῖ μιὰ λανθασμένη παραπομπή. Ὁ Ἄλλος Γέλλιος πράγματι διατύπωσε ἀπόψεις μὲ θέμα αὐτὲς τὶς λέξεις, ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὸς πού παραθέτει Ὁμηρο (Ὀδύσεια, IV, σελ. 226) εἶναι ὁ Γάιος, ὁ ἴδιος ὁ νομικός, στὸ βιβλίον του γιὰ τὴ Δωδεκάβιβλο (Πικνδέκτης, L. XVI, De verb. signif., 236) α). (*Sociologie et anthropologie*, P.U.F., σελ. 255, σμ. 1).¹⁰²

α. Πρβλ. Harrison, σελ. 104.

β. « Ὁμοίως, ἡ πρόθεση αὐτῶν πού χτυποῦσαν τὸν ἀποδιοπομπαῖο τράγο στὰ γεννητικὰ ὄργανα, μὲ κρεμμυδόσκιλλα [ποῦδες φυτὸ, μὲ βολβό, πού μερικὲς φορὲς τὸ καλλιεργοῦσαν γιὰ τὶς φαρμακευτικὲς καὶ εἰδικότερα διουρητικὲς του ιδιότητες], ἦταν ἀσφαλῶς νὰ ἀπελευθερώσουν τὶς ἀναπαραγωγικὲς του δυνάμεις ἀπὸ κάποια μαγγανεία ἢ ἓνα ἐμπόδιο πού τοῦ εἶχαν ἐπιβάλλει δαίμονες ἢ ἄλλα κακοποιὰ ὄντα . . . » (Frazer, *Le Bouc émissaire*, σελ. 230).

γ. Ὑπενθυμίζουμε ἐδῶ τὴν τεκμαίρομενη ἐτυμολογία τῶν λέξεων *φάρμακον/φαρμακός*. Παραθέτουμε τὸν E. Boisacq, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. « *Φάρμακον* : γητεία, μαγικὸ ποτό, φίλτρο, παρασκευάσμα (δρόγη), ἱαμα, δηλητήριο. *Φαρμακός* : μάγος, γόης, δηλητηριαστής, αὐτὸς πού θυσιάζεται ὡς ἐξιλαστήριον θύμα γιὰ τὶς ἀμαρτίες μιᾶς πόλης (πρβλ. Ἰππώναξ, Ἀριστοφάνης), ὄθεν κάθαρμα.* *Φαρμάσσω* : Ἄττ. -ττω : ἐπεξεργάζομαι ἢ ἀλλοιώνω μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς παρασκευάσματος.

* Havers *Indogermanische Forschungen* XXV 375-392, ἐκκινώντας ἀπὸ τὶς λέξεις *παρεμφάρμακος* : *παρακεκομμένος*, παράγει τὸ *φάρμακον*

τὸ κακὸ ἔξω ἀπὸ τὰ σώματά τους. Μήπως τοὺς ἔκαιγαν ἐπίσης σὰν ἓνα εἶδος καθαρμοῦ (καθαρός); Στὶς Χιλιάδες του, ἀναφερόμενος σὲ ὀρισμένα ἀποσπάσματα τοῦ σατιρικοῦ ποιητῆ Ἰππώνακτα, ὁ Τζέτζης περιγράφει μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο τὴν τελετὴ : « Ὁ φαρμακὸς (ἐν. ἡ ἱερουργία τοῦ φαρμακοῦ) ἦταν μία ἀπὸ τὶς πιὸ παλιῆς πρακτικῆς καθαρμοῦ. Ἄν μιὰ συμφορὰ ἐπληττε τὴν πόλην, ἐκφράζοντας τὴν ὀργὴν τοῦ θεοῦ, λιμός, λοιμός ἢ κάθε ἄλλη καταστροφή, προσέφεραν θυσία τὸν ἄνθρωπο τὸν πιὸ ἄσχημο ἀπ' ὅλους σὰν ἓνα εἶδος καθαρμοῦ καὶ σὰν ἕνα γιὰ τὰ δεινὰ τῆς πόλης. Ἐκα-

ἀπὸ τὸ φάρμα : « χτύπημα » (*coup*) καὶ αὐτὸ ἀπὸ τῆ *P. bher* : χτυπῶ. Πρβλ. λιθ. *burin*, ἔτσι ὥστε τὸ φάρμακο θὰ ἔπρεπε νὰ σημαίνει : « αὐτὸ ποῦ ἀφορᾷ σὲ ἓνα πλήγμα (*coup*) ἀπὸ δαίμονα ἢ ποῦ χρησιμοποιεῖται ὡς θεραπευτικὸ μέσον ἐναντίον παρόμοιου πλήγματος (*coup*) », μὲ δεδομένη τὴν πολὺ διαδεδομένη λαϊκὴ πίστη ὅτι οἱ ἀρρώστιες ὀφείλονται στὰ πλήγματα τοῦ δαίμονα καὶ θεραπεύονται μὲ ὅμοιον τρόπο. Ὁ Kretschmer, *Glotta* III 388 καὶ ἐπ., προβάλλει τὴν ἔνσταση ὅτι τὸ φάρμακον στὸ ἔπος προσδιορίζει πάντα μιὰ ὑπόσταση, βότανο, ἀλοιφή, ποτὸ ἢ ἄλλη ὕλη, ἀλλὰ ἔχει τὴν πράξιν τοῦ νὰ θεραπεύει, νὰ μαγεύει, νὰ δηλητηριάξει· ἡ ἔτυμολογία τοῦ Harrison δὲν προσθέτει παρὰ μιὰ μόνον δυνατότητα ἐναντι ἄλλων, γιὰ παράδειγμα τὴν παραγωγή ἀπὸ τὰ φέρω, φέρμα, « *quod terra fert* ».

Πρβλ. ἐπίσης Harrison, σελ. 108 : « . . . φαρμακὸς σημαίνει ἀπλᾶ “ μαγικὸς-ἄνθρωπος ”. Ὁ συγγενὴς ὄρος, στὰ λιθουανικά, εἶναι *burin*, μαγικός· στὰ λατινικὰ ἐμφανίζεται μὲ τὴ μορφή *forma*, φόρμουλα, διατύπωση, μαγικὴ ἐπωδὴ, ἢ λέξις “ *formulaire* ” (συνταγολόγιο) κρατᾷ κάποια λείψανα τῶν ἀρχικῶν συνδηλώσεων. Φάρμακον στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ σημαίνει θεραπευτικὸ παρασκευάσμα, δηλητήριον, βαφή, ἀλλὰ πάντα, εἴτε γιὰ καλὸ εἴτε γιὰ κακὸ, μὲ ἓνα νόημα ποῦ παραπέμπει στὴ μαγεία ».

Στὸ βιβλίον τοῦ *Anatomy of Criticism*, ὁ Northrop Frye ἀναγνωρίζει στὴ φιγούρα τοῦ φαρμακοῦ μιὰ ἀρχετυπικὴ καὶ πάγια δομὴ τῆς δυτικῆς λογοτεχνίας. Ὁ ἀποκλεισμός τοῦ φαρμακοῦ, ποῦ δὲν εἶναι, λέει ὁ Frye, « οὔτε ἀθῶος οὔτε ἔνοχος » (σελ. 41) ἐπαναλαμβάνεται στὸν Ἀριστοφάνη ἢ τὸν Σαίξπηρ, λειτουργεῖ ἐξίσου στὸν Σάυλοκ καὶ στὸν Φάλσταφ, στὸν Ταρτούφο ὅπως καὶ στὸν Σαρλώ. « Συναντοῦμε μιὰ φιγούρα φαρμακοῦ στὴν Hester Prynne τοῦ Hawthorne, στὸν Billy Budd τοῦ Melville, στὴν Tess τοῦ Hardy, στὸν Septimus τῆς *Mrs Dalloway*, στὶς ἱστορίες μὲ τοὺς διωγμοὺς τῶν ἑβραίων καὶ τῶν μαύρων, στὶς ἱστορίες γιὰ καλλιτέχνες ποῦ ἡ ἰδιοφυΐα τοὺς μεταμορφώνει σὲ Ἴσμαηλ τῆς ἀστικῆς κοινωνίας » (σελ. 41, πρβλ. ἐπίσης σελ. 45-48, σελ. 148-49).

ναν τὴ θυσία σὲ ἓναν καθορισμένο τόπο καὶ ἔδιναν (στὸν *φαρμακὸ*) μὲ τὰ χέρια τους τυρί, ἓνα γλύκισμα ἀπὸ κριθάρι καὶ σύκα, καὶ ἔπειτα τὸν χτυποῦσαν ἀπὸ ἑπτὰ φορές μὲ κρεμμυδοσκίλλα, μὲ κλαδιά ἀπὸ ἀγριοσυκιές καὶ ἀπὸ ἄλλα ἄγρια φυτά. Τέλος τὸν ἔκαιγαν σὲ μιὰ πυρὰ ἀπὸ κλαδιά ἄγριων δένδρων καὶ σκόρπιζαν τὶς στάχτες του στὴ θάλασσα ἢ τὸν ἄνεμο, σὰν ἓνα εἶδος καθαρμοῦ, ὅπως εἶπα, γιὰ τὰ δεινὰ τῆς πόλης ».

Τὸ ἴδιον σῶμα τῆς πόλης ἀνασυστήνει συνεπῶς τὴν ἐνότητά της, ξανακλείνεται στὴν ἀσφάλεια τοῦ βαθύτερου ἐντὸς της, ἀποδίδει στὸν ἑαυτὸ της τὸν λόγο (*parole*) ποῦ τὴ συνδέει μὲ τὸν ἑαυτὸ της μὲς στὰ ὄρια τῆς ἀγορᾶς ἀποκλείοντας βίαια ἀπὸ τὸ ἔδαφός της τὸν ἀντιπρόσωπο τῆς ἀπειλῆς ἢ τῆς ἐπίθεσης ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό. Ὁ ἀντιπρόσωπος ἀντιπροσωπεύει δίχως ἀμφιβολία τὴν ἑτερότητα τοῦ κακοῦ ποῦ ἔρχεται νὰ θίξει καὶ νὰ μολύνει τὸ ἐντὸς, εἰσβάλλοντας ἀπρόβλεπτα στὸ ἐσωτερικό του. Ἀλλὰ τὸν ἀντιπρόσωπο τοῦ ἐξωτερικοῦ τὸν ἔχει ἐπίσης συστήσει, τὸν ἔχει ἐντοπίσει σύμφωνα μὲ κανόνες ἢ κοινότητα, τὸν ἔχει ἐπιλέξει, ἂν αὐτὸ λέγεται, μέσα ἀπὸ τοὺς κόλπους της, τὸν ἔχει συντηρήσει, τὸν ἔχει θρέψει ἢ ἴδια, κλπ. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τὰ παράσιτα εἶχαν γίνει τὰ κατοικίδια τοῦ ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ ποῦ τὰ σιτίζει μὲ δικές του δαπάνες. « Οἱ Ἀθηναῖοι συντηροῦσαν κανονικά, μὲ ἔξοδα τοῦ Κράτους, ἓναν ὀρισμένο ἀριθμὸ ἐκφυλισμένων καὶ ἄχρηστων ἀτόμων, καὶ ὅταν κάποια συμφορὰ ὅπως ὁ λοιμὸς, ἢ ξηρασία, ὁ λιμὸς ἐπληττε τὴν πόλη, θυσίαζαν δύο ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἀπόκληρους ὡς ἀποδιοπομπαίους τράγους ».^α

Ἡ τελετὴ τοῦ *φαρμακοῦ* συνεπῶς παίζεται στὸ ὄριο τοῦ ἐντὸς καὶ τοῦ ἐκτὸς καὶ ἔχει ὡς λειτουργία νὰ χαράζει καὶ νὰ ξαναχαράζει ἀδιάκοπα αὐτὸ τὸ ὄριο. *Intra muros/extra muros*. Προέλευση τῆς διαφορᾶς καὶ τῆς διανομῆς, ὁ *φαρμακὸς* ἀναπαριστάνει/ἀντιπροσωπεύει τὸ κακὸ ποῦ ἐνδοβάλλεται καὶ προβάλλεται. Εἶναι εὐδεργетικός καθόσον θεραπεύει —καὶ γι' αὐτὸ τὸν λόγο τὸν τιμοῦν

α. Frazer, *Le Bouc émissaire*, σελ. 228. Πρβλ. ἐπίσης Harrison, σελ. 102.

καί τόν περιβάλλον με φροντίδες—, εἶναι ἐπιβλαβῆς καθόσον ἐν-
σαρκώνει τὶς δυνάμεις τοῦ κακοῦ — καὶ γι' αὐτὸ εἶναι ἐπίφοβος καὶ
περιβάλλεται με προφυλάξεις. Προκαλεῖ ἀγωνία καὶ γαλήνη. Εἶναι
ἱερός καὶ καταραμένος. Ἡ σύζευξη, ἡ *coincidentia oppositorum*
ξηλώνεται ἀδιάκοπα μέσα ἀπὸ τὸ πέρασμα, τὴν ἀπόφαση, τὴν κρίση.
Ἡ ἀποπομπή τοῦ κακοῦ καὶ τῆς τρέλας ἀποκαθιστᾷ τὴ σωφρο-
σύνη.

Ἄποκλεισμός γινόταν τὶς κρίσιμες στιγμὲς (ξηρασία, λοι-
μός, λιμός). Ἡ ἀπόφαση τότε ἐπαναλαμβάνονταν. Ἀλλὰ ἡ διατήρη-
ση τοῦ ἐλέγχου κατὰ τὴν κρίσιμη στιγμή ἀπαιτεῖ ἡ ἐκπληξη νὰ
ἔχει προβλεφθεῖ : ἀπὸ τὸν κανόνα, τὸν νόμο, τὴν κανονικότητα τῆς
ἐπανάληψης, τὴ σταθερὴ ἡμερομηνία. Ἡ ἱεροουργία, ποὺ γινόταν
στὰ Ἄβδηρα, στὴ Θράκη, στὴ Μασσαλία, κλπ., ἐπαναλαμβάνονταν
στὴν Ἀθήνα κάθε χρόνο. Ἀκόμα καὶ τὸν 5ον αἰώνα. Ὁ Ἀριστο-
φάνης καὶ ὁ Λυσίας κάνουν σαφεῖς ὑπαινιγμούς. Ὁ Πλάτων δὲν
ἦταν δυνατὸν νὰ τὸ ἀγνοεῖ.

Ἡ ἡμερομηνία τῆς τελετῆς εἶναι ἀξιοσημείωτη : τὴν ἕκτη
μέρα τοῦ μηνὸς Θαργηλιῶνος. Εἶναι ἡ μέρα ποὺ γεννήθηκε ἐκεῖ-
νος ποὺ ἡ θανάτωσή του — καὶ ὄχι μόνον ἐπειδὴ ἓνα φάρμακον ἦ-
ταν ἡ ἄμεση αἰτία τῆς— μοιάζει με τὴ θανάτωση ἐνὸς φαρμακοῦ
τοῦ ἐσωτερικοῦ : ὁ Σωκράτης.

Ὁ Σωκράτης, ὁ ἐπονομαζόμενος φαρμακεὺς στοὺς διαλόγους
τοῦ Πλάτωνα, ὁ Σωκράτης ποὺ, ἐνώπιον τῆς καταγγελίας (γραφῆ)
ποὺ ἀσκήθηκε ἐναντίον του, ἀρνήθηκε νὰ ὑπερασπισθεῖ τὸν ἑαυτὸν
του, ἀποποιήθηκε τὴ λογογραφικὴ προσφορά τοῦ Λυσία, « τοῦ
πιὸ ἱκανοῦ ἀπὸ τοὺς σύγχρονους συγγραφεῖς », ποὺ τοῦ εἶχε προ-
τείνει νὰ τοῦ ἐτοιμάσει μιὰ γραπτὴ ἀπολογία, ὁ Σωκράτης γεννή-
θηκε τὴν ἕκτη μέρα τοῦ μηνὸς Θαργηλιῶνος. Ὁ Διογένης Λαέρτιος
καταθέτει τὴ μαρτυρία : « Γεννήθηκε τὴν ἕκτη μέρα τοῦ μηνὸς
Θαργηλιῶνος, τὴ μέρα ποὺ οἱ Ἀθηναῖοι κάνουν καθαρμούς στὴν
πόλη ».

7. ΤΑ ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ :

ΤΟ ΨΙΜΥΘΙΟ, ΤΟ ΦΑΝΤΑΣΜΑ, Η ΓΙΟΡΤΗ

Ἡ ἱερούργια τοῦ φαρμακοῦ : τὸ κακὸ καὶ ὁ θάνατος, ἡ ἐπανάληψη καὶ ὁ ἀποκλεισμός.

Ὁ Σωκράτης δένει σὲ σύστημα ὅλα τὰ κεφάλαια τοῦ κατηγορητηρίου κατὰ τοῦ φαρμάκου τῆς γραφῆς τῆ στιγμῆ πού ἀναλαμβάνει γιὰ λογαριασμό του, μὲ σκοπὸ νὰ τὸν ὑποστηρίξει, νὰ τὸν ἐξηγήσει, νὰ τὸν ἐρμηνεύσει, τὸν θεϊκὸ, βασιλικὸ, πατρικὸ καὶ ἡλιακὸ λόγο (*parole*), τὴν κεφαλαιώδη κρίση τοῦ Θαμοῦ. Τὰ χειρότερα ἀποτελέσματα τῆς γραφῆς, αὐτὸς ὁ λόγος (*parole*) μόνον τὰ προέλεγε. Λόγος (*parole*) μὴ ἀποδεικτικὸς, δὲν ἐκφωνοῦσε μιὰ γνώση, ἐκφωνοῦνταν. Ἀναγγέλλοντας, προμηνύοντας, τέμνοντας. Εἶναι μιὰ μαντεία, ὁ Σωκράτης τὸ εἶπε (275 d). Κι ὁ λόγος του (*discours*) θὰ βαλθεῖ ἀπὸ ἐδῶ καὶ στὸ ἐξῆς νὰ μεταφράσει αὐτὴ τὴ μαντεία σὲ φιλοσοφία, νὰ ρευστοποιήσει αὐτὸ τὸ κεφάλαιο, νὰ τὸ ἀξιοποιήσει, νὰ κάνει τὸν λογαριασμό, νὰ ἀποδώσει τὸν λογαριασμὸ καὶ νὰ δώσει λόγο, νὰ δικαιολογήσει τὸ βασιλικο-πατρο-ἡλιο-θεολογικὸ ρηθέν. Νὰ μετασχηματίσει τὸν μῦθο σὲ λόγο.

Ποιά μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ πρώτη μομφή πού θὰ ἀπευθύνει ἓνας θεὸς ὑπερόπτης πρὸς ἐκεῖνο πού φαίνεται νὰ ἀφαιρεῖται ἀπὸ τὸ πεδίο ὅπου ἡ δύναμή του παράγει ἀποτελέσματα; Ἡ ἀναποτελεσματικὸτητα, φυσικὰ, ἢ μὴ παραγωγικὸτητα, ἢ παραγωγικὸτητα πού εἶναι μόνον φαινομενικὴ καὶ δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ ἐπαναλαμβάνει αὐτὸ πού ἀληθινὰ εἶναι ἤδη ἐκεῖ. Ὡς ἐκ τούτου —πρῶτο ἐπιχείρημα τοῦ Σωκράτη— ἡ γραφή δὲν εἶναι μιὰ καλὴ τέχνη, ἐνοεῖται μιὰ τέχνη ἱκανὴ νὰ γεννήσει, νὰ παρ-άγει, νὰ φέρει στὸ φαίνεσθαι : τὸ διαυγές, τὸ βέβαιο, τὸ σταθερὸ (*σαφές καὶ βέβαιον*). Δηλαδή τὴν ἀλήθεια τοῦ εἶδους, τὴν ἀλήθεια τοῦ ὄντος κατὰ τὴν ὄψη του, κατὰ τὴν « ἰδέα » του, κατὰ τὴ μὴ-αἰσθητὴ ὁρατότητά του, κατὰ τὴ νοητὴ μὴ-ὁρατότητά του. Τὴν ἀλήθεια αὐτοῦ πού εἶναι : τὴ γραφή, κατὰ γράμμα, αὐτὸ δὲν τὴν ἀφορᾷ. Ἐκεῖ, κινδου-

νεύει μάλλον νά τυφλώσει(θεϊ). Κι ἐκεῖνος πού θά πίστευε ὅτι μ' ἓνα γράφημα ἔχει παρ-αγάγει τὴν ἀλήθεια θά ἐπεδείκνυε τὴ μεγα-λύτερη μωρία (εὐήθεια). Ἐνῶ ὁ σοφὸς τοῦ εἴδους τοῦ Σωκράτη ξέ-ρει ὅτι δὲν ξέρει τίποτα, αὐτὸς ἐδῶ ὁ ἀνόητος δὲν ξέρει ὅτι ξέρει ἤδη ὅ,τι πιστεύει πὼς μαθαίνει ἀπὸ τὴ γραφή, καὶ ὅτι δὲν κάνει τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ νά ἐπαναφέρει στὴ μνήμη μέσα ἀπὸ τοὺς τύπους. "Οχι νά θυμᾶται, μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάμνηση, τὸ εἶδος πού θεώρησε πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση τῆς ψυχῆς στὸ σῶμα, ἀλλὰ νά ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη, μὲ τὸν τρόπο τῆς ὑπόμνησης, αὐτὸ τοῦ ὁποῖου τὴ μνημονικὴ γνώση ἤδη κατέχει. Ὁ γραπτὸς λόγος δὲν εἶναι παρὰ ἓνα μέσον γιὰ ἐκεῖ-νον πού ἤδη ξέρει (τὸν εἰδῶτα) γιὰ νά ἀνακαλέσει στὴ μνήμη του (ὑπομνήσαι) τὰ πράγματα γιὰ τὰ ὁποῖα ὑπάρχει γραφή (τὰ γε-γραμμένα) (275 d). Ἡ γραφή συνεπῶς δὲν παρεμβαίνει παρὰ τὴ στιγμὴ πού τὸ ὑποκείμενο μιᾶς γνώσης διαθέτει ἤδη τὰ σημαίνοντα τὰ ὁποῖα ἡ γραφή δὲν κάνει πλέον τίποτα ἄλλο παρὰ νά τὰ διατηρεῖ ὡς παρακαταθήκη.

Ὁ Σωκράτης ἀναλαμβάνει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴ μείζονα καὶ ἀποφασιστικὴ ἀντίθεση πού χαράκωνε τὴ μαντεία τοῦ Θεοῦ : μνήμη/ὑπόμνηση. Ἀντίθεση λεπτὴ μεταξὺ μιᾶς γνώσης ὡς μνήμης καὶ μιᾶς μὴ-γνώσης ὡς ὑπόμνησης, μεταξὺ δύο μορφῶν καὶ δύο στιγμῶν τῆς ἐπανάληψης. Μιὰ ἐπανάληψη ἀλήθειας (ἀλήθεια) πού δίδει πρὸς θεωρία καὶ παρουσιάζει τὸ εἶδος, καὶ μιὰ ἐπανάληψη θα-νάτου καὶ λήθης (λήθη) πού καλύπτει μὲ πέπλο καὶ ἐκτρέπει, ἐπει-δὴ δὲν παρουσιάζει τὸ εἶδος ἀλλὰ ἀνα-παρουσιάζει (ἀνα-παριστά-νει) τὴν παρουσίαση, ἐπαναλαμβάνει τὴν ἐπανάληψη.^α 103

Ἡ ὑπόμνηση, μὲ ἀφετηρία τὴν ὁποία ἀναγγέλλεται καὶ ἐδῶ προσφέρεται στὴ σκέψη ἡ γραφή, ὅχι μόνον δὲν συμπίπτει μὲ τὴ μνήμη, ἀλλὰ δὲν συγχροτεῖται παρὰ σὰν μιὰ κατασκευὴ ἐξαρτώμενη

α. Θὰ μπορούσαμε νά ἀποδείξουμε ὅτι ὅλη ἡ χουσερλιανὴ φαινομενο-λογία ὀργανώνεται συστηματικὰ γύρω ἀπὸ μιὰ ἀνάλογη ἀντίθεση μεταξὺ πα-ρουσίασης καὶ ἀνα-παρουσίασης (ἀνα-παράστασης) (*Gegenwärtigung/Ver-gegenwärtigung*), ἔπειτα μεταξὺ πρωτογενοῦς (πού ἀποτελεῖ μέρος τοῦ πρω-ταρχικοῦ « ἐν εὐρέει ἐννοία ») καὶ δευτερογενοῦς ἀνάμνησης. Πρὸβλ. *La voix et le phénomène*.

ἀπὸ τῆ μνήμη. Καὶ κατὰ συνέπεια ἀπὸ τὴν παρουσίαση τῆς ἀλήθειας. Τῇ στιγμῇ ποῦ καλεῖται νὰ παρουσιαστῆ ἑνώπιον τοῦ πατρικοῦ δικαστηρίου, ἡ γραφὴ εἶναι καθορισμένη στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς προβληματικῆς τῆς γνώσης-μνήμης· εἶναι συνεπῶς ἀφοπλισμένη, ἀπογυμνωμένη ἀπὸ ὅλα τὰ κατηγορήματά της καὶ ὅλες τὶς ἐξουσίες διάνοιξης ποῦ διαθέτει.¹⁰⁴ Ἡ δύναμή της νὰ διανοίγει ἔχει διακοπεῖ ὄχι ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη ἀλλὰ ἀπὸ τὴ νοσηρότητα τῆς ἐπανάληψης, ἀπὸ αὐτὸ ποῦ μέσα στὴν ἐπανάληψη διπλασιάζεται, ἀναδιπλασιάζεται, ἐπαναλαμβάνει τὴν ἐπανάληψη καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ἀποκομμένο ἀπὸ τὴν « καλὴ » ἐπανάληψη (αὐτὴν ποῦ παρουσιάζει καὶ συλλέγει τὸ ὄν μέσα στὴ ζωντανὴ μνήμη) μπορεῖ πάντα, ἐφόσον ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ στὸν ἑαυτὸν του, νὰ πάψει νὰ ἐπαναλαμβάνεται. Ἡ γραφὴ συνεπῶς θὰ ἦταν μιὰ καθαρὴ ἐπανάληψη, μιὰ ἐπανάληψη νεκρὴ ποῦ πάντα μπορεῖ νὰ μὴν ἐπαναλαμβάνει τίποτα ἢ νὰ μὴν μπορεῖ νὰ ἐπαναλαμβάνεται ἢ ἴδια αὐθόρμητα : πράγμα ποῦ σημαίνει ἐπίσης ὅτι μπορεῖ νὰ μὴν ἐπαναλαμβάνει ὅτιδήποτε ἄλλο πάρεξ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸν της, τὴν κούφια καὶ ἐγκαταλελειμμένη ἐπανάληψη.

Αὐτὴ ἡ καθαρὴ ἐπανάληψη, αὐτὴ ἡ « κακὴ » ἐπανεκδοση θὰ ἦταν συνεπῶς ταυτολογικὴ. Οἱ γραπτοὶ λόγοι, « θὰ πίστευε κανεὶς ὅτι κάποια σκέψη ἐμψυχώνει αὐτὰ ποῦ λένε, ἀλλὰ ἂν τοὺς ἀπευθύνει τὸν λόγο (*parole*) μὲ τὴν πρόθεση νὰ διαφωτιστῆ γύρω ἀπὸ τὰ λεγόμενά τους, ἀρκοῦνται νὰ σημαίνουν ἓνα καὶ μόνον πράγμα, πάντα τὸ ἴδιο (*ἐν τι σημαίνει μόνον ταῦτὸν αἰεὶ*) » (275 d). Ἐπανάληψη καθαρὴ, ἐπανάληψη ἀπόλυτη τοῦ ἑαυτοῦ της, ἀλλὰ τοῦ ἑαυτοῦ της ὡς ἡδὴ ἀναπομπῆς καὶ ἐπανάληψης, ἐπανάληψη τοῦ σημαίνοντος, ἐπανάληψη μηδενικὴ ἢ ἐκμηδενίζουσα, ἐπανάληψη θανάτου, ὅλα εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό. Ἡ γραφὴ δὲν εἶναι ἡ ζωντανὴ ἐπανάληψη τοῦ ζῶντος.

Αὐτὸ τὴν καθιστᾷ συγγενὴ μὲ τὴ ζωγραφικὴ. Καὶ ὅπως ἡ Πολιτεία, τῇ στιγμῇ ποῦ καταδικάζει τὶς μιμητικὰς τέχνες, συσχετίζει τὴ ζωγραφικὴ καὶ τὴν ποίηση, ὅπως ἡ Ποιητικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη θὰ τὶς συναιρέσει κάτω ἀπὸ τὴν ἴδια ἔννοια τῆς μίμησης, τὸ ἴδιο καὶ ὁ Σωκράτης συγκρίνει ἐδῶ τὸ γραπτὸ καὶ τὴν προσωπο-

γραφία, τὸ γράφημα καὶ τὸ ζωγράφημα. « Αὐτὸ ποῦ εἶναι πράγματι τρομερὸ (δεινόν) στὴ γραφή, Φαῦδρε, εἶναι ὅτι ἀληθινὰ ἔχει τόσο μεγάλη ὁμοιότητα μὲ τὴ ζωγραφικὴ (ὅμοιον ζωγραφία). Διότι καὶ τὰ ὄντα ποῦ γεννᾷ ἐκεῖνη ἔχουν τὸ σχῆμα τῶν ζωντανῶν (ὡς ζῶντα) ἀλλὰ ἂν κανεῖς τοὺς θέσει κάποιον ἐρώτημα ἀξιοπρεπῶς (σεμνῶς) σωπαίνουν! Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς γραπτοὺς λόγους . . . » (275 d)

Τὴν ἀδυναμία νὰ ἀποκριθεῖ ἀφ' ἑαυτῆς, τὴν ἀνευθυνότητα τῆς γραφῆς, ὁ Σωκράτης τὴν καταγγέλλει καὶ στὸν Πρωταγόρα. Οἱ κακοὶ πολιτικοὶ ρήτορες, ἐκεῖνοι ποῦ δὲν ξέρουν ν' ἀποκριθοῦν σὲ « μιὰ συμπληρωματικὴ ἐρώτηση », « εἶναι σὰν τὰ βιβλία, ποῦ δὲν μποροῦν οὔτε ν' ἀποκριθοῦν οὔτε νὰ ρωτήσουν » (329 a). Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, λέει πάλι ἡ Ἐπιστολὴ VII, « κανεῖς λογικὸς ἄνθρωπος δὲν θὰ διακινδυνεύσει νὰ ἐμπιστευθεῖ τὴ σκέψη του σ' αὐτὸ τὸ ὄχημα, ἰδίως ὅταν εἶναι πάγιο ὅπως εἶναι οἱ γραπτοὶ χαρακτῆρες » (343 a, πρβλ. ἐπίσης Νόμοι XII 968 d).

Ὅμως κατὰ βᾶθος, κάτω ἀπὸ τίς ἀποφάνσεις τοῦ Σωκράτη, ποιά εἶναι τὰ ὅμοια χαρακτηριστικὰ ποῦ κάνουν τὴ γραφὴ ἓνα πράγμα ὁμολόγο τῆς ζωγραφικῆς; Μέσα ἀπὸ ποιὸν ὀρίζοντα ἀναγγέλλεται ἡ κοινὴ σιωπὴ τους, αὐτὴ ἡ πεισματάρικη ἀλαλία, αὐτὸ τὸ προσωπεῖο τῆς ἀπαγορευτικῆς καὶ τελετουργικῆς σοβαρότητας ποῦ συγκαλύπτει τόσο ἄσχημα μιὰν ἀνίατη ἀφασία, μιὰ κουφάμαρα πέτρας, ἓνα κλείσιμο ἀθεράπευτης ἀνοίας σὲ κάθε ἐρώτηση τοῦ λόγου : "Ἄν ἡ γραφὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ προσκαλοῦνται ἀπὸ κοινοῦ, ἂν καλοῦνται νὰ ἐμφανιστοῦν μὲ τὰ χέρια δεμένα ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τοῦ λόγου, νὰ ἀποκριθοῦν ἐκεῖ, ἐντελῶς ἀπλὰ αὐτὸ γίνεται γιὰτὶ καὶ οἱ δύο ἀνακρίνονται : ὡς οἱ κατὰ τεκμήριο ἀντιπρόσωποι ἐνὸς λόγου (*parole*), ὡς ἱκανὲς γιὰ ἓναν λόγο (*discours*), ὡς θεματοφύλακες, βλέπε κλεπταποδόχοι, τῶν λέξεων ποῦ θέλουν νὰ τίς ἀναγκάσουν νὰ ποῦν. Τὸ γεγονός ὅτι ἀποδεικνύονται ἀνίκανες νὰ σταθοῦν στὸ ὕψος τῆς ἀκροαματικῆς διαδικασίας, ὅτι ἀποκαλύπτεται ἡ ἀδυναμία τους νὰ ἀντιπροσωπεύσουν μὲ ἀξιοπρέπεια ἓναν ζωντανὸν λόγο (*parole vive*), νὰ εἶναι ὁ διερμηνέας του ἢ τὸ φερέφωνό του, νὰ κρατήσουν μιὰ συνομιλία, νὰ ἀποκριθοῦν στὶς προφο-

ρικὲς ἐρωτήσεις, ὅλα αὐτὰ ἀποδεικνύουν διαμιᾶς (*du coup*) ὅτι δὲν ἀξίζουν τίποτα. Δὲν εἶναι παρὰ εἰδώλια, προσωπεῖα, ὁμοιώματα.

Ἄς μὴ λησμονοῦμε ὅτι ἡ ζωγραφικὴ λέγεται ἐδῶ *ζωγραφία*, ἐγγεγραμμένη ἀναπαράσταση, σχέδιο τοῦ ζῶντος, προσωπογραφία ἐνὸς ἔμφυχου προτύπου. Τὸ πρότυπο αὐτῆς τῆς ζωγραφικῆς εἶναι ἡ ἀναπαραστατικὴ ζωγραφικὴ ποὺ συμμορφώνεται μὲ ἓνα ζωντανὸ πρότυπο. Ἡ λέξις *ζωγράφημα* κάποτε ἀκόμα καὶ συντέμνεται σὲ *γράμμα*¹⁰⁵ (*Κρατύλος*, 430 e καὶ 431 c). Μὲ ὅμοιον τρόπο ἡ γραφὴ θὰ ὄφειλε νὰ ζωγραφίζει τὸν ζωντανὸ λόγο (*parole vivante*). Μοιάζει συνεπῶς μὲ τὴ ζωγραφικὴ στὸ μέτρο ποὺ ἡ σκέψη τὴ συλλαμβάνει καὶ τὴν ἐπεξεργάζεται —σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν πλατωνικὴ προβληματικὴ, αὐτὸς ὁ ὀγκώδης καὶ θεμελιώδης καθορισμὸς μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ μὲ μιὰ λέξις— μὲ ἀφετηρία αὐτὸ τὸ ἰδιαιτέρο πρότυπο ποὺ εἶναι ἡ φωνητικὴ γραφὴ, ἔτσι ὅπως αὐτὴ ἡγεμόνευε στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. Ἐκεῖ, τὰ σημεῖα τῆς γραφῆς λειτουργοῦσαν στὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς συστήματος ὅπου ὄφειλαν νὰ ἀναπαριστάνουν / ἀντιπροσωπεύουν τὰ σημεῖα τῆς φωνῆς. Σημεῖα σημεῖων.¹⁰⁶

Ἔτσι, ὅπως τὸ πρότυπο τῆς ζωγραφικῆς ἢ τῆς γραφῆς εἶναι ἡ πιστότητα στὸ πρότυπο, τὸ ἴδιο καὶ ἡ ὁμοιότητα μεταξὺ ζωγραφικῆς καὶ γραφῆς εἶναι ἡ ὁμοιότητα καθ' ἑαυτὴν : εἶναι ὅτι καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἐγχειρήματα ὀφείλουν νὰ ἀποβλέπουν πρὶν ἀπ' ὅλα στὴν ὁμοιότητα. Πράγματι καὶ οἱ δύο συλλαμβάνονται ὡς μιμητικὲς τεχνικὲς, ἀφοῦ ἡ τέχνη ἔχει ἀρχικὰ καθοριστεῖ ὡς *μίμηση*.

Παρὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν ὁμοιοτήτων, ἡ περίπτωση τῆς γραφῆς εἶναι πιὸ σοβαρὴ. Ὅπως κάθε μιμητικὴ τέχνη, ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ ποίηση ἔχουν βεβαίως ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια (*Πολιτεία*, X, 603 b). Ἀλλὰ καὶ οἱ δύο ἔχουν κάποια ἐλαφρυντικά. Ἡ ποίηση μιμεῖται, ἀλλὰ μιμεῖται τὴ φωνή, μὲ φωνὴ ζῶσα. Ἡ ζωγραφικὴ, ὅπως καὶ ἡ γλυπτικὴ, εἶναι σιωπηλὴ, ἀλλὰ τὸ πρότυπό της δὲν μιλάει. Ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ εἶναι τέχνες τῆς σιωπῆς, ὁ Σωκράτης τὸ ξέρει καλά, αὐτὸς ὁ γιὸς ἐνὸς γλύπτη ποὺ στὴν ἀρχὴ ἤθελε νὰ ἀκολουθήσει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ πατέρα του. Τὸ ξέρει καὶ τὸ λέει στὸν *Γοργία* (450 c-d). Ἡ σιωπὴ τοῦ εἰκαστικοῦ χώρου εἶναι, ἂν αὐτὸ λέγεται, φυσιολογικὴ. Δὲν εἶναι πλέον φυσιολο-

γική στην τάξη του γραπτού, αφού η γραφή δίδεται ως εικόνα του λόγου (*parole*). Η γραφή, συνεπώς, διαστρέφει πιδ σοβαρά τη φύση αυτού που ισχυρίζεται ότι μιμείται. Ούτε εάν υποκαθιστά το πρότυπό της με μιὰ εικόνα, αλλά έγγραφει μες στον χώρο τῆς σιωπῆς και μες στη σιωπή του χώρου τὸν ζωντανὸ χρόνο τῆς φωνῆς. Μεταθέτει τὸ πρότυπό της, δὲν παρέχει καμία εικόνα του, ξεριζώνει βίαια τὴν ἔμφυση ἐσωτερικότητα τοῦ λόγου (*parole*) ἀπὸ τὸ στοιχεῖο του. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ἡ γραφή ἀπομακρύνεται ὑπερμετρα ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τοῦ ἴδιου τοῦ πράγματος, ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τοῦ λόγου (*parole*) καὶ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια ποὺ ἀνοίγεται στὸν λόγο (*parole*).

Και συνεπῶς ἀπὸ τὸν βασιλιά.

Ἄς θυμηθοῦμε τὸ περίφημο κατηγορητήριο κατὰ τῆς εἰκαστικῆς μιμητικῆς στὴν *Πολιτεία* (X, 597).^α Ἀρχικά, τὸ ζήτημα εἶναι νὰ ἐξοριστεῖ ἡ ποίηση ἀπὸ τὴν πόλη, καὶ αὐτὴ τὴ φορά, σὲ ἀντίθεση μὲ ὅ,τι συμβαίνει στὰ *Βιβλία II* καὶ *III*, γιὰ λόγους (*raisons*) ποὺ οὐσιαστικά προκύπτουν ἀπὸ τὴ μιμητικὴ φύση της. Οἱ τραγικοὶ ποιητές, ὅταν ἀσκοῦν τὴ μιμητικὴ, κάνουν κακὸ στὴ νόηση ἐκείνων ποὺ τοὺς ἀκοῦνε (τῆς τῶν ἀκουόντων διανοίας) ἀν αὐτοὶ δὲν διαθέτουν ἕνα ἀντίδοτο (*φάρμακον*, 595 a). Καὶ τὸ ἀντίδοτο εἶναι « ἡ γνώση τοῦ τί εἶναι ἀληθινὰ τὰ πράγματα » (τὸ εἶδέναι αὐτὰ οἷα τυγχάνει ὄντα). Ἄν σκεφετῆ κανεὶς ὅτι πιδ κάτω οἱ μιμητὲς καὶ οἱ εἰδωλοποιοὶ θὰ παρουσιαστοῦν σὰν ἀγύρτες καὶ θαυματοποιοὶ (602 d), δηλαδὴ εἶδη τοῦ γένους τοῦ *φαρμακεία*, ἡ ὄντολογικὴ γνώση εἶναι γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά μιὰ φαρμακευτικὴ δύναμη ποὺ ἀντιπαρατίθεται σὲ μιὰ φαρμακευτικὴ δύναμη. Ἡ τάξη τοῦ εἶδέναι δὲν εἶναι ἡ διαφανὴς τάξη τῶν εἰδῶν ἢ τῶν ἰδεῶν, ὅπως θὰ μπορούσαμε ἀναδρομικὰ νὰ τὴν ἐρμηνεύσουμε, εἶναι τὸ ἀντίδοτο. Πρὶν ἀκόμα διαμοιραστῆ σὲ ἀπόκρυφὴ βία καὶ ὀρθὴ γνώση, τὸ στοιχεῖο τοῦ *φαρμάκου* εἶναι τὸ πεδίο τῆς μάχης ἀνάμεσα στὴ φι-

---

α. Ὡς μελετήσω αὐτὸ τὸ ἐδάφιο, ἀπὸ μιὰ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία, σὲ ἕνα ὑπὸ ἔκδοση κείμενο, « *Entre deux coups de dés* ».

λοσοφία και τὸ ἕτερόν της. "Ἐνα στοιχεῖο καθ' ἑαυτό, ἂν αὐτὸ μπο-
ρεῖ ἀκόμα νὰ εἰπωθεῖ, μὴ-ἀποκρίσιμο.¹⁰⁷

"Ὁμως γιὰ νὰ ὀρίσει κάποιος τὴ μιμητικὴ ποίηση, πρέπει νὰ
ξέρει τί εἶναι ἡ μίμηση ἐν γένει. Κι αὐτὸ εἶναι τὸ μεταξὺ ὄλων οἰ-
κεῖο παράδειγμα τῆς προέλευσης τῆς κλίνης. Ἄλλοῦ, θὰ ἔχουμε
ὄλη τὴν ἄνεση χρόνου νὰ διερευνήσουμε τὴν ἀναγκαιότητα ποῦ ὀδη-
γεῖ στὴν ἐπιλογή αὐτοῦ τοῦ παραδείγματος καὶ τὴ διολίσθηση ποῦ
μέσα στὸ κείμενο μᾶς κάνει νὰ περνοῦμε ἀνεπαίσθητα ἀπὸ τὸ τρα-
πέζι στὸ κρεβάτι. Στὸ ἤδη στρωμένο κρεβάτι.¹⁰⁸ Ἐν πάσῃ περι-
πτώσει, ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἀληθινὸς πατέρας τῆς κλίνης, τοῦ κλινικοῦ
εἴδους. Ὁ ἐπιπλοποῖδς εἶναι ὁ « δημιουργός » της. Ὁ ζωγράφος,
ποῦ ἐδῶ ἀποκαλεῖται γραφέας ζωῆς, δὲν εἶναι οὔτε ὁ γεννήτορας
(φυτουργός : αὐτουργός τῆς φύσης —ὡς ἀλήθειας— τῆς κλίνης),
οὔτε ὁ δημιουργός. Εἶναι μόνον ὁ μιμητής. Εἶναι ἀπομακρυσμένος
κατὰ τρεῖς βαθμοὺς ἀπὸ τὴν πρωταρχικὴ ἀλήθεια, ἀπὸ τὴ φύση τῆς
κλίνης.

Καὶ συνεπῶς ἀπὸ τὸν βασιλιά.

« Συνεπῶς, τὸ ἴδιο θὰ εἶναι καὶ ὁ τραγικὸς ποιητής, ἀφοῦ εἶ-
ναι μιμητής : θὰ εἶναι φυσικὰ στὴν τρίτη σειρὰ ἀρχίζοντας ἀπὸ
τὸν βασιλιά καὶ τὴν ἀλήθεια, καὶ ὄλοι οἱ ἄλλοι μιμητὲς ἐπίσης »
(597 e).

"Ὅσο γιὰ τὴ γραπτὴ διατύπωση αὐτοῦ τοῦ εἰδώλου, αὐτῆς
τῆς εἰκόνας, γιὰ τὴν ἡ ποιητικὴ μίμηση εἶναι ἤδη μιὰ εἰκόνα, αὐτὴ
θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ μιὰ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν βασιλιά τετάρτου
βαθμοῦ, ἢ μᾶλλον, μέσα ἀπὸ μιὰ ἀλλαγὴ τάξης ἢ στοιχείου, θὰ ἰσο-
δυναμοῦσε μὲ ἕναν σκεδασμὸ ὑπέρμετρο, ἂν ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων δὲν
ἔλεγε ἤδη ἄλλοῦ, μιλώντας γιὰ τὸν μιμητὴ ποιητὴ ἐν γένει, « ὅτι
βρίσκεται πάντα σὲ μιὰ ἄπειρη ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἀλήθεια » (τοῦ
δὲ ἀληθοῦς πόρρω πάνυ ἀφεστῶτα) (605 c). Διότι σὲ ἀντίθεση μὲ
τὴ ζωγραφικὴ, ἡ γραφὴ δὲν δημιουργεῖ οὔτε κἀν ἕνα φάντασμα.
Ὁ ζωγράφος, εἶναι γνωστό, δὲν παράγει τὸ ἀληθῶς-ὄν ἀλλὰ τὸ φαι-
νόμενο, τὸ φάντασμα (598 b), δηλαδὴ αὐτὸ ποῦ ἤδη εἶναι ὁμοίωμα
τοῦ ἀντιγράφου (Σοφιστής, 236 b). Γενικῶς μεταφράζονται τὸ φάν-

τασμα (άντίγραφο άντιγράφου) με τή λέξη όμοίωμα (*simulacre*). Αύτός πού γράφει με τό άλφάβητο ούτε καν μιμείται. "Ίσως διότι κατά μίαν έννοια, μιμείται τέλεια. "Έχει περισσότερες πιθανότητα νά άναπαραγάγει τή φωνή άφού ή φωνητική γραφή τήν άποσυνθέτε καλύτερα και τή μεταμορφώνει σε άφηρημένα και χωρικά στοι χεία. Σ' αυτό τό σημείο, ή άπο-σύνθεση τής φωνής είναι αυτό πο συνάμα τή συντηρεί και τή διαφθείρει καλύτερα. Τή μιμείτα τέλεια γιατί πλέον δέν τή μιμείται καθόλου. Άφού ή μίμηση έπι βεβαιώνει και όξύνει τήν ούσία της σβήνοντας ή ΐδια τόν έαυτό της 'Η ούσία της είναι ή μη-ούσία της. Και καμιά διαλεκτική δέν μπο ρεί νά συνοψίσει αυτή τήν άνομοίωση πρός έαυτόν. Μιά τέλεια μί μηση δέν είναι πλέον μίμηση. Καταργώντας τή μικρή διαφορά πού διαχωρίζοντας τό μιμούμενο άπό αυτό τό όποιο μιμείται, μέσα άπ αυτήν παραπέμπει σε αυτό τό όποιο μιμείται, τό μιμούμενο καθί σταται άπολύτως διάφορο : ένα άλλο όν πού δέν άναφέρεται πλέο

α. Γύρω άπό τή θέση και τήν εξέλιξη τής έννοιας μίμηση στη σκέψη το Πλάτωνα, παραπέμπουμε κατ' άρχάς στο *Essai sur le Cratyle* (1940), το V. Goldschmidt (κυρίως σελ. 165 και έπ.). Έκει ιδιαίτερα φαίνεται ότι Πλάτων δέν καταδικάζει παντού και πάντα τή μίμηση. Μπορούμε νά συμπε ράνουμε τουλάχιστον τούτο : είτε καταδικάζει είτε όχι τή μίμηση, ό Πλάτω θέτει τό ζήτημα τής ποίησης καθορίζοντας την ως μίμηση, άνοίγοντας με αυτό τόν τρόπο τό πεδίο μέσα στο όποιο ή *Ποιητική* του Άριστοτέλη, πού όλόκλη ρη διέπεται άπό αυτήν τήν κατηγορία, θά παραγάγει τήν έννοια τής λογοτε χνίας πού θά κυριαρχεί μέχρι τόν 19ο αιώνα, μέχρι τόν Κάντ και τόν Χέ γκελ, οι όποιοι όμως έξαιρουνται (έξαιρουνται άν τουλάχιστον ή μίμηση μετα φραστεί με τή λατινική λέξη *imitatio*).

Άπό τήν άλλη πλευρά, ό Πλάτων κάτω άπό τό όνομα φάντασμα ή όμοία μα καταδικάζει αυτό πού προβαίνει σήμερα, με τήν πλέον ριζική άπαιτητική τητα, ως γραφή. Τουλάχιστον στο έσωτερικό τής φιλοσοφίας και τής « μιμη τολογίας » μπορούμε νά δώσουμε αυτό τό όνομα σε αυτό πού υπερβάλλει (*ex cède*) τις έννοιολογικές άντιθέσεις μέσα στις όποιες ό Πλάτων όρίζει τό φάν τασμα. Πέρα άπό αυτές τις άντιθέσεις, πέρα άπό τις άξίες άλήθεια και μη άλήθεια, αυτό τό υπερβάλλον (*excedent*) γραφής δέν μπορεί πλέον, όπως εύ κολα μαντεύει κανείς, νά προσδιορισθεί άπλώς ως όμοίωμα ή φάντασμα. Κο κυρίως δέν μπορεί νά προσδιορισθεί άπό τήν κλασική έννοια τής γραφής.

σὲ αὐτὸ τὸ ὁποῖο μιμεῖται.^α Ἡ μίμηση δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν οὐσία της, δὲν εἶναι αὐτὸ ποῦ εἶναι —μίμηση— παρὰ μόνον ἐφόσον σὲ κάποιο σημεῖο εἶναι λαθεμένη ἢ μᾶλλον ἐλαττωματική. Ἡ μίμηση εἶναι κακὴ κατ' οὐσίαν. Δὲν εἶναι καλὴ παρὰ μόνον ἐφόσον εἶναι κακὴ. Ἐφόσον ἡ ἀποτυχία εἶναι ἐγγεγραμμένη στὸ ἐσωτερικὸ της, ἡ μίμηση δὲν ἔχει φύση, δὲν ἔχει τίποτα κατ' ἴδιαν (*en propre*). Ἀμφίσημη, παίζοντας μὲ τὸν ἑαυτὸ της, διαφεύγοντας ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της, μὴ ἐκπληρωνόμενη παρὰ μόνον ὑποσκάπτοντας τὸν ἑαυτὸ της, καλὴ καὶ κακὴ συνάμα, κατὰ ἕναν μὴ ἀποκρίσιμο τρόπο ἡ μίμηση συγγενεῖ μὲ τὸ φάρμακον. Καμιὰ « λογικὴ », καμιὰ « διαλεκτικὴ » δὲν μπορεῖ νὰ ἀναλώσει τὸ ἀπόθεμά της ἐνῶ ὀφείλει ἀδιάκοπα νὰ ἀντλεῖ ἀπ' αὐτὸ καὶ μέσα σ' αὐτὸ νὰ ἀναζητεῖ τὴ διασφάλισή της.¹⁰⁹

Καὶ πράγματι, ἡ τεχνικὴ τῆς μίμησης, ὅπως καὶ ἡ παραγωγή τοῦ ὁμοιώματος, ἦταν πάντα, στὰ μάτια τοῦ Πλάτωνα, μιὰ ἐκδήλωση μαγικῆ, θαυματουργικῆ :

« Καὶ τὰ ἴδια ἀντικείμενα φαίνονται σπασμένα ἢ ἴσια, ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν τὰ κοιτάζει κανεὶς μὲς στὸ νερὸ ἢ ἔξω ἀπὸ τὸ νερό, κοῖλα ἢ κυρτὰ σύμφωνα μὲ μιὰν ἄλλη ὀπτικὴ ψευδαίσθηση ποῦ παράγεται ἀπὸ τὰ χρώματα, καὶ εἶναι προφανές ὅτι ὅλα αὐτὰ προξενοῦν ταραχὴ μὲς στὴν ψυχὴ μας. Σ' αὐτὴν τὴν ἀναπηρία τῆς φύσης μας ἀπευθύνονται καὶ σ' αὐτὴν ἐφαρμόζονται ὅλα τὰ θαύματα τῆς μαγείας (θαυματοποιία), ἡ ζωγραφικὴ ποῦ χρησιμοποιεῖ φωτοσκιώσεις (σκιαγραφία),

---

α. « Ἄλλὰ δὲν θὰ ὑπῆρχαν δύο ἀντικείμενα (πράγματα), ὅπως ὁ Κρατύλος καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ Κρατύλου, ἂν κάποιος θεός, μὴ ἀρκούμενος νὰ ἀναπαράγῃ τὸ χρῶμα καὶ τὴ μορφή σου, ὅπως οἱ ζωγράφοι, σχημάτιζε ἐπιπλέον, ἔτσι ὅπως εἶναι, ὅλα ὅσα εἶναι μέσα σου, ἂν ἀπέδιδε ἀκριβῶς τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς θερμότητος καὶ τῆς μαλακότητος, καὶ ἔβαζε τὴν κίνηση, τὴν ψυχὴ καὶ τὴ σκέψη, ἔτσι ὅπως εἶναι σὲ σένα; Μὲ δύο λόγια, ἂν ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ ποῦ ἔχεις σὰν πρόσωπο τὰ τοποθετοῦσε πλάι σου σ' ἕνα πιστὸ ἀντίγραφο. Θὰ ὑπῆρχε τότε ἐκεῖ ὁ Κρατύλος καὶ μιὰ εἰκόνα τοῦ Κρατύλου ἢ δύο Κρατύλοι; ΚΡΑΤΥΛΟΣ : Μοῦ φαίνεται δύο Κρατύλοι, Σωκράτης » (432 b-c).

ἡ τέχνη τοῦ ἀγύρτη (γοητεία) καὶ ἄλλες πολλὲς ἐπινοήσεις τοῦ ἴδιου εἵδους ». (Πολιτεία, X, 602 c-d), πρβλ. ἐπίσης 607 c)^α

Τὸ ἀντίδοτο εἶναι πάλι ἡ ἐπιστήμη. Καὶ καθὼς ἡ ὕβρις δὲν εἶναι κατὰ βᾶθος τίποτα ἄλλο πᾶρεξ αὐτῆ ἡ ὑπέρμετρη παρόρμηση ποὺ συμπαράσῳρει τὸ εἶναι πρὸς τὸ ὁμοίωμα, τὸ προσωπεῖο καὶ τὴ γιορτῆ, δὲν θὰ ὑπάρξει ἄλλο ἀντίδοτο παρὰ ἐκεῖνο ποὺ ἐπιτρέπει σὲ κάποιον νὰ τηρεῖ τὸ μέτρο. Τὸ ἀλεξιφάρμακο θὰ εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ μέτρου, μὲ ὅλες τὶς σημασίες αὐτῆς τῆς λέξης. Συνέχεια τοῦ ἴδιου κειμένου :

« Μήπως δὲν ἀνακαλύφθηκαν πολὺ ὠραῖα γιαντρικὰ κατὰ τῆς ψευδαίσθησης αὐτῆς στὸ μέτρο (μετροεῖν), τὸν λογισμό (ἀριθμεῖν) καὶ τὸ ζύγισμα (ιστάναι), μὲ τέτοιον τρόπο ὥστε αὐτὸ ποὺ κυριαρχεῖ μέσα μας νὰ μὴν εἶναι τὸ μεταβλητὸ φαινόμενο (φαινόμενον) τοῦ μείζονος καὶ τοῦ ἐλάσσονος, τῆς ποσότητος ἢ τοῦ βάρους, ἀλλὰ ἡ ἰκανότητα ποὺ λογάριαισε, μέτρησε, ζύγισε; . . . » Ἄρα ὅλες αὐτὲς οἱ ἐνέργειες μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἔργο τῆς λογικῆς (τοῦ λογιστικοῦ ἔργου) ποὺ εἶναι μέσα στὴν ψυχὴ μας ». (Αὐτὸ ποὺ μεταφράζει ἐδῶ ὁ Chambry μὲ τὴ λέξη « γιαντρικὰ » (*remèdes*), εἶναι ἡ λέξη ποὺ προσδιορίζει στὸν Φαῖδρο τὴ βοήθεια, τὴν ἀρωγὴ (βοήθεια) ποὺ ὁ πατέρας τοῦ ζωντανοῦ λόγου θὰ ἔφειλε πάντα νὰ προσφέρει στὴ γραφὴ γιαντὶ ἡ ἴδια εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανη νὰ τὴν προσφέρει στὸν ἑαυτὸν της).

Ὁ θαυματοποιός, ὁ τεχνικός τῆς ὀφθαλμαπάτης, ὁ ζωγράφος, ὁ συγγραφέας, ὁ φαρμακεύς. Αὐτὸ δὲν πέρασε ἀπαρατήρητο : « . . . ἡ λέξη φάρμακον, ποὺ σημαίνει χρῶμα, δὲν εἶναι αὐτὴ ἀκριβῶς ποὺ ἐφαρμόζεται στὰ φίλτρα τῶν μάγων ἢ τῶν γιαντρῶν; » Ὅσοι κἀνουν

α. Γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ θέματα, πρβλ. κυρίως P.M. Schuhl, *Platon et l'Art de son temps*.

μάγια δὲν χρησιμοποιοῦν γιὰ τοὺς ἀνόσιους σκοποὺς τοὺς κέρυνα εἰδώλια; »^α Ἡ μαγεία εἶναι πάντα τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀναπαράστασης, ζωγραφικῆς ἢ γλυπτικῆς, ποὺ συλλαμβάνει, ποὺ αἰχμαλωτίζει τὴ μορφή τοῦ ἄλλου, κυρίως μέσα ἀπὸ τὸ πρόσωπό του, ἀπὸ τὴν ὄψη του, λόγο (*parole*) καὶ βλέμμα, στόμα καὶ μάτι, μύτη καὶ αὐτιά : *vultus*.

Ἡ λέξις *φάρμακον* προσδιορίζει συνεπῶς καὶ τὸ χρῶμα τῆς ζωγραφικῆς, τὴν ὕλη μετὰ τὴν ὁποία ἐγγράφεται τὸ *ζωγράφημα*. Δεῖτε τὸν Κρατύλο : στὴν ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων μετὰ τὸν Ἑρμογένη, ὁ Σωκράτης ἐξετάζει τὴν ὑπόθεσιν σύμφωνα μετὰ τὴν ὁποία τὰ ὀνόματα μιμοῦνται τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Συγκρίνει, μετὰ στόχον νὰ τις διακρίνει, τὴ μουσικὴ ἢ ζωγραφικὴ μίμησιν, ἀπὸ τῆς μίας πλευρᾶς, καὶ τῆς μίμησιν τῶν ὀνομάτων ἀπὸ τῆς ἄλλης. Τὸ ἐγχείρημά του λοιπὸν δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον ἐπειδὴ ἐπικαλεῖται τὸ *φάρμακον*, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ μιὰ ἄλλη ἀναγκαιότητα τοῦ ἐπιβάλλεται ἐπίσης, μιὰ ἀναγκαιότητα τὴν ὁποία ἐφεξῆς θὰ ἐπιχειρήσουμε προοδευτικὰ νὰ διευκρινίσουμε : τὴ στιγμὴν ποὺ πρόκειται νὰ προσεγγίσει τὰ διαφορικὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσας τῶν ὀνομάτων, ὀφείλει, ὅπως θὰ κάνει ἀργότερα καὶ ὁ Saussure, νὰ ἀναστείλει τὴ λειτουργίαν τῆς φωνῆς ὡς ἡχητικότητας ποὺ μιμεῖται ἤχους (μιμητικὴ μουσικὴ). Ἄν ἡ φωνὴ ὀνομάζει, αὐτὸ γίνεται διὰ τῆς διαφορᾶς καὶ τῶν σχέσεων ποὺ εἰσάγονται μετὰ τῶν στοιχείων, τῶν στοιχείων ἢ τῶν γραμμάτων (*γράμματα*). Ἡ ἴδια λέξις (*στοιχεῖα*) προσδιορίζει τὰ στοιχεῖα (*éléments*) καὶ τὰ γράμματα (*lettres*). Καὶ θὰ πρέπει νὰ στοχαστοῦμε πάνω σ' αὐτὸ ποὺ δίδεται ἐδῶ ὡς συμβατικὴ ἢ παιδαγωγικὴ ἀναγκαιότητα : τὰ φωνήματα ἐν γένει, φωνήεντα — φωνήεντα^β— καὶ σύμφωνα, προσδιορίζονται ἀπὸ τὰ γράμματα ποὺ τὰ ἐγγράφουν.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : . . . Ἄλλὰ πῶς νὰ διακρίνομε αὐτὸ ποὺ χρησι-

α. P.M. Schuhl, *ὄπ.παρ.*, σελ. 22. Πρβλ. ἐπίσης *L'Essai sur la formation de la pensée grecque*, σελ. 39 καὶ ἐπ.

β. Πρβλ. ἐπίσης *Φίληβος*, 18 a-b.

μποιοιῖ ὡς ἀφετηρία τῆς μίμησης ὁ μιμητής; Ἄφοῦ μὲ συλλαβὲς καὶ γράμματα γίνεται ἡ μίμηση τῆς οὐσίας, ἡ ὀρθότερη μέθοδος δὲν εἶναι νὰ διακρίνουμε ἀρχικὰ τὰ στοιχεῖα; Τὸ ἴδιο κάνουν ὅσοι καταπιάνονται μὲ τοὺς ρυθμούς· ἀρχίζουν διακρίνοντας τὴν ἀξία τῶν στοιχείων (στοιχείων), ἔπειτα τὴν ἀξία τῶν συλλαβῶν, καὶ τότε, ἀλλὰ μόνον τότε, προβαίνουν στὴ μελέτη τῶν ρυθμῶν.

ΕΡΜΟΓΕΝΗΣ : Ναί.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : "Ἄρα δὲν θὰ ἔπρεπε καὶ ἐμεῖς πρῶτα νὰ διακρίνουμε τὰ φωνήεντα (φωνήεντα) ; "Ἐπειτα, ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα, νὰ ταξινομήσουμε κατὰ εἶδη τὰ στοιχεῖα ποὺ δὲν περιέχουν οὔτε ἦχο οὔτε φθόγγο (ἄφωνα καὶ ἀφθογγο), γιατί κάπως ἔτσι τὰ λένε ὅσοι εἶναι γινώστες αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ἔπειτα νὰ περάσουμε στὰ στοιχεῖα ποὺ, δίχως νὰ εἶναι φωνήεντα, δὲν εἶναι ὥστούσο ἀφθογγο, καί, μέσα στὰ ἴδια τὰ φωνήεντα, νὰ ξεχωρίσουμε τὰ διάφορα εἶδη ; "Ὅταν θὰ ἔχουμε κάνει αὐτὲς τίς διακρίσεις, θὰ πρέπει, μὲ τὴ σειρά τους, νὰ διακρίνουμε σωστὰ ὅλα τὰ ὄντα ποὺ πρέπει νὰ πάρουν τὰ ὀνόματα, καὶ νὰ ἀναζητήσουμε ἂν ὑπάρχουν κατηγορίες στίς ὁποῖες νὰ ἀνάγονται ὅλα, ὅπως τὰ στοιχεῖα, καὶ σύμφωνα μὲ τίς ὁποῖες νὰ μπορούμε συνάμα νὰ τὰ δοῦμε αὐτὰ τὰ ἴδια καὶ νὰ ἀναγνωρίσουμε ἂν ὑπάρχουν μέσα σ' αὐτὰ εἶδη, ὅπως ὑπάρχουν μέσα στὰ στοιχεῖα. Καὶ ἀφοῦ θὰ ἔχουμε ἐξετάσει σὲ βάθος ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα, θὰ ξέρομε νὰ ἀποδώσουμε κάθε στοιχεῖο κατὰ τὴν ὁμοιότητά του, εἴτε πρέπει νὰ ἀποδώσουμε ἓνα μόνον σὲ ἓνα ἀντικείμενο, εἴτε νὰ ἀναμείξουμε περισσότερα γιὰ ἓνα μοναδικὸ ἀντικείμενο. Οἱ ζωγράφοι, γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ὁμοιότητα, ἄλλοτε βάζουν μόνον τὸ πορφυρὸ χρῶμα, καὶ ἄλλοτε κάποιο ἄλλο χρῶμα (ἄλλον τῶν φαρμάκων)· μερικὲς φορές ἐπίσης ἀναμειγνύουν περισσότερα, ὅπως ὅταν ἐτοιμάζουν τὸν τόνο τῆς σάρκας ἢ κάποιον ἄλλον τοῦ ἴδιου εἶδους, ἀκολουθώντας, φαντάζομαι, τὴν ἀρχὴ ὅτι κάθε προσωπογραφία φαίνεται νὰ ἀπαιτεῖ ἓνα ἰδιαιτέρο χρῶμα (φάρμακον). Μὲ τὸν ἴδιον τρόπο θὰ ἐφαρμόσουμε καὶ ἐμεῖς τὰ

στοιχεῖα στὰ πράγματα, σὲ ἓνα πράγμα τὸ μοναδικὸ στοιχεῖο ποῦ θὰ φαίνεται ἀναγκαῖο, ἢ περισσότερα ταυτόχρονα σχηματίζοντας αὐτὸ ποῦ ὀνομάζουν συλλαβές. Θὰ συνθέσουμε μὲ τῆ σειρά τους τὶς συλλαβές, μὲ τὶς ὁποῖες συντίθενται τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ῥήματα· καὶ πάλι, μὲ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ῥήματα θὰ ἀρχίσουμε νὰ συγκροτοῦμε ἓνα μεγάλο καὶ ὠραῖο σύνολο, ὅπως πρὶν λίγο τὸ ζωντανὸ ὄν (ζῶον) ποῦ ἀναπαρήγαγε ἡ ζωγραφικὴ (τῆ γραφικῆ) (424b-425 a).

Πιὸ κάτω :

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : "Ἐχεις δίκιο. Συνεπῶς, γιὰ νὰ εἶναι τὸ ὄνομα ὅμοιο μὲ τὸ ἀντικείμενο, τὰ στοιχεῖα μὲ τὰ ὁποῖα θὰ συγκροτηθοῦν τὰ πρῶτα ὀνόματα θὰ πρέπει, κατ' ἀνάγκην, νὰ εἶναι ἀπὸ τῆ φύση τους ὅμοια μὲ τὰ ἀντικείμενα; Ἐξηγοῦμαι : θὰ εἶχε ποτὲ κανεὶς συνθέσει τὸ ζωγράφημα γιὰ τὸ ὁποῖο μιλοῦσαμε προηγουμένως ὅμοιο μὲ τὴν πραγματικότητα, ἂν ἡ φύση δὲν παρεῖχε, γιὰ νὰ συντεθοῦν τὰ ζωγραφιζόμενα, χρώματα (φαρμακεία) ὅμοια μὲ τὰ ἀντικείμενα ποῦ μιμεῖται ἡ ζωγραφικὴ; Δὲν θὰ ἦταν ἀδύνατον; (434 a-b).

Ἡ Πολιτεία ἀποκαλεῖ ἐπίσης φάρμακα τὰ χρώματα τοῦ ζωγράφου (420 c). Ἡ γοητεία τῆς γραφῆς καὶ τῆς ζωγραφικῆς εἶναι συνεπῶς ἡ γοητεία ἑνὸς ψιμυθίου ποῦ συγκαλύπτει τὸ νεκρὸ κάτω ἀπὸ τὸ φαινόμενο τοῦ ζωντανοῦ. Τὸ φάρμακον εἰσάγει καὶ ἐνοικίζει τὸν θάνατο. Δίνει ὠραία ὄψη στὸ πτώμα, τὸ μεταμφιέζει καὶ τὸ ψιμυθιώνει. Τὸ ἀρωματίζει μὲ τὴν οὐσία του, ὅπως λέγεται στὸν Αἰσχύλο. Τὸ φάρμακον ὑποδηλώνει ἐπίσης τὸ ἄρωμα. "Ἄρωμα δίχως οὐσία, ὅπως λέγαμε πιὸ πάνω φίλτρο δίχως ὑπόσταση. Μεταμορφώνει τὴν τάξη σὲ κόσμημα, τὸν κόσμο σὲ κοσμητικὸ. Ὁ θάνατος, τὸ προσωπεῖο, τὸ ψιμύθιο, εἶναι ἡ γιορτὴ ποῦ ἀνατρέπει τὴν τάξη τῆς πόλης, ἔτσι ὅπως θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει ρυθμιστεῖ ἀπὸ τὸν διαλεκτικὸ καὶ τὴν ἐπιστήμη τοῦ εἶναι. Ὁ Πλάτων, ὅπως θὰ δοῦμε, δὲν θὰ ἀργήσει νὰ ταυτίσει τὴ γραφὴ καὶ τὴ γιορτὴ. Καὶ τὸ παιχνίδι. Μιὰ ὀρισμένη γιορτὴ καὶ ἓνα ὀρισμένο παιχνίδι.

8. Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΦΑΡΜΑΚΟΥ :

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΣΚΗΝΗ

Νά λοιπόν πού έχουμε εισχωρήσει σέ ένα άλλο βάθος τοῦ πλατωνικοῦ ἀποθέματος.¹¹⁰ Αὐτή ἡ φαρμακεία, τὸ έχουμε ἤδη διαισθανθεῖ, εἶναι κι ἕνα θέατρο. Τὸ θεατρικὸ στοιχεῖο δὲν ἀφήνεται νά συνοψιστεῖ σέ ἕναν λόγο (*parole*) : ὑπάρχουν δυνάμεις, ὑπάρχει ἕνας χῶρος, ὑπάρχει ὁ νόμος, ὑπάρχει ἡ συγγένεια, τὸ ἀνθρώπινο καὶ τὸ θεῖο, τὸ παιχνίδι, ὁ θάνατος, ἡ γιορτή. Ὡς ἐκ τούτου τὸ βάθος πού ἀποκαλύπτεται σ' ἐμᾶς θά εἶναι κατ' ἀνάγκην μιὰ ἄλλη σκηνή, ἢ μᾶλλον μιὰ ἄλλη εἰκόνα στὸ ἔργο τῆς γραφῆς. Μετὰ τὴν παρουσίαση τοῦ *φαρμάκου* στὸν πατέρα, μετὰ τὸν ὑποβιβασμὸ τοῦ Θεῦθ, ὁ Σωκράτης ἀναλαμβάνει συνεπῶς τὸν λόγο (*parole*) γιὰ λογαριασμὸ του. Φαίνεται νά θέλει νά ὑποκαταστήσει στὴ θέση τοῦ μύθου τὸν λόγο, στὴ θέση τοῦ θεάτρου τὸν λόγο (*discours*), στὴ θέση τῆς εἰκονογράφησης τὴν ἀπόδειξη. Κι ὅμως, μέσα ἀπὸ τίς ἐξηγήσεις του, μιὰ ἄλλη σκηνή προβαίνει ἀργὰ στὸ φῶς, ὄχι τόσο ἄμεσα ὀρατὴ ὅσο ἡ προηγούμενη, ἀλλά, μ' ἕναν τρόπο βουβὸ καὶ λαυθάνοντα, τὸ ἴδιο τεταμένη, τὸ ἴδιο βίαιη ὅσο καὶ ἡ ἄλλη, καὶ μαζί της συνθέτει, μέσα στὸν φαρμακευτικὸ περίβολο, ἕνα σοφὰ ὀργανωμένο καὶ ζωντανὸ σύστημα σχημάτων, μεταθέσεων καὶ ἐπαναλήψεων.

Αὐτὴ ἡ σκηνή δὲν διαβάστηκε ποτὲ γι' αὐτὸ πού εἶναι πρὶν ἀπ' ὅλα, γι' αὐτὸ πού ἐνοικίζεται καὶ ἐκδηλώνεται συνάμα μέσα στὶς μεταφορὲς της : σὰν μιὰ οἰκογενειακὴ σκηνή. Γίνεται λόγος γιὰ ἕναν πατέρα κι ἕναν γιό, γιὰ ἕνα νόθο πού δὲν τὸ βοηθοῦν οὔτε τὰ δημόσια φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, γιὰ ἕναν γιὸ νόμιμο καὶ ἔνδοξο, γιὰ κληρονομιά, γιὰ σπέρμα καὶ γιὰ στειρότητα. Γιὰ τὴ μάνα δὲν λέγεται τίποτα ἀλλὰ κανεὶς δὲν πρόκειται νά μᾶς κάνει ἔνσταση. Κι ἂν κανεὶς ψάξει καλά, θά δεῖ ἴσως τὴν ἀβέβαιη μορφή της, σὰν σέ μαγικὴ εἰκόνα, σχεδιασμένη ἀνάποδα, μὲς στὰ φυλλώματα, στὸ

βάθος ἑνὸς κήπου, εἰς Ἀδώνιδος κήπους. Μὲς στοὺς κήπους τοῦ Ἄδωνη (276 b).

Μόλις πρὶν λίγο ὁ Σωκράτης συνέκρινε τὴ γένηνα (ἔκγονα) τῆς ζωγραφικῆς μὲ τὴ γένηνα τῆς γραφῆς. Γελοιοποίησε τὴν αὐτάρκη ἀνεπάρκειά τους, τὴ μονότονη καὶ τελετουργικὴ ταυτολογία τῶν ἀπαντήσεων ποὺ μᾶς δίνουν κάθε φορὰ ποὺ τοὺς ἀπευθύνουμε ἐρωτήσεις. Συνεχίζει :

Κάτι ἄλλο : ἅπαξ καὶ γραφεῖ, κάθε λόγος (*discours*) περιφέρεται δεξιά κι ἀριστερά, δίχως νὰ κάνει διάκριση πηγαίνει σ' ἐκείνους ποὺ ξέρουν ἀπ' αὐτὰ καί, μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, σ' ἐκείνους ποὺ δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ δουλειά τους, καὶ δὲν ξέρει σὲ ποιούς ὀφείλει πράγματι νὰ ἀπευθυνθεῖ καὶ σὲ ποιούς ὄχι. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὅταν τὸν κακομεταχειρίζονται καὶ ἀδίκως τὸν λοιδοροῦν, ἔχει πάντοτε ἀνάγκη ἀπὸ τὴ βοήθεια τοῦ πατέρα του· γιατί ὁ ἴδιος δὲν εἶναι ἱκανὸς οὔτε νὰ ἀμυνθεῖ οὔτε νὰ ὑπερασπιστεῖ τὸν ἑαυτό του. (275 e)

Ἡ ἀνθρωπομορφικὴ, βλέπε ἀνιμιστικὴ, μεταφορὰ ἐξηγεῖται δίχως ἀμφιβολία ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ γραπτὸ εἶναι ἓνας λόγος (*discours*) γραμμένος (λόγος γεγραμμένος). Ὅπως κάθε ζωντανὸ πλάσμα, ὁ λόγος προέρχεται ἀπὸ ἓναν πατέρα. Δὲν ὑπάρχει συνεπῶς γιὰ τὸν Πλάτωνα κάτι σὰν τὸ γραπτὸ. Ὑπάρχει ἓνας λόγος λίγο ὡς πολὺ ζωντανός, λίγο ὡς πολὺ πλησίον τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἡ γραφὴ δὲν εἶναι μιὰ ἀνεξάρτητὴ τάξη τῆς σημασίας, εἶναι ἓνας λόγος (*parole*) ἀποδυναμωμένος, καὶ ὄχι ἓνα πράγμα ἐντελῶς νεκρὸ : ἓνας νεκρο-ζώντανος, ἓνας νεκρὸς μὲ ἀναστολή, μιὰ ζωὴ ποὺ ἔχει ἀναβληθεῖ γιὰ ἀργότερα, ἓνα ὁμοίωμα πνοῆς· τὸ στοιχεῖο, τὸ φάντασμα, τὸ ὁμοίωμα (εἶδωλον, 276 a) τοῦ ζωντανοῦ λόγου (*discours*) δὲν εἶναι ἄψυχο, δὲν εἶναι ἀσήμαντο, ἀπλῶς σημαίνει λίγο καὶ πάντα τὸ ἴδιο. Αὐτὸ τὸ ἐλάχιστο σημαῖνον, αὐτὸς ὁ λόγος (*discours*) δίχως σπουδαῖο ἀντίκρισμα εἶναι σὰν ὅλα τὰ φαντάσματα : περιπλανώμενος.¹¹¹ Περιφέρεται (κυλινδεῖται) ἐδῶ κι ἐκεῖ σὰν κάποιον ποὺ δὲν ξέρει ποῦ νὰ πάει, ἔχοντας χάσει τὸν ἴσιο δρόμο, τὴ σωστὴ

κατεύθυνση, τὸν γνώμονα τῆς ὀρθότητος, τὸν κανόνα· μὰ καὶ σὰν κάποιον ποῦ ἔχασε τὰ δικαιώματά του, σὰν ἕναν ἐκτός-νόμου, ἕναν παραβάτη, ἕνα παλιόπαιδο, ἕναν ἀλήτη ἢ ἕναν τυχοδιώκτη. Γυρνώντας στοὺς δρόμους, οὔτε κὰν ξέρει ποιὸς εἶναι, ποιά εἶναι ἡ ταυτότητά του, ἂν ἔχει κάποια ταυτότητα, καὶ ἕνα ὄνομα, τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του. "Ὅταν τὸν ρωτοῦν σ' ὅλες τὶς γωνιῆς τοῦ δρόμου, ἐπαναλαμβάνει τὸ ἴδιο πράγμα, ἀλλὰ δὲν ξέρει πιά νὰ ἐπαναλάβει τὴν καταγωγή του, τὴν προέλευσή του. Τὸ νὰ μὴν ξέρει ἀπὸ ποῦ ἔρχεται καὶ ποῦ πηγαίνει, γιὰ ἕναν λόγο (*discours*) δίχως ἀντίκρισμα, σημαίνει ὅτι δὲν ξέρει νὰ μιλήσει, ὅτι βρίσκεται σὲ νηπιακὴ κατάσταση. Ἐπειδὴ εἶναι τὸ ἴδιο ξεριζωμένο, ἀνώνυμο, δίχως δεσμούς μὲ τὴ χώρα του καὶ τὴν ἀποστολή του, αὐτὸ τὸ σχεδὸν ἀσήμαντο σημαῖνον εἶναι στὴ διάθεση ὅλου τοῦ κόσμου^α, ἐξίσου στὴ διάθεση

α. Ὁ J.P. Vernant ἐπισημαίνει ἕναν παρόμοιο « ἐκδημοκρατισμὸ » τῆς καὶ διὰ τῆς γραφῆς στὴν Ἑλλάδα τῶν κλασικῶν χρόνων. « Στὴ σημασία ποῦ ἀποκτᾷ ἐκεῖνον τὸν καιρὸ ὁ λόγος (*parole*), ποῦ ἔγινε ἔκτοτε τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐργαλεῖο τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἀντιστοιχεῖ καὶ μίᾳ ἀλλαγῇ στὴν κοινωνικὴ σημασία τῆς γραφῆς. Στὰ βασιλεία τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἡ γραφὴ ἦταν ἡ εἰδικότητα καὶ τὸ προνόμιο τῶν γραφέων. Ἐπέτρεπε στὴ βασιλικὴ διοίκηση νὰ ἐλέγχει μέσα ἀπὸ τὴ λογιστικὴ, τὴν οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ Κράτους. Εἶχε στόχο νὰ συγκροτεῖ καὶ νὰ διατηρεῖ ἀρχεῖα ποῦ τὰ κρατοῦσαν λίγο ὡς πολὺ μυστικὰ μέσα στὸ παλάτι . . . » Στὴν Ἑλλάδα τῶν κλασικῶν χρόνων, « ἀντὶ νὰ εἶναι τὸ προνόμιο μιᾶς κλάσσης, τὸ μυστικὸ μιᾶς τάξεως γραφέων ποῦ ἐργάζονται στὸ παλάτι τοῦ βασιλιᾶ, ἡ γραφὴ γίνεται " ἕνα πράγμα κοινὸ " σὲ ὅλους τοὺς πολῖτες, ἕνα ἐργαλεῖο δημοσιότητας . . . Οἱ νόμοι ὀφείλουν νὰ εἶναι γραπτοί . . . Οἱ συνέπειες αὐτοῦ τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος τῆς γραφῆς θὰ εἶναι θεμελιώδεις γιὰ τὴν ἱστορία τῶν ἰδεῶν ». "Ὁπ.παρ., σελ. 151-152 (πρβλ. ἐπίσης σελ. 52, σελ. 78, καὶ *Les Origines de la pensée grecque*, σελ. 43-44). "Ἀρα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ὁ Πλάτων συνεχίζει νὰ σκέφτεται τὴ γραφὴ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ βασιλιᾶ, νὰ τὴν παρουσιάζει στὸ ἐσωτερικὸ τῶν παρωχημένων πλέον δομῶν τῆς βασιλείας; Δίχως ἀμφιβολία αὐτὸ συμβαίνει, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὰ μυθεύματα ποῦ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο διαμορφώνουν τὴ σκέψη του. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ Πλάτων πιστεύει στὴν ἀναγκαιότητα τῶν γραπτῶν νόμων· καὶ ἡ καχυποψία ἔναντι τῶν ἀπόκρυφων δυνάμεων τῆς γραφῆς θὰ εἶχε μᾶλλον στόχο μὴ μὴ « δημοκρατικὴ » πολιτικὴ τῆς γραφῆς. Πρέπει κανεὶς νὰ ξεμπελέξει ὅλα αὐτὰ τὰ νῆματα καὶ νὰ σεβαστεῖ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπίπεδα ἢ ὅλες αὐτὲς τὶς μετατοπίσεις.

τῶν ἀρμοδίων καὶ τῶν ἀναρμοδίων, ἐκείνων πού καταλαβαίνουν καὶ καταλαβαίνουν ἀπ' αὐτὰ (τοῖς ἐπαίουσιν) καὶ ἐκείνων πού αὐτὸ δὲν τοὺς ἀφορᾷ σὲ τίποτα· κι αὐτοί, μὴ γνωρίζοντας τίποτα, μπορεῖ νὰ τὸ ταλαιπωροῦν μὲ κάθε εἶδους ἀπρέπεια.

Στὴ διάθεση ὅλων καὶ καθενός, προσφερόμενη στὰ πεζοδρομια, ἡ γραφὴ δὲν εἶναι οὐσιαστικὰ δημοκρατικὴ; Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ συγκρίνει τὴ δίκη τῆς γραφῆς μὲ τὴ δίκη τῆς δημοκρατίας ἔτσι ὅπως διεξάγεται στὴν Πολιτεία. Στὴ δημοκρατικὴ κοινωνία δὲν ὑπάρχει καμιὰ φροντίδα γιὰ τὶς ἱκανότητες καὶ τὶς ἀρμοδιότητες, οἱ ὑπευθυνότητες ἀνατίθενται στὸν ὅποιονδήποτε. Τὰ δημόσια ἀξιώματα καὶ λειτουργήματα κληρώνονται (557 α). Τὸ ἴδιο διανέμεται ἐξίσου στὸ ἴσο καὶ τὸ ἀνισο (558 ς). "Ἐλλειψὴ μέτρου, ἀναρχία· ὁ δημοκρατικὸς ἄνθρωπος, δίχως καμιὰ φροντίδα γιὰ τὴν ἱεραρχία, « ἐγκαθιδρύει μεταξὺ τῶν ἡδονῶν ἓνα εἶδος ἰσότητος » καὶ παραδίδει τὴ διακυβέρνηση τῆς ψυχῆς του στὴν πρώτη τυχούσα, « σὰν νὰ ἀποφάσιζε γι' αὐτὸ ἡ τύχη, μέχρι νὰ κορεσθεῖ, ἔπειτα ἀφήνεται σὲ μιὰν ἄλλη, καί, δίχως νὰ ἀπορρίπτει καμιὰ, τὶς καλλιεργεῖ ὅλες ἐξίσου . . . "Ὅσο γιὰ τὴ λογικὴ (λόγον) καὶ τὴν ἀλήθεια (ἀλήθη), συνέχισα, τὶς ἀπώθει καὶ καθόλου δὲν τὶς ἀφήνει νὰ μποῦν μὲς στὸ φυλάκιο. "Ἄν κανεὶς τοῦ πεῖ ὅτι αὐτὲς οἱ ἡδονὲς προέρχονται ἀπὸ καλὲς καὶ ἀγαθὲς ἐπιθυμίες, καὶ οἱ ἄλλες ἀπὸ ἐπιθυμίες πονηρὲς, ὅτι πρέπει νὰ καλλιεργεῖ καὶ νὰ τιμᾷ τὶς πρῶτες, νὰ χαλιναγωγεῖ καὶ νὰ δαμάζει τὶς δεύτερες, σὲ ὅλα αὐτὰ ἀπαντᾷ μ' ἓνα περιφρονητικὸ νεῦμα, ὑποστηρίζει ὅτι ὅλες εἶναι ἴδιες καὶ ὅτι πρέπει νὰ τιμῶνται ἐξίσου ». (561 β-ς)

Αὐτὸς ὁ δημοκράτης πού περιπλανιέται σὰν μιὰ ἐπιθυμία ἢ σὰν ἓνα σημαῖνον πού ἔχει ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸν λόγο, αὐτὸ τὸ ἄτομο πού δὲν εἶναι κὰν κανονικὰ διεστραμμένο, πού εἶναι ἔτοιμο γιὰ ὅλα, πού προσφέρει τὶς ὑπηρεσίες του σὲ ὅλους, πού ἐπιδίδεται ἐξίσου σὲ ὅλες τὶς ἡδονὲς, σὲ ὅλες τὶς δραστηριότητες, ἐνδεχομένως ἀκόμα καὶ στὴν πολιτικὴ καὶ τὴ φιλοσοφία (« μερικὲς φορὲς θὰ

¹ Ἀλλὰ σὲ κάθε περίπτωση ἡ ἀνάπτυξη τῆς φωνητικῆς γραφῆς δὲν μπορεῖ νὰ διαχωριστεῖ ἀπὸ τὸ κίνημα τοῦ « ἐκδημοκρατισμοῦ ». ¹¹²

ἔλεγε κανείς ὅτι ἀσχολεῖται σοβαρὰ μὲ τὴ φιλοσοφία· συχνὰ πολιτεύεται, καί, πηδώντας στὸ βῆμα, λέει καὶ κάνει ὅ,τι τοῦ κατεβαίνει » (561 d), αὐτὸς ὁ τυχοδιώκτης, ὅπως ἐκεῖνος τοῦ Φαίδρου, προσποιεῖται στὴν τύχη τὰ πάντα καὶ στ' ἀλήθεια δὲν εἶναι τίποτα. Παραδομένος σὲ ὅλα τὰ ρεύματα, ἀνήκει στὴ μάζα, δὲν ἔχει οὔτε οὐσία, οὔτε ἀλήθεια, οὔτε πατρῶνυμο, οὔτε ἴδιαν (*propre*) σύσταση. Ἐξἄλλου, ὅπως ὁ δημοκρατικὸς ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἴδιον (*propre*) χαρακτῆρα, ἔτσι καὶ ἡ δημοκρατία δὲν εἶναι ἓνα πολίτευμα : « Νομίζω πὼς ἐδειξα ἐπίσης, συνέχισα, ὅτι συγκεντρώνει μέσα του κάθε λογῆς μορφὲς κι ἓνα σωρὸ χαρακτῆρες, καὶ ὅτι εἶναι ὁ ὠραῖος καὶ πολυχρῶμος (*ποικίλον*) ἄνθρωπος ποὺ μοιάζει μὲ τὸ δημοκρατικὸ Κράτος. Ἔτσι πολλοὶ ἄνθρωποι καὶ τῶν δύο φύλων ζηλεύουν αὐτὸ τὸ εἶδος ὑπαρξῆς ὅπου βρῖσκει κανεὶς ὅλα σχεδὸν τὰ πρότυπα διακυβέρνησης καὶ ἡθῶν » (561 e). Ἡ δημοκρατία εἶναι τὸ ὄργιο, ἡ ἀκολασία, ἡ λαϊκὴ ἀγορά, τὰ παλιατζίδικα, τὸ « παζάρι (*παντοπώλιον*) τῶν πολιτευμάτων ὅπου ὁ καθένας ἔρχεται καὶ διαλέγει τὸ πρότυπο ποὺ θέλει νὰ ἀναπαραγάγει » (557 d).

Εἶτε θεωρηθεῖ ὡς γραφικὴ ἢ πολιτικὴ, ἢ μᾶλλον —πράγμα ποὺ θὰ κάνει ὅλος ὁ γαλλικὸς 18ος αἰώνας, καὶ κυρίως ὁ Rousseau— ὡς πολιτικο-γραφικὴ, μιὰ τέτοια ὑποβάθμιση μπορεῖ πάντα νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ ἀφετηρία μιὰ κακὴ σχέση ἀνάμεσα στὸν πατέρα καὶ τὸν γιὸ (πρβλ. 559 a - 560 b). Οἱ ἐπιθυμίες, λέει ὁ Πλάτων, πρέπει νὰ ἀνατρέφονται ὅπως οἱ γιοί.

Ἡ γραφὴ εἶναι ὁ ἄθλιος γιός. Ὁ ἄθλιος. Ὁ τόνος τοῦ Σωκράτη εἶναι ἄλλοτε εἰσαγγελικὸς καὶ κατηγορικὸς, ὅταν καταγγέλλει ἓναν γιὸ παραβάτη καὶ ἐπαναστατημένο, ἄλλοτε συμπονετικὸς καὶ συγκαταβατικὸς, ὅταν οἰκτίρει ἓνα ἄπορο πλάσμα, ἓναν γιὸ ποὺ ὁ πατέρας του τὸν παράτησε. Ὅπως δὴποτε, εἶναι ἓνας γιὸς χαμένος. Τοῦ ὁποίου ἡ ἀδυναμία εἶναι ἐξίσου ἡ ἀδυναμία τοῦ ὄρφανου^α, ὅσο καὶ τοῦ, κάποτε ἄδικα, καταδιωκόμενου πατροκτόνου.

α. Τὸ ὄρφανὸ εἶναι πάντα, στὸ κείμενο τοῦ Πλάτωνα —καὶ ἄλλοῦ—, τὸ πρότυπο τοῦ καταδιωκόμενου. Ἀρχίσαμε αὐτὸ τὸ κείμενο ἐπισημαίνοντας μὲ ἐπιμονὴ τὴ συγγένεια τῆς γραφῆς καὶ τοῦ μύθου, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς κοινῆς

‘Ο Σωκράτης αφήνει τὴ συμπῶνια νὰ τὸν παρασύρει ἀρκετὰ μακριὰ : ἂν ὑπάρχουν ζωντανοὶ λόγοι (*discours*) καταδιωκόμενοι καὶ ἀπογυμνωμένοι ἀπὸ τὴ βοήθεια ἐνὸς λογογράφου (αὐτὴ ἦταν ἡ περιπτώση τοῦ σωκρατικοῦ λόγου [*parole*]), ὑπάρχουν ἐπίσης λόγοι (*discours*) μισοπεθαμένοι —γραπτὰ— καταδιωκόμενοι ἐπειδὴ τοὺς λείπει ὁ λόγος (*parole*) τοῦ πατέρα. Σ’ αὐτὴ τὴν περίπτωσι, μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐπιτεθεῖ στὴ γραφή, νὰ τῆς ἀπευθύνει ἄδικες μομφές (οὐκ ἐν δίκῃ λαιδορηθεῖς) πὺ μόνον ὁ πατέρας θὰ μπορούσε νὰ ἀναιρέσει —βοηθώντας κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸν γιό του— ἂν ἀκριβῶς ὁ γιός του δὲν τὸν εἶχε σκοτώσει.

Διότι ὁ θάνατος τοῦ πατέρα ἐγκαινιάζει τὴ βασιλεία τῆς βίας. Ἐπιλέγοντας τὴ βία —καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ γι’ αὐτὸ ἀκριβῶς πρόκειται— καὶ τὴ βία ἐναντίον τοῦ πατέρα, ὁ γιός —ἢ ἡ πατροκτόνος γραφή— δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἐκτεθεῖ ὁ ἴδιος. “Ὅλα αὐτὰ ἐγιναν μὲ σκοπὸ ὁ νεκρὸς πατέρας, πρῶτο θῦμα καὶ ὕστατος πόρος, νὰ μὴν εἶναι πιά ἐδῶ. Τὸ εἶναι-ἐδῶ (*être-là*) εἶναι πάντα τὸ εἶναι-ἐδῶ ἐνὸς πατρικοῦ λόγου (*parole*). Καὶ ὁ τόπος μιᾶς πατρίδας.¹¹³

τους ἀντίθεσης πρὸς τὸν λόγο. Ἡ ὀρφάνια εἶναι ἴσως ἓνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ αὐτῆς τῆς συγγένειας. Ὁ λόγος ἔχει ἓνα πατέρα· ὁ πατέρας τοῦ μύθου εἶναι σχεδὸν πάντα ἀδύνατον νὰ βρεθεῖ : ἀπὸ ἐδῶ προέρχεται καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς βοήθειας (βοήθεια) γιὰ τὴν ὁποία μιλάει ὁ Φαῖδρος ὅταν ἀναφέρεται στὴ γραφὴ ὡς ὀρφανό. Αὐτὴ ἡ ἀνάγκη ἐμφανίζεται καὶ ἄλλοῦ :

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : . . . Κι ἔτσι δὲν ἔμεινε τίποτα ἀπὸ τὸν μῦθο τοῦ Πρωταγόρα, καὶ συνάμα, ἀπὸ τὸν δικό σου, πὺ ταυτίζει ἐπιστήμη καὶ αἴσθησι.

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ : Ἔτσι φαίνεται.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Ἄλλὰ, φίλε μου, φαντάζομαι πὺς αὐτὸ δὲν θὰ συνέβαινε, ἂν τουλάχιστον ὁ πατέρας τοῦ πρώτου μύθου ζοῦσε, γιὰ αὐτὸς θὰ εἶχε ἀποκρούσει πολλὰ χτυπήματα· ἀλλὰ τώρα δὲν ἔχει μείνει πιά παρὰ ἓνα ὀρφανό, καὶ ἐμεῖς τὸ κυλάμε στὴ λάσπη. Πόσο μᾶλλον πὺ ἀκόμα καὶ οἱ κηδεμόνες πὺ τοῦ ἄφησε ὁ Πρωταγόρας ἀρνοῦνται νὰ τὸ βοηθήσουν (βοηθεῖν), μὲ πρῶτο τὸν Θεόδωρο. Πρέπει λοιπὸν ἐμεῖς νὰ ἀναλάβουμε τὸν κίνδυνο νὰ τὸ βοηθήσουμε (βοηθεῖν), ἂν θέλουμε νὰ εἴμαστε δίκαιοι.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ : . . . θὰ σοῦ χρωστᾶμε χάρη ἂν ἀναλάβεις νὰ τὸ βοηθήσεις (βοηθῆς).

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Καλὰ τὸ εἶπες Θεόδωρε. Ἐξέτασε λοιπὸν μὲ προσοχὴ τὴ βοήθειά μου (βοήθειαν), ὅπως ἀκριβῶς τὴν προσφέρω. (Θεαίτητος, 164 d - 165 a)

Ἡ γραφή, ὁ ἐκτός-νόμος, ὁ χαμένος γιός. Πρέπει ἐδῶ νὰ τὸ ὑπενθυμίσουμε, ὁ Πλάτων συνδέει πάντοτε τὸν λόγο (*parole*) καὶ τὸν νόμο (λόγος καὶ νόμος). Οἱ νόμοι μιλοῦν. Στὴν προσωποποιία τοῦ Κρίτωνα ἀπευθύνονται οἱ ἴδιοι στὸν Σωκράτη. Καὶ στὸ δέκατο βιβλίον τῆς Πολιτείας, μιλοῦν ἀκριβῶς στὸν πατέρα ποῦ ἔχασε τὸν γιό του, τὸν παρηγοροῦν καὶ τὸν προτρέπουν νὰ ἀντισταθεῖ :

Λέγαμε τότε, συνέχισα, ὅτι ἓνας μετρημένος ἄνθρωπος ποῦ θὰ τοῦ συνέβαινε κάποια κακοτυχία, ὅπως τὸ νὰ χάσει τὸν γιό του ἢ κάποιο ἄλλο ἀντικείμενο ποῦ τὸ ἀγαπάει πολύ, θὰ μπορούσε εὐκολότερα νὰ ὑποφέρει αὐτὴ τὴ λύπη παρὰ ὅποιος-δήποτε ἄλλος. [. . .] "Ἄρα ἐκεῖνο ποῦ τὸν προτρέπει νὰ ἀντισταθεῖ, δὲν εἶναι ἡ λογικὴ (*raison*) καὶ ὁ νόμος (λόγος καὶ νόμος), καὶ αὐτὸ ποῦ τὸν ὠθεῖ στὸ νὰ θλιβεται, δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ πόνος (αὐτὸ τὸ πάθος); [. . .] Ὁ νόμος λέει (Λέγει που ὁ νόμος) ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτα καλύτερο ἀπὸ τὸ νὰ διατηρεῖ κανεὶς ὅσο μπορεῖ περισσότερο τὴν ἡρεμία του ὅταν τὸν βρίσκουν συμφορές . . . (603 e - 604 a b)

Τί εἶναι ὁ πατέρας; ρωτούσαμε πιὸ πάνω. Ὁ πατέρας εἶναι. Ὁ πατέρας εἶναι (ὁ χαμένος γιός). Ἡ γραφή, ὁ χαμένος γιός, δὲν ἀποκρίνεται σ' αὐτὴ τὴν ἐρώτηση, γράφει (-εται) : (ὅτι) ὁ πατέρας δὲν εἶναι, δηλαδὴ δὲν εἶναι παρών. "Ὅταν δὲν εἶναι ἓνας λόγος (*parole*) ποῦ ἐκπίπτει ἀπὸ τὸν πατέρα, ἡ γραφή ἀναστέλλει τὴν ἐρώτηση τί εἶναι, ποῦ εἶναι πάντα, ταυτολογικά, ἡ ἐρώτηση « τί εἶναι ὁ πατέρας; » καὶ ἡ ἀπάντηση « ὁ πατέρας εἶναι αὐτὸ ποῦ εἶναι ». Τότε ἀκριβῶς παράγεται μιὰ προεξοχὴ¹¹⁴ ποῦ δὲν προσφέρεται στὴ σκέψη μέσα ἀπὸ τὴν τρέχουσα ἀντίθεση τοῦ πατέρα καὶ τοῦ γιοῦ, τοῦ λόγου (*parole*) καὶ τῆς γραφῆς.

Ἐφτασε ἡ στιγμή νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι στοὺς διαλόγους ὁ Σωκράτης παίξει τὸν ρόλο τοῦ πατέρα, ἀντιπροσωπεύει (ἀναπαριστᾷ) τὸν πατέρα. Ἡ τὸν μεγάλο ἀδελφό. Σ' ἓνα λεπτὸ θὰ δοῦμε τί συμβαίνει μὲ τὸν μεγάλο ἀδελφό. Καὶ ὁ Σωκράτης ὑπενθυμίζει στοὺς Ἀθηναίους, ὅπως ἓνας πατέρας στὰ παιδιὰ του, πῶς σκοτώ-

νοντάς τον, θά βλάψουν κυρίως τούς ἑαυτούς τους. "Ας τὸν ἀκούσουμε μέσα ἀπὸ τῆ φυλακῆ του. Ἡ πανουργία του εἶναι ἀπειρη, συνεπῶς ἀφελῆς ἢ ἀνύπαρκτη (Κρατῆστε με στὴ ζωῆ —ἀφοῦ εἶμαι ἤδη νεκρός— γιὰ σᾶς) :

Καὶ τώρα, Ἀθηναῖοι, μὴ με διακόψετε. [. . .] Σᾶς τὸ δηλώνω, ἂν με καταδικάσετε σὲ θάνατο, ὄντας αὐτὸς πού εἶμαι, δὲν θά βλάψετε ἐμένα περισσότερο, ἀλλὰ ἐσᾶς τούς ἴδιους. [. . .] Σκεφθεῖτε το : ἂν με θανατώσετε, δὲν θά βρεῖτε εὐκολα ἕναν ἄλλον ἄνθρωπο —τὸ λέω με κίνδυνο νὰ φανεῖ γελοῖο— ἕναν ἄνθρωπο προσηλωμένο σὲ σᾶς ἐπειδὴ τὸ θέλησαν οἱ θεοί, γιὰ νὰ σᾶς κεντρίζω ὅπως ἕνας οἴστρος θά κέντριζε ἕνα ἄλογο μεγάλο καὶ ἀπὸ καλῆ ράτσα, ἀλλὰ κάπως νωθρὸ ἐξαιτίας ἀκριβῶς τοῦ μεγέθους του, πού θά εἶχε ἀνάγκη νὰ τὸ ἐρεθίζουν. Φαίνεται πῶς ὁ θεὸς με ὄρισε στὴν πόλιν σας γιὰ νὰ ἐπιτελῶ αὐτὸ τὸ λειτουργημα, καὶ νὰ γιὰτὶ δὲν παύω νὰ σᾶς κεντρίζω, νὰ σᾶς παρακινῶ, νὰ συνετίζω τὸν καθένα σας, νὰ σᾶς πειράζω ὅπου κι ἂν βρισκεστε, ἀπὸ τὸ πρῶν ὡς τὸ βράδυ. Ὅχι, δικαστές, δὲν θά βρεῖτε εὐκολα κάποιον σὰν κι ἐμένα· καὶ συνεπῶς, ἂν με πιστεύετε, θά με φυλάξετε σὰν κάτι πολῦτιμο. Μόνον πού εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ χάσετε τὴν ὑπομονή σας, ὅπως οἱ κοιμισμένοι ὅταν κάποιος τούς ξυπνήσει, καὶ τότε, θυμωμένοι, νὰ ἀκούσετε τὸν Ἄνυτο κι ἀπερίσκεπτα νὰ με θανατώσετε. Ἐπειτα θά περάσετε τὴν ὑπόλοιπὴ ζωὴ σας κοιμώμενοι· ἐκτὸς κι ἂν ὁ θεός, ἐπειδὴ θά μεριμνᾷ γιὰ σᾶς, σᾶς στείλει κάποιον γιὰ νὰ με ἀναπληρώσει (ἐπιπέμψει). Ἐν πάσῃ περιπτώσει, μπορεῖτε νὰ πεισθεῖτε ὅτι εἶμαι πράγματι ἐγὼ ἐκεῖνος πού ἔχει δοθεῖ στὴν πόλιν ἀπὸ τῆ θεότητα : ἀναρωτηθεῖτε ἂν εἶναι ἀνθρωπίνως δυνατὸν νὰ παραμελεῖ κανεὶς, ὅπως ἐγώ, ὅλα τὰ προσωπικά του συμφέροντα, νὰ ἀνέχεται τίς συνέπειες ἐδῶ καὶ τόσα χρόνια· καὶ ὅλα αὐτὰ γιὰ νὰ ἀσχολεῖται ἀποκλειστικὰ μὲ σᾶς, παίζοντας γιὰ τὸν καθένα τὸν ρόλο τοῦ πατέρα ἢ τοῦ μεγαλύτερου ἀδελφοῦ (ὠσπερ πατέρα ἢ ἀδελφὸν πρεσβύτερον), πιέζοντάς τον νὰ

προσπαθήσει νὰ γίνει καλύτερος ('Απολογία, 30 c - 31 b).

Και αὐτὸ πού ὠθεῖ τὸν Σωκράτη στὸ νὰ ἀναπληρώνει τὸν πατέρα ἢ τὸν μεγάλο ἀδελφὸ συμπαραστεκόμενος στοὺς Ἀθηναίους—προβλέπει μάλιστα ὅτι σ' αὐτὸ τὸ ρόλο θὰ ἀναπληρωθεῖ και ὁ ἴδιος— εἶναι μιὰ ὀρισμένη φωνή. Ἡ ὁποία ἐξάλλου μᾶλλον ἀπαγορεύει παρὰ ὑπαγορεύει· και στὴν ὁποία ὑπακούει αὐθόρμητα, ὅπως τὸ καλὸ ἄλογο τοῦ Φαῖδρου, στὸ ὅποιο ἀρκοῦν οἱ ἐντολές τῆς φωνῆς, τοῦ λόγου :

Αὐτὸ ὀφείλεται —καθὼς μεῖ ἔχετε ἀκούσει πολλές φορές και σὲ διάφορα μέρη νὰ τὸ δηλώνω— σὲ μιὰ ὀρισμένη ἐκδήλωση κάποιου θεοῦ ἢ ἐνὸς δαίμονα, πού παράγεται μέσα μου, και τὴν ὁποία ὁ Μέλητος τὴν ἔκανε τὸ θέμα τῆς κατηγορίας του, με πρόθεση νὰ τὴ γελοιοποιήσει ([φωνή] ὁ δὴ και ἐν τῇ γραφῇ ἐπικωμωδῶν Μέλητος ἐγράψατο). Εἶναι κάτι πού ἄρχισε ἀπὸ τὴν παιδική μου ἡλικία, κάποια φωνή (φωνή) πού, ὅταν ἀκούγεται, πάντα με ἀποτρέπει ἀπὸ αὐτὸ πού ἐπρόκειτο νὰ κάνω, δίχως ποτὲ νὰ με προτρέπει νὰ κάνω κάτι. (31 c-d)

Ὡς φορέας αὐτοῦ τοῦ σημείου τοῦ θεοῦ (τὸ τοῦ θεοῦ σημείον, 40 b, c. τὸ δαιμόνιον σημείον, Πολιτεία, VI, 496 c), ὁ Σωκράτης, συνεπῶς, κρατάει τὴ φωνή ἀπὸ τὸν πατέρα, εἶναι τὸ φερέφωνο τοῦ πατέρα. Και ὁ Πλάτων γράφει με ἀφετηρία τὸν θάνατό του. "Ὀλη ἡ πλατωνικὴ γραφὴ συνεπῶς —και δὲν μιλοῦμε ἐδῶ γι' αὐτὸ πού θέλει νὰ πεῖ, γιὰ τὸ σημαϊνόμενο περιεχόμενό της : τὴν ἐπανόρθωση τοῦ πατέρα ἐν ἀνάγκῃ ἐναντίον τῆς γραφῆς πού ἔκρινε περὶ τοῦ θανάτου του— διαβάζεται με ἀφετηρία τὸν θάνατο τοῦ Σωκράτη, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς κατάστασης τῆς γραφῆς πού καταγγέλλεται στὸν Φαῖδρο. Ὁ ἐγκιβωτισμὸς τῶν σκηνῶν εἶναι ἀβυσσαλέος. Ἡ φαρμακεία εἶναι ἀπύθμενη. Τὸ φαρμακεῖο δὲν ἔχει θεμέλιο.¹¹⁵

Ἄλλὰ τί γίνεται με τὴν κατηγορουμένη; Μέχρι τώρα ἡ κατάσταση τῆς γραφῆς —τοῦ γραπτοῦ λόγου (discours)— δὲν ἦταν ἄλ-

λη, ἂν αὐτὸ λέγεται ἀκόμα, ἀπὸ τὴν κατάστασιν τοῦ ὄρφανου ἢ τοῦ ταλαίπωρου πατροκτόνου. Ἄν καὶ ἡ γραφὴ διαφθείρεται κατὰ τὴν ῥοὴν τῆς ἱστορίας τῆς διαρρηγνύοντας τοὺς δεσμοὺς μὲ τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν προέλευσίν της, μέχρι τῶρα τίποτα δὲν ἔδειχεν ὅτι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἢ καταγωγὴ της ἦταν ἤδη κακὴ. Τῶρα φαίνεται ὅτι ὁ γραπτὸς λόγος (*discours*), σύμφωνα μὲ τὸ « κύριο » (« *propre* ») νόημα τῆς λέξεως — λόγος ἐγγεγραμμένος σ' ἓναν αἰσθητὸ χῶρον — εἶναι δύσμορφος ἐκ γενετῆς. Δὲν εἶναι καλογεννημένος : ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἐντελῶς βιώσιμος, ὅπως εἶδαμε προηγουμένως, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπὸ καλῆ γέννα, ἀπὸ γέννα νόμιμη. Δὲν εἶναι γνήσιος. Δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἓνα πληθεῖος, εἶναι ἓνας νόθος. Ἡ φωνὴ τοῦ πατέρα του δὲν μπορεῖ νὰ τὸν δηλώσει, νὰ τὸν ἀναγνωρίσει. Εἶναι ἐκτός-νόμου. Μετὰ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ Φαίδρου, ὁ Σωκράτης συνεχίζει ὡς ἑξῆς :

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Τί λὲς λοιπόν; Μήπως πρέπει νὰ κοιτάξουμε γιὰ κάποιον ἄλλον λόγο (*discours*), ἀδελφὸ τοῦ προηγουμένου [τοῦ γραπτοῦ λόγου] καὶ νόμιμο (ἀδελφὸν γνήσιον); Νὰ δοῦμε μὲ ποιὸν τρόπο γίνεται καὶ πόσο ξεπερνᾷ τὸν ἄλλον στὴν ποιότητα καὶ τὴ δύναμιν τοῦ σφρίγγου του;

ΦΑΙΔΡΟΣ : Ποιὸς εἶναι ὁ λόγος (*discours*) γιὰ τὸν ὁποῖον μιλάς καὶ μὲ ποιὸν τρόπο ἔγινε κατὰ τὴ γνώμην σου;

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Εἶναι ἐκεῖνος πού, συνοδευόμενος ἀπὸ τὴ γνώσιν, γράφεται στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου πού μαθαίνει ("Ὅς μετ' ἐπιστήμης γράφεται ἐν τῇ τοῦ μανθάνοντος ψυχῇ), ἐκεῖνος πού εἶναι ἱκανὸς νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν ἑαυτό του (δυνατὸς μὲν ἀμῦναι ἑαυτῷ) καὶ πού, ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρᾶ, ἔξερει νὰ μιλᾷ ἀλλὰ καὶ νὰ σωπαίνει μπρὸς σ' ὁποῖον πρέπει.

ΦΑΙΔΡΟΣ : Θέλεις νὰ πεῖς ὁ λόγος (*discours*) ἐκείνου πού ξέρει (τοῦ εἰδότος λόγον), λόγος ζωντανὸς καὶ ἔμψυχος (ζῶντα καὶ ἔμψυχον) τοῦ ὁποίου θὰ μπορούσαμε δίκαια νὰ ποῦμε ὅτι ὁ γραπτὸς λόγος εἶναι ἓνα ὁμοίωμα (εἰδῶλον);

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Ἀκριβῶς! (276 a)

Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό της, αὐτὴ ἢ στιχομουθία δὲν ἔχει τίποτα τὸ πρωτότυπο· ὁ Ἀλκιδάμας^α ἔλεγε περίπου τὰ ἴδια πράγματα. Ἐντούτοις σημαδεύει ἓνα εἶδος ἀνατροπῆς μέσα στὴ λειτουργία τῆς ἐπιχειρηματολογίας. Παρουσιάζοντας τὴ γραφὴ σὰν ἓναν ἀδελφὸ ψεύτικο, ποὺ εἶναι ταυτοχρόνως ἓνας προδότης, ἓνας ἄπιστος καὶ ἓνα ὁμοίωμα, ὁ Σωκράτης ὑποχρεώνεται γιὰ πρώτη φορὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν ἀδελφὸ αὐτοῦ τοῦ ἀδελφοῦ, τὸν νόμιμο, σὰν ἓνα ἄλλο εἶδος γραφῆς : ὄχι μόνον σὰν ἓναν λόγο (*discours*) γνωστικὸ, ζωντανὸ καὶ ἔμφυχο, ἀλλὰ σὰν μιὰ ἐγγραφή τῆς ἀλήθειας στὴν ψυχὴ. Συνήθως ἔχει κανεὶς τὴν αἴσθησις ὅτι ἐδῶ βρίσκεται ἀναμφιβόλως ἐνώπιον μιᾶς « μεταφορᾶς ». Ὁ Πλάτων — γιὰτί ὄχι καὶ τί σημασία ἔχει; — ἴσως καὶ νὰ τὸ πιστεῦε τὴ στιγμὴ ποὺ ἔμπαινε σὲ κίνηση, καὶ μᾶλλον ἄρχιζε, ἢ ἱστορία μιᾶς « μεταφορᾶς » (ἐγγραφή, ἐντύπωση, σημάδι, κτλ., στὸ κερὶ τοῦ ἐγκέφαλου ἢ τῆς ψυχῆς), ποὺ ἢ φιλοσοφία, ὅσο ἄκριτος κι ἂν εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον τὴν πραγματεύεται, δὲν θὰ μπορεῖ πλέον νὰ κάνει δίχως αὐτήν. Ὅμως δὲν εἶναι λιγότερο ἀξιολογητέον τὸ γεγονός ὅτι, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ὁ ἐπονομαζόμενος ζωντανὸς λόγος (*parole vivante*) αἰφνιδίως περιγράφεται μὲ μιὰ « μεταφορὰ » δανεισμένη ἀπὸ τὴν τάξιν ἐκείνου ποὺ θέλει ἀκριβῶς νὰ ἀποκλείσει, ἀπὸ τὴν τάξιν τοῦ ὁμοιώματός του. Δάνειο ποὺ τὸ ἔχει καταστήσει ἀναγκαῖο αὐτὸ ποὺ συνδέει δομικὰ τὸ νοητὸ μὲ τὴν ἐπανάληψή του μὲς στὸ ἀντίγραφο, καὶ ἢ γλώσσα ποὺ περιγράφει τὴ διαλεκτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ μὴν τὸ ἐπικαλεσθεῖ.

Σύμφωνα μὲ ἓνα σχῆμα ποὺ θὰ κυριαρχήσει σὲ ὅλη τὴ δυτικὴ φιλοσοφία, μιὰ καλὴ γραφὴ (φυσικὴ, ζωντανή, γνωστικὴ, νοητή,

α. Πρβλ. M.J. Milne, *A Study in Alcidas and his Relation to Contemporary Sophistic*, 1924, P.M. Schuhl, *Platon et l'art de son temps*, σελ. 49.

Μιὰ ἄλλη ἀναφορὰ στοὺς νόμιμους γιούς γίνεται στὸ 278 a. Γιὰ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στοὺς νόθους καὶ γνήσιους γιούς (*νόθοι/γνήσιοι*), πρβλ. κυρίως τὴν *Πολιτεία* (496 a : τὰ « σοφίσματα » δὲν ἔχουν τίποτα τὸ « γνήσιο »), τὸν *Πολιτικὸν* (293 e : οἱ « μιμησεις » τῶν πολιτευμάτων δὲν εἶναι « γνήσιες »). Πρβλ. ἐπίσης *Γοργίας*, 513 b, *Νόμοι* 741 a κλπ.

έσωτερική, όμιλούσα) άντιτίθεται σέ μιá κακή γραφή (τεχνητή, έτοιμοθάνατη, άμαθή, αίσθητή, έξωτερική, άλαλη). Καί ή καλή δέν μπορεί νά προσδιοριστεί παρά μόνον μέσα άπό τή μεταφορά τής κακής. 'Η μεταφορικότητα είναι ή λογική τής μόλυνσης και ή μόλυνση τής λογικής. 'Η κακή γραφή είναι, για τήν καλή, σάν ένα πρότυπο γλωσσικού προσδιορισμού και ένα όμοίωμα ούσίας. Καί εάν τό δίκτυο τών άντιθέσεων μεταξύ κατηγορημάτων πού συνδέουν τή μία γραφή με τήν άλλη κρατάει μες στά δίχτυα του όλες τίς έννοιολογικές άντιθέσεις του « πλατωνισμού » — ό όποιος θεωρείται έδω ώς ή κυρίαρχη δομή τής ιστορίας τής μεταφυσικής— είναι δυνατόν νά λεχθεί ότι ή φιλοσοφία παίχτηκε μες στό παιχνίδι τών δύο γραφών. Ένω τό μόνο πού ήθελε ήταν νά διακρίνει μεταξύ λόγου (*parole*) και γραφής.

'Επιβεβαιώνεται στή συνέχεια ότι τό συμπέρασμα του Φαίδρου δέν είναι κυρίως μιá καταδίκη τής γραφής στό όνομα του παρόντος λόγου (*parole*), αλλά ή προτίμηση μιáς γραφής άπό μιάν άλλη, ενός γόνιμου ίχνους άπό ένα ίχνος στείρο, μιáς σποράς πού γεννάει, επειδή έναποτίθεται στό έντός, άπό μία σπορά πού ανάλώνεται άσκοπα στό έκτός : διατρέχοντας τόν κίνδυνο τής διασποράς.¹¹⁶ Αυτό έδω τουλάχιστον προϋποτίθεται άπό εκείνο. Πρίν αναζητήσουμε μέσα στή γενική δομή του πλατωνισμού τόν λόγο (*raison*) στόν όποιον όφείλεται, ως άκολουθήσουμε αύτην τήν κρίση.

'Η είσοδος επί σκηνής του φαρμάκου, ή εξέλιξη τών μαγικών δυνάμεων, ή σύγκριση με τή ζωγραφική, ή βία και ή πολιτικο-οικογενειακή διαστροφή, ό ύπαιγιμος στά ψιμίθια, τό προσωπείο, τά όμοιώματα, όλα αυτά δέν ήταν δυνατόν νά μήν εισαγάγουν στό παιχνίδι και στή γιορτή, πού πάντα συνοδεύονται άπό μιá επείγουσα ανάγκη ή ένα ξεσπασμα του σπέρματος.

Δέν πρόκειται νά απογοητευθοῦμε, άρκει βεβαίως νά δεχθοῦμε έναν όρισμένο ρυθμικό τονισμό του κειμένου και νά μη θεωρήσουμε ώς ρητορικές συμπτώσεις τούς όρους τής άναλογίας πού προτείνει ό Σωκράτης.

'Η άναλογία : ή σχέση τής γραφής-όμοιώματος με αυτό πού

ἀντιπροσωπεύει (ἀναπαριστάνει) —τὴν ἀληθῆ γραφή (τὴν ἀληθινὴν γραφήν, ποὺ εἶναι ἀληθινὴ ἐπειδὴ εἶναι ἀυθεντικὴ, ἀνταποκρίνεται στὴν ἀξία της, εἶναι σύμμορφη μετὰ τὴν οὐσία της, εἶναι γραφή τῆς ἀλήθειας στὴν ψυχὴ ἐκείνου ποὺ ἔχει τὴν ἐπιστήμη)—, αὐτὴ ἡ σχέση εἶναι ἀνάλογη μετὰ τὴν σχέση ἀνάμεσα στὶς ἰσχυρές, γόνιμες σπορὲς ποὺ γεννοῦν ἀναγκαῖα, διαρκῆ καὶ θρεπτικὰ προϊόντα (σπορὲς καρποφόρες) καὶ στὶς ἀδύναμες, ἐπιφανειακὲς σπορὲς, ποὺ ἐξαντλοῦνται γρήγορα καὶ φέρνουν στὴ ζωὴ ἐφήμερα προϊόντα (σπορὲς ἀνθοφόρες). Ἄπο τὴ μία πλευρὰ ὁ ὑπομονετικὸς καὶ φρόνιμος γεωργὸς (ὁ νοῦν ἔχων γεωργός), ἀπο τὴν ἄλλη ὁ βιαστικὸς καὶ φιλοπαίγμων κηπουρὸς πολυτελείας. Ἄπο τὴ μία πλευρὰ ἡ σοβαρότητα (σπουδή), ἀπο τὴν ἄλλη τὸ παιχνίδι (παιδιὰ) καὶ ἡ γιορτὴ (εορτή). Ἄπο τὴ μία πλευρὰ ἡ καλλιέργεια, ἡ γεωργία, ἡ γνώση, ἡ οἰκονομία, ἀπο τὴν ἄλλη ἡ τέχνη, ἡ ἀπόλαυση καὶ ἡ ἀνεπιφύλακτη δαπάνη.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : . . . Καὶ τώρα πές μου, ὁ ἐχέφρων γεωργός α, ἀν

α. Μιὰ ἀνάλογη ἀναφορὰ στὸν γεωργὸ βρίσκεται στὸν *Θεαίτητο* (166 α καὶ ἐπ.)· ἔχει συλληφθεῖ στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς παρόμοιας προβληματικῆς, στὴ μέση τῆς ἐκπληκτικῆς ἀπολογίας τοῦ Πρωταγόρα, τὸν ὁποῖον ὁ Σωκράτης βάζει εἰδικὰ νὰ λέει τίς τέσσερις (μὴ) ἀλήθειες του ποῦ, ἐδῶ, ἔχουν γιὰ μᾶς ἐξαιρετικὴ σημασία : εἶναι ἓνα σημεῖο ὅπου διασταυρῶνεται ὅλοι οἱ διάδρομοι αὐτοῦ τοῦ φαρμακείου.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Νομίζω πὼς θὰ χυμῆξει σὲ ὅλα ὅσα εἶπαμε προηγουμένως γιὰ νὰ τὸν ὑπερασπίσουμε, καὶ μετὰ μεγάλη περιφρόνηση θὰ μᾶς πεῖ : « Ἴδου λοιπὸν ὁ γενναῖος Σωκράτης! Ἐπειδὴ ἓνα παιδί φοβήθηκε ὅταν τὸ ρώτησε ἀν ὁ ἴδιος ἄνθρωπος μπορεῖ, συγχρόνως, νὰ θυμᾶται ἓνα πράγμα καὶ νὰ μὴν τὸ γνωρίζει· ἐπειδὴ ἓνα παιδί φοβήθηκε καὶ εἶπε ὄχι, γιὰτί δὲν μποροῦσε νὰ προβλέψει, γελοιοποίησε ἐμένα· ὁ Σωκράτης ἀνέπτυξε ἐπιχειρήματα γιὰ νὰ ἀποδείξει αὐτὸ τὸ πράγμα. [. . .] Γιατί, ἐγώ, δηλώνω πὼς ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅπως τὴν ἔγραψα (ὡς γέγραφα) : μέτρο εἶναι ὁ καθένας ἀπὸ μᾶς καὶ γι' αὐτὸ ποῦ εἶναι καὶ γι' αὐτὸ ποῦ δὲν εἶναι καθόλου. Ἐν-τούτοις ἄπειρη εἶναι ἡ διαφορά ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο (μύριον μέντοι διαφέρειν ἕτερον ἐτέρου αὐτῶ τούτῳ). [. . .] Αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν ὀρισμὸ (λόγον) μὴν προσπαθεῖς νὰ τὸν ἀκολουθήσεις λέξῃ πρὸς λέξῃ (τῶ ρήματι) μέσα ἀπὸ τὴν διατύπωσή του. Ἄλλὰ νὰ αὐτὸ ποῦ θὰ σὲ κάνει νὰ καταλάβεις, πὶδ καθαρὰ ἀκόμα, τί θέλω νὰ πῶ. Θυμήσου, γιὰ παράδειγμα, αὐ-

έχει σπορές που τις φροντίζει (*ὄν σπερμάτων κήδοιτο*) και θέλει να φέρουν καρπούς, θα πάει ποτέ στα σοβαρά (*σπουδή*) να τις σπείρει μες στο κλοκαίρι στους κήπους του "Αδωνη",

τό που λέγαμε προηγουμένως : ότι στον άρρωστο αυτά που τρώει φαίνονται και είναι πικρά, ενώ σε εκείνον που είναι υγιής φαίνονται και είναι τὸ αντίθετο. Ούτε χρειάζεται να κάνεις τὸν ἕναν ἀπὸ τοὺς δύο σοφότερο, οὐτε εἶναι δυνατόν· οὐτε εἶναι δυνατόν να κατηγορήσεις τὸν άρρωστο ὅτι εἶναι άμαθής ἐπειδὴ εἶναι αὐτὴ ἡ γνώμη του και να δηλώσεις ὅτι ὁ υγιής εἶναι σοφός ἐπειδὴ ἡ δικὴ του γνώμη εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ. Πρέπει να προβεῖς στὴν ἀντιστροφή (*μεταβλητέον*) τῶν καταστάσεων· γιατί ἡ μία ἀπὸ αὐτὲς τις διαθέσεις εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὴν ἄλλη. Τὸ ἴδιο και στὴν παιδεία, ἡ ἀντιστροφή πρέπει να γίνει ἀπὸ μία διάθεση σὲ μιὰ διάθεση καλύτερη· και ὁ μὲν γιατρός προκαλεῖ αὐτὴ τὴν ἀντιστροφή με ἱαματικά παρασκευάσματα (*φαρμάκους*), ὁ δὲ σοφιστὴς με λόγους (*discours*) (*λόγους*). [. . .] Καὶ ὅσο γιὰ τοὺς σοφούς, φίλε Σωκράτη, δὲν εἶμαι ἀπὸ αὐτοὺς που ψάχνουν να τοὺς βροῦν ἀνάμεσα στα βατράχια· ἀλλά, σὲ ὅ,τι ἔχει σχέση με τὸ σῶμα, τοὺς βρίσκω ἀνάμεσα στους γατρούς και, σὲ ὅ,τι ἔχει σχέση με τὰ φυτά, ἀνάμεσα στους γεωργούς. [. . .] "Εἶσι ὑπάρχουν ἄνθρωποι πιὸ σοφοί (*σοφώτεροι*) ἀπὸ ἄλλους, δίχως κανεὶς να ἔχει γνώμες ψευδεῖς . . . »

α. « Κατὰ τις γιορτές τοῦ "Αδωνη, σημειώνει ὁ Robin, καλλιεργοῦσαν ἐκτὸς ἐποχῆς, σ' ἕνα κοχύλι, σ' ἕνα καλάθι, σ' ἕνα βάζο, φυτὰ που ξεραίνονταν γρήγορα : προσφορὲς που συμβόλιζαν τὸ πρόωρο τέλος τοῦ ἀγαπημένου τῆς Ἀφροδίτης ». Τὸν "Αδωνη που γεννήθηκε ἀπὸ ἕνα δέντρο — μεταμόρφωση τῆς Μύρρας— τὸν ἐρωτεύθηκε και τὸν κυνήγησε ἡ Ἀφροδίτη και ἔπειτα ὁ "Αρρης, ὁ ὁποῖος γεμάτος ζῆλια και μεταμορφωμένος σὲ κάπρο τὸν σκότωσε τραυματίζοντάς τον στὸν μηρό. Στὴν ἀγκαλιὰ τῆς Ἀφροδίτης που ἔφτασε πολὺ ἀργά, ἔγινε ἀνεμῶνη, ἕνα ἐφῆμερο λουλουδί τῆς ἀνοιξῆς. Ἀνεμῶνη, δηλαδὴ πνοή.¹¹⁷

Ἡ ἀντίθεση γεωργός/κηπουρός (*καρποί/ἄνθη, διαρκές/ἐφῆμερο, ὑπομονή/βιασύνη, σοβαρότητα/παιχνίδι, κλπ.*) συσχετίζεται με τὸ θέμα τοῦ διπλοῦ δώρου στους *Νόμους* : « Σχετικὰ με τὰ φρούτα τοῦ φθινοπώρου, πρέπει να παίρνει ὁ καθένας ἕνα μερίδιο με τὸν ἀκόλουθο τρόπο. Ἡ ἴδια ἡ θεότητα μᾶς χάρισε ἕνα διπλὸ δῶρο, τὸ ἕνα εἶναι τὸ παιχνίδι τοῦ Διονύσου (*παιδιὰν Διονυσιάδα*) και δὲν διατρεῖται, τὸ ἄλλο ἔχει προορισμὸ ἀπὸ τὴ φύση να διατρηθεῖ και να ἀποτελέσει ἀπόθεμα. "Ας ὀρίσουμε λοιπόν, γιὰ τὰ φρούτα τοῦ φθινοπώρου, τὸν ἀκόλουθο νόμο : "Οποῖος γευθεῖ ἀπὸ τὰ φρούτα τῶν ἀγρῶν, σταφύλια ἢ σύκα, πρὶν ἔρθει με τὴν ἀνατολὴ τοῦ Ἀρκτούρου ἢ ὥρα τοῦ τρύγου . . . θα ὀφείλει να πληρώσει στὸν Διόνυσο πενήντα ἱερὲς δραχμὲς, κλπ. » (VIII, 844 d-e).

Στὸν προβληματικὸ χῶρο που συναθροίζει, ἀντιπαραθέτοντάς τες, τὴ

για να έχει την ευχαρίστηση να δει αυτά τα κηπάκια να γίνονται όμορφα μέσα σε όκτώ μέρες; "Η μήπως θα το έκανε για να διασκεδάσει (παιδιάς)", και επειδή είναι γιορτή (έορτης), αν υποθέσουμε ότι πράγματι θα έκανε κάτι τέτοιο; 'Αλλά αν έχει σπορές που τον ενδιαφέρουν σοβαρά, θα εκμεταλλευθεί την τέχνη της γεωργίας για να τις σπείρει στο κατάλληλο χωράφι, και αναμφίβολα θα είναι ευχαριστημένος αν, σε όκτώ μήνες, όλα όσα έσπειρε φθάσουν στο σκοπό τους. [. . .] Και για τον άνθρωπο που κατέχει τις έπιστημες του δικαίου και του καλού και του αγαθού, θα υποστηρίξουμε ότι έχει λιγότερη έξυπνάδα από τον γεωργό, σε ό,τι έχει σχέση με τις δικές του σπορές; [. . .] Βλέπεις, λοιπόν, ότι δεν πρόκειται στα σοβαρά (σπουδή) να πάει να γράψει στο νερό (έν ύδατι γράφει, παροιμία που έχει την ίδια σημασία με την παροιμία « γράφω στην άμμο ») αυτά τα πράγματα με μελάνι, χρησιμοποιώντας ένα καλάμι για να σπείρει με λόγους (*discours*) (μέλανι σπείρων δια καλάμου μετά λόγων), που όχι μόνον είναι αδύναμοι να βοηθήσουν (βοηθείν)

γραφη και τη γεωργία, θα μπορούσε εύκολα να δειχθεί ότι τα παράδοξα του άναπληρώματος ως φαρμάκου και ως γραφής, ως χαρακτηριστικής και ως νοθείας, κλπ. είναι τα ίδια με τα παράδοξα του ένοφθαλμισμού/έμβολιασμού/μεταμόσχευσης (*greffe*), της πράξης του ένοφθαλμιζέιν/έμβολιάζειν/μεταμοσχεύειν ([*greffer*] που θέλει να πει « χαράζω » [*graver*]), του ένοφθαλμιστή/έμβολιαστή (*greffeur*), του γραφέα (*greffier*) (με όλες τις σημασίες αυτής της λέξης), του ένοφθαλμιστηρίου/της έγκεντρίδος (*greffoir*) και του οφθαλμού/έμβολίου/μοσχεύματος (*greffon*). Θα μπορούσε επίσης να δειχθεί ότι όλες οι διαστάσεις (βιολογικές, ψυχικές, ήθικες) οι πλέον σύγχρονες του προβλήματος της μεταμόσχευσης, ακόμα και όταν άφορούν τα μέρη που θεωρούνται ήγεμονικά και άπολύτως « ίδια » αυτού που πιστεύουμε ότι είναι το άτομο (ή νόηση ή το κεφάλι, το συναίσθημα ή η καρδιά, ή έπιθυμία ή τα νεφρά) συλλαμβάνονται και περιορίζονται στο έσωτερικό της γραφικής του άναπληρώματος.¹¹⁸

α. Καί ο Άλκιδάμας επίσης είχε όρισει τη γραφή ως παιχνίδι (παιδιά). Πρβλ. Paul Friedlander, *Platon: Seinwahrheit und Lebenswirklichkeit*, 1ο μέρος, κεφ. V, και A. Diès, *οπ.παρ.*, σελ. 427.

τὸν ἑαυτὸ τους μὲ τὸν λόγο (*parole*), ἀλλὰ εἶναι καὶ ἀνίκανοι νὰ διδάξουν μὲ τὸν προσήκοντα τρόπο τὴν ἀλήθεια. (276 a-c)

Τὸ σπέρμα, τὸ νερό, τὸ μελάνι, ἡ μπογιά, ἡ ἀρωματισμένη βαφή : τὸ *φάρμακον* διεισδύει πάντα ὅπως τὸ ὑγρὸ, πίνεται, ἀπορροφᾶται, εἰσχωρεῖ στὸ ἐσωτερικόν, τὸ ὁποῖο στὴν ἀρχὴ τὸ σημαδεύει μὲ τὴν τραχύτητα τοῦ τύπου, κατακλύζοντάς το σὲ λίγο καὶ πλημμυρίζοντάς το μὲ τὸ ἴαμά του, μὲ τὸ ρόφημά του, μὲ τὸ ποτό του, μὲ τὸ φίλτρο του, μὲ τὸ δηλητήριό του.

Μὲς στὸ ὑγρὸ, τὰ ἀντίθετα περνοῦν εὐκολότερα τὸ ἓνα στὸ ἄλλο. Τὸ ὑγρὸ εἶναι τὸ στοιχεῖο τοῦ *φαρμάκου*. Καὶ τὸ νερό, ἡ καθαρότητα καὶ ἡ ἀγνότητα τοῦ ὑγροῦ, ἀφήνει πολὺ εὐκόλα καὶ πολὺ ἐπικίνδυνα τὸ *φάρμακον*, μὲ τὸ ὁποῖο ἀμέσως ἀναμειγνύεται καὶ συντίθεται, νὰ διεισδύσει μέσα του καὶ ἔπειτα νὰ τὸ διαφθείρει. Ἐκτὸ ἐδῶ προέρχεται, μεταξύ τῶν νόμων πού ὀφείλουν νὰ διέπουν τὴν ἀγροτικὴ κοινωνία, ἐκεῖνος πού προστατεύει αὐστηρὰ τὸ νερό. Καὶ κατ' ἀρχὰς ἐναντίον τοῦ *φαρμάκου* :

Τὸ νερό, ἀπὸ ὅλα τὰ ἐπιτήδεια τῆς κηπουρικῆς, εἶναι ἀσφαλῶς τὸ πιὸ θρεπτικόν, ἀλλὰ εἶναι εὐκόλο νὰ διαφθαρεῖ : γιὰ οὔτε ἡ γῆ, οὔτε ὁ ἥλιος, οὔτε οἱ ἄνεμοι, πού τρέφουν τὰ φυτὰ, δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ καταστραφοῦν ἐξαιτίας κάποιων παρασκευασμάτων (*φαρμακεύσεων*), ἢ ἐξαιτίας κλοπῆς ἢ ἐκτροπῆς, ἀλλὰ τὸ νερό, ἀπὸ τὴ φύση του, εἶναι ἐκτεθειμένο σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ἀτοπήματα : γι' αὐτὸ χρειάζεται ἓνας νόμος νὰ τὸ προστατεύει. Καὶ ἰδοὺ τί θὰ ὀρίζει αὐτὸς ὁ νόμος : "Ἄν κάποιος καταστρέψει ἐκ προθέσεως τὸ νερό τοῦ ἄλλου εἴτε εἶναι πηγαῖο εἴτε σὲ στέρνα, εἴτε μὲ διάφορα παρασκευάσματα (*φαρμακεῖαις*), ἢ σκάβοντας αὐλάκια καὶ ἐκτρέποντάς το ἢ κλέβοντάς το, τότε αὐτὸς πού ὑπέστη τὴ βλάβη θὰ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὸν παραπέμψει στὸ δικαστήριον τῶν ἀστυνόμων δηλώνοντας γραπτῶς τὸ ποσὸν τῆς ζημιᾶς. "Ὅποιος ἀποδειχθεῖ ἔνοχος γιὰ βλάβες πού προκλήθηκαν ἐξαιτίας παρασκευασμάτων (*φαρμακεῖαις*), θὰ ὀφείλει ὄχι μόνον νὰ πληρῶ-

σει τὸ πρόστιμο, ἀλλὰ ἐπιπλέον θὰ ἔχει τὴν ὑποχρέωση νὰ καθαρῖσει τὶς πηγές ἢ τὴ στέρνα καὶ νὰ συμμορφωθεῖ μὲ τοὺς κανόνες ποὺ θὰ διατυπώσουν ρητὰ οἱ ἐρμηνευτὲς τοῦ νόμου, ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις καὶ τὰ πρόσωπα, γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ γίνεῖ ἡ κάθαρση. (Νόμοι, VIII, 845 d-c)

Συνεπῶς ἡ γραφή καὶ ὁ λόγος (*parole*) εἶναι τώρα δύο εἶδη ἔχνους, δύο ἀξίες τοῦ ἔχνου. Ἡ μία, ἡ γραφή, εἶναι ἓνα ἔχνος χαμένο, σπορὰ μὴ βιώσιμη, ὅτι ἀπὸ τὸ σπέρμα ἀναλώνεται δίχως ἐπιφύλαξη, δίχως ἀπόθεμα, δύναμη ποὺ ξεστράτισε ἔξω ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς ζωῆς, ἀνίκανη νὰ γεννήσῃ, νὰ ἀναιρεθεῖ (*se relever*) καὶ νὰ ἀναγεννηθεῖ ἀφ' ἑαυτῆς. Ἀντίθετα, ὁ ζωντανὸς λόγος (*parole*) κάνει τὸ κεφάλαιο νὰ καρποφορήσῃ, δὲν παρεκκλίνει τὴ δύναμη τοῦ σπέρματος πρὸς μιὰν ἀπόλαυση δίχως πατρότητα. Κατὰ τὴ σπορὰ του, συμμορφώνεται μὲ τὸν νόμο.¹¹⁹ Μέσα του παραμένει τὸ σημάδι τῆς ἐνότητος τοῦ λόγου καὶ τοῦ νόμου. Ποιοῦ νόμου; Ὁ Ἀθηναῖος τὸν διατυπώνει ὡς ἐξῆς :

... αὐτὸ ἀκριβῶς ἐνοοῦσα μιλώντας γιὰ τὴ μέθοδο ποὺ ἔχω γιὰ νὰ ἐπιβάλω αὐτὸν τὸν νόμο, ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖ νὰ ὑπακούουμε στὴ φύση κατὰ τὴ συνουσία ποὺ προορισμὸς τῆς εἶναι ἡ παιδογονία· νὰ μὴν ἀγγίζουμε τὸ ἀνδρικό φύλο· νὰ μὴ θανατώνουμε ἐκ προθέσεως τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων· νὰ μὴ ρίχνουμε τὸ σπέρμα στοὺς βράχους καὶ στὶς πέτρες ἐκεῖ ὅπου δὲν θὰ ριζώσει ποτὲ ἔτσι ὥστε νὰ ἀναπαραγάγῃ τὴν ἴδια του τὴ φύση· τέλος νὰ ἀπέχουμε, στὸ γυναικεῖο χωράφι, ἀπὸ κάθε ὄργωμα ποὺ ἠθελημένα ἀρνεῖται τὴ γονιμοποίηση. Ἄν αὐτὸς ὁ νόμος ἀποκτήσῃ δύναμη καὶ διάρκεια, ὅση δύναμη ἔχει σήμερα ὁ νόμος ποὺ ἀπαγορεύει νὰ σμίγουν γονεῖς καὶ παιδιὰ, καὶ ἂν ἐπικρατήσῃ, ὅπως ὀφείλει, καὶ στὶς ἄλλες συνουσίες, θὰ φέρῃ μύρια ἀγαθὰ. Ἡ συμμόρφωσή του μὲ τὴ φύση εἶναι, πράγματι, τὸ πρῶτο προσόν του· ἔπειτα ἀποτρέπει τοὺς ἄνδρες ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐρωτικὴ λύσσα καὶ μαρτία, ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς μοιχεῖες, ὅλες τὶς ὑπερβολὲς στὸ φα-

γῆτό καί τὸ ποτό, καί τοὺς ὠθεῖ νὰ ἀγαποῦν τὶς δικές τους γυναῖκες· τέλος θὰ προκύψουν καί πολλὰ ἄλλα καλά, ἀπὸ τὴ στιγμή πού θὰ ἔχουμε ἐπιβάλει τὴν κυριαρχία αὐτοῦ τοῦ νόμου. Ἴσως ὅμως νὰ σταθεῖ μπροστά μας ἕνας ἄνδρας δυνατός καί νέος, γεμάτος σπέρμα πολὺ (πολλοῦ σπέρματος μεστός), ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ θὰ ἔχει ἀκούσει ὅτι δημοσιεύθηκε αὐτός ὁ νόμος, θὰ λούσει μὲ βρισιές ἐμᾶς πού εἴμαστε οἱ δημιουργοὶ αὐτῶν τῶν ἀνόητων καί ἀνεφάρμοστων διαταγμάτων, καί θὰ χαλάσει τὸν κόσμον μὲ τὶς φωνές του . . . (Νόμοι, VIII, 838 e - 839 b)

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ προσαγάγει ὡς μάρτυρες τὴ γραφὴ καί τὴν παιδραστία ἑνὸς νέου ἄνδρα πού φέρει τὸ ὄνομα Πλάτων. Καί τὴν ἀμφίσημη σχέση του μὲ τὸ πατρικὸ ἀναπλήρωμα : γιὰ νὰ ἐπανορθώσει τὴν ἀπώλεια ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ πατέρα, παρέβη τὸν νόμον. Ἐπανελάβε τὸν θάνατον τοῦ πατέρα. Τὰ δύο αὐτὰ ἐγχειρήματα ἀντιφάσκουν μεταξύ τους ἢ ἀλληλοακυρώνονται. Εἴτε πρόκειται γιὰ τὸ σπέρμα εἴτε γιὰ τὴ γραφὴ, ἡ παράβαση τοῦ νόμου ὑπόκειται εὐθύς ἐξαρχῆς σ' ἕνα νόμον τῆς παράβασης. Καί αὐτὴ ἡ παράβαση δὲν εἶναι νοητὴ στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς κλασικῆς λογικῆς ἀλλὰ μόνον στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς γραφικῆς τοῦ ἀναπληρώματος ἢ τοῦ *φαρμάκου*. Αὐτοῦ τοῦ *φαρμάκου* πού μπορεῖ νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ ἴδιον καλὰ τὸ σπέρμα τῆς ζωῆς καί τὸ σπέρμα τοῦ θανάτου, τὸν τοκετὸ καί τὴν ἔκτρωση. Αὐτὸ ὁ Σωκράτης τὸ ἤξερε καλὰ :

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Οἱ μαμὲς ξέρουν ἐπίσης, ἔτσι δὲν εἶναι, μὲ τὰ παρασκευάσματα (*φαρμάκια*) καί τὶς ἐπωδές τους νὰ προκαλοῦν τοὺς πόνους ἢ νὰ τοὺς κατευνάζουν κατὰ βούληση, νὰ φέρνουν σὲ πέρας τοὺς δύσκολους τοκετούς καί, ἂν πιστεύουν ὅτι πρέπει νὰ ἀποβληθεῖ ὁ καρπὸς πού ἀκόμα δὲν εἶναι ὄριμος, νὰ προκαλοῦν τὴν ἀμβλωση. (Θεαίτητος, 149 c-d)

Ἡ σκηνὴ περιπλέκεται : καταδικάζοντας τὴ γραφὴ ὡς χαμέ-

νο γιό ή πατροκτόνο, ό Πλάτων συμπεριφέρεται σάν ένας γιός που γράφει αυτή την καταδίκη, έπανορθώνοντας και έπιβεβαιώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τον θάνατο του Σωκράτη. "Όμως σ' αυτή τη σκηνή, όπου έχουμε ήδη σημαδέψει την τουλάχιστον φαινομενική άπουσία της μάνας, ό Σωκράτης δέν είναι πραγματικά ό πατέρας, αλλά μόνον ό αναπληρωτής του πατέρα. Αυτός ό μαιευτήρας, ό γιός μιās μαμής, αυτός ό μεσίτης, ό προξενέτης δέν είναι ούτε πατέρας, παρότι παίρνει τη θέση του πατέρα, ούτε γιός, παρότι είναι επίσης ό σύντροφος ή ό αδελφός του γιού και ύπακούει στην πατρική φωνή του θεού. 'Ο Σωκράτης είναι ή αναπληρωματική σχέση του πατέρα προς τον γιό. Και όταν λέμε ότι ό Πλάτων γράφει με άφετηρία τον θάνατο του πατέρα, δέν έννοούμε μόνον τό τάδε γεγονός που έχει τον τίτλο « ό θάνατος του Σωκράτη » και στο όποιο λέγεται ότι ό Πλάτων δέν ήταν παρών (Φαίδων 59 b : « ό Πλάτων, νομίζω, ήταν άρρωστος »), αλλά πριν άπ' όλα τη στειρότητα του έγκαταλειμμένου στον έαυτό του σωκρατικού σπέρματος.¹²⁰ 'Ο Σωκράτης ξέρει ότι δέν θα είναι ποτέ ούτε γιός ούτε πατέρας ούτε μάνα. 'Η τέχνη της προξενήτριας θα όφειλε νά είναι άκριβώς ή ίδια με την τέχνη της μαμής (« στην ίδια τέχνη άνήκει ή φροντίδα και ή συγκομιδή των καρπών της γής και ή γνώση του σε ποιά γή ποιό φυτό και ποιά σπορά πρέπει νά φυτεύει » (Θεαίτητος 149 e), άν ή πορνεία και ή παράβαση του νόμου δέν τις είχαν χωρίσει. "Αν ή τέχνη του Σωκράτη παραμένει άνώτερη από την τέχνη της προξενήτριας-μαμής, αυτό δίχως άμφιβολία όφείλεται στο γεγονός ότι έχει καθήκον νά διακρίνει ανάμεσα στον φαινομενικό ή ψεύτικο καρπό (είδωλον και ψεύδος) και τον ζωντανό και γνήσιο καρπό (γόνιμόν τε και άληθές): αλλά κατ' ούσιαν ό Σωκράτης έχει την ίδια μοίρα με τις μαμές : τη στειρότητα. « Πράγματι έχω την ίδια άνικανότητα που έχουν και οι μαμές . . . νά ξεγεννάω τους άλλους είναι ό καταναγκασμός που μου επέβαλε ό θεός, νά γεννώ είναι μια δύναμη από την όποία με έχει άποκλείσει ». Κι άς θυμηθοΰμε την άμφισημία του σωκρατικού φαρμάκου, άγχογενοϋς και ήρεμιστικού : « όμως αυτούς τους πόνους, ή τέχνη μου έχει τη δύναμη νά τους προκαλεί και νά τους κατευνάζει ». (Θεαίτητος, 150 a - 151 a)

Τὸ σπέρμα ὀφείλει συνεπῶς νὰ ὑποτάσσεται στὸν λόγο. Καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ ἀσκεῖ βία ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του, ἐφόσον ἡ φυσικὴ τάση τοῦ σπέρματος εἶναι ἀντίθετη μὲ τὸν νόμο τοῦ λόγου : « Εἶναι αὐτὸ τὸ μεδούλι πού στοὺς προηγούμενους λόγους μας (*discours*) τὸ ὀνομάσαμε σπέρμα. Εἶναι ἔμφυχο καὶ ἀναπνέει. Τὸ ἀνοιγμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀναπνέει τοῦ δίνει τὴ ζωτικὴ ἐπιθυμία νὰ βγεῖ ἔξω. Καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ μεδούλι δημιούργησε τὸν ἔρωτα τῆς γενετήσιας πράξης. Ἀπὸ ἐδῶ προέρχεται τὸ γεγονός ὅτι στοὺς ἄνδρες ὅ,τι ἔχει σχέση μὲ τὴ φύση τῶν γεννητικῶν ὀργάνων εἶναι ἀπειθαρχο καὶ αὐταρχικό, ὅπως ἓνα ζωντανὸ πλάσμα ἀνυπάκουο στὴ λογικὴ (τοῦ λόγου), καὶ ἐπιχειρεῖ, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση μανιασμένων ἐπιθυμιῶν, νὰ κυριαρχήσῃ τὰ πάντα » (*Τίμαιος*, 91 b).

Αὐτὸ τὸ σημεῖο πρέπει νὰ προσεχθεῖ : τὴ στιγμή πού ὁ Πλάτων φαίνεται νὰ ἐκθειάζει τὴ γραφὴ κάνοντας τὸν ζωντανὸ λόγο (*parole*) ἓνα εἶδος ψυχικῆς γραφῆς, διατηρεῖ αὐτὸ τὸ ἐγχειρήμα στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς προβληματικῆς τῆς ἀλήθειας. Ἡ γραφὴ ἐν τῇ ψυχῇ δὲν εἶναι μιὰ γραφὴ πού χαράζει καὶ διανοίγει, ἀλλὰ μιὰ γραφὴ ἀποκλειστικὰ διδακτικὴ, μεταβιβαστικὴ, ἀποδεικτικὴ, στὴν καλύτερη περίπτωσι ἀποκαλυπτικὴ, μιὰ γραφὴ ἀληθείας. Ἡ τάξι τῆς εἶναι ἡ τάξι τῆς διδακτικῆς ἢ τῆς μαιευτικῆς, σὲ κάθε περίπτωσι τῆς προφορικῆς ὁμιλίας (*élocution*). Τῆς διαλεκτικῆς. Αὐτὴ ἡ γραφὴ ὀφείλει νὰ εἶναι ἰκανὴ νὰ στηρίξῃ τὸν ἑαυτὸν τῆς σ' ἓνα ζωντανὸ διάλογο καὶ κυρίως νὰ διδάσκει κατὰ τὸν προσήκοντα τρόπο τὸ ἀληθές, ἔτσι ὅπως ἔχει ἤδη συσταθεῖ.¹²¹

Αὐτὴ ἡ αὐθεντία τῆς ἀλήθειας, τῆς διαλεκτικῆς, τῆς σοβαρότητας, τῆς παρουσίας, δὲν πρόκειται νὰ διαψευσθεῖ στὸ τέρμα αὐτοῦ τοῦ θαυμαστοῦ ἐγχειρήματος, ὅταν ὁ Πλάτων, ἀφοῦ θὰ ἔχει κατὰ κάποιον τρόπο ἐπανοικειοποιηθεῖ τὴ γραφὴ, ὠθεῖ τὴν εἰρωνεία —καὶ τὴ σοβαρότητα— μέχρι τὴν ἀποκατάστασι μιᾶς ὀρισμένης μορφῆς παιγνιδιοῦ. Συγκρινόμενη μὲ ἄλλα παιγνίδια, ἡ γραφὴ ὑπομνημάτων παιδιᾶς χάριν, ἡ γραφὴ δευτέρας διαλογῆς, εἶναι προτιμότερη, πρέπει « νὰ ἔχει τὸ προβάδισμα ». Νὰ ἔχει τὸ προβάδισμα σὲ σύγκρισσι μὲ τὰ ἄλλα ἀδέλφια τῆς, γιατί στὴν οἰκογένεια

υπάρχουν ακόμα χειρότερα. Έτσι ὁ διαλεκτικός θὰ βρεῖ κάποτε διασκεδαστικὸ τὸ νὰ γράφει, τὸ νὰ συσσωρεύσει μνημεῖα, ὑπομνήματα. Ἀλλὰ θὰ τὸ κάνει θέτοντας τὰ γραπτὰ στὴν ὑπηρεσία τῆς διαλεκτικῆς καὶ μὲ σκοπὸ νὰ ἀφήσει ἓνα Ἴχνος (ἴχνος) γιὰ ὅποιον θέλει νὰ ἀκολουθήσει τὰ βήματά του στὸν δρόμο τῆς ἀλήθειας. Τώρα πλέον, τὸ ὄριο δὲν περνάει κυρίως μεταξὺ τῆς παρουσίας καὶ τοῦ Ἴχνους, ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ διαλεκτικοῦ Ἴχνους καὶ τοῦ μὴ διαλεκτικοῦ Ἴχνους, μεταξὺ τοῦ παιχνιδιοῦ μὲ τὴν « καλὴ » σημασία καὶ τοῦ παιχνιδιοῦ μὲ τὴν « κακὴ » σημασία τῆς λέξης.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Ἀντίθετα, αὐτοὺς τοὺς κήπους μὲ χαρακτῆρες τῆς γραφῆς, ὅπως φαίνεται, θὰ τοὺς σπείρει καὶ θὰ τοὺς γράφει γιὰ νὰ διασκεδάσει (παιδιᾶς χάριν)· ἀλλὰ ὅταν τοῦ συμβεῖ νὰ γράφει, εἶναι ἓνας θησαυρὸς ἀπὸ ἀναμνηστικά κείμενα (ὑπομνήματα) ποὺ συγκροτεῖται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, καὶ γιὰ τὸν ἴδιον, ὅταν φθάσουν τὰ γηρατεῖα, ἢ ἡλικία τῆς λήθης, καὶ γιὰ ὅποιον ἀκολουθεῖ τὸ ἴδιο μονοπάτι (ταῦτὸν ἴχνος). Καὶ θὰ χαίρεται βλέποντας αὐτὰ τὰ τρυφερὰ φυτὰ νὰ μεγαλώνουν· ὅταν οἱ ἄλλοι χρησιμοποιοῦν ἄλλα εἶδη διασκέδασης, χορταίνοντας μὲ οἴνοποσιες καὶ μὲ ὅλες τὶς ἄλλες ἀπολαύσεις ποὺ εἶναι ἀδελφές μὲ αὐτές, ἐκεῖνος, εἶναι πολὺ πιθανό, θὰ προτιμᾷ αὐτές γιὰ τὶς ὁποῖες σοῦ μιλῶ καὶ οἱ ὁποῖες εἶναι ἢ διασκέδαση τῆς ὑπαρξῆς του!

ΦΑΙΔΡΟΣ : Τί μεγαλεῖο, Σωκράτη, σὲ σύγκριση μὲ τὴ φαυλότητα τῶν ἄλλων, στὴ διασκέδαση γιὰ τὴν ὁποία μιλάς, σ' ἐκείνην τοῦ ἀνθρώπου ποὺ εἶναι ἱκανὸς νὰ διασκεδάξει μὲ τὴ φιλολογικὴ σύνθεση (ἐν λόγοις), συλλαμβάνοντας ὠραίους λόγους (discours) περὶ Δικαιοσύνης, ὅπως καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων ποὺ ἀνέφερες!

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Ἔτσι εἶναι πράγματι, ἀγαπημένε μου Φαῖδρε. Ἀλλὰ ὑπάρχει πολὺ περισσότερη ὁμορφιά, πιστεύω, σ' ἓναν ὀρισμένο τρόπο νὰ ἀσχολεῖται κανεὶς σοβαρὰ (σπουδῆ) μὲ τὴν ἐπιδιώξη αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ : αὐτὸ συμβαίνει ὅταν χρησιμοποιώντας κανεὶς τὴ διαλεκτικὴ καὶ ἀφοῦ ἀναλάβει μιὰ

ψυχή που είναι κατάλληλη, φυτέψει εκεί και σπείρει λόγους (*discours*) που τους συνοδεύει ή γνώση (*φυτεύη τε και σπείρη μετ' επιστήμης λόγους*). λόγους (*discours*) οι όποιοι είναι σε θέση να δώσουν βοήθεια (*βοηθεῖν*) και στους éαυτούς τους και σ' αυτόν που τους éσπειρε, και οι όποιοι, αντί να είναι στεῖροι, éχουν μέσα τους ένα σπέρμα από τὸ όποιο, σε άλλους χαρακτῆρες (*έν άλλους ἦθεσι*), θά φυτρώσουν άλλοι λόγοι (*discours*). είναι σε θέση να παρέχουν πάντα, δίχως ποτέ να φθαρεί, τὸ ἴδιο αποτέλεσμα και να γεννήσουν σ' éκεινον που τὸ κατέχει τὸν ὑψηλότερο βαθμὸ εὐδαιμονίας που είναι δυνατόν να έχει ένας άνθρωπος! (276 d - 277 a)

9. ΤΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ: ΑΠΟ ΤΟ ΦΑΡΜΑΚΟ ΣΤΟ
ΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΥΦΛΩΣΗ ΣΤΟ
ΑΝΑΠΛΗΡΩΜΑ

« Καὶ τῆ τῆς σπουδῆς ἀδελφῆ παιδιᾶ »
(*Ἐπιστολή VI 323 d*)

« Λόγος δὲ γε ἦν ἡ τῆς σῆς διαφορότητος ἐρμηνεία »
(*Θεαίτητος 209 a*)

Δημιουργήθηκε ἡ πεποιθήση ὅτι ὁ Πλάτων ἀπλῶς καταδίκασε τὸ παιχνίδι. Καὶ ὡς ἐκ τούτου (*du même coup*) τὴν τέχνη τῆς μίμησης που δὲν εἶναι παρὰ ἓνα εἶδος παιχνιδιοῦ.^α Ὅμως ὅταν πρόκειται γιὰ τὸ παιχνίδι και γιὰ τὸ « ἀντίθετό » του, ἡ « λογική » εἶναι κατ' ἀνάγκη παραπλανητική. Τὸ παιχνίδι και τὴν τέχνη, ὁ Πλάτων τὰ χάνει διασώζοντάς τα, και ὁ λόγος του ὑποτάσσεται τότε σ' αὐτὸν τὸν ἀνήκουστο καταναγκασμὸ που πλέον δὲν μπορεῖ καν να ἀποκα-

α. Πρβλ. *Πολιτεία*, 602 b και ἐπ., *Πολιτικός*, 288 c-d, *Σοφιστής*, 234 b-c, *Νόμοι II*, 667 e - 668 a, *Ἐπινομίς*, 975 d κλπ.

λεϊται « λογική ». Ὁ Πλάτων μιλάει πράγματι γιὰ τὸ παιχνίδι. Τοῦ ἐκφωνεῖ τὸ ἐγκώμιο. Ἀλλὰ τὸ ἐγκώμιο τοῦ παιχνιδιοῦ « μετὴν καλύπτερη σημασία τῆς λέξης », ἂν αὐτὸ λέγεται δίχως τὸ παιχνίδι νὰ ἀκυρώνεται κάτω ἀπὸ τὴν καθησυχαστικὴ μωρολογία μιᾶς τέτοιας ἐπιφυλακτικῆς διατύπωσης. Ἡ καλύτερη ἐκδοχὴ τοῦ παιχνιδιοῦ εἶναι τὸ παιχνίδι ποῦ ἐπιτηρεῖται καὶ περιέχεται μέσα στὰ προστατευτικὰ κιγκλιδώματα τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς. Εἶναι τὸ παιχνίδι ποῦ περιλαμβάνεται στὴν ἀθῶα καὶ ἀνώδυνη κατηγορία τοῦ τερπνοῦ. Τοῦ διασκεδαστικοῦ : ὅσο διαστρεβλωτικὴ κι ἂν εἶναι ἡ τρέχουσα μετάφραση τῆς λέξης παιδιὰ μετὰ τὴ λέξη διασκέδαση (*divertissement*), δίχως ἀμφιβολία δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ ἐμπεδώνει τὴν πλατωνικὴ καταπίεση τοῦ παιχνιδιοῦ.

Ἡ ἀντίθεση σπουδῆ/παιδιὰ δὲν θὰ εἶναι ποτὲ ἀπλῶς συμμετρικὴ. Εἴτε τὸ παιχνίδι δὲν εἶναι τίποτα (εἶναι ἡ μόνη τύχη του), δὲν μπορεῖ νὰ δώσει λαβὴ σὲ καμμία δραστηριότητα, σὲ κανέναν λόγος (*discours*) ἄξιο τοῦ ὀνόματός του, δηλαδὴ φορτισμένου μετὰ ἀλήθεια ἢ τουλάχιστον μετὰ νόημα. Καὶ τότε εἶναι ἄλογο ἢ ἄτοπο. Εἴτε τὸ παιχνίδι ἀρχίζει νὰ εἶναι κάτι καὶ ἡ ἴδια ἡ παρουσία του δίνει λαβὴ σὲ κάποια δήμευση τῶν πόρων του διὰ τῆς διαλεκτικῆς. Ἀποκτᾷ νόημα καὶ ἐργάζεται γιὰ λογαριασμὸ τῆς σοβαρότητας, τῆς ἀλήθειας, τῆς ὀντολογίας. Μόνον οἱ λόγοι περὶ ὄντων μποροῦν νὰ ληφθοῦν σοβαρὰ ὑπόψη. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποῦ προβαίνει στὸ εἶναι καὶ τὴ γλώσσα, τὸ παιχνίδι σβήνεται ὡς παιχνίδι (*s'efface comme tel*). Ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ γραφὴ ὀφείλει νὰ σβήνεται ὡς γραφὴ (*s'effacer comme telle*) ἐνώπιον τῆς ἀλήθειας, κλπ. Αὐτὸ γίνεται ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ὡς αὐτὸ ποῦ εἶναι (*comme tel*) τῆς γραφῆς καὶ τοῦ παιχνιδιοῦ. Μὴ ἔχοντας οὐσία, εἰσάγοντας τὴ διαφορὰ ὡς προϋπόθεση τῆς παρουσίας τῆς οὐσίας, ἀνοίγοντας τὴ δυνατότητα τοῦ διπλοῦ, τοῦ ἀντιγράφου, τῆς μίμησης, τοῦ ὁμοιώματος, τὸ παιχνίδι καὶ ἡ γραφὴ προχωροῦν ἀδιάκοπα ἐξαφανιζόμενα. Δὲν μποροῦν, μετὰ μιὰ κλασικὴ καταφατικὴ ἀπόφανση, νὰ εἶναι τὰ ὑποκείμενα μιᾶς καταφατικῆς δίχως νὰ εἶναι συνάμα τὰ ὑποκείμενα μιᾶς ἀρνητικῆς ἀπόφανσης.¹²²

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὁ Πλάτων παίζει παίρνοντας τὸ παι-

χνίδι στα σοβαρά. Είναι αυτό που αποκαλούσαμε πιδό πάνω ή ώραία παρτίδα που προσφέρει στον εαυτόν του. "Όχι μόνον τὰ γραπτά του όρίζονται ως παιχνίδια^α, αλλά κατά τή γνώμη του τὰ ανθρώπινα έν γένει δέν πρέπει νά παίρνονται στα σοβαρά. Τό περίφημο κείμενο τών *Νόμων* είναι γνωστό. Παρ' όλα αυτά ως τό ξαναδιαβάσουμε με σκοπό νά παρακολουθήσουμε τή θεολογική ανάληψη του παιχνιδιού μέσ στα παιχνίδια, τήν προοδευτική έξουδετέρωση τής *ιδιαιτερότητας* του παιχνιδιού :

Βεβαίως τὰ ανθρώπινα πράγματα δέν αξίζει νά τὰ παίρνει κανείς πολύ στα σοβαρά (*μεγάλης μέν σπουδής οὐκ αξία*)· έντούτοις είμαστε άναγκασμένοι νά τὰ παίρνομε στα σοβαρά και αύτή είναι ή άτυχία μας. Άλλά, άφού είμαστε έδω που είμαστε, τό νά προσανατολίσουμε με τόν προσήκοντα τρόπο αύτόν τόν άναπόφευκτο ζήλο πρός κάποιον άντικείμενο, θά είναι ίσως ένα καθήκον στα μέτρα μας (*ήμϊν σύμμετρον*). [. . .] Θέλω νά πω ότι πρέπει νά άσχοληθοϋμε σοβαρά με ό,τι είναι σοβαρό, όχι με ό,τι δέν είναι· ότι άπό τή φύση του ό θεός αξίζει όλον τόν μακάριο ζήλο μας (*μακαρίου σπουδής*), αλλά ότι ό άνθρωπος, όπως είπαμε προηγούμενως^β, έχει

α. Πρβλ. *Παρμενίδης*, 137 b, *Πολιτικός*, 268 d, *Τίμαιος*, 59 c-d. Γύρω άπό τό πλαίσιο και τό ιστορικό υπόβαθρο αύτής τής προβληματικής του παιχνιδιού, πρβλ. κυρίως P.M. Schuhl, *Platon et l'Art de son temps*, σελ. 61-63.

β. Πρβλ. *Νόμοι* I, 644 d-e : « Άς παρουσιάσουμε καθένα άπό τὰ ζωντανά όντα που είμαστε σαν μία μαριονέτα (*παίγνιον*) φτιαγμένη άπό τούς θεούς· ήταν ένα παιχνίδι έν μέρους τους, ήταν για κάποιον σοβαρό σκοπό (ως *σπουδή*), αυτό δέν μπορούμε νά τό ξέρουμε, αυτό που ξέρουμε, είναι ότι τὰ πάθη που είναι μέσα μας σαν τένοντες ή σαν κλωστής μās τραβούν και, όπως είναι αντίθετα, μās παρασύρουν τό καθένα πρός αντίθετη κατεύθυνση, πρός πράξεις αντίθετες, στή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στήν άρετή και τήν κακία. Πρέπει, δηλώνει ή λογική (*λόγος*), ό καθένας άπό μās νά ύπακούει διαρκώς σέ μία και μόνη άπό αυτές τίς έλξεις και νά μήν τήν άφήνει σέ καμία περίπτωση, άντιστεκόμενος στήν έλξη τών άλλων νεύρων· αύτή είναι ή χρυσή άγωγή, ή ίερή άγωγή του λόγου (*raison*) (τήν του λογισμού άγωγήν χρυσήν και ίεράν)

φτιαχτεί για να είναι ένα παιχνίδι (παίγνιον) στα χέρια του Θεού, και όντως αυτό είναι ό,τι καλύτερο διαθέτει. Να λοιπόν ποιός είναι ο ρόλος στον όποϊον πρέπει να συμμορφωθεί, καθ' όλη τη διάρκεια του βίου του, κάθε άνδρας και κάθε γυναίκα, παίζοντας τα καλύτερα παιχνίδια που υπάρχουν, αλλά με έντελώς διαφορετικές σκέψεις από αυτές που έχουν σήμερα. [. . .] Σήμερα, έχουν γενικώς την έντύπωση ότι τα σοβαρά πράγματα πρέπει να γίνονται για χάρη των παιχνιδιών : έτσι νομίζουν ότι τα πράγματα του πολέμου, που είναι σοβαρά, πρέπει να τα χειρίζονται καλά για χάρη τής ειρήνης. "Όμως ο πόλεμος, αληθινά, ποτέ δεν κατόρθωσε να μάς προσφέρει ούτε την πραγματικότητα ούτε την υπόσχεση ενός αυθεντικού παιχνιδιού ή μιās παιδείας άξιας του όνόματός της, πράγματα άκριβώς τα όποϊα δηλώνουμε ότι, κατά τή γνώμη μας, είναι τα πιο σοβαρά άπ' όλα. "Έτσι πρέπει να ζήσουμε με ειρήνη, και όσο καλύτερα μπορούμε, τó μεγαλύτερο μέρος του βίου. Ποιός είναι λοιπόν ο σωστός δρόμος; Να ζοῦμε παίζοντας, και παίζοντας κάποια παιχνίδια όπως οι θυσίες, τὰ άσματα, οι χοροί, που θα μάς κάνουν ικανούς και να κερδίσουμε τήν εύνοια τών θεών και να άπωθήσουμε τις επιθέσεις τών έχθρών μας και να τούς νικήσουμε στη μάχη . . . (803 b-e)

Τό παιχνίδι πάντα χάνεται αναζητώντας τή σωτηρία του στα παιχνίδια. Παρακολούθησαμε άλλοῦ, στήν « έποχή του Rousseau »^α, αυτή τήν έξαφάνιση του παιχνιδιού μες στα παιχνίδια. Αυτό ή (μη)-λογική του παιχνιδιού και τής γραφής μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε αυτό που πάντα προκαλούσε μεγάλη άμηχανία^β :

που τήν ονομάζουν κοινόν νόμο τής πόλης και που, ενώ οι άλλες είναι σιδερένιες, σκληρές και όμοιες με κάθε είδους πρότυπα, εκείνη είναι εύλύγιστη γιατί είναι άπό χρυσό . . . κλπ. » Να κρατούμε έφεξής με τó ένα χέρι αυτό τó χαλινάρι που έπονομάζεται χρυσό ή χρυσολογία.

α. *De la Grammatologie*, σελ. 445 και έπ.

β. Οι βασικές άναφορές έχουν συγκεντρωθεί στó *La Théorie platonicienne de l'amour* του Robin, σελ. 54-59.

γιατί, ἐνώ ὑποτάσσει ἢ καταδικάζει τὴ γραφὴ καὶ τὸ παιχνίδι, ὁ Πλάτων ἔγραψε τόσο πολὺ, παρουσιάζοντας, μὲ ἀφειρητρία τὸν θάνατο τοῦ Σωκράτη, τὰ γραπτὰ του σὰν παιχνίδια, καὶ κατηγορώντας τὸ γραπτὸ μὲς στὸ γραπτὸ, καταθέτοντας ἐναντίον του αὐτὴ τὴ μήνυση (γραφῆ) ποὺ μέχρι σήμερα δὲν ἔπαψε ποτὲ νὰ ἀντηγεῖ.¹²³

Ποιὸς νόμος διέπει αὐτὴ τὴν « ἀντίφαση », αὐτὴ τὴν ἀντίθεση πρὸς ἑαυτὸν τοῦ λεγομένου κατὰ τῆς γραφῆς, τοῦ λεγομένου ποὺ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ γράφεται λέγεται κατὰ τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του, ποὺ γράφει τὴν ταυτότητά του πρὸς ἑαυτὸν σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὸ τὸ βᾶθος πεδίου καὶ ἀνασύρει τὴν ιδιότητά του ἀπὸ αὐτὸ τὸ βᾶθος πεδίου ποὺ συνιστᾷ ἡ γραφῆ;¹²⁴ Αὐτὴ ἡ « ἀντίφαση », ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ σχέση πρὸς ἑαυτὸν τοῦ λεγομένου καθόσον ἀντιτίθεται πρὸς τὴ γραφῆ, καθόσον καταδιώκει τὸν ἑαυτὸ του ἀκολουθώντας αὐτὸ ποὺ εἶναι κυριολεκτικὰ ἡ σαγήνη του, αὐτὴ ἡ ἀντίφαση δὲν εἶναι ἓνα τυχαῖο ἐνδεχόμενο. Γιὰ νὰ συμφωνήσουμε, θὰ ἦταν ἤδη ἀρκετὸ τὸ νὰ ἐπισημάνουμε πὼς αὐτὸ ποὺ φαίνεται νὰ ἐγκαινιάζεται στὴ δυτικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση μὲ τὸν Πλάτωνα, δὲν θὰ παραλείψει νὰ ἐμφανιστεῖ σὲ ἐπανεκδοσὴ τουλάχιστον στὸν Rousseau καὶ ἔπειτα στὸν Saussure. Σ' αὐτὲς τὶς τρεῖς περιπτώσεις, σ' αὐτὲς τὶς τρεῖς « ἐποχὲς » τῆς ἐπανάληψης τοῦ πλατωνισμοῦ ποὺ μᾶς δίνουν τὴ δυνατότητα νὰ ἀκολουθήσουμε ἓνα νέο νῆμα καὶ νὰ ἀναγνωρίσουμε ἄλλους κόμπους στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἢ τῆς ἐπιστήμης, ὁ ἀποκλεισμὸς καὶ ἡ ὑποβάθμιση τῆς γραφῆς ὀφείλουν κάπου νὰ συντεθοῦν, ἀκόμα καὶ στὴν ἴδια τὴ διακλήρυσή τους, μὲ

1. μιὰ γενικὴ γραφὴ καὶ μέσα σ' αὐτὴ μὲ

2. μιὰ « ἀντίφαση » : τὴ γραπτὴ πρόταση τοῦ λογοκεντρισμοῦ, τὴν ταυτόχρονη κατάφαση τοῦ εἶναι-ἐκτὸς τοῦ ἐκτὸς καὶ τὴν ὀλέθρια παρείσφρησή του μὲς στὸ ἐντός·

3. τὴν οἰκοδόμησι ἐνός « λογοτεχνικοῦ » ἔργου. Πρὶν ἀπὸ τὰ *Anagrammes* τοῦ Saussure, ὑπῆρχαν αὐτὰ τοῦ Rousseau· καὶ τὸ ἔργο τοῦ Πλάτωνα, πέρα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ λογοκεντρικὸ « περιεχόμενό » του, τὸ ὁποῖο σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι δὲν εἶναι πλέον παρὰ μιὰ ἐγγεγραμμένη « λειτουργία » του, μπορεῖ νὰ διαβαστεῖ μέσα ἀπὸ τὴν ἀναγραμματικὴ ὕφου του.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἡ « γλωσσολογία » πού ἐπεξεργάστηκαν ὁ Πλάτων, ὁ Rousseau καὶ ὁ Saussure ὀφείλει ταυτοχρόνως νὰ θέσει τὴ γραφὴ ἐκτὸς καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ νὰ δανειστεῖ ἀπὸ τὴ γραφὴ, γιὰ πολὺ οὐσιαστικούς λόγους, ὅλους τοὺς ἀποδεικτικούς καὶ θεωρητικούς πόρους τῆς. Σχετικὰ μὲ τοὺς καταγόμενους ἀπὸ τὴ Γενεὴν, αὐτὸ ἐπιχειρήσαμε νὰ τὸ ἀποδείξουμε ἄλλου. Ἡ περίπτωσις εἶναι τουλάχιστον τὸ ἴδιο σαφὴς καὶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν Πλάτωνα.¹²⁵

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Πλάτων ἐξηγεῖται συχνὰ μὲ τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου. Ἐξηγεῖται μὲ τὰ γράμματα θέλει νὰ πεῖ ὅτι φαίνεται νὰ τὰ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴ διαλεκτικὴν, ὄχι γιὰ νὰ « ἐξηγηθεῖ μὲ » τὴ γραφὴ τὴν ὁποία χρησιμοποιεῖ. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσις ἡ πρόθεσις του εἶναι φαινομενικὰ διδασκτικὴ καὶ ἀναλογικὴ.¹²⁶ Ὅμως ὑπακούει πάντα σὲ μιὰ σταθερὴ ἀναγκαιότητα, ἡ ὁποία οὐδέποτε θεματικοποιεῖται ὡς ἀναγκαιότητα : αὐτὸ γίνεται πάντα γιὰ νὰ φέροι στὸ φαίνεσθαι τὸν νόμο τῆς διαφορᾶς, τὴ μὴ ἀναγωγιμότητα τῆς δομῆς καὶ τῆς σχέσεως, τῆς ἀναλογικότητος, τῆς ἀναλογίας.

Εἶχαμε σημειώσει πιὸ πάνω ὅτι ὁ τύπος μπορεῖ νὰ προσδιορίζει ἐξίσου εὐστοχα τὸν χαρακτήρα τῆς γραφῆς καὶ τὸ εἰδαιτικὸ πρότυπο. Στὴν *Πολιτεία*, πρὶν ἀκόμα χρησιμοποιεῖσθαι τὴ λέξις τύπος μὲ τὴ σημασίαν τῆς μορφῆς-πρότυπο (εἶδος), ὁ Πλάτων εἶχε χρειαστεῖ νὰ ἀνατρέξῃ, πάντα γιὰ σκοποὺς φαινομενικὰ παιδαγωγικούς, στὸ παράδειγμα τοῦ γράμματος ὡς προτύπου πού πρέπει κανεὶς νὰ γνωρίσῃ πρὶν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰ ἀντίγραφα, τίς εἰκόνας πού ἀντανακλῶνται στὸ νερὸ ἢ στὸν καθρέφτη :

Ὅταν μαθαίναμε νὰ διαβάζουμε, δὲν θεωρούσαμε ὅτι εἴμαστε ἀρκετὰ δυνατοὶ παρὰ μόνον τότε ὅταν ξέραμε νὰ διακρίνουμε τὰ γράμματα, τὰ ὁποῖα ἐξᾴλλου εἶναι ἕνας μικρὸς ἀριθμὸς, σὲ ὅλους τοὺς συνδυασμοὺς πού τὰ περιέχουν, δίχως νὰ παραμελοῦμε κανένα ὡς ἄχρηστο, ὅποιος κι εἶναι ὁ χῶρος, μεγάλος ἢ μικρὸς, πού καταλαμβάνει, ἀλλὰ ἀντίθετα προσπαθοῦσαμε νὰ τὰ διακρίνουμε παντοῦ ὅπου ἐμφανίζονταν,

γιατί πιστεύαμε ότι αυτός είναι ο μόνος τρόπος να γίνουμε καλοί αναγνώστες. [. . .] Και αν οι εικόνες των γραμμάτων (εικόνας γραμμάτων) αναπαριστάνονταν στο νερό ή σ' έναν καθρέφτη, δεν θα τις αναγνωρίζαμε πριν να γνωρίσουμε τα ίδια τα γράμματα· γιατί όλα αυτά είναι αντίκειμενο της ίδιας τέχνης και της ίδιας μελέτης. (402 a-b)

Ἄναμφίβολα ὁ *Τίμαιος* μᾶς ἔχει προειδοποιήσει : σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς συγκρίσεις μὲ τὴ γραφὴ δὲν πρέπει νὰ παίρνουμε τὰ γράμματα κατὰ γράμμα. Τὰ στοιχεῖα τοῦ παντός, τὰ στοιχεῖα (ἢ τὰ γράμματα) τοῦ σύμπαντος δὲν συναρμόζονται σὰν συλλαβές (48 c), « Δὲν ἀρμόζει οὔτε νὰ τὰ συγκρίνει κανεὶς μὲ κάποια ἀληθοφάνεια μὲ συλλαβές, ὅσο λίγη φρόνηση κι ἂν ἔχει ».α Κι ὅμως, στὸν *Τίμαιο*, ὄχι μόνον ὅλο τὸ μαθηματικὸ παιχνίδι τῶν ἀναλογιῶν παραπέμπει σὲ ἓναν λόγο ποὺ δὲν χρειάζεται τὴ φωνή, ἀφοῦ ὁ λογισμὸς τοῦ θεοῦ (λογισμὸς θεοῦ) μπορεῖ νὰ ἐκφρασθεῖ μέσα στὴ σιωπὴ τῶν ἀριθμῶν· ἀλλὰ ἐπιπλέον, ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ἐτέρου καὶ τοῦ μείγματος (35 a), ἡ προβληματικὴ τῆς περιπλανώμενης αἰτίας καὶ τῆς χώρας —τρίτο μὴ ἀναγώγιμο εἶδος—, ἡ δυϊκότητα τῶν παραδειγμάτων (49 a), ὅλα αὐτὰ μᾶς « ἐξαναγκάζουν » (49 a) νὰ ὀρίσουμε ὡς ἔχρος τὴν προέλευση τοῦ κόσμου, δηλαδὴ τὴν ἐγγραφὴ τῶν μορφῶν, τῶν σχημάτων, στὴ μήτρα, στὴν ὑποδοχή. Σὲ μιὰ μήτρα ἢ σὲ μιὰ ὑποδοχὴ ποὺ δὲν προσφέρονται ποτὲ καὶ πουθενὰ μὲ τὴ μορφὴ τῆς παρουσίας ἢ μὲ τὴν παρουσία τῆς μορφῆς, προϋποθέτοντας ἤδη εἴτε ἢ μιὰ εἴτε ἢ ἄλλη τὴν ἐγγραφὴ στὴ μητέρα.¹²⁷ Ἐδῶ ἐν πάσῃ περιπτώσει, οἱ τρόποι ποὺ μὲ κάποια ἀμηχανία ὀνομάζονται « οἱ μεταφορὲς τοῦ Πλάτωνα » ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ καὶ δίχως δυνατότητα ἀναγωγῆς στὴν τάξη τῆς γραφῆς. Ἄς ἀναδείξουμε κατ' ἄρχας ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ σημάδια ἀμηχανίας στὸν ἀκόλουθο πρόλογο

α. Ὡς πρὸς τὴ χρῆση τῶν γραμμάτων, γύρω ἀπὸ τὴ σύγκριση ἀνάμεσα στὸν *Τίμαιο* καὶ τὸ *Jafr*, ἰσλαμικὴ ἐπιστῆμη τῶν γραμμάτων ὡς ἐπιστῆμη τῆς « ἀντιμετάθεσης », πρβλ. κυρίως H. Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, NRF, σελ. 204 καὶ ἐπ.

του *Τιμαίου* : « Για να συλληφθεῖ ὁ τόπος, πρέπει πάντα, μέσα ἀπὸ μιὰ ἀφαίρεση ποὺ πρακτικὰ εἶναι σχεδὸν ἀπραγματοποίητη, νὰ διαχωρισθοῦν, νὰ ἀποσπασθοῦν τὰ ἀντικείμενα ἀπὸ τὴ “ θέση ” ποὺ καταλαμβάνουν. Ἐντούτοις αὐτὴ ἡ ἀφαίρεση μᾶς ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ γεγονός τῆς ἀλλαγῆς, ἀφοῦ δύο διαφορετικὰ ἀντικείμενα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνυπάρχουν στὴν ἴδια θέση καὶ ἀφοῦ, δίχως νὰ ἀλλάξει θέση, ἓνα ἀντικείμενο εἶναι δυνατὸν νὰ γίνεῖ “ ἄλλο ”. Κατ’ ἀκολουθίαν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουμε μιὰ παράσταση τῆς “ θέσης ” καθ’ ἑαυτὴν παρὰ μέσα ἀπὸ μεταφορές. Ὁ Πλάτων χρησιμοποίησε περισσότερες ἀπὸ μιὰ, ἀρκετὰ διαφορετικὲς μεταξὺ τους, ποὺ προκάλεσαν μεγάλη ἀμηχανία στοὺς σημερινοὺς ἀναγνώστες. Ὁ “ τόπος ”, ἡ “ θέση ”, “ αὐτὸ μέσα στὸ ὁποῖο ” τὰ πράγματα προβαίνουν στὸ φαίνεσθαι, “ αὐτὸ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ” φανερόνται, ἡ “ ὑποδοχὴ ”, ἡ “ μήτρα », ἡ “ μητέρα ”, ἡ “ τροφός ”, ὅλες αὐτὲς οἱ διατυπώσεις μᾶς κάνουν νὰ σκεφτόμαστε τὸν χῶρο, ποὺ περιέχει τὰ πράγματα. Ἀλλὰ πιὸ κάτω, πρόκειται γιὰ τὸ “ ἐκμαγεῖο ”, γιὰ τὸ “ πανδεχές ”, γιὰ τὴν ἀπολύτως ἄοσμη ὑπόσταση, μέσα στὴν ὁποία οἱ ἀρωματοποιοὶ καθηλώνουν τὰ ἀρώματα, γιὰ τὸν χρυσὸ στὸν ὁποῖον ὁ χρυσοχόος μπορεῖ νὰ τυπώσει πολλὰ διαφορετικὰ σχήματα » (Rivaud, ἐκ. Budé, σελ. 66-67). Ἴδου τὸ ἀπόσπασμα πέρα ἀπὸ ὅλες τὶς ἀντιθέσεις τοῦ « πλατωνισμοῦ », πρὸς τὴν κατεῦθυνση τῆς ἀπορίας τῆς πρωταρχικῆς ἐγγραφῆς :

... Τότε εἶχαμε διακρίνει δύο εἶδη. Τώρα, ὀφείλουμε νὰ ἀνακαλύψουμε ἓνα τρίτο γένος. Πράγματι, τὰ δύο πρῶτα εἶδη ἀρκοῦσαν γιὰ τὴν προηγούμενη ἔκθεσή μας. Τὸ ἓνα, εἶχαμε ὑποθέσει ὅτι εἶναι τὸ εἶδος τοῦ Παραδείγματος (*παράδειγματος*), εἶδος νοητὸ καὶ ἀναλλοίωτο· τὸ δεύτερο, ἀντίγραφο τοῦ Παραδείγματος, ἦταν γεννημένο καὶ ὄρατό. Δὲν διακρίναμε τότε ἓνα τρίτο, διότι ἐκτιμήσαμε ὅτι αὐτὰ τὰ δύο θὰ ἀρκοῦσαν. Ὅμως τώρα ἡ ἀκολουθία τοῦ συλλογισμοῦ φαίνεται πὼς μᾶς ἐξαναγκάζει νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ συλλάβουμε μὲ λόγους (*paroles*), αὐτὸ τὸ τρίτο εἶδος τὸ ὁποῖο εἶναι δύσκολο καὶ ἀμυδρό. Τί ἰδιότητες πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἔχει κατὰ

τῆ φύση του; Πρὶν ἀπ' ὅλα κάποια τοῦ ἀκόλουθου γένους : εἶναι τὸ ὑποστήριγμα καὶ κατὰ κάποιον τρόπο ἢ τροφὸς (ὑποδοχὴν αὐτὴν οἶον τιθήνην) κάθε γέννησης (πάσης γενέσεως). [. . .] (Σ' αὐτὴ τὴν τροφὸν) ἀρμόζει νὰ δίνουμε πάντα τὸ ἴδιο ὄνομα. Γιατὶ δὲν εἶναι ποτὲ δυνατὸν νὰ χάσει ἀπολύτως τὶς ιδιότητές της. Πράγματι, πάντα δέχεται ὅλα τὰ πράγματα, καὶ ποτέ, σὲ καμία περίσταση, μὲ κανέναν τρόπο δὲν παίρνει μιὰ μορφή ὅμοια μὲ ὁποιοδήποτε ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ μπαίνουν μέσα της. Γιατὶ εἶναι, ἀπὸ τὴ φύση της, ἓνα ἐκμαγεῖο (ἐκμαγεῖον) γιὰ ὅλα τὰ πράγματα. Τίθεται σὲ κίνηση καὶ ἐπιμερίζεται σὲ σχήματα ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα ποὺ εἰσχωροῦν μέσα της καί, χάρη στὴ δράση τους, φαίνεται ἄλλοτε μὲ μιὰ ὄψη καὶ ἄλλοτε μὲ ἄλλη. "Ὅσο γιὰ τὰ σχήματα ποὺ μπαίνουν ἐκεῖ ἢ ποὺ βγαίνουν ἀπὸ ἐκεῖ, εἶναι εἰκόνας τῶν αἰώνιων ὄντων (τῶν ὄντων αἰεὶ μιμήματα), ποὺ ἐκεῖνα τυπώνουν σ' αὐτὴν (τυπωθέντα), κατὰ κάποιον τρόπο ποὺ δύσκολα μπορούμε νὰ τὸν ἐκφράσουμε καὶ θαυμαστό, τὴν περιγραφή τοῦ ὁποίου τὴν ἀναβάλλουμε γιὰ ἀργότερα. Γιὰ τὴν ὥρα, ἀρκεῖ νὰ βάλουμε καλὰ μὲς στὸ νοῦ μας αὐτὰ τὰ τρία γένη : αὐτὸ ποὺ γεννιέται, αὐτὸ μέσα στὸ ὁποῖο γεννιέται, καὶ αὐτὸ καθ' ὁμοίωση τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσεται (φύεται) αὐτὸ ποὺ γεννιέται. Καὶ ἀρμόζει νὰ συγκρίνουμε τὴν ὑποδοχὴ μὲ μιὰ μητέρα, τὸ πρότυπο μὲ ἓναν πατέρα, καὶ τὴν ἐνδιάμεση μεταξὺ τῶν δύο φύση μὲ ἓνα παιδί. Ἐπιπλέον πρέπει νὰ συλλάβουμε καλὰ τὸ ἐξῆς : ἐπειδὴ τὸ ἀποτύπωμα πρέπει νὰ εἶναι ποικίλο καὶ νὰ παρουσιάζει στὸ μάτι ὅλες τὶς ποικιλίες, αὐτὸ μέσα στὸ ὁποῖο σχηματίζεται αὐτὸ τὸ ἀποτύπωμα δὲν θὰ ἦταν κατάλληλο νὰ τὸ δεχτεῖ, ἂν δὲν ἦταν ἀπολύτως ἀπαλλαγμένο ἀπὸ ὅλες τὶς μορφές ποὺ ὀφείλει νὰ δεχτεῖ ἀπὸ κάπου ἄλλοῦ. [. . .] Ἐπίσης δὲν θὰ ποῦμε ὅτι ἡ μητέρα καὶ ὑποδοχὴ τοῦ κάθε τι ποὺ γεννιέται, τοῦ κάθε τι ποὺ εἶναι ὄρατὸ καὶ γενικὰ ἀντικείμενο τῆς αἴσθησης, εἶναι γῆ οὔτε ἀέρας οὔτε φωτιὰ οὔτε κανένα ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ γεννιῶνται ἀπὸ αὐτὰ ἐδῶ ἢ ἀπὸ τὰ ὁποῖα αὐτὰ ἐδῶ γεννιῶνται. Ἄλλὰ ἂν λέ-

γαμε ὅτι εἶναι ἓνα ὀρισμένο εἶδος ἀόρατο καὶ ἄμορφο, πού δέχεται τὰ πάντα (πανδεχές) καὶ μετέχει τοῦ νοητοῦ μ' ἓναν τρόπο πού γεννάει πάρα πολλές ἀπορίες καὶ εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολο νὰ κατανοηθεῖ, δὲν θὰ λέγαμε διόλου ψέματα. (48 e - 51 b. Ἡ χώρα ἐγκυμονεῖ κάθε τι πού διασπείρεται ἐδῶ. Σ' αὐτὸ θὰ διεισδύσουμε ἄλλοῦ.)

Ἀπὸ ἐδῶ προκύπτει καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξει, λίγο πιὸ κάτω, στὸ ὄνειρο, ὅπως σ' ἐκεῖνο τὸ κείμενο τῆς *Πολιτείας* (533 b), ὅταν πρόκειται νὰ «δοῦμε» αὐτὸ πού δὲν ἀφήνεται νὰ συλληφθεῖ ἀπλὰ μὲς στὴν ἀντίθεση τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ, τοῦ ὑποθετικοῦ καὶ τοῦ ἀνυπόθετου, μιὰ ὀρισμένη νοθεία τῆς ὁποίας ἡ ἔννοια (νόθος) δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦταν οἰκεία στὸν Δημόκριτο (Rivaud, *Le Problème du devenir et la notion de la matière...*, σελ. 310, σημ. 744) :

... ὑπάρχει πάντα ἓνα τρίτο γένος, πού εἶναι ὁ τόπος (χώρας), δὲν ἐπιδέχεται φθορὰ καὶ παρέχει μιὰ ἔδρα σὲ ὅλα τὰ ἀντικείμενα πού γεννιῶνται. Τὸ ἴδιο δὲν γίνεται ἀντιληπτὸ παρὰ μόνον χάρη σ' ἓνα εἶδος ὑβριδικοῦ συλλογισμοῦ (λογισμῶ τινι νόθῳ : συλλογισμὸς νόθος) πού δὲν συνοδεύεται ἀπὸ καμία αἴσθηση : μόλις καὶ εἶναι πιστευτό. Αὐτὸ εἶναι βέβαια ἐκεῖνο πού βλέπουμε σὰν σὲ ὄνειρο, ὅταν δηλώνουμε ὅτι κάθε ὄν κατ' ἀνάγκην εἶναι κάπου, σ' ἓναν ὀρισμένο τόπο, καταλαμβάνει μιὰ ὀρισμένη θέση, καὶ ὅτι αὐτὸ πού δὲν εἶναι οὔτε πάνω στὴ γῆ, οὔτε κάπου στὸν οὐρανὸ δὲν εἶναι ἀπολύτως τίποτα. Ἀλλὰ ὅλες αὐτὲς τίς παρατηρήσεις καὶ ἄλλες, ἀδελφές μὲ τίς προηγούμενες, πού ἀναφέρονται στὴν ἴδια τὴ φύση αὐτοῦ τοῦ ὄντος, ἔτσι ὅπως εἶναι ἀληθινὰ καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ ὄνειρο, συχνά, σὲ κατάσταση ἐγρήγορησης, εἴμαστε ἀνίκανοι, ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῆς ὄνειρικῆς κατάστασης, νὰ τίς διακρίνουμε καθαρὰ καὶ νὰ ποῦμε αὐτὸ πού εἶναι ἀληθινὸ. (52 b-c)

Ἡ ἐγγραφή συνεπῶς εἶναι ἡ παραγωγή τοῦ γιοῦ καὶ ταυτόχρονα ἡ σύσταση μιᾶς δομικότητας. Ὁ δεσμός μεταξὺ τῶν δομικῶν σχέσεων τῆς ἀναλογικότητας καὶ τῆς τάξης τοῦ γράμματος δὲν ἐμφανίζεται μόνον στὸν κοσμογονικὸ λόγον (*discours*). Ἐμφανίζεται ἐπίσης στὸν πολιτικὸ λόγον καὶ στὸν λόγον τῆς γλωσσολογίας.

Στὴν τάξη τοῦ πολιτικοῦ, ἡ δομὴ εἶναι μιὰ γραφή. Τῆ στιγμὴ τῆς ὑστατης δυσκολίας, ὅταν κανένας ἄλλος παιδαγωγικὸς πόρος δὲν εἶναι διαθέσιμος, ὅταν ὁ θεωρητικὸς λόγος (*discours*) δὲν μπορεῖ πλέον νὰ διατυπώσῃ μὲ ἄλλον τρόπο τὴν τάξη, τὴ σφαίρα, τὸν κόσμον τοῦ πολιτικοῦ, ὁ Σωκράτης ἀνατρέχει στὴ « μεταφορὰ » τῶν γραμμάτων : ἡ ἀναλογία τῶν « μεγάλων γραμμάτων » καὶ τῶν « μικρῶν γραμμάτων » στὸ πασίγνωστο κείμενον τῆς *Πολιτείας* (368 c-e) παρεμβαίνει στὸ σημεῖον ὅπου « μιὰ διεισδυτικὴ ἐποπτεία » (ὄξυ βλέποντος) εἶναι ἀναγκαία καὶ ὅπου « αὐτὴ ἡ διεισδυτικὴ ἐποπτεία μᾶς λείπει ». Ἡ δομὴ διαβάζεται ὡς μιὰ γραφή στὸ ἐπίπεδο ὅπου ἡ ἐποπτεία τῆς αἰσθητῆς ἢ νοητῆς παρουσίας τυχαίνει νὰ λείπει.

Ἰδιο ἐγχείρημα καὶ στὸ πεδίου τῆς γλωσσολογίας. Ὅπως καὶ στὸ *Cours de linguistique générale*, ἡ ἀναφορὰ στὴν τάξη τῆς γραφῆς καθίσταται ἀπολύτως ἀπαραίτητη στὸ σημεῖον ὅπου πρόκειται νὰ δοθεῖ λόγος (*rendre compte*) γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς διαφορᾶς καὶ τῆς διακριτικότητος ἐν γένει ὡς προϋπόθεση τῆς σημασίας. Ἐτσι ἐξηγεῖται ἡ δευτέρη ἐμφάνιση τοῦ Θεῦθ στὴν πλατωνικὴ σκηνή. Στὸν *Φαῖθρον*, ὁ ἐφευρέτης τοῦ φαρμάκου ἐκφωνοῦσε αὐτοπροσώπως ἕναν μακρὸν λόγον (*discours*) καὶ παρουσίαζε τὰ γράμματά του ὡς διαπιστευτήρια στὸν βασιλιά. Πιὸ σύντομη, πιὸ ἐμμεση, πιὸ ὑπαινικτικὴ, ἢ ἄλλη ἐπέμβασή του μᾶς φαίνεται ἐξίσου ἀξιοσημείωτη φιλοσοφικά. Δὲν γίνεται στὸ ὄνομα τῆς ἐπινόησης τῆς γραφῆς ¹²⁸ ἀλλὰ τῆς γραμματικῆς, τῆς γραμματικῆς ἐπιστήμης ὡς ἐπιστήμης τῶν διαφορῶν. Εἶναι στὴν ἀρχὴ τοῦ *Φιλήβου* : ὁ διάλογος ἀνοίξε μὲ τὴ συζήτησιν γύρω ἀπὸ τίς σχέσεις τῆς ἀπόλαυσης (*χαίρειν*) καὶ τῆς σοφίας ἢ φρόνησης (*φρονεῖν*) (11 d). Ὁ διάλογος προσκορῶναι στὴ δυσκολία τοῦ ὀρίου. Καὶ κατὰ συνέπεια, ὅπως καὶ στὸν *Τίμαιον*, στὴ δυσκολία τῆς σύνθεσης τοῦ ἴδιου καὶ τοῦ

έτέρου, τοῦ ἐνὸς καὶ τῶν πολλῶν, τοῦ περατοῦ καὶ τοῦ ἀπείρου. « . . . καὶ οἱ παλαιοί, πού ἦσαν καλῦτεροι ἀπὸ μᾶς καὶ ζοῦσαν πιὸ κόντὰ στοὺς θεοὺς, μᾶς μετέδωσαν αὐτὴ τὴν παράδοση, ὅτι ὅλα ὅσα μποροῦμε νὰ πῶμε ὅτι ὑπάρχουν συνίστανται ἀπὸ ἓνα καὶ πολλὰ καὶ περιέχουν μέσα τους, ἐνωμένα εὐθὺς ἐξαρχῆς (ἐν αὐτοῖς σύμφυτον), τὸ ὄριο καὶ τὸ ἀπειρο (πέρας δὲ καὶ ἀπειρίαν) ». Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι ἡ τέχνη τοῦ νὰ σέβεται κανεὶς τὰ ἐνδιάμεσα (τὰ μέσα) (16 c - 17 a)· ὁ Σωκράτης τὴν ἀντιπαραθέτει στὴν ἐριστικὴ πού σπεύδει νὰ περάσει στὸ ἀπειρο. Αὐτὴ τὴ φορά, σὲ ἀντίθεση μὲ ὅ,τι συμβαίνει στὸν Φαῖδρο, τὰ γράμματα ἐπιφορτίζονται νὰ εἰσαγάγουν στὸν λόγο (discours) τὴ σαφήνεια (σαφήνεια) :

ΠΡΩΤΑΡΧΟΣ : Ὑπάρχουν, σ' αὐτὰ πού λὲς Σωκράτη, πράγματα πού νομίζω ὅτι τὰ καταλαβαίνω, καὶ ἄλλα γιὰ τὰ ὁποῖα χρειάζομαι ἀκόμα κάποιες διευκρινίσεις.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Αὐτὲς τίς διευκρινίσεις, Πρώταρχε, θὰ σοῦ τίς δώσουν τὰ γράμματα· ζήτησέ τις ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ἴδια πού συλλάβισε ἡ παιδικὴ σου ἡλικία.

ΠΡΩΤΑΡΧΟΣ : Πῶς;

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Ὁ ἦχος (φωνή) πού ἐκπέμπουμε ἀπὸ τὸ στόμα εἶναι ἓνας σὲ ὅλους καὶ στὸν καθένα χωριστά, καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, εἶναι μιᾶς ποικιλίας ἀπειρης.

ΠΡΩΤΑΡΧΟΣ : Ἀσφαλῶς.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Καὶ οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο πράγμα εἶναι γιὰ τὴν ὥρα ἀρκετὸ νὰ μᾶς κάνει σοφοὺς· οὔτε τὸ νὰ γνωρίζουμε τὸν ἦχο ὡς ἀπειρο, οὔτε τὸ νὰ τὸν γνωρίζουμε ὡς ἓναν· ἀλλὰ τὸ νὰ γνωρίζουμε ποιὰ ποσότητα ἔχει καὶ ποιὲς διαφορὲς, νὰ τί κάνει τὸν καθένα μας γραμματικὸ (17 a-b).

Μετὰ ἀπὸ μιὰ παράκαμψη μέσα ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῶν μουσικῶν διαστημάτων (διαστήματα), ὁ Σωκράτης ἐπιστρέφει στὰ γράμματα γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὰ διαστήματα καὶ τίς φωνητικὲς διαφορὲς :

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : . . . Ἄλλὰ ἄς ἀνατρέξουμε πάλι στὰ γράμματα γιὰ νὰ διευκρινίσουμε αὐτὸ πὺ λέμε. [. . .] Ὅταν ἔγινε ἀντιληπτὸ τὸ ἄπειρο τῆς φωνῆς, εἶτε ἀπὸ ἓνα θεό, εἶτε ἀπὸ κάποιον θεῖο ἄνθρωπο, — μιὰ αἰγυπτιακὴ παράδοση λέει πράγματι ὅτι ὁ Θεὸς ἦταν ὁ πρῶτος πὺ ἀντελήφθη ὅτι, μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἄπειρο, τὰ φωνήεντα (τὰ φωνήεντα) δὲν εἶναι ἓνα ἀλλὰ περισσότερα, καὶ ὅτι ὑπάρχουν, πάλι, ἄλλες ἐκπομπές οἱ ὁποῖες, δίχως νὰ ἔχουν φωνή, ἔχουν ἐντούτοις κάποιον ἦχο κι ἐπίσης ἔχουν ἓνα ὀρισμένο ἀριθμὸ· ξεχώρισε, σὰν τρίτο εἶδος, αὐτὰ πὺ ἀποκαλοῦμε τώρα ἄφωνα (ἄφωνα), μετὰ ἀπὸ αὐτὸ διαίρεσε ἓνα πρὸς ἓνα αὐτὰ τὰ ἄφωνα πὺ δὲν ἔχουν οὔτε φθόγγο οὔτε φωνή (ἄφθογγο καὶ ἄφωνα), ἔπειτα, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, τὰ φωνήεντα καὶ τὰ ἐνδιάμεσα, τέλος καθόρισε τὸν ἀριθμὸ τους καὶ ἔδωσε, στὸ καθένα χωριστὰ καὶ σὲ ὅλα μαζί, τὸ ὄνομα στοιχεῖα (στοιχεῖον). Διαπιστώνοντας λοιπὸν ὅτι κανεὶς ἀπὸ μᾶς δὲν ἦταν ἱκανὸς νὰ μάθει ἓνα ὁποιοδήποτε ἀπὸ αὐτὰ ἀποσπασμένο ἀπὸ ὅλο τὸ σύνολο, θεώρησε αὐτὴ τὴν ἀλληλεξάρτηση (δεσμὸν) ὡς ἓνα μοναδικὸ δεσμὸ πὺ τὰ κάνει κατὰ κάποιον τρόπο μιὰ ἐνότητα, καὶ τοὺς ὅρισε μιὰ ἐνιαία ἐπιστήμη πὺ τὴν ὀνόμασε γραμματικὴ τέχνη. (18 b-d)

Ἡ « μεταφορὰ » ἀπὸ τὴν τάξη τῆς γραφῆς παρεμβαίνει συνεπῶς κάθε φορὰ πὺ ἡ διαφορὰ καὶ ἡ σχέσις εἶναι μὴ ἀναγώγιμες, κάθε φορὰ πὺ ἡ ἑτερότητα εἰσάγει τὸν καθορισμὸ καὶ θέτει ἓνα σύστημα σὲ κυκλοφορία. Τὸ παιχνίδι τοῦ ἑτέρου μέσα στὸ εἶναι, ὁ Πλάτων εἶναι ἀναγκασμένος νὰ τὸ προσδιορίζει ὡς γραφὴ μέσα σ' ἓνα λόγος (discours), ὁ ὁποῖος θὰ ἤθελε κατὰ τὴν οὐσία του, κατὰ τὴν ἀλήθεια του, νὰ εἶναι ὁμιλούμενος (parlé), καὶ ὁ ὁποῖος παρ' ὅλα αὐτὰ γράφεται. Κι ἂν γράφεται μὲ ἀφετηρία τὸν θάνατο τοῦ Σωκράτη, δίχως ἀμφιβολία ὁ βαθύτερος λόγος (raison) εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸς. Μὲ ἀφετηρία τὸν θάνατο τοῦ Σωκράτη, ἐδῶ, σημαίνει ἐπίσης μὲ ἀφετηρία τὴν πατροκτονία τοῦ Σοφιστῆ. Δίχως τὴ βίαιη ἐπιδρομή, κατὰ τῆς σεβάσμιας καὶ πατρικῆς μορφῆς τοῦ Παρμε-

νίδη, κατὰ τῆς θέσης του γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ εἶναι, δίχως τὴ διαρρηκτικὴν παρείσφρηση τῆς ἐτερότητας καὶ τοῦ μὴ-εἶναι, τοῦ μὴ-εἶναι ὡς ἐτέρου μὲς στὴν ἐνότητα τοῦ εἶναι, ἢ γραφὴ καὶ τὸ παιχνίδι τῆς δὲν θὰ εἶχαν καταστεῖ ἀναγκαῖα. Ἡ γραφὴ εἶναι πατροκτόνα. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀκόμα τυχαῖο γεγονός ἄν, γιὰ τὸν Ξένο τοῦ Σοφιστῆ, ἢ ἀναγκαιότητα, τὸ μοιραῖο τῆς πατροκτονίας, « εἶναι φανερό, ὅπως λένε, ἀκόμα καὶ γιὰ ἓναν τυφλὸ (τυφλῶ) » (θὰ ἔπρεπε νὰ εἰπωθεῖ κυρίως γιὰ ἓναν τυφλό), εἶναι ἢ προϋπόθεση πού καθιστᾷ δυνατὸ ἓναν λόγο (*discours*) μὲ ἀντικείμενο τὸ ψευδές, τὸ εἶδωλο, τὴν εἰκόνα, τὸ μίμημα, τὸ φάντασμα, καὶ « τίς τέχνες πού ἀσχολοῦνται μ' αὐτά; » Καὶ συνεπῶς μὲ θέμα τὴ γραφὴ; Ἡ γραφὴ δὲν κατονομάζεται σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀλλὰ αὐτὸ τὸ κενὸ δὲν ἐμποδίζει —τὸ ἀντίθετο μάλιστα— τὸ δεσμὸ τῆς μὲ ὅλες τίς ἔννοιες πού προαναφέρθηκαν νὰ παραμένει συστηματικὸς, καὶ τὸν ἔχουμε ἀναγνωρίσει ὡς συστηματικὸ :

ΞΕΝΟΣ : Θὰ εἶναι γιὰ μᾶς ἀναγκαῖο, γιὰ νὰ ἀμυνοῦμε, νὰ ὑποβάλουμε σὲ βασιανιστικὸ ἔλεγχο τὴ θέσιν τοῦ πατέρα μας τοῦ Παρμενίδη (*Τὸν τοῦ πατρός Παρμενίδου λόγον*), καὶ, μὲ σθένος, νὰ ὑποστηρίξουμε (*βιάζεσθαι*) ὅτι τὸ μὴ-εἶναι (*μὴ ὄν*) εἶναι, κατὰ κάποιον τρόπο, καὶ ὅτι τὸ εἶναι (*ὄν*), μὲ τὴ σειρά του, κατὰ μίαν ἔννοιαν, δὲν εἶναι.

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ : Εἶναι φανερὸ ὅτι ἐδῶ πρέπει νὰ ἐπικεντρώσουμε τὴ συζήτηση (*Φαίνεται τὸ τοιοῦτον διαμαχητέον ἐν τοῖς λόγοις*).

ΞΕΝΟΣ : Πῶς νὰ μὴν εἶναι φανερὸ καί, ὅπως λένε, φανερὸ ἀκόμα καὶ γιὰ ἓναν τυφλό; Ὅσο αὐτὴ ἢ ἀνασκευὴ καὶ αὐτὴ ἢ ἀπόδειξις δὲν θὰ ἔχουν γίνεи, κανεῖς δὲν θὰ μπορεῖ νὰ μιλάει γιὰ ψευδεῖς λόγους ἢ γιὰ ψευδεῖς γνώμες, οὔτε γιὰ εἶδωλα, γιὰ εἰκόνας, γιὰ μιμήματα ἢ γιὰ φαντάσματα, οὔτε καὶ γιὰ τίς τέχνες πού ἀσχολοῦνται μ' αὐτά, δίχως νὰ μπλέκεται ἀναπόφευκτα σὲ γελοῖες ἀντιφάσεις.

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ : Αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια.

ΞΕΝΟΣ : Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς πρέπει τώρα ἢ νὰ τολμήσουμε νὰ

ἐπιτεθοῦμε στὴ θέσῃ τοῦ πατέρα (τῷ πατριῶ λόγῳ), ἢ νὰ ἐγκαταλείψουμε ἐντελῶς τὴ μάχη, στὴν περίπτωση πού, ἐνώπιον τῆς πρώτης ἐκδοχῆς, θὰ μᾶς συγκρατοῦσε κάποιος ἐνδοιασμός.

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ : Ἄλλὰ, ὅσο γι' αὐτό, ἄς μὴ μᾶς συγκρατήσῃ ἀπολύτως τίποτα. (241 d - 242 a)

Αὐτὴ ἡ πατροκτονία, πού ἀνοίγει τὸ παιχνίδι τῆς διαφορᾶς καὶ τῆς γραφῆς, εἶναι μιὰ φοβερὴ ἀπόφαση. Ἄκόμα καὶ γιὰ ἕναν ἀνώνυμο Ξένο. Χρειαζόνται ὑπεράνθρωπες δυνάμεις. Καὶ πρέπει κανεὶς νὰ διατρέξῃ τὸν κίνδυνο τῆς τρέλας ἢ τὸν κίνδυνο νὰ περάσῃ γιὰ τρελὸς σὲ μιὰ φρόνιμη καὶ λογικὴ κοινωνία ἀπὸ εὐγνώμονες γιούς.^α Ὡς ἐκ τούτου ὁ Ξένος συνεχίζει νὰ φοβᾶται μήπως δὲν ἔχει τὴ δύναμη, νὰ παίξῃ τὸν τρελό, βέβαια, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναλάβῃ ἕναν λόγο (*discours*) πού θὰ μπορούσε πράγματι νὰ εἶναι δίχως οὐρὰ καὶ κεφάλι· ἢ πάλι, ἂν θέλετε, νὰ πάρῃ ἕναν τέτοιο δρόμο πού δὲν θὰ μπορούσε νὰ τὸν περπατήσῃ παρὰ μόνον ἀνάποδα, μὲ τὸ κε-

---

α. Θὰ ἔχουμε ὅλη τὴν ἀνεση νὰ ἀρθρώσουμε σ' αὐτὴ τὴν ἀνάλυση ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τοὺς *Νόμους* (VIII, 836 b-c), στὸ ὁποῖο γίνεται λόγος νὰ ἀναζητηθεῖ ἕνα φάρμακον γιὰ νὰ βρεθεῖ « μιὰ διέξοδος (*διαφυγὴν*) ἀπὸ αὐτὸν τὸν κίνδυνο », ἐννοεῖται ἀπὸ τὴν παιδερραστία. Ὁ Ἀθηναῖος ἀναρωτιέται, δίχως νὰ ἐλπίζει τίποτα, τί θὰ συνέβαινε « ἂν, πράγματι, συμμορφωνόμαστε μὲ τὴ φύση δημοσιεύοντας τὸν νόμο πού ἔσχυε πρὶν ἀπὸ τὸν Λάιο (τῆ φύσει θέσει τὸν πρὸ τοῦ Λαίου νόμον) καὶ διακηρύσσοντας ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χρησιμοποιῶνται οἱ ἄνδρες καὶ τὰ ἀγόρια σὰν γυναῖκες . . . » Ὁ Λάιος, γιὰ τὸν ὁποῖον ὁ χρησμός εἶχε προεῖπει ὅτι θὰ σκοτωνόταν ἀπὸ τὸν γιό του, ἦταν ἐπίσης ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ παρά-φύσιν ἔρωτα. Πρβλ. *Oedipe*, στὸ *Légendes et cultes de héros en Grèce*, τῆς Marie Delcourt, σελ. 103.

Ἐέραμε ἐπίσης ὅτι, σύμφωνα μὲ τοὺς *Νόμους*, δὲν ὑπάρχει χειρότερο ἐγκλημα ἢ χειρότερη ἱεροσυλία ἀπὸ τὴ δολοφονία τῶν γονέων : ἕνας τέτοιος δολοφόνος « θὰ ἄξιζε πιὸ πολὺ ἀπὸ κάθε ἄλλον νὰ ὑποστῇ περισσώτερους θανάτους » (IX 869 b). Καὶ μάλιστα κάτι περισσώτερο κι ἀπὸ τὸν θάνατο, πού δὲν εἶναι ἡ ὕστατη τιμωρία. « Πρέπει λοιπὸν οἱ τιμωρίες πού ἐπιβάλλονται σ' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους γιὰ τέτοια ἐγκλήματα, σ' αὐτὸν τὸν κόσμον, κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ζωῆς τους, νὰ μὴν εἶναι, ὅσο εἶναι δυνατὸν, σὲ τίποτα κατώτερα ἀπὸ αὐτὰ τοῦ Ἄδη » (881 b).

φάλι πρὸς τὰ κάτω. Σὲ κάθε περίπτωση, αὐτὴ ἡ πατροκτονία θὰ εἶναι τόσο ἀποφασιστικὴ, τόσο κοφτερὴ καὶ τρομερὴ ὅσο καὶ ἡ κεφαλικὴ ποινὴ. Δίχως ἐλπίδα ἐπιστροφῆς. Παίξει κανεὶς, ἂν θέλετε νὰ τῆς δώσουμε αὐτὸ τὸ ὄνομα, ταυτοχρόνως τὸ κεφάλι του καὶ τὴν κεφαλὴ. Ἔτσι, δίχως αὐταπάτες, ἀφοῦ ἔχει ζητήσει ἀπὸ τὸν Θεοεἰτήτο νὰ μὴν τὸν θεωρήσει σὲ καμιά περίπτωση πατροκτόνο (πατραλοῖαν), ὁ Ξένος ἀπευθύνει μιὰν ἄλλη παράκληση :

ΞΕΝΟΣ : Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση, γιὰ τρίτη φορὰ θὰ χρειαστεῖ νὰ σοῦ ζητήσω μιὰ μικρὴ χάρη.

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ : Δὲν ἔχεις παρὰ νὰ τὴν πεῖς.

ΞΕΝΟΣ : Ὁμολόγησα, νομίζω, πρὶν λίγο, μ' ἓναν τρόπο σαφῆ, ὅτι μιὰ τέτοια ἀνασκευὴ ξεπερνοῦσε πάντα τὶς δυνάμεις μου καὶ ἀσφαλῶς τὶς ξεπερνάει ἀκόμα καὶ τώρα.

ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ : Τὸ ὁμολόγησες.

ΞΕΝΟΣ : Φοβᾶμαι λοιπὸν μήπως αὐτὰ ποὺ εἶπα σοῦ δώσουν τὴν εὐκαιρία νὰ μὲ πάρεις γιὰ ἓναν ἀνισόρροπο (μανικὸς) ποὺ ἀλλάζει γνώμη καὶ γυρίζει τὰ πάνω κάτω κατὰ βούληση (παρὰ πόδα μεταβαλὼν ἐμμαντὸν ἄνω καὶ κάτω). (242 a-b)

Ὁ λόγος (*discours*) ἔχει ἐφεξῆς ἔνταμεῖ.¹²⁹ Ὁ πατρικὸς λόγος εἶναι τὰ πάνω κάτω. Ἄρα εἶναι τυχαῖο ἂν, ἀπὸ τὴν ὥρα ποὺ τὸ εἶναι φάνηκε σὰν τρίτον τι, ἓνα τρίτο ποὺ δὲν ἀνάγεται στοὺς δυῖσμούς τῆς κλασικῆς ὄντολογίας, γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιηθεῖ τὸ παράδειγμα τῆς γραμματικῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν γραμμάτων γιὰ νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ συμπλοκὴ ποὺ ὑφαίνει τὸ σύστημα τῶν διαφορῶν (ἀλληλεγγύη - ἀποκλεισμός) τῶν εἰδῶν ἢ τῶν μορφῶν, ἢ συμπλοκὴ τῶν εἰδῶν μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία « ὁ λόγος (*discours*) γεννήθηκε γιὰ μᾶς » (ὁ λόγος γεννοεν ἡμῖν) (259 e); Ἡ συμπλοκὴ, ἐπίσης, τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μη-ὄντος (240 c); Σχετικὰ μὲ τὸν κανόνα τῆς συμφωνίας καὶ τῆς διαφωνίας, τῆς ἔνωσης καὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ μεταξὺ τῶν διαφερόντων, « ἡ περίπτωση » αὐτῆς τῆς συμπλοκῆς « θὰ ἦταν σχεδὸν ἡ ἴδια μὲ ἐκείνην τῶν γραμμάτων » (253 a, πρβλ. τὸν Πολιτικὸ ὅπου τὸ

« παράδειγμα » τῆς συμπλοκῆς ἀναφέρεται ἐπίσης στὰ γράμματα, 278 a-b).^α

Ἄναμφίβολα ἡ γραμματικὴ ἐπιστήμη δὲν εἶναι ἡ διαλεκτικὴ. Ὁ Πλάτων ἐπιμένει νὰ ὑποτάσσει τὴν πρώτη στὴ δεύτερη (253 b-c). Καὶ αὐτὴ ἡ διάκριση εἶναι γιὰ τὸν ἴδιον αὐτόνοητος· ἀλλὰ τί εἶναι αὐτὸ πού τῇ δικαιολογεῖ σὲ τελευταία ἀνάλυση; Καὶ οἱ δύο εἶναι, κατὰ ἓναν ὀρισμένο τρόπο, ἐπιστῆμες τῆς γλώσσας. Διότι καὶ ἡ διαλεκτικὴ εἶναι μιὰ ἐπιστήμη πού μᾶς καθοδηγεῖ « διὰ τῶν λόγων », μέσα ἀπὸ τοὺς λόγους (*discours*) ἢ τὰ ἐπιχειρήματα (253 b). Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ἐκεῖνο πού τῇ διακρίνει ἀπὸ τὴ γραμματικὴ φαίνεται διπλὸ : ἀπὸ τὴ μία πλευρά, οἱ γλωσσικὲς ἐνότητες μὲ τις ὁποῖες ἀσχολεῖται εἶναι μεγαλύτερες ἀπὸ τὴ λέξη (*Κρατύλος*, 385 a - 393 d)· ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, καθοδηγεῖται πάντα ἀπὸ μιὰ πρόθεση ἀληθείας· ἡ μόνη πού μπορεῖ νὰ τὴν ἐκπληρώσει εἶναι ἡ παρουσία τοῦ εἶδους, πού ἐδῶ εἶναι ταυτοχρόνως τὸ σημαίνονομο καὶ τὸ τυγχάνον : τὸ ἴδιο τὸ πράγμα. Συνεπῶς ἡ διάκριση μεταξὺ γραμματικῆς καὶ διαλεκτικῆς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ μὲ αὐστηρὰ καὶ συνεκτικὰ ἐπιχειρήματα παρὰ μόνον στὸ σημεῖο ὅπου ἡ ἀλήθεια εἶναι πλήρως παρούσα καὶ πληροῖ τὸν λόγο.^β Ὅμως αὐτὸ πού ἀποδεικνύει ἡ πατροκτονία τοῦ Σοφιστῆ, εἶναι ὅχι μόνον τὸ ἀδύνατον

α. Γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου, κυρίως ὅπως τὸ πραγματεύεται ὁ Πολιτικός, πρβλ. V. Goldschmidt, *Le Paradigme dans le dialectique platonicienne*, P.U.F., 1947, σελ. 61-67.

β. Ἡ δομὴ αὐτῆς τῆς προβληματικῆς εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογη στὶς Λογικὲς Ἐρευνες τοῦ Husserl. Πρβλ. *La voix et le phénomène*. Θὰ ξαναδιαβάσουμε ἀλλιῶς ἐδῶ, ἀφοῦ γίνεται λόγος γιὰ τὴν συμπλοκὴ καὶ τὸ φάρμακον, τὸ τέλος τοῦ Πολιτικοῦ. Κατὰ τὴν ἐργασία τῆς ὑφανσης (*συμπλοκῆ*), ὁ βασιλικὸς ὑφαντουργὸς θὰ ξέρει νὰ στημονιάζει τὸν ἴστό του, συνδέοντας ἀλυσιδωτὰ τὰ ἀντίθετα πού συνθέτουν τὴν ἀρετὴ. Κατὰ γράμμα, ἡ συμπλοκὴ, ἡ ὑφανση, διαπλέκει(εται) (μὲ) τὸ φάρμακον : « Μόνον στοὺς χαρακτηρὲς στοὺς ὁποῖους ἡ εὐγένεια εἶναι ἐγγενὴς καὶ συντηρεῖται ἀπὸ τὴν παιδεία θὰ μπορέσουν οἱ νόμοι νὰ τὸ κάνουν νὰ γεννηθεῖ (κατὰ φύσιν μόνοις διὰ νόμων ἐμφύεσθαι)· γι' αὐτοὺς ἡ τέχνη δημιουργεῖ αὐτὸ τὸ ἴαμα (φάρμακον)· εἶναι, ὅπως λέγαμε, ὁ ἀληθινὰ θεϊκὸς δεσμός, πού ἐνώνει μεταξὺ τους τὰ μέρη τῆς ἀρετῆς, ὅσο ἀνόμοιες καὶ ἀντίθετες κι ἂν εἶναι οἱ τάσεις τους » (310 a).

μιᾶς πλήρους καὶ ἀπόλυτης παρουσίας τοῦ ὄντος (τοῦ ὄντος-παρόντος τοῦ περισσότερο « ὄντος » : τοῦ ἀγαθοῦ ἢ ἡλίου πού δὲν μπορούμε νὰ ἀντικρίσουμε καταπρόσωπο), τὸ ἀδύνατον μιᾶς ἐποπτείας πλήρους ἀλήθειας (μιᾶς πλήρους ἐποπτείας τῆς ἀλήθειας), ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ προϋπόθεση ἐνὸς λόγου (*discours*), εἴτε εἶναι ἀληθῆς εἴτε εἶναι ψευδῆς, εἶναι ἡ διακριτικὴ ἀρχὴ τῆς συμπλοκῆς : "Ἄν ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ παρουσία τοῦ εἶδους, ὀφείλει πάντα νὰ συντίθεται, ἐπὶ ποιῆ θανατηφόρου τύφλωσης ἀπὸ τὴ φλόγα τοῦ ἡλίου, μὲ τὴ σχέση, τὴ μὴ-παρουσία καὶ συνεπῶς τὴ μὴ-ἀλήθεια. "Ἐπεταὶ ὅτι ἡ ἀπόλυτη προϋπόθεση μιᾶς αὐστηρῆς διαφορᾶς μεταξὺ γραμματικῆς καὶ διαλεκτικῆς (ἢ ὄντολογίας) δὲν εἶναι δυνατόν κατ' ἀρχὴν νὰ ἐκπληρωθεῖ. "Ἡ τουλάχιστον, αὐτὸ εἶναι δυνατόν στὴν ἀρχή, στὸ σημεῖο τοῦ ἀρχι-ὄντος καὶ τῆς ἀρχι-ἀλήθειας, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἔχει διαγραφεῖ¹³⁰ ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς πατροκτονίας. Πράγμα πού σημαίνει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ λόγου. Καὶ εἶναι ἡ διαφορὰ πού ἀπαγορεύει νὰ ὑπάρχει πράγματι μιὰ διαφορὰ μεταξὺ γραμματικῆς καὶ ὄντολογίας.

Ἄλλὰ τί εἶναι τὸ ἀδύνατον μιᾶς ἀλήθειας ἢ μιᾶς πλήρους παρουσίας τοῦ ὄντος, τοῦ πλήρους-ὄντος; "Ἡ ἀντιστροφή, ἀφοῦ μιὰ τέτοια ἀλήθεια εἶναι ὁ θάνατος ὡς ἀπόλυτη μορφή τῆς τύφλωσης, τί εἶναι ὁ θάνατος ὡς ἀλήθεια; "Ὅχι τί εἶναι; ἀφοῦ ἡ μορφή αὐτῆς τῆς ἐρώτησης παράγεται ἀπὸ αὐτὸ ἀκριβῶς στὸ ὁποῖο ὑποβάλλει τὴν ἐρώτηση· ἀλλὰ πῶς γράφεται, πῶς ἐγγράφεται ἡ ἀδύνατη πληρότητα μιᾶς ἀπόλυτης παρουσίας τοῦ ὄντος ὄντος; Πῶς προδιαγράφεται ἡ ἀναγκαιότητα τῆς πολλαπλότητας τῶν γενῶν καὶ τῶν ἰδεῶν, τῆς σχέσης καὶ τῆς διαφορᾶς; Πῶς ἰχνογραφεῖται ἡ διαλεκτικὴ;

Ἡ ἀπόλυτη μὴ ὁρατότητα τῆς προέλευσης τοῦ ὁρατοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ-ἡλίου-πατέρα-κεφαλαίου, ἡ ὑπεξίαιρηση ἀπὸ τὴ μορφή τῆς παρουσίας ἢ τῆς ὄντότητας, ὅλο αὐτὸ τὸ ὑπερβάλλον (*excess*) πού ὁ Πλάτων τὸ προσδιορίζει ὡς ἐπέκεινα τῆς οὐσίας (πέρα ἀπὸ τὴν ὄντότητα ἢ τὴν παρουσία) δίνει χώρα (*donne lieu*), ἂν αὐτὸ λέγεται, σὲ μιὰ δομὴ ἀναπλήρωσης τέτοια ὥστε ὅλες οἱ παρουσίες θὰ εἶναι τὰ ἀναπληρώματα πού ὑποκαθιστοῦν τὴν ἀπούσα προέλευση καὶ ὅλες οἱ διαφορᾶς θὰ εἶναι, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ συστήματος τῶν

παρουσιῶν, τὸ μὴ ἀναγώγιμο ἀποτέλεσμα αὐτοῦ ποὺ παραμένει ἐπέκεινα τῆς οὐσίας.

Ὅπως ἀκριβῶς ὁ Σωκράτης ἀναπληρώνει τὸν πατέρα, τὸ εἶδαμε προηγουμένως, μὲ τὸν ἴδιον τρόπο ἢ διαλεκτικῆ ἀναπληρώνει τὴν ἀδύνατη νύση, τὴν ἀπαγορευμένη ἐποπτεία τῆς ὄψης τοῦ πατέρα (ἀγαθὸ-ἥλιος-κεφάλαιο). Ἡ ἀποχώρηση (*le retrait*) τῆς ὄψης ἀνοίγει καὶ συνάμα περιορίζει τὴν ἄσκηση τῆς διαλεκτικῆς. Τὴ συγκολλᾷ μὲ ἀνήκεστο τρόπο μὲ τὰ « κατώτερα » τῆς, μὲ τὶς μιμητικὲς τέχνες, τὸ παιχνίδι, τὴ γραμματικὴ, τὴ γραφὴ, κλπ. Ἡ ἐξάφάνιση τῆς ὄψης εἶναι ἡ κίνηση τῆς διαφοράς¹³¹ ποὺ ἀνοίγει βιαίως τὴ γραφὴ ἢ, ἂν θέλετε, ποὺ ἀνοίγεται στὴ γραφὴ καὶ ποὺ ἡ γραφὴ ἀνοίγει γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς. Ὅλες αὐτὲς οἱ « κινήσεις », πρὸς ὅλες αὐτὲς τὶς « κατευθύνσεις/σημασίες », ἀνήκουν στὸ ἴδιο « σύστημα ». Ἀνήκουν στὸ ἴδιο σύστημα καὶ ἡ πρόταση τῆς Πολιτείας ποὺ περιγράφει μὲ μὴ βίαιους ὅρους τὸ ἀπρόσιτο τοῦ πατέρα ἐπέκεινα τῆς οὐσίας καὶ ἡ πατροκτόνα πρόταση ποὺ, προερχόμενη ἀπὸ τὸν Ξένο, ἀπειλεῖ τὸν πατρικὸ λόγο. Καὶ ἀπειλεῖ ὡς ἐκ τούτου (*du même coup*) τὴν ἱεραρχημένη καὶ οἰκιακὴ ἐσωτερικότητα τοῦ φαρμακείου, τὴν τάξη καὶ τὴν καλὴ κυκλοφορία, τὴν καλὴ διάταξη τῶν προϊόντων τοῦ ποὺ εἶναι ἐλεγμένα, ταξινομημένα, σὲ σωστὲς δόσεις, τὸ καθένα μὲ τὴν ἐτικέτα του¹³², αὐστηρὰ χωρισμένα σὲ ἰάματα καὶ δηλητήρια, σπέρματα ζωῆς καὶ σπέρματα θανάτου, καλὰ καὶ κακὰ ἔχνη. Ἐνότητα τῆς μεταφυσικῆς, τῆς τεχνικῆς, τοῦ δυαδικοῦ ταξινομικοῦ λογισμοῦ. Αὐτὴ τὴ φιλοσοφικὴ καὶ διαλεκτικὴ ἱκανότητα κυριαρχίας καὶ ἐλέγχου τῶν φαρμάκων ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ μεταβιβάζεται ἀπὸ τὸν νόμιμο πατέρα στὸν γνήσιο γιό, μιὰ οἰκογενειακὴ σκηνὴ τὴ θέτει ἀδιάκοπα ὑπὸ ἀμφισβήτηση, συνιστώντας καὶ ρηγματώνοντας ταυτόχρονα τὸ πέρασμα ποὺ συνδέει τὴ φαρμακεία μὲ τὸν οἶκο. Ὁ « πλατωνισμὸς » εἶναι ταυτόχρονα ἡ γενικὴ ἐπανάληψη αὐτῆς τῆς οἰκογενειακῆς σκηνῆς καὶ ἡ πιὸ σθεναρὴ προσπάθεια νὰ τὴν ἐλέγξει, νὰ πνίξει τὸν θόρυβο, νὰ τὴ συγκαλύψει τραβώντας τὶς κουρτίνες στὴν ἀγρὴ τῆς Δύσης. Μποροῦμε νὰ ἀναχωρήσουμε πρὸς ἀναζήτησι ἀλλων φυλάκων, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ φαρμακευτικὸ

« σύστημα » δὲν διέπει μόνον, μὲ μία καὶ τὴν ἴδια λαβή, τὴ σκηνὴ τοῦ Φαίδρου, τὴ σκηνὴ τῆς Πολιτείας καὶ τὴ σκηνὴ τοῦ Σοφιστῆ, τὴ διαλεκτικὴ, τὴ λογικὴ καὶ τὴ μυθολογία τοῦ Πλάτωνα, ἀλλά, ὅπως φαίνεται, καὶ μερικὲς μὴ ἑλληνικὲς δομὲς τῆς μυθολογίας; Κι ἂν δὲν εἶναι σίγουρο ὅτι ὑπάρχει κάτι σὰν τις μὴ ἑλληνικὲς « μυθολογίες », ἐφόσον ἡ ἀντίθεση μύθος/λόγος ποτὲ δὲν εἶναι θεμιτὴ παρὰ μόνον κατὰ καὶ μετὰ τὸν Πλάτωνα, σὲ ποιά γενικὴ καὶ ἀκατονόμαστη ἀναγκαιότητα ἔχουμε παραπεμφθεῖ; Μὲ ἄλλους ὄρους, τί σημαίνει ὁ πλατωνισμὸς ὡς ἐπανάληψη;

Ἐπαναλαμβάνουμε. Ἡ ἐξαφάνιση τοῦ ἀγαθοῦ-πατέρα-κεφαλαίου-ἡλίου εἶναι συνεπῶς ἡ προϋπόθεση τοῦ λόγου (*discours*), αὐτὴ τὴ φορὰ ἐννοούμενου ὡς στιγμῆς καὶ ὄχι ὡς ἀρχῆς τῆς γενικῆς γραφῆς. Αὐτὴ ἡ γραφὴ (εἶναι) ἐπέκεινα τῆς οὐσίας. Ἡ ἐξαφάνιση τῆς ἀλήθειας ὡς παρουσίας, ἡ ὑπεξαίρεση τῆς παρούσας προέλευσης τῆς παρουσίας εἶναι ἡ προϋπόθεση γιὰ κάθε (ἐκδήλωση) ἀλήθεια(ς). Ἡ μὴ ἀλήθεια εἶναι ἡ ἀλήθεια. Ἡ μὴ παρουσία εἶναι ἡ παρουσία. Ἡ διαφορά, ἐξαφάνιση τῆς πρωταρχικῆς παρουσίας, εἶναι ταυτοχρόνως ἡ προϋπόθεση τῆς δυνατότητας καὶ ἡ προϋπόθεση τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἀλήθειας. Ταυτοχρόνως. « Ταυτοχρόνως » σημαίνει ὅτι τὸ ὄν-παρὸν (ὄν) κατὰ τὴν ἀλήθεια του, κατὰ τὴν παρουσία τῆς ταυτότητάς του καὶ τὴν ταυτότητα τῆς παρουσίας του διπλασιάζεται ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἐμφανίζεται, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ παρουσιάζεται. Φαίνεται, κατὰ τὴν παρουσία του, ὡς ἡ δυνατότητα τοῦ ἴδιου του τοῦ διπλασιασμοῦ. Δηλαδή, μὲ πλατωνικοὺς ὄρους, τῆς ἰδιαίτερης μὴ ἀλήθειας του, τῆς ἀντανακλώμενης στὴν εἰκόνα, τὸ φάντασμα ἢ τὸ ὁμοίωμα ψευδο-ἀλήθειας του. Δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶναι, ταυτόσημο καὶ ταυτόσημο πρὸς τὸν ἑαυτό του, μοναδικό, παρὰ μόνον προσθέτοντας στὸν ἑαυτό του τὴ δυνατότητα νὰ ἐπαναληφθεῖ ὡς αὐτὸ ποὺ εἶναι (*comme tel*). Καὶ ἡ ταυτότητά του ὑποσκάπτεται ἀπὸ αὐτὴ τὴν προσθήκη, ὑπεξαίρεταίται μὲς στὸ ἀναπλήρωμα ποὺ τὴν παρουσιάζει.

Ἡ ἐξαφάνιση τῆς ὄψης ἢ ἡ δομὴ τῆς ἐπανάληψης δὲν ἀφήνουν νὰ τις κυριαρχήσει ἡ ἀξία τῆς ἀλήθειας. Ἀντίθετα, ἡ ἀντίθεση τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ μὴ ἀληθοῦς ὁλόκληρη περιλαμβάνεται, εἶναι ἐγ-

γεγραμμένη στο έσωτερικό αὐτῆς τῆς δομῆς ἢ τῆς γενικῆς γραφῆς. Τὸ ἀληθές καὶ τὸ μὴ ἀληθές εἶναι εἶδη τῆς ἐπανάληψης. Καὶ δὲν ὑπάρχει δυνατὴ ἐπανάληψη παρὰ μόνον μέσα στὸ γράφημα τῆς ἀναπληρωματικότητας, τὸ ὁποῖο προσθέτει, στὴν ἔλλειψη μιᾶς πλήρους ἐνότητας, μιὰ ἄλλη μονάδα ποὺ ἔρχεται νὰ τὴν ἀναπληρώσει, ὄντας ταυτόχρονα ἄρκετὰ ἢ ἴδια καὶ ἄρκετὰ ἕτερη ὥστε νὰ ἀντικαταστήσει προσθέτοντας. Ἔτσι, ἀπὸ τὴ μία πλευρά, ἡ ἐπανάληψη εἶναι αὐτὸ ἄνευ τοῦ ὁποῖου δὲν θὰ ὑπῆρχε ἀλήθεια : ἡ ἀλήθεια τοῦ ὄντος ὑπὸ τὴ νοητὴ μορφή τῆς ἰδεατότητας ἀνακαλύπτει στὸ εἶδος αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπαναληφθεῖ, ὄντας τὸ ἴδιο, τὸ σαφές, τὸ σταθερό, αὐτὸ ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτιστεῖ μὲς στὴν ἰσότητα μὲ τὸν ἑαυτό του. Καὶ μόνον τὸ εἶδος μπορεῖ νὰ δώσει λαβὴ στὴν ἐπανάληψη ὡς ἀνάμνηση ἢ μαιευτικὴ, διαλεκτικὴ ἢ διδακτικὴ. Ἐδῶ ἡ ἐπανάληψη δίδεται ὡς ἐπανάληψη ζωῆς. Ἡ ταυτολογία εἶναι ἡ ζωὴ ποὺ δὲν βγαίνει ἀπὸ τὸν ἑαυτό της παρὰ μόνον γιὰ νὰ ἐπιστρέψει στὸν ἑαυτό της. Ἴσταται παρὰ, ἐγγὺς ἑαυτῆς, μὲς στὴ μνήμη, μὲς στὸν λόγο καὶ μὲς στὴ φωνή. Ἀλλά, ἀπὸ μιὰ ἄλλη πλευρά, ἡ ἐπανάληψη εἶναι ἡ ἴδια ἢ κίνηση τῆς μὴ ἀλήθειας : ἡ παρουσία τοῦ ὄντος χάνεται μὲς στὴν ἐπανάληψη, διασκορπίζεται, πολλαπλασιάζεται μέσα ἀπὸ μιμήματα, εἰκόνες, φαντάσματα, ὁμοιώματα, κλπ. Μέσα ἀπὸ φαινόμενα, ἤδη. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐπανάληψη εἶναι ἡ δυνατότητα τοῦ γίνεσθαι αἰσθητό, ἢ μὴ ἰδεατότητα. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς μὴ-φιλοσοφίας, τῆς κακῆς μνήμης, τῆς ὑπόμνησης, τῆς γραφῆς. Ἐδῶ ἡ ταυτολογία εἶναι ἡ χωρὶς ἐπιστροφή ἐξοδος τῆς ζωῆς ἐκτὸς ἑαυτοῦ. Ἐπανάληψη θανάτου. Δαπάνη δίχως ἀπόθεμα. Μὴ ἀναγώγιμο ὑπερβάλλον (*excess*), μέσα ἀπὸ τὸ παιχνίδι τοῦ ἀναπληρωματος, κάθε οἰκειότητας πρὸς ἑαυτὸν τοῦ ζῶντος, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀληθοῦς.

Αὐτὲς οἱ δύο ἐπαναλήψεις συνδέονται καὶ ἀλληλεξαρτῶνται σύμφωνα μὲ τὸ γράφημα τῆς ἀναπληρωματικότητας. Πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ « διαχωρίσει » κανεὶς τὴ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη, νὰ συλλάβει τὴ μία ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἄλλη, νὰ νὰ τοὺς « βάλει ἐτικέτες », ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν μὲς στὴ φαρμακεία νὰ διακριθεῖ τὸ ἴμα ἀπὸ τὸ δηλητήριο, τὸ καλὸ ἀπὸ τὸ κακὸ, τὸ

ἀληθές ἀπὸ τὸ ψευδές, τὸ ἐντὸς ἀπὸ τὸ ἐκτὸς, τὸ ζωτικὸ ἀπὸ τὸ θανατηφόρο, τὸ πρῶτο ἀπὸ τὸ δεύτερο, κλπ. Ἔχοντας συλληφθεῖ στοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς τῆς πρωταρχικῆς ἀντιστρεψιμότητος, τὸ φάρμακον εἶναι τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν ἔχει ταυτότητα. Καὶ τὸ ἴδιο (εἶναι) ἐν ἀναπληρώματι. Ἡ ἐν διαφωρᾷ. Ἐν γραφῇ. Κι ἂν ἤθελε νὰ πεῖ κάτι, τέτοιος θὰ ἦταν ὁ λόγος (*discours*) τοῦ Θεοῦ τὴν ὥρα πού κάνει, τῆ γραφῆ ὡς φάρμακον, ἓνα ἰδιότυπο δῶρο στὸν βασιλιά.

Ἄλλὰ ὁ Θεὸς, κυρίως, δὲν ξαναπῆρε τὸν λόγο (*parole*).

Ἡ κρίση τοῦ μεγάλου θεοῦ ἔμεινε δίχως ἀπάντηση.

Ἀφοῦ ἔκλεισε τὸ φαρμακεῖο, ὁ Πλάτων ἀποτραβήχτηκε, προφυλαγμένος ἀπὸ τὸν ἥλιο. Ἐκανε μερικὰ βήματα στὴ σκιά, πρὸς τὸ βάθος τῆς ἀποθήκης, ἔσκυψε πάνω ἀπὸ τὸ φάρμακον, ἀποφάσισε νὰ ἀναλύσει.

Μὲς στὴν ὑγρὴ πυκνότητα, τρέμοντας στοῦ βάθος τοῦ παρασκευάσματος, παρέμενε ἡ ἀντανάκλαση ὅλης τῆς φαρμακείας, ἐπαναλαμβάνοντας τὴν ἄβυσσο τῆς φαντασίωσής της.

Ὁ ἀναλυτὴς τότε ἐννοεῖ νὰ διακρίνει, μεταξὺ δύο ἐπαναλήψεων.

Θὰ ἤθελε νὰ ἀπομονώσει τὴν καλὴ ἀπὸ τὴν κακὴ, τὴν ἀληθινὴ ἀπὸ τὴν ψευδῆ.

Σκύβει ξανά : ἀλληλοεπαναλαμβάνονται.

Κρατώντας τὸ φάρμακον μὲ τὸ ἓνα χέρι, τὸν κάλαμο μὲ τὸ ἄλλο, ὁ Πλάτων μεταγράφει τὸ παιχνίδι τῶν μαγικῶν συνταγῶν μουρμουρίζοντας. Ὁ κλειστὸς χῶρος τοῦ φαρμακείου ἐνισχύει ὑπέρμετρα τὴν ἀντήχηση τοῦ μονολόγου. Ὁ ἐντειχισμένος λόγος (*parole*) προσκρούει στὶς γωνίες τοῦ τοίχου, κάποιες λέξεις ἀποσπῶνται, τὰ ξεφτίδια τῶν φράσεων χωρίζονται, ἐξαρθρωμένα μέλη κυκλοφοροῦν ἀνάμεσα στοὺς διαδρόμους, παγιώνονται ὅσο κρατάει μιὰ διαδρομὴ, ἀλληλομεταφράζονται, ξανααρθρώνονται, συγκρούονται καὶ ἀναπηδοῦν, ἀντιφάσκουν, κάνουν ἱστορίες, ἐπανέρχονται

σάν απαντήσεις, οργανώνουν τις ανταλλαγές τους, αλληλοπροστατεύονται, εγκαθιδρύουν ένα έσωτερικό εμπόριο, εκλαμβάνονται ως διάλογος. Πλήρης νοήματος. Μια όλοκληρη ιστορία. "Όλη ή φιλοσοφία.

« ή ήχη τούτων τῶν λόγων . . . ό ήχος αὐτῶν τῶν λόγων (*pr-roles*) κουδουνίζει μέσα μου και με έμποδίζει νά άκούσω ότιδήποτε άλλο ».

Μές στό τραυλό κουδούνισμα, στό πέραςμα ¹³³ τῆς τάδε φιλολογικῆς περιόδου, διακρίνεται περίπου τοῦτο, αλλά άκούει κανείς τόσο άσχημα : ό λόγος αγαπάει τόν έαυτό του . . . ¹³⁴ φάρμακον θέλει νά πεϊ χτύπημα (*coup*) . . . « έτσι ώστε φάρμακον θά σήμαινε : αυτό πού άναφέρεται σ' ένα δαιμονικό χτύπημα ή πού χρησιμοποιεΐται ως ίαματικό μέσο έναντίον ενός παρόμοιου χτυπήματος » . . . ένα πραξικόπημα (*un coup de force*) . . . ένας συμπάρος (*un coup tiré*) . . . ένα στημένο κόλπο (*un coup monté*) . . . αλλά ένα κόλπο για τó τίποτα (*un coup pour rien*) . . . μιá τρύπα στό νερό (*un coup dans l'eau*) . . . έν ύδατι γράφει . . . και ένα κόλπο τῆς τύχης (*un coup du sort*) . . . 'Ο Θεύθ πού έπινόησε τή γραφή . . . τó ήμερολόγιο . . . τά ζάρια . . . κυβεία . . . τó κόλπο τοῦ ήμερολογίου (*le coup du calendrier*) . . . ό άπό μηχανῆς θεός (*le coup de théâtre*) . . . ό κόλαφος τῆς γραφῆς (*le coup de l'écriture*) . . . ή ζαριά (*le coup de dés*) . . . τó διπλό χτύπημα (*le coup double*) . . . κόλαφος . . . γλυφ . . . *colpus* . . . κόλπο . . . χτύπημα . . . γλυφή . . . σκαλπέλο . . . σκάλπ . . . χρυσός, χρυσόλιθος, χρυσολογία . . .

'Ο Πλάτων βουλώνει τ' αὐτιά του, για ν' άκούει καλύτερα τόν έαυτό του νά μιλάει (*s'entendre-parler*)¹³⁵, για νά βλέπει καλύτερα, για νά αναλύει καλύτερα.

'Εννοεΐ νά διακρίνει, μεταξύ δύο έπαναλήψεων.

'Αναζητεΐ τόν χρυσό. Πολλάκις δέ λεγόμενα και άει άκουόμενα . . . « χρειάζονται πολλές έπαναλήψεις, συνεχῆ μαθήματα, για πολλά χρόνια, και είναι ζήτημα άν, με μεγάλες προσπάθειες, κατορθώσει κανείς νά τά καθαρίσει, όπως καθαρίζεται ό χρυσός . . . » Και ή φιλοσοφική λίθος. 'Η « χρυσή άγωγή ».

Θά ἔπρεπε νὰ διακρίνει, μεταξύ δύο ἐπαναλήψεων.

—“Ομως ἀλληλοεπαναλαμβάνονται, ἀκόμα, ἀλληλοὑποκαθίστανται . . .

— Μὰ τί λές, δὲν ἀντικαθίστανται, ἀφοῦ προστίθενται . . .

— Σωστά . . .

Πρέπει νὰ σημειώσει ἀκόμα ἐτοῦτο. Καὶ νὰ τελειώνει αὐτὴ τὴ Δεύτερη Ἐπιστολὴ : « . . . Σκέψου τα λοιπὸν καὶ πρόσεξε μήπως κάποια μέρα χρειαστῆ νὰ μετανοήσεις γι’ αὐτὸ πού σήμερα θά ἄφηνες νὰ διαδοθεῖ δίχως νὰ τὸ ἀξίζει. Ἡ καλύτερη προφύλαξη θά εἶναι νὰ μὴ γράφεις, ἀλλὰ νὰ μαθαίνεις ἀπὸ στήθους . . . τὸ μὴ γράφειν ἀλλ’ ἐκμανθάνειν . . . γιατί εἶναι ἀδύνατον τὰ γραπτὰ νὰ μὴν καταντήσουν στὸ τέλος δημόσιο πράγμα. Ἐπίσης, ἐγὼ ὁ ἴδιος οὐδέποτε ἔγραψα γι’ αὐτὰ τὰ ζητήματα . . . οὐδ’ ἐστὶν σύγγραμμα Πλάτωνος οὐδ’ ἐσταί, οὔτε ὑπάρχει σύγγραμμα τοῦ Πλάτωνα οὔτε θά ὑπάρξει ποτέ. “Ὅ,τι σήμερα προσδιορίζουν μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα Σωκράτους ἐστὶν καλοῦ καὶ νέου γεγονότος . . . εἶναι τοῦ Σωκράτη ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς ἄμορφης νιότης του. Ἀντίο καὶ νὰ μὲ ὑπακούεις. Μόλις διαβάσεις καὶ ξαναδιαβάσεις αὐτὸ τὸ γράμμα, κάψ’ το . . . »

— Ἐλπίζω ὅτι αὐτὸ δὲν θά χαθεῖ. Γρήγορα, ἓνα ἀντίγραφο . . . γραφίτης . . . καρμπόν . . . ξαναδιάβασε αὐτὸ τὸ γράμμα . . . κάψ’ το. *Il y a là cendre* (Ἐδῶ ἔχει στάχτη).¹³⁶ Καὶ τώρα θά ἔπρεπε νὰ διακρίνει, μεταξύ δύο ἐπαναλήψεων . . .

Ἡ νύχτα περνάει. Τὸ πρωὶ ἀκούγονται χτυπήματα στὴν πόρτα (*des coups à la porte*). Μοιάζει σὰν νὰ ἔρχονται ἀπ’ ἔξω, αὐτὴ τὴ φορά, τὰ χτυπήματα (*les coups*) . . .

Δύο χτυπήματα (*deux coups*) . . . τέσσερα . . .

— Ἀλλὰ ἴσως εἶναι ἓνα ὑπόλειμμα, ἓνα ὄνειρο, ἓνα κομμάτι οὐνεῖρου, μιὰ ἠχώ τῆς νύχτας . . . αὐτὸ τὸ ἄλλο θέατρο, αὐτὰ τὰ χτυπήματα ἀπ’ ἔξω (*ces coups du dehors*) . . .¹³⁷

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Οί σημειώσεις που ακολουθούν δεν αποτελούν κατ' ανάγκην μιαν εξαντλητική και, πολύ λιγότερο, πλήρη συζήτηση των θεμάτων, των μοτίβων, των φιλοσοφικών θέσεων ή των προβλημάτων που κληροδοτεί ή φιλοσοφική παράδοση στο κείμενο του J. Derrida ή που το ίδιο το κείμενο προτείνει. Σε ένα κείμενο που παρουσιάζεται σαν μιὰ έμμεση και πιθανόν άφρημένη ανάγνωση του *Finnegans Wake* (*Ulysse Gramophone*, Galilée, 1987, σελ. 29), αυτό το έγχειρημα δέν θά ήταν μόνον καταδικασμένο εϋθύς έξαρχής, αλλά θά ήταν ταυτοχρόνως βαθύτατα λανθασμένο. Τά άξιώματα μέ βάση τά όποια θά είχε συλληφθεί, ή προοπτική μέσα στην όποια θά επιχειρούσε νά έγγραφεί και τό φιλοσοφικό αίτημα που θά επιχειρούσε νά έκπληρώσει, θά ήταν αυτά άκριβώς που τό ίδιο τό κείμενο επιχειρεί συστηματικά νά άποδομήσει. Διότι αυτό που κατ' άρχήν άποτελεί « τό άντικείμενο » αυτού του δοκιμίου είναι ό έλεγχος των φιλοσοφικών προϋποθέσεων που καθιστούν δυνατή την έννοια μιās όλότητας νοήματος, ή όποια κατά κάποιον τρόπο προϋπάρχει του κειμένου και μέσα άπό τό κείμενο έκφράζεται ή προβαίνει στο φαίνεσθαι μέ τόν τρόπο τής παρουσίας. Άπό αύτήν την άποψη, είτε μιὰ είσαγωγή είτε ένα σύνολο σχολίων και σημειώσεων που θά θέταν στόχο νά άποκαταστήσουν αύτήν την όλότητα ή την ένότητα νοήματος που τό κείμενο υποτίθεται ότι άναγκαία έμπεριέχει και ένδεχομένως συγκαλύπτει —έννοείται δέν άποκαλύπτει παρά μόνον ύστερα άπό μιὰ εξαντλητική άνάλυση, « *as were it sentenced to be nuzzled over a full trillion times for ever and a night till his noddle sink or swim by that ideal reader suffering from an ideal insomnia* » (*Finnegans Wake*, Faber and Faber, 1975, σελ. 120)— θά ήταν συγχρόνως μάταια και άνόητα. Τό ίδιο τό κείμενο, που θά επιχειρούσαν νά τό άναγάγουν σε μιὰ πρωταρχική έκφραστική πρόθεση ή σε ένα ύπερβατικό σημαίνόμενο, θά τά είχε —άπό τις πρώτες κιόλας σελίδες— καταδικάσει.

Οί σημειώσεις, συνεπώς, και τά σχόλια που ακολουθούν δέν έχουν στόχο νά διαφωτίσουν τόν "Έλληνα άναγνώστη, νά τόν μνήσουν σ' ένα φιλο-

σοφικό λόγο που παραμένει ακόμα άγνωστος στη χώρα μας ή να του αποκαλύψουν τις μυστικές αλληλουχίες των νοημάτων. Πιθανόν αυτή να είναι η λειτουργία τους σ' ένα πρώτο επίπεδο ανάγνωσης. Όμως ουσιαστικά αποβλέπουν στο να πολλαπλασιάσουν τις συνδέσεις αυτού του κειμένου με το έργο του J. Derrida, να επισημάνουν τις διαφορετικές και μη-ανάγωγιμες προοπτικές μέσα στις οποίες είναι δυνατόν να έγγραφει, να κλονίσουν την εμπιστοσύνη του αναγνώστη σε κάθε απόπειρα διαλεκτικής ανάγνωσης που θα επιχειρούσε να κεφαλαιοποιήσει και να οικειοποιηθεί όλικά ένα νόημα και, ένδεχομένως, να δείξουν τους τρόπους με τους οποίους η λογική του νοήματος, μέσα από τους πόρους της γραφής και τους άστυχους κανόνες του παιχνιδιού, καθίσταται τυπικά μη-άποκρίσιμη.

Φιλοδοξία τρομερή, άμεσα συγκρίσιμη με τη φιλοδοξία που καταγγέλλει και εξίσου τραπή στην κατηγορία ότι την έχει τσιμπήσει ο ίδιος οϊστρος, « *that absurdly bullfooted bee declaring with an even plainer dumppshow than does the mute commoner with us how hard a thing it is to mpre mporrn a gentlerman* » (F.W., σελ. 120) —πράγμα που μπορεί συνάμα να σημαίνει ότι ο οϊστρος ή το θύμα του είναι ο Σωκράτης, ο σχολιογράφος ή ο φιλόσοφος αναγνώστης που είναι ικανός να γυρίζει κάθε τόσο στις τελευταίες σελίδες για να παρακολουθεί τα σχόλια. Ίσως αυτή η ανάγκη ή η ικανότητα του αναγνώστη να είναι και η μόνη δικαιολογία τους.

1. Ο τίτλος του δοκιμίου στα γαλλικά είναι *La pharmacie de Platon*. Έτσι, ήδη πριν από την πρώτη λέξη του κειμένου, τα ζητήματα του τίτλου, του κυρίου ονόματος και της μετάφρασης έχουν τεθεί, διότι αυτός ο τίτλος είναι δυνατόν να μεταφραστεί κατά δύο διαφορετικούς τρόπους : είτε ως *Τὸ φαρμακείον τοῦ Πλάτωνα*, είτε ως *Ἡ φαρμακεία τοῦ Πλάτωνα*. Στην πρώτη περίπτωση, ο τίτλος θα δήλωνε τὸν τόπο, ὅπου τὰ φάρμακα παρασκευάζονται ἢ διατίθενται, ἐνῶ μιὰ δεύτερη σημασία θὰ ἦταν τὸ θέατρο ὅπου λαμβάνει χώρα ἡ φαρμακεία (βλ. L. Finas, *Ecartis*, Fayard, 1973, ἰδιαιτέρα τὸ κεφ. « *Le théâtre de la pièce* », σελ. 31-55). Στὴ δεύτερη περίπτωση, θὰ δήλωνε « τὴν τέχνη ἐκείνου ποὺ ἀναγνωρίζει, συλλέγει, καὶ διατηρεῖ τὰ ἀπλά καὶ παρασκευάζει τὰ σύνθετα φάρμακα ». Ἐνῶ παράλληλα θὰ σήμαινε ἐπίσης τὴ « φαρμακολογία », δηλαδὴ τὴν ἐπιστὴμὴ τῶν φαρμάκων. Ὁ Derrida φορτίζει τὴ λέξη *pharmacie* καὶ μετὰ τὶς δύο σημασίες ποὺ μέσα στὸ κείμενό του πρέπει νὰ ἀκούγονται, δηλαδὴ νὰ ἐννοοῦνται, ταυτοχρόνως.

Γιὰ τὴ δομὴ τοῦ τίτλου, ποὺ ἐπάγεται πάντα ἀποτελέσματα κυρίου ονόματος, καὶ γιὰ τὴν τοπολογία του πρβλ. J. Derrida, « *Titre à préciser* » (*Parages*, Galilée, 1986, σελ. 225-226). Γιὰ τὸ ἀμετάφραστο τοῦ τίτλου βλ. *La carte postale*, Flammarion, 1980, σελ. 333 : « Κάθε σημαίνονμενο τοῦ ὁποίου τὸ σημαῖνον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ποικίλει οὔτε ἀφήνεται νὰ μεταφραστεῖ σὲ

ένα άλλο σημαίνον δίχως απώλεια σημασίας, ἐπάγεται ένα ἀποτέλεσμα κυρίου νόματος ».

Γιά όλους αυτούς τους λόγους προτίμησα νά μεταφράσω τὸν τίτλο στὰ ἑλληνικὰ μὲ ἕναν τρόπο πού, δίχως σημαντικὲς ἀπώλειες νοήματος, παραπέμπει εὐθέως στοὺς τίτλους τῶν πλατωνικῶν ἔργων πού μᾶς ἔχουν κληροδοτήσει οἱ πρῶτοι σχολιογράφοι καὶ φιλόλογοι.

2. Τὸ παράθεμα ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴ λέξη *κόλαφος* μὲ τὴν ὁποία τελειώνει τὸ τελευταῖο —τὸ ἔτυμολογικὸ— μέρος τοῦ λήμματος πού ἀφιερώνει τὸ *Litttré* στὴ λέξη *coup* (ἀναφέρεται ἀπὸ τὴν Barbara Johnson, *Dissemination*, ἀγγλ. μετάφρ. University of Chicago Press, 1972, σελ. 63, σημ. 1). Στὴν ἔκδοση πού διαθέτω τὸ ἔτυμολογικὸ μέρος ἔχει ἀπαλειφθεῖ διότι, ὅπως ἀναφέρουν οἱ ἐκδότες, ἡ ἔτυμολογία ὡς κλάδος τῆς γλωσσολογίας ἔχει ἀναπτυχθεῖ τόσο πολὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς πρώτης ἔκδοσης τοῦ *Λεξικοῦ* ἀπὸ τὸν *Émile Littré*, ὥστε ἡ συντριπτικὴ πλειονότητά τῶν ἔτυμολογιῶν πού παρέθετε νὰ ἀποδεικνύονται σήμερα *λανθασμένες*.

Ἐντούτοις, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο χρησιμοποιεῖ ὁ *Derrida* τὸ *Litttré* ἢ ἐδῶ τὸ *Λεξικὸ* τοῦ *Bailly* (ἀρχαία ἑλληνικὰ-γαλλικὰ) δὲν διέπεται κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τοὺς κανόνες τῆς ἔτυμολογίας. Ἡ προσφυγὴ σ' αὐτὴ τὴ μέθοδο εἶναι συνήθως εἰρωνικὴ καὶ παραγωγικὴ. Στὸ μέτρο πού ἀκόμα καὶ μιὰ παρετυμολογία λειτουργεῖ σὰν ἕνα γλωσσικὸ βραχυκύκλωμα καί, μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, παράγει μιὰ δίοδο νοήματος συνδέοντας δύο σημασίες πού θεωρητικὰ εἶναι ἄσχετες, τὸ τυχαῖο ἢ ἠθελημένο παιχίδι τῶν σημαίνοντων ἀποδεικνύεται συνάμα εἰρωνικὸ ὡς πρὸς τὴν ἀλήθεια μιᾶς μεθόδου πού διεκδικεῖ τὴν ἐπιστημονικότητα καὶ παραγωγικὸ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κειμένου μέσα στὸ ὁποῖο λαμβάνει χώρα. Ἐδῶ ὁ *Derrida* παίζει μὲ τὴν ἔτυμολογία ἀκολουθώντας τὸν *Bailly* πού συσχετίζει τὶς ρίζες *Κλαφ* καὶ *Γλυφ* (πρβλ. L. Finas, σελ. 31). Οἱ δύο ρίζες, στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς ἀναγραμματικῆς λογικῆς, συνδέονται μὲ τὴ ρίζα *Gref*, ἀπὸ τὴν ὁποία προκύπτει ὅλη ἡ οἰκογένεια τοῦ μοσχεύματος (*greffe*) καὶ μὲ τὴν γραφή. Γι' αὐτὸ τὸ θέμα πρβλ. ἐπίσης J. Derrida, *De la Grammatologie*, Éd. de Minuit, 1967, σελ. 180. [*Περὶ Γραμματολογίας*, μτφρ. Κωστή Παπαγιώργη, ἐκδ. Γνώση, Ἀθήνα 1990].

3. Αὐτὸ τὸ δίχως ἀρίθμηση μέρος, πού παρουσιάζεται σὰν μιὰ εἰσαγωγή ἢ ὁποῖα ἀντὶ νὰ εἰσάγει στὸ κλειστὸ ἐντὸς τοῦ κειμένου μᾶλλον τὸ ἀνοίγει πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν κειμένων πού προηγοῦνται ἢ ἔπονται (γιὰ τὴ λειτουργία τῶν εἰσαγωγῶν καὶ τὰ φιλοσοφικὰ ἀξιώματα στὰ ὁποῖα στηρίζεται πρβλ. « *Hors livre* », *La dissémination*, σελ. 9-67), θὰ μπορούσε νὰ διαβαστεῖ σὰν μιὰ ἐξαιρετικὰ συνοπτικὴ ἔκθεση τῆς σχέσης τοῦ *Derrida* μὲ τὸν *Husserl*. Τὸ ρῆμα *défaire*, πού ἐδῶ μεταφράζεται μὲ τὸ ρῆμα *ξηλώνω*, ἐμφανίζεται ἤδη στὶς πρῶτες σελίδες τοῦ πρώτου κειμένου τοῦ *Derrida*, στὴν εἰσαγωγή τῆς

μετάφρασης ενός δοκιμίου του Husserl που φέρει τον τίτλο *L'origine de la géométrie* (P.U.F., 1962, σελ. 16).

Ἡ Β. Johnson (ὄπ.παρ., σελ. XIV), που μεταφράζει αὐτὸ τὸ ρῆμα μὲ τὸ ρῆμα *undo* (ξεκάνω, ξηλώνω, διαλύω, ξεμπλέκω), σημειώνει ὅτι συνδέεται μὲ τὴ λέξη *ἀνάλυση* καὶ συνεπῶς πρέπει νὰ διαβαστεῖ σὰν ἓνα ἐν δυνάμει συνώνυμο τοῦ ἀπο-δομῶ. Ὅμως στὸν Husserl αὐτὴ ἡ ἔννοια (*Abbau*) συνδέεται συστηματικὰ μὲ τὴ στρατηγικὴ τῆς *Rückfrage* (παλινδρομοῦσα ἐρώτηση θὰ μπορούσε νὰ εἶναι μιὰ πιθανὴ μετάφραση), ἡ ὁποία ἀποβλέπει στὸ νὰ ἀνασκάψει τὶς διαδοχικὲς διαστρωματώσεις τοῦ νοήματος που ἔχει συσσωρεύσει ἡ ἱστορία μιᾶς ἐπιστήμης καὶ νὰ τὴν ἀναγάγει στὴν πρωταρχικὴ ἐποπτεία που δίδει τὸ νόημα. Συνεπῶς, εἶναι μιὰ στρατηγικὴ που διέπεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς προέλευσης καὶ αὐτὴν ἀναζητεῖ. Ἐντούτοις, ἡ ἔννοια *Abbau* (που συναντᾶται γιὰ πρώτη φορὰ στὸ *Erfahrung und Urteil*), ἡ ὁποία ἐν μέρει μεταφράζεται ἀπὸ τὸ ρῆμα *défaire*, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς προηγούμενες μορφὲς ἀναγωγῆς, δηλώνει ὅτι αὐτὸ τὸ ἐγχείρημα δὲν διαμορφώνεται ἀπὸ μιὰ πλήρως ἐπανενεργοποιησίμη τελικὴ στιγμή ἢ ἓνα τελικὸ σημεῖο τῆς παλινδρομικῆς διαδικασίας. Σ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ, συνεπῶς, ἡ *Abbau* ἀνήκει στὴ γενεαλογία τῆς ἀποδόμησης, ὅμως στὸ μέτρο που ἡ ἀποδόμηση δὲν διέπεται ἀπὸ τὴ λογικὴ τῆς προέλευσης οὔτε ὑπηρετεῖ τὴ θεμελιώδη ἀρχὴ που ὀρίζει ὅτι « κάθε δίδουσα πρωταρχικὴ ἐποπτεία εἶναι μιὰ νόμιμη πηγὴ γιὰ τὴ γνώση » (Husserl, *Idées* . . . I, γαλ. μετ. Gallimard, 1950, σελ. 78-79), θὰ ἦταν λάθος νὰ θεωρήσουμε τὸ *ξήλωμα* —που στὸν Derrida συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴ λογικὴ τῆς ἀνάγνωσης καὶ συνεπῶς μὲ τὸ κείμενο ὡς γραφῆ— ἀπλῶς σὰν ἐν δυνάμει συνώνυμο τῆς ἀποδόμησης. Ἀνάμεσα στὸ *ξήλωμα* ὡς *Abbau* καὶ στὸ *ξήλωμα* ὡς « φάση » τοῦ ἀποδομητικοῦ ἐγχειρήματος τοποθετεῖται ὀλόκληρη ἡ ἀνάγνωση τοῦ Husserl που ἐπιχειρεῖ ὁ Derrida καὶ παράγεται αὐτὴ ἡ μετατόπιση τοῦ νοήματος που ἐπιτρέπει στὴν ἴδια λέξη νὰ μεταφράζει δύο διαφορετικὲς διαδικασίες.

Ἀπὸ μιὰ ἄλλη πλευρὰ, στὸν Husserl ἡ *Abbau* συνδέεται ἐπίσης μὲ τὴν ἀναγωγή τοῦ κειμένου, στὸ ὁποῖο ἔχει ἐναποτεθεῖ καὶ μὲ τὸ ὁποῖο ἔχει συσταθεῖ ἡ ἀπόλυτη ἰδεατὴ ἀντικειμενικότητα, στὴν πρωταρχικὴ ἐκφραστικὴ πρόθεση (*intention*), στὸ θεμελιώδες νόημα τῶν πρώτων πράξεων (πρβλ. J. Derrida, *L'origine de la géométrie*, τὸ κεφάλαιο II, σελ. 14-37). Στὸν Derrida, ἀντίθετα, « ἡ ἀνάγνωση ὀφείλει πάντα νὰ ἀποβλέπει σὲ μιὰ ὀρισμένη σχέση, μὴ ἀντιληπτὴ στὸν συγγραφέα, ἀνάμεσα σὲ αὐτὸ που ἐλέγχει καὶ σὲ αὐτὸ που δὲν ἐλέγχει στὰ σχήματα τῆς γλώσσας που χρησιμοποιεῖ. Αὐτὴ ἡ σχέση δὲν εἶναι μιὰ ὀρισμένη ποσοτικὴ κατανομή σκιάς καὶ φωτός, ἀδυναμίας ἢ δύναμης, ἀλλὰ μιὰ σημαίνουσα δομὴ τὴν ὁποία ἡ κριτικὴ ἀνάγνωση ὀφείλει νὰ παραγάγει . . . Καὶ αὐτὸ που ἀποκαλοῦμε παραγωγή εἶναι κατ' ἀνάγκην ἓνα κείμενο, τὸ σύστημα μιᾶς γραφῆς καὶ μιᾶς ἀνάγνωσης » (*De la Grammatologie*, σελ. 227 καὶ 234). Τὸ *ξήλωμα*, συνεπῶς, δὲν εἶναι μιὰ ἀρχαιολογία, μὲ τὴ σημασία που ἀποκτᾷ αὐτὸς ὁ ὅρος στὸν Foucault, ἀλλὰ ἡ παραγωγή τοῦ ζητουμένου.

Γι' αυτό το σημαντικό ζήτημα που εδώ θίγεται έντελώς συνοπτικά, πρβλ. κυρίως τὰ ακόλουθα κείμενα τοῦ J. Derrida : *L'origine de la géométrie, La voix et le phénomène*, P.U.F., 1967, « La forme et le vouloir-dire », *Marges*, σελ. 185-207, καὶ ιδιαίτερα γιὰ τὴν κριτικὴ τῆς ἀρχαιολογίας τὶς ὑπαινικτικὲς ἀλλὰ εὐστοχες παρατηρήσεις τῆς συνέντευξης ποὺ παραχώρησε στὴν L. Finas, « Avoir l'oreille ce la philosophie », *ὄπ.παρ.*, σελ. 303-312. Πρβλ. ἐπίσης, R. Gasché, *The Tain of the Mirror*, Harvard University Press, 1986, 109-120, ὅπου ἀναλύεται καὶ ἡ σχέση τῆς ἀποδόμησης μὲ τὴ χαιντεγγερμανῆ *Destruktion*, J.D. Caputo, *Radical Hermeneutics*, Indiana University Press, 1987, σελ. 120-152, J. Llewelyn, *Derrida on the Threshold of Sense*, MacMillan, 1986, 16-31 καὶ C.G. Lazos, « Les deux répétitions ou le coup double du pharmakon », *Revue de Philosophie Ancienne*, 1 (1989), σελ. 101-127.

4. Ἡ ὁμωνυμία *filis/fils* (νήματα/γιοὶ) ἐπιτρέπει αὐτὴ τὴν ἐκτροπὴ τοῦ νοήματος ποὺ συμπυκνώνει τὴν ἀνάγνωση ποὺ ἐπιχειρεῖ ἐδῶ ὁ Derrida. Στὰ κείμενα τοῦ Πλάτωνα, ὁ λόγος ὀφείλει νὰ εἶναι πάντα ὁ νόμιμος γιὸς ἐνὸς πατέρα, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ἐπιτήρηση τοῦ γιοῦ του, ἀλλὰ καὶ ἡ συμπίοκῃ ἢ ἡ συνύφανση διαφορετικῶν νημάτων. Στὴν *Πλάτωνος Φαρμακεία*, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα κείμενα τοῦ Derrida, ἕνας ἀπὸ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποῖους σημαδεύεται ἡ δυνατότητα τοῦ κειμένου νὰ ἀναπαραγάγει ἀνάως τὸν ἑσὸτό του εἶναι ἡ μεταφορὰ τοῦ νήματος, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι δεδομένο οὔτε προσφέρεται σὲ ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ ἀποκληθεῖ « ἀντίληψη ».

5. Ἴσως οἱ παρενθέσεις, τὶς ὁποῖες χρησιμοποιεῖ μὲ ὅμοιο τρόπο καὶ ὁ Derrida φιλοξενώντας τὰ ἑλληνικά, νὰ μὴν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ὁ ὕμνος τοῦ τυμπάνου ποὺ δέχεται τὰ χτυπήματα τῆς ἄλλης γλώσσας ἢ τῆς γλώσσας τοῦ ἄλλου. Ὄφειλω νὰ σημειώσω εὐθὺς ἐξαρχῆς ὅτι ἡ προσφυγὴ μου σ' αὐτὸ τὸ τυπογραφικὸ κόλπο εἶναι συστηματικὴ καὶ ὅτι ἀποβλέπει στὴν ἀποκατάσταση μιᾶς κατοπτρικῆς σχέσης ἀνάμεσα στὰ δύο κείμενα, τὸ γαλλικὸ καὶ τὸ ἑλληνικὸ. Ἐντούτοις, αὐτὴ ἡ σχέση μεταξὺ τῶν γλωσσῶν δὲν εἶναι αὐτονόητη καὶ, κυρίως, δὲν ἀποκαθίσταται δίχως μιὰ ἀμοιβαία ἐξάρθρωση τῆς μιᾶς ἀπὸ τὴν ἄλλη. Πρβλ. « Tympan », *Marges*, σελ. VII, σημ. 4 : « ἡ ἐξάρθρωση, ὁ τυμπανισμὸς τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτισμοῦ, αὐτὸ δὲν ἐπιτελεῖται ποτὲ ἐντὸς τῆς ἐννοίας καὶ δίχως κάποια σφαγὴ τῆς γλώσσας ». Μὲ ὅμοιο τρόπο, ὁ γλωσσικὸς αὐτισμὸς δὲν ἐξαρθρώνεται δίχως τὸ τύμπανο τοῦ αὐτιοῦ νὰ τρυπήσει. Ἴσως ἐδῶ βρίσκεται ἡ ἄκρη ἐνὸς ἀπὸ τὰ νήματα ποὺ συνδέουν τὴν *Πλάτωνος Φαρμακεία*, τὸ « Τύμπανον » —καὶ ὅπως θὰ ἀποδειχθεῖ ἀργότερα καὶ ἄλλα κείμενα— μὲ τὸν *H.C. Earwicker*, τὸν ἥρωα τοῦ *Finnegans Wake*.

6. Μεταφράζω τὶς λέξεις *supplément, suppléer, suppléant, supplémentaire, supplémentarité*, κλπ. μὲ τὶς λέξεις ἀναπλήρωμα, ἀναπληρώνω, ἀναπληρωτής, ἀναπληρωματικὸς, ἀναπληρωματικότητα, κλπ. Παρότι ἡ τρέχου-

σα σημασία αὐτῆς τῆς οἰκογένειας δηλώνει κυρίως τὴν ἀντικατάσταση ἐνὸς πού ἀπουσιάζει, στὸ κείμενο ἐννοοῦνται ταυτοχρόνως ὅλες οἱ σημασίες τῆς : πρβλ. Δημητράκος, τὸ λῆμμα ἀναπληρῶ (-ώνω), 1. πληρῶ ἐκ νέου, συμπληρῶ τι ἐλλεῖπον, 2. παθ. πάλιν γίνομαι πλήρης // ἀποκαθιστῶ τὴν ἀρτιότητα, ὀλοκλήρῶ // συμπληρῶ // παρέχω ἐξ ὀλοκλήρου, 3. καταλαμβάνω τὴν θέσιν ἄλλου, ἀντικαθιστῶ // νεωτ. ἐπί προσ. ἀντικαθιστῶ τὸν ἐκλιπόντα ἢ ἀπόντα.

Γιὰ τὴ λογικὴ πού διέπει αὐτὴ τὴ μεταφραστικὴ ἐπιλογὴ πρβλ. *Positions*, Éd. de Minuit, 1972, σελ. 59 : « Τὸ ἀναπλήρωμα δὲν εἶναι οὔτε ἓνα ἐπιπλέον οὔτε ἓνα λιγότερο, οὔτε ἓνα ἐκτὸς οὔτε τὸ συμπλήρωμα (complément) ἐνὸς ἐντὸς, οὔτε ἓνα συμβεβηκὸς οὔτε μιὰ οὐσία », *L'archéologie du frivole*, Denoël/Gonthier, 1976, σελ. 84, καὶ *De la Grammatologie*, σελ. 208 : « σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ συμπλήρωμα (complément), λένε τὰ λεξικά, τὸ ἀναπλήρωμα (supplément) εἶναι μιὰ " ἐξωτερικὴ προσθήκη " » (Robert).

7. Ἡ ἔννοια τοῦ παιγνιδιοῦ καὶ τὸ σύστημα τῶν ἐξουσιῶν του εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ μοτίβα ὅχι μόνον αὐτοῦ τοῦ κειμένου ἀλλὰ ὅλης τῆς προβληματικῆς τοῦ Derrida. Στὸ κείμενο « La double séance » (*Marges*, σελ. 309-310), ὁ Derrida ἀναφερόμενος στὸν Mallarmé προσφέρει τὰ βασικὰ στοιχεῖα ἐνὸς « ὀρισμοῦ » τοῦ παιγνιδιοῦ : « . . . ὁ Mallarmé στήριζε ὅλη τὴ λογοτεχνικὴ πρακτικὴ του (. . .) σὲ ἐπιπτώσεις καὶ ἀντανακλάσεις σημαινόντων πού ποτὲ δὲν ὑπαγορεύονται οὔτε ἀποφασίζονται ἀπὸ κάποια θεματικὴ παρουσία (. . .) ὅλες οἱ " ὑποστάσεις " [φωνητικῆς, γραφικῆς] καὶ ὅλες οἱ " μορφές " μποροῦν νὰ προσεταιρισθοῦν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἀπόσταση καὶ σύμφωνα μὲ ὅλους τοὺς τρόπους γιὰ νὰ παραγάγουν νέα περιεχόμενα μέσα " σὲ αὐτὸ πού στὸν λόγο σωμαίνει ". Διότι ἡ διαφορὰ εἶναι τουλάχιστον τὸ ἀναγκαῖο ἐνδιάμεσο, ἢ ἀναστολὴ μεταξὺ δύο καταληκτικῶν προθεσιῶν ἐμφάνισεως, τὸ " διάστημα " ἀνάμεσα σὲ δύο ζαριές (*courps*), δύο πτώσεις, δύο τύχες. Δίχως νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀποφασίσει ἐκ τῶν προτέρων τὰ ὄρια μιᾶς τέτοιας διάδοσης, αὐτὴ παράγει κάθε φορὰ ἓνα ἀποτέλεσμα διαφορετικὸ καὶ συνεπῶς κάθε φορὰ " καινούργιο ", κάθε φορὰ νέο, μ' ἓνα παιγνίδι πάντα καινούργιο, μὲ μιὰ φωτιά πάντα νέα, γιατί ἡ φωτιά καὶ τὸ παιγνίδι εἶναι πάντα, ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ Nietzsche ἔχουν ἀποφανθεῖ περὶ αὐτοῦ, τὸ παιγνίδι τοῦ τυχαίου μὲ τὴν ἀναγκαιότητα, τοῦ ἐνδεχόμενου μὲ τὸν νόμο. Ὑμέναις μεταξὺ τῆς τύχης καὶ τοῦ κανόνα. Αὐτὸ πού παρουσιάζεται ὡς ἐνδεχόμενο καὶ τυχαῖο μὲς στὸ παρὸν τῆς γλώσσας ἀποκαλύπτεται μὲς στὴ μοναδικότητα ἐνὸς κειμενικοῦ σχηματισμοῦ σφραγισμένο καὶ ἀναβαπτισμένο ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα. (. . .) Αὐτὸ τὸ διάστημα καὶ αὐτὴ τὴν ἀντανάκλαση, ὁ Mallarmé τὰ ἀποδέχεται καὶ τὰ ἐπιβεβαιώνει ταυτοχρόνως ὡς ἐνδεχόμενο καὶ ὡς " τυχαῖο πού ἠττήθηκε ", σύμπλεγμα, μὲς στὸν στίχο, τοῦ ἀναγκαίου καὶ τοῦ αὐθαίρετου ».

Γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα, ὅχι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πλατωνισμοῦ ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Δημόκριτου —πού ὁ Πλάτων μὲ ἐπιμονὴ τὸν ἀγνοεῖ—, τοῦ Ἐπι-

κουρου και του Λουκρήτιου, βλ. J. Derrida, « My Chances/Mes Chances », *Taking Chances : Derrida, Psychoanalysis and Literature*, έκδ. J.H. Smith και W. Kerrigan. The Johns Hopkins University Press, 1984, σελ. 1-32.

Για το παιχνίδι στον Derrida και τον Nietzsche βλ. την εισαγωγή που έχει προτάξει ή G.C. Spivak στην αγγλική μετάφραση της *Γραμματολογίας, Of Grammatology*, The Johns Hopkins University Press, 1976, και ιδιαιτέρα τις σελ. XXX-XXXVIII.

‘Η γραφή ως παιχνίδι, βεβαίως, δεν σημαίνει ότι « έχει κανείς την άδεια να προσθέσει οτιδήποτε ». ‘Ο Derrida επιμένει σ’ αυτό το σημείο : « ‘Η περιπετειώδης υπερβολή μιᾶς γραφῆς, που δεν διευθύνεται πλέον από μιὰ γνώση, δεν ἐγκαταλείπεται στον αὐτοσχεδιασμό. Τὸ τυχαῖο ἢ ἡ ζαριά (*coup de dés*) ποὺ “ ἀνοίγουν ” ἓνα τέτοιο κείμενο δὲν ἀντιφάσκουν πρὸς τὴν ἀναγκαιότητα τῆς τυπικῆς συνάρθρωσῆς του. Τὸ παιχνίδι εἶναι ἐδῶ ἡ ἐνότητα τοῦ τυχαίου καὶ τοῦ κανόνα, τοῦ προγράμματος καὶ τοῦ ὑπολείμματος τοῦ ἢ τοῦ πλεονάσματος τοῦ » (« Hors livre », *ὄπ. παρ.*, σελ. 62). “ Ἄν ὅμως αὐτὸ ποὺ ἀνοίγει ἓνα κείμενο εἶναι μιὰ ζαριά, τότε ἡ προβληματικὴ τῆς γραφῆς θὰ ἀνοίγεται μὲ τὴ θέση ὑπὸ ἀμφισβήτηση τῶν ἀξιῶν τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους, πράγμα ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴ σύνθεση τῆς στρατηγικῆς καὶ τῆς περιπέτειας, τοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς περιπλάνησης. Γι’ αὐτὸ τὸ θέμα πρβλ. « La différance », *Marges*, σελ. 6-7 : « Στρατηγικὴ ἐντέλει δίχως τέλος, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὴν ἀποκαλέσει τυφλὴ τακτικὴ, ἐμπειρικὴ περιπλάνηση, ἀν ἡ ἀξία τοῦ ἐμπειρισμοῦ δὲν ἐπαίρνε ἢ ἴδια ὄλο τὸ νόημά της ἀπὸ τὴν ἀντίθεσή της μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ὑπευθυνότητα . . . ‘Η ἔννοια τοῦ παιχνιδιοῦ ἴσασαται πέραν αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης, ἀναγγέλλει, τὴν προηγουμένη τῆς γέννησης τῆς φιλοσοφίας καὶ πέραν τῆς φιλοσοφίας, τὴν ἐνότητα τοῦ τυχαίου καὶ τῆς ἀναγκαιότητας μέσα σ’ ἓναν λογισμὸ δίχως τέλος ». Συνεπῶς, ἡ προβληματικὴ τῆς γραφῆς ἢ ἡ χάραξη τῆς διαφωρᾶς θὰ εἶναι ταυτοχρόνως στρατηγικὴ καὶ περιπετειώδης : « στρατηγικὴ διότι καμία ἀλήθεια ὑπερβατικὴ καὶ παρούσα ἐκτὸς τοῦ πεδίου τῆς γραφῆς δὲν μπορεῖ νὰ διέπει θεολογικὰ τὴν ὁλότητα τοῦ πεδίου. Περιπετειώδης διότι αὐτὴ ἢ στρατηγικὴ δὲν εἶναι μιὰ ἀπλὴ στρατηγικὴ, μὲ τὴ σημασία ποὺ δίνουμε στον ὄρο ὅταν λέμε ὅτι προσανατολίζει τὴν τακτικὴ μὲ ἀφετηρία μιὰ τελικὴ ἀπόβλεψη, ἓνα τέλος ἢ τὸ θέμα μιᾶς κυριαρχίας, μιᾶς ἐπικράτησης καὶ μιᾶς τελικῆς ἐπανοικειοποίησης τῆς κίνησης καὶ τοῦ πεδίου ».

8. Μεταφράζω ἐδῶ τὸ γαλλικὸ *vouloir dire* ποὺ μὲ τὴ σειρά του μεταφράζει τὴ χουσερλιανὴ *Bedeutung*. « Για τὸν Husserl », γράφει ὁ Derrida (*La voix et le phénomène*, σελ. 18 καὶ ἐπ.), « ἡ ἐκφραστικότητα τῆς ἐκφρασης — ποὺ προϋποθέτει πάντα τὴν ἰδεατότητα μιᾶς *Bedeutung* — ἔχει ἓναν μὴ-ἀναγώγιμο δεσμὸ μὲ τὴ δυνατότητα μιᾶς ὁμιλίας (*Rede*). ‘Η ἐκφραση εἶναι ἓνα σημεῖο καθαρὰ γλωσσικὸ (. . .) ὁ Husserl ἐπιφυλάσσει στὴν *Bedeutung*

την ἀποκλειστικότητα τοῦ δικαίωματος στὴν ἔκφραση. Καὶ συνεπῶς τῆς καθαρῆς λογικότητας. "Ἄρα, ἴσως θὰ μπορούσαμε, δίχως νὰ βιάσουμε τὴν πρόθεση τοῦ Husserl, νὰ ὀρίσουμε, ἂν ἔχι νὰ μεταφράσουμε, τὸ ρῆμα *bedeuten* μὲ τὸ θέλω-νὰ-πῶ (*vouloir-dire*), μὲ τὴ σημασία ποῦ ἔχει ταυτοχρόνως αὐτός ὁ ὅρος ὅταν ἔνα ὑποκείμενο ποῦ μιλάει, ποῦ " ἔκφράζεται ", ὅπως λέει ὁ Husserl, " περὶ ἑνὸς πράγματος ", θέλει νὰ πεῖ, καὶ ὅταν μία ἔκφραση θέλει νὰ πεῖ . . . »

Στὸ *Idées . . . I*, § 124, ὁ Husserl ἀφοῦ συνδέσει τὴν *Bedeutung* μὲ τὰ προθεσιακὰ βιώματα (*vécus intentionnels*), θέτει τὴν ἀκόλουθη ἀρχή : ἡ λογικὴ *Bedeutung* εἶναι μία ἔκφραση. Παράλληλα, ἤδη ἀπὸ τὴν πρώτη παράγραφο τῆς *Πρώτης Λογικῆς Ἔρευνας*, εἶχε δείξει ὅτι στὸν λόγο ποῦ ἔχει στόχο τὴν ἐπικοινωνία, ἡ ἔκφραση εἶναι πάντα συμπεπλεγμένη (*verflochten*) μὲ τὴν ἔνδειξη, ἀλλὰ ὅτι δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο στὴ σφαῖρα τοῦ ψυχικοῦ μονολόγου (πρβλ. *Recherches Logiques*, γαλ. μετ. P.U.F., 1969, τόμ. 2, σελ. 27-28). Μὲ βάση αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις, ὁ Derrida ἐπισημαίνει (*La voix et le phénomène*, σελ. 20) ὅτι « ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἔνδειξης καὶ ἔκφρασης ἐμφανίζεται γρήγορα, κατὰ τὴ διάρκειά τῆς περιγραφῆς, ὡς μία διαφορὰ μᾶλλον λειτουργικὴ » καὶ ὅτι « ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ προθεσιακὸ βίωμα ποῦ τὴν ἐμψυχώνει ». Στὸ μέτρο συνεπῶς ποῦ ἡ μετάφραση μὲ τὴ φράση θέλω-νὰ-πῶ διατηρεῖ καὶ στὰ ἑλληνικὰ αὐτὴ τὴ διάσταση τῆς παρουσίας εἰς ἑαυτὸν τῆς προθετικότητας καὶ τῆς πνευματικῆς ἐμψύχωσης ποῦ ἀνοίγει τὴ δυνατότητα ἑνὸς Λόγου, εἶναι προτιμότερη —καὶ προφανῶς κατὰ γράμμα— ἀπὸ τὴν ἀπόδοση μὲ τὴ λέξη σημασία (*signification*) ποῦ ἐπιλέγουν οἱ Γάλλοι μεταφραστές τοῦ Husserl (βλ. *Recherches Logiques*, σελ. 279-280, τὶς ἐξηγήσεις ποῦ δίνουν γι' αὐτὴ τὴν ἐπιλογή). Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. ἐπίσης *Positions*, 1972, σελ. 42-45.

9. Ὁ οἰκονομικὸς χαρακτήρας τῆς μετάφρασης —μὲ τὴ σημασία ποῦ ἔχει ἡ ἔννοια τῆς οἰκονομίας στὸν Derrida (πρβλ. « *De l'économie restreinte à l'économie générale* », *L'écriture et la différence*, σελ. 369-407)— μοιράζεται τὰ ἀντίστοιχα κατηγορήματα τοῦ οἰκονομικοῦ χαρακτήρα τῆς διαφωρᾶς. « Διότι ὁ οἰκονομικὸς χαρακτήρας τῆς διαφωρᾶς δὲν συνεπάγεται καθόλου ὅτι ἡ ἑτεροχρονισμένη παρουσία μπορεῖ πάντα νὰ ξαναβρεθεῖ, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐδῶ παρὰ μία ἐπένδυση ποῦ προσωρινὰ καὶ δίχως ἀπώλεια καθυστερεῖ τὴν παρουσίαση τῆς παρουσίας, τὴν εἰσπραξὴ τοῦ κέρδους ἢ τὸ προνόμιο τῆς ἀντιληψῆς. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ μεταφυσικὴ, διαλεκτικὴ, " χεγκελιανή ", ἐρμηνεία τῆς οἰκονομικῆς κίνησης τῆς διαφωρᾶς, ἐδῶ πρέπει νὰ ἀποδεχθούμε ἕνα παιχνίδι ὅπου ὅποιος χάνει κερδίζει καὶ ὅπου κανεὶς χάνει καὶ κερδίζει σὲ κάθε ζαριά (*à tous les coups*) », « *La différance* », *ὄπ.παρ.*, σελ. 21. Στὴ μετάφραση συνεπῶς δὲν ὑπάρχει ἡ στιγμή τῆς σύνθεσης, δὲν ὑπάρχει ἡ ἀνάρεση (*Aufhebung*) τῆς διαφωρᾶς, ἀλλὰ τὸ παιχνίδι τοῦ κέρδους καὶ τῆς ἀπώλειας.

Αυτό που μεταφράζω ἐδῶ μὲ τὴ λέξη *ιστός* εἶναι ἡ γαλλικὴ λέξη *tissu* ποῦ ἀνήκει στὴν οἰκογένεια τοῦ λατινικοῦ *texere* καὶ στὰ παράγωγά του *texius*, *texte*, *texture*, κλπ. ποῦ ὀρίζουν τὸ *κείμενο* ὡς ὑφή, ὡς ὕφανση, ὡς συμπλοκὴ δηλαδὴ τῶν νημάτων. Παράλληλα, ὁ συνειρμὸς ποῦ συνδέει μιὰ ἀντίληψη περὶ τοῦ κειμένου ὡς ὄργανισμοῦ, ποῦ ἔχει τὴ δική του φυσικὴ ζωὴ, μὲ τὴν τέχνη τῆς ὕφανσης —καὶ τὰ δύο μοτίβα εἶναι βασικὰ γιὰ τὴ συγκρότηση αὐτοῦ ποῦ ὀνομάζουμε « πλατωνισμὸ »— προκύπτει σχεδὸν ἀφ' ἑαυτοῦ μέσα ἀπὸ τὸν *ιστό*. Ἐντούτοις, ἡ μετάφραση τοῦ *texte*, κατ' ἀνάγκη μὲ τὴ λέξη *κείμενο*, διακόπτει βίαια αὐτὴ τὴν ἐπικοινωνία, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀπαλείφει δίχως καμία δυνατότητα σωτηρίας αὐτὴ τὴ διάσταση. Ἀποκαλύπτει ὅμως μιὰν ἄλλη, ἐξίσου σημαντικὴ. Τὸ *κείμενο* εἶναι αὐτὸ ποῦ κεῖται, αὐτὸ ποῦ βρίσκεται ἐκεῖ, ὅχι ὁ ζωντανὸς *ιστός* ποῦ ἐμψυχώνεται ἀπὸ μιὰ ἐκφραστικὴ πρόθεση, ἀπὸ μιὰ πνοὴ ζωῆς, ἀλλὰ αὐτὸ ποῦ εἶναι κατὰ μία ἔννοια ἤδη νεκρὸ, αὐτὸ ποῦ ἐνθάδε κεῖται ἤ, πιὸ σωστά, αὐτὸ ποῦ ἴσταται πέραν τῶν ἀντιθέσεων παρὸν/ἀπόν, ζωντανὸ/νεκρὸ, φύση/τέχνη, κ.ο.κ. Εἶναι προφανὲς ὅτι αὐτὲς οἱ σημασίες πρέπει νὰ ἐννοοῦνται ταυτοχρόνως κάθε φορὰ ποῦ τὸ *κείμενο* ἐμφανίζεται μὲς στὸ *κείμενο*.

Γιὰ τὰ προβλήματα ποῦ θέτει στὴ χουσερλιανὴ φαινομενολογία τὸ *κείμενο* καὶ γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ *θέλω-νὰ-πῶ* (βλ. καὶ σημ. 8) πρβλ. ἐπίσης « *La forme et le vouloir-dire* », *ὄπ.παρ.*, ἰδιαιτέρως σελ. 191, ὅπου ὁ Derrida πραγματεύεται τὸ ἴδιο θέμα μὲ τοὺς ἴδιους ὅρους, καὶ *Limited Inc.*, Johns Hopkins University Press, 1977, ἰδίως τὰ κεφ. γ καὶ ρ.

ΙΟ. Εἰρωνικὴ χρῆση τοῦ λεξικοῦ τοῦ Bailly ἀπὸ τὸ ὅποιο ἀπουσιάζει ἡ σύγχρονη σημασία τοῦ *ιστοῦ*, καὶ ἀνατρεπτικὴ χρῆση τῆς διάκρισης, ποῦ γίνεται εὐκόλα καὶ ἀστόχαστα, μεταξύ τῆς κυριολεξίας καὶ τῆς μεταφορᾶς. Γιὰ τὰ προβλήματα ποῦ θέτει αὐτὴ ἡ διάκριση, δηλαδὴ γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ *ιστοῦ* καὶ τὸν *ιστό* τῆς μεταφορᾶς, πρβλ. « *La mythologie blanche* », *Marges*, σελ. 247-324, καὶ « *Le retrait de la métaphore* », *Psyché*, Galilée, 1987, σελ. 63-93.

ΙΙ. *Détour* : μεταφράζω αὐτὴ τὴ λέξη ποῦ στὰ *κείμενα* τοῦ Derrida ἔχει τὴν ἀξία ἐνὸς « τεχνικοῦ » ὄρου, μὲ τίς λέξεις *παράκαμψη* ἢ *ἐκτροπή* καὶ σημειώνω ὅτι κάθε φορὰ ποῦ ἐμφανίζεται ἡ *μία* ἀπὸ τίς δύο πρέπει νὰ ἐννοεῖται καὶ ἡ συνώνυμή της.

Κατ' ἀρχὴν, στὴν *παράκαμψη* ἐμπεριέχεται ἡ ἀναγκαία *καμπή*, ὁ κύκλος ποῦ δὲν ἀποφεύγεται, ἡ παρακαμπτήρια ὁδὸς ποῦ ὀφείλει νὰ πάρει ἕνα σημεῖο, ἕνα *κείμενο* ἢ τὸ *ἰδίωμα*. Γι' αὐτὴ τὴ διάσταση πρβλ. « *La différance* », *ὄπ.παρ.*, σελ. 10 καὶ ἐπ., ὅπου ὁ Derrida παραπέμπει στὸν Saussure καὶ στὴν ἀνάλυση τοῦ σημείου ὡς συστήματος διαφορικῶν σχέσεων : « Τὰ στοιχεῖα τῆς σημασίας λειτουργοῦν ὄχι μὲσα ἀπὸ τὴ συμπαγὴ δύναμη τῶν πυρῆνων ἀλλὰ μὲσα ἀπὸ τίς ἀντιθέσεις ποῦ τὰ διακρίνουν καὶ τὰ συσχετίζουν μεταξύ τους

(. . .) κάθε σημαινόμενη έννοια είναι de jure και κατ' ουσίαν έγχεγραμμένη σε μία άλυσίδα ή σε ένα σύστημα στο έσωτερικό του όποιου παραπέμπει στο άλλο, στις άλλες έννοιες, διαμέσου ενός συστηματικού παιχνιδιού διαφορών ». 'Η άλλη όψη τής διαφορᾶς αναφέρεται στη διάσταση του χρόνου, σ' εκείνη που παράγεται από το λατινικό ρήμα *differre* και σημαίνει την αναβολή, την πράξη του να αφήνεται κάτι για αργότερα, να έτεροχρονίζεται, την πράξη του ύπολογισμού του χρόνου και τών δυνάμεων « σ' ένα έγχειρήμα που συνεπάγεται έναν οικονομικό ύπολογισμό, μιὰ παράκαμψη (*détour*), μιὰ προθεσμία, μιὰ καθυστέρηση, μιὰ επιφύλαξη, ένα απόθεμα, μιὰ αναπαράσταση . . . » (στο ίδιο, σελ. 8).

Παρότι σε πρώτη όψη φαίνεται πώς ό Derrida διακρίνει τις δύο όψεις τής διαφορᾶς και όνομάζει την πρώτη διάκριση, άνοιγμα, διάστημα (*espacement*) και τή δεύτερη έτεροχρονισμό (*temporisation*), αναβολή ή παράκαμψη, αναφερόμενος στον Freud μιλάει « για τή διαφορά ώς παράκαμψη » και τή συσχετίζει με τόν γερμανικό όρο (*Aufschub*), έπισημαίνοντας ταυτόχρονα ότι στη φροϋδική θεωρία οι δύο όψεις είναι δεμένες (στο ίδιο, σελ. 19-20). Πρβλ. έπίσης *Positions*, σελ. 37-41.

'Ακολουθώντας μιάν άλλη, έλαφρώς παρεκκλίνουσα αλλά ούτε παράλληλη ούτε αντίθετη, κατεύθυνση μεταφράζω τόν όρο *détour* ώς *έκτροπή* : έδω ακούγεται τόσο ή κίνηση ενός τρόπου —με τή σημασία που έχει στη ρητορική— ό όποιος συνιστά πάντα μιὰ έκτροπή από τήν ευθεία όδó τής κυριολεξίας, όσο και ό κίνδυνος τής περιπλάνησης που επιβάλλει ή παράκαμψη διαμέσου τής άλυσίδας τών σημαινόντων και του παιχνιδιού τής διαφορᾶς. Στο μέτρο που τό σημαινόμενο νόημα προκύπτει πάντα ώς « προϊόν » τής έκτροπής διαμέσου του σημαινόντος, έπεται ότι ό κίνδυνος να χαθεί, ό κίνδυνος δηλαδή να άποπλανηθεί, να μη φθάσει ποτέ στον προορισμό του, να άπαχθεί —όλα όσα έμπεριέχονται στο ρήμα *détourner*— είναι πάντα ένα από τά συστατικά του στοιχεία. Σ' αυτό τό πλαίσιο, ή έκτροπή θά πρέπει να συσχετισθεί και με τήν *παρέκλιση* ή *clinamen*, όπως φυσικά και με τήν τύχη, θέματα στα όποια αναφέρεται τό δοκίμιο *My Chances/Mes Chances*, όπ.παρ.

12. 'Ο Derrida παραθέτει άποσπάσματα διαλόγων του Πλάτωνα από τις γαλλικές μεταφράσεις τών εκδόσεων Budé διατηρώντας, όπου τό θεωρεί σκόπιμο, τις αντίστοιχες έλληνικές λέξεις μέσα σε παρένθεση. 'Εδω, μεταφράζω συστηματικά τις γαλλικές μεταφράσεις, προσπαθώντας να διατηρήσω τό ύφος και τις έπιλογές του Γάλλου μεταφραστή, διότι διαφορετικά ή άνάγνωση του Derrida θά κινδύνευε να χάσει τό νόημά της. Παράλληλα, παραθέτω μέσα σε παρένθεση τις αντίστοιχες λέξεις του άρχαίου κειμένου, τις όποιες παραθέτει και τό πρωτότυπο, και σπανιότερα, όταν αυτό είναι άπαραίτητο, τις λέξεις που χρησιμοποιεί ό Γάλλος μεταφραστής. 'Ελπίζω ότι με αυτόν τόν τρόπο τά

ζητήματα που αναδεικνύονται μέσα από τη μετάφραση διατηρούν την ένταση που έχουν στο πρωτότυπο.

13. Πρβλ. το τέλος του κεφ. 8 όπου ένα είδος γραφής αποκαθίσταται σαν το καλύτερο παιχνίδι.

14. Η ειρωνεία του Derrida επαναλαμβάνει εδώ την ειρωνεία του Σωκράτη. "Όλο το 3ο κεφάλαιο θα είναι μια συστηματική απόδειξη της αντίθετης άκριβώς θέσης.

15. Στα κείμενα του Derrida το σημείο και τὰ παράγωγά του αντικαθίστανται συχνά από τις λέξεις *marque, remarque, marquer, remarquer*, κλπ., τις οποίες μεταφράζω ως *στίγμα, σημάδι, ανάλυση, σημαδένω, αναστίζω*, κλπ. Για τη λογική που διέπει αυτή την αντικατάσταση πρβλ. *De la Grammatologie*, το πρώτο μέρος, « La différance », *δπ.παρ.*, σελ. 13, και *Positions*, σελ. 58-64. Για τόν τρόπο με τόν όποιον συνδέεται το στίγμα (*marque*) με το μόσχευμα (*greffe*) και για τις επιπτώσεις αυτής της λογικής στη φαινομενολογική ανάλυση της προθετικότητας (*intentionnalité*) και του θέλω-νά-πώ πρβλ. « Signature Evenement Contexte », *Marges*, σελ. 365-393, και *Limited Inc.*, *passim*.

16. Για το πρόβλημα που θέτουν στη μετάφραση οι λέξεις που παρατίθενται στο πρωτότυπο σε μιάν άλλη γλώσσα ή στη γλώσσα της μετάφρασης, πρβλ. μεταξύ άλλων J. Derrida, *Schibboleth*, Galilée, 1986, σελ. 41-56, όπου αυτό το ζήτημα συνδέεται με την επαναληψιμότητα (*itérabilité*) του στίγματος και τη λογική της τομής. Για το ίδιο ζήτημα βλ. επίσης *Limited Inc.*, σελ. 24-25, την ανάλυση με την οποία ο Derrida υποστηρίζει την άποψη ότι όπως και το ίχνος (*trace*), μέσα από την επανάληψή του, το στίγμα τέμνεται και ανατέμνεται.

17. Το αναλαμβάνω (*reprendre*) και η ανάληψη (*reprise*) πρέπει να διακρίνονται από την επανάληψη και το επαναλαμβάνω που αναφέρονται στην επαναληψιμότητα του στίγματος. "Ας σημειωθεί επίσης ότι μία από τις σημασίες του είναι « μαντάρω ».

18. Η αντίθεση που εδώ προαναγγέλλεται ως αντίθεση μύθου και λόγου ή μύθου και αλήθειας είναι μία από τις βασικές αντιθέσεις του Φαίδρου και ένα από τα κεντρικά μοτίβα του δοκιμίου. Στο τέλος του διαλόγου, ο μύθος επιστρέφει ως μύθος της προέλευσης του λόγου. Για την ανάγκη αυτής της προσφυγής στον μύθο, βλ. Πλάτωνος *Φαρμακεία*, την αρχή του 6ου κεφαλαίου, σελ. 166, *La carte postale*, σελ. 394-395, *Limited Inc.*, σελ. 48-49, *L'origine de la géométrie*, σελ. 159, *De la Grammatologie*, σελ. 149-202, το κεφ. 1 που είναι αφιερωμένο στον C. Lévi-Strauss.

19. Ἦδη στὸ προοίμιο τοῦ διαλόγου προοικονομεῖται τὸ μὴ ἀναγώγιμο τῆς γραφῆς. Ὁ Σωκράτης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφύγει τὴν προσφυγὴ στὴ γραφή. Ἡ ἐπιταγὴ τοῦ γνῶθι σαυτὸν δὲν εἶναι μιὰ καθαρὴ ἐποπτεία ἀλλὰ ἓνα γράμμα. Γιὰ τὴν ἀντίστοιχη μὴ ἀναγωγιμότητα τῆς γραφῆς στὸν Husserl πρβλ. *L'origine de la géométrie*, σελ. 83-110, καὶ *La voix et le phénomène*, σελ. 67-77. Γιὰ τὰ μοτίβα πού συνδέουν τὴν ἀνάγνωση τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Husserl βλ. C.G. Lazos, « Les deux répétitions . . . ».

20. Γιὰ τὴ θεατρικότητα ὄχι μόνον τοῦ διαλόγου ἀλλὰ καὶ τῆς Πλάτωνος *Φαρμακείας*, ὅπως καὶ γιὰ τὴ δομὴ τῆς ἐπανάληψης πού ὀργανώνει τὴν ἀνάγνωση τοῦ Derrida, πρβλ. L. Finnas, *États*, τὸ κεφάλαιο πού φέρει τὸν τίτλο « Le théâtre de la pièce ».

21. Μὲ τὴ λέξη *πάρεργο* μεταφράζω τὸ *hors d'œuvre*. Γιὰ τὴ μὴ-ἀποκρισιμότητα τῆς διάκρισης ἔργο/πάρεργο πρβλ. « Hors livre », ὅπ.παρ. καὶ ἰδίως *La vérité en peinture*, Flammarion, 1978, σελ. 44-94 τὸ κεφ. « Le parergon ».

Γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ μυθολογικοῦ ζεύγους Πνεῦμα Τυφῶνος/Πνεῦμα Βορέου στὸν *Φαῖδρος* βλ. C.L. Griswold, jr., *Self-Knowledge in Plato's Phaedrus*, Yale University Press, 1986, σελ. 36-44 καὶ σελ. 252, σημ. 21. Στὴ θεατρικὴ λογικὴ τῆς Πλάτωνος *Φαρμακείας*, αὐτὸ τὸ μυθολογικὸ ζεῦγος τοῦ προοιμίου εἶναι μιὰ ἀπὸ τις « μεταμορφώσεις » τοῦ ζεύγους Husserl-Joyce, στὸ ὁποῖο θὰ ἀναφερθῶ ἀργότερα.

22. Στὴν ὕφανση ἢ στὴν πλεκτικὴ ἓνας πόντος εἶναι συνάμα ἡ συμπλοκὴ τῶν νημάτων καὶ τὸ κενὸ πού βρῖσκεται ἀνάμεσά τους. Στὴ ζωγραφικὴ μιὰ κηλίδα δὲν λειτουργεῖ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὸ σύστημα διαφορικῶν σχέσεων πού τὴ συνδέουν μὲ τις ὑπόλοιπες. Συνεπῶς ἓνας πόντος ἢ μιὰ κηλίδα δὲν λειτουργοῦν μόνον θετικά, « ἀλλὰ προκαλοῦν ἀναγραμματικά ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ποτὲ δὲν σημαδεύονται στὴν ἐπιφάνεια », « Avoir l'oreille de la philosophie », *Écarts*, σελ. 310.

23. Ὁ Derrida χρησιμοποιεῖ κυρίως τις λέξεις *discours, parole, raison* ἢ *logos* γιὰ νὰ μεταφράσει τὸν *λόγος*. Στὰ ἑλληνικὰ ὁ *λόγος* ἐμπεριέχει ὄχι αὐτὲς τις σημασίες. Ἔτσι μεταφράζω πάντα αὐτὲς τις λέξεις μὲ τὴ λέξη *λόγος* καὶ μέσα σὲ παρένθεση παραθέτω τὸν ἀντίστοιχο γαλλικὸ ὄρο.

24. Γιὰ τὴν ἀνασημικὴ —μὴ μεταφορικὴ καὶ μὴ κυριολεκτικὴ— λειτουργία τῆς κρύπτῃς βλ. J. Derrida, « Fors », στὸ N. Abraham, M. Torok, *Le ver-bier de l'homme aux loups*, Aubier-Flammarion, 1976, σελ. 9-24 καὶ 53-73. Πρβλ. ἐπίσης J. Derrida, « Scribble », στὸ Warburton, *Essai sur les hiéroglyphes des Égyptiens*, Aubier, 1977, σελ. 27-43 γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο εἶναι δυνατὸν νὰ ἀρθρωθεῖ ἡ ψυχαναλυτικὴ διάσταση τῆς κρύπτῃς μὲ τὸ κρυπτικὸ βᾶθος τοῦ *φαρμάκου* τῆς γραφῆς.

Για τη σημασία της *άνασημίας*, πρβλ. J. Derrida, « Moi — la psychanalyse », *Psyché*, σελ. 145-148, που άποτελεί εισαγωγή στο δοκίμιο του N. Abraham, « L'écorce et le noyau », *L'écorce et le noyau*, Flammarion, 1987, σελ. 203-226.

25. 'Η *δωμνουμία fonds/fond* (πόροι/θεμέλιο) δέν άποτελεί ένα άπλο λογοπαίγνιο, άν με αυτό έννοούμε ένα άπλο παιχνίδι δίχως φιλοσοφική σημασία. Αυτό που σημαδεύεται έδω είναι ή μη άποκρισιμότητα του *φαρμάκου*, τó όποιο ταυτοχρόνως άποτελεί τó άνεξάντλητο άπόθεμα τών πόρων της φιλοσοφίας και την άπορία περι τού άδυνάτου της θεμελίωσής της.

26. Πρβλ. Husserl, *L'origine de la géométrie*, σελ. 187-188, τó θέμα της έκπτωσης της δημιουργικής ζωής, που είναι πρωτογενώς έποπτική, στο μέτρο που αύξάνει ή παρέκκλιση διά της γλώσσας. Βλ. επίσης σημ. 27 και 28.

27. 'Ο Husserl « επαναλαμβάνει » την πλατωνική θέση για τη γραφή ως έκτροπη και, όπως θά γίνει φανερό στη συνέχεια, τη συνδέει με τó φαινόμενο της κρίσης.

28. Husserl, στο *ίδιο*, σελ. 188. Στο μέτρο που ó λόγος και ή *ανάγνωση* υπό-τάσσονται στη λογική τών συνειρμών, ή ζωή ως πρωτογενής έποπτεία που δημιουργεί τις πρωτογενώς προφανείς μορφές *έκπίπτει*. Τó θέμα της γραφής ως περιπλανώμενου *όρφανού* στον Πλάτωνα και τó θέμα τών συνειρμών που δέν *έλέγχονται* από μιá πρωτογενή έποπτεία, *δωρήτρια* του νοήματος, στον Husserl, *άναδεικνύονται* από την *ανάγνωση* του Derrida συναφής.

29. Μεταφράζω τόν γαλλικό όρο *pertinence*.

30. Βλ. τώρα *Marges*, σελ. 79-127.

31. 'Ο Derrida χρησιμοποιεί τó ρήμα *entendre* με τη διπλή σημασία του *άκούω* και *έννοώ*. Για τó προνόμιο της φωνής στη μεταφυσική και τόν *λογοκεντρισμό* που είναι ένας *φωνοκεντρισμός* πρβλ. *La voix et le phénomène* και *De la Grammatologie*.

32. 'Η προσφυγή στον *μύθο* έχει μιá ούσιώδη *συνάφεια* με την *Rückfrage*. 'Η επανενεργοποίηση αυτού που έχει συλληφθεί *έποπτικά* *μία φορά*, ή επιστροφή στην προέλευση, είναι ó τρόπος με τόν όποιο ή *παράδοση* *έλέγχεται* και *ξηλώνονται* τά διαδοχικά στρώματα τών επικαλύψεων. *Συνάμα* είναι ή *προϋπόθεση* για την επανάληψη του ίδιου *έγχειρήματος* και τη συνέχεια της *παράδοσης*. Μέσα από την επανενεργοποίηση αυτού που έχει *έναποθεθεί* στον *μύθο*, είναι δυνατή ή *ανάληψη* του από τόν *σωκρατικό* λόγο.

33. Τó *μοτίβο* τών δύο επαναλήψεων που *όργανώνει* τόν ρυθμό του *κειμένου* του Derrida έχει ήδη *διατυπωθεί* με *σαφήνεια* και *άρχίζει* να *ανάπτύσσεται*.

34. 'Η πρωτογενής *έποπτεία* ως *προέλευση* της *άλήθειας* δέν έχει *ανάγκη* από

τὰ σημεῖα. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα στὸν Husserl πρβλ. *L'origine de la géométrie*, σελ. 72. Ἡ γραφή ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς ἀπολυτῆς ἰδεατῆς ἀντικειμενικότητας εἶναι πάντα δευτερεύουσα ὡς πρὸς τὴν ἐποπτεία ἐνὸς ὑπερβατικῷ ἐγῶ. Πρβλ. ἐπίσης J.D. Caputo, *Radical Hermeneutics*, σελ. 125-126.

35. Ὅπου ὁ λόγος δὲν συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ γαλλικὴ λέξη σὲ παρένθεση, ὁ Derrida χρησιμοποιεῖ τὴν ἑλληνικὴ λέξη *λόγος*.

36. Στὸν Husserl τὴν ἴδια λειτουργία ἐπιτελεῖ ἡ πρόθεση πού ἐμπνέει ἕνα *θέλω-νά-πῶ*.

37. Πρβλ. *De la Grammatologie*, σελ. 26-27, καὶ *Πλάτωνος Φαρμακεία*, σελ. 90-92.

Γιὰ τὰ πολυπλοκά προβλήματα πού τίθενται ἐδῶ καὶ ἐπανερχοῦνται πολ-λὲς φορὲς στὴ συνέχεια τοῦ κειμένου, πρβλ. « *La mythologie blanche* », *δπ. παρ.* καὶ « *Le retrait de la métaphore* », *δπ. παρ.* Τὰ ζητήματα πού θέτει ἡ μεταφορὰ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ νήματα πού συνδέουν — μὲ διακριτικὸ καὶ κάποτε σχεδὸν κρυπτικὸ τρόπο — τὴν *Πλάτωνος Φαρμακεία* μὲ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Heidegger.

38. Ἡ γαλλικὴ λέξη *quieue* (οὐρά) σημαίνει ἐπίσης « πέος ». Λεπτὸς ὑπαινιγμὸς στὸ ζήτημα τοῦ *φαλλογονκεντρισμοῦ* πού θὰ ἀναπτυχθεῖ κυρίως στὸ *Glas*, Denoël/Gonthier, 1981.

39. Ἐμμесеση ἀναφορὰ στὴν παρατήρηση τοῦ Freud ὅτι ἡ μητέρα εἶναι πάντα βέβαιη ἐνῶ ἡ πατρότητα τεκμαίρεται διὰ τοῦ λόγου;

40. Μεταφορᾶζω τὸ ρῆμα *représenter* πού στὸν Derrida ἐμπεριέχει τρεῖς σημασίες : ἀναπαριστάνω, ἀντιπροσωπεύω καὶ ἀναπαρουσιάζω. Κάθε φορὰ πού στὴ μετάφραση ἐμφανίζεται μιὰ ἀπὸ αὐτὲς πρέπει νὰ ἐννοοῦνται καὶ οἱ ὑπόλοιπες. Ἡ ἐπανάληψη, ἡ ἀναπλήρωση καὶ ἡ ἀναπαράσταση (καὶ ἄλλες λέξεις μὲ πρῶτο συνθετικὸ τὴν πρόθεση *ἀνά*) συγκροτοῦνται μὲ βάση τὴν ἐπαναληψιμότητα (*itérabilité*) τοῦ στίγματος καὶ διέπονται ἀπὸ τὴ λογικὴ τοῦ *ἀνά*. Γιὰ μιὰ συστηματικὴ καὶ ἀναλυτικὴ ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς λογικῆς, βλ. *Limited Inc.*, *δπ. παρ.*

41. Τὸ ἀδύνατον τῆς ἐποπτείας, ἡ δυνατότητα τοῦ *κιβδήλου* καὶ ἡ *καχυποψία ἀπέναντι* στὴ γραφὴ εἶναι κοινοὶ τόποι στὸν Πλάτωνα, τὸν Husserl καὶ τὸν Rousseau. Γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀναπτύσσεται αὐτὸ τὸ θέμα στὸν Rousseau πρβλ. *De la Grammatologie*, τὸ δεῦτερο μέρος, κυρίως τὸ κεφάλαιο 8.

43. Σ' αυτό τὸ σημεῖο, ἡ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ Φαίδωνα κάνει τὸν Πλάτωνα ἓνα εἶδος προδρόμου τοῦ Λόγου *περὶ Μεθόδου* τοῦ Descartes. Ἡ προσφυγὴ ἐντούτοις στὸν λόγο, ποὺ δὲν εἶναι ἰδέα, ἀποτελεῖ τὴ θεμελιώδη διαφορὰ.

43. Προαναγγέλλεται ἤδη ἡ προβληματικὴ τῆς διασπορᾶς. Ὁ μῦθος τοῦ Θεοῦ ἐγκαλεῖ(-ται) καὶ ἐγγράφει(-εται) (ἀπὸ/σὲ) ὅλους τοὺς ἀνατολικούς μύθους περὶ τῆς γραφῆς. Μὲ μιὰ ὀρισμένη ἔννοια, αὐτὸς ὁ « πλατωνικός » μῦθος ἔχει ὡς πλαίσιο ὅλες τὶς ἀνατολικές μυθολογίες περὶ τῆς γραφῆς καὶ ὅλες τὶς ἐντάσσει στὴν ἀντίθεση μύθου/λόγου ποὺ ὁ ἴδιος παράγει.

44. Μεταφράζω τὸν σύνδεσμο *donec* ἄλλοτε μὲ τὸν σύνδεσμο *λοιπὸν* καὶ ἄλλοτε μὲ τὸ ἐπίρρημα *συνειπῶς*. Ἐντούτοις, τὰ χτυπήματα τοῦ *donec* ποὺ δίνουσι στὸ κείμενο ρυθμὸ (πρβλ. « Avoir l'oreille de la philosophie », ὅπ. παρ., σελ. 310), δὲν ἀκούγονται στὰ ἑλληνικά.

45. Γιὰ τὴ λογικὴ ποὺ διέπει αὐτὸ τὸ *viens*, ἔρχου, πρβλ. *D'un ton apocalyptique adopté naguère en philosophie*, Galilée, 1983, σελ. 71-98 καὶ *passim*. Σ' αὐτὸ τὸ κείμενο συμπλέκονται μὲ διαφορετικὸ τρόπο μερικὰ ἀπὸ τὰ νήματα ποὺ ἀκολουθοῦμε καὶ στὴν Πλάτωνος *Φαρμακεία*. Στὴν Ἰακώβου ἐμφανίζονται ἐπίσης τὰ στίγματα τοῦ *φαρμακοῦ* καὶ τῆς *φαρμακείας*. Πρβλ. ἐπίσης « *Survivre* », *Parages*, σελ. 149-167 καὶ 204-218.

46. Διαμέσου τοῦ *κρίπτεσθαι* τοῦ Ἡράκλειτου, θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ διαβάσουμε αὐτὸ τὸ σημεῖο στὴν προοπτικὴ τῆς κριτικῆς ποὺ ἀσκεῖ ὁ Derrida στὸν Heidegger καὶ στὴν ἔννοια τῆς ἀλήθειας ὡς ἀποκάλυψης, σὲ κείμενα μεταγενέστερα, ὅπως τὸ *Épérons*, Flammarion, 1978 καὶ τὸ *D'un ton apocalyptique adopté naguère en philosophie*, Galilée, 1983.

47. Πρβλ. « De l'économie restreinte à l'économie générale », *L'écriture et la différence*, σελ. 367-407. Μερικὰ ἀπὸ τὰ βασικὰ μοτίβα τῆς Πλάτωνος *Φαρμακείας*, ὅπως τὸ παιχνίδι καὶ ἡ τύχη, ἡ γραφὴ καὶ τὸ σβήσιμο, τὸ ἔχνος καὶ ἡ πανουργία, ἡ στρατηγικὴ καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ἀπώλειας, ἡ κυριαρχία καὶ ἡ παρουσία τοῦ νοήματος, ἡ γενικὴ οἰκονομία τοῦ ἀποθέματος καὶ ἡ ἀποδόμηση τῆς διαλεκτικῆς ἀναίρεσης, ἀναπτύσσονται σ' αὐτὸ τὸ δοκίμιο μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάγωση τοῦ Hegel ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Bataille στὸ *La part maudite*. Γιὰ τὴ λειτουργία αὐτῆς τῆς *ἡλιο-ποιητικῆς*, βλ. ἐπίσης J. Derrida, « *Economimesis* », *Mimesis*, Aubier-Flammarion, 1975, σελ. 72-73 καὶ *passim*.

48. Πρβλ. *Ulysse Gramophone*, σελ. 29 : « Μερικὰ χρόνια ἀργότερα, εἶχα τὴν αἴσθηση ὅτι θὰ μπορούσε κανεὶς, δίχως πολὺ κόπο, νὰ παρουσιάσει τὴν Πλάτωνος *Φαρμακεία* σὰν ἓνα εἶδος ἔμμεσης, ἴσως ἀφηρημένης, ἀνάγνωσης τοῦ *Finnegans Wake* ποὺ μιμεῖται, μεταξὺ τοῦ Shem καὶ τοῦ Shaun, μεταξὺ τοῦ *penman* καὶ τοῦ *postman*, μέχρι καὶ τὴν πιὸ μικρὴ λεπτομέρεια, τὴν πιὸ λεπτὰ εἰρωνική, τὴ σκητὴ τοῦ *φαρμακοῦ*, τοῦ *φαρμάκου*, καὶ τὶς ποικίλες

λειτουργίες του Θώθ (Thoth), *th'other*, κλπ. "Οφείλα να άρκεσθώ στο να παίξω, σε μια ύποσημείωση, ύπενθυμίζοντας ότι όπως είναι αυτόνομο, όπως "θά έχει ήδη γίνει άντιληπτό", το σύνολο της *Πλάτωνος Φαρμακείας* δέν ήταν παρά "μία άνάγνωση του *Finnegans Wake*". Μία από τις δυνατές άναγνώσεις. Ή διπλή γενική τó ύπονοούσε : αυτό τó ταπεινό δοκίμιο βρισκόταν έκ τών προτέρων διαβασμένο από τó *Finnegans Wake*, βρισκόταν μέσ στούς άλλους πού είχε άνοίξει και μέσ στούς άπογόνους του, τήν ίδια στιγμή πού ή *Πλάτωνος Φαρμακεία* παρουσιαζόταν ή ίδια σαν μία ήλεκτρονική κεφαλή ή μία άρχή άποκρυπτογράφησης, ένα άλλο λογισμικό μέ δυό λόγια, για έναν από τούς δυνατούς τρόπους κατανόησης του *Finnegans Wake*. Έδω πάλι, μετωνυμία παράδοση : τó πιό ταπεινό μέρος ενός σώματος, ενός corpus, αυτό πού είναι ó πιό άθλιος άπόγόνος του, τó δείγμα του εκφυλισμένο σε μία άλλη γλώσσα μπορεί να φαίνεται εύρύτερο από αυτό πού δίνει πρós άνάγνωση ».

49. 'Ο Θώθ είναι λοιπόν ó θεός τής μετάφρασης και τών μεταφραστών, του περάσματος από τή μία γλώσσα στην άλλη αλλά και τής διαφορής τών γλωσσών, πού προέκυψε από τή σύγχυση πού έσπειρε άνάμεσα στις γλώσσες.

50. Πρβλ. *De la Grammatologie*, τó πρώτο μέρος και ιδιαίτερα για τόν έρο έχνος τó κεφάλαιο « La brisure ». Βλ. επίσης « La différence », *έπ.παρ.*, για τή λειτουργία τών δρων *άρχι-έχνος* και *άρχι-γραφή*.

51. Ή παράδοση λογική του άναπληρώματος, πού είχε τεθεί στο τελευταίο κεφάλαιο του *La voix et le phénomène* και είχε άναπτυχθεί στη *Γραμματολογία*, όδηγεί τώρα στην κατεύθυνση τής διασπορής (*dissémination*). Τó άναπλήρωμα τής γραφής δέν έπιτρέπει να ένοσειται ó λόγος ως *συλλέγειν*. Άντίθετα, άναδεικνύει τή διασπορά και τó παιχνίδι ως « άρχες » μη πρωταρχικές πού διέπουν τόν λόγο. Πρβλ. επίσης « La différence », *έπ.παρ.*, σελ. 24-29 τήν κριτική στον Heidegger και στη νοσταλγία του κυρίου όνόματος.

52. Μεταφράζω τó γαλλικό *à peine*. Για τή λειτουργία του, βλ. *Mémoires pour Paul de Man*, Galilée, 1988, σελ. 25-26. Παράδόξως, όπως στα γαλλικά μόλις και άκούγεται ή λέξη *peine*, έτσι και στα έλληνικά ή σημασία μετά κόπου, μέ δυσκολία, πού έμπεριέχεται στο *μόλις*, τείνει να έξαφανιστεί από τή σημασία πού έχει ως χρονικό επίρρημα.

53. Μεταφράζω τó τρίτο ένικό πρόσωπο, στον ένεστώτα, του ρήματος *revenir*, *revient*. Στο *άνήκω* πρέπει να ένοσειται και ή σημασία του *έπιστρέφω, επανέρχομαι*.

54. Πρόκειται για μία πρώτη, « μυθική », έκδοχή τής λογικής του άναπληρώματος. Θά είχε ενδιαφέρον αυτές οι σελίδες να διαβαστούν και σαν μία « μυθική » λογική τής μετάφρασης. Βλ. και « Χώρα τής μετάφρασης ».

55. Μιά διαφορετική απάντηση στο ερώτημα « ποιός είναι ο Θώθ », δίνει ο Derrida στο *Ulysse Gramophone*, σελ. 29. Στο πλαίσιο που δημιουργεί η ανάγνωση του *Finnegans Wake* και μέσα από μια σειρά υποκαταστάσεων που οδηγεί από τον Θεΰθ στον Θώθ, στον Thoth, th'other, και από εκεί στον φαρμακέα και τον φαρμακό, ο Θεΰθ είναι ο άλλος. Σ' αυτή τη σειρά θα μπορούσε να προστεθεί και το θάτερον του Σοφιστή.

56. Αυτή η διατύπωση, όπως και μερικά άλλα θέματα, είναι δυνατόν να παρερμηνευθούν και να οδηγήσουν σε μια στρουκτουραλιστική ανάγνωση του κειμένου. Για μια απογραφή των βασικών μοτίβων του στρουκτουραλισμού, πρβλ. G. Deleuze, « A quoi reconnait-on le structuralisme ? », *La Philosophie*, έκ. F. Châtelet, Marabout, 1979, τόμ. 4, σελ. 293-329. Για την κριτική του Derrida στον στρουκτουραλισμό, πρβλ. « La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines », *L'écriture et la différence*, σελ. 409-428.

57. Ρητή αναφορά στον Heidegger και στις έννοιες *Dasein*, *eigen* και *Eigenheit*. Για την ανάλυση της μεταφυσικής του ιδίου, βλ. μεταξύ άλλων « La parole soufflée », *L'écriture et la différence*, σελ. 253-292, « Le retrait de la métaphore », *δπ.παρ.*, σελ. 75-76 και *passim*, και *Épérons*, σελ. 88-102.

58. Με τη λέξη γραφή μεταφράζω εδώ τον νεολογισμό *graphie* που προέρχεται από το δεύτερο συνθετικό λέξεων όπως *photographie*, *biographie*, κλπ., και σημαίνει κάθε είδους τέχνη που ορίζεται ως μορφή γραφής. Πρβλ. *De la Grammatologie*, σελ. 15-21, το θέμα του πληθωρισμού της « γραφής ». Βλ. επίσης *L'origine de la géométrie*, σελ. 86.

59. Για τη λειτουργία των μη ελεγχόμενων συνδέσεων πρβλ. « La dissémination », *La dissémination*, σελ. 319-408, και « Signature Evénement Contexte », *Marges*, σελ. 365-393. Για το υποκείμενο της γραφής πρβλ. μεταξύ άλλων « Freud et la scène de l'écriture », *L'écriture et la différence*, σελ. 335 : « το υποκείμενο της γραφής δεν υπάρχει αν με αυτό έννοούμε κάποια μοναξιά άνωτάτου άρχοντα που διαθέτει ο συγγραφέας. Το υποκείμενο της γραφής είναι ένα σύστημα σχέσεων μεταξύ στρωμάτων . . . Στο έσωτερικό αυτής της σκηνής, η στιγμιαία απόλυτητα του κλασικού υποκειμένου είναι ανεύρετη ». Έφόσον η έννοια της προθετικότητας, που προϋποθέτει την παρουσία ενός κλασικού υποκειμένου, δεν αποτελεί την αρχή που διέπει το νόημα, έπεται ότι το κείμενο « μπορεί πάντα να παραμένει ταυτοχρόνως άνοιχτό, προσφερόμενο και άνεξιχνίαστο, δίχως καν να ξέρουμε ότι είναι άνεξιχνίαστο », *Épérons*, σελ. 116.

60. Το φάρμακον είναι ένα από τα στίγματα (*marques*) τα όποια συνιστούν

τὴν ἀλυσίδα τῶν μὴ συνωνυμικῶν ὑποκαταστάσεων στὶς ὁποῖες ὑποβάλλεται ἡ διαφορά. Πρβλ. « La différence », *Marges*, σελ. 13. [Γιὰ τὴ γραφὴ μὲ ὠμέγα βλ. σημ. 131.] Βλ. ἐπίσης *Positions*, σελ. 58-59, ὅπου ὁ Derrida σημειώνει ὅτι γιὰ νὰ σημαδέψῃ καλύτερα τὸ χάσμα, τὴν ἀπόσταση ποὺ ἀνοίγεται ἀπὸ τὸ ἐγχείρημα τῆς ἀποδόμησης, χρειάστηκε νὰ ἀναλύσῃ « μέσα στὸ κείμενο τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ὅπως ἐπίσης καὶ μέσα στὸ λεγόμενο "λογοτεχνικό" κείμενο, ὀρισμένα στίγματα, (. . .) ποὺ κατ' ἀναλογία νὸνάμασε μὴ-ἀποκρίσιμα ». Αὐτὰ τὰ μὴ-ἀποκρίσιμα στίγματα εἶναι ὁμοιώματα μονάδων, « ψευδεῖς » ρηματικές, ὀνοματικές ἢ σημασιακὲς ἐνότητες, « οἱ ὁποῖες δὲν ἀφήνονται πλέον νὰ συμπεριληφθοῦν στὴ (διμελῆ) φιλοσοφικὴ ἀντίθεση καὶ οἱ ὁποῖες παρ' ὅλα αὐτὰ τὴν κατοικοῦν, τῆς ἀντιστέκονται, τὴν ἀποδιοργανώνουν δίχως ποτέ νὰ συνιστοῦν ἕναν τρίτο ὄρο, δίχως ποτέ νὰ ἐπιτρέπουν νὰ λάβῃ χώρα μιὰ λύση μὲ τὴ μορφή τῆς θεωρησιακῆς διαλεκτικῆς ». Πρβλ. στὸ ἴδιο, σελ. 59-64 καὶ ἰδίως στὸ *Glas* τὴν κριτικὴ στὴ χεικλιανὴ διαλεκτικὴ.

Πρβλ. ἐπίσης R. Kearny, *Dialogues with Contemporary Continental Thinkers*, Manchester University Press, 1984, σελ. 110-111, καὶ « La différence », *Marges*, σελ. 11, τὰ ἐπιχειρήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀναπτύσσεται ἡ ἀποψη ὅτι αὐτὰ τὰ στίγματα δὲν εἶναι οὔτε λέξεις οὔτε ἔννοιες.

Γιὰ τὸ ἀδύνατον μιᾶς θετικῆς παρουσίασης τῆς διαφορᾶς καὶ τῶν μὴ συνωνυμικῶν ὑποκαταστάτων της, βλ. J. Derrida, « The Time of a Thesis : Punctuations », Al. Montefiore, *Philosophy in France Today*, Cambridge University Press, 1983, σελ. 42.

Αὐτὴ ἡ μέθοδος δὲν ἀπορρεῖ ἀπὸ μιὰ συστηματικότητα ἀλλὰ ἀπὸ τὴ λογικὴ ἐνὸς βηματισμοῦ, ἀπὸ ἕνα βαδίζοντας ποὺ ἔλκει τὴν καταγωγὴ του ἀπὸ τὸν Heidegger : πρβλ. « Le retrait de la métaphore », *Psyché*, σελ. 74-75, « La main de Heidegger (Geschlecht II) », *Psyché*, σελ. 447-448, *De l'esprit*, Galilée 1987, σελ. 121, σημ. 1 τὴν παραπομπὴ στὸ *Unterwegs zur Sprache, La vérité en peinture*, σελ. 38-40. Βλ. ἐπίσης *De la Grammatologie*, σελ. 232, ὅπου ὁ Derrida μιλάει γιὰ μιὰ περιπλανώμενη σκέψη ποὺ ἐπιχειρεῖ νὰ στοχαστεῖ τὴ δυνατότητα μιᾶς διαδρομῆς καὶ μιᾶς μεθόδου.

Ὅμως, τὸ φάρμακον, ὅπως καὶ τὸ ἀναπλήρωμα στὸν Rousseau, συλλαμβάνει κάτι τὸ ἀπολύτως πλατωνικό. Βλ. *De la Grammatologie*, σελ. 231.

61. Τὸ ἀπόθεμα (*réserve*) εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ὑποκατάστατα τῆς διαφορᾶς, βλ. « La différence », *ὄπ.παρ.*, σελ. 13. Πρβλ. ἐπίσης « De l'économie restreinte à l'économie générale », *ὄπ.παρ.*, σελ. 367-407.

62. Μὲ τὴ λέξη *συγκείμενο* μεταφράζω τὴ γαλλικὴ λέξη *contexte*. Ἀφοῦ ἡ λογικὴ τοῦ μοσχεύματος καὶ τῆς διασπορᾶς δὲν ἐπιτρέπουν μιὰ καθαρὴ διάκριση μεταξὺ τοῦ κειμένου καὶ τοῦ ἐκτὸς τοῦ κειμένου, ἡ ἀπόδοση μὲ τίς λέξεις *πλαίσιο* ἢ *συμφοραζόμενα* θὰ ἦταν μάλλον παραπλανητικὴ. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο προτίμησα νὰ προσφύγω σ' αὐτὸν τὸν νεολογισμό ποὺ, μεταξὺ ἄλλων,

έχει τὸ προσὸν νὰ μπορεῖ νὰ παραγάγει ὅλη τὴν οἰκογένεια ποὺ παράγει καὶ ἡ λέξη κείμενο. Καὶ γιὰ τὴ λέξη συγκείμενο ἰσχύουν οἱ παρατηρήσεις τῆς σην. 9. Τὸ συγκείμενο εἶναι αὐτὸ ποὺ κεῖται μαζί, ποὺ σύγκειται. Πρβλ. ἐπίσης « Signature Evénement Contexte », ὅπ.παρ., *Limited Inc.*, καὶ « Avoir l'oreille de la philosophie », ὅπ.παρ., σελ. 306 τὸ λογοπαίγνιο *contexte/qu'on texte*.

63. Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς μίμησης στὸν Πλάτωνα, βλ. ἐπίσης « La double séance », *Marges*, καὶ ἰδίως σελ. 211-212, σην. 8.

64. Βλ. καὶ J. Starobinski, *Les mots sous les mots. Les anagrammes de Ferdinand de Saussure*, Gallimard, 1971.

65. Μὲ μία ὀρισμένη ἔννοια, αὐτὲς οἱ δύο δυνάμεις ἐκπροσωποῦνται ἀπὸ τὸ ζευγὸς Husserl καὶ Joyce. Γιὰ τὸ τεράστιο αὐτὸ θέμα, βλ. *Ulysse Gramophone*, σελ. 27-28 : « δύο μεγάλα πρότυπα, δύο παραδείγματα ὡς πρὸς τὴ σκέψη, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς ἓνα ὀρισμένο " ἔγχειρημα ", τὴν ἐνεργοποίηση τῆς σχέσης μεταξὺ γλώσσας καὶ ἱστορίας. Καὶ οἱ δύο ἐπιχειροῦν νὰ ἀναλάβουν μιὰ καθαρὴ ἱστορικότητα. Ὁ Husserl προτείνει γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ νὰ καταστήσει τὴ γλώσσα ὅσο εἶναι δυνατόν πιὸ διαφανή, μονοσήμαντη, περιορισμένη σὲ αὐτὸ ποὺ, ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ μεταβιβαστεῖ ἢ νὰ τεθεῖ σὲ μιὰ διαδικασία παράδοσης, συνιστᾷ συνεπῶς τὴ μόνη προϋπόθεση ποὺ καθιστᾷ δυνατὴ μιὰ ἱστορικότητα. Συνεπῶς, κάποια ἐλάχιστη ἀναγνωσιμότητα, ἓνα στοιχεῖο μονοσήμαντου, μιὰ ἀμφιλογία ἀναλύσιμη, πρέπει νὰ ἀνθίστανται στὴν ὑπερφορτώση τῆς τζουσιανῆς συμπύκνωσης ὥστε νὰ μπορεῖ μιὰ ἀνάγνωση ν' ἀρχίσει νὰ λαμβάνει χώρα. (. . .) Τὸ ἄλλο μεγάλο παράδειγμα, θὰ ἦταν ὁ Joyce τοῦ *Finnegans Wake*. Ἐπαναλαμβάνει καὶ ἐπιστρατεύει καὶ ἐκβαλελλίζει τὴν ἀσύμπτωτη ὁλότητα τῆς ἀμφιλογίας. Τὴν καθιστᾷ συγχρόνως τὸ θέμα του καὶ τὸ ἐγχειρημά του. Ἐπιχειρεῖ νὰ κάνει νὰ ἀναφανεῖ στὴ μέγιστη δυνατὴ συγχρόνια, μὲ τὴ μέγιστη ταχύτητα, ἡ μέγιστη δύναμη τῶν σημασιῶν ποὺ εἶναι θαμμένες μέσα σὲ κάθε θραύσμα συλλαβῆς, βάζοντας κάθε ἄτομο γραφῆς σὲ μιὰ διαδικασία σχάσης μὲ σκοπὸ νὰ υπερφορτώσει τὸ ἀσυνείδητο μὲ ὅλη τὴν ἀνθρώπινη μνήμη : μυθολογίες, θρησκείες, φιλοσοφίες, ἐπιστῆμες, ψυχανάλυση, λογοτεχνίες. Καὶ τὸ ἐγχειρημα ἀποδομεῖ τὴν ἱεραρχία ἡ ὁποία (. . .) διατάσσει αὐτὲς τίς κατηγορίες σύμφωνα μὲ τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη ἀπὸ αὐτές. Αὐτὴ ἡ γενικευμένη ἀμφιλογία δὲν μεταφράζει μιὰ γλώσσα σὲ μιὰ ἄλλη μὲ ἀφετηρία πυρῆνες κοινῶς νοήματος. Μιλᾷει πολλὲς γλώσσες ταυτοχρόνως, τοὺς παρεμβάλλει παράσιτα . . . » Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. *L'origine de la géométrie*, σελ. 102-106.

66. Γιὰ τὴ λογικὴ ποὺ διέπει αὐτὴ τὴ μεταφραστικὴ ἐπιλογή καὶ γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ ὑπὲρ πρβλ. « Comment ne pas parler », *Psyché*, σελ. 552-553 καὶ 563-569.

67. Πρβλ. *De la Grammatologie*, σελ. 106-108 και εϋρύτερα τὸ κεφ. 2 πὺ ἀναλύει τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴ διάκριση σημάξινον/σημαινόμενο και τὴν κλασικὴ ὄντολογία. Βλ. ἐπίσης *Positions*, σελ. 27-35.

68. Πρβλ. C.G. Lazos, « Les deux répétitions . . . », *ὄπ.παρ.*, σελ. 110-111.

69. Γιά τις ἔνοιες τῆς ἀποκρισιμότητας (*decidabilité*) και τῆς μὴ-ἀποκρισιμότητας (*indécidabilité*) στὴν αὐστηρὰ μαθηματικὴ τους διάσταση, πρβλ. K. Gödel, « On Formally Undecidable Propositions of Principia Mathematica and Related Systems I », *From Frege to Gödel*, ἐκδ. J. van Heijenoort, Harvard University Press, 1981, σελ. 596-616. Γιά τὴ σημασία τῶν θεωρημάτων τοῦ Gödel στὴ φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν πρβλ. Π. Χριστοδουλίδης, *Ἡ φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν*, Ἐγνατία, 1980, τόμ. I, σελ. 12-14. Ὁ Derrida ὀνομάζει κατ' ἀναλογία τὸ φάρμακον μὴ-ἀποκρίσιμο : βλ. *Positions*, σελ. 58. Γιά τὸ ἴδιο θέμα βλ. *L'Origine de la Géométrie*, σελ. 39-40, « La double séance », *ὄπ.παρ.*, σελ. 248-249, *Épérons*, σελ. 79-80. Γιά τὴ λειτουργία αὐτῶν τῶν ἐνοιῶν στὸν Derrida πρβλ. R. Gasché, *The Tain of the Mirror*, σελ. 240-249, και « Infrastructures and Systematicity », *Deconstruction and Philosophy*, ἐκ. J. Sallis, The University of Chicago Press, 1987, σελ. 9-14, J. Culler, *On Deconstruction*, Routledge and Kegan, 1983, σελ. 80-81, 202, 246-247, J. Llewelyn, *ὄπ.παρ.*, σελ. 114-118.

70. Πρβλ. « La double séance », *Dissémination*, σελ. 219 (και σημ. 1 πὺ ἀναφέρεται στὴν καταγωγή αὐτῆς τῆς λέξης ἀπὸ τὸν Heidegger), σελ. 259 και *passim*. Ἄν και ὁ Derrida ἀναφέρεται μόνον στὸ δοκίμιο *Moira*, στὴν ἴδια συλλογή (*Essais et conférences*, Gallimard, 1958), ὁ Heidegger μιλάει και ἄλλοῦ γιά τὴν *Zwiefalt* (πλῖ/πτυχῆ) : πρβλ. σελ. 88-90, 176-179. Ἄν και προτίμησα νὰ μεταφράσω —ἔχει χωρὶς δισταγμὸ— αὐτὴ τὴ λέξη μὲ τὴ λέξη *πτυχή*, κάθε φορὰ πὺ ἐμφανίζεται θὰ πρέπει νὰ ἐννοεῖται ἐπίσης και ἡ σημασία τῆς *διπλώσης*, τοῦ *διπλασιασμοῦ* (*duplication* εἶναι ἡ λέξη πὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Derrida σὲ μεταγενέστερα κείμενα πὺ ἀναφέρονται στὸν Heidegger, πρβλ. « *Geschlecht* » I και II, *ὄπ.παρ.*).

71. Πρβλ. *La voix et le phénomène*, σελ. 53-59 τὴν ἀπόδειξη ὅτι στὸν λόγο ἡ ἀντίθεση πραγματικότητα/ἀναπαράσταση δὲν εἶναι δυνατὴ.

72. Ἄν αὐτὸ δὲν ἀποτελοῦσε ἕναν καθαρὸ νεολογισμό, θὰ ἔπρεπε νὰ μεταφράσω τὴ λέξη *repli* χρησιμοποιώντας λέξεις ὅπως *ἀναπτυχῆ* (κατ' ἀναλογία μὲ τὴν *ἐπιπτυχῆ*) ἢ *ἀναπτύχωση* (κατ' ἀναλογία μὲ τὴν *πτύχωση*). Ὡστόσο, ἂν και ἡ *ἀναδίπλωση* διασπᾷ τὴν ἐνότητα τοῦ σημαίνοντος, πὺ σὰ γαλλικὰ διατηρεῖται, ἔχει τὸ προσὸν νὰ προσανατολίζει πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ *διπλασιασμοῦ* (βλ. και σημ. 70). Γιά τὴν λογικὴ τοῦ ἀνά πὺ διέπει και τὴν ἀναδί-

πλωση και την ανάστιξη, βλ. και σημ. 15 και 40. Πρβλ. επίσης « *Le retrait de la métaphore* », *δπ.παρ.*

73. Πρβλ. « *Scribble* », *δπ.παρ.*, σελ. 17-42 και σελ. 10 : « Αυτό που έχει εκδιωχθεί, αποκλεισθεί, αυτό που είναι εκτός, έχει πάντα αντιπροσώπους (άπό έδω άπορρέει ή αναγκαιότητα μιās άλλης άποκρυπτογράφησης) στο ένός ».

74. 'Η Λήθη είναι ό ποταμός του "Αδη. "Ας σημειωθεί επίσης ότι ή λεύκα (*γράμμα εις αίγειρον*) είναι δέντρο του "Αδη. Στο πλαίσιο μιās άναγραμματικής λογικής, ή Λήθη μπορεί επίσης να είναι ό ποταμός Liffey του *Finnegans Wake*.

75. Πρβλ. J. Llewelyn, *δπ.παρ.*, σελ. 80-81. Μετά από ένα μεγάλο παράθεμα (*Πλάτωνος Φαρμακεία*, σελ. 229), ό J.L. προσθέτει : « Δέν ύπάρχει συνυπόως επανάληψη του νοητού, ταυτόσημου με τον έαυτό του είδους και του τύπου, δίχως επανάληψη των αίσθητών φαινομένων και των στιγμάτων (*tokens*). "Αν μπορούμε να δούμε αύτη την άνάγνωση ως μία βιώσιμη άνάγνωση του Πλάτωνα, μπορούμε να δούμε γιατί ό Derrida λέει, με άποκαλυπτικό τρόπο, ότι είμαστε στις παραμονές του πλατωνισμού. Λέει επίσης ότι θά ήταν φυσικό αύτό να θεωρηθεί ή επάύριον του χεγκελιανισμού . . . 'Αμέσως, μās προειδοποιεί, για μιá άκόμα φορά, καλώντας μας να μη σκεφτόμαστε με θρους άνατροπής τής φιλοσοφίας και τής έπιστήμης. "Όταν λέμε ότι τά δύο είδη τής επανάληψης, ή επανάληψη ζωής και ή επανάληψη θανάτου, συνδέονται σύμφωνα με τή λογική ή τή γραφική τής άναπληρωματικότητας, έννοούμε ότι δέν είναι δυνατόν να ' διαχωρίσει ' κανείς τή μία άπό τήν άλλη, να συλλάβει τή μία ανεξάρτητα άπό τήν άλλη. (. . .) "Έχοντας συλληφθεί στο έσωτερικό αύτης τής πρωταρχικής αντίστροφимότητας, τó *φάρμακον* είναι τó *ίδιο* άκριβώς έπειδή δέν έχει ταυτότητα. Και τó *ίδιο* (είναι) έν άναπληρώματι. "Η έν διαφορᾶ. "Έν γραφή » (*Πλάτωνος Φαρμακεία*, σελ. 231) ».

76. Βλ. « *De l'économie restreinte à l'économie générale* », *δπ.παρ.*

77. Πρβλ. « *La différance* », *δπ.παρ.*, για τήν ύψη τής διαφορᾶς ως διαστήματος. Τό διάστημα πρέπει να έννοείται έδω με όλες τις σημασίες που παραθέτει τó λεξικό του Δημητράκου στο λήμμα *διάστημα*.

"Ένα διαφορετικό νήμα όδηγει άπό αύτό τó ζευγος στην προβληματική γύρω άπό τή μνήμη που άναπτύσσεται στο *Mémoires pour Paul de Man*, σελ. 81 και *passim*.

78. Για τόν τρόπο με τόν όποίο άναπτύσσεται αύτό τó θέμα κατά τήν άνάγνωση του Husserl, βλ. C.G. Lazos, « *Les deux répétitions . . .* », *δπ.παρ.* Για τή σχέση άνάμεσα στο πρωτότυπο και τή μετάφραση, βλ. « Χώρα τής μετάφρασης ».

79. Τὸ πρόγραμμα τῆς Πλάτωνος Φαρμακείας ἀναγγέλλεται ἤδη στὸ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ *La voix et le phénomène*, καὶ ἀναπτύσσεται στὸ *De la Grammatologie*, στὸ κεφάλαιο « L'exorbitant. Question de méthode ». Νὰ σημειωθεῖ ὅτι σ' αὐτὸ τὸ κείμενο οἱ ἀναφορὲς στὸν Φαῖδρο εἶναι συστηματικές.

80. Γιὰ τὴν ἀντίθεση ἔκφραση/ἐνδειξη στὸν Husserl καὶ τὴν ἀνάγνωση ποῦ ἐπιχειρεῖ ὁ Derrida πρβλ. *La voix et le phénomène*, σελ. 34-52. Ἡ προβληματικὴ τοῦ συμπτώματος, ποῦ ἀπλῶς θίγεται ἐδῶ, ἀναπτύσσεται εἰδικότερα στὸ δοκίμιο « My chances/Mes chances », ὅπ.παρ., σελ. 6-7 καὶ *passim*.

81. Πρβλ. *De la Grammatologie*, τὸ κεφάλαιο « De l'aveuglement au supplément ».

82. Τὸ κλασικὸ ἔργο τοῦ Freud Ἡ ἐρμηνεία τῶν ὄνειρων. Γιὰ τὴ λειτουργία αὐτοῦ τοῦ ἐπιχειρήματος ποῦ ἐκφράζει τὴν ἀντιφατικὴ ἐνότητα ἐνὸς πόθου βλ. *De la Grammatologie*, σελ. 348-349, καὶ R. Gasché, *The Tain of the Mirror*, σελ. 132.

83. Γι' αὐτὴ τὴ ρητορικὴ τοῦ ὑποθετικοῦ λόγου ποῦ δηλώνει τὸ μὴ πραγματικὸ καὶ καταλαμβάνει τὴ θέση μιᾶς ἀδύνατης ἀπόδειξης περὶ τῆς προέλευσης ποῦ θὰ ὄφειλε νὰ ἔχει ὑπάρξει, πρβλ. *De la Grammatologie*, σελ. 203, 325-326.

84. Πρβλ. *De la Grammatologie*, τὸ κεφ. « Linguistique et grammatologie », ὅπου ἀναλύονται οἱ μεταφυσικὲς προϋποθέσεις τῆς διάκρισης *recto/verso* ἢ ἐντὸς/ἐκτὸς ποῦ συγκροτεῖ τὴν προβληματικὴ τοῦ Saussure.

85. Τὸ ρῆμα *traduire* ἔχει κυρίως τὴ σημασία τοῦ μεταφράζω, ποῦ σ' αὐτὴ τὴ φράση θὰ πρέπει νὰ ἐννοεῖται.

86. Γιὰ τὸν τόνο στὰ φιλοσοφικὰ κείμενα, βλ. κυρίως *D'un ton apocalyptique adopté naguère en philosophie*.

87. Τὰ μοτίβα τῆς φωνῆς, τοῦ ρυθμοῦ, τοῦ τόνου, τοῦ ἀκούειν καὶ τοῦ ἐννοεῖν συμπλέκονται μὲ τὴ μεμβράνη, τὸν ὑμένα τοῦ τυμπάνου. Ἡ δομὴ τοῦ ὑμένα τοῦ τυμπάνου εἶναι ἀνάλογη μὲ τὴ δομὴ τοῦ φύλλου στὸν Saussure. Γι' αὐτὰ τὰ θέματα, βλ. « Tympan », ὅπ.παρ.

88. Παραφράζω μᾶλλον παρὰ μεταφράζω τὴ λέξη *errants*. Ἡ περιπλάνηση (*errance*) εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ γραπτοῦ ποῦ θὰ ἀναπτυχθεῖ πῶς κάτω. Ἡ περιπλάνηση, ἢ πομπή (*envoi*) καὶ ὁ προορισμὸς (*destination*) εἶναι τὰ βασικὰ μοτίβα τοῦ πρώτου μέρους τοῦ *La carte postale* ποῦ φέρει

τὸν τίτλο « Envois ». Αὐτὸ τὸ κείμενο, ποὺ τὸ στοιχειώνει τὸ ζεῦγος Σωκράτης/Πλάτων καί τὸ φάντασμα τοῦ Joyce, εἶναι, ἀπὸ μία πλευρά, ἡ συνέχεια τῆς Πλάτωνος Φαρμακείας.

89. *Fascination médusante* εἶναι αὐτὸ ποὺ μεταφράζεται μὲ τις λέξεις ἀπολιθωτικῆ σαγήνης. Βέβαια, πίσω ἀπὸ τὸ ἐπίθετο, στὰ γαλλικά, κρύβεται τὸ κεφάλι τῆς Μέδουσας ποὺ στὴ μετάφραση γίνεται ἐντελῶς δυσδιάκριτο, ἀν δὲν ἐξαφανίζεται ἐντελῶς. "Ὁμως στὰ κείμενα τοῦ Derrida ἡ λειτουργία του εἶναι σημαντικὴ καὶ συνδέεται μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἀλήθειας ὡς ἀποκάλυψης, μὲ τὸ πέπλο τῆς Ἰσιδας, μὲ τὴν ἀμφιθυμία (πόθος κυριαρχίας καὶ φόβος εὐνοουχισμοῦ) τοῦ βλέμματος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ *rudenda* τῆς θεᾶς ἢ πρὸς τὴ γυναίκα ὡς ἀλήθεια, μὲ τὸν μῦθο τῆς Βαυβοῦς καὶ μὲ τὰ κείμενα ποὺ ἀναφέρονται σὲ αὐτὸ τὸ πλέγμα προβλημάτων. Πρβλ. « Hors livre », σελ. 47-48, σημ. 24 ποὺ ἀναφέρεται καὶ στὸ κείμενο τοῦ Freud *Das Medusenhaupt, Erérons*, σελ. 48, σημ. 1 καὶ 2 καὶ *passim, Glas*, σελ. 63-65, *D'un ion apocalyptique*, σελ. 42 καὶ ἐπ. Βλ. ἐπίσης « Economimesis », ὅπου τὸ πέπλο συνδέεται καὶ μὲ τὴν πτυχὴ τῆς μίμησης.

90. Τὸ πρόβλημα τοῦ ζωικοῦ καὶ τοῦ ζώου, σὲ σχέση μὲ τὸν καθορισμὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ κεντρικὰ ἐρωτήματα τῆς ἀνάγνωσης τοῦ Heidegger ποὺ ἐπιχειροῦ ὁ Derrida τὰ τελευταῖα χρόνια. Πρβλ. « Geschlecht » I καὶ II, ὅπ.παρ., *De l'esprit*, καὶ « ' Il faut bien manger ' ou le calcul d'un sujet », *Confrontation*, τεῦχ. 20, 1989, σελ. 91-113.

91. Ἡ λέξη *mise* ἔχει ἐπίσης τὴν ἔννοια αὐτοῦ ποὺ ὁ παίκτης ποντάρει, τοῦ ποσοῦ ἢ ἄλλου πράγματος ποὺ ἀποτίθεται στὴν τύχη καὶ συνεπῶς διακυβεύεται. Λίγο πιδ κάτω, ὁ Derrida χρησιμοποιοῦ τὸ ρῆμα *miser* κυρίως μὲ αὐτὴ τὴ σημασία : « ὁ φαρμακεὺς ποντάρει (*mise*) σ' αὐτὸν τὸν φόβο ». Κάτω ἀπὸ τὴν περιβολή, λοιπόν, θὰ πρέπει νὰ ἐννοεῖται καὶ τὸ ποντάρισμα.

92. Ἐμμεση ἀναφορὰ στὰ θέματα τοῦ λόγου, τοῦ οἴκου, τοῦ κατοικεῖν, τοῦ οικοδομεῖν, τοῦ ἐγγῆς, τῆς μητρικῆς γλώσσας, τοῦ ἰδίου, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν κεντρικὰ θέματα τοῦ « ὕστερου » Heidegger, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πλάτωνα. Ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴν προβληματικὴ, ἡ λογικὴ τῆς διασπορᾶς ἢ τῆς ἀποδόμησης ἀναγγέλλεται βίαια μὲ τὴ φράση *l'écriture en rien ne réside*, ποὺ δὲν τὴ μεταφράζω ἀλλὰ τὴν ἀναλύω.

Πρὶν σπεύσει κανεὶς νὰ μεταφράσει τὴ διασπορὰ σὲ μιὰ λογικὴ ἐθνικιστικὴ (πρβλ. τὴν ἀποψη τοῦ Habermas ὅτι ἐντέλει ὁ Derrida εἶναι ἓνας ἐβραῖος μυστικὸς, *Le discours philosophique de la modernité*, Gallimard, 1988, σελ. 215-218), θὰ πρέπει νὰ λάβει ὑπόψη του ὅτι ἡ *dissémination* εἶναι ταυτόχρονα μιὰ *disschemination*, δηλαδὴ, σύμφωνα μὲ τὴν τζουσιανὴ λογικὴ τῆς συμπύκνωσης ποὺ διέπει αὐτὴ τὴ λέξη-βαλίτσα, αὐτὸ ποὺ ἐκτρέπει ἀπὸ

τὸ δρόμο (*chemin*), αὐτὸ ποὺ ἀποσχηματίζει (*schème, schématisme*), αὐτὸ ποὺ ἀπο-σημιτοποιεῖ (*Shem, Σημίτες*)· πρβλ. « Roundtable on Translation », *The Ear of the Other*, Schocken Books, 1985, σελ. 103 καὶ *passim*. Βλ. ἐπίσης « Des tours de Babel », *Psyché*, σελ. 202-235.

93. Μεταφράζω τὴν ἔννοια *substance*, ἡ ὁποία πρέπει νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἔννοια οὐσία (*essence*) ποὺ ἀναφέρεται στὸ εἶναι καὶ τὴν παρουσία.

94. Παραπομπὴ στὴ λειτουργία τῆς ὑπερβατικῆς φαντασίας στὸν Κάντ, βλ. *Critique de la raison pure*, P.U.F., 1975, σελ. 153, καὶ « Les puits et la pyramide », *Marges*, σελ. 90-91 καὶ σημ. 2. Πρβλ. ἐπίσης *L'Origine de la Géométrie*, σελ. 135, σημ. 1, « Force et signification », *L'écriture et la différence*, σελ. 15-16, *Limited Inc.*, τὸ κεφάλαιο ν.

95. Πρβλ. « La difference », *δπ.παρ.*, σελ. 18-19 « τὴν ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ ἴδιου (*même*) ὡς διαφορᾶς ». Ἴσως αὐτὴ ἡ λειτουργία τοῦ μέσου πρέπει νὰ συσχετισθεῖ καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς φαντασίας ὡς *Mittelpunkt* στὸν Hegel, βλ. « Les puits et la pyramide », *δπ.παρ.*, σελ. 92.

96. Πρβλ. « La différence », *δπ.παρ.*

97. Βλ. σημ. 17. Γιὰ τὴν ἀποψη ὅτι τὰ κείμενα τοῦ Derrida εἶναι παρασιτικά, βλ. J. Llewelyn, *δπ.παρ.*, σελ. X καὶ τὸ κεφάλαιο 5. Ὁ Derrida, στὸν διάλογο μὲ τὸν Searle, ἀναλαμβάνει μὲ θετικὸ τρόπο αὐτὴ τὴν κατηγορία καὶ τὴ συνδέει μὲ τὴ λειτουργία τῆς παραθεματικότητος, βλ. *Limited Inc.*, σελ. 54-57 καὶ « Signature Evénement Contexte », *Marges*, σελ. 382-390.

98. Βλ. σημ. 1. Προφανῶς, ἡ μετάφραση δὲν μπορεῖ νὰ ἐλέγξει τὴ μὴ-ἀποκρισιμότητα.

99. Πρβλ. σημ. 59. Σὲ μεταγενέστερα κείμενα, ὥστόσο, ἰδιαίτερα σὲ κείμενα ποὺ ἀναφέρονται στὸν Blanchot, τὸν Ponge, τὸν Celan, τὸν Joyce, τὸν Nietzsche, τὸ ἐρώτημα διαφοροποιεῖται. Μὲ ἀφετηρία τὴν ἐπαναληψιμότητα τοῦ στίγματος, τὸ πρόβλημα πλέον εἶναι νὰ δοθεῖ λόγος γιὰ τὸ ἰδίωμα, γιὰ τὸ κύριο ὄνομα καὶ τὴν ὑπογραφή (πρβλ. *Signéponge*, Seuil, 1988, *Schibboleth, Ulysse Gramophone*, « Pas » καὶ « Survivre », *Parages, Otobiographies, Galilée*, 1984).

100. Πρβλ. *De la Grammatologie*, τὸ κεφ. « Questions de méthode ».

101. Γιὰ τὸ ἐξαιρετικὰ πολὺπλοκο ζήτημα τῶν σχέσεων τοῦ Derrida μὲ τὴν ψυχανάλυση βλ. J. Derrida, « Freud et la scène de l'écriture », *L'écriture et la différence*, « Fors », *δπ.παρ.*, *Glas*, « Spéculer — sur Freud », « Le facteur de la vérité » καὶ « Du tout », *La carte portale, Positions*, σελ.

112 και έπ., σημ. 33, « Moi — la psychanalyse », *Psyché*. 'Από την πλούσια βιβλιογραφία που έχει αναπτυχθεί γύρω από αυτό το ζήτημα, βλ. μεταξύ άλλων : S. Kofman, *Lectures de Derrida*, Galilée, 1984, *Les fins de l'homme*, Galilée, 1981, τὸ σεμινάριο « Psychanalyse », σελ. 185-236, *Affranchissement*, έκδ. R. Major, Confrontation, 1982, *Taking Chances*, ίδίως τὰ κείμενα τῶν W. Kerrigan και Av. Ronell, B. Johnson, « The Frame of Reference : Poe, Lacan, Derrida », *Psycho-analysis and the Question of the Text*, the Johns Hopkins University Press, 1987, και M. Hobson, « Deconstruction, Empiricism, and the Postal Services », *French Studies*, 'Ιούλιος 1982.

102. Βλ. R. Gasché, « L'échange héliocentrique », *L'Arc*, 1972 (48), σελ. 70-84, τὴν ἀνάλυση τῆς μὴ-ἀποκρισιμότητας τοῦ δώρου (*gift/gift*) στὸν M. Mauss. Βλ. επίσης J. Derrida, *Épérons*, σελ. 98-100, τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὴ γυναίκα, τὸ δῶρο και τὸ φάρμακο και *Ulysse Gramophone*, σελ. 121-122 : « . . . τῆς Μόλλυ, τοῦ ὠραίου φυτοῦ, τοῦ χόρτου ἢ τοῦ φαρμάκου . . . »

103. 'Εδῶ ἡ παραπομπὴ στὸν Husserl, και ἴσως ἔμμεσα στὸν ριζοσπαστικὸ « πλατωνισμό » τοῦ Husserl, εἶναι σαφῆς και ρητῆ. Θεωρῶ, συνεπῶς, ἐντελῶς νόμιμη τὴν προοπτικὴ που ἀνοίγουν οἱ σημειώσεις παραπέμποντας συχνὰ στὰ κείμενα που τοῦ ἔχει ἀφιερῶσει ὁ Derrida.

104. Μεταφράζω τὴ λέξη *frayage* (διάνοιξη) και τὸ ρῆμα *frayer* (διανοίγω) που μὲ τὴ σειρά τους μεταφράζουν τὴ λέξη *Bahnung* που χρησιμοποιεῖ ὁ Freud (πρβλ. « Freud et la scène de l'écriture », *ὄπ.παρ.*, σελ. 298-299). 'Ομως παρὰ τὴν καταγωγή της, ὁ Derrida τὴ χρησιμοποιεῖ διαθλώντας τὸ νόημά της μέσα ἀπὸ τὸ χαϊντεγκεριανὸ *Bahnen* που τὴ συνδέει μὲ τὴν ἐντομὴ (*entame*, *Aufriss*) (πρβλ. « Le retrait de la métaphore », *ὄπ.παρ.*, σελ. 88 και έπ.).

105. Μιὰ ἀπὸ τὶς ἐτυμολογικὲς και νοηματικὲς ρίζες τοῦ *gramme* (*le gramme ou la différence*) τῆς Γραμματολογίας.

106. Πρβλ. *De la Grammatologie*, σελ. 21-22 ὅπου ὁ Derrida ἀναφέρεται, ρητὰ στὸν 'Αριστοτέλη.

107. Βλ. σημ. 69.

108. 'Αμετάφραστο λογοπαίγνιο ἀνάμεσα στὴν κλίνη (*le lit*) και τὴν ἀνάγνωση (*il lit*), που ἐπαναλαμβάνεται στὸ « La double séance », *ὄπ.παρ.*, σελ. 252-254. Βλ. επίσης *Positions*, σελ. 112, *déliter/déliier* που συσχετίζει μιαν ἀποδομητικὴ ἀνάγνωση μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ στίγματος (*marque*) ἀπὸ τὸ ψυχαναλυτικὸ κρεβάτι, και *Ulysse Gramophone*, σελ. 38, ὅπου ὁ Der-

rida παραθέτει την ακόλουθη φράση από το *Finnegans Wake* : « and shall not Babel be with Lebab? », και προσθέτει : « ή παλινδρόμηση ανατρέπει τον πύργο της Βαβέλ. Λέει επίσης το βιβλίο », διευκρινίζοντας σε ύποση μείωση ότι σύμφωνα με τον Γάλλο μεταφραστή υπάρχοντος δύο Ιρλανδικές λέξεις που σημαίνουν την κλίση —*leaba*— και —*leabhar*— το βιβλίο.

109. Πρβλ. « La double séance », *ὄπ.παρ.*, « Economimesis », *ὄπ.παρ.*, και *La vérité en peinture*, τὸ κεφ. « Parergon ».

110. Μεταφράζω τὴ μία ἀπὸ τὶς δύο σημασίες τῆς λέξης *réserve*, πού σημαίνει συνάμα τὸ ἀπόθεμα νοήματος πού ἐπιφυλάσσεται και τὴν ἀποθήκη (ἐδῶ τῆς θεατρικῆς σκηνογραφίας ἢ τοῦ φαρμακείου). Προφανῶς, ἐδῶ πρέπει νὰ ἐννοοῦνται και οἱ δύο. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸ δίκλωνο νόημα τῆς λέξης *pharmacie* : φαρμακεία / φαρμακεῖον.

111. Βλ. τὶς σημ. 88 και 92.

112. Γιὰ τὴ γραφὴ ὡς αἰτία τῆς κρίσης στὸν Husserl, πρβλ. *L'origine de la géométrie*, σελ. 74, σημ. 2, 84 και ἐπ. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα στὸν Lévi-Strauss και τὸν Rousseau βλ. *De la Grammatologie*, τὸ κεφ. « La violence de la lettre ».

Γι' αὐτὸ τὸν λόγο, στὸν Husserl και τὸν Πλάτωνα, ἡ γραφὴ πρέπει νὰ εἶναι ὑπὸ ἐπιτήρηση, πρβλ. *L'origine de la géométrie*, σελ. 83-86.

113. Γι' αὐτὴ τὴ σχέση λόγου, γλώσσας, λαοῦ και γῆς στὸν Heidegger, βλ. *De l'esprit*, σελ. 108-116 και *passim*.

114. Ἰσως ἡ προεξοχή (*avancée*) θὰ ἔπρεπε νὰ συνδυαστεῖ μετὰ τὴ γωνία τῶν *Mots anglais* —αὐτὸς εἶναι ὁ ὑπότιτλος τοῦ « Fors », *ὄπ.παρ.*— και μετὰ τὴν πτυχή, ἀφοῦ και οἱ τρεῖς δηλώνουν τὸ ἀδύνατον μιᾶς ὀλοκληρώσεως. Πρβλ. *Positions*, σελ. 62-64.

115. Αὐτὸς ὁ ἀβυσσαλέος ἐγμιβωτισμός, αὐτὴ ἡ ἀπόθμενη δομὴ τῶν ἀντικριστῶν κατόπτρων (*mise en abyme*), εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάστιξης τοῦ στίγματος και τῆς πτύχωσης τοῦ κειμένου, πρβλ. « La double séance », *ὄπ.παρ.*, σελ. 290 και ἐπ. και 297 και ἐπ. Πρβλ. ἐπίσης, *Signéponge*, σελ. 82-85, « Psyché Invention de l'autre », *Psyché*, σελ. 19 και ἐπ., « Survivre », *Parages*, σελ. 141-147.

Τὸ βάθος, συνεπῶς, εἶναι τὸ φαινομενικὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς δομῆς πού ἀναπέμπει ἐπ' ἄπειρον τὴν ὑστατὴ θεμελίωση.

Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, ἀπὸ μιᾶ ἀλλῆ πλευρά, βλ. J. Derrida, « Préjugés », *La faculté le juger*, Éd. de Minuit, 1985, σελ. 87-139.

116. 'Η διασπορά (*dissémination*) είναι ταυτοχρόνως ό τίτλος του βιβλίου και ό τίτλος ενός από τά δοκίμια που περιέχει. Τό μέρος και τό δλον, συνεπώς, μπορούν νά έναλλάσσουν τις θέσεις τους στό έσωτερικό αυτός της λογικής του άβυσσάλου έγκιβωτισμού, πρβλ. « Hors Livre », *La dissémination*.

'Η διασπορά πρέπει νά διακρίνεται από την πολυσημία. Πρβλ. « La dissémination », *La dissémination*, σελ. 389-390 : « 'Η πολυσημία προτείνει πάντα τις πολλαπλότητές της, τις παραλλαγές της, μέσα στον όρίζοντα, τουλάχιστον, μιās άνάγνωσης όλικής και δίχως άπόλυτη ρήξη . . . "Όλες οι στιγμές της πολυσημίας είναι, όπως δείχνει και τό όνομά της, στιγμές του νοήματος . . . 'Η έννοια της πολυσημίας, συνεπώς, προκύπτει από την εξήγηση, στό παρόν, από την άπαρίθμηση του νοήματος . . . Τό σπερματικό αντίθετα διασπείρεται δίχως νά έχει ποτέ ύπάρξει καθ' έαυτό και δίχως έπιστροφή εις έαυτό ». Βλ. επίσης, *Positions*, σελ. 61-62 : « . . . 'Η διασπορά, άν και παράγει έναν μη-πεπερασμένο άριθμό σημαντικών άποτελεσμάτων, δέν αφήνει νά την έπαναφέρουν ούτε σε ένα παρόν που ή προέλευσή του είναι άπλή (. . .) ούτε σε μία έσχατολογική παρουσία (. . .) σημαδεύει μιá πολλαπλότητα μη άναγώγιμη και γεννήτρια ». 'Η διασπορά συνεπώς άπαγορεύει την έξαντλητική άναγωγή του νοήματος σε ένα σύστημα τύπων ή μιá πλήρη ταξιόνομηση των θεμάτων, της σημασίας ή του θέλω-νά-πώ ενός κειμένου. 'Απαγορεύει δηλαδή τόν έγκλεισμό του κειμένου μέσα σε καθαρά πλαίσια, άφου « ή διασπορά, ή σπερματική διαφορά, είναι ή δύναμη και ή μορφή που τρυπούν τόν όρίζοντα της σημασίας ». Βλ. και « Geschlecht II », *Psyché*, σελ. 446-447.

117. Βλ. και M. D tienne, *Les Jardins d'Adonis*, τό κεφάλαιο V που άναφέρεται στα ίδια μοτίβα από μιá άλλη άποψη.

118. "Όλη ή οικογένεια που παράγεται από τό ρήμα *greffer* πρέπει νά έννοείται ως παράγωγο του *γράφειν*, βλ. « La double séance », *δπ.παρ.*, σελ. 395-398. Σε μιá πρόταση που λέει και την ένωση των γλωσσών, ό Derrida γράφει : « γράφω θέλει νά πει χαράζω » (* crire veut dire greffer*).

119. Με τή λέξη *σπορά* μεταφράζω τή λέξη *s inaire* που δηλώνει επίσης τό σεμινάριο. 'Η γραφή *έν τή ψυχή* ως *σπορά* και ή παιδευτική σχέση ως σεμινάριο έταίρων, συμπτυκνώνονται στό ίδίωμα του Derrida, έτσι ώστε νά τό καθιστούν σ' αυτό τό σημείο άμετάφραστο. "Ας σημειωθεί επίσης ότι με τό ρήμα *se relever* και την *rel e* ό Derrida μεταφράζει τή γεγκελιανή *Aufhebung*.

120. Πρβλ. *L'origine de la géometrie*, σελ. 70-71 και 83 και έπ. "Όσο ή άντικειμενικότητα της αλήθειας είναι δεσμευμένη στη ζωή ενός έμπειρικού ύποκειμένου ή μιās ομάδας έταίρων, ή αλήθεια ως άπόλυτη ιδεατή άντικειμενικότητα δέν έχει συσταθεί. 'Η προφορική επικοινωνία δέν άρκεί ώστε νά προσδώσει στις άντικειμενικότητες την αιώνια, ιδεατή και άπόλυτη παρουσία τους.

Είναι απαραίτητο να έναποτεθούν στη γραφή. Αυτό το βασικό μοτίβο της ανάγνωσης του Husserl επανέρχεται στην ανάγνωση του Πλάτωνα. Βλ. επίσης, *La voix et le phénomène*, σελ. 107, τη διατύπωση της αρχής ότι το γραπτό είναι πάντα αίτια(α) θανάτου (με τη διπλή σημασία της « αιτίας » στην ονομαστική και τη δοτική), και « Signature Evénement Contexte », *οπ. παρ.*, σελ. 325-393, τη σχέση που διέπει την επαναληψιμότητα (*itérabilité*) του στίγματος και την απουσία (έν ζωῆ ἢ αίτια θανάτου) του αποστολέα και του παραλήπτη.

Για τη σχέση σημείου και θανάτου στον Hegel, βλ. « Les puits et la pyramide », *Marges*, τὸ κεφάλαιο « La sémiologie hégélienne » που ἐντοπίζει και τὰ κοινὰ στοιχεία ανάμεσα στον Hegel, τὸν Husserl και τὸν Saussure. Βλ. επίσης « Χώρα τῆς μετάφρασης ».

121. « Πλατωνισμός » τοῦ Husserl (βλ. και σημ. 8) ἢ/και τὸ ἀντίστροφο.

122. Για τὴ χειρκελιανὴ λογικὴ τοῦ *comme tel*, βλ. « Les puits et la pyramide », *οπ.παρ.*, σελ. 87. Τὸ παιχνίδι δὲν ἔχει τὴν ιδιότητα τοῦ *comme tel* γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους ποὺ δὲν τὴν ἔχει και ἡ γραφὴ.

123. Για τὴν ἀντιστρόφως συμμετρικὴ σχέση τοῦ Πλάτωνα και τοῦ Derrida με τὸ γραπτό κείμενο, βλ. L. Finas, *Ecarts*, σελ. 53.

124. Ὁ Derrida ἀξιοποιεῖ ἐδῶ τις δυνατότητες τοῦ ιδιώματός του παίζοντας με τις λέξεις *contradiction*, *diction* και *scription*. Πρβλ. και *Positions*, σελ. 60, σημ. 6 ὅπου ὁ Derrida συνδέει τὴ χειρκελιανὴ ἀντίφαση, ὡς ἀντίθεση *diction/scription*, με τὸ ἀδύνατον τῆς ἀναίρεσης (*Aufhebung*) τῆς μὴ-ἀποκρισιμότητας.

125. Παραπομπὴ στη *Γραμματολογία* και στὶς ἀναλύσεις ποὺ ἀναφέρονται στὸν Rousseau και τὸν Saussure.

126. Ἡ ἀναλογία εἶναι τὸ βασικὸ θέμα τοῦ δοκιμίου *L'archéologie du fri-vole*, *οπ.παρ.*

127. Οἱ ἀπορίες ποὺ θέτει ἡ χώρα επανέρχονται σὲ δύο σημαντικὰ κείμενα τοῦ Derrida, πρβλ. « Comment ne pas parler », *Psyché*, σελ. 535-595 και « Chôra », *Poikilia*, éd. de l'École des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 1987, σελ. 265-296.

128. Μεταφράζω τὴ λέξη *graphie*.

129. Μεταφράζω τὸ ρῆμα *entamer* (ἐντέμνω και ἐντέμνοντας ἐγκαινιάζω), τὸ ὁποῖο ὁ Derrida χρησιμοποιοῦει και με τὴ σημασία ποὺ ἔχει τὸ *aufzissen* στὸν Heidegger· βλ. και σημ. 104.

130. Μεταφράζω τὸ ρῆμα *raturer*. Για τὴ σημασία αὐτῆς τῆς διαγραφῆς ποὺ

παραπέμπει στον Heidegger (πρβλ. « Zur Seinsfrage », γαλ. μετ. *Questions I*, Gallimard, 1968, σελ. 195-252), βλ. *De la Grammatologie*, σελ. 31 και έπ., 65 και έπ., και την εισαγωγή της G.S. Spivak, *δπ.παρ.*, ή όποια ίσως δίνει μεγαλύτερη σημασία σ' αυτή την πρακτική, πού ό Derrida τή χρησιμοποιεί —όσο ξέρω— μόνον στη *Γραμματολογία* και έκει με περιορισμένη σημασία. Βλ. επίσης *Positions*, σελ. 14-16. Για την άνάγνωση της διαγραφής στον Heidegger —διαγραφή πού άφήνει αυτό πού διαγράφει άναγνώσιμο— βλ. « Comment ne pas parler », *δπ.παρ.*, « La dissémination », *δπ.παρ.*, « Hors Livre », *δπ.παρ.*, *De l'esprit*.

Μέ τή χαϊντεγκεριανή διαγραφή θά μπορούσε νά συγκριθεί —κυρίως για νά άναδειχθοϋν οι διαφορές— ή παλαιωνυμία, δηλαδή ή χρησιμοποίηση ένός καθιερωμένου έρου, με μιá όρισμένη σημασία στην παράδοση τής φιλοσοφίας, σέ ένα διαφορετικό πλαίσιο και με μετατοπισμένη σημασία. Βλ. γι' αυτό τó θέμα, « Hors Livre », *δπ.παρ.*, σελ. 9 και έπ., *L'écriture et la différence*, σελ. 416-417.

Ώστόσο, μιá ούσιαιτική διαφορά άνάμεσα στη διαγραφή και τόν άναστιγματισμό (ή την τομή και την άνατομή για την όποία μιλάει ό Derrida στό *Limited Inc.*) τού στίγματος είναι ή άκόλουθη : ό Heidegger θεωρεί τó σημείο όπου τέμνονται οι δύο γραμμές τής χιαστί διαγραφής ως την άιχμή τού ξίφους, ως την άδιαίρετη στιγμή ή τόν άδιαίρετο τόπο τής συλλογής (πρβλ. « Comment ne pas parler », *δπ.παρ.*, σελ. 589-590), ένώ στον Derrida ή ίδια ή διασπορά άπαγορεύει άκριβώς αυτή τή συλλογή. Έτσι, άκόμα και όταν ό Derrida χρησιμοποιεί μιá λαθάνουσα οίονει « διαγραφή », όταν άνατέμνει ή άναστιγματίζει ένα στίγμα (*remarque*) μεταμοσχευόντάς το σέ ένα διαφορετικό κείμενο ή προσφεύγει στην πρακτική (δηλαδή στη γραφή) τής παλαιωνυμίας, αυτό δέν γίνεται με σκοπό τή συλλογή τού νοήματος ή τήν άποκατάσταση ένός υπερβατικού σημαινόμενου.

131. Μεταφράζω τή « λέξη » *différance*. Στο μέτρο πού ό Derrida παράγει αυτό τó στίγμα άπό τή μετοχή ένεστῶτος τού ρήματος *différer* και σημειώνει ότι αυτή ή άνορθογραφία μόνον διαβάζεται και δέν άκούγεται, τó έκτυπό της σά έλληνικά δέν θά μπορούσε νά είναι παρά ή διαφορά. Φυσικά, θά μπορούσε κανείς νά θεωρητικολογήσει πάνω στη σχέση άνάμεσα στό Α και τó Ω.

Όφείλω αυτή τή γραφή τής διαφοράς στον Κ. Παπαγιώργη πού πρώτος τήν πρότεινε, βλ. « Η παρούσια και τó έχνος », περ. *Ηριδανός*, τεϋχ. 2, 'Οκτ.-Νοέμ. 1975.

132. Άναφορά στην άναλογία τού όνόματος και τής έτικέτας πού χρησιμοποιεί ό Wittgenstein στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*, βλ. έλ. μετ. Π. Χριστοδουλίδη, Παπαζήσης, 1977, § 15, « τó νά όνομάζεις κάτι, μοιάζει σάν νά κολλάς στό πράγμα μιá έπιγραφή με τó όνόμά του », και § 26, « τó νά όνομάζεις μοιά-

ζει σάν νά κρεμᾶς στὸ πράγμα ἓνα δελτάριο μὲ τὸ ὄνομα ». Ὁ Wittgenstein χρησιμοποιεῖ τὴ λέξη *Namensfelchen* πού στὰ γαλλικὰ μεταφράζεται συνήθως μὲ τὴ λέξη *étiquette* (ἐτικέτα).

Πρβλ. H. Staten, *Wittgenstein and Derrida*, University of Nebraska Press, 1984, ὅπου παρὰ τὴν τάση νὰ τονίζονται, ἴσως ὑπερβολικὰ, τὰ κοινὰ στοιχεῖα, ἀναδεικνύονται κάποιες συγκλίσεις. Βλ. ἐπίσης S. Agacinski, « Découpages du *Tractatus* », *Mimesis*, ὅπ.παρ., σελ. 17-53, μιὰ ἀνάγνωση τοῦ *Tractatus* πού ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν προβληματικὴ τοῦ Derrida.

133. Μεταφράζω ἐδῶ τὴ λέξη *passage* πού σημαίνει ἐπίσης τὸ ἀπόσπασμα, τὸ ἐδάφιο.

134. Μεταφράζω τὸ ρῆμα *s'aime*. Ὅπως σημειώνει στὴ μετάφρασή της ἡ B. Johnson (ὅπ.παρ., σελ. 170) αὐτὸ τὸ ρῆμα εἶναι ὁμόηχο μὲ τὸ ρῆμα *sème*, πού σημαίνει *σπέρνει*, τὸ ὁποῖο πρέπει ἐπίσης νὰ ἀκούγεται.

135. Γιὰ τὴ λειτουργία αὐτοῦ τοῦ *s'entendre-parler* στὴ φιλοσοφία βλ. *La voix et le phénomène*, τὸ τελευταῖο κεφάλαιο.

136. Πρβλ. J. Derrida, *Feu la cendre*, *Des femmes*, 1987 καὶ τὶς παραπομπές πού ὑπάρχουν ἐκεῖ. Γιὰ τὸ μοτίβο τῆς φωτιάς καὶ τῆς στάχτης, βλ. ἐπίσης « Comment ne pas parler », *Psyché*, σελ. 560-561, *Schibboleth*, σελ. 57-85.

137. Πρβλ. « Geschlecht » I καὶ II, ὅπ.παρ., σελ. 442, 448 καὶ ἐπ. καὶ *passim*, τὴ σύνδεση τοῦ *coup* μὲ τὶς γερμανικὲς λέξεις *Schlag* καὶ *Geschlecht*.

Τὸ κείμενο τοῦ Derrida ἀναπτύσσεται ἀνάμεσα σὲ δύο χτυπήματα, ἀνάμεσα στὸν *κόλαφο*, πού εἶναι ἡ πρώτη λέξη του μετὰ τὸν τίτλο, καὶ τὰ *χτυπήματα* ἀπ' ἔξω μὲ τὰ ὁποῖα τελειώνει. Τὰ ἴδια χτυπήματα, ὥστόσο, ἀντηχοῦν καὶ πάνω στὸ στρῶμα τῆς μετάφρασης πού δὲν κατορθώνει νὰ διατηρήσει τὸ ἴδιο σημεῖο, τὸ ἴδιο στίγμα, κάθε φορὰ πού ἐμφανίζεται ἡ λέξη *coup*. Ἄν θεωρήσουμε τὴ λέξη *coup* σάν μιὰ ἀπὸ τὶς δυνατὲς μεταφράσεις τοῦ *φαρμάκου*, τότε τὸ ζεύγος *coup/φάρμακον* θὰ ἔδινε τὸ στίγμα τῆς λογικῆς τοῦ ἀμετάφραστου, πού δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ πού δίδεται πρὸς μετάφραση. Ἄλλὰ γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα, βλ. « Χώρα τῆς μετάφρασης ».

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ο JACQUES DERRIDA γεννήθηκε στο 'Αλγέρι τῆς 'Αλγερίας τὸ 1930 ἀπὸ ἔβραιους μὴ-θρησκευόμενους γονεῖς, ἐσωματωμένους στὴ γαλλικὴ κοινωνία. Δίδαξε στὴν École Normale στὸ Παρίσι ἐνῶ τώρα διδάσκει στὴν École Pratique des Hautes Études en Sciences Sociales. Ἐπισκεπτεται τακτικὰ τὶς ΗΠΑ ὅπου δίνει μαθήματα στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Yale καὶ ἄλλοῦ. Ἔίναι ἰδρυτικὸ μέλος τοῦ GREPH, ὁμάδα γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας καὶ τὴ μεταρρύθμιση τῶν Πανεπιστημίων.

BIBLIA :

L'origine de la géométrie, de Husserl. Introduction et traduction, PUF, 1962.

L'écriture et la différence, Le Seuil, 1967.

La voix et le phénomène, PUF, 1967.

De la Grammatologie, Minuit, 1967: [Περὶ γραμματολογίας μτφρ. Κωστῆ Παπαγιώργη ἐκδ. Γνώση, Ἀθήνα 1990].

La dissémination, Le Seuil, 1972.

Positions, Minuit, 1972.

L'archéologie du frivole (Introduction à l'Essai sur l'origine des connaissances humaines, de Condillac, 1973). Ἐπανέκδοση Gonthier-Denoël, 1976.

Glas, Galilée, 1974.

Economimesis, στὸ *Mimesis*, Aubier-Flammarion, 1975.

Où commence et comment finit un corps enseignant, στὸ *Politiques de la Philosophie*, Grasset, 1976.

Fors, πρόλογος στὸ *Le verbier de l'Homme aux loups*, τῶν N. Abraham καὶ M. Torok, Aubier-Flammarion, 1976.

L'âge de Hegel; La philosophie et ses classes; Réponses à la Nouvelle Critique, στὸ *Qui a peur de la philosophie?*, Flammarion, 1977.

Limited Inc., a, b, c. The Johns Hopkins University Press, 1977· Galilée, 1990.

Scribble, πρόλογος στὸ *Essai sur les hiéroglyphes* τοῦ Warburton, Aubier-Flammarion, 1978.

Épérons. Les styles de Nietzsche, Flammarion, 1978.

- La vérité en peinture*, Flammarion, 1978.
- La philosophie des États généraux*, στὸ *Les États généraux de la Philosophie*, Flammarion, 1979.
- La carte postale, de Socrate à Freud et au delà*, Aubier-Flammarion, 1980.
- Ocelle comme pas un*, πρόλογος στὸ *L'enfant au chien-assis*, τοῦ Jos Joliet, Galilée, 1980.
- L'oreille de l'autre*, Κείμενα καὶ συζητήσεις, ἐκδ. Cl. Lévesque καὶ Ch. McDonald, VLB, Montréal, 1982.
- D'un ton apocalyptique adopté naguère en philosophie*, Galilée, 1983 [ἐτοιμάζεται : *Περὶ ἑνὸς ἀποκαλυπτικοῦ τόνου ποὺ υἱοθετήθηκε πρόσφατα στὴ φιλοσοφία*, μετ. Βαγγέλη Μπιτσώρη, ἐκδ. "Αγρα].
- Signéponge*, Columbia University Tress, 1983· Le Seuil, 1988.
- Otobiographies. L'enseignement de Nietzsche et la politique du nom propre*, Galilée, 1984.
- La Filosofia como institucion*, ἐκδ. Juan Granica, Βαρκελώνη, 1984.
- Popularités. Du droit à la philosophie du droit*, πρόλογος στὸ *Les Sauvages dans la cité*, Champ Vallon, 1985.
- Lecture de Droit de regards*, τοῦ M.-F. Peissart, Minuit, 1985.
- Préjugés-devant la loi*, στὸ *La Faculté de juger*, Minuit, 1985.
- Schibboleth. Pour Paul Celan*, Galilée, 1986.
- Parages*, Galilée, 1986.
- Forcener le subjectile*, πρόλογος στὸ *Dessins et portaits d'Antonin Artaud*, Gallimard, 1986.
- Feu la cendre*, Des femmes, 1987.
- Ulysse Gramophone. Deux mots pour Joyce*, Galilée, 1987.
- De l'esprit. Heidegger et la question*, Galilée, 1987.
- Psyché. Invention de l'autre*, Galilée, 1987.
- Chora*, στὸ *Poikilia*, Études offertes à Jean-Pierre Vernant, E.H.E.S.S., 1987.
- Mémoires pour Paul de Man*, Galilée, 1988.
- Mes chances*, στὸ *Confrontation*, τχ. 19, Aubier, 1988.
- Some Statements and Truisms . . .* στὸ *The States of « Theory »*, ἐκδ. D. Carroll, Columbia University Press, 1989.
- Le problème de la genèse dans la phénoménologie de Husserl*, P.U.F., 1990.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ JACQUES DERRIDA
« ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΦΑΡΜΑΚΕΙΑ », ΜΕ ΕΙΣΑ-
ΓΩΓΗ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Χ.Γ. ΛΑΖΟΥ, ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ, ΣΕ
ΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΟ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ ΑΓΗΣΙΛΛΑΟΥ ΖΟΥΜΑ
ΔΑΚΗ ΚΑΙ ΣΙΑ ΕΠΕ ΣΕ ΧΑΡΤΙ CHAMOIS
100 ΓΡΑΜΜ. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ. ΟΙ ΤΥΠΟΓΡΑ-
ΦΙΚΕΣ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΙΝΑΙ ΤΟΥ ΠΑΝΤΕ-
ΛΗ ΜΠΟΥΚΑΛΑ. Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΞΙΑ ΕΓΙΝΕ
ΣΤΟΥ ΘΟΔΩΡΟΥ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ
ΠΑΝΤΕΛΗ ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΕ 2.000 ΑΝΤΙ-
ΤΥΠΑ ΤΟ ΝΟΕΜΒΡΙΟ 1990 ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑ-
ΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ « ΑΓΡΑ ». ΤΗΝ ΕΚ-
ΔΟΣΗ ΣΧΕΔΙΑΣΕ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ Ο
ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΕΤΣΟΠΟΥΛΟΣ.

Ἀριθμὸς ἔκδοσης

176

ΞΕΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

- BILLIE HOLIDAY** : Ἡ Κυρία τραγουδάει τὰ μπλουζ —
 Αὐτοβιογραφία (μετάφραση Ἰουλίας Παλλίδη —
 μὲ 31 φωτογραφίες καὶ ἐκτενὴ δισκογραφία)
- LEWIS CARROLL** : Γράμματα στὰ κοριτσάκια καὶ φω-
 τογραφίες (μὲ εἰσαγωγὲς τοῦ *J. Gattégno* καὶ τοῦ
Brassai καὶ ἐργοβιογραφία — μτφρ. Τζ. Μαστο-
 ράκη)
- HENRY JAMES** : Τὸ στρίψιμο τῆς βίδας (μὲ ἓνα δοκί-
 μιο τοῦ *Maurice Blanchot* καὶ ἐργοβιογραφία
 — μετάφραση Κοσμᾶ Πολίτη)
- HENRY JAMES** : Ἡ εἰκόνα στὸ χαλί (μτφρ. Παλμύρας
 Ἰσμουρίδου — μὲ δοκίμια τῶν *Frank Kermode*,
Shlomith Rimmon - Kenan, *Wolfgang Iser*, *J.*
Hillis Miller καὶ *Tzvetan Todorov* — μτφρ.
 Κώστα Παπαδόπουλου)
- RUDYARD KIPLING** : « Τὸ ὠραιότερο διήγημα τοῦ κό-
 σμου » καὶ ἑξὶ Ἰνδικῆς ἱστορίες (μὲ ἐργοβιο-
 γραφία τοῦ *Kipling* — μετάφραση Κοσμᾶ Πολίτη)
- RUDYARD KIPLING** : Ὁ ἄνθρωπος ποὺ θὰ γινόταν
 βασιλιάς καὶ ἄλλες πέντε ἱστορίες (πρόλογος - ἐπι-
 λογή *J.L. Borges* — μτφρ. Παλμύρας Ἰσμουρίδου)
- ROBERT LOUIS STEVENSON** : Μύθοι (μὲ ἐργοβιο-
 γραφία τοῦ *Stevenson* — μτφρ. Δαν. Μιτσοτάκη)
- ROBERT LOUIS STEVENSON** : Ἡ Λέσχη τῆς Αὐτο-
 κτονίας (μὲ τίς ἀναμνήσεις τῆς *Fanny Van De*
Gift Stevenson καὶ τοῦ *Lloyd Osbourne* γιὰ
 τὸν *R.L. Stevenson* — μτφρ. Τάσου Δενέγρη)
- G.K. CHESTERTON** : Λέσχη Ἀλλόκοτων Ἐπαγγελ-
 μάτων (μτφρ. Γαβριήλ Ν. Πεντζίκη)
- NATHANIEL HAWTHORNE** : Ἰδέες καὶ θέματα γιὰ
 διηγήματα (Εἰσαγωγή-ἐπιλογή *VALERY LAR-*
BAUD — μετάφραση Δανάης Μιτσοτάκη — στὴ
 σειρά τῶν « Φυλλαδίων »)
- NATHANIEL HAWTHORNE** : Οἱ προφητικῆς εἰκόνες καὶ

ἄλλα διηγήματα (μτφρ. Παλμύρας Ἴσμουρίδου— με
κείμενα τῶν E.A. Poe, H. James καὶ J.L. Borges)

JACK LONDON : Ἱστορίες τοῦ μπόξ (με σχέδια καὶ
ζωγραφίες τοῦ Ἡλία Παπαγιαννόπουλου — με-
τάφραση Ἀνδρέα Ἀποστολίδη)

VLADIMIR NABOKOV : Ἡ ἀληθινὴ ζωὴ τοῦ Σεμπά-
στιαν Νάιτ (μτφρ. - ἐπίμετρο Ἀν. Ἀποστολίδη)

SAMUEL BECKETT : Πρῶτος ἔρωτας (μτφρ. Ἀχιλλέα
Ἀλεξάνδρου - με φωτογραφίες καὶ ἀναλυτικὴ βι-
βλιογραφία τοῦ S. Beckett)

HARRY MATHEWS : Ἰδιαιτέρως ἀποκαύσεις (μετά-
φραση Ἰουλίας Παλλίδη)

CHODERLOS DE LACLOS : Ἐπικίνδυνες σχέσεις (μτφρ.
Ἀνδρέας Στάικος — Εἰσαγωγή André Malraux
καὶ κείμενα τῶν Baudelaire καὶ T. Todorov)

Α' καὶ Β' τόμος — ἕκαστος

HONORÉ DE BALZAC : Τὸ ἔγνωστο ἀριστοῦργημα
(με 12 σχέδια τοῦ PICASSO — μετάφραση Δημή-
τηρ Δημητριάδη)

STÉPHANE MALLARMÉ : Ὁ Ἴγκιτουρ ἢ Ἡ τρέλα
τοῦ Ἐλβενόν (με δύο δοκίμια καὶ μετάφραση τοῦ
Νίκου Γαβριήλ Πεντζίκη καὶ Ἐργοβιογραφία)

EUGÈNE SUE : Κερνὸν ὁ πειρατὴς (μτφρ. Λήδας Παλ-
λαντίου)

GUSTAVE FLAUBERT : Γράμματα ἀπ' τὴν Ἑλλάδα —
1850-51 (εἰσαγωγή, μετάφραση Ν. Ἀλιφέρη)

GERARD DE NERVAL : Αὐρηλία (με εἰκονογράφηση
τοῦ Kubin — μτφρ. Δημήτηρ Δημητριάδη)

MARCEL PROUST : Τὸ τέλος τῆς ζήλειας καὶ ἄλλα τέσ-
σερα κείμενα ἀπὸ τὸν τόμο «Τέρψεις καὶ Ἡμέραι»
(μετάφραση Νάσου Δετζώρτζη)

MARCEL SCHWOB : Φανταστικοὶ Βλοὶ (μετάφραση
Ἐκτορα Καναβιάτου)

MARCEL SCHWOB : Μίμοι (μετάφραση, επίμετρο, σημειώσεις Άλλιαν Stead-Δασκαλοπούλου)

LÉON BLOY : 'Η φοβερή τιμωρία ενός οδοντογιατρού (πρόλογος Χ.Α. Μπόρχες — μτφρ. Βαγγέλη Μπιτσώρη — στη σειρά τών « Φυλλαδίων »)

GEORGES BATAILLE : 'Η Ιστορία του ματιού (είσαγωγή, έργοβιογραφία και μτφρ. Δ. Δημητριάδη)

GEORGES BATAILLE : 'Ο νεκρός (με τὸ ανέκδοτο σχέδιο προλόγου τοῦ 1947 — μτφρ. Ἀγγελικῆς Πέτρα)

GEORGES BATAILLE : Μαντάμ Ἐντουαρντά (με τὴ συνοδεία τών σημειώσεων και τών σχεδιασμάτων προλόγων τοῦ Bataille — μτφρ. Δημ. Δημητριάδη)

MAURICE BLANCHOT : 'Η τρέλα τῆς ἡμέρας (μετάφραση Δημήτρη Δημητριάδη)

MARGUERITE DURAS : 'Ο ἄνδρας πού καθόταν στὸν διάδρομο (μτφρ. Δημήτρη Δημητριάδη)

BORIS VIAN : Δράκωλας (μετάφραση Κατερίνας Ζαρόκωστα — στη σειρά τών « Φυλλαδίων »)

ANDRÉ PIEYRE DE MANDIARGUES : Τὸ αἷμα τοῦ ἄμοῦ — Ροδογύνη (μτφρ. Λήδας Παλλαντίου)

ADOLFO BLOY CASARES : 'Η ἐφεύρεση τοῦ Μορέλ (πρόλογος Χ.Α. Μπόρχες — μτφρ. Π. Ἐδαγγελίδη)

ΘΩΜΑΣ ΚΟΡΟΒΙΝΗΣ : Τούρκικες παροιμίες (Β' έκδοση συμπληρωμένη — με εισαγωγή, γλωσσάρι, βιβλιογραφία)

PETER HANDKE : Σύντομο γράμμα για έναν μεγάλο αποχαιρετισμό (μετάφραση Μαρίας Ἀγγελίδου)

HEINRICH VON KLEIST : 4 Νουβέλες ['Η Μαρκησία τοῦ Ο... / 'Ο σεισμός στη Χιλή / 'Ο Ἐκθετος / 'Η Ἀγία Καικιλία ἢ 'Η δύναμη τῆς μουσικῆς] (με ἓνα φάκελο τοῦ Michel Tournier για τὴν αὐτοκτονία τοῦ Kleist — μετάφραση και ἐπιμέλεια σημειωμάτων Θεωρῆ Δασκαρόλη)

ΘΕΑΤΡΟ

FEDERICO GARCIA LORCA: Τò κοινò — Κωμωδία χωρίς τίτλο (ἀνέκδοτα θεατρικά έργα του Lorca μέχρι τò 1979 — εισαγωγή R.M. Nadal και μετάφραση Κοσμῶ Ξενάκη — με 12 σχέδια του Lorca)

PABLO PICASSO : Τὰ τέσσερα κοριτσάκια (μετάφραση Ἀνδρέα Ἐμπειρικού — πρόλογος MICHEL LEIRIS)

CHRISTOPHER MARLOWE : Ὁ Ἐβραῖος τῆς Μάλτας (εἰσαγωγή) — μετάφραση Σεραφεῖμ Βελέντζα)

CHRISTOPHER MARLOWE : Δόκτωρ Φάουστους (εἰσαγωγή Jan Kou - μετάφραση Κλείτου Κύρου)

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ : Ἡ Νέα Ἐκκλησία τοῦ Αἵματος (Μία θεατρική ἀνάσταση)

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ : Τò ὕψωμα (Δράμα)

ΔΟΚΙΜΙΟ

HEINRICH VON KLEIST : Οἱ μαριονέτες (με ἓνα ἐκτενές δοκίμιο τοῦ BERNARD DORT και ἐργοβιογραφία τοῦ Kleist — μεταφρ. Τζένης Μαστοράκη)

KARL MARX : Ἐγκώμιο τοῦ ἐγκλήματος (μτφρ. Τζένης Μαστοράκη — στή σειρά τῶν « Φυλλαδίων »)

CHARLES BAUDELAIRE : Ἐγκώμιο τοῦ μακιγιαζ (μετάφραση Μαργαρίτας Καραπάνου — στή σειρά τῶν « Φυλλαδίων »)

WALTER SCOTT : Ἡ παρακμή τῆς Ἱπποσύνης (μετάφραση και σημειώσεις Ἀλῆς Σιδέρη)

HENRY JAMES : Ἡ τέχνη τῆς μυθοπλασίας (πρόλογος, μετάφραση, σημειώσεις Κώστα Παπαδόπουλου)

G.K. CHESTERTON : Χριστούγεννα (μετάφραση Παλμύρας Ἰσχυρίδου)

MARIA BONAPARTH : Ταύτιση κόρης και πεθαμένης μητέρας (εἰσαγωγικό σημείωμα τοῦ ΑΝΔΡΕΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΥ — μετάφραση Αἰζας Πετροῖδη)

ALBERT CAMUS : Ἡ ἐξορία τῆς Ἑλένης (μτφρ. Χριστ. Λιοντάκη — στή σειρά τῶν « Φυλλαδίων »)

PAUL VALÉRY : Εὐπαλίνος ἢ Ὁ ἀρχιτέκτων (πρόλογος Ἐγγελοῦ Σικελιανοῦ, μτφρ. Ἑλλης Λαμπρίδη, ἐπίμετρο Γ. Σημαιοφορίδη)

ΚΩΣΤΑΣ ΑΞΕΛΟΣ : Ἀπὸ τῆ μυθολογία στὴν τεχνολογία (μτφρ. Κατερίνας Δασκαλάκη — στὴ σειρά τῶν « Φυλλαδίων »)

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΚΑΡΙΜΠΑΣ - ΝΤΙΝΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ : Ἐναντίον [Γ.Σ. : Νὰ καταργηθοῦν τὰ βραβεῖα / Ν.Χ. : Συνέντευξη / Ν.Χ. : Ἐναντίον τῶν φεστιβάλ]

G.K. CHESTERTON, R. CHANDLER, B. BRECHT, E. WILSON, W.H. AUDEN, S. MAUGHAM, T. TODOROV, M. GORKI, M. MCCARTHY, G. ORWELL, S. KRACAUER, W. BENJAMIN, E. BLOCH, M. McLUHAN, J.L. BORGES, U. EISENZWEIG : Ἀνατομία τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος (δοκίμια)

† ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ ΣΥΜΕΩΝ : Νηφέλιος μέθη

† HIEROMONK SYMEON : The Holy Mountain Today (Alexandria Press)

E. X. ΚΑΣΣΑΓΛΗΣ : Τὸ ἀγλαότεχνο τυπογραφεῖο τῶν Ἀδελφῶν Ταρουσόπουλου

ΣΕΙΡΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

MARTIN HEIDEGGER : Τί εἶναι ἡ φιλοσοφία; (πρόλογος, μετάφραση καὶ σχόλια Βαγγέλη Μπιτσώρη)

JULIA KRISTEVA : Στὴν ἀρχὴ ἦταν ἡ ἀγάπη. Ψυχανάλυση καὶ πίστη (μτφρ. Ἐπης Μελοπούλου)

HAROLD BLOOM : Ἡ ἀγωνία τῆς ἐπίδρασης - Μιά θεωρία τῆς ποίησης (ἐπίμετρο Paul de Man - εἰσαγωγή, μετάφραση καὶ σημειώσεις Δ. Δημητρούλη)

PAUL DE MAN : Ἡ ἐπιστημολογία τῆς μεταφορᾶς (εἰσαγωγή - μετάφραση Κώστα Παπαδόπουλου)

[. . .] Κρατώντας τὸ φάρμακον μὲ τὸ ἓνα χέρι, τὸν κάλαμο μὲ τὸ ἄλλο, ὁ Πλάτων μεταγράφει τὸ παιχνίδι τῶν μαγικῶν συνταγῶν μουρμουρίζοντας. Ὁ κλειστός χώρος τοῦ φαρμακείου ἐνισχύει ὑπέρμετρα τὴν ἀντήχηση τοῦ μονολόγου. Ὁ ἐντειχισμένος λόγος (parole) προσκρούει στὶς γωνίες τοῦ τοίχου, κάποιες λέξεις ἀποσπῶνται, τὰ ξεφτίδια τῶν φράσεων χωρίζονται, ἐξαρθρωμένα μέλη κυκλοφοροῦν ἀνάμεσα στοὺς διαδρόμους, παγιάνονται ὅσο κραταίει μιὰ διαδρομή, ἀλληλομεταφράζονται, ξανααρθρώνονται, συγκροούνται καὶ ἀναπηδοῦν, ἀντιφάσκουν, κάνουν ἱστορίες, ἐπανέρχονται σὰν ἀπαντήσεις, ὀργανώνουν τὶς ἀνταλλαγές τους, ἀλληλοπροστατεύονται, ἐγκαθιδρύουν ἓνα ἐσωτερικὸ ἐμπόριο, ἐκλαμβάνονται ὡς διάλογος. Πλήρης νοήματος. Μιὰ ὀλόκληρη ἱστορία. Ὅλη ἡ φιλοσοφία. [. . .]

J. D.

Ἡ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΦΑΡΜΑΚΕΙΑ, αὐτόνομο δοκίμιο ἀπὸ τὸν τόμο *La dissémination* (1972), εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικότερες στὴ σύγχρονη σκέψη ἀναγνώσεις τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ συνάμα μιὰ προνομιακὴ — γιὰ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη — εἰσαγωγὴ στὸ ἔργο τοῦ DERRIDA.

Μὲ ἀφετηρία μιὰ ἐκ τοῦ σύνεργου ἀνάγνωση τοῦ Φαίδρου καὶ τοῦ μύθου γιὰ τὴν καταγωγὴ τῆς γραφῆς, ὁ Derrida ἐπιχειρεῖ μιὰ κριτικὴ ἀποδόμηση τοῦ πλατωνισμοῦ, δηλαδή τῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης ποὺ ἐγκαινιάζει ὁ Πλάτων, καὶ ἡ ὁποία, μὲ μιὰ παλινδρομικὴ κίνηση ἀφαίρεσης, ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸ κείμενο τῶν διαλόγων καὶ συγκροτεῖται ὡς σύστημα. Ἡ Πλάτωνος Φαρμακεία σκηνοθετεῖ ἐκ νέου τὴν ἴδια τὴ γραφὴ τοῦ Πλάτωνα καὶ φέρνει στὴν ἐπιφάνεια ἓνα ὀλόκληρο πλέγμα ἀπὸ ἄρρητες προϋποθέσεις, ὑπαινιγμούς, συνειρμούς, ποὺ συγκροτοῦν καὶ νομιμοποιοῦν τὰ ἀντιθετικὰ ζεύγη μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Πλάτων καταδικάζει τὴ γραφὴ — γραφὴ/δμίλια, ἀπουσία/παρουσία, γράμμα/πνεῦμα, ἐντὸς/ἐκτὸς κλπ.

Τὸ φάρμακον, μιὰ πλατωνικὴ λέξη, ποὺ σημαίνει ταυτοχρόνως δύο διαφορετικὰ καὶ ἀντίθετα πράγματα (δηλητήριο καὶ ἱαμα) καί, συνεπῶς, δὲν ἀνάγεται στὴν ἰδεατότητα ἐνὸς νοήματος, ἀποτελεῖ γιὰ τὸν Derrida τὸ γραπτὸ ἔχθος ποὺ ἀναδεικνύει τὶς πτυχώσεις τοῦ κειμένου καὶ τοὺς τρόπους ποὺ ὑφαίνουν τὸν φιλοσοφικὸν λόγον. Τὸ « φάρμακον », λοιπόν, ποὺ δὲν εἶναι οὔτε μιὰ ἀπλὴ λέξη οὔτε μιὰ φιλοσοφικὴ ἔννοια, ἀποβαίνει συνθήκη δυνατότητας τῆς φιλοσοφικῆς ἔννοιας ἐνῶ ταυτοχρόνως ἀναδεικνύεται ὡς τὸ κρίσιμο ὄριό τῆς.

Ὁ JACQUES DERRIDA (1930-) διδάσκει στὴν École Pratique des Hautes Études καὶ ἐπισκέπτεται τακτικὰ τὶς ΗΠΑ ὅπου δίνει μαθήματα στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Yale καὶ ἄλλου. Βασικὰ του ἔργα: *L'écriture et la différence*, *Περὶ γραμματολογίας*, *La dissémination*, *Glas*, *La carte postale*, *dé Socrate à Freud et au delà*, *D'un ton apocalyptique adopté naguère en philosophie*, *Psyché*, *Inventions de l'autre*, κ.ά.

Ἡ Πλάτωνος Φαρμακεία δημοσιεύεται μὲ εἰσαγωγὴν, μετάφρασην, σημειώσεις X.Γ. Λάζου.